Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Nationalmuseets Arbejdsmark 1807-2007

Nationalmuseets Arbejdsmark
1807-2007

Nationalmuseets Arbejdsmark

1807-2007

Nationalmuseets Arbejdsmark 1807-2007

Redaktion: Carsten U. Larsen og Bente Gammeltoft

© Nationalmuseet og forfatterne

Redaktionen er afsluttet august 2007

ISBN: 978-87-7602-079-8
ISSN: 0084-9308
Printed in Denmark 2007

Grafisk tilrettelæggelse og sats: Mette & Eric Mourier
Billedbehandling og tryk: Narayana Press

Oversættelse af Hendes Majestæt Dronningens forord til engelsk: James Manley
Engelsk udgave af Naja Marie Aidts digt »En lysvandring«: Anne Mette Lundtofte og forfatteren
Oversættelse af Claus von Carnap-Bornheims artikel til dansk: Eva Hübner
Oversættelse af Clemens Maiers artikel til dansk: Esben Kjeldbæk
Engelsk oversættelse og/eller sprogrevision af billedtekster og resumeer: James Manley

Udgivet af:
Nationalmuseet
Frederiksholms Kanal 12
1220 København K

Nationalmuseets Arbejdsmark er i 2007 væsentligt udvidet som et led i fejringen af 200-året for Nationalmuseets grundlæggelse, der daterer sig tilbage til oprettelsen af den Kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring den 22. maj 1807.

Nationalmuseets Arbejdsmark er udkommet siden 1928.

Illustrationen s. 5: Oprettelsesdokumentet af 22. maj 1807 for Den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring, underskriftssiden. Museumshistorisk arkiv, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

A page from the document appointing the Royal Commission for the Preservation of Antiquities, signed by the King 22nd May 1807.

Omslaget: Et lille udvalg af de mange ting, der er indkommet til samlingerne mellem 1807 og 2007. Se beskrivelserne af museumsgenstandene s. 399.

Cover illustration: A small selection of the contents of the National Museum, collected between 1807 and 2007. See p. 399 for texts.

Salg til boghandlere: DBK Bogdistribution

Kronborg Slot ved Helsingør. Befalende Vor Gyldne Rente i Vor Kongelige Residentsstad Kiøbenhavn den 22de Maii 1807.

Under Vor Kongelige Haand og Seigl

Christian R

Lüders

Til
Vor Hof-marskallen Hr. Kammerherre Adam Wilhelm Rauch, Etatsraad og Deputeret i Vor Danske Kancelli Peter Johan Monrad, Artillerie Kapitain Werner Hans Friderich Abrahamson; Doctor og Professor Theologiæ Frederik Münter; Professorerne Jørgen Thorlacius og Rasmus Nyerup, som et Sammentrædende Commission.

Indholdsfortegnelse

8 Forord
HENDES MAJESTÆT DRONNING MARGRETHE II

11 En lysvandring
NAJA MARIE AIDT

15 Glimt af 200 år – og kig frem
CARSTEN U. LARSEN

57 En lære for livet. Undervisning på Nationalmuseet i 200 år
METTE BORITZ, MERETE STAACK

71 »Mongoliet er vort Maal!«
En beretning om 1. og 2. Danske Ekspedition til Centralasien
CHRISTEL BRAAE

87 Killiaq, drivtræ og meteorjern. Grønlandske råstoffer fortæller kulturhistorie
BJARNE GRØNNOW, MARTIN APPELT, JENS FOG JENSEN, MIKKEL SØRENSEN

103 Kaminhuse og nationsprojekt. Nationalmuseet set fra Sønderborg Slot
PETER DRAGSBO

117 Menneske og miljø. Naturvidenskab på Nationalmuseet gennem 70 år
CHARLIE CHRISTENSEN, CLAUS MALMROS, NIELS BONDE, SABINE KARG

131 Guldets tale. Gamle og nye blik på middelalderens gyldne altre
KAREN STEMANN-PETERSEN, SØREN KASPERSEN, POUL GRINDER-HANSEN, NIELS BONDE

147 Kongelig mæcen. Frederik den Syvende og Det Oldnordiske Museum
HENRIK THRANE

165 Kirkearkæologi – fra pionertid til nutid.
50 års arkæologiske undersøgelser af kirkegulve
BIRGIT ALS HANSEN, HENRIETTE RENSBRO

181 Nationalmuseet og de danske arkæologiske ekspeditioner til Middelhavslandene
TINE BAGH, ANNE HASLUND HANSEN, JOHN LUND, BODIL BUNDGAARD RASMUSSEN, STINE SCHIERUP, TRINE WISMANN

197 Arkæologien ved Nationalmuseet i København – set udefra
CLAUS VON CARNAP-BORNHEIM

213 Kleenex og kransekage. Danskerne og kronprinsbrylluppet den 14. maj 2004
LYKKE L. PEDERSEN, TINE DAMSHOLT, CHARLOTTE S. H. JENSEN

227 Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-1945.
Mindesmærke eller krigsmuseum?
CLEMENS MAIER

241 Museumsgenerationer. Frihedsmuseets udstilling søger sin fremtid
ESBEN KJELDBÆK

253 Nationalmuseet og historien om verdens største arktiske samling
MILLE GABRIEL, H. C. GULLØV, EINAR LUND JENSEN

273 Bevaring og restaurering af fortidsminder
TORBEN DEHN, NILS ENGBERG, VIVIAN ETTING, JØRGEN FRANDSEN,
SVEND ILLUM HANSEN, KJELD BORCH VESTH, JØRGEN WESTPHAL

291 London – Berlin – Leipzig – København.
To museumsstuer og deres lange rejse fra Ostenfeld til Sorgenfri
BJARNE STOKLUND

307 Bevaring af Nydamfundet – før, nu og for eftertiden
POUL JENSEN, INGER BOJESEN-KOEFOED, DAVID GREGORY, ANNE CHRISTINE
HELMS, HENNING MATTHIESEN, FLEMMING RIECK, EVA SALOMONSEN,
KRISTIANE STRÆTKVERN, BIRGIT SØRENSEN

325 Dragter og tekstiler på Nationalmuseet
HELLE LEILUND

341 Fra Museum Wormianum til i dag
– et rids over 400 års studier af kufiske mønter
NADIA HAUPT, JØRGEN STEEN JENSEN

361 »Fra danske Bondestuer til Kanibalernes Offerpladser«.
Strejftog gennem 200 års udstillinger på Nationalmuseet
BODIL BUNDGAARD RASMUSSEN

383 »... skønt ikke nordisk, dog er opgravet i en Del af den danske Stat«.
Om Werner Frederik Abrahamson og en af Nationalmuseets første erhvervelser
PETER PENTZ

396 Forfatterne til Nationalmuseets Arbejdsmark 1807-2007

Forord

AF HENDES MAJESTÆT DRONNINGEN

På jernaldergravpladsen ved Himlingøje på Stevns blev der i 1828 bl.a. fundet to drikkebægre af sølv, hver med en pålagt guldfrise. Motiverne på frisen er krigere med sværd og ukendte mytologiske dyr. Gravpladsen stammer fra 200-tallet e.Kr. De to bægre har været på Nationalmuseet siden 1829.

A find made in 1828 at the Iron Age burial site Himlingøje, Zealand, included two silver cups, each with an applied gold frieze. The figures in the frieze are warriors with swords and unidentified mythological animals. The site is from the 3rd cent. AD. The two cups have been in the National Museum since 1829.

Jeg må have været en 11-12 år, da jeg første gang blev præsenteret for Nationalmuseets Arbejdsmark. Hæftet lå på min moders bord, og jeg kastede mig nysgerrigt over det. Himlingøje-graven, Kalash-kafirerne i Chitral, Umiak'en fra Pearyland – står stadig lysende klart for mig; og ser jeg i dag på indholdet, omfatter det jo smukt de mange sider af Nationalmuseets virke i både tid og rum.

Det er en stolt institution, der i dag kan fejre sit 200 års jubilæum. Grundlagt mens Frederik VI endnu var regerende kronprins, og på initiativ af en kreds af tidens begavede og vidtskuende lærde og kultiverede herrer.

Dobbeltmonarkiet Danmark-Norge med Færøerne, Island og Grønland foruden de to hertugdømmer, Slesvig og Holsten, omfattede også kolonier i Afrika, Indien og Vestindien. Det var altså et stort rige, der trods de urolige tider med den franske revolution og Napoleonskrigene havde udsyn og ambitioner. Nationalfølelsen var for længst vågnet, og oplysningstidens nysgerrighed parret med romantikkens drømme mundede helt naturligt ud i et ønske om at samle og vise samlinger fra den danske oldtid og historie og sjældne sager fra fremmede folkeslag for hele nationen.

Det begyndte i Rundetårn og på Trinitatis Kirkeloft, men i løbet af 1850'erne flyttede man ind i Prinsens Palæ bag Christiansborg, og dér har Nationalmuseet til huse den dag i dag. Navnet fik det officielt ved en kongelig resolution af 28. februar 1892.

I dag er Nationalmuseet stadig juvelen blandt alle landets mange og gode museer, nationens skatkammer og landets ældste center for forskning inden for alle de videnskaber, der knytter sig til og udspringer af dets samlinger.

Det er værd at bemærke, at Museet netop i jubilæumsåret er ved at 'ommøblere' sine samlinger fra Danmarks oldtid; men stik imod tidligere tiders måske lidt egoistiske rugen på egne skatte har 'dragen' for en tid udstationeret mange af sine navnkundigste skatte til landets museer, for at publikum ikke skal være uden kontakt med herlighederne. Det er generøst og, tror jeg, helt i grundlæggernes ånd.

Det er stadig Nationalmuseets opgave og ambition at værne om den fælles nationale og internationale kulturarv og ved hjælp af de mangeartede genstande at fortælle historie både i dag og i fremtiden. Måtte Nationalmuseet stedse være der, hvor vi oplyses og begejstres, hvor svar gives og nye spørgsmål bestandig melder sig.

Preface

BY HER MAJESTY QUEEN MARGRETHE II OF DENMARK

I must have been about 11 or 12 years old when I was first introduced to Nationalmuseets Arbejdsmark. The volume lay on my mother's table, and I fell upon it voraciously. The Himlingøje Grave, the Kalash Kafirs of Chitral, the Umiak from Pearyland – they are all still fresh in my memory; and looking at the contents today, the book beautifully covers the many facets of the National Museum's activities in both time and space.

It is a proud institution that is celebrating its bicentenary today – founded while Frederik VI was still Prince Regent, on the initiative of a circle of gifted, far-seeing learned and cultivated gentlemen of the age.

The dual monarchy of Denmark-Norway, with the Faroe Islands, Iceland and Greenland as well as the two Duchies of Schleswig and Holstein, also comprised colonies in Africa, India and the West Indies. In other words it was a large kingdom which, despite the troubled times with the French Revolution and the Napoleonic Wars, had vision and ambitions. National pride had long since been awakened, and the curiosity of the Enlightenment coupled with the dreams of Romanticism quite naturally resulted in a wish to gather collections from Danish antiquity and history, and rarities from foreign peoples and to show them to the whole nation.

The Museum began its life in the Round Tower and the Trinitatis Church loft in Copenhagen, but in the course of the 1850s it moved into Prinsens Palæ behind Christiansborg Castle, and that is where the National Museum is housed to this very day. It was officially given its name by a Royal Resolution of 28th February 1892.

Today the National Museum is still the jewel among all the many good museums of the country, the treasure-house of the nation and the country's oldest centre for research in all the scholarly disciplines associated with and originating in its collections.

It is worth noting that in this very anniversary year the Museum is 'refurnishing' its collections from Denmark's prehistory; but quite contrary to the way it (perhaps slightly egotistically) brooded over its own treasures in earlier times, the 'dragon' has for a while lent many of its most famous treasures out to the regional museums, so that the public will not lose contact with these glories. That is generous and, I believe, quite in the spirit of the founders.

It is still the mission and the ambition of the National Museum to safeguard our shared national and international cultural heritage, and by means of its many different exhibits to present history both today and in the future. May the National Museum continue to be the place where we are informed and inspired, where answers are provided and new questions constantly arise!

En lysvandring

AF NAJA MARIE AIDT

Der findes et hus i denne by.
Et skatkammer.
En rejse til fjerne egne.
Et gribende møde.

Et hus uden mure og vægge.
Med himlen som tag og jorden som gulv.
Et værk om menneskets liv
til alle tider.

Og den der besøger huset forvandles.
For vi er alle små sole mellem andre sole
små stjerner mellem andre stjerner
hele tiden afløst af hinanden når vi slukkes.

Det er en lysvandring at være her
pludselig er det så klart: Jeg står her –
og spejler mig i de andre dér –
vi vil altid det samme

vi vil overleve og forstå
mens vi frygter, håber, tror
ritualiserer, kultiverer, river ned
fortæller historien om at være menneske

fortæller historien om historien
der hele tiden mumles frem
som skrives nu, nu, nu –
stemme afløser stemme.

Det er en gave til alle at kunne vandre
gennem lys, forvandles, for nogen har fyldt
dette hus med alt det skabte
afløst hinanden, brugt *deres* liv

på at genfortælle det fælles liv;
verden hænger uløseligt sammen
der er forskelle, men ingen grænser
der er vilkår, men ingen forskel

A Walk through Lights

BY NAJA MARIE AIDT

There is a house in this city.
A treasure house.
A journey to faraway places.
An exhilarating encounter.

A house without bricks, without walls.
With the sky as its roof, the earth as its floor.
A work about human life
throughout the ages.

And anyone who visits the house will be changed.
Because we're all little suns among other suns
little stars among other stars
always exchanging each other when we burn out.

Being here is like a walk through lights
suddenly it's so clear: I'm standing here –
reflecting myself in the others over there –
we always want the same thing.

we want to survive and understand,
while we fear, hope, believe
ritualise, cultivate, tear down
tell the story about being human

tell the story about history
which is constantly being whispered
being written now, now, now –
voice replacing voice.

What a gift to be able to journey
through light, changed, because somebody
has filled this house with everything created
one after the other, using *their* lives

to retell the common life;
the world is all bound up
there are differences, but no boundaries
there are conditions, but no difference

der er de mindste undseelige ting
og de største mirakler; opfindelser, vidundere
der er det nødvendige, det unyttige
uskønt, skønt, forunderligt:

En skamkapsel, en lugtedåse,
et solur udformet som en bog
en ildvifte, en ulvetromme
et fæstemandsskrin.

Smørkop, tranlampe, strømpeblok
himmelbreve, heksebreve
lykkepinde, sårsten
amuletpels, husalter, munkestol.

En kranieskål, en satyr
et krucifiks, en åndemaner
mumiepakker, dyremumier –
en dragt af røde ibisfjer.

En sjæledør i pyramidegraven
en ligdør på Rømø
kander af ler fra Afrodites bad
en ligskjorte til barselskvinden.

Gudebilleder, offergaver
husalter, sjælefanger
stentavler, totempæl
en kronhjort i paradisets have.

Døden er dunkel, livet er kort
og fortiden et fremmed land
vi træder nærmere og nærmere endnu
og ser på alle disse stjerneskud

som vidner om at det der lever dør
men også om at det der dør lever
som vidner om en ufuldkommenhed
en vilje - og en ømhed som vi kender

for omhu, slid og magtbegær
vrede, sorg og fantasi
dumhed, visdom, drømme, angst
livskraft, mod og glæde

there are small insignificant things
and the greatest of miracles; inventions, wonders
there are the necessary, the useless
ugly, beautiful, wonderful:

A codpiece, a scent box
a sundial shaped as a book
a fire fan, a wolf drum
a betrothal casket.

Buttercup, train-oil lamp, stocking stretcher
heaven letters, witches' spells
magic wands, healing stones
amulet fur, house altars, a choir stall.

A bowl made of a skull, a satyr
a crucifix, a shaman
mummy wrappings, animal mummies –
a costume made of red ibis feathers.

A false door in the pyramid tomb
a corpse door on Rømø
earthenware ewers from Aphrodite's bath
a grave shroud for the woman giving birth.

Idols, sacrificial offerings
shrines, soul catchers
stone tablets, a totem pole.
a stag in the Garden of Eden.

Death is dark, life is short
and the past is a foreign country
we take a step closer, and closer still
and look at all the falling stars

that show that all that lives shall die
but also that what dies shall live on
which shows an imperfection
a will – and the kindness we feel

for heed, toil and lust for power
wrath, woe, and visions
stupidity, wisdom, dreams, dread
vivacity, courage and joy

for alt det der er menneskeligt
fordi man må handle og skabe for at leve
for de der malede skrigedukkens øjne sorte
for de der syede dåbstøj til et barn

for de der byggede hytter, pløjede jorden
for tørvegravning, saltekar
egekister, konebåd
mønter, gærkrans, ure, spejle

mælkevogn og sølvtallerkener
en lur af bark, en kristenpose
brudenakke, molinette
et djævlespil, en dragedragt

konkyliekabinetter, tudsesten
et sværd, en sut, et skjold, en kniv
et kærlighedsdigt, et barneskelet
oldtidens dejligste flaske af blågrønt perlemorsglas –

en piges silkepung tabt i Kongens Have
en nordbos vævevægt af klæbersten
en quiposnor fra Costa Rica
et læbesmykke, en svøbeliste

og palmevinsbægre og festkamikker
selvplagerredskaber, pigsandaler
en sutra, et reb, en lumbagoånd
en betelbladsbeholder af guld

et relief af komøg, en uldsok
et vikingeskib i tusinde dele
fyrstekappe, medicinhorn
bærestol, tandsværtningskande

en fe på vej til ferskenfest i de udødeliges rige
et bastbælte, en hatteknap, en embedsmands
vinterhat, en tiggerskål, en håndledsstøtte,
en sarkofag, en fletning

jammerkommode, vinkar fra Korinth
en vrængmaske, en askekiste
adelens stuer, kongens sale, den fattiges hummer
der stadig lugter besk og surt

for everything human
for one must act and create in order to live
for those who painted the crying doll's eyes black
for those who made a child's christening gown

for those who built cottages, ploughed the earth
for peat digging, brine tubs
coffins of oak, umiaqs
coins, yeast racks, clocks, mirrors

milk cart and silver plates
a lure horn of bark, a christening bag
bridal headdress, whisking mill
diabolo game, dragon costume

shell cabinets, toadstones
a sword, a comforter, a shield, a knife
a love poem, the skeleton of an infant
antiquity's loveliest bottle of bluish green
mother-of-pearl glass –

a girl's silk purse, lost in the Royal Gardens
a Norse man's warp weight, made out of soapstone
a thread of quipu from Costa Rica
a lip ornament, a swaddling strip

and palm wine cups and festive kamik boots
instruments of self-mortification, spiked sandals
a sutra, a rope, an evil spirit
a golden betel leaf holder

a contour of cow dung, a woollen sock
a Viking ship in thousand pieces
a prince's mantel, medicine horn
a sedan, tooth-blackening pot

a fairy going to a peach party in the kingdom of the
immortals
a belt of bast, a hat button, a civil servant's
winter hat, a beggar's bowl, a wrist support,
a sarcophagus, a braid of hair

og runesten og Solvogn, Egtvedpigen
med en knoglebylt ved sine fødder
en bjørn af rav, så gammel at det svimler
og landets ældste mønt

en bomuldsvæv, en lønningsdåse
et baltegn udformet som en viol
en regning fra Magasin du Nord
en gruekedel, en potte, en læsestage

papirklip, silkesko, tærskemaskine
de første fotografier, en telefon
støvsuger, radio, skrivemaskine
de sidste rationeringsmærker

og pludselig er vi her, nu
med playstation, pokemonkort
p-piller, indvandring, udvandring, hippier, yuppier
internet, hashbod, parcelhusryatæpper

og meget meget mere og endnu mere
gemt i magasiner, passet på og restaureret
holdt af og holdt øje med; ømheden findes
strømmer som lys gennem dette hus

der er et skatkammer, en rejse til fjerne egne
et gribende møde, et levende værk om det fælles liv
historien der hele tiden mumles frem, lyt selv:
nu, nu, nu

squeeze-box, wine jars from Corinth
a grimacing mask, a chest of ash
rooms of the nobles, the King's halls, the pauper's garret
still smelling bitter and sour

and rune stone and Sun Chariot, the Egtved Girl
with a bundle of bones at her feet
a bear of amber, so old it makes your head spin
and the country's oldest coin

a cotton loom, a wages' box
a favour from the ball, shaped like a violet
a bill from Magasin du Nord
a boiling copper, a chamber pot, a reading lamp

paper cut-outs, a silken shoe, threshing machine
the first photographs, a telephone
vacuum cleaner, radio, typewriter
the last rationing stamps

and suddenly we're here, now
with Playstation, Pokemon cards
the Pill, immigration, emigration, hippies, yuppies
Internet, hash booth, suburban ryas

and much much more and more still
hidden in storehouses, looked after and restored
cared for and watched over; kindness exists
floods like light through this house

which is a treasure house, a journey to faraway places
an exhilarating encounter, a work-in-progress about common life
history is always whispering, just listen:
now, now, now

Glimt af 200 år – og kig frem

AF CARSTEN U. LARSEN

Den 22. maj 1807 blev det ved kongelig resolution besluttet at nedsætte Den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring. Oprettelsen af Oldsagskommissionen betød, at varetagelsen af kulturarven nu også var blevet et statsanliggende, og Nationalmuseet definerer sin grundlæggelse tilbage til den dag.

Bibliotekaren og litteraturhistorikeren Rasmus Nyerup (fig. 1) var den første af den række af betydende mænd, som i begyndelsen af 1800-tallet i skrift og tale argumenterede for en bedre fremtid for den arv, som tidligere generationer havde efterladt. Ved siden af Nyerup kan der peges på andre, som omkring den tid arbejdede for nedsættelsen af Oldsagskommissionen, i den forbindelse især biskop Frederik Münter (fig. 2), som allerede i 1792 havde foreslået et bogværk, hvori alle de nordiske mindesmærker kunne beskrives. I februar 1807 skrev han til Kancelliet for at minde om sin skrivelse fra året før om bevaring af mindesmærkerne fra old-

Fig. 1. Rasmus Nyerup (1759-1829). Bondesøn fra Fyn, professor i litterær historie fra 1796; samme år ansat på Universitetsbiblioteket, hvis leder han var fra 1803. Fra nedsættelsen af Oldsagskommissionen og til sin død medlem og dertil dennes sekretær 1807-16. Udnævnelsen til medlem begrundes med, at han »... har arbejdet meget i det nordiske antiquariske Fag, i et eget Skrivt har givet den første Idee til et nordisk Stats-Museum og allerede er begyndt at anlægge en Samling på Universitetets Bibliotek«.

Rasmus Nyerup (1759-1829). A farmer's son from Funen, professor of literary history from 1796, engaged the same year by the University Library in Copenhagen, of which he was Head Librarian from 1803. From the establishment of the Antiquities Commission until his death he was a member as well as its Secretary 1807-16. The argument for his appointment as a member was that he "has worked much with the subject of Nordic antiquity, in his own writings has provided the first idea for a Nordic State Museum and has already begun to establish a collection at the University Library".

Fig. 2. Friederich Christian Carl Hinrich Münter (1761-1830). Frederik Münters far var præst for den tyske menighed i København. Münter blev i 1788 professor i teologi og i 1808 biskop over Sjællands Stift. Medlemskabet af Oldsagskommissionen begrundes med »... udbredt Lærdom, hvis kiereste Syssel i sine Frietimer ligeledes har været Historiens og Alderdommens Studium. Hans ... Skrivt om Leire ... beretiger ham ... til at være Medlem ...«.

Friederich Christian Carl Hinrich Münter (1761-1830). His father was chaplain to the German congregation in Copenhagen. In 1788 Münter became Professor of theology and in 1808 Bishop of the Zealand diocese. The argument for his membership of the Antiquities Commission was that he was a man of "wide learning whose fondest pursuit in his leisure time has likewise been the study of history and antiquity. His Skrivt om Leire *[Account of Lejre] entitles him ... to be a member...".*

Fig. 3. Adam Wilhelm Hauch (1755-1838). Overhofmarskal, fysiker. Mange poster, bl.a. chef for Kunstkammeret, Det kgl. Teater, Det kgl. Bibliotek, præsident for Videnskabernes Selskab og formand for flere kommissioner. I 1794 hofmarskal, i 1798 overhofmarskal; deltog i Frederik VI's delegation til Wienerkongressen. Formand for Oldsagskommissionen fra 1807 til sin død. Udpegelsen er lakonisk begrundet med, at han har erklæret sig villig.

Adam Wilhelm Hauch (1755-1838). Lord High Steward, physicist. Many posts including director of the Royal Kunstkammer, the Royal Theatre, the Royal Library, President of the Academy of Sciences and Letters, and chairman of several commissions. In 1794 Lord Chamberlain, in 1798 Lord High Steward; he was a member of King Frederik VI's delegation to the Congress of Vienna. Chairman of the Antiquities Commission from 1807 until his death. His appointment was laconically justified by the argument that he had declared himself willing.

tiden. Kancelliet bad efterfølgende Münter om at konkretisere, hvorledes en kommission i den forbindelse kunne gøre nytte, og hvilke medlemmer han kunne foreslå. Münters svar, der var udtømmende, stemmer med det grundlag, som kommissionen senere fik udstukket som arbejdsgrundlag. Han afstår fra at anbe-

Fig. 4. Børge Thorlacius (1775-1829). Født i Kolding, professor i filologi, beskæftigede sig med såvel græske, latinske som nordiske studier, redigerede første bind af Antiqvariske Annaler. Medlem af Oldsagskommissionen fra 1807 til 1826 med den begrundelse, at der er tale om en mand, »...der, skiønt ung, allerede har givet mange Prøver paa lærd og smagfuld Kundskab om Oldsager«.

Børge Thorlacius (1775-1829). Born in Kolding, professor of philology, occupied himself with Greek, Latin as well as Nordic studies, edited the first volume of the journal Antiqvariske Annaler. Member of the Antiquities Commission from 1807 until 1826 on the basis that he was a man »who, although young, has already given many proofs of learned and discerning knowledge of antiquities«.

Fig. 5. Peter Johan Monrad (1758-1834). Norskfødt. Medlem af flere kommissioner pga. sin høje placering i statsforvaltningen, hvilket i flere tilfælde viste sig nyttigt for Oldsagskommissionen, som han var medlem af fra 1807. Monrad ejede selv en ikke ubetydelig samling af mineraler og oldsager, hvilket der også lægges vægt på i udpegningen af ham som medlem.

Peter Johan Monrad (1758-1834). Norwegian-born. Member of several commissions because of his high rank in the state administration, which in several cases proved useful to the Antiquities Commission, of which he was a member from 1807. Monrad himself owned a not inconsiderable collection of minerals and antiquities, which was also emphasized in his appointment as a member.

fale nogen frem for andre, men påpeger dog, at overhofmarskal A. W. Hauch (fig. 3) burde være medlem, formentlig ud fra betragtningen om, at der hermed ville blive skabt den mest direkte vej til den enevældige konge.

Det er værd at bemærke, at der i Kancelliets indstilling til den »Allerhøjeste Stadfæstelse« henvises, med navns nævnelse, til såvel Münter som Nyerup. De to var, med deres talent for organisation og kærlighed til fortiden, næsten selvskrevne som medlemmer af Oldsagskommissionen, Hauch ligeså, som kongens fortro-

Fig. 6. Universitetsbibliotekets sal i Trinitatis Kirke i København. I den fjerneste ende anlagde Oldsagskommissionen sit museum. Nu er salen restaureret og anvendes til udstillinger, foredrag og koncerter. Over Bibliothekssalen ligger kirkeloftet, hvor samlingen, der blev til Dansk Folkemuseum, flyttede ind efter Kunst- og Industriudstillingen i 1879.

The hall of the University Library in the Trinitatis Church in Copenhagen. At the far end the Antiquities Commission laid out its museum. Now the hall has been restored and is used for exhibitions, lectures and concerts. Above the Library hall is the church loft, where the collection that became the Danish Folk Museum moved in after the Arts and Industries Exhibition in 1879.

lige. Herudover blev Werner Abrahamson (se ill. s. 383), Børge Thorlacius (fig. 4) og Peter Johan Monrad (fig. 5), udpeget som medlemmer. Kancelliet fandt tillige, at Nyerup med fordel kunne påtage sig arbejdet som kommissionens sekretær.

1807-49: Trinitatis Kirke og Christiansborg

Kommissionens arbejde findes dokumenteret i mange papirer og publikationer, men først og fremmest i mødeprotokollerne, som nu i 200-året for Oldsagskommissionen er udgivet og kommenteret ved Tove Jakobsen, ligesom vi kan se frem til publiceringen af de indlæg, som for nylig blev leveret ved et symposium om Oldsagskommissionens etablering og første år.

Indsamlingen af oldsager var påbegyndt af Nyerup allerede før nedsættelsen af kommissionen; disse genstande blev nu sammen med nyerhvervelserne anbragt i et adskilt rum på Universitetsbiblioteket over Trinitatis Kirke (fig. 6).

Allerede i foråret 1808 udsendte kommissionen til landets præster spørgelister, hvori man udbad sig oplysninger om en række monumenter og oldsagssamlinger.

Fig. 7. Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865). Købmandsson fra København. Ansat i sin fars firma, som han ledede 1833-1840, hvorefter han helligede sig museumsvæsenet helt og fuldt. Afløste Nyerup som sekretær for Oldsagskommissionen fra begyndelsen af 1817 til udgangen af 1847, medlem i 1827. Ikke alle fandt en ikke-akademisk sekretær for hensigtsmæssigt, men Thomsens indsigt i og interesse for museumstanken, hans organisations- og købmandstalent, ordenssans og arbejdsomhed kombineret med diplomatisk sans og vilje til at bruge sine egne penge på sagen, overvandt snart modstanden. Tegning af J. Magnus Petersen 1846.

Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865). A merchant's son from Copenhagen. Employed by his father's firm, which he managed 1833-1840, after which he devoted himself entirely to the museum world. He succeeded Nyerup as Secretary to the Antiquities Commission from the beginning of 1817 until the end of 1847, becoming a member in 1827. Not everyone considered a non-academic secretary appropriate, but Thomsen's insight into and interest in the museum idea, his organizational and business talents, his sense of order and his industriousness combined with diplomatic talents and a willingness to spend his own money on the cause soon overcame the resistance.

Først i de senere år er præsteindberetningerne blevet vurderet samlet gennem fuld udgivelse i bogform, ved Christian Adamsen og Vivi Jensen. I mange tilfælde kan det erkendes, at der, på trods af den svingende kvalitet, i dette kildemateriale findes oplysninger, som ikke er at hente andre steder. Præsteindberetningerne dannede udgangspunkt for fredninger af mindesmærker, men grundet manglende tinglysning, ressourcer og personale til at føre tilsyn med fortidsminderne havde fredningerne langtfra den ønskede effekt, og mange anlæg blev alligevel ødelagt.

Da Nyerup i 1816 besluttede sig for at afgå som sekretær, valgte man Christian Jürgensen Thomsen (fig. 7) som hans efterfølger. I sit nye embede indlagde Thomsen sig meget stor fortjeneste; han er bl.a. kendt for opdelingen af forhistorien i de tre aldre, sten, bronze og jern, og for at give offentlig adgang til samlingerne i 1819. Thomsens næsten 50-årige virke i dansk museumsvæsen er grundigt og ypperligt beskrevet i Jørgen Jensens bog *Thomsens Museum*.

Pladsen var trang i Universitetsbiblioteket; det blev i stigende grad et problem, at museet optog plads, og dets folkelige besøgende var en torn i øjet på biblioteket, der krævede uforstyrrethed. Universitetets konsistorium besluttede, at samlingen måtte væk fra biblioteket. I 1832 blev tildelingen af lokaler på Christiansborg løsningen. Indflytningen i de nye, betydeligt mere prestigegivende omgivelser på kongens slot kunne finde sted efter istandsættelse. I Kjøbenhavnerposten kunne man læse om udstillingen. Mange interessante iagttagelser kan gøres her, bl.a. at Thomsen allerede i ordningen af genstandene har opdelt den forhistoriske tid i tre på hinanden følgende aldre – før han udgiver opdelingen på skrift.

Økonomien for Oldnordisk Museum var ikke den bedste, ikke mindst på grund af A. W. Hauchs tilbageholdenhed i pengesager. Da Hauch døde i 1838, efterfulgtes han som kommissionsformand af Johan Sigismund von Møsting, som ikke var så påholdende. Før dette havde Thomsen fået løn for sit arbejde med Møntsamlingen, men for første gang i 21 år lønnes han nu for arbejdet med Oldnordisk Museum. Herudover er der også årligt penge til, at den oldnordiske samling kan forøges, inventar indkøbes samt til løn til såvel bud som opsyn.

Det kongelige nordiske Oldskriftselskab var allerede blevet stiftet i 1825. Det er stadig i fuld vigør med udgivelse af publikationer og foredrag på Nationalmuseet. Hensigten med selskabet var, at omverdenen gennem dets skrifter, som af samme grund derfor ofte var fremmedsprogede, kunne få et indblik i de nordiske folks bedrifter i oldtiden og middelalderen. Oldskriftselskabet stod bag dannelsen af Antikvarisk-Topografisk Arkiv, som stadig eksisterer og er et uundværligt redskab i arbejdet med de danske kirker, borge, herregårde, præstegårde og andre historiske bygninger i by og på land.

Oldskriftselskabet var også aktivt vedrørende nordbobygderne i Grønland. I begyndelsen af 1830'erne igangsatte selskabet indsamlingen og formidlingen af de kendte kilder om bygderne. Det medførte en stigende interesse for arkæologi og etnografi blandt handelsmænd og missionærer, som indsendte genstande fra såvel Grønland som Nordamerika, ligesom Thomsen tog kontakt til embedsmænd i tropekolonierne, som ligeledes bidrog med genstande og oplysninger.

Det etnografiske perspektiv blev også anlagt i forbindelse med den første Galathea-ekspedition 1845-47. Thomsen sørgede for, at der blev fremskaffet penge til indkøb, når korvetten var ved kysterne, og der blev hjembragt fornemme samlinger fra Nicobarerne i Det indiske Ocean og fra Indonesien, Kina, Sydhavet og Peru. Flere andre ekspeditioner returnerede også til København med fine samlinger.

Slutningen af 1830'erne og begyndelsen af 40'erne var på mange måder vigtige for det senere Nationalmuseum, idet Thomsen på denne tid også var tilknyttet Kunstmuseet, det gamle kongelige Kunstkammer, grundlagt af Frederik III i 1650'erne, og Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling, som havde til huse på Rosenborg. For de nordiske oldsagers vedkommende var der ikke tvivl om, at de to samlinger, henholdsvis Kunstkammerets og Oldnordisk Museums, passede godt sammen, da de i vid udstrækning supplerede hinanden. I perioden 1844-48 virkeliggjordes Thomsens drøm om en forening af oldsagerne på Christiansborg.

Thomsen havde kontrol over indsamlingen, bevaringen og formidlingen af den bærbare kulturarv fra oldtiden og middelalderen. Uden tvivl stod genstandene Thomsens hjerte nærmest; sent i livet gav han da også udtryk for, at han skulle have viet flere kræfter til beskyttelsen af fortidsminderne og monumenterne i by og på land.

Først i 1847, med en lønnet ansættelse af Jens Jakob Asmussen Worsaae (fig. 8) som inspektør for de antikvariske mindesmærker, kom varetagelsen af landets fortidsminder ind i en fastere gænge. Det følgende år kom der penge til såvel rejser ud i landet som undersøgelser. De store arkæologiske erkendelser gennem feltarkæologien kunne nu tage deres begyndelse, og samme år nedsattes en komité,

Fig. 8. Jens Jakob Asmussen Worsaae (1821-1885). Født i Vejle, studerede i København fra 1836 sideløbende med arkæologisk arbejde for Thomsen, assistent i 1843. Skrev om arkæologi og gjorde sig bekendt med forhistorien og museumsvæsenet også i udlandet. Medlem af Oldsagskommissionen 1847, professor i 1854 og direktør for De Danske Kongers kronologiske Samlinger på Rosenborg i 1858. I 1866 direktør for Oldnordisk Museum og Etnografisk Samling og i 1874 Kultusminister. Tegning af Augustus Andreas Jerndorff.

Jens Jakob Asmussen Worsaae (1821-1885). Born in Vejle, studied in Copenhagen from 1836 alongside archaeological work for Thomsen, assistant in 1843. Wrote about archaeology and familiarized himself with prehistory and the museum world abroad as well as in Denmark. Member of the Antiquities Commission 1847, a professor in 1854 and Director of the Royal Danish Collections at Rosenborg Castle in 1858. In 1866 Director of the Museum of Northern Antiquities and the Ethnographic Collections. Minister of Culture in 1874.

som skulle udforske de østersbanker, der kort tid efter kunne bestemmes som sammenbunkede måltidsrester – køkkenmøddinger.

Thomsen bad i 1847 om at blive befriet for sekretærfunktionen i Oldsagskommissionen, som han nu omhyggeligt havde passet i 30 år. Efterfølgeren blev i 1848 en af hans assistenter, J. B. Sorterup (fig. 9), men denne forlod arbejdet efter et halvt års tid og efterfulgtes af endnu en assistent, C. F. Herbst (fig. 10), hvis tid som sekretær heller ikke blev lang, eftersom Oldsagskommissionen opløstes som følge af omlægningen i landets styreform i forbindelse med Grundloven af 1849.

1849-92: Mod et samlet Nationalmuseum

I forbindelse med opløsningen af Det kongelige danske Kunstkammer etableredes Kunstmuseet i Dronningens Tværgade. Heri indgik bl.a. Kunstkammerets etnografiske genstande, som stammede fra mange forskellige steder i verden. Ca. 1.500 etnografiske genstande, fordelt på syv rum, rådede Kunstmuseet over, da samlingen øverst oppe i huset åbnede for publikum i 1841. Thomsen stod for indretningen, men havde imidlertid til hensigt at oprette et selvstændigt etnografisk museum, og allerede i det efterfølgende år blev det besluttet, at Prinsens Palæ over for Christianborg skulle være hjemsted for det nye museum. Tålmodighed var dog påkrævet, for palæet var beboet, og før museet kunne flytte ind, skulle beboerne fraflytte deres lejligheder. I 1845 kunne Thomsen overtage 22 værelser i den del af palæet, som vender ud mod Ny Vestergade, flere kom til, og i 1849 åbnedes de første etnografiske rum for publikum. Thomsen arbejdede energisk på at skaffe såvel

Fig. 9. Julius Benjamin Sorterup (1815-49). Fra slutningen af 1947 arkivar ved Antikvarisk-Topografisk Arkiv og fra begyndelsen af 1848 sekretær for Oldsagskommissionen. Havde forinden været ulønnet assistent hos Thomsen og sideløbende ernæret sig som lærer. Forlod København i 1848 for at blive præst på Fyn. Maleri af F. Helsted, 1842.

Julius Benjamin Sorterup (1815-1849). From the end of 1947 archivist at the Antiquarian-Topographical Archive, from the beginning of 1848 Secretary of the Antiquities Commission. Before this he had been an unpaid assistant to Thomsen, at the same time earning a living as a teacher. Left Copenhagen in 1948 to become a clergyman on Funen.

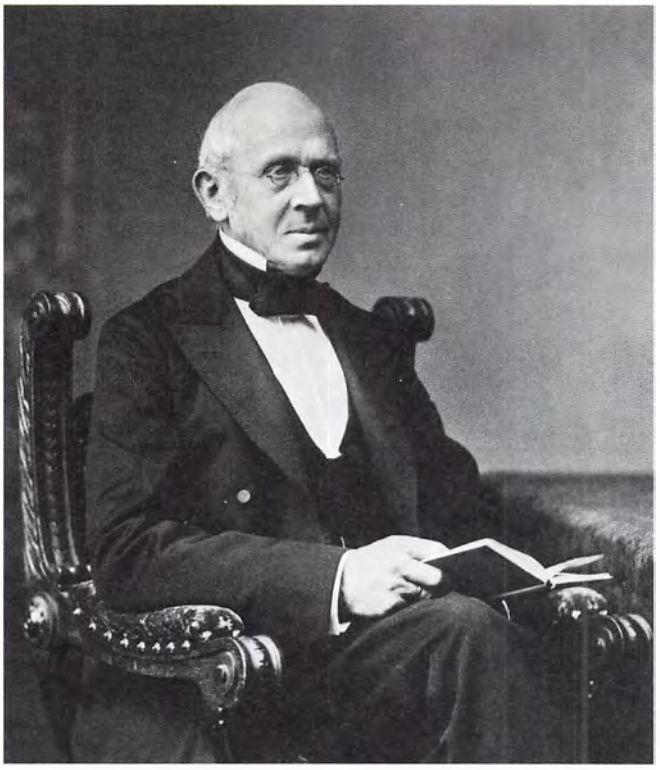

Fig 10. Christian Frederik Herbst (1818-1911). Læste jura, Thomsens assistent i 1843, bl.a. ved Møntsamlingen, sekretær for Oldsagskommissionen 1848 og inspektør ved Oldnordisk Museum 1866. Anbefalet af Thomsen som leder af Oldnordisk Museum, men blev det først ved Thomsens død i 1885. Gik af ved etableringen af Nationalmuseet i 1892.

Christian Frederik Herbst (1818-1911). Law studies, Thomsen's assistant in 1843, among other places at the Coin Collection. Secretary of the Antiquities Commission in 1848 and curator at the Museum of Northern Antiquities 1866. Recommended by Thomsen as director of the Museum of Northern Antiquities, but only took over the post on the death of Thomsen in 1885. Retired on the establishment of the National Museum in 1892.

midler som genstande til Det Kongelige Etnografiske Museum, og i 1852 stod det færdigt i 44 rum.

I 1851 gennemførtes en sammenlægning af Christians VIII's samling af antikke vaser med de ægyptiske, græske og romerske genstande i Kunstmuseet til et Antikcabinet, som åbnede for publikum i 1853 i ni værelser i Prinsens Palæs stueetage.

I 1854 var stueetagen i Prinsens Palæs midterfløj færdig til at modtage Oldnordisk Museums genstande fra Christiansborg. Ligeledes i første halvdel af 1850'erne omdannede Thomsen en del af Kunstmuseet til et museum for skulptur for middelalderen og nyere tid. Skulpturmuseet var færdigt i 1854 og fik til huse på 2. sal i Ny Vestergadefløjen. Møntkabinettet rykkede ind i 1867.

Sikringshensyn og pladsmangel i Prinsens Palæ var årsagen til, at Worsaae i 1859 udkastede en plan for, at de nuværende Kongens Have og Botanisk Have med

iliggende og omkransende bygninger kunne udgøre et stort anlæg for alle hånde videnskabelige anstalter, herunder de samlinger, som fandtes i Prinsens Palæ. Planen var den første i en lang række, som den ene efter den anden, gerne flere gange, skulle blive udviklet og forkastet – først efter mere end 70 år skulle pladsmangelen og sikringsforholdene endelig blive løst.

Mens man fornemmer, at Thomsen havde den største kærlighed knyttet til genstandene, kan man også fornemme, at disse for Worsaae, hans efterfølger, måtte vige hjertepladsen til fordel for bevaringen og udforskningen af landets fortidsminder. I 1873 bevilgede Rigsdagen et årligt beløb til registreringen af mindesmærkerne og fredningen af de væsentligste af dem. Medarbejdere fra museet rejste gennem sognene, hvor hvert mindesmærke blev beskrevet, opmålt, afsat på kort og måske aftegnet. Projektet blev langvarigt, først i 1920'erne afsluttedes det. Dokumentationen, Sognebeskrivelsen kaldet, er af uvurderlig værdi for dansk arkæologi og er en i udlandet ofte misundt fond af viden.

Allerede i Oldsagskommissionens tid var der foretaget undersøgelser af kalkmalerier. Mange af middelalderens kirker har været smykket med malerier på hvælv og vægge, men de fleste var gennem de efterfølgende århundreder blevet overmalet. Arbejdet med at fremdrage, afbilde og restaurere kalkmalerier voksede fra århundredets midte, og ved en indsats i 1800-tallets anden halvdel blev mange af disse fornemme fortællinger reddet, om end man først mod århundredets slutning kan tale om et egentligt konserveringsarbejde med respekt for værkernes oprindelige udtryk og karakter.

Opgaven med at løse plads- og sikringsforholdene var stadig aktuel, og der blev nedsat en kommission i 1879 – uden nogen afklaring. I Prinsens Palæ fandtes de museer, som man skulle tage hensyn til i den kommende planlægning: Antikcabinettet, Etnografisk Museum, Kobberstiksamlingen, Møntsamlingen og Oldnordisk Museum samt Antikvarisk-Topografisk Arkiv. Endelig skulle planen også rumme plads til de øverste museumsfolks tjenesteboliger og det kommende Dansk Folkemuseum, som Bernhard Olsen (se ill. s. 292), stærkt hjulpet og tilskyndet af Worsaae, var ved at skabe.

Bernhard Olsen glædede sig ved Verdensudstillingen i Paris i 1878 over den svenske museumsmand Artur Hazelius' (1833-1901) interiører, hvor man kunne gå ind i rummene og føle sig sat tilbage til den tid, som hvert af rummene skulle anskueliggøre. Olsen var ikke i tvivl om, at dette var måden, hvorpå hans Folkemuseum, et nationalt museum for den danske bondestand, skulle indrettes. Han blev af Worsaae knyttet til tilrettelæggelsen af Kunst- og Industriudstillingen i København i 1879, berømmet for sine fortællende interiører, som efterfølgende fandt plads på Trinitatis Kirkeloft. Efter fem års ophold på kirkeloftet blev der fundet bedre lokaler i en ny bygning nær Frihedsstøtten, på 2. sal i Panoptikonbygningen. Pladsforholdene var heller ikke her tilfredsstillende, 12 værelser var der tale om, og opholdet skulle da også have været af midlertidig karakter, men som så ofte i museumssager trak det ud, faktisk i 40 år.

Lige så venligt indstillet Worsaae, museumsverdenens magthaver, var over for Dansk Folkemuseum og ideen bag, lige så uvenlig, nærmest fjendtlig, må hans indstilling til Det kgl. Etnografiske Museum opfattes. Kun få dage efter Worsaaes

tiltrædelse som direktør, i øvrigt en udnævnelse, som ikke var i overensstemmelse med Thomsens anbefaling, fremsatte han en plan, som nærmest reducerede Etnografisk Museum til en hjælpedisciplin for den arkæologiske samling, og med et uklart udstillingsprincip. Samtidig skulle der spares penge på de offentlige samlinger, hvilket medførte, at Thomsens Skulptursamling blev lukket og Etnografisk Samlings midler beskåret i endog meget kraftig grad. Etnografiske nyanskaffelser ved køb blev derefter kun foretaget i ganske få tilfælde, men der indkom dog stadig genstande, fx gennem Gustav Holms (1849-1940) ekspedition til Grønlands østkyst i første halvdel af 1880'erne.

I 1885 døde Worsaae og blev efterfulgt af C. F. Herbst. Inden da havde man opkøbt en ejendom i Stormgade for at flytte palæets tjenesteboliger hertil og derved vinde plads til samlingerne. Købet var led i en alternativ og langsigtet plan, hvor yderligere ejendomskøb, i forlængelse af palæet ned ad såvel Stormgade som Ny Vestergade, kunne medføre en tilstrækkelig udvidelse til, at samlingerne kunne forblive på denne lokalitet.

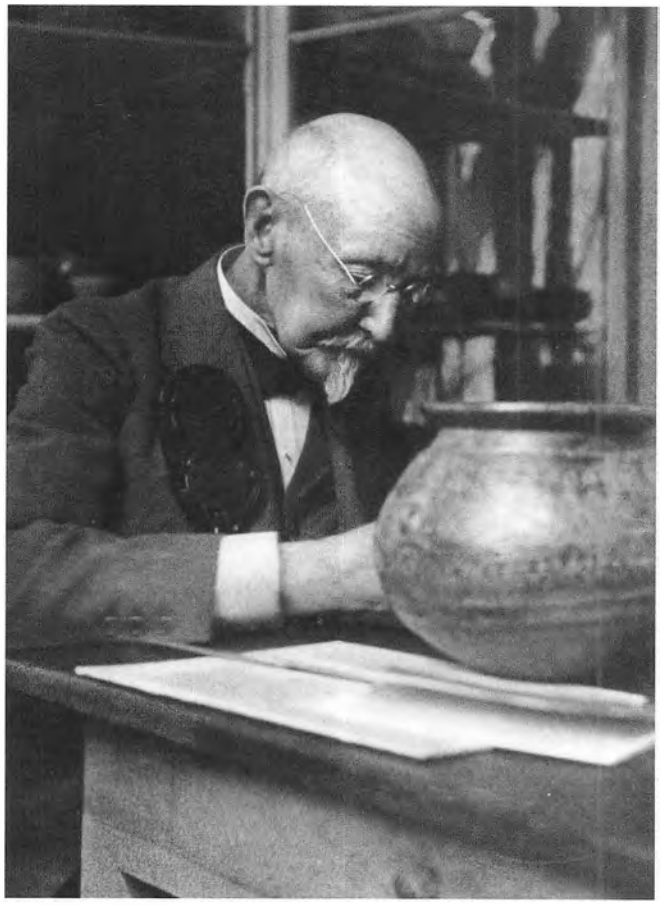

Fig. 11. Sophus Müller (1846-1934). Født i København, filologisk-historisk embedseksamen i 1871, disputats 1880, inspektør ved Oldnordisk Museum 1885, direktør for Nationalmuseets 1. Afdeling 1892-1921. Omfattende videnskabelig produktion.

Sophus Müller (1846-1934). Born in Copenhagen, master's degree in philology and history in 1871, doctoral thesis 1880, curator at the Museum of Northern Antiquities 1885, Director of Department I of the National Museum 1892-1921. Extensive scholarly production.

Det var de yngre medarbejdere, med Sophus Müller (fig. 11) og Henry Petersen (fig. 12) i spidsen, der stod bag denne plan, i opposition til de ældre. Worsaaes gamle Rosenborgplan led foreløbigt skibbrud, og flere ejendomme i Stormgade blev opkøbt. Endnu en kommission til løsning af forholdene blev nedsat i 1890, men forslaget om udbygning af Prinsens Palæ faldt af økonomiske grunde og intern uenighed, idet Dansk Folkemuseum argumenterede for plads omkring et nyt museum til en park, som kunne rumme gamle bygninger – et frilandsmuseum. De private huse, som var opkøbt til brug for udvidelsen, blev nu i stedet anvendt af andre offentlige kontorer og institutioner.

I 1880'erne grundlagdes et lidt anstrengt forhold mellem Oldnordisk Museum og de efterhånden mange lokalmuseer ude i landet. I takt med provinsmuseernes stigende ønske om statstilskud blev der i 1887 udformet en række betingelser for opnåelse heraf, bl.a. at Oldnordisk Museum skulle føre tilsyn med de lokale museer, samt at man mod vederlag skulle afgive de genstande, som havde videnskabelig betydning, til Oldnordisk Museum. Udgravninger i provinsen skulle ligeledes forestås af hovedstadsmuseet, og udbyttet skulle tilfalde dette.

1892-1938: Den store udbygning

Århundredets udvikling havde medført et decentralt, statsligt museumsvæsen med adskillige statssamlinger på finansloven. I 1880'erne blev der slået til lyd for,

Fig. 12. 2. Afdelings videnskabelige stab fotograferet i 1890'-erne. Henry Petersen ses siddende ved bordenden. Karl Nikolaj Henry Petersen (1849-96) var født i København, blev tilknyttet Oldnordisk Museum under Worsaae, efter dennes død 1885 inspektør ved direktionen for Mindesmærkernes Bevaring. Disputats 1876, direktør for Nationalmuseets 2. afdeling 1892.

Henry Petersen (seated at the head of the table). Karl Nikolaj Henry Petersen (1849-96) was born in Copenhagen, associated with the Museum of Northern Antiquities under Worsaae. After the latter's death in 1885 curator at the Directorate for the Preservation of Ancient Monuments. Doctoral thesis 1876, Director of Department II of the National Museum in 1892.

at disse samlinger burde forenes i det, som oprindelig havde været tanken – et Nationalmuseum. I 1892 skete det ved en kongelig resolution. Nationalmuseet kom til at bestå af to afdelinger med underordnede samlinger: 1. Afdeling, med Sophus Müller som direktør, tog sig af de ældre tider med de danske og de klassiske oldsager samt de etnografiske genstande og 2. Afdeling, med Henry Petersen som direktør, fik ansvaret for de historiske sager, dvs. tiden op til 1660. Herudover skulle Nationalmuseet stå for mindesmærkernes bevaring og fredning.

En tredje kommission til løsning af pladsmangel og sikringsforhold blev nedsat. Planen fra slutningen af 1890'erne anbefalede en udvidelse af Prinsens Palæ, men i mindre omfang end tidligere anbefalet. Folkemuseet var denne gang indforstået, nok mest grundet i, at en løsning ellers ville trække i langdrag, og at Bernhard Olsen allerede i 1897 var begyndt på anlæggelse af sit Frilandsmuseum i Kongens Have. Men den barberede puddel, som forslaget blev kaldt, skulle heller ikke vise sig at blive løsningen, da Folketinget ønskede andre muligheder vurderet.

Fig. 13. Arthur Julius William Mollerup (1846-1917). Født i København, magister i historie 1872, disputats 1880. 1893 ansat på Nationalmuseets 2. Afdeling, 1896 direktør samme sted. 1898 også direktør for Rosenborg-samlingen og formand for bestyrelsen på Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborgs Slot. Fratrådte alle hverv 1910.

Arthur Julius William Mollerup (1846-1917). Born in Copenhagen, master's degree in history in 1872, doctoral thesis in 1880. Engaged in 1893 by Department II of the National Museum. Director of Department II, 1896. 1898, also Director of the Rosenborg Collections and Chairman of the Board of Trustees of the Museum of National History at Frederiksborg Castle. Resigned from all posts in 1910.

Fig. 14. Carl Mouritz Cold Mackeprang (1869-1959). Født i Sønderjylland, magister i historie 1894, disputats 1900, 1897 ansat på Nationalmuseets 2. afdeling, fra 1910 direktør samme sted og 1922-38 enedirektør for Nationalmuseet. Maleri af Sigurd Swane, 1940. Frederiksborgmuseet.

Carl Mouritz Cold Mackeprang (1869-1959). Born in North Schleswig, master's degree in history 1894, doctoral thesis in 1900, engaged in 1897 by Department II of the National Museum, from 1910 Director of the department and in 1922-38 sole Director of the National Museum.

Bernhard Olsens løsning på pladsproblemerne for Frilandsmuseet blev, at han i 1901 opkøbte jord i Kongens Lyngby, langs Mølleådalen og tæt ved Brede, således at bygningerne fra Kongens Have kunne flyttes hertil. Senere er området blevet udvidet fra de oprindelige to ha. til nu ca. 40 med mere end 100 bygninger.

Da Henry Petersen døde i 1896, blev A. W. Mollerup (fig. 13) direktør for Nationalmuseets 2. Afdeling indtil 1910, hvor han blev grebet i bedrageri og underslæb i forbindelse med virke uden for Nationalmuseet – med afskedigelse og fængselsstraf til følge. I stedet blev Mouritz Mackeprang (fig. 14) direktør for 2. Afdeling.

Etnografisk Samling led under Sophus Müller, der delte mening og fag med sin forgænger, Worsaae. Med nyordningen i 1892 var samlingen blevet en del af 1. Afdeling, og kun i beskedent omfang skete der etnografiske erhvervelser, ligesom kun enkelte ekspeditioner fik tildelt mindre beløb til indkøb. Etnografisk Samling havde i de næste 20 år ikke held til at forøge samlingen med væsentlige nyerhvervelser ved køb eller bytte, men der kom dog fra danske i udlandet stadig gaver, således mange og gode genstande fra Indien, Indonesien, Congo og Kina.

Antiksamlingen var i anden halvdel af 1800-tallet ikke forøget væsentligt, men i perioden 1902-14 afvikledes den danske Lindos-ekspedition til Rhodos gennem fondsfinansiering, og fundene indgik som en væsentlig udvidelse, både kvalitets- og kvantitetsmæssigt, i Antiksamlingen.

Møntsamlingen udbyggedes ved store indkøb i anden halvdel af 1800-tallet til en alsidig universalsamling på et højt niveau.

Nationalmuseets 2. Afdeling havde udbytte af nordboundersøgelserne i Grønland, hvor der blev lagt afgørende vægt på omhyggelige udgravninger af boligtomter, møddinger og kirkegårde. I perioden 1913-22 ydede Hugo Matthiessen (1881-1957) en banebrydende indsats ved at gennemfotografere den gamle bebyggelse i mere end 70 danske købstæder; senere blev vejene og herregårdene på samme måde dokumenteret.

Thomsens gamle museum var ikke mere sig selv lig. Vedligeholdelsen af lokaler og genstande lod meget tilbage at ønske, allerede under Worsaae var genstande begyndt at tage skade i Prinsens Palæs fugtige klima. Metaller anløb, organisk materiale forgik, mos groede på keramik, og det var Müllers erklærede politik, at alle genstande skulle være tilgængelige for publikum. Resultatet var, at museet i stadig højere grad mindede om et pulterkammer.

Der var behov for handling, men alligevel lå sagen stille i det første årti af 1900-tallet. Så begyndte alle hånde planer igen at dukke op. Et parlamentarisk udvalg nedsattes i 1917 til at overveje spørgsmålet om tilfredsstillende forhold for Nationalmuseet og Dansk Folkemuseum. Størst interesse viedes to forslag: en udvidelse af Prinsens Palæ og en flytning til Kastellet – det første med Sophus Müller som advokat, det andet havde sin stærke fortaler i Mackeprang. Museets personale fandt efterhånden hele sagen for så forhekset, at man næsten ikke turde forholde sig negativt til noget som helst forslag, som kunne udvirke blot en lille forbedring af forholdene. Bernhard Olsen mente stadigvæk, at en Rosenborg-løsning var at foretrække for Folkemuseet. Udvalgets betænkning fra 1920 gik entydigt ind for Kastellet som nyt domicil for Nationalmuseet.

1920 var også året, hvor det blev besluttet, at tjenestemænd over 70 år skulle afgive deres embede. Sophus Müller forlod derfor sin direktørpost, og staten benyttede lejligheden til i 1922 at skabe en enstrenget ledelse på museet med Mackeprang som enedirektør. Samtidig skete der en større organisatorisk ændring, idet Folkemuseet blev en del af Nationalmuseet, og i stedet for to afdelinger blev der nu opereret med seks afdelinger, hver med selvstændig afdelingsleder: Danmarks Oldtid, Danmarks Middelalder og Renaissance, Dansk Folkemuseum, Etnografisk Samling, Antiksamlingen og Møntsamlingen.

Genforeningen i 1920 betød, at Nationalmuseet udvidede det igangværende

arbejde med at kortlægge og registrere mindesmærker til også at omfatte den gamle landsdel, Sønderjylland.

I byggesagen skete der ikke meget før i 1925, hvor dagspressen nærmest svømmede over med indlæg for og imod Kastels-ideen. Den voldsomme opmærksomhed medførte, at man besluttede sig for at foranstalte en folkeindsamling, som én gang for alle kunne overbevise politikerne om, at et nyt Nationalmuseum var et folkekrav.

Magtfulde mænd stillede sig bag projektet, og indsamlingen blev igangsat under massiv pressebevågenhed. To fonde lagde flot ud med hver at tilbyde 100.000 kr., hvis mindst 100.000 bidragydere gav et samlet beløb på 1 mio. kr. Da indsamlingen sluttede i foråret 1926, var der indkommet godt 1,3 mio. kr. fra små 200.000 donatorer. Nationalmuseet kunne med rette være stolt, men regeringen var tavs, indtil en dansk rigmand i udlandet, Laurits Andersen fra Shanghai, skænkede sagen 50.000 pund Sterling, hvilket svarede til ca. 1 mio. kr.

Efter mange forviklinger lykkedes det at lave en plan, hvorefter det nye Nationalmuseum skulle udfylde hele den karré, som dannes af de fire gader Frederiksholms Kanal, Vester Voldgade, Stormgade og Ny Vestergade. I 1929 blev arbejdet med udbygningen af Prinsens Palæ overgivet til arkitekt Mogens Clemmensen, og grundstenen kunne nedlægges den sommer. Fire år senere kunne første del, middelalderafsnittet, indvies. Men Folkemuseets situation blev ikke løst samtidig, og efter en diskussion, hvor forskellige forslag til placering var i spil, blev det i 1933 bestemt at lade Folkemuseet indgå i Prinsens Palæ sammen med Nationalmuseets øvrige samlinger. I 1920'erne erhvervede Nationalmuseet Ny Vestergade 11 med baghus, altså på den modsatte side af gaden, hvilket også hjalp med yderligere plads.

De mange planer for museets fysiske situation tappede medarbejderne for mange arbejdstimer og kræfter, men alligevel var der en række væsentlige faglige begivenheder på dette tidspunkt. Nævnes kan, at Mackeprang allerede i 1913 på papiret grundlagde bogværket *Danmarks Kirker*. Året før var første bind af et tilsvarende værk om de svenske kirker udkommet i Sverige. Især af økonomiske årsager skulle man dog helt frem til 1933, før første bind af det danske kirkeværk publiceredes herhjemme, hvorefter bindene som en perlerække på snor er udkommet siden, og det vil de fortsætte med i endnu mange år. Nationalmuseet er ikke bange for lange projekter – det ses også af andre bindstærke bogværker, bl.a. arkæologiske, etnologiske og numismatiske.

Også i de fjernere egne kunne Nationalmuseet i disse år fejre store fremgange, fx blev det berømte middelalderlige dragtfund i Herjolfsnæs gjort i 1920'erne. Det blev indledningen til en lang række udgravninger til belysning af nordboernes liv i det sydvestlige Grønland.

I begyndelsen af 1920'erne afvikledes også den størst anlagte ekspedition til Grønland, den 5. Thuleekspedition, under ledelse af Knud Rasmussen. På ekspeditionen deltog to senere overinspektører ved Nationalmuseet, Therkel Mathiassen (1892-1967) og Kaj Birket-Smith (1893-1977). Museets samling voksede i forbindelse med denne ekspedition alene med næsten 15.000 numre, og Nationalmuseet blev en central institution i forbindelse med eskimoforskningen. Fra de

Fig. 15. Poul Nørlund (1888-1951). Født i Slagelse, 1912 magister i historie, disputats 1920. 1912 knyttet til Nationalmuseet, fra 1917 som inspektør og som direktør fra 1938 til sin død.

Poul Nørlund (1888-1951). Born in Slagelse, master's degree in history 1912, doctoral thesis 1920. Joined the National Museum in 1912, from 1917 curator and Director of the National Museum from 1938 until his death.

varmere egne af verden indkom i dette tidsrum en væsentlig samling fra øen Nias i Indonesien, der foretoges udgravninger i det til USA afhændede Dansk Vestindien, ligesom der herfra målbevidst indsamledes indbogenstande. På ekspeditionssiden kan især nævnes, at Nationalmuseet modtog unikke samlinger fra Centralasien gennem etnograf og opdagelsesrejsende Henning Haslund-Christensen. I Middelhavsområdet domineredes arbejdet af fortolkningen af resultaterne af Rhodos-udgravningerne og udgravningerne i Shilo i det nuværende Israel, og i 1930'erne af de store udgravninger i Hama i Syrien.

Frilandsmuseet, der som en del af Dansk Folkemuseum også var blevet indlemmet i Nationalmuseet, hjemtog og genopførte adskillige landbobygninger og dokumenterede de gamle bondebygninger rundt om i landet gennem systematiske undersøgelser. Disse prægede tydeligt Frilandsmuseets erhvervelsespolitik, hvor der blev lagt vægt på at belyse de regionale variationer i byggeskikken.

Den hjemlige arkæologi blev i begyndelsen af 1930'erne revitaliseret – en række berømte fund og udgravninger medvirkede til igen at placere den arkæologiske videnskab centralt hos både læg og lærd. Udgravningerne af vikingeborgen Trelleborg ved Slagelse, den befæstede jernalderlandsby Borremose i Vesthimmerland, skibsgraven i Ladby på Fyn og egekistegraven fra Skrydstrup dannede baggrund for en formidlende indsats, godt iværksat af Johannes Brøndsted (fig. 16), som i 1933 var blevet leder af oldtidssamlingen. Fra Brøndsteds hånd kom også trebindsværket *Danmarks Oldtid* i slutningen af 1930'erne. Før Brøndsteds fremstilling af forhistorien havde Worsaae og Müller også hver især leveret deres, blot i et enkelt bind, mens Jørgen Jensen o. år 2000 måtte op på fire bind for at fortælle historien om Danmarks oldtid. Som Brøndsteds værk var det, vil Jensens med de omfattende fremlæggelser gennem mange år være pligt- og lystlæsning både for fagfæller og andre arkæologisk og kulturhistorisk interesserede.

Brøndsted var samtidig lektor i nordisk arkæologi på Københavns Universitet, hvilket medførte, at de studerende i stort omfang kom i direkte kontakt med museets arbejde under deres studier. På samme måde var også Kaj Birket-Smith en foregangsmand for samarbejde mellem universitet og museum, idet han sideløbende med sit chefarbejde på Etnografisk Samling i 1945 medvirkede til, at det etnografiske studium blev oprettet; han blev fagets første lektor.

I 1937 blev der endelig vedtaget en lov, der også omfattede fredning af fortidsminderne. Det gav anledning til en ny berejsning af alle danske sogne for at undersøge, hvilke af fortidsminderne som fortjente at blive fredet. Det blev til et 20-årigt berejsningsprojekt; godt en tredjedel af de kendte minder blev fredet, ligesom arkivoplysningerne blev ajourført.

1938-73: Krigen og Brede-planerne

Med festlighed kunne man i maj 1938 åbne dørene for Folkemuseets udstilling af den danske bondestands kultur – den sidste nyopstilling af museets mange samlinger. Mackeprang benyttede lejligheden til at gå af og blev afløst af Poul Nørlund (fig.15).

Enkeltbegivenheder, fx udstillingen af den nyudgravede Skrydstrup-pige i 1935, som trak mere end 25.000 gæster til Prinsens Palæ på kun to dage, medvirkede naturligvis til en stigning af besøgstallet på Nationalmuseet, men den stadige fremgang skyldtes nyåbningerne af de forskellige udstillingsafsnit igennem 30'erne, hvor antallet af besøgende kulminerede med mere end 200.000 gæster i 1938. Nørlunds og Brøndsteds berømte foredrag på Nationalmuseet, trykt under titlen *Seks Tværsnit af Danmarks Historie*, var i krigens første år så populære, at de måtte gentages, men de kunne dog besøgsmæssigt ikke afhjælpe den nedgang, som krigstidens mangel på udenlandske turister, transportvanskeligheder, tomme montrer, manglende opvarmning og kortere åbningstid medførte. Modsat forholdt det sig på Frilandsmuseet, hvor man gennem de fem år kunne konstatere mere end en fordobling af gæsterne.

Forholdene i besættelsestiden gav anledning til stor arkæologisk aktivitet, idet mangelen på brændsel medførte udstrakt tørvegravning i moserne, hvor bevaringsforholdene for organisk materiale var optimale. Oldtidsfundene nærmest væltede op på spader og skovle, og museet prøvede af al kraft at få tørvegraverne til at anmelde fund og udvise hensyn over for dem. Mange, rigtig mange, oldtidsfund blev ødelagt ved tørvegravningen, og i 1942 fik museet rådighed over ekstraordinære penge, som kunne bruges til et omrejsende arkæologisk tilsyn under tørvekampagnen. De flotte bronzealderhjelme fra Veksø i Midtsjælland, oldtidsplove og brolagte oldtidsveje er blandt fundene fra tørvegravningen, men mest betydning har dog brændselshentningen haft for mosernes stenaldermateriale; særligt den sjællandske Åmose hæver sig over alle andre. Her blev udgravet mange betydningsfulde lokaliteter med et rigt fundmateriale, og forholdet mellem overgangen fra den ældre stenalder til den yngre blev nærmere belyst, ikke mindst ved hjælp af naturvidenskabelige analysemetoder. Også beskæftigelsesarbejdet gav anledning til arkæologiske udgravninger, som kunne fremme en kulturel og national forståelse – og samtidig kunne man unddrage besættelsesmagten en potentiel arbejdskraft. Af udgravninger, som mestendels blev finansieret på denne måde, kan nævnes Jellinghøjene og borganlæggene Kalø og Hammershus.

Ikke kun på det arkæologiske område var man aktiv i feltarbejdet i Danmark. Afslutningen af udstillingsarbejdet og krigstiden gav anledning til igangsættelse af andre nye undersøgelser, indledt med de store herregårdsundersøgelser, hvor mere end 80 bygninger, ikke mindst produktionsbygningerne, blev genstand for opmålingskampagner. Indholdet og indretningen blev sideløbende dokumenteret for mere end 70 hovedbygninger, hvor man fik et overblik over rumindretning, stiludvikling, datering, håndværkere og arkitekter. Dette vigtige materiale findes nu på Nationalmuseet, hvor det tjener som dokumentation i forbindelse med restaureringer og publikationer.

Fig. 16. Johannes Balthasar Brøndsted (1890-1965). Født i Århus, 1916 skoleembedseksamen i klassisk filologi. 1918 inspektør på Nationalmuseet, disputats 1921, omfattende rejseaktivitet og udlandsophold, lektor i nordisk arkæologi 1929. 1933 overinspektør, professor 1941, direktør for Nationalmuseet 1951-1958, derefter den første rigsantikvar til 1960.

Johannes Balthasar Brøndsted (1890-1965). Born in Århus, degree in classical philology 1916. Curator at the National Museum 1918, doctoral thesis 1921, extensive travel activity and stays abroad, lecturer in Nordic Archaeology 1929, head curator 1933, professor 1941, Director of the National Museum 1951-1958, then also Denmark's first State Antiquary until 1960.

Folkemuseets arkiver var med tiden blevet af et betydeligt omfang, og mindre blev de ikke af det initiativ, som igangsattes i 1944 med berejsning af Danmark for at undersøge og opmåle gamle bondebygninger. Frem til 1961 blev der arbejdet med at opbygge en landsdækkende viden på området, hjulpet af en ekstraordinær bevilling på finansloven og af støtte fra landbrugsorganisationerne og private virksomheder. Allerede i 1941 havde Folkemuseet dog, efter inspiration fra Sverige, igangsat en indsamling af materiale om folkekulturen ved hjælp af trykte spørgelister. I alt blev der udsendt næsten 60 spørgelister om forskellige temaer, først bønder og fiskere. Også i dette tilfælde er der tale om et dokumentarisk materiale, som museet og nationen med rette kan være stolte af.

Ved et chefskifte i 1941 benyttedes lejligheden til at udskille Frilandsmuseet fra Folkemuseet, således at førstnævnte blev en selvstændig afdeling, nr. 7. Frilandsmuseet fortsatte under besættelsen med nedtagelsen af mere end fem gårde ude i landet og opførelsen af lidt færre på egne arealer. En af dem, gården fra Kølvrå, fortjener at blive nævnt for at hædre Frilandsmuseets Venner, som blev oprettet i 1940; denne nydannede forening skaffede hurtigt midler til erhvervelse og flytning af gården inden den tyske udvidelse af Karup flyveplads. Museet skylder det stadig meget aktive Venneselskab tak.

2. verdenskrig forhindrede medarbejderne på Etnografisk Samling og Antiksamlingen i udlandsaktivitet. I stedet blev tiden brugt til bearbejdelse af det allerede indsamlede materiale. På Antiksamlingen kunne man i besættelsesårenes hjemmetilværelse glæde sig over fra fondsside at have fået overleveret fundene fra

udgravningerne i Hama. Bedre tider måtte dog komme, og en gruppe oprettede Dansk Ekspeditionsfond, som efter krigen stod for planlægning, finansiering og udsendelse af ekspeditioner. Ekspeditionsfonden organiserede i 1947 udsendelsen af Haslund-Christensens Tredje Danske Ekspedition til Centralasien, Pearyland-ekspeditionen til Grønland og den anden Galathea-ekspedition i 1950-52 – igen med værdifuld forøgelse af Nationalmuseets samlinger.

Efter Poul Nørlunds død i 1951 blev Johannes Brøndsted direktør for Nationalmuseet, samme år som Europas første C14-dateringslaboratorium åbnede i København. I 1960 blev dateringslaboratoriet flyttet til Nationalmuseet; laboratoriet lukkede i 2000, idet de anvendte metoder ikke mere var konkurrencedygtige.

I 1959 stod Brøndsted bag erhvervelsen af Brede Klædefabrik i Mølleådalen nord for København. Allerede i middelalderen var der her anlagt møller til udnyttelse af Mølleåens vandkraft, og efter o. år 1600 blev vandet en række steder opdæmmet og mindre industrivirksomheder anlagt. Med købet var Nationalmuseet blevet ejer af den danske industris vugge, som ikke kun rummede industribygninger, men også en lang række andre bygninger, som havde været nødvendige for at fastholde arbejdskraften i det landlige område.

Planen var at overflytte Dansk Folkemuseum til Brede, hvor bondestuerne kunne udgøre et naturligt naboskab til Frilandsmuseets bygninger, og således at den genopståede pladsmangel i Prinsens Palæ kunne afhjælpes. Boligudviklingen fra 1700-tallet og til nutiden, folkedragter og den højere stands beklædning skulle belyses i Brede i interiøragtige montrer, og specialsamlinger af sølv, porcelæn, fajance, glas og legetøj skulle tilknyttes. Brede skulle bruges som folkelig inspirationskilde, et studiecentrum i undervisningens tjeneste, hvor læg og lærd med ønske om øget kendskab til tidligere tiders håndværk kunne befolke de nye rum sammen med lejrskoler og folkeskoler.

Ud over Folkemuseets indflytning planlagdes det i Brede at indrette en fløj med naturstore panoramaer til levendegørelse af menneskets skiftende livsbetingelser i forhistorien og dansk naturs udvikling, og i parken forestillede man sig rekonstruerede oldtidsboliger. Museets konserveringsvirksomhed skulle også placeres i Brede, bortset fra de jordfundne genstande, hvis konservering stadig skulle foregå i Københavns centrum, i tæt samarbejde med arkæologerne.

Også til Frilandsmuseet blev der opkøbt bygninger og jord, således fx naboen Landboskolen i Lyngby i 1957, og museets opførelse af hjemtagne bygninger fortsatte, bl.a. med den imponerende 300-årige Ejderstedgård Rothelau, som blev indviet i 1960.

I forbindelse med de store boligsaneringer i det indre København var hovedønsket at få bevaret nogle af de gamle bygninger til belysning af tidligere tiders boligformer. Det lykkedes ikke, men til gengæld blev der foretaget undersøgelser i en lang række gader, hvor husene og karakteristiske elementer blev undersøgt og fotograferet; i to tilfælde blev hele stuer hjemtaget.

De arkæologiske udgravninger i 1950'erne omfattede bl.a. gravpladsen Lindholm Høje, Ejsbøl Mose, bopladsen Fragtrup i Himmerland og flintminerne ved Hov i Thy, og på dette tidspunkt fandtes også den senere udgravede boplads Hodde ved luftfotografering. Fotografering fra luften anvendtes også i forbindel-

se med de middelalderlige voldsteder. Det var tanken at gennemgå samtlige landets voldsteder, og i 1957 og 1963 blev bindene om voldstederne i amterne Thisted og Hjørring udsendt, hvorefter arbejdet foreløbigt afsluttedes med en sammenfatning i 1972.

Nævnes skal også lokaliseringen og udgravningen i første halvdel af 1960'erne af de berømte vikingeskibe fra Skuldelev i Roskilde Fjord. I forlængelse heraf oprettedes der på Nationalmuseet endnu en afdeling, Skibshistorisk Laboratorium, som havde til opgave at undersøge og bevare skibsvrag og andre fortidsminder på havbunden. Samtidig igangsatte Skibshistorisk Laboratorium i samarbejde med andre en registrering af de få, endnu bevarede aktive skonnerter og galeaser, som var bygget i Danmark, og indsamlede enkelte traditionelle danske fartøjer. Mest kendt af disse er nok skonnerten Fulton, som blev bygget i Marstal i 1915 og sejlede sin sidste fragttur i 1969. Herudover består Nationalmuseets sejlende fartøjssamling af bl.a. galeasen Anna Møller, sluppen Ruth og Fyrskib XVII, som gjorde tjeneste på Gedser Rev. Nyeste erhvervelse er galeasen Bonavista, som i de kommende år vil blive restaureret.

Ligeledes kan fremhæves den delvise udgravning og genopførelsen af vikingeborgen Fyrkat ved Hobro, indviet i 1959, idet oldtidsmindet og Fyrkat Møllegård ved en pengeindsamling dog allerede i begyndelsen af 50'erne var blevet Nationalmuseets ejendom – og stadig er det. Dengang udgjordes møllegården af et slidt hus fra 1790'erne, og da museet ikke kun ønskede at formidle vikingemonumentet, men også at give stedet dets oprindelige møllepræg tilbage, flyttedes i begyndelsen af 60'erne Ryds Mølle fra Fyn til Fyrkat, og nogle år senere blev et trefløjet gårdsanlæg fra Mariager-kanten hentet. I midten af 70'erne stod det hele færdigt, og i dag drives en restaurant i bygningerne.

Omkring 1960 begyndte de arkæologiske udgravere at bruge maskinkraft i større omfang, særligt til den teknik at foretage fladeudgravninger efter først at have trukket overjorden af. Det medførte, at især udgravninger af fortidens bopladser blev mere effektive og dækkede større arealer, hvor huse og gårde tegnede sig som stolpehuller og hegn i undergrunden.

I Grønland og Canada fortsattes undersøgelserne af de gamle eskimokulturer, og der blev opbygget en kronologisk række af kulturer. I Mellemøsten forskedes der i kvindernes stilling i samfundet, og der udførtes omfattende dragtanalytiske studier, ligesom der i Sydamerika indsamledes etnografika, og næsten ukendte indianerstammer blev studeret.

Umiddelbart efter befrielsen i 1945 etablerede Frihedsrådet en udstilling, »Det kæmpende Danmark«, som blev vist i Danmark og Sverige med fine besøgstal. I forlængelse heraf blev det besluttet, at der skulle rejses et permanent museum for frihedskampen. Den 15. oktober 1957 kunne en ny museumsbygning på Esplanaden – Hans Hansen var arkitekten – indvies og overdrages gældfrit til staten, som gjorde museet til en del af Nationalmuseet. Så også her fejrer vi i år jubilæum.

Efter Brøndsteds afgang på grund af alder i 1960 afløstes han af P. V. Glob (fig. 17), som i 1962 fremlagde en udvidet plan for Brede. Pladsproblemerne i København kunne ikke løses ved blot at udflytte Folkemuseet, hele Nationalmuseet skulle flytte ud til Brede-området, idet der på Virumgårds jorder skulle opføres et nyt

Fig. 17. P. V. Glob blæser på lur ved guldhornsmindestenen i Gallehus.
Peter Vilhelm Glob (1911-85) var født i Kalundborg, magister i forhistorisk arkæologi 1936, inspektør på Nationalmuseet 1937-49, disputats 1945, professor i forhistorisk arkæologi ved Aarhus Universitet 1949-60, rigsantikvar og direktør for Nationalmuseet 1960-81.

Peter Vilhelm Glob (1911-1985). Born in Kalundborg, master's degree in prehistoric archaeology 1936, curator at the National Museum 1937-49, doctoral thesis 1945, professor of prehistoric archaeology at Aarhus University 1949-60, State Antiquary and Director of the National Museum 1960-1981.

og tidssvarende museum som nabo til Frilandsmuseet. Planen fik, med dens sammentænkning af museum og relevante universitetsinstitutter og nye formidlingsformer, dens påpegning og stedvise overdrivelse af Prinsens Palæs mangler og dens mulighed for at hjælpe Slotsholmens trængte centraladministration med plads, en blandet bedømmelse. Mange roste forslaget, genialt og internationalt blev det bl.a. kaldt; andre, bl.a. brede politikerkredse, fandt det økonomisk helt urealistisk.

1963 oprettede museet for første gang en »Oplysningsafdeling«, som udelukkende havde til opgave at varetage forbindelserne til museets publikum, koordinere udstillinger, foredrag mv. foruden at drive museets forlag. På Frilandsmuseet blev samme år ansat en inspektør, som ud over det almindelige museumsarbejde havde som hovedopgave at tilrettelægge omvisninger og lede undervisningen af skoleklasser. Ideen med en skoletjeneste var hermed født, og nyt var det også, at publikums meninger i form af spørgeskemabesvarelser undersøgtes med henblik på bedre at kunne målrette museets formidling.

I Brede var kun dele af de foreslåede planer endnu gennemført. Flere af lokalerne havde indtil da været anvendt af firmaer, hvis lejemål ikke var udløbet, og først i 1966 kunne man åbne for en udstilling om både, bådmodeller og fangstredskaber. I tilgift var der et lille cafeteria samt hver time rundvisning i lokalerne, hvor Skuldelev-skibene blev konserveret.

De ikke-arkæologiske konserveringsarbejder var flyttet til Brede i begyndelsen af 1960'erne, og i 1967 flyttede også Dansk Folkemuseum til Brede; to museumsinspektører måtte dog blive tilbage i Prinsens Palæ for at tage sig af udstillingerne og forespørgsler hertil. Samme år så godt 26.000 gæster den første egentlige Brede-særudstilling, »Erik den Rødes Grønland«, og året efter var der mere end 60.000 gæster til udstillingen »Den Hellige Mose«, som omhandlede jernalderens mosekult. I 1969 skildredes tilværelsen i Danmark i perioden 1864-1914, med hovedvægten omkring århundredskiftet, i udstillingen »Vore Bedsteforældres Tid«, og 104.000 fandt vej til Brede. Bredeudstillingerne var nu en begivenhed, som et stort publikum hvert år så frem til, og op til 1988 fortsatte udstillingerne i fabriksbygningerne med at tiltrække store menneskemængder. Sjældent havde særudstillingerne under 100.000 gæster, og i to tilfælde var der over 200.000.

I 1969 kunne den nybyggede Vikingeskibshallen, nu Vikingeskibsmuseet, åbne i Roskilde, hvor Nationalmuseets skibe fra Skuldelev skulle udstilles. Mange tusinde mennesker havde fulgt udgravningen, og hensigten var, at den tætte dialog med publikum skulle fortsætte i udstillingsbygningen med rekonstruktion af skibene, idet konserveringen dog blev foretaget af Nationalmuseets konservatorer i Brede. Nationalmuseets Skibshistoriske Laboratorium flyttede ind i Vikingeskibshallen og forestod ledelsen af den selvejende institution. Herudover igangsattes en systematisk registrering og kortlægning af maritime lokaliteter af historisk interesse for at kunne give dem den nødvendige beskyttelse mod ødelæggelse af fisketrawl og souvenirjagtende sportsdykkere.

Fra Balle i Jylland blev Møntsamlingen i 1968 begavet med et 1600-tals skattefund på mere end 12.000 mønter med en vægt på 29 kg. Samtidig fik Renæssancesamlingen en stor kande, bæger, krucifiks, bælte og skeer – alt af sølv – samt fin-

gerringe og knapper af guld. Endnu større er Kirial-skatten fra Djursland med mere end 80.000 1300-tals mønter fordelt i to malmgryder, som fremkom i 1967. En egentlig gave var der tale om i 1964, hvor advokat Axel Ernst gav Møntsamlingen adgang til at udtage af hans store numismatiske samling. Yderligere på middelalderområdet var Nationalmuseet aktivt i nordboforskningen, idet der blev indhentet deltaljeret viden om Østerbygdens gårde og kirker, særligt ved udgravningen af Erik den Rødes gård Brattahlid og hustruens tilhørende kirke.

Med jævne mellemrum bliver Nationalmuseet betænkt i testamenter. Som et meget smukt eksempel herpå kan nævnes, at museet i 1968 modtog en stor etnografisk arv. Kunsthistorikeren og juristen Carl Kjersmeier og hans hustru Amalie lagde uhyre stor vægt på, at deres samling af afrikansk kunst på alle måder levede op til både videnskabelige og kunstneriske krav. I 1970 åbnede Kjersmeiers samling som en del af den permanente udstilling på Etnografisk Samling, idet hele Afrika-afsnittet var blevet nyopstillet Det samme gjaldt for de syd- og mellemamerikanske indianske kulturer, hvor nyopstillingen afsluttedes i 1975.

Omtrent på samme måde fik Folkemuseet i 1965 en uventet gave i form af en fuldt udstyret bolig i Frederiksholms Kanal, blot få meter fra Nationalmuseet. Det drejede sig om grosserer Rudolph Christensen og hans hustrus københavnske borgerhjem, som de havde indrettet i 1890'erne. Grossererægteparrets to ugifte døtre havde undladt ændringer i den 330 kvadratmeter store lejlighed. Klunkehjemmet har været åbent for publikum siden 1969.

På Frilandsmuseet fortsatte hjemtagelsen og genopførelsen af huse. Den fynske vandmølle fra Ellested åbnedes i 1964, og med opførelsen af en bornholmsk vandmølle med underfaldshjul rådede Frilandsmuseet nu over de gængse typer af vind- og vandmøller. Et stort arbejde med hjemtagelse af huse fra Færøerne blev fuldført året efter, hvor de blev opbygget på et skrånende terræn ned mod Mølleåen. Hidtil havde Frilandsmuseet arbejdet med det førindustrielle bondesamfunds forhold gennem 1700- og 1800-tallet på den østlige side af Kongevejen i Lyngby, men med erhvervelsen af det trekantede areal, som ligger på den vestlige side af Kongevejen, blev det i slutningen af 60'erne planlagt også at beskæftige sig med landbokulturen i industrialismens tidsalder. På trekantsarealet skulle indrettes en bebyggelse med statshusmandsbrug, landarbejderbolig, skole, forsamlingshus, missionshus, smede- og maskinværksted, bageri, brugsforening og andelsmejeri. En andelsby fra 1800'erne og fremefter skulle vokse frem, og en tunnel under Kongevejen skulle forbinde de to arealer. Planen blev aldrig virkeliggjort. I stedet blev der i 1990'erne udarbejdet en plan for opførelsen af en andelsby på den gamle del af Frilandsmuseet jorder. Her er Andelsbyen nu i fuld gang med at blive opbygget.

1973-92: Besparelser og udbygning

De »glade tressere« begyndte faktisk i slutningen af halvtredserne og varede til ind i halvfjerdserne, om end i stadig fattigere form, men i 1973 var det slut, og den økonomiske udvikling på Nationalmuseet begyndte at gå alvorligt i den forkerte retning. Store dele af bevillingerne var bundet op på skatteudgifter og vedligeholdel-

se af bygninger, ejendomme og kulturhistoriske lokaliteter over det ganske land, som var erhvervet eller lejet i de gode tider. Foruden allerede nævnte »ejendomme ude i landet« kan følgende besiddelser remses op, uden at listen må regnes for endelig: Lille Mølle på Christianshavn, Æbelholt Klosterruin, Gåsetårnet i Vordingborg, Museumsgården på Møn, ejendomme i Kalundborg og Helsingør, Nyborg Slot, Ladbyskibet ved Kerteminde, Frøslevmuseet ved Padborg, Kommandørgården på Rømø, Museet i Jelling, Klosterlundmuseet, kirker, broer og kanaler osv. Fra 1973 var der ikke råd til årlige nye Brede-udstillinger, i flere tilfælde måtte den samme udstilling vises to år i træk, og i 1978 erkendte museet, at helhedsplanen med udflytning af Nationalmuseet til Brede-området ikke kunne gennemføres.

Den største post var, som altid i museets historie, lønudgifterne, men i midten af 70'erne androg denne post op mod 75% af hele budgettet, og der var således meget få penge til egentlig museumsdrift. Folkemuseet havde dog mulighed for at dokumentere EF-afstemningen i 1972, i Prinsens Palæ opbyggedes en udstilling med afstemningens plakater, løbesedler, bøger, pjecer, mærkater, trøjer, balloner, filmmateriale etc. Man gik også i gang med at forny udstillingen om Danmarks oldtid, som havde stået ca. 40 år uændret. Åbninger af forskellige nyopstillede rum foregik løbende, en stor del af de ældre dele i 1974, men manglende bevillinger gjorde arbejdet ustadigt, og igennem mange år var et eller flere rum af oldtidsudstillingen konstant under ombygning. Sideløbende hermed blev der i 1975 til oldtidsudstillingen etableret en Skoletjeneste i samarbejde med Københavns Kommune; denne tjeneste blev i de følgende år stadig mere populær hos skolerne. Også på middelalderområdet arbejdedes der med nye udstillingsafsnit, og de første nyopstillede rum, med de gyldne altre, åbnede i 1979. Møntsamlingens og Antiksamlingens udstillinger blev ligeledes fornyet i denne periode.

1960'erne havde medført adskillige knopskydninger på Nationalmuseets organisation. Mange organisatoriske enheder, spændende fra udvalg af omtrent permanent karakter over sekretariater og laboratorier til en-mands-betjente enheder, var mere eller mindre hjemløse i forhold til afdelingsstrukturen, som på sit højeste rummede 22 afdelinger. Inspireret af universiteternes styrelseslov førtes der langvarige drøftelser af Nationalmuseets organisation, idet man diskuterede, hvorledes medarbejdernes indflydelse kunne fremmes på alle niveauer. Resultatet blev en ny ledelsesform fra foråret 1974: en direktion bestående af rigsantikvaren og museets administrator som »fødte« medlemmer og derudover fire medarbejdervalgte medlemmer.

Forvaltningen af de fredede fortidsminder og ansvaret for arkæologiske udgravninger havde fra Oldsagskommissionens start været en integreret del af arbejdet. Der var derfor tale om en væsentlig ændring i Nationalmuseets opgaveportefølje, da det i 1975 besluttedes at overflytte museets Fredningsafdeling til Miljøministeriets Fredningsstyrelse.

Men Nationalmuseet fortsatte med at være ansvarlig for mange vigtige arkæologiske udgravninger i 1970'erne, bl.a. Dragsholm og Bøgebakken i Vedbæk fra stenalderen, Grøntoft, Drengsted, Årupgård, Vorbasse og Hodde fra jernalderen, Ravning Enge, Aggersborg og Jelling Kirke fra vikingetiden, Stakhaven i Dragør,

hvor sildefiskeriet i Øresund kan følges fra sæson- til bindingsværksbebyggelse, samt middelalderskibe ved Lynæs ved Isefjordens munding, Vejby ved Tisvilde og Vigsø ved Hanstholm. I 1977 fandtes ved Tissø på Sjælland en guldring, som er den tungeste guldgenstand siden fundet af guldhornene, af hvilke der i øvrigt blev fremstillet nye rekonstruktioner i 1979.

Medarbejdere fra Etnografisk Samling var gennem 60'erne og 70'erne aktive i omtrent alle dele af verden, og som den første afdeling på museet indvandt man erfaringer med digitalisering af udvalgte data i forbindelse med registrering af samlingerne. Antiksamlingens medarbejdere var aktive i Middelhavsområdet, således på udgravninger i Grækenland sammen med svenske arkæologer og i forbindelse med UNESCO-projektet for redning af Karthago. I begyndelsen af 50'erne havde Antiksamlingen talt ca. 50.000 genstandsnumre, 20 år senere var tallet øget til over 70.000 takket være udgravningsmateriale og gaver.

Danmark fik i 1976 en ny museumslov, som ikke omhandlede Nationalmuseet, idet man forventede senere at lave en særskilt lov herom. Med loven oprettedes to nye fora for at koordinere arbejdet på tværs af museumsvæsenet, Statens Museumsnævn for det museale område og Fortidsminderådet for det arkæologiske feltarbejdes vedkommende. I samarbejde med Statens Museumsnævn og Fredningsstyrelsen gennemførte Nationalmuseet i 1980 et projekt, hvor koordinaterne for 120.000 af fortidsminderne blev digitaliseret, således at fundstederne kunne udtegnes automatisk på kortmateriale.

1971 igangsattes en gennemgribende restaurering af Brede Hovedbygning, storkøbmanden Peter van Hemerts sommerbolig fra slutningen af 1700-tallet, og tre år senere kunne huset åbnes for publikum. Samme år åbnede Folkemuseet dele af sin vognsamling i Brede for publikum, og i 1972 fulgte Dansk Fiskerimuseum, der skildrede fiskerierhvervets udvikling samt redskabsbestand, teknik og metoder. Fiskerimuseet blev i 1981 deponeret på Djurslands Museum i Grenaa.

Også Frilandsmuseet var igennem 70'erne aktivt på samlingsområdet. Fra landsbyen Nørre Sejerslev i det vestlige Sønderjylland hentedes en lille bygning, hvor en ældre kone havde holdt knipleskole for piger, og fra Sønder Sejerslev kom en god repræsentant for egnens byggeskik, hvor anlægsformerne har tydelige påvirkninger fra det frisiske område. Den flotte Damaskegård, som museet igennem længere tid havde forhandlet om at få til Sorgenfri, hentedes fra Bornholm.

De fleste af de danske kirkers kalkmalerier er på en eller anden måde taget under behandling af museets konservatorer, hvilket også er tilfældet med meget af kirkernes inventar, fx altertavler. Landets herregårde har også haft museets bevaringsmæssige interesse, og efter et stort arbejde i forbindelse med den ubeboede Selsø Herregård i Hornsherred har museet haft mange opgaver på danske herregårde, bl.a. Clausholm, Gammel Estrup, Hesselager og Gjorslev.

P. V. Glob blev pensioneret i 1980 og efterfulgtes af Olaf Olsen (fig. 18). Fra begyndelsen arbejdede Olaf Olsen ihærdigt på, at ansvaret for landets arkæologi igen skulle komme tilbage til Nationalmuseet fra Fredningsstyrelsen. Afgørelsen blev i 1983, at der blev oprettet en selvstændig institution, Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat, som blev ansvarlig for landets arkæologiske feltarbejde.

Året efter, 1984, betød revisionen af landets museumslov, at Nationalmuseet

Fig. 18. Olaf Olsen, f. 1928 i København, cand.mag. i historie og geografi 1953, disputats 1966, inspektør på Nationalmuseet 1958-71, professor i middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet 1971-81, rigsantikvar og direktør for Nationalmuseet 1981-95. Foto af Niels Elswing 1988, taget ved fejringen af Olaf Olsens 60 års fødselsdag.

Olaf Olsen, b. 1928 in Copenhagen, master's degree in history and geography 1953, doctoral thesis 1966, curator at the National Museum 1958-71, professor of medieval archaeology at Aarhus University 1971-81, State Antiquary and Director of the National Museum 1981-95.

for første gang blev optaget i loven, og dets rolle i samfundet defineret. Således slås det fast, at Nationalmuseet er landets kulturhistoriske hovedmuseum, at museet skal anlægge og opretholde nationale og internationale samlinger, at samlingerne skal være repræsentative for den danske kulturs vedkommende, at museet skal varetage arkæologiske opgaver efter nærmere retningslinjer, at der skal ydes museumsfaglig og konserveringsmæssig bistand til øvrige museer, at danefæ skal indgå i museets samlinger og flere andre forhold.

Loven indeholdt også den væsentlige nyhed, at Nationalmuseet skulle føre Det Kulturhistoriske Centralregister, som havde været under opbygning i et par år. Opgaven blev at forestå digitaliseringen af de manuelle registre og arkiver over arkæologiske fund og fortidsminder. Samtidig medførte museumsloven af 1984 også mærkbare forbedringer af Nationalmuseets driftsøkonomi som en delvis kompensation for de nedskæringer, som museet havde været igennem i de foregående år.

1980'erne var også årtiet, hvor Olaf Olsen lagde grunden til en gennemgribende modernisering af Nationalmuseet, karakteriseret ved nedlæggelse af den demokratiske styreform, tilførsel af anlægsmidler i hidtil uset størrelse – og omfattende afskedigelser grundet forringede driftsvilkår.

Baggrunden for de nye anlægsmidler var en fondshenvendelse i 1982 med tilbud om at medvirke til undersøgelse af museets formidlingsvirksomhed og de perspektiver, som kunne tegnes for fremtiden. Det ledte til et toårigt studieprojekt, og den endelige rapport tegnede et billede af museets fremtid, som fonden fandt støtteværdigt med et trecifret millionbeløb. Staten gav et tilsvarende beløb gennem loven om Nationalmuseets til- og ombygning af 1986.

Til- og ombygningsprojektet medførte etableringen af nye magasinlokaler i Ørholm-området, overdækning af to af gårdene i Prinsens Palæ, den ene for at danne rammen om den nye forhal til publikumsmodtagelse, den anden for at etablere et nyt og tidssvarende særudstillingslokale. Dette betød nedlæggelse af de populære Brede-udstillinger, men til gengæld skulle der dér rejse sig et museum, som på alsidig vis kunne fortælle om tiden i Danmark efter 1660 – ansvarsområdet for Dansk Folkemuseum, som samtidig endelig kunne få samlet udstillinger, magasiner og personale i Brede. De etnografiske udstillinger og Folkemuseets udstillinger i Prinsens Palæ, som havde stået siden 1930'erne, skulle tages ned og give plads til tidssvarende etnografiske udstillinger og administrative lokaler. En betydelig sum var også afsat til forbedring af andre udstillinger og til at digitalisere museets oplysninger om dets genstande.

Dette og mange andre nye tiltag blev iværksat i 80'erne, sideløbende med at

den demokratiske styreform fra 1974 blev afløst af en for en statsinstitution mere sædvanlig styreform.

Ansvaret for og pligten til at lede Nationalmuseet blev igen overdraget til Rigsantikvaren. I stedet for de mere end 20 selvstændige organisatoriske enheder blev der nu oprettet tre nye »storafdelinger«, en Arkæologisk-Historisk, hvortil henførtes oldtiden, middelalderen, antikområdet og Møntsamlingen, en Etnologisk-Historisk afdeling med Dansk Folkemuseum, Frilandsmuseet og Frihedsmuseet, og en Drifts- og Administrationsafdeling med de økonomiske og tekniske forvaltninger, butikker, Fællesbibliotek, Undervisningstjeneste og servicefunktioner i forhold til publikum. Hertil Etnografisk Afdeling, Bevaringsafdelingen og en Publikumsafdeling, i alt seks afdelinger. Den mere enstrengede ledelsesopbygning afspejlede sig i direktionens sammensætning, hvor afdelingslederne fik sæde, og deres opgave blev nu at bistå og rådgive rigsantikvaren.

Sideløbende med den store moderniseringsplan, ny styreform og ny afdelingsstruktur blev museet ramt af krav om store besparelser på økonomien, således at ca. 50 stillinger blev nedlagt. Ikke uventet var størstedelen af museets personale meget utilfredse med fratagelsen af medbestemmelsesretten, og dette kombineret med paradokset om voldsomme afskedigelser samtidig med tilførsel af meget store anlægsbevillinger udløste massiv utilfredshed, med underskriftindsamlinger mod ledelsens planer, protestoptog til Kulturministeriet og uddeling af løbesedler under fakler ved Frederik VII's statue på Christiansborg Slotsplads.

Selv om de mange ændringer på museet kostede kræfter hos personalet, fortsatte hverdagen med det kulturhistoriske arbejde. 80'erne introducerede med fuld kraft metaldetektorerne som en fritidshobby for mennesker, som var interesserede i arkæologi – eller blot i at finde skatte. Med tilgængeligheden til disse maskiner steg mængden af metaldanefæ betragteligt, og dette har holdt sig gennem årene. Nydam Mose havde siden krigen været under observation, både for mosens udvikling som opbevaringssted for oldtidsgenstandene og for at holde øje med fremkomst af genstande. Det sidste skete i løbet af 80'erne, hvilket i sidste ende resulterede i Nydamprojektet, hvor udgravninger gennem mange år frembragte flotte nye fund og viden om begivenhederne i jernalderen. Ikke langt fra Nydam ligger Hjortspring, hvorfra den berømte krigskano i museets samling stammer. Allerede i 1960'erne var man klar over, at den 40 år gamle konservering i sidste ende ville være destruktiv for bådens bevaring, men det var først i midten af 80'erne, at det ved en indsats fra foreningen »Nationalmuseets Venner«s side lykkedes at skaffe penge til omkonservering. På Fyn var der problemer med bevaringen af Ladbyskibet, og der måtte med fondsmidler foretages gennemgribende istandsættelser. Vikingeskibshallen i Roskilde gennemførte bygning af og prøvesejladser med kopier af det lille handelsskib, Roar Ege, og det lille krigsskib, Helge Ask, fra Skuldelevfundene.

I 1981 kunne man slå dørene op for en nyopstillet middelaldersamling, og 10 år senere åbnedes en ny basisudstilling om Danmarks renæssance. 400-året for Christian IV's kroning fejredes i 1988 med udstillinger på 10 museer og kongelige slotte under den fælles titel »Christian IV og Europa«, med fornemme indlån fra udlandet. En af udstillingerne var Nationalmuseets »Christian IV – den driftige konge«.

I Grønland lovgav det nu indførte hjemmestyre om museumsvæsenet og landskabets fortidsminder i 1981, og de to lande enedes om at dele de grønlandske samlinger, der befandt sig på Nationalmuseet i København. Det store arbejde afsluttedes efter 20 år. Senere foretog man en lignende deling af de færøske samlinger på Nationalmuseet, men der var tale om langt færre genstande, og arbejdet kunne udføres i perioden 1999-2002.

Antiksamlingen indledte i 80'erne et samarbejde med universiteterne i København og Odense, hvor formålet var at gennemføre et treårigt tværfagligt projekt, som i det nuværende Tunesien skulle belyse forholdet mellem den romerske provinsby Segermes og dens opland. Ved en intensiv rekognoscering gennemgik man store landområder systematisk for at indsamle og registrere dokumentationsmateriale.

Som tidligere nævnt var Møntsamlingen en del af Kunstkammeret frem til 1780-81, hvor det blev udskilt som en selvstændig institution for senere at blive en del af Nationalmuseet. Møntsamlingens 200 års jubilæum kunne fejres i forvisning om, at samlingen stadig kunne forøges med spektakulære jordfund, således fx skattefundet fra Lundby Bakker ved Ålborg, romertidsmønterne fra Smørengegård på Bornholm og 1600-tallets sølvskat fra Læsø. Fra det våde element var møntskatten fra vraget af »Dannebrog« i Køge Bugt dukket op, og som noget helt særligt skal det nævnes, at Nationalbanken besluttede at overdrage sin bestand af prøvemønter fra den nye møntserie til Nationalmuseet. En aftalt auktion over materialet gav tæt på to mio. kr., som anvendtes som et betragteligt supplement til den planlagte ombygning af udstillingen.

Også Frihedsmuseet kunne fejre jubilæum, 25 år i 1982, som markeredes med en udstilling om besættelsestidens dagligdag, og året efter fik museet det glasmaleri af Carl-Henning Pedersen, som nu pryder lysindfaldet til den store hal. Årtiet gav også anledning til en væsentlig udvidelse af pladsen, idet der blev udgravet to store kældre under museet til arkiver, særudstillinger og undervisning. I forbindelse med markeringen af 50-året for Danmarks besættelse gennemførtes på Frihedsmuseet den første samlede digitale fotoudgivelse af museets samlinger, og ved 50-året for befrielsen åbnedes en ny permanent udstilling.

Det store til- og ombygningsprojekt nedlagde Folkemuseets 13 bondestuer i Prinsens Palæ, 50 år efter etableringen, og også det senere etablerede dragtgalleri lukkede. For tekstilernes vedkommende planlagdes en ny stor udstilling i Brede, ligesom der i Brede indrettedes et klimastyret tekstilmagasin. På dokumentationssiden igangsattes spørgeskemaundersøgelser om tjenestepiger, bygningshåndværkere, arbejderkvinder og sygeplejersker. Den lille herregård Fjellerup Østergård lå oprindeligt på Djursland, men avlsbygningerne blev i 1980'erne flyttet til Frilandsmuseet, og i 90'erne fulgte hovedbygningen.

En ny lov, Kulturværdiloven fra 1986, var og er medvirkende til, at Nationalmuseet og en række øvrige statsinstitutioner siden da har modtaget fine genstande til deres samlinger. Loven sørger for, at kulturværdier, som er mere end 100 år gamle, og som har en værdi på mindst 100.000 kr., kan forblive i Danmark.

1992- : Status og udfordringer

Åbningen af det nye Nationalmuseum i Prinsens Palæ fandt sted Grundlovsdag 1992, samtidig med at der udkom flere publikationer. Udstillingerne for oldtiden, middelalderen, renæssancen og mønterne såvel som de etnografiske og antikke samlinger var helt eller delvist nyopstillede, og i forbindelse med de etnografiske samlinger var der også oprettet føle- og duftudstillinger.

I det nye, store særudstillingslokale i Prinsens Palæ vistes »Rejsen«, som både konkret og i videre forstand skildrede fysiske og mentale rejser, og året efter kom den meget velbesøgte vikingetidsudstilling »Viking og Hvidekrist«. Siden da er der hvert år afholdt en særudstilling forår og efterår indtil 2003, hvor økonomiske årsager tvang museet til at nedskære antallet til én årlig udstilling.

Kort tid efter åbningen i 1992 kunne Børnenes Museum indvies med særlige tilbud til de 7-12-årige, og som et generelt tilbud til familier. Udstillingsideen i Børnenes Museum modsvarer det øvrige museums med en blanding af permanente udstillinger og særudstillinger, bortset fra, at i børnenes udstillinger må genstandene berøres og leges med. 110.000 gæster besøgte Børnenes Museum på de første fire måneder, og tiltrækningskraften er bevaret.

I 1994 besøgte en gruppe internationalt anerkendte udenlandske forskere Nationalmuseet. Deres opgave var, ud fra et internationalt niveau, at evaluere den forskning, som museets ansatte udførte inden for museets forskningsområder. Alle områder fik fine karakterer i denne internationale vurdering; de udenlandske forskere ledsagede deres rapport med en række anbefalinger, hvoraf en af de gennemgående var, at de ressourcer, der var til rådighed til forskningen, ikke var af en størrelse, som man internationalt måtte forvente på et museum med så betydningsfulde samlinger og tilhørende arbejdsopgaver.

Olaf Olsen valgte at gå på pension i 1995 og efterfulgtes i 1996 af Steen Hvass (fig. 19), som omstrukturerede organisationen, således at fagopdelingen af samlingerne ændredes til en geografisk opdeling, idet samlingerne med (størst) relation til Danmark samledes i Danske Afdeling, og sideløbende hermed oprettedes Udenlandske Afdeling. Formidlingsafdelingen, Drifts- og Administrationsafdelingen og Bevaringsafdelingen fortsatte. Som noget helt nyt oprettedes en Forskningsafdeling.

I Brede blev hovedbygningen genåbnet efter i otte år at have været lukket pga. restaurering, og efter fem års arbejde med renoveringer af bygninger åbnedes i 1993 Bredemuseet med to udstillinger, »Industriens Vugge« om industriudviklingen i Mølleådalen, naturligvis med særligt fokus på Brede, samt »Krop og Forklædning« med udstilling af 300 års tøjmode. Hensigten var, at der i tiden frem mod år 2000 skulle åbnes 5.000 kvadratmeter publikumsareal. Men sådan skulle det ikke gå. På trods af til- og ombygningsprojektets relativt nye planer for Brede blev der i Steen Hvass' tid som leder arbejdet ud fra en vision om, at de centrale, faste udstillinger om nyere dansk historie ville blive mere synlige, hvis de samledes i København i nærheden af de øvrige udstillinger. Prinsens Palæ rummede imidlertid ikke den nødvendige plads, og alternative placeringer i nærheden af palæet undersøgtes. Efter længere tids tænkepause besluttede man sig for i Prinsens

Fig. 19. Steen Hvass, f. 1946 i Vejle, magister i forhistorisk arkæologi 1975, adjunkt ved Københavns Universitet 1976-78, direktør for Vejle Museum 1979-94, kontorchef i Skov- og Naturstyrelsen 1995-96, rigsantikvar og direktør for Nationalmuseet 1996-2002, direktør for Kulturarvsstyrelsen 2002.

Steen Hvass, b. 1946 in Vejle, master's degree in prehistoric archaeology 1975, lecturer at Copenhagen University 1976-78, director of Vejle Museum 1979-94, head of department, Forest and Nature Agency 1995-96, State Antiquary and Director of the National Museum 1996-2002, Director of the Cultural Heritage Agency 2002.

Palæ at lave en permanent udstilling om perioden 1600-2000, »Danmarkshistorier«, der åbnedes i 2001.

Nationalmuseets marinarkæologiske arbejde var i 1993 baggrunden for etableringen af et femårigt forskningscenter, finansieret af Danmarks Grundforskningsfond. Forskningen var hovedsageligt koncentreret om kystnært, marinarkæologisk feltarbejde, analyser og videnskabelige publikationer af marinarkæologiske fund. Efter udløbet af den første femårige periode lykkedes det at få finansiering fra Grundforskningsfonden til endnu fem år; i løbet af de i alt ti år opnåede centeret et stærkt internationalt ry, baseret på talrige feltarbejder, videnskabelige publikationer og tæt internationalt samarbejde.

Den lange tradition på Nationalmuseet for arktisk og norrøn arkæologi medførte, at staten fra 1999 og flere år frem finansierede Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning, SILA. Hensigten med etableringen af SILA var at sikre udviklingen og kontinuiteten af de mange års arkæologiske arbejde og gennem en samarbejdsaftale mellem Grønlands og Danmarks nationale museer at skabe et mere permanent miljø for den nordatlantiske arkæologi. Herudover tilførte staten midler til 10 forskningsstillinger til Nationalmuseet, der sideløbende, som altid, også modtog støtte til individuelle forskningsprojekter eller bredere samarbejdsprojekter, således fx et treårigt projekt, hvor der på europæisk niveau fokuseres på krigens og krigstruslens betydning for samfundene i forhistorisk og tidlig historisk tid, og et tværvidenskabeligt samarbejdsprojekt mellem syv institutioner om fortid og flora.

Hvass lagde i sit virke som rigsantikvar et stort arbejde i udarbejdelsen af baggrundsmateriale til en ny strukturering af lovgivningen om den faste kulturarv, hvor et helhedssyn er gennemgående, herunder samling af de i statsforvaltningen spredte myndigheder, som varetog forvaltningen af den faste kulturarv. I de første år efter årtusindskiftet blev der arbejdet på en revision af museumsloven, som trådte i kraft i 2002. Den nye museumslov medførte oprettelsen af Kulturarvsstyrelsen, som blev dannet ved samling af en række museale institutioner og ved ressortoverføring af visse arbejdsområder fra Miljøministeriet, herunder forvaltningen af landets fredede bygninger og fortidsminder. Samtidig blev Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat og Det Kulturhistoriske Centralregister overført til Kulturarvsstyrelsen.

Steen Hvass blev Kulturarvsstyrelsens første direktør og stillingsbetegnelsen rigsantikvar, der var oprettet i 1958, blev nedlagt. Nationalmuseets nye chef, nærværende forfatter, fik titel som direktør for Nationalmuseet – i lighed med museets ledere før 1958.

Chefskiftet på museet faldt kort tid efter, at en ny regering, tiltrådt ultimo 2001, udmeldte betydelige besparelser på museets statsbevilling over en fireårig periode. Meddelelsen om besparelserne kom på et tidspunkt, hvor en del andre problemer

skulle løses ved en langsigtet omprioritering af museets økonomi. Der var behov for tilførsel af midler til udvalgte dele af forskningsområdet, der fandtes et underskud, og de økonomiske reserver til uforudsete udgifter var derfor ikke til stede. Hertil kunne lægges et anstrengt forhold mellem lønmidler og driftsmidler, hvilket bevirkede, som tidligere i museets historie, at der efter lønudbetaling var for få midler til, at medarbejderne kunne udføre deres arbejde hensigtsmæssigt. Og det blev erkendt, at der var et behov for yderligere midler til kompetenceudvikling for at fastholde personalets høje faglige niveau og til vedligeholdelse af de permanente udstillinger.

Omprioriteringernes behov for midler og sparekravene var ca. 25 mio. kr., som næsten udelukkende måtte findes på lønkontoen, svarende til ca. 70 stillinger. Der blev anvendt udstrakt brug af nedlæggelse af vakante stillinger, indgåelse af særlige aftaler om fratrædelse for medarbejdere over 60 år, og der blev foretaget ca. 50 afskedigelser.

Konsekvensen var naturligvis, at museet ikke kunne opretholde samme aktivitetsniveau som tidligere. Der blev foretaget meget alvorlige indskrænkninger i museets serviceniveau over for omverdenen, særligt inden for samlingsområdet, hvor nedskæringerne i omtrent ligeligt omfang blev fordelt på det konserveringsfaglige og det kulturhistoriske fagområde. Lige så store indgreb blev der gjort inden for administrationen og driftsfunktionerne, mens forsknings- og formidlingsområdet i videst muligt omfang blev friholdt, dog ikke helt, idet fx antallet af store særudstillinger blev nedskåret fra to årlige til én, entrébetalingen blev forhøjet og den ugentlige aftenåbning om onsdagen afskaffet.

Den store personalereduktion medførte igen en organisatorisk omstrukturering af Nationalmuseet, idet de seks afdelinger blev indskrænket til tre. I forandringen af den organisatoriske struktur blev der lagt vægt på en række forhold, hvoraf det væsentligste var at samle den kulturhistoriske forskning og formidling i en Forsknings- og Formidlingsafdeling, således at der sikredes en større sammenbinding af museets indsats på disse to områder. Bevaringsafdelingen og Drifts- og Administrationsafdelingen fortsatte med mindre organisatoriske justeringer. Adskillige af de mindre enheder i de enkelte afdelinger blev lagt sammen, således at ledelseslaget på museet blev skåret ned med godt en tredjedel. Samtidig blev der foretaget en række lokalemæssige rokeringer, således at alt personale fra Nyere Tids Samling i Brede flyttede til Prinsens Palæ, og modsat samledes Bevaringsafdelingen i Brede. Det sidste frigjorde plads til, at Administrationen kunne flytte fra Prinsens Palæ til baghuset i Ny Vestergade 11.

Ovenstående indgreb skabte en sund økonomisk situation for årene til og med 2005, men stadige neddroslinger af museets budget medførte, at der igen i 2006 måtte foretages stillingsnedlæggelser, denne gang 13, omtrent ligeligt fordelt mellem de tre afdelinger. Således sikredes der sund økonomi til og med 2008.

Nationalmuseet har siden 2003 anvendt et fælles ledelsessystem, Excellencemodellen, som internationalt er vidt udbredt i erhvervslivet og andre virksomheder. Hensigten er at forbedre kvaliteten af museets aktiviteter og resultater ved i arbejdsgange og ydelser at tage udgangspunkt i brugernes og interessenternes ønsker. Som led i anvendelsen af modellen er museets interessenter blevet kortlagt

og defineret, og gennem løbende dialog indsamles information om deres behov og forventninger til museet. Et konkret udtryk for modellens anvendelse er fx tilfredshedsundersøgelser, som årligt gennemføres såvel eksternt som internt, og interviews med udvalgte borgere til belysning af deres ønsker og forventninger til museets ydelser. Det har været rart at iagttage, at tilfredshedsanalyser hos medarbejderne har vist en stadig fremgang ledsaget af en markant nedgang i sygefraværet.

Der gennemføres også landsdækkende undersøgelser, hvor hele befolkningens syn på Nationalmuseet bliver undersøgt. Mange ting kan læres heraf, bl.a. at mere end 90% af landets befolkning synes, vi skal have et Nationalmuseum, at vi når vidt ud i samfundet, og at genkendelsen af museet og vort arbejdsområde er udbredt hos de fleste samfundsgrupper – samt at vi får besøg af flere veluddannede og velbjergede borgere end af det modsatte, og at jo længere væk man bor fra Nationalmuseet, jo sjældnere kommer man på besøg.

Det er ikke så enkelt at rette op på publikumssammensætningen, men det blev valgt at undersøge entrébetalingens betydning for gæsteantal og -sammensætning samt at blive mere synlige uden for hovedstadsområdet. En forsøgsperiode på to måneder med gratis adgang i 2003 viste en fordobling af gæsteantallet og flere førstegangs-besøgende. En halvering af billetprisen i 2004 gav ikke mærkbare ændringer i forhold til år med fuld entré. Men så overhalede den politiske verden os. Kulturministeren fjernede entreen til Nationalmuseet og kompenserede for tab af indtægter i den forbindelse. Debatten for og imod entrébetaling til museerne rører stadig på sig, men på Nationalmuseet opfattes ministerens beslutning som en stor kulturpolitisk indsats, både for sammensætningen af publikum og for størrelsen af samme. Imidlertid vil fordele og ulemper først kunne sættes i klart perspektiv efter en årrække. Fx betød den fri adgang en stigning med en tredjedel flere gæster i 2006 i forhold til 2005, svarende meget fint til tabet af antal gæster ved indførelsen af entré i 1991. Men i 2007 vil publikumstallet i Prinsens Palæ igen falde, for dog formentlig igen at stige i 2008.

Den manglende publikumsmæssige aktivitet i Prinsens Palæ i 2007 er udtryk for, at der arbejdes intenst med at producere nye, store tilbud til publikum. En fondsdonation på godt 35 mio. kr. har medvirket til, at der kan etableres en helt ny oldtidsudstilling. Når den åbner i 2008, har museets gæster pga. arbejdet på den nye udstilling ikke kunnet se genstandene fra Danmarks oldtid i over to år. Sideløbende har flere andre fonde med godt 30 mio. kr. gjort det muligt at arbejde med et nyt museum i Brede, som skal vise industrikulturens udvikling, med åbning i 2009. Økonomisk og arbejdskapacitetsmæssigt medfører disse vigtige satsninger, at andre arbejdsområder må neddrosles for en periode. Således har der ikke i 2007 været mulighed for at vise den sædvanlige årlige særudstilling, og dette, kombineret med den midlertidige lukning af den mest besøgte faste udstilling, Danmarks oldtid, medfører et fald i besøgstallet.

Til gengæld har nedtagningen af den hidtidige oldtidsudstilling gjort det muligt for Nationalmuseet at sætte handling bag ordene om at komme mere ud i landet. Således er landets arkæologiske museer blevet tilbudt for en periode at låne rigets pragtfund fra oldtiden, og mere end 20 museer har i 2006 og 2007 benyttet

sig af tilbuddet. For eksempel har et klenodie som Solvognen været i Nykøbing Sjælland, og de fine egekistefund fra Borum Eshøj har været i Århus.

Herudover har museet også på mere permanent vis taget fat på den geografiske skævhed, som findes i publikumssammensætningen. Som der blev orienteret om i *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2006, er Musikhistorisk Museum og Carl Claudius' Samling, Frøslevlejrens Museum og Liselund Gl. Slot og Park blevet en del af Nationalmuseet, og det samme gælder udstillingshuset Kongernes Jelling. Med sidstnævntes muligheder for særudstillinger håber vi på at kunne øge antallet af jyske gæster på Nationalmuseet.

Udstillingsmæssigt har de sidste fem år på museet budt på en række nye tiltag. Hvis man skulle have glemt de store særudstillinger i Prinsens Palæ, kan der henvises til, at der til hver af dem er udarbejdet blivende publikationer, som grundigt, til læg og lærd og til undervisningsbrug, orienterer om udstillingens tema. Også til den lange række af mindre særudstillinger er der udarbejdet skriftligt materiale, dog for det meste til undervisningsbrug.

Alle de store særudstillinger har modtaget støtte fra en lang række fonde, i et enkelt tilfælde fuldfinansiering. Det er interessant at notere sig, at udstillingerne i to tilfælde har været medvirkende til, at Nationalmuseet har kunnet tiltrække betragtelige forskningsmidler. Således skabte særudstillingen i 2003, »Sejrens Triumf«, mulighed for, at Moesgård Museum og Nationalmuseet sammen kunne definere og tiltrække 16 mio. kr. til et større, mangeårigt forsknings- og publiceringsprojekt om jernalderens våbenofre. Ligeledes lykkedes det med udgangspunkt i arbejdet med herregårdsudstillingen i 2004 at få en række fonde til sammen at bekoste udarbejdelsen af et nyt bogværk i fire bind om herregårdenes kulturhistorie.

Antiksamlingen åbnede med international fondsstøtte i 2002 afsnittet om Cyperns antikhistorie, og senere samme år kunne nyopstillingen af samlingerne fra oldtidskulturerne i Den nære Orient, med det vigtige materiale fra rækken af danske udgravninger i området, vises for publikum.

Andelsbyen på Frilandsmuseet er under konstant udbygning, i de senere år er en brugsforening med forsamlingssal fra Stadager på Falster, et tømrer- og snedkerværksted fra Borre på Møn og et maskinværksted fra Rynkeby på Fyn blevet taget i brug formidlingsmæssigt. Til den lille herregård fra Fjellerup er der blevet etableret pryd- og frugthave, der i struktur og plantevalg i høj grad er lig hjemstedets. I forlængelse heraf er der etableret spiseplads for publikum samt lystskov og overdrevslandskab. I parkanlægget ved Brede Hovedbygning er landskabsrummet ændret, således at det i højere grad harmonerer med det sene 1700-tals Brede. Endvidere er der etableret ny skiltning og nye legepladser, nye guider er skrevet, og mobiltelefonien er inddraget i formidlingen. Alt dette i forening med Frilandsmuseets banebrydende arbejde med integrering af professionelle skuespillere til udvikling og opførelse af kulturhistoriske teaterstykker samt personalets levendegørelse af arbejdsprocesser i tidstypisk påklædning har vist sig at være en ubetinget succes, hvilket klart har kunnet aflæses i publikumstilstrømningen. Også her skal det bemærkes, at langt de fleste tiltag kun har kunnet lade sig gøre ved betragtelig støtte fra private fonde.

Skoletjenesten er en skattet samarbejdspartner for Nationalmuseet, og det fortrinlige samarbejde betyder, at der på museet på årsbasis gennemføres undervisningsaktiviteter svarende til i en folkeskole. Der lægges på undervisningssiden vægt på større selvaktivitet for eleverne ved besøg på museet, og der er udarbejdet adskillige elektroniske undervisnings- og aktivitetstilbud til børn og unge, men også til voksne, på museets hjemmeside.

Sædvanligvis opfatter befolkningen Nationalmuseet som værende i en stadig venskabelig kamp med andre danske museer om at have flest besøgende, men det skyldes, at de offentliggjorte tal for Nationalmuseets vedkommende er identiske med besøgstallene i Prinsens Palæ. Imidlertid består Nationalmuseet jo af andet end Prinsens Palæ, og samlet set er der ikke nogen tvivl om, at Nationalmuseet har de fleste besøgende.

Hvis man betragter besøgstallene i Prinsens Palæ, Frilandsmuseet, Brede og Frihedsmuseet, og altså udelader andre af museets udstillingssteder, viser tallene fra 1994 til 2006, at der siden den store ombygning gennemsnitligt har været lige omkring 600.000 hvert år. De højeste tal er ca. ¾ mio. og de laveste ca. ½ mio., og for hvert af årene kan der findes forklaringer på frem- eller nedgange. Den flotteste udvikling står Frilandsmuseet for med en jævn stigning igennem den sidste halvdel af perioden med mere end en fordobling af besøgstallet.

Der er stadig plads til flere besøgende på Nationalmuseet, men på visse dage, især om formiddagen, er der i Prinsens Palæ så mange gæster, at det kan virke uoverskueligt. Særligt skoleeeleverne fylder meget, og derfor er modtagelses-, spise-, garderobe- og toiletfaciliteterne for denne gruppe blevet forbedret ved inddragelse og istandsættelse af lokaler i umiddelbar nærhed af forhallen.

Den overordnede udfordring for museet i denne sammenhæng er at bibeholde et behageligt miljø for gæsterne, selv om antallet måtte stige, hvad vi jo forventer, når vi åbner Brede Værk, genåbner oldtidsudstillingen og genoptager særudstillingerne i Prinsens Palæ. Man kan forvente, at det samlede antal gæster på Nationalmuseet i visse år i fremtiden vil nærme sig 1 mio. I den forbindelse kunne man tænke tanken, at Nationalmuseet hjemtog en af de internationale særudstillinger, som sædvanligvis bliver vist i Berlin, Bonn, Paris eller London, og som på en tre måneders periode bliver set af mellem 200.000 og 400.000 mennesker. I så fald ville Nationalmuseet, og det samme gælder alle andre museer i landet, have overordentligt svært ved at danne rammerne for en god oplevelse. Køerne ville være uacceptabelt lange, ganske som vi oplevede det i 1993, hvor den sidste store vikingetidsudstilling tiltrak godt 200.000 besøgende.

I de kommende år er det mit håb, at vi på Nationalmuseet vil kunne vise en sådan »blockbuster-udstilling« og afprøve, om en udvidelse af åbningstiderne til langt ud på aftenen kan fungere hensigtsmæssigt. Det eneste andet alternativ, hvis man ønsker at kunne vise de store udstillinger, er at bygge et nyt tidssvarende udstillingshus. Et sådant hus bør i så fald ikke kun være for Nationalmuseet, men for alle museer.

Under alle omstændigheder vil forsøg med ændring af åbningstider være hensigtsmæssigt for Nationalmuseet. En af mulighederne er at markedsføre formiddagene som forbeholdt undervisningssektoren, mens eftermiddagene skulle være

for individuelle besøgende – og kombinere det med længere åbningstider om aftenen, hvor de fleste af borgerne har deres fritid placeret. Åbningstider skal man imidlertid være forsigtig med at ændre. Ikke kun fordi det er dyrt, men det tager flere år, før åbningstider rodfæster sig hos brugerne, og for hyppige ændringer medfører altid utilfredshed.

Nationalmuseet deltager, som den forskningsinstitution, museet også er, i forskelligt samarbejde med universiteter, forskerskoler og andre i forskeruddannelsen inden for museets hovedfagområder. Det har været en glæde at konstatere, at Nationalmuseet igennem en årrække selv har kunnet medvirke til finansiering, men i langt højere grad har kunnet tiltrække medfinansiering, således at der hvert år har været adskillige ph.d.-studerende tilknyttet museet – på sit højeste ca. 15 personer.

I de seneste år har museet haft den glæde, at staten har tilført mere end 15 mio. kr. årligt til forskning og digitalisering. Midlerne blev fordelt til ph.d.-projekter, færdiggørelse af forskningsprojekter, herunder afslutning af monografier og afhandlinger samt projektforberedelse til etablering af forskningscentre og netværk. Digitaliseringen lagde hovedvægten på etablering af en database med nogle af museets mange fotografier samt mindre projekter til etablering af web-udstilling og udviklingsprojekter. Desværre er midlerne tidsbegrænsede.

Ved omprioriteringer lykkedes det at tilknytte fem forskere fra de to forskningscentre, Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenter og SILA, Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning, som begge lukkede i 2003 på grund af bevillingsophør fra ekstern side. Imidlertid måtte det erkendes, at det var svært at opretholde et tilstrækkeligt stort marinarkæologisk forskningsmiljø, og Nationalmuseet tog kontakt med Vikingeskibsmuseet, idet de to museers arbejde supplerede hinanden. På Vikingeskibsmuseet havde man igennem årene mest koncentreret sig om formidling samt en mindre del forskning, og Nationalmuseet forestod det marinarkæologiske feltarbejde og forskning. Samling af kræfterne i ét miljø, og i så fald bedst i Roskilde, var den realistiske mulighed for at skabe et miljø, som var stort nok til stadig at være en betydende faktor, også internationalt set. I 2003 blev der underskrevet en aftale, efter hvilken seks personer inden for det marinarkæologiske arbejde blev virksomhedsoverført fra Nationalmuseet til Vikingeskibsmuseet. Samtidig overførtes naturligvis også arbejdsopgaverne, idet Nationalmuseet stadig på de fleste områder er overordnet ansvarlig for arbejdsopgavernes udførelse.

Lykkeligvis viste der sig mulighed for fortsættelse af SILA gennem støtte fra Statens Forskningsråd, og frem til 2008 vil SILA beskæftige sig med de arktiske kulturlandskaber og de tværkulturelle processer i det forhistoriske Grønland. Også andre overførsler af arbejdsopgaver mellem institutioner har fundet sted. Således har Nationalmuseet med virkning fra 2003 fra Kulturarvsstyrelsen overtaget det daglige, faglige ansvar for restaurering af megalitanlæg og ruiner i Danmark og i den forbindelse fået tilført tre medarbejdere.

En væsentlig nyskabelse på forskningsfronten indførtes i 2004. Nationalmuseets forskere har mange opgaver af meget varierende karakter, fra opgaver, der skal løses her og nu, til de mere langsigtede projekter. I for mange tilfælde kunne det

iagttages, at løsning af dagligdagens problemstillinger vandt i kampen om fordeling af arbejdstid. For at give de større, længerevarende projekter bedre vilkår blev det indført, at hvert tredje år er helliget til fordybning i forskningen – i magasinerne, arkiverne, bibliotekerne eller foran computerskærmen. Hver forsker har sin arbejdsform, alene eller i samarbejde med andre, og hensigten har været, at man hermed uden dårlig samvittighed kan få den ro, som skal til for at færdiggøre forskningsopgaver, primært med henblik på publicering.

Efter at ordningen nu har virket i nogle år, har det har været en glæde at se resultatet i form af publikationer, både monografier og artikler. I de sidste par år har der da også på museet været flere doktordisputatser end i rigtig mange år. Og der er ikke nogen tvivl om, at museets forskning er på internationalt niveau. Det blev sidst vist i 2005, hvor et internationalt evalueringspanel af forskere udtalte sig om museets forskning. Dommen var, at forskningen var af høj kvalitet, på nogle områder i verdensklasse, og at Nationalmuseet er bredt anerkendt som en attraktiv samarbejdspartner for andre forskere, både nationalt og internationalt. Der var også en kraftig anbefaling om at udarbejde en egentlig forskningsstrategi, hvilket nu er sket.

I den sidste tid er mange sektorforskningsinstitutioner blevet en del af universiteterne, og man kan forvente, at forskningsinstitutioner under Kulturministeriet også vil blive vurderet med henblik på eventuelle sammenlægninger med andre institutioner. Der er næppe grund til at formode, at Nationalmuseet skulle blive sammenlagt med et af de efterhånden meget store universiteter, men derimod kunne der tænkes forslag om, at museets forskningsindsats burde flyttes til universiteterne. Noget sådant ville være ødelæggende for Nationalmuseet. En ekstra glæde var det derfor, at forskningen af det internationale evalueringspanel blev bedømt til at være i fin samklang med museets øvrige arbejdsområder, indsamling, registrering, bevaring og formidling, hvilket er helt afgørende for et museum, idet ingen af arbejdsområderne kan eller må være hinanden foruden.

Elektronisk registrering er med til at øge genstandenes tilgængelighed i forbindelse med såvel forskning som udvælgelse og fremtagning af genstande til udstillinger og udlån. Et velfungerende registreringssystem er således basis for en tilfredsstillende samlingsforvaltning. Tidligere tider har efterladt store mængder uregistrerede genstande, og museet har i mange år målrettet haft registrering af pukkelen som prioritet. Ligeledes er det søgt at videreudvikle museets it-system til i tilfredsstillende grad at kunne omfatte de funktioner, som er nødvendige. En del af de pålagte besparelser har imidlertid ramt it-området, fx er Møntsamlingen endnu ikke elektronisk registreret, og udviklingen af tidssvarende brugergrænseflader er sat i stå.

En af de væsentligste udfordringer for Nationalmuseet i de kommende år vil være arbejdet med at etablere et registreringssystem, som på en og samme gang kan være tilstrækkeligt til museets registrering af genstande, være økonomisk overkommeligt og give omverdenen adgang til de kulturhistoriske data. Det digitale registreringssystem, Genreg, er siden 1980'erne udviklet på og skræddersyet til Nationalmuseet, og deri ligger såvel store fordele som ulemper. Fordelene er mange, bl.a. at det digitale system i vid udstrækning afspejler museets 200-årige tradi-

tion for genstandsregistrering og derfor imødekommer de krav, som medarbejderne stiller til oplysninger om genstandenes produktion, brug og museumshistorie, herunder oplysninger om konservering og anvendelse inden for forskningen og formidlingen. Modsat gør en fremregning af udviklings- og vedligeholdelsesudgifterne af Genreg det afskrækkende for Nationalmuseet fortsat at være enebruger af så stort et system, og samtidig må det anses for uhensigtsmæssigt, at der i landet findes to store kulturhistoriske museumssystemer, et på Nationalmuseet og et i Kulturarvsstyrelsen. Sidstnævnte system anvendes af de fleste øvrige museer og fungerer som platform for udveksling af data, og derfor har Nationalmuseet søgt et samarbejde med Kulturarvsstyrelsen om at arbejde hen mod et fælles system. Hvem som helst, der har arbejdet med it-projekter, ved, at sådanne større projekter ikke må undervurderes med hensyn til udgifter eller tidsforbrug. Udviklingen af et fælles registreringssystem i samarbejde med Kulturarvsstyrelsen er en af de helt store betingelser og et væsentligt fundament for, at museets videre arbejde med samlingsforvaltningen kan lykkes.

Mange af Nationalmuseets magasiner er gennem adskillige års målrettet indsats kommet op på et tilfredsstillende niveau, men som mange andre kulturbevarende institutioner slås museet stadig med en stor mængde magasinrum, hvor opbevaringsforholdene er medvirkende til, at genstandene nedbrydes. Det mest hensigtsmæssige, såvel bevarings- som driftsmæssigt, er naturligvis at opbevare genstandene i magasiner, hvor deres nedbrydning mindskes mest muligt.

For at kunne medfinansiere nye magasiner har Nationalmuseet frasolgt ejendomme i Mølleådalen, som ikke anvendes til drifts- eller museumsformål. Det drejer sig om en hel del fredede bygninger, som blev udlejet til beboelse og til firmaer, og som ligger i naturfredede arealer. Planerne for nye magasiner og ombygning af eksisterende er langt fremme, og forhåbentlig vil disse planer kunne virkeliggøres i løbet af den næste femårige periode. Sideløbende hermed udarbejdede regeringen en langsigtet plan for bevaring af kulturarven, som behandler netop nødvendigheden af tidssvarende magasiner, men som også arbejder med en målrettet indsats med konserveringen af genstande af enestående national betydning – enb-genstande. Det sidste medførte midler til midlertidig ansættelse af ca. 15 konservatorer, som kan bringe enb-genstandene i så god stand, at de kan anvendes i forskningen og formidlingen.

Arbejdet med at udpege, lokalisere, tilstandsvurdere og konservere enb-genstandene er en proces, som vil løbe over mange år. I 2007 blev udpegningen af Nationalmuseets ca. 200.000 enb-genstande afsluttet, men flere kommer naturligvis til, efterhånden som samlingerne vokser. De fleste udpegede genstande kommer fra oldtiden, godt 85.000 i alt, hvorefter følger Møntsamlingen med ca. 45.000, Etnografisk Samling og Nyere Tid har begge ca. 22.000, Middelalder og Renæssance ca. 11.000, Frilandsmuseet godt 8.000, Antiksamlingen godt 3.000, og helt nøjagtigt har Frihedsmuseet 333 enb-genstande. Udvælgelsen er foretaget med henblik på den enkelte genstands særlige historie eller på genstandens videnskabelige betydning, og alle har de en væsentlig betydning for kulturarven.

Det var et stort arbejde at udpege 12-13% af museets museumsnumre til den nye værdighed, og tilstandsvurderingen af enb-genstandene viser, at godt en tred-

jedel af dem ikke er i en acceptabel konserveringsstand. Konserveringsarbejdet er påbegyndt og vil vare adskillige år.

Det var glædeligt, at museet på denne måde kunne gennemgå de forskelligartede samlinger på tværs. Det var en givende proces, hvor der også blev kastet lys over tidligere generationers samlingsforvaltning. Således blev det konstateret, at mange af museets enb-genstande gennem 200 år har en usikker identifikation, er udlånt eller er blevet bortbyttet, bortkommet, bortgivet, kasseret, givet tilbage til et andet land, stjålet eller har manglet ved tidligere magasingennemgange. Værre var det, at en række enb-genstande ikke umiddelbart kunne findes. Arbejdet med at finde disse genstande har høj prioritet, og langsomt kommer de, forhåbentligt alle, for en dag. Frygten for ulovlige forhold er ikke stor, idet de fleste af dem har en begrænset økonomisk værdi. Oftest skyldes problemerne, at arkivernes og databasernes oplysninger om genstandenes magasinplacering mangler eller ikke svarer til virkeligheden. Manglerne er opstået gennem generationers håndtering af genstandene og de ledsagende papirer, hvor den ene af delene eller begge er blevet lagt forkert på plads efter endt brug – og så virker systemet ikke.

Det har været sundt for Nationalmuseet at gennemgå denne »lakmusprøve«, som gennemgangen af små 200.000 genstande er udtryk for. Procedurerne for samlingsforvaltning er blevet væsentligt forbedret, særligt i de seneste 10-20 år, men arbejdet har vist, at museets system til at genfinde sine genstande ikke i alle henseender er tilfredsstillende.

Det er ikke det eneste forhold i vor samlingsforvaltning, hvor vi skal forbedre os. I det forgangne år har Nationalmuseet nemlig haft besøg af Rigsrevisionen, som har gennemgået vore procedurer for samlingsforvaltning, og bedre »konsulentfirma« kan man ikke tænke sig. Vi må se i øjnene, at dele af vort arbejde med samlingerne ikke er på et helt tilfredsstillende niveau. Der kan ikke herske tvivl om, at det for museet i en relativt lang årrække vil være en nødvendig opgave at sørge for, at alle museumsgenstandene er registreret i et tidssvarende system, både hvad angår kulturhistoriske og administrative oplysninger. Der forestår her et betydeligt arbejde, større end man umiddelbart skulle tro, og museet er ved at planlægge, i hvilken takt arbejdet skal udføres.

Samtidig vil indsamlingen af genstande til museet fortsætte. På Etnografisk Samling har der i indsamlingen, helt tilbage til Thomsens dage, været tradition for bl.a. at indsamle samtidsgenstande med gode proveniensoplysninger. Således skete det også i forbindelse med afviklingen af den tredje Galathea-ekspedition i 2006-07, hvor der blev indsamlet bl.a. i Indien.

Det har været en glæde, på trods af nedskæringer i Etnografisk Samlings personale, at det i de sidste fem år er lykkedes at tiltrække betydelige ressourcer til museets etnografiske arbejde. Således har SILA høj succesrate med fondsansøgninger. De private fonde har i de sidste par år tilsammen hjulpet museet med ca. 10 mio. kr. til samarbejdsprojekter med Ghana og Indien om de tidligere danske kyststationer. For begge områders vedkommende vil indsatsen bestå af fire hovedelementer: etnografiske indsamlinger af nutidsgenstande, kapacitetsopbygning i de relevante museale og antikvariske institutioner, restaureringsarbejder på de tidligere danske forter og plantager m.m. tillige med forskellige typer formidling,

herunder udstillingsvirksomhed. Galathea-ekspeditionen medførte, at en række projekter, som er tilknyttet Etnografisk Samling, har modtaget midler, som tilsammen overstiger 3 mio. kr. Alt sammen forhold, som er med til at fastholde og udvikle det etnografiske arbejde.

Antiksamlingens tilvækst er begrænset, men der ses frem til den næste årrække, hvor det er lykkedes at tiltrække fondsmidler til keramikforskning.

Tilvæksten af genstande på det arkæologiske område og i forbindelse med Møntsamlingen sker for langt hovedpartens vedkommende gennem danefæ. Nationalmuseet forestår og deltager med jævne mellemrum i store og givende forskningsudgravninger, fx kan nævnes udgravningerne i Nydam Mose og jernalder- og vikingetidsbebyggelsen ved Tissø i Vestsjælland, udgravningen af bronzealderhøjen Skelhøj i det sydlige Jylland og samarbejdet om Gurre slotsruin i Nordsjælland. Forskningsgravninger udføres for at søge løsning på forlods definerede, videnskabelige problemstillinger og er meget udgiftskrævende, idet feltarbejdet ofte udføres gennem samarbejde med specialister fra vidt forskellige fagområder, og efterfølgende skal der bruges mange ressourcer i laboratorier, til konservering, ved tastaturet og til formidling i publikationer, på internettet og i udstillinger. Omkostningerne kræver derfor næsten altid medfinansiering fra fonde.

De langt hyppigere nødudgravninger foretages, fordi jordarbejder vil ødelægge arkæologiske lokaliteter, og lovgivningen sikrer muligheden for udgravning af truede lokaliteter for at indsamle den viden og de genstande, som de måtte rumme. Der er mulighed for økonomisk hjælp, men i de fleste tilfælde betales regningen for udgravningen af den, som er ansvarlig for jordarbejdet. Med ansvar over for Kulturarvsstyrelsen forestås feltarbejdet af landets øvrige arkæologiske museer – kun i sjældne tilfælde af Nationalmuseet.

Med jævne mellemrum giver nødudgravningerne flotte resultater, såvel i form af ny viden om forhistoriens og middelalderens samfund som prægtige genstande og god formidling til læg og lærd. Men det er også meget store årlige beløb, som anvendes til nødudgravninger, formentligt et årligt trecifret millionbeløb. Men modsvares de mange penge af tilsvarende arkæologisk merviden? Er finansieringsmåden den rette? Kan der skabes større fleksibilitet i det store økonomiske råderum? Nationalmuseet bør i den kommende tid sammen med øvrige arkæologiske institutioner, nationalt og internationalt, tage spørgsmålene op. Der er behov for, som i 1930'erne, en revitalisering af dansk feltarkæologi.

Ikke kun på det arkæologiske, men på alle arbejdsområder, forestår der for Nationalmuseet den opgave at knytte tættere samarbejde med nationale og internationale institutioner, som beskæftiger sig med kulturhistoriske aspekter.

Den just gennemførte kommunalreform medfører sammenlægning af en række museer i landet, og et forøget samarbejde mellem disse større museer og Nationalmuseet vil inden for en række arbejdsområder kun være til glæde og gavn for alle parter.

Nationalmuseet har gennem hele sin eksistens nydt godt af et udbygget internationalt samarbejde, såvel på medarbejderplan som på det institutionelle. Men på det institutionelle plan er samarbejderne begrænset til projekter, og Nationalmuseet vil kunne drage fordel af internationale partnerskaber med store museer

for at styrke vidensudvekslingen og samarbejdsmuligheder inden for konservering, forskning og formidling.

På baggrund heraf tog Nationalmuseet for et par år siden taget initiativet til et netværk for direktørerne på de store nordiske museer, for dannelsen af et forum, hvor vejen fra idé til realisering af samarbejder er blevet kortere og mere effektiv. Denne tankegang søger vi at udvide, og derfor afholdt vi i 2007 et internationalt symposium, hvortil en række ledende medarbejdere fra internationale museer over hele verden var inviteret for sammen at diskutere de store museers fremtid i en globaliseret verden. Fra dansk side fremlagde vi ønsker om mere formelle partnerskaber inden for produktion af særudstillinger, som kan vandre mellem museerne, ligesom vi foreslog udveksling mellem de store museers personale. Der tænkes for det sidstes vedkommende særligt på forskere og ledere, men også andet personale, hvis viden vil blive styrket ved ophold på og besøg fra lignende museer i udlandet. For nuværende er der etableret samarbejder med nationalmuseerne i Skotland og New Zealand, og vi lærer af hinanden gennem sammenlignende målinger af vore arbejdsprocesser, i starten fokuseret på publikumsservice, hvor fx butikspersonale fra Skotland og Nationalmuseet har haft lejlighed til ved besøg at udveksle erfaringer.

Partnerskaber begrænser sig dog ikke til kulturhistoriske virksomheder, idet vi også gennem de sidste par år har arbejdet målrettet på at skabe et formaliseret samarbejde mellem danske virksomheder og museet, hvor begge parter kan se en fordel heri. Vi har i arbejdet næret forhåbning om, at nogle af landets store virksomheder ville være interesserede i at sponsere konkrete opgaver på museet, men det er ikke lykkedes. Derimod er der indgået aftaler om gensidigt samarbejde inden for medieområdet og kompetenceudviklingsområdet, ligesom arbejdet også har medført en tættere kontakt til turisterhvervets organisationer for at styrke vor profil i markedsføringen.

Som nævnt flere gange i det foregående spiller fondsverdenens donationer en stadig stigende rolle for finansieringen af Nationalmuseets projektopgaver. Der skal derfor fra Nationalmuseet lyde en stor tak til alle de fonde, som gennem årene har ydet, og forhåbentlig også fremover vil yde tilskud til Nationalmuseets arbejde.

Nationalmuseet er taknemmelig for, at staten gennem 200 år har bevilget driftsmidler, men også derudover i mange tilfælde endog meget store særbevillinger til løsning af vigtige arbejdsopgaver. Det kan være midler, som kommer gennem Kulturministeriet, eller projekter, som finansieres af statens puljer, fx inden for forskningsområdet.

Når Nationalmuseet gentagne gange i de sidste år har måttet foretage personalereduktioner, skyldes det, at de midler, som modtages fra staten, og som anvendes til vor løbende drift, til lønninger, indkøb, feltarbejde, bygningsvedligeholdelse m.m., er blevet beskåret. Og beskæringen planlægges fortsat, hvilket man hvert år kan læse om i forslag til finansloven. Museets økonomiske råderum forringes årligt, og museets budget viser negative tal fra 2009 og fremefter. Det er et grundlæggende og betingelsesløst forhold at løse den økonomiske udfordring, som naturligvis har afsmittende betydning på alle andre arbejdsområder.

Glimtene gennem museets historie har medtaget få og udeladt flere væsentlige forhold i museets historie. På samme måde er kun enkelte af museets fremtidige udfordringer og muligheder omtalt. Her i jubilæumsåret er der grund til at sende venlige tanker til de kolleger, som før os har været med til at forme Nationalmuseet – og udtrykke tilfredshed med Nationalmuseets aktuelle status. Museets eksistensplatform har ikke ændret sig synderligt igennem 200 år, og vi bygger videre på tidligere tiders indsats, selvfølgelig med nye metoder, for fortsat at være et museum, som har folkelig bredde, videnskabelig dybde og høj service.

LITTERATUR

Christian Adamsen og Vivi Jensen (red.): Danske Præsters Indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807, I-IV samt Tillæg og registre. Wormianum 1995-2003.
Inge Mejer Antonsen: Prinsens Palais. Det Kongelige Palais i Kalveboderne I-II. 1992.
K. Birket-Smith: Træk af Etnografisk Samlings historie. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1962.
Tove Benedikte Jakobsen: Birth of a World Museum. Acta Archaeologica Vol. 78:1. 2007.
Jørgen Jensen: Thomsens Museum. Historien om Nationalmuseet. 1992.
Mouritz Mackeprang: Nationalmuseets Bygningshistorie: I. Perioden 1880-1917. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1938.
Mouritz Mackeprang: Nationalmuseets Bygningshistorie: II. Perioden 1917-1933. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1939.
Nationalmuseets Arbejdsmark 2000.
Poul Nørlund: Nationalmuseet i de onde Aar. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1946.
Holger Rasmussen: Dansk museumshistorie – de kulturhistoriske museer. Dansk kulturhistorisk Museumsforening 1979.

På Nationalmuseets hjemmeside, www.natmus.dk, er rapporter over museets arbejde gennem de seneste år tilgængelige.

SUMMARY

Glimpses of 200 years of the National Museum – and of the future

The appointment on 22nd May 1807 of the Royal Commission for the Preservation of Antiquities meant that the safeguarding of cultural heritage had now become a state responsibility. The National Museum of Denmark defines its foundation as dating back to that day.

Behind the initiative were two men in particular: Professor Rasmus Nyerup (Fig. 1) and Bishop Frederik Münter (Fig. 2) Besides these the Antiquities Commission came to consist of the Lord High Steward A.W. Hauch (Fig. 3), the Councillor of State and Parliamentary Deputy Peter Johan Monrad (Fig. 5), Captain Werner Abrahamson and Professor Børge Thorlacius (Fig. 4).

At first the new Museum of Northern Antiquities was housed in the University Library in the upper storey of the Trinitatis Church in Copenhagen, where it functioned until 1832. After ten years Nyerup was succeeded as Secretary of the Antiquities Commission by the later so famous museum director Christian

Jürgensen Thomsen (Fig. 7), who among many other merits can be credited with opening the museum to the public in 1819.

In 1832 the Museum moved to new and better premises in the royal palace of Christiansborg, and Thomsen arranged the exhibition according to his principle dividing prehistory into the Stone, Bronze and Iron Age, the highly influential system he later published.

Thomsen was highly active and industriously covered almost all museum-related areas. All the collections that were later to be part of the National Museum have their founder or advocate in Thomsen. Less conspicuous were Thomsen's efforts to preserve the monuments of the past in town and countryside, but he did know how to find the right helpers; the archaeologist Jens Jakob Asmussen Worsaae (Fig. 8) was employed in 1847 in order to work with these monuments. Also in the 1840s, Thomsen received permission to move his collections into the mansion Prinsens Palæ just opposite Christiansborg. Over a period of years the collections were moved into this 'palace' so that in the end it housed what are now called the Collection of Antiquities, the Ethnographic Collections, the Coin Collection and the collections for Prehistory, the Middle Ages and the Renaissance, as well as the Antiquarian-Topographical Archives.

Alongside this Bernhard Olsen worked to create a 'Danish Folk Museum', which was to work with the period after 1660. At first the Folk Museum was given a place in the loft of the Trinitatis Church; later it was moved to the Panopticon Building on Vesterbrogade.

After Thomsen's death in 1865 Worsaae became his successor. He initiated and was responsible for among other things the great work of registering the country's monuments as well as excavations and a number of other important archaeological undertakings. However, with regard to the ethnographic area he appears not to have taken great interest; posterity has not judged him kindly .

In the course of time the space in Prinsens Palæ grew cramped, and from 1859 and for almost 70 years the possibility of expanding the building or moving the collections elsewhere was discussed. In 1885 Worsaae died; C. F. Herbst (Fig. 10) succeeded him, and 'the National Museum' was created with two departments, with Sophus Müller (Fig. 11) and Henry Petersen (Fig. 12) as directors.

In 1901 an Open Air Museum was added to the Folk Museum, with old rural buildings; it was established close to Brede, north of Copenhagen. After Petersen's death in 1896 A. W. Mollerup (Fig. 13) became director of the National Museum, followed in 1910 by Mourits Mackeprang (Fig. 14). Not until 1921 did Müller retire; as of 1922 the National Museum now had a sole director, the first being Mackeprang. At the same time the Danish Folk Museum became part of the National Museum, now reorganized to consist of six departments. In 1941 the Open Air Museum became the seventh department.

In 1926 a nationwide collection succeeded in raising sufficient funds for the State to participate in a rebuilding of Prinsens Palæ, where the last of the new displays opened in 1938. Poul Nørlund (Fig. 15) took over the directorship in 1938. During the German occupation of Denmark, 1940-45, it was still possible to carry out major archaeological excavations. Likewise, the Folk Museum embarked on

several years of nationwide campaigns documenting cultural history, whereas work abroad had to lie dormant.

Johannes Brøndsted (Fig. 16) became director in 1951, concurrently also the first Danish State Antiquary from 1958; to him is owed the credit for the acquisition of the buildings in Mølleådalen north of Copenhagen, with Brede House at the centre. The objective behind this was to move parts of the National Museum to Brede, while P. V. Glob, State Antiquary and director from 1960, endeavoured get the whole of the National Museum gathered in that area. Neither of the plans succeeded; instead Brede became a successful excursion destination and home to a long succession of well-attended special exhibitions.

The organizational structure of the National Museum grew to 22 departments. With Olaf Olsen (Fig. 18) as State Antiquary and director from 1981, an organizational change to six departments and a large-scale expansion and rebuilding of the museum began. This was concluded in 1992, unfortunately coinciding with drastic governmental cuts in funding which meant major staff reductions.

Steen Hvass (Fig. 19) was head of the National Museum from 1996 until 2002 and the last State Antiquary. Once more the museum was restructured, and work was done for a revision of the legislation that would lead to a more comprehensive administration of the cultural heritage and would unite the official duties of the museum system in one agency. In 2002 the National Cultural Agency was established with these areas of work, and with Hvass as its director.

More major cuts at the National Museum led to radical staff reductions in 2002/3 and 2006 as well as an organizational reduction to three departments. The smaller and more focused National Museum has coped well within most fields of work. A number of challenges lie ahead in the future; it should just be mentioned that the budgets for 2009 and the years ahead show increasingly negative figures; also that the museum's collections management does not in all respects live up to the requirements of the present day, and that the work to rectify this will be great and long-lasting, with efforts in many areas, among others things with the revision of the electronic registration system and the registration of unregistered objects. In addition new stores have to be built, old ones have to be renovated, and a large number of objects are waiting to be conserved. On the exhibition front many matters have to be considered, for example the potential for changes in opening hours. In the archaeological area there is a need for analysis and probably a change in the way field archaeology in Denmark is carried out.

But now, in the anniversary year, there are grounds to express satisfaction with the current status of the National Museum. The challenges are many, but the pleasures are more, and the National Museum will continue to be a museum with a broad popular appeal, scholarly depth and a high degree of service.

En lære for livet

Undervisning på Nationalmuseet i 200 år

AF METTE BORITZ OG MERETE STAACK

Hver eneste dag vinterhalvåret igennem underviser Nationalmuseet lige så mange elever, som der går på en gennemsnitlig dansk skole. Det er et imponerende skue at stå ved museets indgang en vintermorgen klokken lidt i ti. De ældste elever står i smågrupper og tripper lidt i kulden, de mindste kommer gående pænt på række. Inden man ser sig om, er hele forpladsen ved indgangen fyldt med børn. I det øjeblik, dørene åbnes, bliver forhallen et stort mylder. Overalt er der skolebørn. Rundtomkring står museets undervisere og venter på hver deres hold. Et par af dem er udklædte, og andre har en kurv over armen fyldt med genstande. Når overtøjet er lagt i garderoben, fordeles klasserne, og tyve minutter over ti er forhallen næsten øde igen. De mange klasser er nu fordelt over hele museet. Nogle har bevæget sig ud i samlingerne på egen hånd, men langt de fleste er i færd med at blive undervist i et undervisningslokale eller vist omkring i en af museets man-

Fig. 1. Morgenstemning ved Nationalmuseets indgang den 9. januar 2007. Foto: Morten Jul Larsen, Nationalmuseet.

Morning scene at the entrance to the National Museum on 9th January 2007.

ge udstillinger. Mulighederne er mange. En tredjeklasse spiller medspilsteater. Eleverne iklædes kopier af dragter fra bronzealderen og går i procession rundt i museet, før der »ofres« til guderne. Der er klasser, som hører om fangerliv i Grønland, om amerikanske nordvestkystindianere eller om tilværelsen i antikkens Grækenland. I middelaldersamlingen fortæller en omviser om drabelige riddere og skønne jomfruer, der leges lege fra 1800-tallet i et undervisningslokale, og i Klunkehjemmet tales der ikke kun om plys og klunker, men også om Georg Brandes og Herman Bang.

I dag er museumsundervisningen en naturlig og integreret del af Nationalmuseets virke, og alle nye projekter og udstillinger har et undervisningsprogram. Undervisning og formidling af museets udstillinger til børn og unge er dog langtfra noget nyt. Traditionen rækker lige så langt tilbage som institutionen selv.

I 1807 nedsattes Den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring. Under ledelse af kommissionens sekretær, Rasmus Nyerup, påbegyndtes en indsamling af oldsager med henblik på at skabe et nationalt museum. Desuden indsamledes oplysninger om monumenter i landskabet og om bevaret kirkeinventar fra middelalderen. I første omgang var det indsamling og bevaring, som var i højsædet, men med ansættelsen af den unge købmand Christian Jürgensen Thomsen som sekretær i 1816 blev også forskningen og formidlingen en vigtig del af det daglige virke.

Indtil da havde museet, som dengang havde til huse på Trinitatis kirkeloft, praktisk talt været en lukket fæstning, men fra 1819 begyndte Thomsen personligt hver torsdag fra klokken 11 til 13 at forevise »kabinettet« for enhver, som ønskede at se det. Thomsen fortsatte med sine omvisninger i årevis. Inddragelsen af befolkningen i museets virke viste sig at få stor betydning for det unge museum og dets plads i folks bevidsthed. Alligevel var det langtfra alle, som var glade for denne øgede aktivitet og interesse. I 1832 modtog kommissionen en indtrængende anmodning fra universitetet om at flytte. Lokalet, hed det, var et ret passende sted at henlægge det indkomne, så længe museet samlede i det små og kun besøgtes af få. »Men et ganske forandret Forhold er nu opstaaet: Museet er vokset til en betydelig Samling, hvoriblandt en halv Snes dygtige Stenmasser o. desl., der tynge på Gulvet; det besøges af hele Publikum fra Byen, Landet og Udlandet inklusive Haandværkssvende og Skolebørn i snesevis ...«. Ikke mindst de sidste skal have været Thomsens særlige kælebørn. Når samlingen var åben, flokkedes skolebørnene om ham, og han kunne da finde på at tage en af de store guldringe ud af skabet og hænge den om halsen på sine små gæster. Et af disse børn har selv på sine gamle dage skildret et sådant museumsbesøg: »Den næste Gang sørgede jeg for at komme forrest, og saa fik jeg Ringen«. Det var Carl Jacobsen, den senere brygger og stifter af Ny Carlsberg Glypotek. Da Carl Jacobsen senere selv blev museumsmand, var også han optaget af formidling, og da det første hold omvisere i 1910 blev oprettet, kaldte han de unge studerende ind på sit kontor og forklarede dem, at deres opgave var lige så vigtig som hans. Han havde samlet, nu skulle tingene gøres levende og nærværende i publikums bevidsthed

Allerede ved skabelsen af de første offentlige museer i Europa var institutionernes undervisningsmæssige potentiale i fokus. Da Louvre i Paris slog dørene op

Fig. 2. Christian Jürgensen Thomsen i færd med at fremvise museumsskatte for publikum. Tegning af J. Magnus Petersen, 1846. Nationalmuseet.

Christian Jürgensen Thomsen showing museum treasures to the public.

i 1792, blev det nye museum opfattet som en vigtig del af den nydannede demokratiske stat, og det fik en central rolle i planerne om opdragelsen af den franske befolkning. Museet var et sted, hvor man kunne lære og kunne søge information. Det var et sted, hvor den fælles hukommelse kunne finde plads og komme til udtryk. Det uddannelsesmæssige potentiale blev realiseret på mange måder: gennem udstillinger, kataloger og publikationer, men også gennem egentlig undervisning. En af museets virkelig store fordele var netop, at det gennem forskellige virkemidler kunne appellere til et stort publikum. I 1800-tallet var der generelt en stor bevidsthed om, at udstillinger og museer rummede et stort uddannelsesmæssigt potentiale.

Da Frilandsmuseet i 1901 åbnede på sin nuværende beliggenhed i Sorgenfri, var grundlæggeren Bernhard Olsen meget opmærksom på, at museet også kunne tjene et undervisningsmæssigt formål. Som naboer havde Frilandsmuseet dels Landbrugsmuseet, som blev opført i 1888, dels en planteforsøgsstation og to skoler: Lyngby Landboskole og Grundtvigs Højskole grænsede direkte op til museets område, og som Bernhard Olsen selv udtrykte det i Frilandsmuseets vejleder: »Til Skolerne og Forsøgsstationen søger aarlig Skarer af lærelystne, unge Mænd, hvis skiftende Hold i Aarenes Løb vil komme til at omfatte en god og stor Del af vort Folk. Hos de Unge vil Kendskab til Fortidens Landboforhold, bibragt i saa store Anskuelige Træk, som de nævnte i Museer i Samvirken kan yde, vække en levende Interesse«.

Selvom Bernhard Olsen havde blik for de unge mennesker, synes undervisningen på museerne generelt at få mindre bevågenhed omkring år 1900. I takt med museernes specialisering, professionalisering og videnskabeliggørelse blev undervisningen trængt i baggrunden. Det blev en selvfølgelig, men ikke så højt prioriteret del af museets virke. Små og sparsomme udsagn fra datiden i Nationalmuseets skrivelser og arkiver vidner dog om, at skolebørnene bestemt har brugt museet. Men undervisningsforholdene synes langtfra at have været optimale. Pladsmangel, fyldte skabe og halvmørke udstillingslokaler så tætpakkede, at to personer dårligt kunne passere hinanden, besværliggjorde skolebesøgene. I anledning af Nationalmuseets 100 års jubilæum i 1907 skrev museets daværende direktør Sophus Müller: »Alt er vel fremlagt saaledes, at det skulde kunne ses; men højst besværligt bliver det, og kun for Enkeltmand er det tilgængeligt. Forevisning for flere, Besøg af Skoler og Foredrag kan ikke gennemføres nogenlunde tilfredsstillende. Kommer blot 20, maa Halvdelen lytte bagved et Skab, og den anden Halvdel dækker de Sager, der skulde ses, imedens der tales«. Godt 30 år senere skulle der blive rådet bod på pladsmangelen, og forholdene for skolebørnene blev forbedret. Fredag den 20. maj 1938 skrev undervisningsministeren, Hartvig Frisch, i anledning af det nyombyggede og udbyggede Nationalmuseum en kronik i *Socialdemokraten*: »Denne samme Vilje til at vejlede og forklare træder frem i mange Sale i det nye Museum. Mens det gamle paa Grund af Pladsmangel var blevet et Magasin, ja næsten et Pulterkammer, byder det nye Nationalmuseum paa en virkelig Udstilling, der ogsaa giver Stof til Fantasien. Dette er ikke mindst vigtigt af Hensyn til Skolebørnene, som fra alle Landets Egne føres gennem Museet, Fremtidens danske Folk«.

Det var også i 1930'erne, at Dansk Kulturhistorisk Museumsforening satte fokus på et nøjere samarbejde mellem skoler og museer. På årsmødet i 1930, hvor repræsentanter fra tre af Nationalmuseets afdelinger deltog, blev der vedtaget en resolution om, at museerne skulle arbejde for, at de i højere grad end hidtil kunne være til nytte i skolernes undervisning. I resolutionen hed det: »De kulturhistoriske museer bør lægge Vægt paa disses store Betydning i vort Samfund og hertil søge nært Samarbejde med Lærerstanden saavel i Folkeskolen og de højere Skoler som i de tekniske Skoler. I Konsekvens heraf bør Museerne støtte og fremme Besøg af Skoleklasser under Lærernes Vejledning samt Ungdomsforeninger«. Og som formanden for foreningen, J. S. Møller, senere nævnede i en artikel i tidsskrif-

tet *Folkeskolen*, så havde lederne på Nationalmuseet, landets centralmuseum i København, fuld forståelse for opgavens betydning.

Et af de spørgsmål, som for alvor trængte sig på blandt museumsfolkene, var, hvem der skulle forestå museumsundervisningen. Skolernes udbytte af et museumsbesøg afhang ofte af lærerens eget engagement og kendskab til museet, et kendskab der både krævede studium og interesse. Datidens museumsfolk var meget bevidste om, at de ressourcer, den enkelte lærer typisk rådede over, ikke gav mulighed for at planlægge et besøg så grundigt, at det gav et ønskeligt udbytte. Omvendt kneb det fra museernes side både med tiden og sagkundskaben, når det gjaldt tilrettelæggelse og gennemførelse af undervisningstilbud, der kunne tilfredsstille brugernes behov for vejledning og bistand. Denne mangel på pædagogiske tilbud i forbindelse med museumsbesøget kom derfor ofte til at isolere besøget fra hverdagens undervisning, hvilket bidrog til opfattelsen af ekskursioner som initiativer af mere underholdningsmæssig karakter. På Dansk Kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i august 1954, hvor temaet »Museet og skolen« atter blev taget op, gjorde daværende kontorchef på Nationalmuseet, Bent Collin, opmærksom på, at Nationalmuseet gentagne gange havde søgt penge til en stilling som museumslektor. Der skulle dog gå næsten ti år, før det lykkedes museet at få penge til at oprette en sådan stilling.

I Nationalmuseumsregi blev Frilandsmuseet primus motor på undervisningsområdet. Allerede i begyndelsen af 1960'erne havde et stigende antal besøgende skoleklasser på Frilandsmuseet fået museets ledelse til at indse, at der var behov for en mere systematisk tilrettelæggelse af besøgene. Ifølge tidligere overinspektør

Fig. 3. Aktiviteter i Frilandsmuseets skolestue. Her er en femteklasse fra Bispebjerg Skole på besøg den 26. maj 1965. Foto: Frode Kirk, Nationalmuseet.

Activities in the schoolroom of the Open-Air Museum. Fifth-graders from Bispebjerg School on a visit on 26th May 1965.

Peter Michelsen repræsenterede Frilandsmuseets bygninger en tid og kultur, der efterhånden lå fjernt for størstedelen af befolkningen. Det stillede større krav til formidlingen. Derfor ansøgte Michelsen om at få en ny stilling som museumsinspektør med formidling og skolekontakt som arbejdsområde sat på Finansloven under henvisning til, at Frilandsmuseet havde karakter af en bredt folkeoplysende institution. I 1963 blev der skabt økonomisk grundlag for ansættelsen af en fuldtids formidlingsinspektør og museumspædagog, hvilket blev startskuddet til en lang række af nye initiativer og aktiviteter.

Med museumsloven fra 1969 blev museumsundervisningen for alvor sat på dagsordenen. Der kom gang i mere målrettede undervisningsinitiativer, både på Nationalmuseet og på landets museer i øvrigt. Samtidig opstod også ønsket om en øget professionalisering af museumsundervisningen. En markant institution på dette felt blev organisationen *Skoletjenesten*, som blev dannet i 1970'erne. Skoletjenesten begyndte som et samarbejde mellem det dengang nyåbnede Zoologiske Museum og Biologisk Samling under Københavns Kommunale Skolevæsen. De undervisningstilbud, der blev sat i værk, blev udnyttet i en sådan grad, at det langt oversteg forventningerne. De store besøgstal vidnede om, at en helt ny dimension i formidlingen kunne realiseres ved pædagogisk tilrettelæggelse af museets muligheder. Den biologiske skoletjeneste vakte betydelig opmærksomhed og diskussion i museums- og skolekredse. Dette førte blandt andet til, at Skoletjenesten oprettede en stilling på Nationalmuseet i Brede i 1973, og snart blev Skoletjenesten på Nationalmuseet udvidet til også at omfatte Nationalmuseets 1. afdeling, idet nyopstillingen af Danmarks Oldtid havde stor appel til skolerne.

Men at drive den form for formidlingsvirksomhed krævede penge. Der blev indledt forhandlinger med en række amter og kommuner om finansiering, og i 1976 holdt Skoletjenesten sit stiftende repræsentantskabsmøde. Administrativt blev Skoletjenesten placeret under Københavns Kommune, og med midler fra amter og kommuner udstationerede Skoletjenesten pædagogiske medarbejdere på udvalgte kulturinstitutioner. Deres opgave var at arbejde målrettet på at skabe undervisningstilbud og materialer til uddannelsesinstitutioner. I dag er der to medarbejdere fra Skoletjenesten udstationeret på Nationalmuseet.

Nationalmuseets undervisningsvirksomhed er en broget virksomhed, hvis kerneydelse er at tilbyde undervisningstilbud i relation til museets udstillinger. I dag varetages selve undervisningen af omkring 60 timelønnede studerende, som museet sørger for at ruste til opgaven såvel fagligt som pædagogisk. De studerende repræsenterer en bred vifte af faglige profiler som fx arkæologi, ægyptologi, eskimologi, kunsthistorie, historie, litteratur og etnologi. Der arbejdes løbende med at skabe og udvikle nye, specifikke undervisningstilbud både til museets permanente udstillinger og til særudstillinger. Undervisningsplaner og mål for både grundskolen og ungdomsuddannelserne studeres flittigt for at inddrage museets udstillinger på bedste vis. Arbejdet med udvikling af nye undervisningstilbud kommer også det øvrige publikum til gode, idet en del af de temaer og emner, der arbejdes med til undervisningssektoren, indgår i museets omvisninger og weekendaktiviteter for både børn og voksne.

Ved siden af de konkrete undervisningstilbud udarbejdes der opgaver, lærervejledninger og undervisningsmaterialer. Som en fast tradition arrangeres kurser for lærere. Allerede i 1930'erne havde museumsmanden J. S. Møller peget på, at et introduktionskursus for lærere ville gøre dem bedre rustet til at bruge museerne. Og netop introduktionskurserne, hvad enten det er til permanente udstillinger eller særudstillingerne, er noget, Nationalmuseet i høj grad benytter sig af den dag i dag.

Nationalmuseet får dagligt en lang række henvendelser fra elever og lærere rundt om i landet. »Vi arbejder med H. C. Andersen og vil gerne inddrage skolekøkkenet. Hvad spiste man på hans tid?« Det kan også være skoleeleverne, som er i gang med en opgave, og derfor ringer med spørgsmål som: »Ved du noget om vikinger?« – eller »Jeg vil skrive projektopgave om moden i 1920'erne, kan du hjælpe mig?« På undervisningsområdet har Nationalmuseet desuden et rigt samarbejde med andre museer samt med universiteter og seminarier. Mange studerende gennemgår praktikforløb i relation til undervisningen på Nationalmuseet til stor gensidig glæde, og specialestuderende fra universitetet bidrager med at analysere den daglige praksis ud fra nye vinkler.

Mangfoldighed er Nationalmuseets store styrke. I samlingerne synes der at være plads til alt og alle, fra oldtid til nutid, fra kristen til hindu og fra adelsmand til christianit. Det giver mange undervisningsmuligheder at kunne beskæftige sig med bredden i den danske kulturhistorie og samtidig have muligheden for at inddrage emner fra resten af verden. Allerede i 1930'erne skrev formanden for Dansk Kulturhistorisk Museumsforening, at museer som Nationalmuseet, der også belyser andre landes og andre folks kultur i svundne tider, har en vigtig opgave, hvad angår undervisning. Den opgave er museet sig meget bevidst.

For lærere og elever repræsenterer Nationalmuseet en anden virkelighed end skolen. De mange genstande bidrager med en stoflighed, der er svær at få frem i klasselokalet, og giver mulighed for både oplevelse, indlevelse og dialog. Alt sammen noget, der medvirker til at gøre elevernes historieforståelse bredere, og som styrker deres historiebevidsthed. Museet er samtidig et rummeligt og neutralt læringsrum, et sted, hvor diskussionerne løftes ud af tid og rum, og hvor det er i orden at diskutere og reflektere.

Det særegne ved museumsundervisningen er naturligvis, at den tager sit udgangspunkt i genstandene. Ingen lægger i dag en original bronzealderring om halsen på eleverne, som Thomsen gjorde, men hans metode lever i bedste velgående. I årenes løb har museet opbygget en stor samling til undervisningsbrug. En del er originale genstande, som af forskellige årsager ikke kan indgå i museets egentlige samlinger, måske pga. manglende proveniens eller fordi museet har andre og bedre eksemplarer af slagsen i forvejen. Andre er gaver fra publikum, som bevidst ønsker at tilgodese formidlingen. Der indsamles og indkøbes også nye ting i forbindelse med særlige projekter. Det kan være buddhistiske dragter, en grønlandsk tromme eller et par indiske brudedragter. Der fremstilles også kopier af dragter og andre genstande til undervisningsbrug, fx tøndebånd og toppe, som eleverne kan prøve at lege med, eller smukke renæssancedragter, så de kan klæde sig ud som adelsfolk på Tycho Brahes tid.

Undervisningsmæssigt kan genstande inddrages på flere måder. For det meste er det de originale museumsgenstande i publikumsudstillingerne, som er udgangspunktet for undervisningen – men som man ikke må røre ved. Indimellem bruges derfor undervisningssamlingens ting, som eleverne jo må håndtere. Det kan være et kærkomment afbræk, at en får lov til at prøve et korset, eller at alle i klassen føler på et sælskind eller en hvalbarde. Nogle af tingene befinder sig i de særlige undervisningslokaler, som er indrettet på museet. Som noget nyt og banebrydende fik Frilandsmuseet i midten af 1960'erne oprettet en skolestue i Lyngby Landboskoles gamle lokaler. Her fik eleverne mulighed for at afprøve gamle arbejdsprocesser som fx at kærne smør eller karte uld. I begyndelsen af 1970'erne blev der indrettet et undervisningslokale på Nationalmuseet i Prinsens Palæ i København med særligt henblik på undervisningen om Grønland. Snart fulgte et lokale til Danmarks Oldtid. I dag råder museet over adskillige undervisningslokaler, som anvendes i mange sammenhænge.

Museumsgenstande, arkæologiske såvel som etnografiske, har den store fordel, at de fascinerer de fleste mennesker. Umiddelbart kræver det ingen særlige forudsætninger at kigge på tingene. Unge som gamle kan med udgangspunkt i deres egne erfaringer og kundskaber gå til genstandene, som kan aktiveres på mange niveauer og i mange sammenhænge. De fleste har ikke noget problem med at genkende en økse, men når de får at vide, at netop denne økse blev brugt af bødlen,

Fig. 4. I undervisningstilbuddet »Ren rokoko«, iværksat i 2004, får eleverne et indblik i, hvad det ville sige at være adelsbarn i midten af 1700-tallet. Undervisningen afsluttes med, at eleverne danser menuet i Riddersalen på Nationalmuseet. Foto: Arnold Mikkelsen, Nationalmuseet.

In the educational programme "Pure Rococo", launched in 2004, the pupils gain insight into what it meant to be a child of the nobility in the mid-18th century. The teaching ends with the pupils dancing a minuet in the Banqueting Hall at the National Museum.

kigger de på den med andre øjne. Genstande og interiører taler til undren, indlevelse og fantasi. Hvem har boet i stuerne, hvad blev et manglebræt brugt til, og hvem har haft kjolen på? I skolernes historieundervisning er det ofte de overordnede strukturer i den historiske udvikling, der fokuseres på. Men bag den overordnede fælles historie findes de nære, personlige fortællinger om, hvordan kendte som ukendte levede og var en del af den fælles historie. Genstandene bringer fortiden nærmere og gør menneskers dagligliv og tankeverden nærværende. Pølsehorn, natpotter og kludedukker viser en side af historien, der ikke findes i historiske traktater og dokumenter med laksegl.

For snart 200 år siden havde Christian Jürgensen Thomsen en klar forståelse af, at forskning og formidling hang nøje sammen. En forståelse, som stadig er en af grundpillerne i Nationalmuseets formidling. Fra midten af 1970'erne bakkede museumsledere rundt om i landet op om, at museumsformidlingen skulle have rod i museernes samlinger og være en integreret del af museernes forskning. »Ingen forskning uden formidling, og ingen formidling uden forskning«, lød parolen fra omkring 1980, og denne parole er stadig helt central for Nationalmuseets undervisning. Forskningsbaseret undervisning er afgørende. Selv små elever har glæde af den nyeste viden, hvis den bliver fortalt engageret og gjort relevant og forståelig. Eksempelvis blev en doktordisputats om bronzealderens religion for nylig omsat til et teaterstykke for mindre elever.

Fig. 5. Medspilsteater om bronzealderens religion. Her er en fjerdeklasse i færd med at »ofre« til solen. Undervisningstilbuddet bygger på Flemming Kauls doktordisputats om samme emne. Foto: Else Marie Gert Nielsen, Nationalmuseet.

Participatory theatre about Bronze Age religion. Fourth-graders 'sacrificing' to the Sun. The teaching is based on Flemming Kaul's doctoral dissertation on the same subject.

Fig. 6. I herregårdskøkkenet på Frilandsmuseet får eleverne selv lov til at tilberede et måltid fra tiden omkring år 1900. Der tændes op i brændekomfuret, og gennem en række praktiske aktiviteter i køkken og bryggers får eleverne et lille indblik i, hvordan de sociale og arbejdsmæssige forhold dengang var på en lille herregård. Foto: Frilandsmuseet.

In the kitchen at the Open-Air Museum's manor the pupils are given the opportunity to cook a meal characteristic of the time around 1900. The kitchen range is fired with logs, and through various practical activities in the kitchen and scullery the children get an impression of the social conditions and the way practical tasks were carried out in those days at a small manor.

Den oprindelige undervisningsform for skolebørn bestod i, at en lærer eller en af Nationalmuseets inspektører tog eleverne med på rundvisning i en af samlingerne. På Johs. Brøndsteds oldtidsfilm fra 1930'erne ses bl.a. en ung P. V. Glob – den senere rigsantikvar – i færd med at vise en skoleklasse rundt. Omvisningerne i udstillingerne er stadig helt centrale, men gennem de sidste 30 år er mange andre undervisningsformer taget i brug. Teaterstykker, medspilsteater, deltagelse i arbejdsprocesser, dans, sang, gymnastikøvelser og matematikopgaver er nogle af de elementer, som kan inddrages i undervisningen. Siden 1970'erne har Skoletjenesten på Nationalmuseet særligt arbejdet fokuseret med undervisning, der inddrager eleverne i aktiviteter og medspilsteater, især i formidlingen af forhistorien. Medspilsteaterets pædagogiske form bygger på en viden om, at aktiv deltagelse i undervisningen gør eleverne i stand til at huske og forstå det pågældende emne bedre. Undersøgelser af børns og unges historiebevidsthed viser, at der er

Fig. 7. I et af museets mange undervisningslokaler bliver der sat fokus på de store verdensreligioner. Her bliver en elev iklædt en indisk brudedragt. Foto: Else Marie Gert Nielsen, Nationalmuseet.

In one of the Museum's many teaching rooms the focus is turned on the great religions of the world. Here a pupil is dressed in an Indian bridal costume.

en stor sammenhæng mellem elevernes interesse for historie og den form, historieundervisningen har. Hvis formen ikke er interessant, forkastes indholdet oftest som kedeligt. Det er derfor vigtigt, at museet via undervisningen formår at tale elevernes sprog eller benytter sig af deres kommunikationsformer. I øjeblikket arbejdes der med forsøg, hvor mobiltelefoner indgår i undervisningen. De nye teknologiske platforme skaber også i museumsverdenen nye udfordringer og muligheder.

Gennem årene er der på Nationalmuseet oparbejdet en stor erfaring med at skabe undervisningstilbud særligt for de mindre elever samt for gymnasieelever. I de senere år har der derfor været et særligt fokus på eleverne i de ældste folkeskoleklasser. Ønsket har været at finde emner, som interesserer og berører de unges eget liv. Traditionelt har deres museumsbesøg ofte fokuseret på emner som landboreformerne, grundloven, industrialiseringen eller besættelsestiden, hvilket de stadig kan blive undervist i. Men de kan også blive undervist i emner som ligestilling, identitet eller ret og straf. Målet er at give de unge en fornemmelse af Nationalmuseet som et sted, der kan hjælpe dem med at finde svar på, hvad det er for nogle værdier, vores samfund bygger på, og som samtidig kan give dem et indblik i og forståelse for andres kulturelle værdier. En betydningsfuld ledetråd i dette arbejde har i en årrække været den, som Undervisningsministeriet i 1995 fremhævede i faghæftet for folkeskolens historieundervisning. Denne model arbejder

med begreberne fortidsfortolkning, nutidsforståelse og fremtidsforventning som de centrale elementer. Fortiden skal ikke blot betragtes som noget, der var engang. Undervisningen skal tværtimod aktivt bruge fortiden til at skabe forståelse for den verden, vi lever midt i, og med dette som udgangspunkt være med til at skabe visioner for fremtiden. Kort sagt er målsætningen at fremme en mere aktiv dialog med fortiden ved også at se historiske forhold i relation til nutidige og dagsaktuelle problemstillinger. I de senere år har der samtidig været fokus på tværfaglighed i skolerne. Nationalmuseet rummer her mange muligheder, da både humanistiske, samfundsvidenskabelige og naturvidenskabelige fag og metoder er integreret i museernes udstillinger og daglige virke. I samarbejde med Dansk Naturvidenskabsfestival er der eksempelvis udviklet tværfaglige undervisningstilbud om navigation og om krydsfeltet mellem ånd og natur i guldalderen.

Museumsbesøg kan være trættende for børn. Den erkendelse havde museumsfolk allerede i 1950'erne, og den gælder stadig. I 1950'erne lød løsningsforslaget på kortere og mere fokuserede museumsbesøg. Bent Collin kunne berolige med, at Nationalmuseet havde stole nok, for eleverne havde svært ved at koncentrere sig, når de skulle stå op i længere tid. I dag kan det knibe med siddepladserne til de mange elever, men dette til trods går mange elever glade fra Nationalmuseet. Det fremgår af de talrige breve, tegninger og andre tilbagemeldinger, museet får fra elever, lærere og forældre. Det fremgår også af de mange evalueringer og brugerundersøgelser, der udføres. Museumsbesøg sætter stærke spor i de fleste børns be-

Fig. 8. I undervisningstilbuddet »Den bedste ting i verden« arbejder eleverne selv med udstillingsmediet. Hver gruppe laver sin egen udstilling, som efterfølgende præsenteres for resten af klassen. Foto: Else Marie Gert Nielsen, Nationalmuseet.

In the educational programme "The Best Thing in the World" the pupils work independently with the exhibition as media. Each group mounts its own exhibition, which is afterwards presented to the class.

vidsthed. Et godt stykke tid efter besøget kan mange stadig huske detaljer, genstande og fortællinger – men særligt overraskende er det, når voksne kan huske, nøjagtig hvilket stykke og hvilken rolle de spillede i det medspilsteater, de deltog i med deres skoleklasse for 25 år siden.

God museumsundervisning er både at give eleverne viden og at give dem en god oplevelse at tage med hjem. Bedst er det, når de glæder sig til at komme igen, enten sammen med skolen eller med forældrene. I 1938 skrev Hartvig Frisch: »Naar jeg tænker paa det overvældende Indtryk, jeg som Barn modtog af det gamle Museum lige fra Kustoden i Porten med Kappen og den trekantede Hat til Egetræskisterne med Ligene svøbt i sorte uldne Tæpper, saa maa jeg erkende, at der ved eet saadant Museumsbesøg i Barnealderen kan lægges Grund til et helt Livs Interesse for vort Lands Fortid«. Og han fortsætter: » ... for Børn er Stemningen afgørende, og det er den, der huskes langt sikrere end Enkelthederne. Hvor mange af de Landsbybørn, der nu med hinanden føres gennem Museumsgaarden, kan ikke ved et Tilfælde senere blive Museets Hjælpere«. Et godt museumsbesøg kan i sandhed være en lære for livet. Det vidste Thomsen med sin formidling, og dengang som i dag er nutidens skolebørn fremtidens museumsgængere.

LITTERATUR

Inge Adriansen m.fl: Dansk museumspædagogik i 25 år. Dansk tidsskrift for museumsformidling nr. 14, 1994.

Mette Boritz: Det lugter da lidt af gamle dage!, i: Jensen og Wiben (red.), Historiedidaktik. Forlaget Columbus og Historielærerforenigen for Gymnasiet og HF. 2005.

Flemming Kaul: Bronzealderens religion. København 2004.

Mouritz Mackeprang: Det danske Nationalmuseum gennem tiderne. Særtryk af Nordisk Tidskrift for vetenskap, konst og industri. 1938.

Sophus Müller: Nationalmuseet 100 Aar efter Grundlæggelsen. København 1907.

J. S. Møller: De Kulturhistoriske Museer som pædagogisk Hjælpemiddel. Folkeskolen, særtryk. 1933.

Marianne Poulsen: Historiebevidstheder – elever i 1990'ernes folkeskole og gymnasium. Roskilde Universitetsforlag 1999.

SUMMARY

Learning for life

Two centuries of teaching at the National Museum

Every single day in the winter season just as many pupils as go to an average Danish council school are taught at the National Museum. It was in particular the Museum Act of 1969 that put museum teaching on the agenda, and thus launched more goal-oriented educational initiatives in the country's regional museums as well as the National Museum. Today museum teaching is a natural, integral part of the National Museum's activities, and all new projects and exhibitions have a teaching programme. Teaching and informative work related to the museum's exhibitions for children and the young are however nothing new. The tradition goes as far back as the institution itself.

As early as the creation of the first public museums in Europe the educational potential of the institutions was in focus. The museums were places where one could learn and seek information. They were places where the collective memory could find a place and come to expression. In 1816, when the young businessman Christian Jürgensen Thomsen was engaged as secretary to the Royal Commission for the Preservation of Antiquities, not only collecting but also research came into focus. Before Christian Jürgensen Thomsen's engagement the museum that was later to become the National Museum, and which was then housed in the loft of the Trinitatis Church, had practically been a closed fortress. But from 1819 on Thomsen personally began, every Thursday from 11 a.m. until 1 p.m., to show the 'cabinet' to anyone who wanted to see it. Thomsen continued with his guided tours for years. The children in particular enjoyed Thomsen's interest. When the collection was open the schoolchildren crowded around him, and he was quite likely to take one of the large gold neck rings out of its case and hand it around the neck of one of his small guests.

Today the National Museum's educational activities are very varied. The core activity is to offer educational services and to create educational material in relation to the Museum's exhibitions. Ongoing work is done to create and develop new, specific educational services both for the Museum's permanent exhibitions and for special exhibitions. At the same time the Museum works with many different types of teaching, from the traditional guided tour to workshops and participatory theatre.

For teachers and pupils the National Museum represents a different reality from school. The many objects, paintings etc. help with a materiality that is hard to bring out in the classroom, and the Museum provides opportunities for experiences, involvement and dialogue. One of the special features of the museum teaching is that it takes its point of departure in the Museum's exhibits. Today no one puts an a original Bronze Age neck ring around the neck of a pupil as Thomsen did, but his method is still going strong. Over the years the Museum has built up a large collection of objects intended for educational use. The experience from both Thomsen's time and today is that history becomes very present to pupils if they are allowed to try on a corset, hold a stone axe or lift a sword.

Good museum teaching involves both giving the pupils knowledge and giving them a good experience to take home with them. It is best when they look forward to coming again, either with the school or with their parents. Museum visits leave strong impressions on most children's minds. Quite a while after the visit many of them can still remember details, objects and stories – but what is particularly surprising is when adults can still remember exactly which play they were in and which role they played in the participatory theatre with their school class 25 years ago.

»Mongoliet er vort Maal«

En Beretning om 1. og 2. Danske Ekspedition til Centralasien

AF CHRISTEL BRAAE

»Endelig til Mongoliet! Da jeg kom hjem fra Tur var der Brev fra Haslund: Myndighederne i Kalgan nu lutter Smil og Venlighed, Haslunds Brev til Stockholm havde virket. Tilladelse til en Maaneds Ophold i Hadain Sume; det er et Sted nord for Kalgan; jeg kan ikke finde det paa nogle af Kortene, men jeg ved, at der er en svensk Missionsstation. De var henrykte i Kalgan, og jeg blev det ligesaa meget som de. Mongoliet er vort Maal og nu er Vejen aaben!«

Filologen Kaare Grønbech nedfældede de gode nyheder i sin dagbog søndag den 23. oktober 1938. Han befandt sig i skrivende stund alene i ekspeditionens hovedkvarter i den gamle mongolske by Khukhu Khoto (Hohot) eller, som kineserne kaldte den, Kwei hua cheng, i det nordlige Kina. Området var i 1936 blevet besat af japanerne, og midt i de turbulente politiske begivenheder, hvor Kinas fremtid udkæmpedes mellem japanske besættelsestropper, kinesiske kommunister og Kuomindang nationalister, havde den danske ekspedition indlogeret sig hos Haslunds gamle ven Georg Söderbom. Som søn af svenske missionærer var Söderbom født og opvokset i Kina, og venskabet med Haslund gik tilbage til Hedin-ekspeditionen i slutningen af 1920'erne. Nu havde Haslund hyret Söderbom til at deltage i indsamlingen af etnografika til ekspeditionen.

Næsten tre måneder var gået, siden den lille tremandsekspedition havde nået Kina. Japanerne havde modstræbende givet ekspeditionen tilladelse til i tre måneder at gøre studier i egnene på banestrækningen mellem Peking og Pao tow, en øst-vestlig strækning på ca. 1400 km og med ophold i Khukhu Khoto (Khwei hua cheng). Denne tilladelse var nu ved at løbe ud, og hvis den nye ansøgning ikke blev imødekommet, var ekspeditionen nødt til at indstille sine studier i området. Men nu var der gennembrud. Ekspeditionen bemyndigedes til i én måned at besøge et område i Indre Mongoliet, beliggende godt 75 km nordvest for byen Kalgan. I dette område, der ligger nord for den kinesiske mur og på den anden side af det 1600 m høje Han Darva pas, hvor det mongolske græsland begynder, lå det nedlagte kloster Hadain Sume. Klosteret var overtaget af Svensk Mongolmission i 1930, og herfra forkyndte ægteparret Marthinson det kristne budskab til de omkringboende mongolske hyrder. Fire km øst herfor lå et andet nedlagt kloster, Chagan Kure Sume, hvor ekspeditionen skulle bo.

Tremandsekspeditionen var udgået fra Danmark i maj 1938 under protektion af Det Kongelige Danske Geografiske Selskab og bar navnet: The Royal Danish Geographical Society's Expedition to Central Asia. Medlemmerne var Kaare Grønbech (1901-1957) og den unge arkæologistuderende Werner Jacobsen (1914-

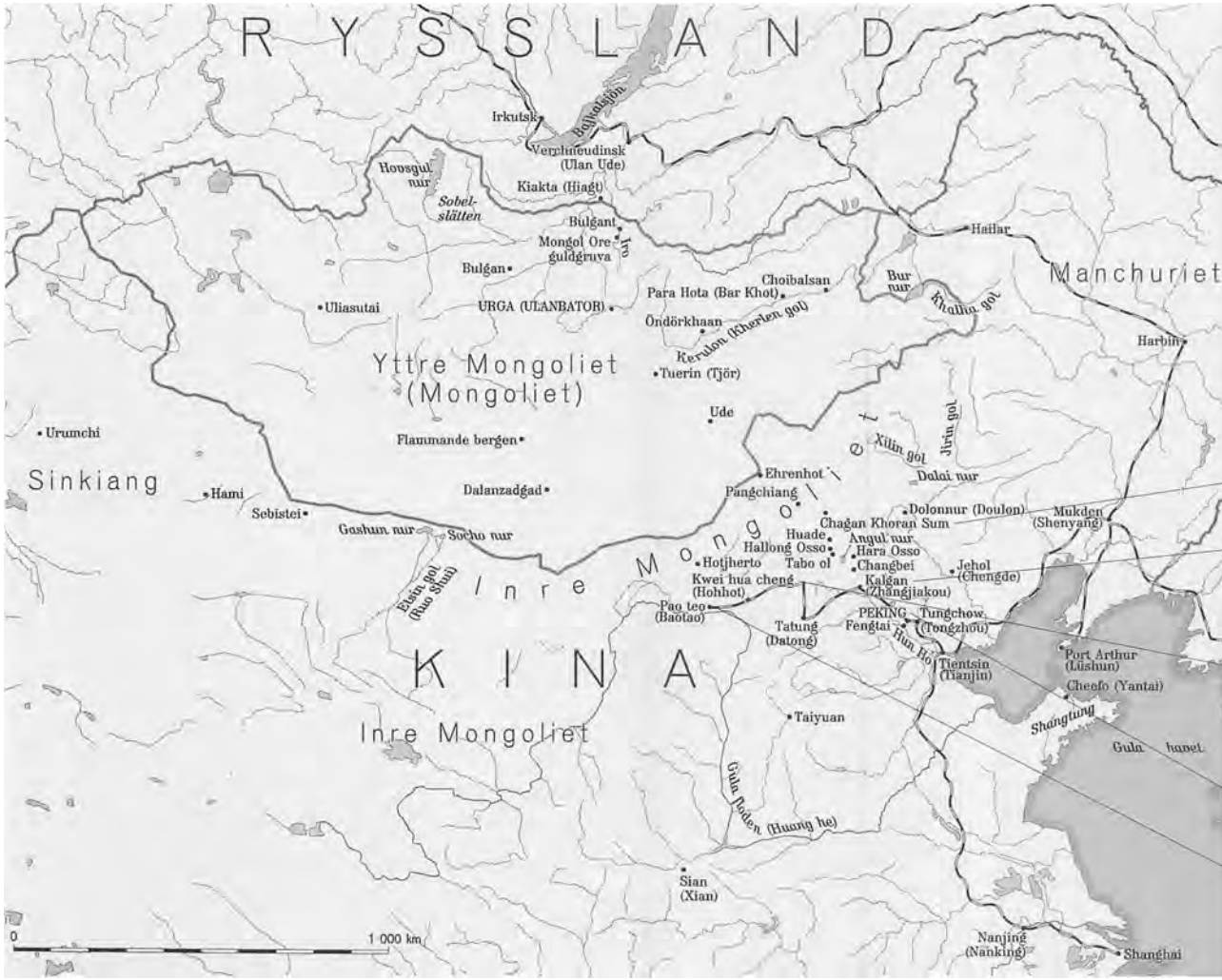

Fig. 1. Ydre Mongoliet blev udråbt til kommunistisk folkerepublik i 1924, og Kina, der også var udråbt til republik i 1911-12, var siden hærget af borgerkrig. Indre Mongoliet kom da til at ligge inden for Kinas grænser, som det gør i dag, hvorfor byerne har både mongolske og kinesiske navne. Japanerne havde i 1931 besat den kinesiske provins Manchuriet og udråbt den til japansk lydstat, Manchuko, og i 1936 besatte de Nordkina. Gengivet efter Odelberg 2003.

Outer Mongolia was proclaimed a Communist People's Republic in 1924, and China, which had also been proclaimed a republic in 1911-12, was later ravaged by civil war. Inner Mongolia then came to lie within the borders of China, as it does today, which is why the cities have both Mongolian and Chinese names. In 1931 the Japanese occupied the Chinese province Manchuria and proclaimed it a Japanese vassal state, Manchuko, and in 1936 they occupied northern China.

1979); ekspeditionens leder var den Mongoliet-kyndige og ekspeditionserfarne Henning Haslund-Christensen. Målet var Indre Mongoliet, nærmere bestemt den sydøstlige del, og opgaven var at gøre studier af sprog, forhistorie og folkeliv, samt at dokumentere dette ved indsamlinger af manuskripter, fortidslevn og etnografika, foruden lyd- og musikoptagelser til Nationalmuseet og Det Kongelige Bibliotek i København. Ud over Carlsbergfondet, der var ekspeditionens hovedsponsor, bidrog staten og to private donorer med mindre beløb. ØK sikrede gratis ud- og hjemrejse, og firmaet Crome & Goldschmidt ekviperede medlemmerne. Endelig stillede Svensk Radiotjänst sit nyeste udstyr til rådighed for lydoptagelserne.

Fig. 2. Ekspeditionsmedlemmerne, set fra venstre: Grønbech, Haslund og Jacobsen før afgang fra Københavns banegård den 20. maj 1938. Rejsen gik med tog fra København til Genua, hvor de gik om bord på ØKs M/S Afrika, der førte ekspeditionen til Dairen i Kina. Nationalmuseet.

The members of the expedition (from the left: Grønbech, Haslund and Jacobsen) before departure from Copenhagen Station on 20th May 1938. The journey went by train from Copenhagen to Genoa, where they boarded the Danish East Asia Company's M/S Afrika, *which took the expedition to Dairen in China.*

Resultaterne af ekspeditionens tre måneders ufrivillige ophold i Khukhu Khoto var anseelige: Mange manuskripter var indsamlet af Grønbech, mere end hundrede lydoptagelser var indspillet, og sange og legender nedskrevet. Haslund havde, takket været sit vældige lokale netværk og sine organisatoriske talenter, fået samlet en pæn samling etnografika: »Den er han meget fornøjet ved; den fylder kun 2 Kasser og meget af det er i løse Stykker. Af Helheder haves i Hovedsagen 2: et Bedetelt med Udstyr, arrangeret og beskrevet i samarbejde med Lodai [Haslunds mongolske assistent] og et Karavanetelt med Udstyr, samlet og beskrevet af Söderbom. Jacobsen har købt en Del Oldsager fra Ordos hovedsagelig«, skrev Grønbech den 19. oktober 1938, hvor der blev gjort status.

Transporten op til Mongoliet blev arrangeret af den amerikanske missionær Day, som ved siden af sit åndelige virke drev en transportvirksomhed, der fragtede last og personer rundt i området i hans store specialbyggede automobil, kaldet 'Gobiexpress'. Da missionæren rullede op foran ekspeditionens hus, mødte hans øjne synet af bjerge af bagage. Grønbech skrev: »Min egen Bagage bestaar af en Togkuffert med Bøger og Papirer, en Køjesæk med det meste Tøj (plus noget svær japansk Undertøj, alt det Hjemmestrikkede og Vinteranorakkerne), en Køjesæk med en Presenning, Støvler, Regnfrakke, Elefantbukserne, Flasker til Kemikalier, Feltflaske, en Pakke Briketter og et transportabelt Metalkøkken, en Kuffert med lidt almindeligt Skiftetøj, en lille Kuffert med Skrivesager, Sypose etc., en lille

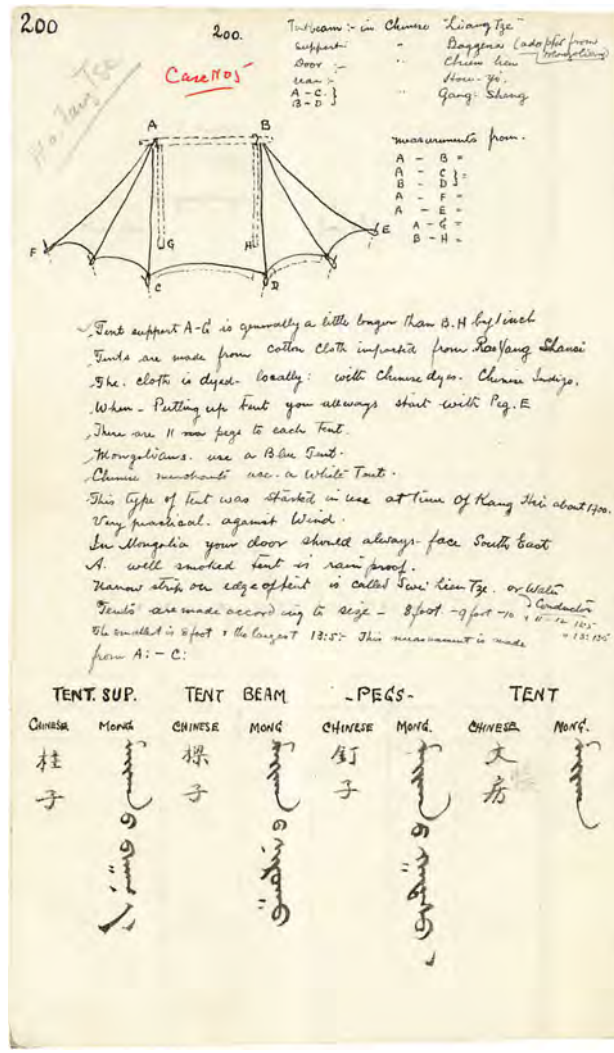

Fig. 3-5. Øverst karavaneteltet i Söderboms gård. Teltet udgjorde starten på den såkaldte 'Karavanesamling', indsamlet af Georg Söderbom, og omfatter 254 genstande. Nederst t.v. bedeteltet, her med assistenten Lodai forklædt som *dzod*, lama. Nederst t.h. indekskortet til teltet, Karavanesamling nr. 200. Nationalmuseet 1938.

From the top, the caravan tent in Söderbom's yard. The tent was the start of the so-called 'Caravan Collection', collected by Georg Söderbom, comprising 254 objects. Bottom left the prayer-tent, here with the assistant Lodai dressed as a dzod *(lama). Bottom right the index card for the tent, Caravan Collection No. 200.*

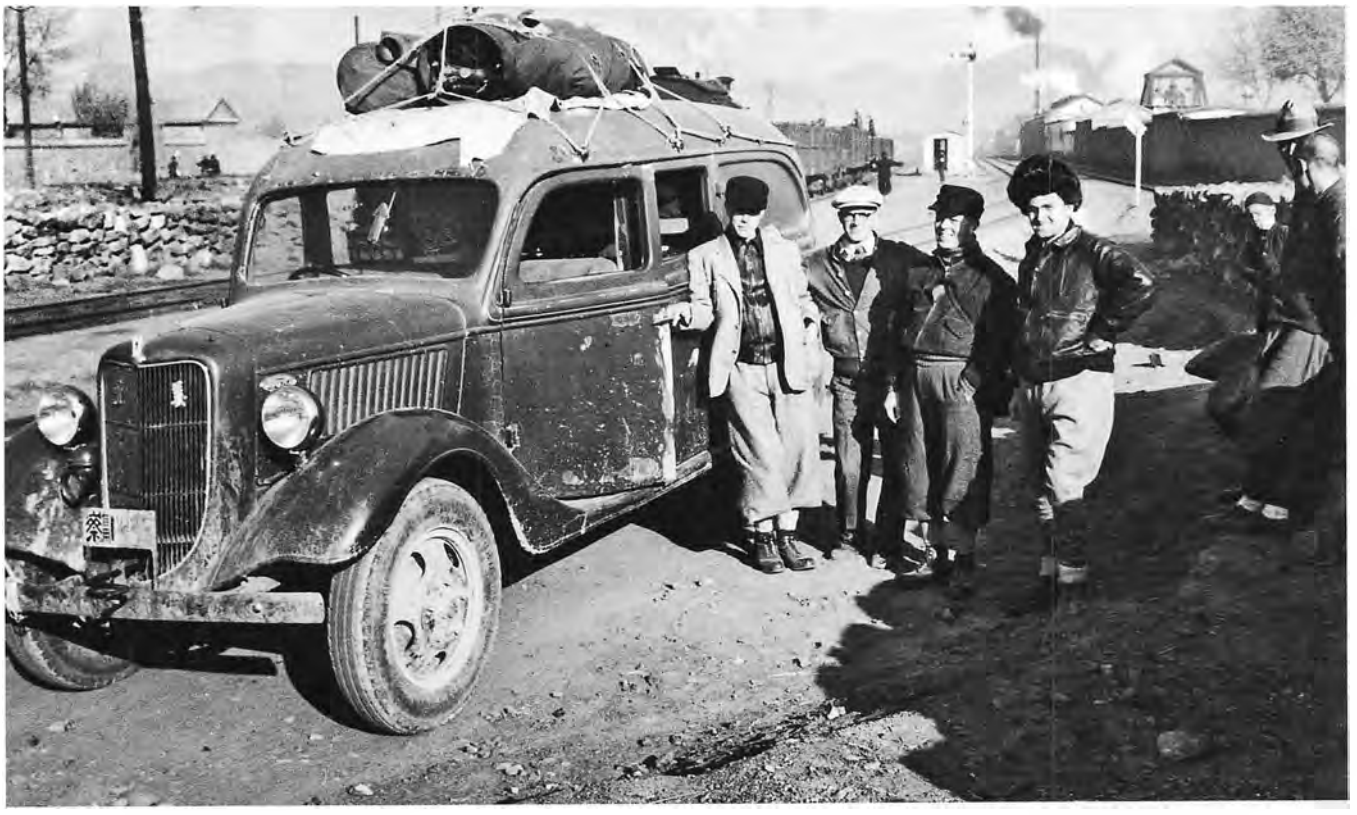

Fig. 6. »Gobiexpress« ved afgang fra Kalgan. Fra venstre Grønbech, en amerikansk historiker Desmond Martin, Haslund, Jacobsen; på trappen Söderbom (med hat) og Mr. Lu. Nationalmuseet 1938.

The "Gobi Express" on departure from Kalgan. From the left, Grønbech, the American historian Desmond Martin, Haslund, Jacobsen; on the stairs Söderbom (in a hat) and Mr. Lu.

Skuldertaske med Kort, Kompas og Fotografiapparat, en Kikkert, en Sæk med Feltseng, Madras og Tæpper. Omtrent det samme har de to andre, og desforuden har vi fem Kasser Proviant, to Kasser Køkkensager, et Telt til Rejsebrug, samt 2 Medicinkasser«. Efter to timers intens pakning kom de af sted: »Paa Forsædet sad Mr. Day, Haslund og mig, og paa det Sted, hvor Bagsædet skulde have været, men hvor der i stedet var taarnet Benzindunke, Kasser, Flagermuslygter og Proviantsække op, klemtes Jacobsen og en assisterende Kineser, Mr. Lu, ind i umagelige Stillinger«. Vel gennem byporten stillede de deres ure tilbage til 'mongolsk tid' og bestyrkede hinanden i, at tilværelsen fra nu af ville være bestemt af naturens gang og ikke mere af japanske regeringsdekreter. »Saa begyndte Ekspeditionen. Haslunds Politik havde sejret til sidst. Det har kostet os tre Maaneder, og det er blevet Vinter imens, men nu kan vi drage ud som andet end Turister paa Eventyr og [...] med Vished om, at vi kan medføre de Samlinger, vi haaber at gøre i det Land, der nu er vor Arbejdsmark«.

Den ene måneds tilladelse blev i realiteten til seks måneders ophold med base i Chagan Kure Sume. Herfra udgik de mindre ekspeditioner, som Haslund med vanlig formsans betegnede sub-ekspeditioner, og hvis udbytte fra oktober 1938 til april 1939 – i tusindfold og i alle henseender – kom til at overgå 'de 2 Kasser med løse Dele', erhvervet i Khukhu Khoto.

I året forinden (1936-37) havde Haslund alene foretaget en prøve-ekspedition til den østlige del af Indre Mongoliet, hvor han havde erhvervet en betydelig samling. Det samlede udbytte af etnografiske genstande fra disse to ekspeditioner, der senere blev betegnet som henholdsvis 1. og 2. Danske Ekspedition til Centralasien,

er det materiale, der siden hen kom til at udgøre den velrenommerede mongolske samling på Nationalmuseet i København.

Mange enkeltpersoner og institutioner i Danmark og i Mongoliet bidrog til ekspeditionernes gennemførelse og til bearbejdning af resultaterne efter hjemkomsten, men initiativet hertil var udgået fra én enkelt person: Henning Haslund-Christensen. Hans visionære plan om en storstilet dansk tværvidenskabelig indsats i Asien begyndte at tage form allerede i slutningen af 1920'erne. Det var en ambitiøs plan, der blev gennemført over en periode på kun 10 år, nemlig fra 1937, hvor Haslund vendte hjem fra sin første ekspedition, til 1947, hvor hans stort anlagte 3. Danske Ekspedition til Centralasien tog fart. Denne ekspedition, der blev Haslunds sidste, tog ophold i Kabul, Afghanistan, i december 1947; her døde Haslund den 13. september 1948, kun 52 år gammel.

Henning Haslund-Christensen blev født den 31. august 1896 og døbtes Henning Christensen. Forældrene, Kgl. Kapelmusikus Søren Christensen og Claudia Haslund, besluttede i 1922 at ændre familiens navn med en bindestreg til Haslund-Christensen. Den bindestreg fik afgørende betydning for hans identitet, for herefter hed han aldrig andet end Haslund, både for sine samtidige og for os i dag, der arbejder med hans materiale; mongolerne, der ikke kunne udtale hans navn korrekt, kaldte ham 'Arselan', der betyder løve, og som han indoptog i sit ekslibris.

Haslund nød stor international hæder og anerkendtes i sin tid som en dansk nationalhelt i liga med polarforskeren Knud Rasmussen (1879-1933), med hvem han i eftertiden er blevet parret i fortællingen om de store visionære, der bragte Danmark international ære. Begge står som fyrtårne i den periode, der i dansk

Fig. 8. Haslunds *ex libris*, tegnet af Lodai i 1938, med sønnen Søren (f. 1933) gengivet som løveunge.

Haslund's ex libris, *drawn by Lodai in 1938, with his son Søren (b. 1933) shown as a lion cub.*

Fig. 7. Chagan Kure Sume: »Efter et Par Sving om nogle store Bakker saa vi Stedet i det fjerne. Det laa oppe ad en vældig langstrakt Bakke, der fører op til en Aas, der løber i Retningen sydvest – nordøst. Fra Stedet ser man milevidt ud over Sletter og Høje. Alt er gult at se paa, undtagen Himlen og en lille Sø, som er lysende blaa. Et smukkere Sted kunne nogen næppe have fundet at bo«. Foto: Henning Haslund-Christensen. Nationalmuseet 1938.

K. Grønbech wrote about Chagan Kure Sume: "After a few turns around some large hills we saw the place in the distance. It was up a huge, long hill that leads up to a ridge, which runs southwest-northeast. From the place one can see for miles out over plains and hills. Everything is yellow to look at except the sky and a small lake which is bright blue. One could hardly have found a more beautiful place to live."

museumshistorie betegnes som 'de store ekspeditioner' og løber fra 1880'erne til 1950'erne. I Centralasien indledtes denne epoke med løjtnant Ole Olufsens to ekspeditioner til Pamir i årene 1896-99. Disse efterfulgtes i 1936 af geografen Gunnar Feilbergs rejser til Iran og derpå af Haslunds to ekspeditioner til Mongoliet. Endelig fulgte i 1947-50 den 3. Danske Ekspedition til Centralasien, der ligesom den foregående var tværvidenskabelig og talte 12 medlemmer med baggrund i botanik, geografi, religionshistorie, etnografi, geologi og arkæologi. Disse arbejdsfelter blev delvist udvidet, ligesom også nye indføjedes i den efterfølgende Danish Scientific Mission to Afghanistan, også kendt som Henning Haslund-Christensens Mindeekspedition (1953-55), under ledelse af Prins Peter og med botanikeren Lennart Edelberg, etnografen Klaus Ferdinand og fotografen Peter Rasmussen som deltagere. Interessenterne til disse ekspeditioner var delvist staten og private fonde, delvist Det Kgl. Danske Geografiske Selskab og Nationalmuseet. Flere ekspeditioner og rejser fulgte i sporet af de nævnte og betød en løbende udvidelse af et mægtigt tværvidenskabeligt forskningsfelt, sådan som Haslund havde foregrebet, og som fik stor indflydelse for dansk forskning inden for etnografi, geografi, religionshistorie, sprogstudier og arkæologi.

Haslund havde ikke nogen akademisk baggrund, men var uddannet fra Hærens Kornetskole og havde mangeårig erfaring fra rejser og ekspeditioner i Mongoliet. Først som deltager i et pioner-projekt (1923-25) i det nordvestlige Mongoliet på Zobelsletten i Uriankhai, hvor en farm blev grundlagt, og derefter i tre år som deltager i Sven Hedins ekspedition, The Sino-Swedish Expedition to the North West Provinces of China, populært kaldet 'Det rejsende Universitet' med

Fig. 9. Haslund under rast med Hedin-ekspeditionens udstyr i maj 1927. Foto: Paul Lieberanz. Nationalmuseet.

Haslund during a break with the Hedin expedition's equipment in May 1927.

henvisning til de mange tværvidenskabelige forskningsopgaver og de hertil rekrutterede kinesiske, svenske, tyske og danske deltagere. Først som karavanefører og assistent for forskerne, og siden også som indsamler af etnografika, grundlagdes her de erfaringer, som blev afgørende for Haslunds livsbane.

I sommeren 1929 opsøgte Haslund Thomas Thomsen, daværende leder af Etnografisk Samling ved Nationalmuseet i København, og forærede museet otte malede alterbilleder (*thangka'er*). I årsberetningen for 1930 skrev Thomsen: »Giveren udtaler Haabet om at den Dag maatte komme, da han kunde rejse til Asien med en Ekspedition under dansk Flag, og at dette kunde ske inden den egenartede Kultur i de Egne er gaaet tabt«. Da Haslund i 1936 igen opsøgte Thomsen, bifaldt denne da også ideen om en prøve-ekspedition til Mongoliet, hvis formål skulle være »at sondere Terrænet derude med henblik paa Muligheden for at tilføre Museet en bred og repræsentativ Samling fra Omraadets mange forskellige mongolske Stammer«. Mens midlerne hertil var knappe, var interessen stor, og Haslunds ideer vandt tilslutning hos en bred kreds af indflydelsesrige personer. Med et skrabet budget på 7.000 kr. rejste han af sted den 17. juni 1936.

Inden afrejsen blev Haslund interviewet til Berlingske Aftenavis: »Det er min egen Ekspedition. Jeg rejser for at indsamle etnografiske Sager til Nationalmuseet«. »Er Museet da ikke godt stillet i mongolsk Etnografi?«, vil journalisten vide. »Endnu værre: vort fortræffelige Museum har ikke noget som helst fra Mongoliet! Alle store svenske Museer har mægtige mongolske Samlinger, hjemført fra Sven Hedins Ekspeditioner, hvori jeg jo selv har deltaget. Videnskabsmænd fra hele

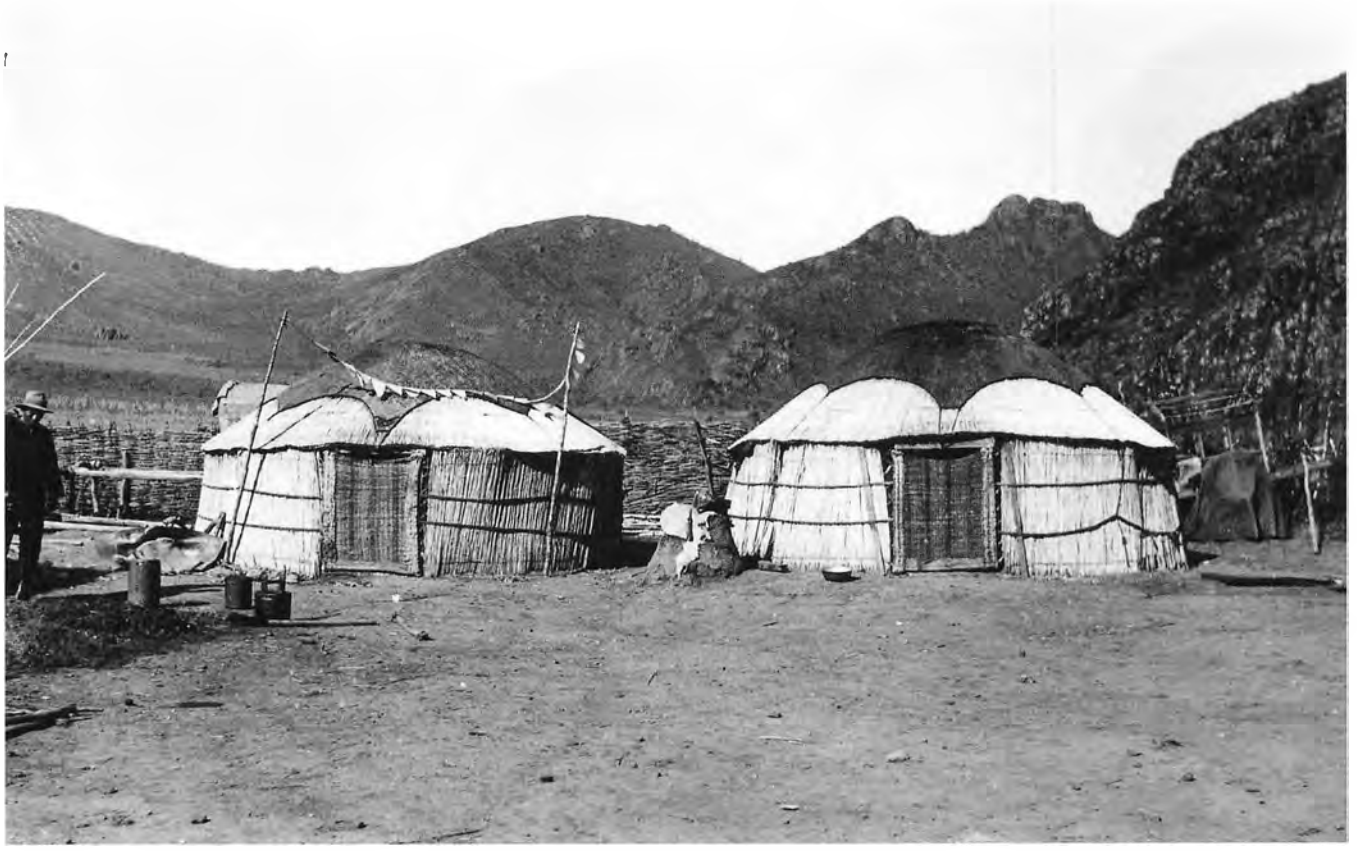

Fig. 10. »Manchu Ail var en stor Lejr, hvis 18 Telte laa beskyttede bag et Palisadeværk. Lejren var beliggende ved Foden af en Fjeldvægs Sydskraaning med udsigt over en stor Græssteppe, der halveredes af en klar blaa Fjeldstrøm. Mindre Lejre og enkelte Telte laa spredt langs Floden, men ingen Steder kunde man faa Øje paa nogen af de graa-triste Hytter, der angiver et Nomadesamfund i Opløsning«. Foto: Henning Haslund-Christensen. Nationalmuseet 1936.

"Manchu Ail was a large camp whose 18 tents were protected by a palisade. The camp was at the foot of the south slope of a mountainside with a view of a huge grassy steppe that was cut in half by a clear blue mountain stream. Smaller camps and a few tents lay scattered along the river, but nowhere to be seen were any of the grey, sad huts that indicate a nomadic society in dissolution" (Haslund, 1937).

Verden kommer rejsende dertil for at studere mongolsk Kultur, ganske som de nu rejser til Danmark for at finde Eskimokulturen, fordi vi raader over de fineste Eskimosamlinger. Det er mit ønske at føre Danmark ind i Udforskningen af Mongolerne, efter at jeg nu i et stort Antal Aar har ført så meget hjem der ovre fra. Etnografien er jo mit virkelige Felt!« – »Men er der egentlig mere at udrette i Mongoliet efter Hedins Arbejde?«, spørges der. »Kolossalt meget. Vi er kun ved Begyndelsen, Centralasien er uhyre stort og vanskeligt tilgængeligt. Vor Viden er kun Strejflys over ukendte Egne og ejendommelige Folkeslag«.

Da adgangen til Den Mongolske Folkerepublik var lukket, valgte Haslund at rejse til den østlige del af Indre Mongoliet (se fig. 1). I dette område levede omkring en million mongoler samt flere tungusiske befolkninger. Det var disse folk, der var genstand for Haslunds interesse, og at dokumentere deres traditioner var

af yderste vigtighed, »inden disse Egne gaar helt i opløsning og bliver 'japaniserede'«, som han sagde. Han nåede frem til Manchu Ail, et refugium, skulle det vise sig, for både den lokale khorchin-mongolske kultur og for dets beboere, beskyttet som de var bag uvejsomt terræn mod kinesiske fjender og den japanske 'fremskridtsmaskine'.

I denne idyl erhvervede Haslund en stor samling etnografika, og i egnene nordpå blandt Buriatter og Solon-folk fik han med stor snilde fat i et shamantelt og to shamandragter, der ikke blot var særdeles sjældne, men også på alle måder uhyre vanskeligt materiale at erhverve sig. Med vanlig sans for det dramatiske beskrev han senere, hvor farlig omgangen med shamanistiske sager er: »Da jeg kom tilbage til Solonerne, gav jeg dem en Forklaring og betalte dem en Sum Penge, som tilfredsstillede dem. Men dette til Trods mærkede jeg snart, at jeg var tvungen til at afskedige mine Tjenere og forlægge mit Arbejde til helt andre Egne, thi paa den fortsatte Rejse hørte man Shamandragterne rasle om Natten, Dyrene, de var lastet paa, blev syge, og det spøgte omkring os. Saa tog jeg til Dairen [Kina], hvor jeg fik Dragterne desinficeret i et Frysehus – og det hjalp! I al fald kom de hjem med et af ØKs Skibe, og det forliste ikke paa Vejen!«.

Efter hjemkomsten i december 1937 holdt han foredrag i Det Kgl. Danske Geografiske selskab, og her afslørede han sin plan: »Jeg har tænkt mig at en Dansk Ekspedition skulde gaa i Gang med de Forskningsfelter, der ikke indgik i Hedins Ekspeditionsprogram, således at den allerede afsluttede svenske og den planerede danske kunde yde gensidigt kompletterende Resultater. De Forskningsfelter, vi skulde gaa i gang med, skulde først og fremmest være Sprogforskning, Etnologi og Arkæologi. For Forskere i disse Grene ligger der mange Opgaver derude og venter«. Fagfolkene var som nævnt Kaare Grønbech og Werner Jacobsen. Grønbech var med sin disputats *Der türkische Sprachbau* (1936) allerede en internationalt ankerkendt filolog, mens Werner Jacobsen endnu var 'en lovende' ung arkæolog, men med en fornem anbefaling fra professor Johannes Brøndsted.

I erkendelse af at stå på skuldrene af andre før ham præsenterede Haslund ekspeditionen som en videreførelse af en vægtig dansk forskningshistorie, først og fremmest med henvisning til Vilhelm Thomsen, der i 1893 tydede de såkaldte Orkhon-indskrifter fra det nordøstlige Mongoliet, og dernæst: »Danmark har jo haft Professor Olufsens Pamir-Ekspeditioner, og Knud Rasmussens Samlinger følger jo hele den nordlige Polarregion. Med den af ham skænkede [Eugen] Alexander-Samling [fra flere sibiriske folk] strækker sig vore etnografiske Samlinger helt ned til de gamle Tungus-regioner, Nord for Manchuriet. De af mig hjemførte Samlinger begynder præcis der, hvor Knud Rasmussen tog slut, og strækker sig over Barga, og Khorchin mod Vest til Tumet-Stammen. Det vilde være interessant, om dette Indsamlingsmateriale kunde fortsættes mod Vest, saaledes at det kunde komme i Forbindelse med Olufsens Pamir-Samlinger. En saadan Kreds-Indsamling vilde betydeligt forhøje det allerede Indsamledes Værdi, og det vilde tilsammen udgøre en enestaaende Helhed«.

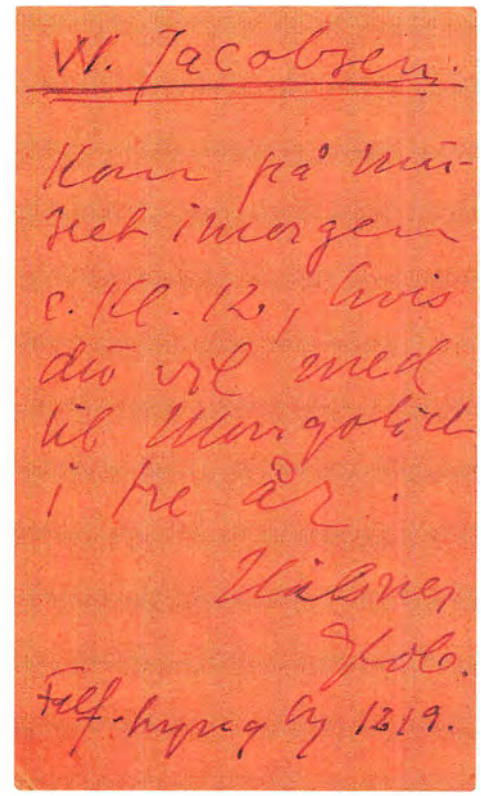
W. Jacobsen.
Kom på Mu-
seet imorgen
c. Kl. 12, hvis
du vil med
til Mongoliet
i tre år.
Hilsen
Glob.
Tlf.-Lyngby 1219.

Fig. 11. I februar 1938 lagde P. V. Glob denne note på sin studiekammerats skrivebord på universitetet: »W. Jacobsen. Kom på museet i morgen c. Kl. 12, hvis du vil med til Mongoliet i tre år. Hilsen Glob. Tlf. Lyngby 1219«. Noten er i privateje.

In February 1938 P. V. Glob placed this note on his fellow student's desk: "W. Jacobsen. Come to the Museum tomorrow at about 12 o'clock if you care to come along to Mongolia for three years. Regards Glob. Tel. Lyngby 1219".

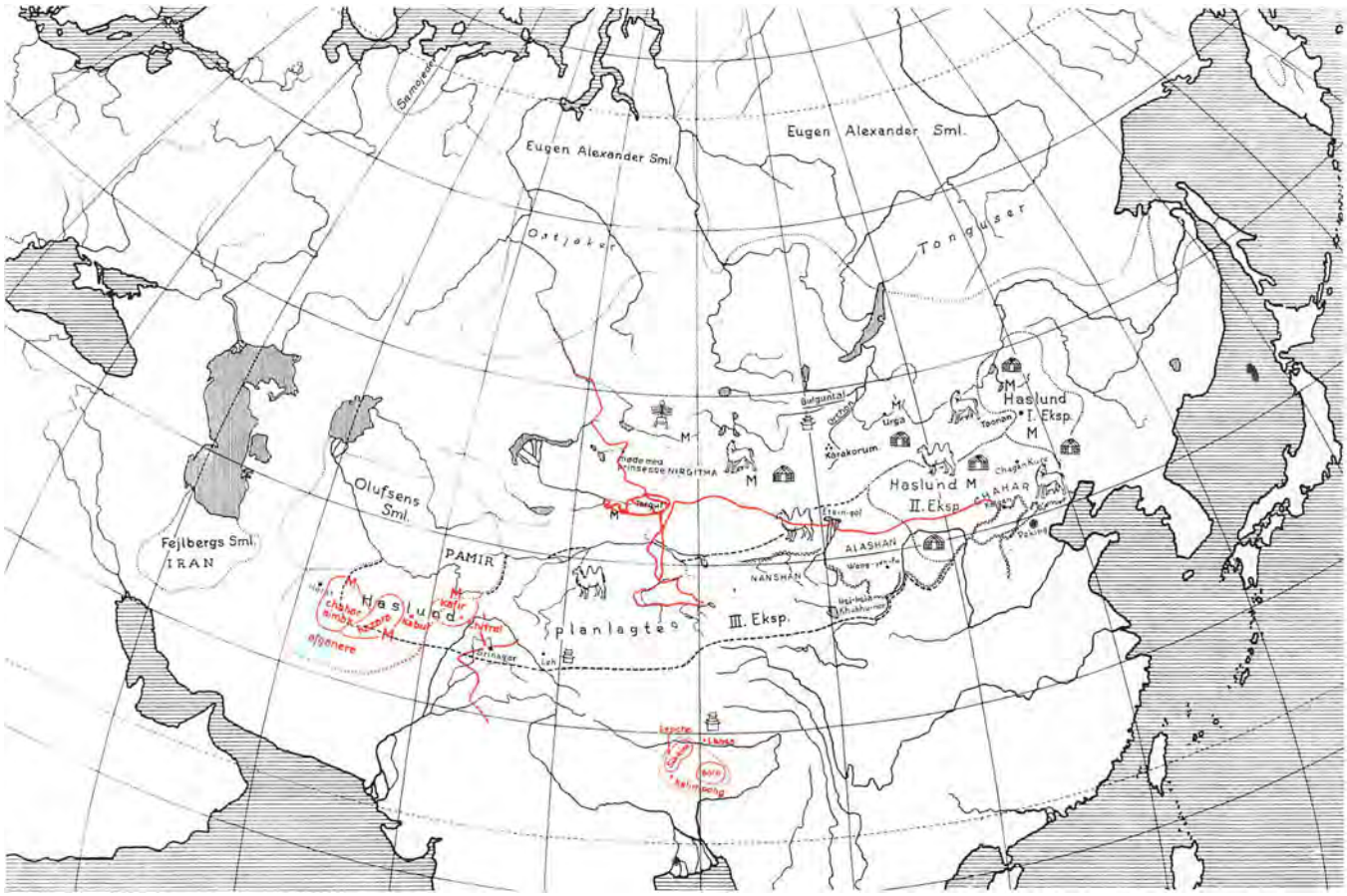

Fig. 12. Haslund-Christensens ekspeditioner. Gengivet efter Edelberg og Ferdinand 1959.

Haslund-Christensen's expeditions. Source: Edelberg and Ferdinand 1959.

Planerne fandt bred opbakning, og en indflydelsesrig komité blev etableret, med professor Knud Jessen fra Carlsbergfondet som formand og forlagsdirektør Ingeborg Andersen fra Gyldendal som kasserer. Medlemmerne var desuden telegrafbestyrer for Store Nordiske i Kina Sofus Black, dansk konsul i Nice A. H. Bærentzen, professor Niels Nielsen fra Det Kgl. Danske Geografiske Selskab og endelig etnografer ved Nationalmuseet Thomas Thomsen og Kaj Birket-Smith. Både kongehuset og regeringen støttede planerne, og alle stillede de deres prestige til rådighed og fremskaffede gratis ud- og hjemrejse med ØK, diplomatpas og fine anbefalinger. Kronprinsen (den senere kong Frederik IX) var protektor.

I omegnen af Chagan Kure Sume forlød rygtet snart, at ekspeditionen opkøbte dagligdags sager og manuskripter – og betalte godt – og det vældede ind med mongoler med genstande til salg. Mange blev også ansat til at reparere sagerne, instruere i brug og teknik, arrangere karavanerne, passe dyrene, fungere som tolke og informanter, og alle blev de en integreret del af ekspeditionens dagligdag.

Ekspeditionen var også opsøgende og foretog mindre ekskursioner i området, både sammen og hver for sig. De fleste var vellykkede og indbragte mange af de ønskede sager, men ikke alle forløb lige godt. Efter en mislykket rejse, hvor Grønbech og Jacobsen forgæves havde kæmpet mod hårdt vejr og dårlig planlægning, skrev en forbitret Grønbech i sin dagbog den 19. december 1938: »Haslund er for usystematisk til at være en god Chef, det kan man se efterhaanden, det viser sig blandt andet i, at han ikke ønsker at være Chefen. Det rykvise og impulsive hos

Fig. 13. Den indkøbte jurte til museet blev opstillet i gården og anvendt som gæstehus for de mange assisterende mongoler. Foto: Henning Haslund-Christensen. Nationalmuseet 1938.

The yurt *bought for the museum was set up in the yard and used as a guest house for the many Mongolian assistants.*

ham gør ham naturligvis bedre egnet til at rejse alene, hvad han jo ogsaa foretrækker. Han burde aldrig have ladet os rejse alene, og hans forpligtelse som Bidragsyder til svenske Ugeblade burde ikke være kommet i Vejen for Ekspeditionens Hovedopgaver. [...] I øvrigt er mine Piber sure, og det er en stor Tragedie. Aftentemperatur nogle og tyve Grader minus«.

I forhold til ekspeditionens øvrige indsamlingssucces var denne mislyd ikke den store katastrofe, og medlemmerne fandt da også sammen i fred og fordragelighed i julen, der holdtes hos missionærerne i Hadain Sume. Den 24. december skrev Grønbech: »Nu var det Jul over hele Linien. Vi vaskede os gevaldigt og trak i rent Tøj. Det var koldt, omkring minus 25 Grader, og det blæste. Gudstjenesten var allerede i Gang, da vi kom, og vi skyndte os over i Kirken for at høre Evangeliet paa mongolsk; Marthinson holdt en brølende Prædiken for hele den tæt sammenstuvede Forsamling af muligvis kristne Mongoler, og der blev sunget Salmer efter svensk Melodi paa mongolsk. Herefter holdt vi svensk Jul og fik Smørgaasbord med herlig Skinke og derefter Risengrød, og fru Marthinson forklædt som Julenisse uddelte Gaver«. Efter jul rejste Haslund mest alene i selskab med assisterende mongoler. På en af disse ture erhvervede han endnu en shamandragt med komplet udstyr, der havde tilhørt en kvindelig shaman, som var død 30 år tidligere. Haslund bragte den hjem til hovedkvarteret den 17. januar 1939, og Grønbech noterede: »Det var et fuldstændigt Shamanudstyr fra en Barga Stamme, ikke blot Dragten, der i sig selv er sjælden nok, men hele Udstyret med, noget som vistnok

Fig. 14. Det mongolske rejsetelt, der var indkøbt til museet, blev flittigt anvendt på ekspeditionens ekskursioner i området. Stående ved teltet Kaare Grønbech. Foto: Henning Haslund-Christensen. Nationalmuseet 1938.

The Mongolian travelling tent which was bought for the Museum was frequently used on the expedition's excursions in the area. Grønbech is standing by the tent.

intet Museum i Verden ejer magen til, og saa tilmed fra en af Verdens sydligste Shamaner. Han maatte ride derfra i ét Stræk og tage ind på Missionsstationen i Gulchagan, for der var ingen Mongoler, der turde huse ham undervejs«.

I april var ekspeditionen samlet i Khukho Khoto, og der blev gjort status: 2.105 etnografiske genstande, 167 lydoptagelser, 2.000 stenalderfund, 2.000 bronzer, 567 manuskripter.

Efter hjemkomsten var Haslund og Jacobsen ansat på Nationalmuseet, hvor de deltog i det omfattende katalogiseringsarbejde. Samlingerne skulle indgå i den store nyopstilling, der var påbegyndt i 1938, og som afsluttedes med opsætningen af de mongolske sager i afdelingen for Asiatiske Folk i rummene 76-79 på 2. sal i 1946.

Fra åbningen af udstillingerne huskes den indledende præsentation for publikum, hvor iscenesatte opførelser blev gennemspillet. Etnografen Klaus Ferdinand (1926-2005) fortæller: »Vi var alle i mongolske dragter og det var den aktive skare af yngre etnografer, bl.a. Henny Harald Hansen, Jørgen Meldgaard, Halfdan Siiger og Inger Wulff, der deltog. Vi togede ledsaget af dump tempelmusik ind i foredragssalen frem mod shamanteltet. Her var en seance i gang: Nic [Johs. Nicolaisen] trommede vildt med Martha Boyer som assistent med »hestestavene« og blev så medrevet, at han til sidst kylede den fine tromme ned til publikum. Alt imens stod Haslund som den store fortæller på sin egen intense måde og fortalte med skurrende stemme, hvad der foregik, hvem vi klædt var ud som osv. Det var en

Fig. 15. Udsnit af opstillingen af mongol-samlingen på 2. sal i Nationalmuseet 1946.

Section of the display of the Mongolian Collection on the second storey in the National Museum, 1946.

Fig. 16. Mongolaften. I shamanteltet ses fra venstre Johannes Nicolaisen udklædt som shaman, Halfdan Siiger i traditionel mandsdragt og Inger Wulff i Sunit-mongolsk dragt. Nationalmuseet 1946.

Mongolian evening, 1946. In the shaman's tent, from the left: Johannes Nicolaisen dressed as a shaman, Halfdan Siiger in traditional male costume, and Inger Wulff in Sunit Mongol costume.

Fig. 17. Henning Haslund-Christensen i mongolsk mandsdragt, *deel*. Foto: Kaare Grønbech. Nationalmuseet 1939.

Haslund in a Mongolian male costume, a deel.

vældig forestilling, alle var begejstrede. Os studerende, som ikke var noget, drømte os ud i Asien til de kommende rigtige udfordringer«.

Også uden for museet satte ekspeditionerne spor. Kaare Grønbech udgav i 1940 den fine oversigt *Sprog og Skrift i Mongoliet*, og i 1947 blev han udnævnt til professor ved det nyoprettede Centralasiatisk Laboratorium (senere Centralasiatisk Institut) ved Københavns Universitet. Katalogiseringen af de indsamlede manuskripter, der i dag ligger på Det Kgl. Bibliotek, blev fuldført efter Grønbechs død i 1957 af mongolisterne Walther Heissig og Charles Bawden. Grønbech forblev gennem livet Haslunds nærmeste støtte og fungerede som koordinator for den 3. danske ekspedition hjemme i København. Werner Jacobsen beskrev Ordos-bronzerne i *Nationalmuseets Arbejdsmark* i 1940, og om sine oplevelser på ekspeditionen udgav han i 1964 den populære bog *Asiatiske Akkorder*. Han deltog ikke i den 3. ekspedition, men gik sine egne veje i Nepal og Indien, indtil han mange år senere blev inspektør ved Oplysningsafdelingen på Nationalmuseet, hvor han medvirkede til de første Brede-udstillinger, bl.a. »Buddhas Veje« i 1970, hvor store dele af det mongolske materiale blev udstillet. Inden Haslund døde, var etnografen Henny Harald Hansen gået i gang med dragterne, og hendes kollega, sinologen og kunsthistorikeren Martha Boyer, med smykkerne. Deres arbejder blev udgivet i tiårene efter Haslunds død og senere genudgivet i Carlsbergfondets nomadeserie i 1993 og 1995. Dele af musik- og lydoptagelserne blev udgivet i en midlertidig form i 1943 i samarbejde med musikologen Ernst Emsheimer og Kaare Grønbech, og udkom i Sven Hedins forskningsrapportserie. Efter en tidsafstand på næsten 70 år foreligger snart endnu en del af Haslund-samlingerne klar til udgivelse: shamandragterne, musikken og hverdagstingene.

Blev etnografien da Haslunds virkelige felt? Som indsamler satte han sig varige spor både i museet, hos mongolerne og hos alle med bevågenhed for Centralasien. Hans interesse for materiel kultur var imidlertid begrænset, i al fald i forhold til datidens opfattelse. I hans spredte noter er det stammehistorie, sagn og myter, der dominerer frem for beskrivelser af etnografiske genstandes traditionelle materielle kvaliteter, såsom fremstilling, brug, dekoration og form. »I Alt, som Mongolen har lagt Haand paa, eller kastet sit Blik paa, findes en Legende knyttet«, skrev han i 1945. Det var disse legender, der optog ham, ligesom mongolernes særlige poetiske relation med omverdenen, og heri fandt han det egentligt betydningsbærende i de mongolske hyrders livsform og syn på verden. Det var denne indfaldsvinkel, der var drivkraften i hans indsamlinger og etnografiske beretninger, og som på forbløffende vis placerer ham langt tættere på nutidens etnografi end på hans egen samtids.

LITTERATUR

Martha Boyer: Mongol Jewelry. The Carlsberg Foundation's Nomad Research Project. Rhodos and Thames and Hudson. Copenhagen & London 1996.
Lennart Edelberg & Klaus Ferdinand: Arselan. Naturens Verden. 1958.
Klaus Ferdinand: Igangsætter og Inspirator Henning Haslund-Christensen. GER 20/1996.
Kaare Grønbech: Rejsedagbog for Central Asian Expedition of the Royal Danish Geographical Society 1938-39. Etnografisk Samlings Beretningsarkiv, Nationalmuseet.
Henny Harald Hansen: Mongol Costumes. The Carlsberg Foundation's Nomad Research Project. Rhodos & Thames and Hudson. Copenhagen & London 1993.
Henning Haslund-Christensen: Foredrag i Det Kgl. Danske Geografiske Selskab, December 1937. Etnografisk Samlings Beretningsarkiv, Nationalmuseet.
– On the Trail of Ancient Mongol Tunes i: The Music of the Mongols, Part I. The Sino-Swedish Publication 21, vol. VIII, 4. Stockholm 1943.
– Asiatiske Strejftog. Gyldendal 1945.
Werner Jacobsen: Bronzer fra Mongoliet. Nationalmuseets Arbejdsmark 1940.

SUMMARY

"Mongolia is our Goal!":
An account of the First and Second Danish Expeditions to Central Asia in the 1930s

The Danish traveller Henning Haslund-Christensen (1896-1948) collected some 3,000 ethnographic objects, 567 manuscripts and 3,000 finds on an assignment for the National Museum and the Royal Library during two consecutive expeditions to Central Asia in 1936-37 and 1938-39. While the first was a one-man reconnaissance expedition on a limited budget, the second was backed by a prestigious committee and supported by funding from the state and from the Carlsberg Foundation, and included the linguist Kaare Grønbech and the archaeologist Werner Jacobsen. The article offers a glimpse of the daily life of the expeditions, of the routes, methods and measures, aspirations and concerns of the participants; of their struggle with their scientific endeavours and the conditions for collecting in a setting dominated by the political turbulence between Chinese Nationalists and the Japanese who had occupied Manchuria and northern China since 1931. The Danish expedition party was among the few foreign observers of Mongol pastoral society at a time and place from which information on daily life was scanty and fragmented. Today the rich material objects and data brought back by the expedition, and now in the National Museum, are of immeasurable scientific value in the documentation of Inner Mongolian pastoral life in the 1930s.

Killiaq, drivtræ og meteorjern

Grønlandske råstoffer fortæller kulturhistorie

AF BJARNE GRØNNOW, MARTIN APPELT, JENS FOG JENSEN OG MIKKEL SØRENSEN

En opdagelsesrejse i Etnografisk Samlings Skatkamre leder museumsgæsten gennem tre udstillingsrum med tusinder af genstande fra Grønland i øst til Alaska i vest. Det er en af verdens største etnografiske samlinger fra inuit i perioden ca. 1800 til 1930. Disse 'åbne magasiner's mangfoldighed af ting på rækker i gammeldags montrer kunne friste museumsgæsten til en hurtig vandring frem til mere farverige dele af udstillingerne. Men tag ikke fejl. Her gemmer sig nogle af de fineste oplevelser på Nationalmuseet.

Ved nærmere eftersyn opdager man, at inuits dragter, redskaber og husgeråd bygger på avancerede håndværkstraditioner, indgående materialekendskab og en evne til at udnytte de – for en 'sydlænding' – mærkværdigste råmaterialer. Her er vandtætte frakker og tasker syet af sæltarme og skind fra havfugles svømmefødder, knive med ægge sammensat af hajtænder, sleben skiffer eller udbanket meteorjern, de fineste drikkekar af drivtræ og kilometerlange fiskesnører af sammenknyttede hvalbardestrimler. Snebriller udskåret af drivtræ med indsatte røgfarvede glas og de kendte grønlandske perlekraver er eksempler på inuits åbenhed over for at anvende nye, eksotiske materialer.

Ny forskning, udført af SILA – Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning, dokumenterer nu, at denne omhyggelige udvælgelse og suveræne bearbejdning af råmaterialer, som vi ser i de etnografiske genstande, er et urgammelt og grundlæggende træk også i den forhistoriske levevis. Arkæologisk forskning i menneskets råstofudnyttelse og teknologi er et felt i rivende udvikling, der åbner helt nye veje til at forstå ikke blot den materielle kultur, men også de sociale og kulturelle aspekter af de forhistoriske samfund. Med arkæologiske metoder vil vi gennem tre eksempler følge nogle af de arktiske folks materielle kultur tusinder af år tilbage i tiden for at nå ind til de arktiske håndværkstraditioners rødder.

Vi skal tilbage til tiden, før inuit ('Thule-kulturen') kom til Grønland, til palæo-eskimoerne, der med skiftende mellemrum befolkede landet i tidsrummet fra ca. 2.500 f.v.t. – 1.300 e.v.t. Moderne analyser af fundmaterialer fra de danske og grønlandske museers samlinger og resultater af nye arkæologiske undersøgelser i Grønland vil lede os på vej.

Første eksempel gælder forskernes dokumentation af en omfattende udvinding af og handel med den flintlignende stenart, killiaq – en 'minedrift', der går 4.500 år tilbage i tiden til de første mennesker i Vestgrønland (fig. 1 og fig. 2). Dernæst vil vi følge bearbejdningen af drivtræ tilbage til samme periode. De seneste årtiers udgravninger på bopladser med evigt frosne kulturlag har tilvejebragt helt unikt velbevarede træsager fra den ældste kultur, Saqqaq-kulturen. Endelig

Fig. 1. Tre knive med blade af stenarten killiaq, siddende i deres originale skafter af drivtræ. De 4.500 år gamle redskaber var perfekt bevaret i de permafrosne kulturlag på bopladsen Qeqertasussuk i Disko Bugt, Vestgrønland. Den længste kniv er ca. 19 cm lang. Foto: Geert Brovad.

Three knives with blades of the stone type killiaq, *in their original handles of driftwood. The 4500-year-old tools were perfectly preserved in the permafrozen culture layers at the settlement site Qeqertasussuk in Disko Bay, West Greenland. The longest knife is c. 19 cm long.*

Fig. 2. Skematisk fremstilling af den kulturelle tidsfølge i Grønland. Saqqaq og Dorset er palæo-eskimoiske kulturer, mens Thule-kulturen er betegnelsen for de nuværende grønlænderes direkte forfædre. Forlæg: M. Appelt.

Diagram of the cultural timeline in Greenland. Saqqaq and Dorset are Palaeo-Eskimo cultures, while the Thule Culture is the name given to the direct ancestors of the present-day Greenlanders.

skal vi se på udnyttelsen af meteorjern – et meget eksotisk råstof, der kun findes ét sted i hele Arktis, nemlig ved Savissivik i Thule-området.

Saqqaq-kulturen (c. 2.500 – 800 f.v.t.) benyttede råmaterialet killiaq til fremstillingen af knive, skrabere, pile- og lansespidser og andre stenredskaber. Killiaq, der er en omdannet skiffer med egenskaber som flint, var nærmest kulturens

Fig. 3. Blågrå og lyse bånd af killiaq dukker nogle steder frem på Slibestensfjeldets lodrette fjeldvægge på Nuussuaq. Foto: M. Sørensen.

Blue-grey and light veins of killiaq *appear in some places on the sheer mountainsides of Slibestensfjeldet ('the Grindstone Mountain') on Nuussuaq.*

Fig. 4. Oversigtskort over Disko Bugt med stednavne og markering (med minesymbol) af de to forekomster af killiaq: Nuussuaq og ø-gruppen Grønne Ejland. Kort: Jens Fog Jensen.

Overview map of Disko Bay with place-names and indications (with mine symbols) of the two deposits of killiaq*: on Nuussuaq and the island group Grønne Ejland.*

'varemærke'. Råstoffet forekommer kun på enkelte lokaliteter i Vestgrønland, hvorfor det var nødvendigt med et veludviklet system til fordeling af denne afgørende ressource.

Ved studier af stenaffaldet og de efterladte redskaber kan vi i dag følge råstoffordelingen fra 'killiaq-minerne' ud til de talrige Saqqaq-bopladser i Grønland. Analyser viser, at udnyttelsen af kerner og råemner bliver mere intensiv, efterhånden som afstanden til råstofkilderne forøges. Dette tolker vi som en indikation af, at værdien af råstoffet øges med transportafstanden. Ud over denne faktor er råstofbehandlingen også bestemt af, om der er direkte adgang til ressourcen, eller om råmaterialet skal tilvejebringes gennem byttehandel. Analyser af råmaterialets fordeling i landskabet og på Saqqaq-bopladserne er således arkæologens metode til at rekonstruere arbejdsprocessen fra råmateriale til redskabernes eller affaldets endelige bortkastning, ofte fjernt fra oprindelsesstedet, og til at kortlægge handels- og udvekslingsnetværk mellem forskellige grupperinger.

På nordsiden af den store halvø, Nuussuaq i Disko Bugt, forekommer killiaq som grå og gråsorte bånd højt oppe i det faste fjeld af vulkanske bjergarter (fig. 3 og fig. 4). Løse blokke, som frost og smeltevand har eroderet frem, er blevet opsamlet af Saqqaq-folkene langs elve eller i de nedstyrtede stenbunker neden for disse killiaq-lag. Her finder man tydelige spor af 'flinthuggernes' første test af råmaterialets kvalitet: tusindvis af store afslag og knækkede killiaq-stykker. Denne indledende bearbejdning af killiaq'en er foretaget lige ved råmaterialeforekom-

Fig. 5. Enorme mængder blågrå afslag af killiaq markerer huggepladserne neden for Slibestensfjeldet. Her blev de rå blokke hugget til 'barrer', der kunne transporteres væk og danne grundlag for den videre arbejdsgang ved fremstillingen af redskaber.
Foto: M. Sørensen.

Huge quantities of bluish-grey flakes of killiaq *mark the knapping sites below Slibestensfjeldet. Here the nodules were knapped into 'bars' that could be transported away and form the basis for the further work of producing tools.*

sterne, og her er landskabet da også overstrøet med huggepladser (fig. 5). Ligesom ved al anden minedrift har udvælgelsen af det bedste råmateriale været i fokus allerede ved indsamlingen. Vi kan forestille os, hvilken ærgrelse det må have været at komme tilbage til sin boplads efter flere dages rejse for så at opdage, at råstofferne, man fik med sig, ikke var af bedste kvalitet. Man måtte derfor hurtigt kunne afgøre, om et stykke råmateriale var gennemtrukket af usynlige frostrevner eller indkapslede urenheder, der ville vanskeliggøre bearbejdningen.

Få hundrede meter fra selve forekomsten ligger de steder, hvor man tilhuggede sine råemner til blokke og grove bifaciale (tosidige) kerner eller 'barrer', der var nemmere at håndtere under den ofte lange transport.

På bopladserne ved kysten neden for killiaq-kilderne findes enorme mængder afslag, og man har gennem årene fundet flere bifaciale kerner her end noget andet sted i Grønland. Produktionen af kerner og den videre forarbejdning til råemner til redskaber må have været en særlig aktivitet for de Saqqaq-grupper, der var bosat på nordsiden af Nuussuaq (fig. 6). Der kendes dog også en del kerner fra bopladserne langs halvøens sydkyst og i området omkring isfjorden, Torsukattak. I dette område er der på små bopladser med kortvarig bosættelse fundet flintaffald, kasserede kerner og forarbejder, der viser, at folkene herfra antagelig havde fri adgang til at udnytte forekomsterne af killiaq. 'Torsukattak-boerne' har foretaget sommerrejser til Nuussuaq-halvøens nordkyst, eller de har, under sommerens rejser, mødt folk nordfra og på den måde erhvervet råstof.

Sydligere i Disko Bugt skifter fundbilledet. På Saqqaq-bopladserne i dette område, på de store bopladser, Sermermiut og Qajaa ved Jakobshavn Isfjord knap 100 km syd for Nuussuaq-halvøen og på Qeqertasussuk længst mod syd i Bugten, findes kun få bifaciale kerner. Dét på trods af, at disse bopladser er nogle af de største i Grønland. Saqqaq-folket i Disko Bugts sydlige del udnyttede altså deres

Fig. 6. »Barrer« og tosidede råemner ligger på stranden foran en Saqqaq-boplads ved Qaarsut, nær killiaq-forekomsterne.
Foto: M. Sørensen.

'Bars' and two-sided nodules lie on the beach in front of a Saqqaq settlement at Qaarsut, near the killiaq *deposits.*

Fig. 7. Et typisk udvalg af opbrugte redskaber fra en af de store Saqqaq-bopladser i Disko Bugt. Øverste række fra venstre: to stikler, to pilespidser, en tværøkse og to store knivblade. Nederste række fra venstre: en sideskraber, to endeskrabere, et knivblad. Nederst en slibesten. Alle redskaberne er af grå killiaq fra Nuussuaq, dog er slibestenen af sandsten. Det største knivblad er 12 cm langt. Foto: M. Sørensen.

A typical selection of used-up tools from one of the large Saqqaq settlements in Disko Bay. Top row from left: Two burins, two arrowheads, an adze and two large knife blades. Bottom row from left: A side-scraper, two end-scrapers, a knife blade. Bottom: A grindstone. All the tools are in grey killiaq *from Nuussuaq, except the grindstone, which is of sandstone. The largest knife blade is 12 cm long.*

forsyning af killiaq i en sådan grad, at vi i dag næsten ikke finder bifaciale forarbejder i dette område. Den begrænsede adgang til råmaterialer ses også af, at store afslag på 4-5 cm i diameter er sjældne her. Her er afstanden til råstofkilderne og måske en kulturel grænse mellem den nordlige og sydlige Disko Bugt afgørende for økonomiseringen med materialerne (fig. 7).

På Saqqaq-bopladserne i ø-riget ud mod Aasiaat i den sydlige Disko Bugt skifter udnyttelsen af killiaq'en atter karakter. Her optræder et nyt råmateriale, en gulbrun, patineret killiaq, der i fast fjeld og løse blokke findes på Angissat i ø-gruppen Grønne Ejland. Saqqaq-folkene i den sydligste del af Disko Bugt har suppleret forsyningerne af den grå kvalitets-vare fra Nuussuaq med deres lokale råmateriale, der var frit tilgængeligt inden for deres ressourceområde. Udnyttelsen af killiaqkilden på Grønne Ejland nåede aldrig det næsten industrielle omfang, som tilfældet var på Nuussuaq. Den lokale variant er kun rigtigt slået igennem på bopladserne i den sydlige Disko Bugt.

Killiaq'en indgår i mere vidtgående handels- og udvekslingssystemer. Betydelige mængder grå killiaq fra de store brud på Nuussuaq og en del stykker gult råstof fra Angissat blev transporteret mod syd videre ned i Vestgrønland (fig. 8). I Nuuk-området, 800 kilometer fra kilderne, udgør den importerede killiaq faktisk det dominerende råmateriale på mange Saqqaq-lokaliteter. Den grå killiaq er også nået langt mod nord, helt op til Saqqaq-bopladserne i Thule-området og til den canadiske ø Ellesmere Island, over 1.000 kilometer fra råstofkilderne i Disko Bugt. Da killiaq som før nævnt må betragtes som Saqqaq-kulturens 'emblem', må opretholdelsen af en regelmæssig killiaq-forsyning gennem transporten af bifaciale kerner til især de sydligere dele af Grønlands vestkyst have været af stor betydning for kontakten mellem Saqqaq-kulturens forskellige lokale grupper.

Fig. 8. De lange handels- og udvekslingsveje af killiaq fra 'bruddene' i Disko Bugt. Kort: Jens Fog Jensen.

The long trade and exchange routes for killiaq *from the 'quarries' in Disko Bay.*

Men hvordan forarbejdes så killiaq? Killiaq kan tilhugges som flint, idet det spalter med muslet (bølget) brud, men til gengæld er det en blødere bjergart, som langt lettere kan slibes. Da de første Saqqaq-mennesker nordfra kom ned i Vestgrønland omkring 2.500 f.v.t., besad de allerede en veludviklet håndværkstradition til fremstilling af stenredskaber, byggende på årtusinders teknologiske udvikling i det nordøstlige Asien, hvor de palæo-eskimoiske kulturers rødder skal findes. Det nye for Saqqaq-folkene i Vestgrønland var, at der ikke her fandtes de materialer, de plejede at anvende, som f.eks. obsidian og flint. Derfor tilpassede de deres fine håndværkstradition til det lokale materiale, først og fremmest killiaq, og udviklede særlige fremstillingsmetoder. I kildeområdet tilhuggedes med stort materialespild, som vi ovenfor har set, killiaq'en til tosidige kerner på størrelse med knytnæver. Derefter kunne man slå afslag af kernen, skiftevis fra begge sider. Flade og tynde afslag opnåede man ved at anvende en hammer, fremstillet af et blødt materiale (f.eks. gevir, tand eller knogle), og mellem slagene sleb man kernens kant for at gøre denne tilpas hård.

Afslagene af killiaq blev udnyttet til fremstilling af en lang række forskellige skærende redskaber og spidser: knive, stikler og pile- og harpunspidser. Redskaberne skulle passe ind i standardiserede, fint tilskårne skafter af knogle eller drivtræ, så det var vigtigt, at formen var præcis. Man styrede arbejdsgangen, således at hver enkelt afspaltning formede både omrids og tykkelse af stenredskabet, og dette opnåede man ved at trykke afslagene af med et spidst stykke dyretand eller knogle – en trykstok. Redskabet blev ofte slebet til sidst, således at tykkelsen kunne tilpasses perfekt. Man må konstatere, at Saqqaq-folkene ikke bare *udnyttede* materialet killiaq, de var mestre, som havde meget høje idealer for deres værktøjs fremstilling og formgivning. Killiaq'en og den normfaste udformning af redskaberne gennem de 1.700 år, Saqqaq-folket beboede Grønland, var udtryk for et tæt sammenknyttet socialt netværk. Killiaq'en var del af en 'materialiseret dialekt' og et fællesskab, der bogstaveligt talt var hugget i sten.

»Gemeenlig kommer det ifølge med Drivisen … heele Træer med Roed og alt«. … således skriver missionæren Otho Fabricius i sin grønlandsbeskrivelse fra 1807. Det er ikke tilfældigt, at et helt kapitel i hans bog er viet grønlændernes anvendelse af 'Drive Brænde' – naturligt drivtræ (fig. 9). Adgangen til træ har til alle tider været af afgørende betydning for livet i Arktis. I visse perioder og områder har havet bragt så rigelige mængder drivtræ til de grønlandske kyster, at man kunne tillade sig at frådse og bruge træet til brændsel, men generelt har træ i tiden før kontakten med europæerne været et særdeles sparsomt materiale. Inuit har på de mest snedige måder anvendt det kostbare træ til konstruktion af bl.a. slæder, kajakker, fangstredskaber og husgeråd.

Med baggrund i sit mangeårige ophold blandt sydgrønlændere giver Fabricius gode oplysninger om drivtræets traditionelle betegnelser og anvendelse i historisk tid:

»*Kerssuinak:* gemeent Træe … Træe af alle slags, som ej gjøres meget af, formeedelst en mængde Knorter … Sprækker og Ormhuller … bruges til Huustømmer, Støtter i deres Huuse, samt til Brændsel naar de kaage i frie Luft«

Fig. 9. Stamme af sibirisk grantræ drevet i land på øen Qeqertasussuks klippekyster i den sydlige Disko Bugt. Foto: B. Grønnow.

Trunk of Siberian spruce that has drifted ashore on the rocky coasts of the island of Qeqertasussuk in the southern part of Disko Bay.

»*Orpik* kaldes Vidie-, Elle- og Birkestykker, som … bruges til brændsel«

»*Pingek*, en egen Art, der synes at være af den røde Gran … fast og tung i Vedden. Heraf faas de største Stokke, og have gjerne store Rødder med. Noget er rødere end andet. Grønlænderne gjøre heraf deres Baads-aarer; deres Harpuun-piileskaft og Lentzeskafter [lanseskafter]. Af Rødderne gjøre de sig Bakker og Drikkekar, og heraf udsøge de sig og beqvemme Stykker til For- og bag-stevne [til kajakker] … Derfor er det i stor Priis for dem … [Den røde bark mellem rødderne bruges til] at farve deres hvide Skind røde med til stads …«

»*Unarsivik* er en hvid Fyr-art, som er smuk i Træet, og meget læt i sig, samt god at arbejde; denne bruge de derfor til deres Baads-tømmer, og deres smaae-piile, paa det de skal være lætte og icke saa læt sjunke i Vandet …«

»*Ikkek*, en skjæv og fiin-aaret Fyr-art [lærketræ] … Det er meget sejt i Vedden … som kand lade sig bukke og bruges til Buepiile og Ringen i deres smaae Mandfolkebaade [kajakker] …«

»*Kannungeq*, er Eenebærtræe i større Stykker end det ellers voxer i Landet. Mand bruger dette gjerne til Tverbuer [spanter] i Bunden af de smaae Mandfolkbaade, da det er sejt og stærkt …«

»*Ulligelak*, er Espetræe og kommer vel i store Stokke … mand kan ej bruge det til andet end Huusbrænde; derfor agte Grønlænderne det lidet.« (Fabricius 1807).

Langt det meste grønlandske drivtræ har sin oprindelse i Sibirien, hvor floderne fører stammer af gran-, fyrre- og lærketræer fra de vidtstrakte skove med sig ud i Ishavet omkring Nordpolen. Efter en mangeårig rejse indefrosset i drivisen (fig.

Fig. 10. En drivtræ-stamme i pakisen på 85. breddegrad. Nansen og Johansen skar deres initialer i stammen på vej tilbage mod Franz Josefs Land fra deres forsøg på at nå Nordpolen, april 1895. Fra Nansens beretning om Fram Ekspeditionen, 1897.

A driftwood trunk in pack ice on the 85th parallel. Nansen and Johansen cut their initials in the trunk on their way back to Franz Josef Land from their attempt to reach the North Pole in April 1895. From Nansen's account of the Fram *Expedition, 1897.*

10) føres stammerne af havstrømmene til Nordøstgrønland. Herfra driver træet over tusinde kilometer mod syd, rundt om Kap Farvel og derfra nordover igen langs Vestgrønland. Størstedelen af stammerne mases i småstykker undervejs, ædes af orme og boremuslinger eller synker, men trods alt bliver mange brugbare træstammer skyllet op og ligger som 'strandede hvaler' på klippekysterne i skærgårdene. Særligt Nuuk-området og den sydlige Disko Bugt er kendt for gode forekomster af drivtræ, mens der nord herfor næsten intet er at finde – et forhold, der, ligesom med andre ujævnt fordelte råstoffer, gav anledning til flittig handel og udveksling mellem syd- og nordgrønlændere.

Palæo-eskimoerne mestrede også bearbejdningen af drivtræ – dét véd vi nu efter udgravninger på to Saqqaq-bopladser i Disko Bugt med helt unikke bevaringsforhold pga. permafrost i jorden. Velbevarede redskaber, råemner og tusinder af spåner af drivtræ i de frosne kulturlag på bopladserne Qajaa (se Nationalmuseets Arbejdsmark 1983) og Qeqertasussuk (fig. 11) har løftet sløret for, at det

Fig. 11. Et profilsnit gennem de frosne, næsten 4.500 år gamle møddingslag på bopladsen Qeqertasussuk viser, at kogesten, knogler, træspåner og redskaber af træ hobede sig op på sandstranden. Efter flere bosættelsesperioder i Saqqaq-tiden bredte et tykt, beskyttende tørvelag sig over møddingen. Foto: Bjarne Grønnow.

A profile section through the frozen, almost 4500-year-old midden layer at the settlement Qeqertasussuk shows that cooking stones, bones and well preserved chips and tools of wood accumulated on the sandy beach. After several settlements in the Saqqaq period a thick, protective layer of turf spread over the midden.

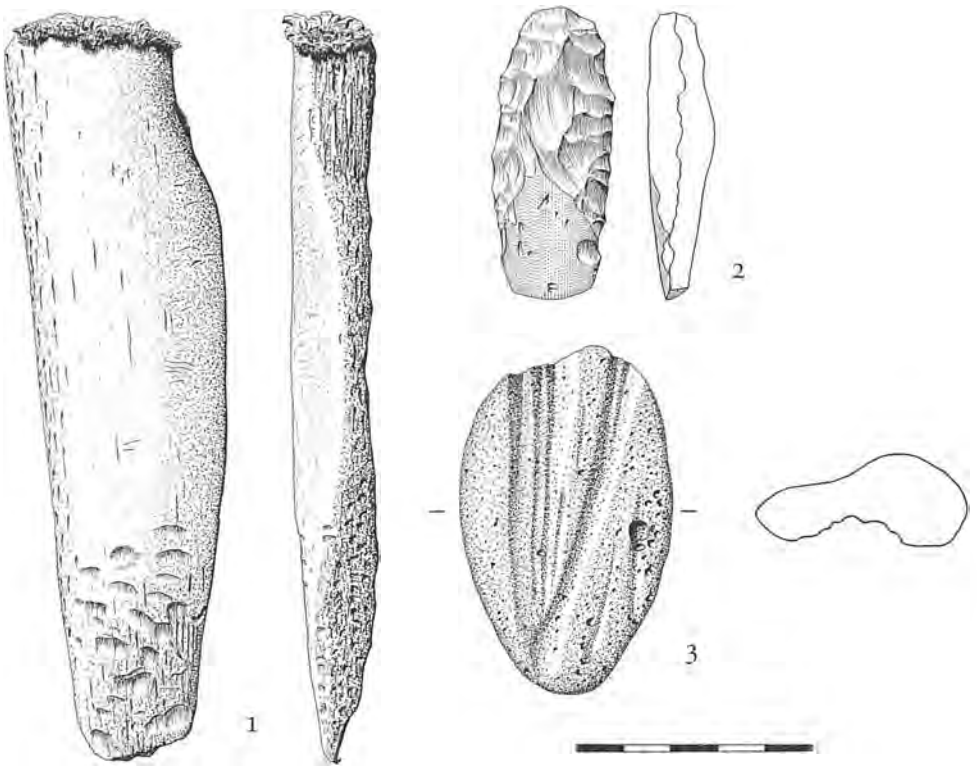

Fig. 12. Drivtræ-stammerne blev flækket med store kiler af hvalknogle (1), mens den finere forarbejdning af træet blev foretaget med tværøkser (2). Skafter til harpuner og pile blev slebet glatte med pimpsten (3). Redskaber fra Qeqertasussuk. Kilen er 13,5 cm lang. Tegninger: Lars Holten.

The driftwood trunks were split with large wedges of whale bone (1), but the finer working of the wood was done with adzes (2). Shafts for harpoons and arrows were ground smooth with pumice (3). Tools from Qeqertasussuk. The wedge is 13.5 cm long.

suveræne grønlandske snedkerhåndværk går tilbage til tiden for de første indvandrere.

Analyser af over 15.000 træstykker fra Qeqertasussuk dokumenterer, at man først og fremmest udvalgte tæt-året gran- og lærketræ til sine redskaber. Fyr og enebær blev anvendt i mindre omfang. Arbejdssporene står endnu helt friskt i træet, og kun stykkernes brun-sorte farve fra tørvejorden røber, at træet er næsten 4.500 år gammelt. Stammerne blev først flækket med kraftige kiler af hvalknogle, og dernæst blev stykkerne, som arbejdssporene viser, bearbejdet helt frem til det færdige redskab med tværøkser af killiaq (fig. 12). Man huggede så præcist med økserne, at man nærmest producerede høvlspåner. De runde skafters finish blev dog ofte udført med en rasp af pimpsten, der er en vulkansk stenart.

Drivtræ er ikke nemt at bearbejde – det har mistet sin spændstighed efter års omtumlen i is og saltvand, og boremuslingerne har, som nævnt, ofte ødelagt ellers brugbare stykker. Derfor måtte teltstænger og harpun- og pileskafter fremstilles af flere mindre dele, der blev surret sammen til længere rundstokke. Også buer blev bygget af flere, omhyggeligt udvalgte og bearbejdede stykker drivtræ, der blev surret sammen og forsynet med en forstærkning af snoede sener langs ryggen for at give buen det 'kast', som drivtræet ikke besad. Foruden skafter til knive, skrabere og andre småredskaber blev træet forarbejdet til skåle og skeer (fig. 13).

Nogle 'små sorte pinde' fra Qeqertasussuk gemte på en overraskelse: Det viste sig, at de var brudstykker af spanter til smalle, kajaklignende fartøjer. Her anvendte den palæo-eskimoiske 'snedker' en teknik med at blødgøre en slank, lige stok i kogende vand eller over damp og derefter bøje den i spantens U-form (fig. 14). Det er tankevækkende, at en så stærk håndværkstradition for udnyttelsen og bearbejd-

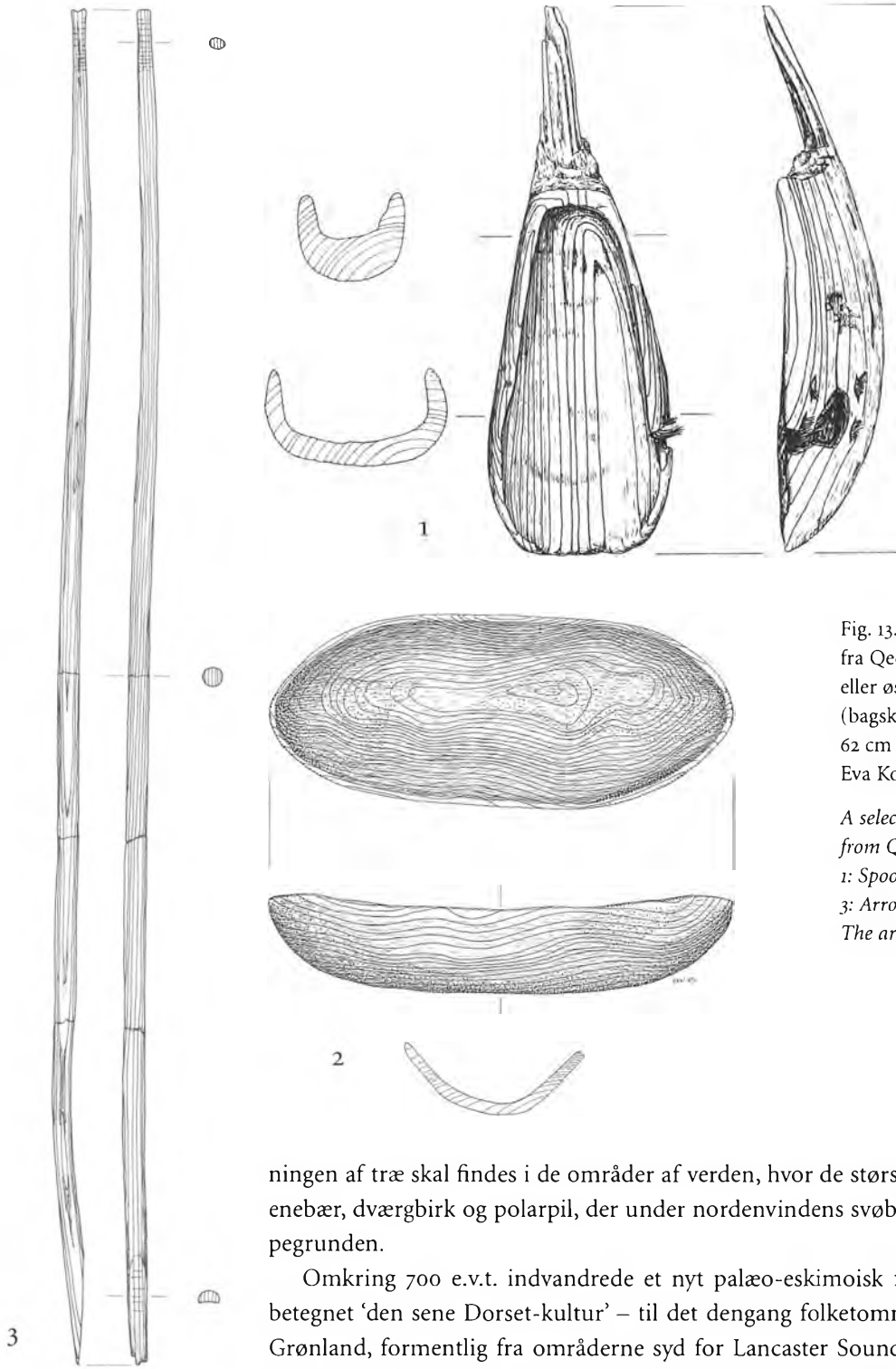

Fig. 13. Udvalg af træsager fra Qeqertasussuk: 1: ske eller øse, 2: skål, 3: pileskaft (bagskaft). Pilen er ca. 62 cm lang. Tegninger: Eva Koch.

A selection of wooden items from Qeqertasussuk: 1: Spoon or ladle. 2: Bowl. 3: Arrow shaft (back part). The arrow is c. 62 cm long.

ningen af træ skal findes i de områder af verden, hvor de største levende træer er enebær, dværgbirk og polarpil, der under nordenvindens svøbe kryber over klippegrunden.

Omkring 700 e.v.t. indvandrede et nyt palæo-eskimoisk folk – arkæologisk betegnet 'den sene Dorset-kultur' – til det dengang folketomme Thule-distrikt i Grønland, formentlig fra områderne syd for Lancaster Sound i arktisk Canada. Snart efter ankomsten til Thule førte Dorset-gruppernes afsøgning af områdets ressourcer til opdagelsen af et nyt og hidtil ukendt råstof: meteorjernet. I løbet af de omkring fem århundreder, hvor sen Dorset-grupperne beboede Thule-området, spillede denne unikke ressource, der oprindeligt kom som et glødende projektil fra det ydre rum, en betydelig rolle for gruppernes sociale og økonomiske trivsel.

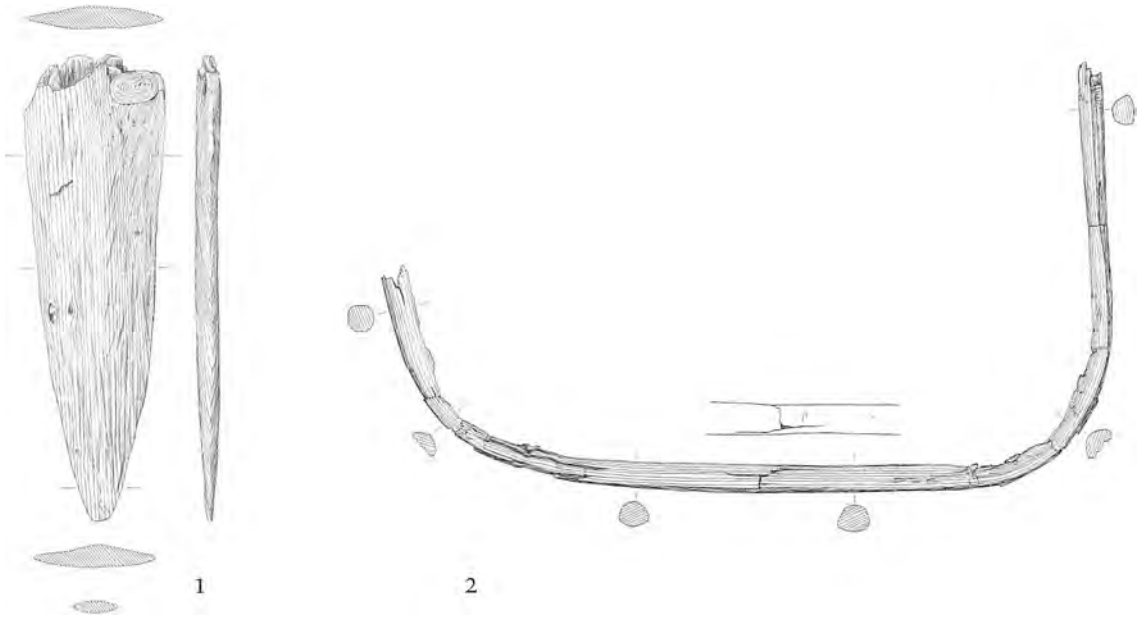

Fig. 14. Drivtræ var en forudsætning for Saqqaq-kulturens fangst og transport. Brudstykke af åre (1) og spant fra smalt kajak- eller kano-lignende fartøj (2), begge dele fundet på Qeqertasussuk. Spantet er ca. 35 cm bredt. Tegninger: Eva Koch.

Driftwood was essential to the hunting and transport of the Saqqaq Culture. Fragment of an oar (1) and rib from a narrow kayak- or canoe-like boat (2), both found at Qeqertasussuk. The rib is c. 35 cm wide.

Indtil nu er der fundet otte jernmeteorit-stykker i oplandet til bygden Savissivik ('Knivstedet'). Stykkerne har formentlig oprindelig været del af en samlet meteor med en totalvægt på mere end 58 ton – verdens næststørste jernmeteorit, skabt for 4,5 milliarder år siden. Da meteoren eksploderede som en kæmpe ildkugle højt over Thule, faldt sprængstykkerne ned på isen og i fjeldene i en vifteformation over en mere end 100 kilometer lang strækning (fig. 15). Vi ved ikke med bestemthed, hvornår jernmeteoren faldt ned, men da vi ikke har fundet spor af jern på tidlige palæo-eskimoiske bopladser, kunne man formode, at meteornedslaget fandt sted engang i den periode, hvor Grønland var folketomt: fra begyndelsen af vor tidsregning til ca. 700 e.v.t.

Dorset-folkene besad ikke den ekspertise, der skulle til for at smelte og smede jernet, men de fandt alligevel god anvendelse for dette særlige råmateriale. Med hårde sten bankede de mindre, udragende stykker af meteoritterne, der derefter blev hamret til flade skærper. I slebet tilstand kunne de bruges til harpunspidser eller, sat i forlængelse af hinanden i et skaft, til knivsægge.

For arkæologen udgør meteorjernet en direkte indikator af kontakter mellem samfund fjernt fra hinanden, da jernet fra Savissivik ud fra sin struktur og sit høje indhold af nikkel er nemt at bestemme metallurgisk. Uden for Thule-området og den tilstødende canadiske kyst optræder bearbejdet meteorjern i bopladsfund langt ind i det canadiske ø-hav (Axel Heiberg Land, Devon Island, Little Cornwallis Island, Somerset Island) og i den nordlige del af Hudson Bay, dvs. op til adskillige tusinde kilometer fra råstofkilden og i et område på størrelse med Europa (fig. 16).

En anden direkte indikator for langdistance-forbindelserne udgøres af naturkobber, som findes fritliggende ved Coppermine River i det vestlige canadiske Arktis. På en enkelt af de sene Dorset-bopladser i Thule er således fundet en harpunspids og en pilespids af naturkobber, der stammer fra den canadiske fore-

Fig. 15. Det største af de otte meteoritstykker blev i 1894 af polarforskeren Robert Peary bragt til New York, hvor det i dag er udstillet på American Museum of National History (det amerikanske 'nationale museum') under den noget mærkværdige overskrift »Home at Last«. Copyright: American Museum of National History.

The largest of the eight meteorite fragments was brought in 1894 by the polar explorer Robert Peary to New York, where it is exhibited today at the American Museum of National History under the rather odd heading 'Home at Last'.

komst (fig. 17). Hvorfor og hvordan blev disse eksotiske metaller og andre ressourcer spredt over de enorme afstande i Dorset-gruppernes netværk?

Mens adgangen til nogle råstoffer synes at have været afgørende for selve eksistensen, kan det undre, at meteorjernet og kobberet blev tillagt den betydning, som den store spredning antyder. De våben- og redskabsblade, som metallerne anvendtes til, kunne meget vel være erstattet af spidser og flækker af forskellige stenarter. Meteorjernet og kobberet kan derfor, ud over de praktiske egenskaber,

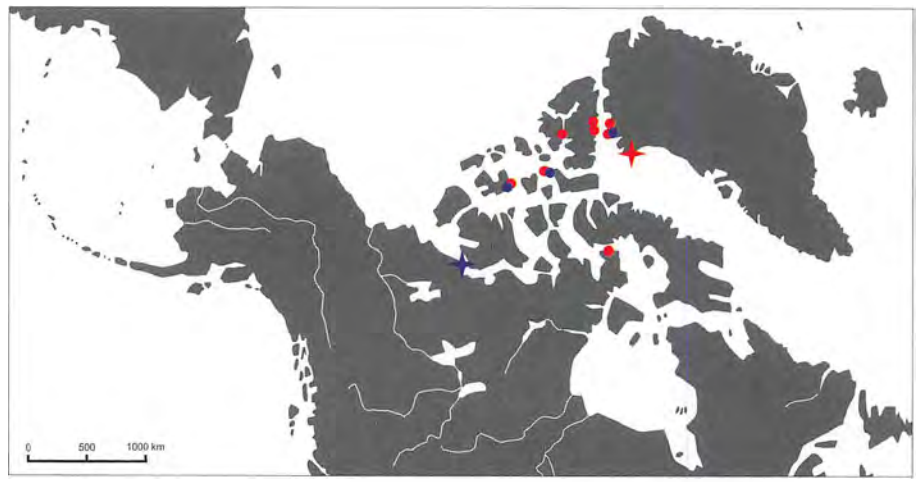

Fig. 16. Spredning af meteorjern (med rød stjerne og røde cirkler) og naturkobber (med blå stjerne og blå cirkler) i det højarktiske område. Mange små metalstykker er formentlig blevet overset på tidligere tiders udgravninger, idet brugen af metaldetektor først er blevet almindelig i nyere tid. Kortet giver derfor et 'minimumsbillede' af den faktiske spredning af de to metaller. Kort: Martin Appelt.

The distribution of meteoric iron (with red star and red circles) and natural copper (blue star and blue circles) in the High Arctic area. Many small pieces of metal were probably overlooked in the excavations of earlier times, since the use of the metal detector only became common in recent times. The map therefore gives a 'minimum picture' of the actual distribution of the two metals.

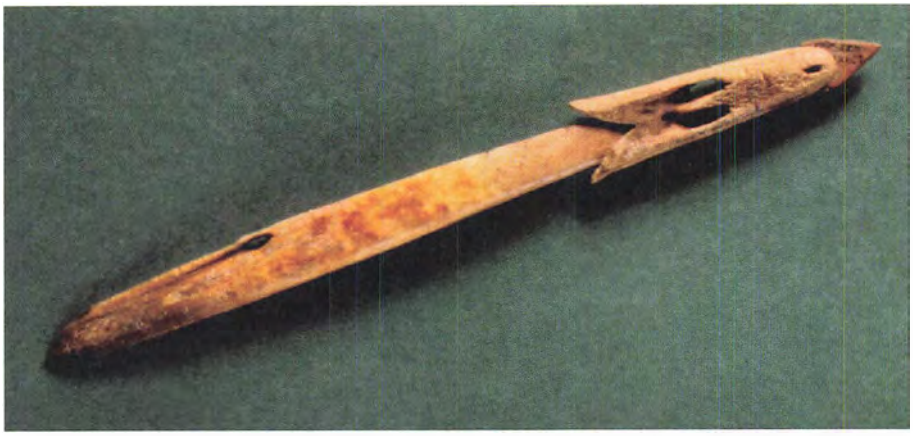

Fig. 17. Harpunspids af naturkobber fra Canada indsat i et harpunhoved af rensdyrtak. Harpunhovedet er monteret på et ca. 15 cm langt forskaft af hvalrostand. Alle delene, der er fundet hver for sig, men godt kan have passet sammen som vist, er udgravet ved Nationalmuseets undersøgelser på den sene Dorset-boplads, Qeqertaaraq, i Thule-området. Foto: Jesper Weng, Nationalmuseet.

Harpoon point of natural copper from Canada inserted in a harpoon head of caribou antler. The harpoon head is mounted on a c. 15 cm long foreshaft of walrus tusk. All the parts, which were found separately, but could well have fitted together as shown, were excavated during the National Museum's investigations at the Late Dorset settlement Qeqertaaraq in the Thule area.

have været vigtige identitetsbærende elementer for Dorset-grupperne på samme vis, som vi tidligere har set med killiaq'en for Saqqaq-folkenes vedkommende.

Det er vanskeligt at begribe metallernes vide udbredelse, når man betænker, at der var meget store, mennesketomme strækninger mellem de enkelte Dorset-grupper. De har ikke haft de efterfølgende Thule-folks avancerede transportmidler som kajakker, konebåde og hundeslæder, og analyser af bopladsernes fordeling og struktur viser, at Dorset-grupperne sandsynligvis var mere bofaste end de andre højarktiske kulturer, vi kender til.

Man kunne forestille sig, at Dorset-grupperne via lange rejser hver især rejste til meteoritterne ved Savissivik og dér sikrede sig jern til en længere periode. Men bedømt ud fra Thule-områdets placering i den yderste østlige del af Dorset-folkenes område er det mere sandsynligt, at adgangen til meteorjernet var kontrolleret af den lokale gruppe. Etnografisk baseret viden understøtter en sådan tolkning: I jæger-samler samfund gav kontrollen over ujævnt fordelte ressourcer grundlag for en udvikling hen mod *individuel* social og økonomisk dominans. Som modvægt hertil opbyggede og fastholdt man i visse samfund stærke sociale mekanismer til at dæmpe individers dominans. Man organiserede sig i *egalitære samfund*. Det var således gruppen og ikke individet, der styrede adgangen til de sjældne ressourcer og derigennem forbindelserne udadtil.

Hvis de sene Dorset-grupper i Thule-området 'sad på' adgangen til meteorjernet, må det også være bragt ud herfra på en kontrolleret måde. Kan fundmaterialet sætte os på sporet heraf?

Der er en påfaldende ensartethed inden for det kolossale område igennem de mere end fem århundreder, de højarktiske områder var bosat af de sene Dorset-grupper. Dette ses bl.a. i de amuletter, som hvert enkelt menneske besad, og i åndemanernes (shamanernes) særlige redskaber: masker, trommer, shamanstave og tandsæt udskåret i hvalrostand med skarpe hjørnetænder, der imiterede bjørn eller ulv (fig. 18). Udvekslingen af de eksotiske metaller kan have gået via shamaner, der konstant var på rejse mellem de forskellige grupper. Ud over at være budbringere og varetage ritualer og sociale gøremål kan disse rejsende også have været leveringsdygtige i prestigefyldte og kulturbærende råstoffer som meteorjern og kobber, og dermed kan shamanerne have udgjort et vigtigt bindeled mellem de spredte højarktiske samfund.

Fig. 18. »Den blonde shaman«. Tidligere museumsinspektør ved Nationalmuseet Jørgen Meldgaard med »shamantænder«, rekonstrueret efter fund på sen Dorset-lokalitet. Billedet er optaget i 1954 i forbindelse med de epokegørende undersøgelser, Meldgaard gennemførte i det centrale arktiske Canada. Foto: Jørgen Meldgaard, 1954.

Fig. 18. 'The blonde shaman'. A former curator at the National Museum, Jørgen Meldgaard, with 'shaman teeth', reconstructed after finds from a Late Dorset site. The picture was taken in 1954 in connection with the epoch-making investigations Meldgaard conducted in central Arctic Canada.

Da kongehusets 'Cabinet for Americanske Oldsager' blev en del af Nationalmuseet i midten af 1800-tallet, modtog museet bl.a. en samling arkæologiske fund fra Grønland. 'En flot tilhuggen Harpunspidse af Chalcedon' er allerede i 1838 indført i Cabinettets protokoller. Så opmærksomheden omkring de bemærkelsesværdige grønlandske råmaterialer har været til stede næsten fra Nationalmuseets begyndelse. Men dengang kunne man ikke vide, at netop disse eksotiske råstoffer udgør en vej for forskerne til indsigt i rige håndværkstraditioner og handels- og udvekslingsnetværk, der igennem årtusinder forbandt jægersamfundene på tværs af de arktiske vidder.

LITTERATUR

Vagn Buchwald: Meteoritter – nøglen til Jordens fortid. 1992.

Hans Christian Gulløv (red.): Grønlands Forhistorie. 2004.

Jens Fog Jensen, Lykke Johansen og Erik Brinch Petersen: Grønlands ældste minedrift. – Tidsskriftet Grønland, 1997, s. 137-149.

Bjarne Grønnow og Morten Meldgaard: De første vestgrønlændere. Resultaterne af 8 års undersøgelser på Qeqertasussuk-bopladsen i Disko Bugt.Tidsskriftet Grønland 1991.

SUMMARY

Killiaq, driftwood and meteoric iron:

What Greenlandic raw materials tell us about cultural history

Eskimo society has always been very willing to try out new resources in its material culture. In the Ethnographic Collection one can see many 'traditional' objects from the 19th and 20th centuries which include materials of European origin, for example knives with iron blades and skin clothing with embroideries of glass beads. Research at SILA – the National Museum's Centre for Greenland Research – shows that this willingness to try out new materials and the skill in craftsmanship goes all the way back to the first Eskimo cultures that spread 4,500 years ago from Siberia via Alaska and Canada to Greenland, where we call them the Saqqaq and Dorset cultures.

When the first immigrants to West Greenland, the Saqqaq Culture (2500 – 800 BC) found a kind of slate, *killiaq*, on the Nuussuaq Peninsula, they immediately exploited the special properties of this raw material. It could be knapped and polished into a number of cutting tools and weapon points. A special craft tradition was developed using *killiaq*, and since the raw material is only found in very few places in the Disko Bay area, a trade and exchange network was built up that distributed the coveted *killiaq* over large distances.

The excavation of Qeqertasussuk – one of the only known Saqqaq settlement sites hitherto, with permafrozen culture layers and thus unique preservation conditions for bone, wood and skins – has revealed that the Saqqaq Culture's woodworking was particularly sophisticated. They used driftwood that came to Greenland in the form of large tree trunks transported from the Siberian forests by ice and sea currents. In the well-preserved finds we can trace the production of things like harpoon and arrow shafts, bows, and ribs for kayak-like boats. With wedges, axes and other tools of bone, antler and stone the wood was carefully worked. The long shafts and the bows had to be lashed together from many smaller pieces. It is worth noting that such a sophisticated craft tradition in woodworking existed among a people who had presumably never seen a living tree.

A truly exotic material – meteoric iron – was in use in the latest phase of the Dorset Culture, which is dated in Greenland to c. 700-1300 AD, and whose settlement there only consisted of an 'enclave' in the present-day Thule area. The Dorset people were the first to find fragments of an iron meteor which had been shattered on impact into many pieces over the southern Thule area. With stones people knocked small flakes from the meteorites and put them together as blades on knives with handles of wood or bone. Iron was so sought-after that it was traded and bartered over huge distances – from Greenland far into High Arctic Canada. Iron was perhaps one of the most important 'emblems' that linked Dorset enclaves that were often far from one another. One interpretation of the distribution of meteoric iron and other exotic materials as well as the figurative carvings from the Late Dorset suggests that it was 'travelling shamans' who maintained and controlled the contacts among the groups.

Killiaq, driftwood and meteoric iron are just a few of the many Greenlandic raw materials which, thanks to new archaeological analyses and interpretations, can tell us about an exciting cultural history.

Kaminhuse og nationsprojekt

Nationalmuseet set fra Sønderborg Slot

AF PETER DRAGSBO

Engang i begyndelsen af 1990'erne havde vi i det, der på det tidspunkt hed Statens Museumsnævns Referencegruppe for Nyere tids Kulturhistorie (i dag Kulturarvsstyrelsens Nyere Tids Råd), en længere diskussion om begrebet centralmuseum. Den daværende leder af Nationalmuseet Nyere Tid, som var Nationalmuseets repræsentant i referencegruppen, efterlyste her forslag til, hvad der var »centralmuseumsfunktioner« inden for det historisk-etnologiske arbejdsområde. Men dyb var frustrationen, da vi igen og igen understregede, at Nationalmuseets rolle inden for historie-etnologi simpelthen var at være »det centrale museum«.

Problemet var nemlig, at dagsordenen på det tidspunkt i høj grad var sat af arkæologerne på de danske museer, som i Nationalmuseet især så hjemstedet for en række specialfunktioner, der kunne fungere som hjælpemidler til arkæologien generelt, først og fremmest en række laboratorier for naturvidenskabelige undersøgelser som pollenanalyse, C14- og dendrokronologisk datering, makrofossilanalyser osv. Over for denne efterlysning af speciel ekspertise satte vi etnologer og historikere, som var valgt til referencegruppen af museerne ude i landet, imidlertid ønsket om, at Nationalmuseet skulle være stedet med *det nationale overblik og de nationale arkiver.*

I virkeligheden havde dette også tidligere været den arkæologiske dagsorden. Få ting har vel fx bidraget så meget til arkæologiens almene udvikling og formidling som det formidable overblik, der blev givet i Sophus Müllers *Vor Oldtid* 1898 og Johannes Brøndsteds *Danmarks Oldtid* I-III 1938-40. Siden rykkede interessefeltet med arkæologiens stormende udvikling på provinsmuseerne i 1970'erne og -80'erne over mod de regionale, materielle eller kronologiske temaer, mens det nationale overblik følte sikret i en fælles faglig forståelse.

Historie-etnologi stod i og for sig med det samme problem. Også her havde Nationalmuseet frem til 1950'erne stået for et fremragende nationalt overblik, bl.a. udtrykt gennem etableringen af Frilandsmuseet, opbygningen af udstillingerne i Frederiksholms Kanal i 1930'erne, de store landsdækkende undersøgelser i 1940'erne og -50'erne (mere herom senere) og senest i det af Axel Steensberg (leder af Nationalmuseet Nyere Tid 1946-59) påbegyndte værk *Dagligliv i Danmark* 1963 ff. Gennem 1960'erne og -70'erne var Nationalmuseet Nyere Tid imidlertid blevet »pindet ud« i stadig flere små specialområder, mens de etnologiske museer ude i landet kastede sig over de mange lokale og regionale kulturvariationer og »det forsømte århundrede« efter 1850.

Savnet af et centralmuseum, altså et museum med det centrale overblik, var derfor i begyndelsen af 1990'erne fælles for etnologi-historie og arkæologi, men føl-

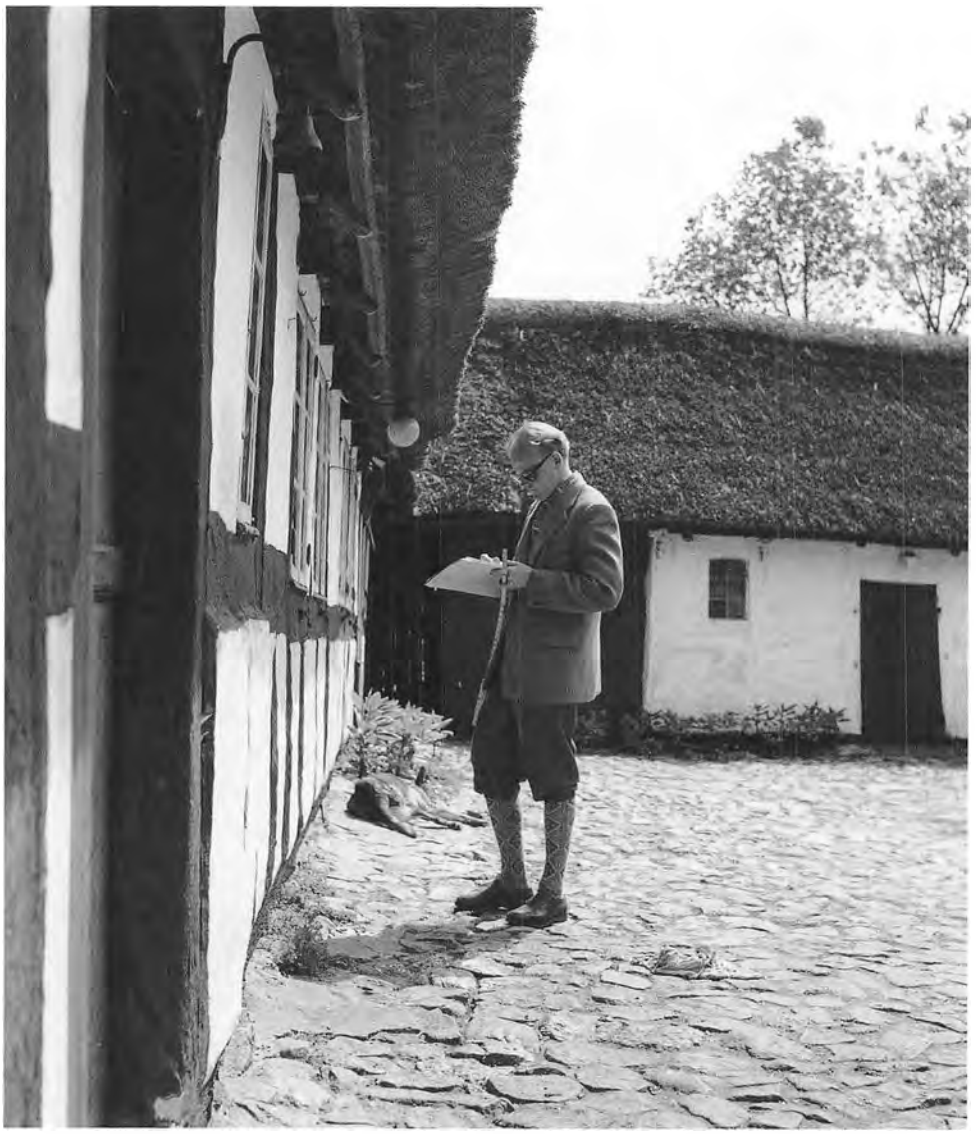

Fig. 1. Fra dengang museumsfolk var i felten i stedet for at sidde i møder om resultatkontrakter, evalueringer, personalepolitik, lokale »kulturnætter« eller ministerielle »dage« – og fik både resultater og folkelig opbakning ud af det. Her museumsinspektør, senere professor Bjarne Stoklund, under registrering af en gård i Gudskov på Nordfyn 1958.

From the days when museum staff were in the field instead of sitting in meetings about result contracts, evaluations, staff policy, local 'culture nights' or ministerial 'days' – and achieved both results and popular support for their work. Here museum curator, later professor Bjarne Stoklund, is seen during the registration of a farm in Gudskov in northern Funen, 1958.

tes af forskellige grunde mere presserende for nyere tid. Ønsket blev da heller ikke udpræget forstået af Nationalmuseets daværende ledelse, men tiden synes at have givet os absolution. I de senere år har Nationalmuseet frivilligt og ufrivilligt (fordi det bl.a. er en nødvendig følge af de stadige regeringsnedskæringer) skåret specialerne fra og koncentreret sig om kerneområderne, herunder opgaven med at være nationens centrale museum. Inden for arkæologien bl.a. udtrykt i Jørgen Jensens formidable *tour de force* i værket *Danmarks Oldtid* I-IV (2001-04), inden for nyere tid fx udtrykt i den nye permanente udstilling *Danmarkshistorier 1660-2000*, projektet *Dagbogen 2. september 1992*, og engagementet i Industrikulturens År 2007.

En af de ting, som gør Nationalmuseet til museet for det centrale overblik – hvad enten direktøren og forskerne vil det eller ej – er *de enestående landsdækkende arkiver*. Til daglig tænker man, når talen er om Nationalmuseets samlinger, ikke mindst på genstandene. Men her er Nationalmuseet, takket være udviklingen af de danske museer, nu blot en »første blandt ligemænd«. Den nationale landsdækken-

Fig. 2. Kirken i Dybbøl, som overlevede kampene i 1864, rummer mange lag: ud over middelalderkirken bl.a. kapellet for familien Reventlow på Sandbjerg fra 1750 og gavle fra arkitekt Nebelongs nygotiske ombygning 1857-58. Vurderingen af, om træk ved en kirke er specielle eller almindeligt forekommende, kræver et indgående, landsdækkende overblik som det, der findes i Nationalmuseets Middelalder & Renæssance hos medarbejderne ved »Danmarks Kirker«. Foto: Peter Dragsbo 2006.

The church in Dybbøl, which survived the battles of 1864, has many strata: besides the medieval church, among other things the chapel for the Reventlow family at Sandbjerg from 1750 and the gables from the architect Nebelong's Neo-Gothic rebuilding in 1857-58. The assessment of whether features of a church are distinctive or common requires a thorough nationwide overview of the kind found in the National Museum's Department of the Middle Ages & Renaissance among the staff of Danmarks Kirker.

de kulturhistoriske genstandssamling befinder sig på museerne fra Lemvig til Rønne og bliver i løbet af få år tilgængelig for offentligheden over nettet i form af *Museernes Samlinger*. Det er almindeligt accepteret, at Nationalmuseet ikke skal eller kan have nationsdækkende »repræsentative samlinger« (hvad det så end var, dengang det stod i loven).

Derimod har Nationalmuseet en række arkiver, som kun findes her, opbygget gennem mere end hundrede år, fx det antikvarisk-topografiske arkiv, Danmarks Kirker og Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser. Det sidste rummer bl.a. interviews og optegnelser, indsamlet gennem spørgelister og feltarbejde, samt resultaterne af en lang række landsdækkende undersøgelser af bøndergårde, herregårde, industri og håndværk, købstadbygninger, haver m.m. Og i modsætning

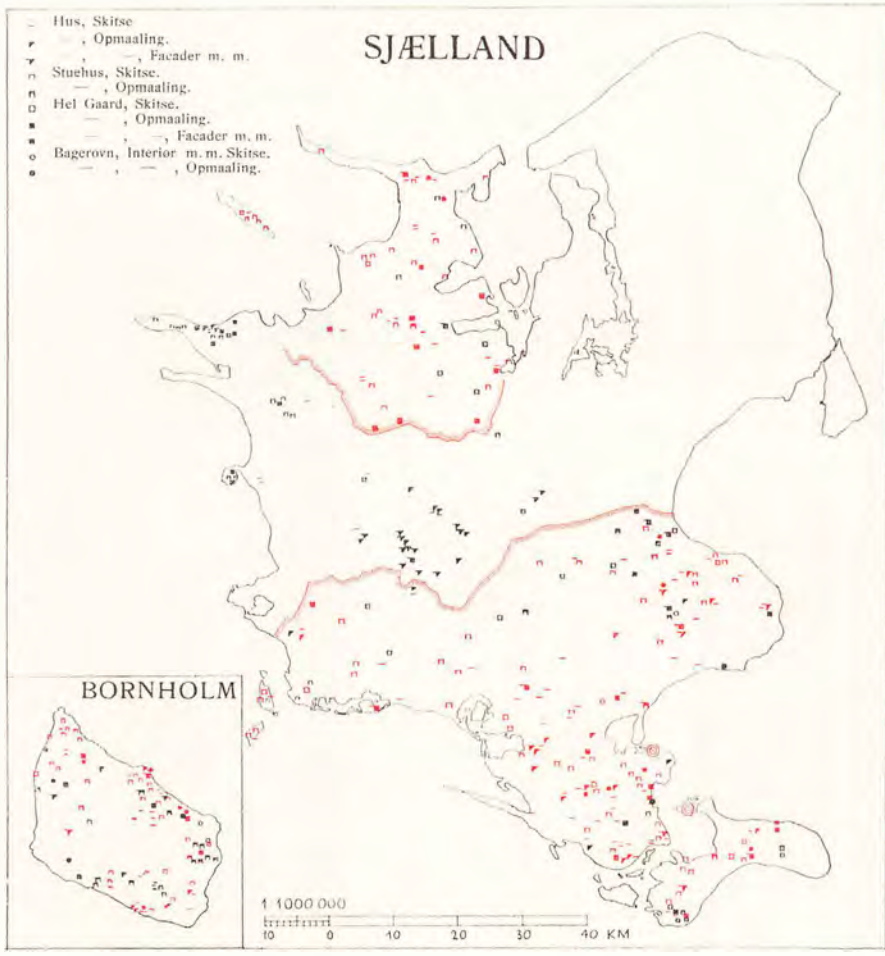

Fig. 3. Fra et museum med ambition om at være nationsdækkende i ordets mest konkrete forstand. Oversigtskort over de opmålinger og planskitser af gamle sjællandske gårde, som forelå ved bondegårdsundersøgelsernes begyndelse i 1944 samt fra det første års kampagne i Odsherred og Sydsjælland. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1945, s. 37.

From a museum with an ambition to cover the nation in the most concrete sense. Overview of the surveys and plan sketches of old Zealand farms that were available at the beginning of the farm investigations in 1944 and from the first year's campaign in Odsherred and southern Zealand. From Nationalmuseets Arbejdsmark *1945, p. 37.*

til samlingerne, som pga. sikkerheds- og andre krav ofte kun er vanskeligt tilgængelige for udlån, er arkiverne åbne og tilgængelige for enhver (bortset fra båndlagte interviews og lign.). I det følgende vil jeg gå lidt nærmere ind på et af skatkamrene, *Nationalmuseets Bondegårdsundersøgelser*.

Udforskningen af gammel landbyggeskik blev i løbet af 1800-tallet et centralt element i de europæiske nationalstaters forsøg på at definere nationale folkekulturer. Både Norge og Sverige var tidligt ude, og på de store verdensudstillinger blev der næsten konkurrence i at fremvise original folkekultur. Det gav stødet til mange folke- og frilandsmuseer. For Danmarks vedkommende blev »bondegårdsforskningen« især udløst af diskussionen om den etniske og kulturelle grænse mellem dansk og tysk i Sønderjylland (hertugdømmet Slesvig), en følge af den nationale strid i midten af 1800-tallet. Forskere som Reinhold Mejborg og P. Lauridsen diskuterede ivrigt med hinanden og med tyske forskere, om den traditionelle byggeskik kunne vise, at den »rette« grænse mellem Danmark og Tyskland gik ved Danevirke, ved Kongeåen eller andre steder. Helt op i 1940'erne prøvede danske og tyske forskere at inddrage byggeskikken i den nationalistiske argumentation, og først i vore dage kan vi frit indrømme, at den gamle landbyggeskik i Slesvig overhovedet ikke lader sig inddrage i en dansk-tysk modsætning.

Efter 1900 gik dagsordenen i bondegårdsforskningen over til mere fagligt de-

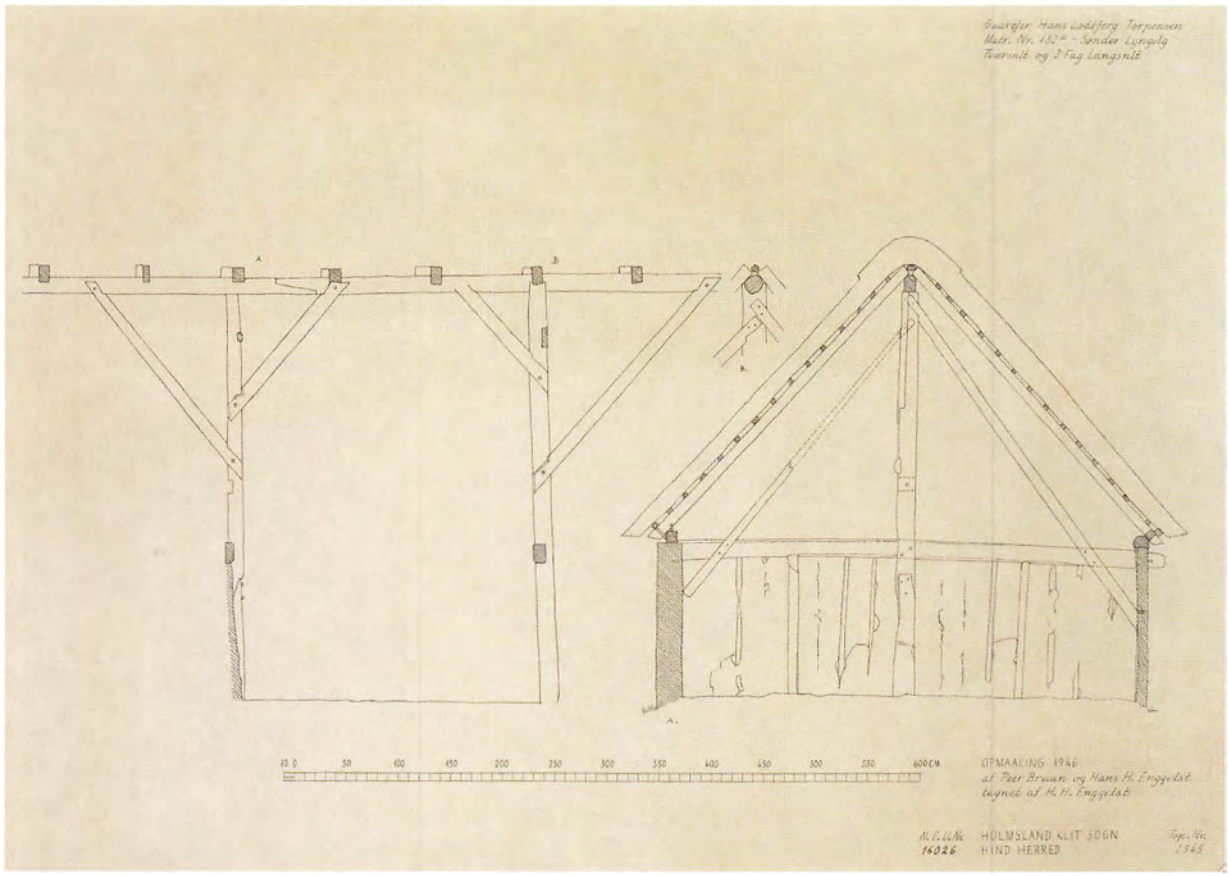

Fig. 4. Et eksempel på de mange opmålinger af konstruktive detaljer, som blev bondegårdsundersøgelsernes resultat. Del af længdesnit og tværsnit af sulelade i gård på Holmslands Klit, opmålt ca. 1945 af Per Bruun og H. H. Engqvist. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1947, s. 18.

An example of the many surveys of constructional details that were the results of the farm investigations. Part of the longitudinal and cross section of a post-built barn on a farm at Holmslands Klit, surveyed c. 1945 by Per Bruun and H. H. Engqvist. From Nationalmuseets Arbejdsmark *1947, p. 18.*

finerede problemstillinger, først og fremmest eftersøgningen af kontinuiteten fra oldtid til nyere tid, som man bl.a. mente at finde i en række gamle regionale tømmerkonstruktioner og planløsninger. Det var nu, fokus blev sat på elementer som de vestfynske *sulebygninger* (toskibede bygninger med bærende midtstolper til tagryggen) og de nordjyske *højremsbygninger* (treskibede bygninger med to rækker indvendige tagbærende stolper). Eller på forskellen mellem de såkaldte *ovnhuse* (stuehuse med ét centralt skorstenskøkken) i Østdanmark og Nordjylland og de såkaldte *kaminhuse* (stuehuse med to ildsteder, en kamin i køkken/dagligstue og et bryggersildsted). I de følgende årtier gennemtrawlede forskere som Christian Axel Jensen, Jørgen Olrik, Kai Uldall og Halvor Zangenberg landet og opbyggede et stort arkiv af fotos, opmålinger og beskrivelser af gamle gårde, samtidig med at typiske eksempler blev hjemtaget til Frilandsmuseet.

Studiet af gamle gårde havde stadig i høj grad en national dagsorden, nu bestod den blot mere i at påvise den danske folkekulturs ærværdige ælde og traditioner. Det er derfor ikke underligt, at den helt store landsdækkende undersøgelse af landbyggeskik blev iværksat under Anden Verdenskrig. Baggrunden var, at

Fig.5. I bondegårdsmaterialet ligger potentielle indgange til mange interessante undersøgelser. I materialet så vi bl.a. fra både Fyn og Jylland eksempler på endnu eksisterende tvillinggårde, hvoraf nogle hørte til de ældste endnu bevarede gårde. Måske en genklang af de flerbrugergårde, som undersøgelser har vist var almindelige i 16-1700-tallet? Denne gård i Mondrup ved Århus viser desuden noget om egnstypisk opstregning af tømmer og tavl og individuelle forskelle i gårdens omgivelser. Foto: Halvor Zangenberg 1922.

Among the farm material there are potential approaches to many interesting investigations. In the material, for example, we saw examples from both Funen and Jutland of still-existing twin farms, some of which were among the oldest preserved farms. Perhaps an echo of the multi-user farms that investigations have shown were common in the 16-18th century? This farm in Mondrup near Århus also tells us something about the regionally typical painting-up of timbers and infill panels, and about individual differences in the surroundings of the farms.

Kai Uldall i 1941 var blevet leder af Frilandsmuseet, samtidig med at Nationalmuseet havde fået tilknyttet to yngre historikere, Svend Jespersen og Axel Steensberg, der ønskede at kombinere den hidtidige bondegårdsforskning med henholdsvis arkivalske undersøgelser og arkæologiske udgravninger. Desuden havde moderniseringen af det danske landbrugsbyggeri siden »andelstiden« i slutningen af 1800-tallet betydet et stærkt indhug i den førindustrielle landbygningskultur, og i 1939 foreslog Axel Steensberg derfor en samlet registrering af gårdbyggeskik i Danmark »i kapløb med tiden«.

I årene 1944-61 berejste Nationalmuseets hold hele landet, inklusive Sydslesvig, begyndende med Sjælland og afsluttet på Fyn. Fokus lå gennem alle 17 år på den førindustrielle bygningskultur, og de konkrete registreringer var i høj grad præget

Fig. 6. Den slesvigske gård med den karakteristiske hovedlænge med stald og stuehus var i 150 år kastebold i den nationale kamp mellem dansk og tysk. Først i nyeste tid kan vi indrømme, at gårdtypens oprindelse bl.a. skal søges i middelalderens frisiske og nordvesttyske byggeskik. I de seneste år har Museum Sønderjylland igen sat fokus på byggeskikken fra oldtid til nyere tid som afspejling af kulturstrømninger i grænselandet, bl.a. i samarbejde med middelalderarkæologien i Århus og tyske *Hausforscher*. Men i nytolkningen af den førindustrielle landbyggeskik har Nationalmuseet, bl.a. på grund af sine formidable arkiver, en stor opgave, ikke mindst Frilandsmuseet. Foto (bindingsværksgården): Peter Dragsbo 2006; (den gulkalkede gård): Hans Helmer Kristensen 2006.

The Schleswig farm with its characteristic main wing with animal shed and farmhouse was a bone of contention for 150 years in the national struggle between Danes and Germans. Only in the most recent times are we able to admit that the origin of the farm type should be sought in among other places the medieval Frisian and North West German building tradition. In recent times Museum Sønderjylland has again turned the focus on building customs from ancient to recent times as a reflection of cultural currents in the border country, for example in collaboration with medieval archaeology in Århus and German Hausforscher. *But in the new interpretation of the pre-industrial rural building tradition the National Museum, not least the Open Air Museum, has a major task, partly due to its formidable archives.*

Fig. 7. Hist og her i bondegårdsundersøgelserne fandt vi fine haveoptagelser trods det stærke fokus på bygningerne. Her en have i Bjernemark på Tåsinge, fotograferet af Peter Michelsen 1960.

Here and there in the farm investigations we found fine garden registrations despite the strong focus on the buildings. Here a garden in Bjernemark on Tåsinge, photographed by Peter Michelsen in 1960.

af de foregående års forskningsdebat. Man koncentrerede sig især om gårdenes form, stuehusenes grundplaner og om de forskellige former for bindingsværkskonstruktioner. Derfor rummer bondegårdsundersøgelserne kun undtagelsesvis mere grundige helhedsbeskrivelser og interviews med ejerne. Men heldigvis kunne deltagerne i feltarbejdet få afløb for deres mere etnologiske interesser undervejs, og derfor kom der i de samme år værdifulde oplysninger og materiale ind til museet om bl.a. landbrug, fiskeri, møbelkultur, begravelsesskikke mv.

Det store materiale fra bondegårdsundersøgelserne forblev desværre stort set upubliceret. I 1960'erne og -70'erne svandt interessen for landbyggeskikken til fordel for nye etnologiske felter, bl.a. lokalsamfundsstudier og undersøgelser af industrisamfundets miljøer og elementer. Alligevel vendte museumsfolk flere gange tilbage til det gamle centrale forskningsfelt. Først Den fynske Landsby (i dag Odense Bys Museer), som i årene 1983-89 gennemførte en storstilet registrering af fynske gårdes udvikling 1850-1950 med særlig fokus på sammenhængen mellem brugsøkonomi og bygningsmasse. I 1989 og 1991 genoptog Nationalmuseets Nyere Tid bondegårdsundersøgelserne på Djursland og i Salling, men nu med et nyt indhold, hvor vægten i høj grad blev lagt på gården og husstandens udvikling over tid samt på analyse af hjem og familie. Og endelig fik undertegnede, der dengang var

Fig. 8. Også dette interessante billede fra en gård i Tårup på Østfyn 1959 var lidt af et særsyn i bondegårdsundersøgelsernes fotomateriale. Det viser bagsiden af en typisk fynsk gård med både de mange små knopskydninger fra 1800-tallet, møddingens nye plads bag gården og ensilagesiloen af cementringe, som var almindelig i 1940'erne og -50'erne.

This interesting picture from a farm in Tårup in eastern Funen in 1959 was also something of a rarity in the photographic material from the farm investigations. It shows the back of a typical Funen farm with the many small offshoots from the 19th century, the new placing of the midden behind the farm buildings, and the silo of cement rings that was common in the 1940s and 1950s.

leder af Middelfart Museum, sammen med museumsinspektør Helle Ravn, Langelands Museum, i 1998 en forskningsrådsbevilling til at skrive de danske landbrugsbygninger og landbohavers historie fra 1850'erne frem til nutiden. Undersøgelsen, der blev foretaget i tre udvalgte feltarbejdsområder: Viborgegnen, Vestfyn og Als, var den første, der så gården som en fysisk helhed af bygninger, haver og omgivende nærlandskab, men den analyserede samtidig materialet ud fra en række ældre og nyere etnologiske synsvinkler.

Før starten på selve feltarbejdet gennemgik vi materialet fra de tre områder i Nationalmuseets »bondegårdsarkiv«. Her blev vi først og fremmest imponeret over righoldigheden i arkivet: Fra stort set hver eneste landsby fra Gedser til Skagen lå der opmålinger, skitser, beskrivelser samt et væld af knivskarpe fotografiske mesterværker. Og naturligvis kunne vi bruge materialet. Dels gav det en grundlæggende fornemmelse af den nu stort set forsvundne bygningskultur, som den nyere udvikling i landbygningskulturen havde bygget videre på – eller brudt med. Dels valgte vi i en række tilfælde at undersøge ejendomme, der var særlig

godt beskrevet, fordi vi her – uanset om de dengang registrerede bygninger var bevaret – fik forærende et langt tidsperspektiv.

Men naturligvis var vi også frustrerede over, at de gamle undersøgelser havde været så selektive og styrede af den tids forskningsdagsorden. For eksempel var hverken havekulturen eller nyere tilbygninger og inventar stort set til stede i materialet. Efterfølgende gik vi derfor til to af dem, der havde deltaget i arbejdet, professor Bjarne Stoklund og fhv. leder af Frilandsmuseet, overinspektør Peter Michelsen, dels for at få mere viden om bondegårdundersøgelsernes teori og metode, dels for at drøfte, hvad resultaterne eventuelt ville kunne bruges til i nutid og fremtid.

Sammenfattende var konklusionen, at man skulle respektere datidens dagsorden. Som Bjarne Stoklund udtrykte det, burde man være loyal over for undersøgelsernes bagudrettede tidsperspektiv. I en kombination med nye arkivundersøgelser og resultater fra de senere års middelalderarkæologiske landsby- og gårdudgravninger ville materialet iflg. Stoklund bl.a. kunne bruges til »at rekonstruere de lange linjer i kulturudviklingen i det nordatlantiske område fra vikingetiden til i dag. Det er efter min mening problemer, der stadig er væsentlige, og som den moderne kulturforskning bør tage op«.

I dag har etnologien i stort omfang forladt den materielle kultur, herunder bygningsforskningen, til fordel for nye interesseområder. Til gengæld er feltet blevet taget op af den ekspanderende middelalderarkæologi, hvor man ikke mindst har ladet sig inspirere af Axel Steensbergs forsøg på kobling mellem arkæologi, bygningsforskning og historisk-arkivalske undersøgelser, selv om hans konkrete resultater undertiden skal tages med et gran salt. I denne kobling ligger store muligheder for genopbygning af en dansk »husforskning« i lighed med, hvad der mere kontinuerligt har været udført i bl.a. Tyskland og England. I denne forskning fortjener såvel den nyere etnologiske bygningsforskning som Nationalmuseets indtil nu ret ukendte bondegårdsarkiv at blive inddraget og udnyttet.

Det er da også tydeligt, at bondegårdsforskernes gamle faglige problemstillinger i disse år er ved at få en renæssance. For eksempel interesserer den forhistoriske arkæologi sig nu stærkere for regionale mønstre i tid og rum. Nye studier har bl.a. påvist, at kulturgrænser som grænsen mellem ovnhus og kaminhus i Nordjylland (ca. fra Holstebro til Mariager Fjord) eller den berømte »fynske diagonal« (en grænse mellem forskellige kulturelementer, som tidligere kunne konstateres fra Helnæsbugten i sydvest til Odense Fjord i nordøst) kan genfindes i forhistorisk materiale og dermed afspejler meget lange linjer i de regionale kulturvariationer. Ligeledes er interessen for grundplaner og konstruktioner vendt stærkt tilbage i en erkendelse af, at vi endnu kun har sparsom viden om udviklingen af bygningskonstruktioner og gårdtyper gennem middelalder og renæssance. Og det vi ved, synes i hvert fald ikke at kunne bekræfte de tidligere så dyrkede myter om kontinuitet, men peger tværtimod på, at perioden har været præget af en lang række forandringer og nyheder i bygningskulturen, både på land og i by, med stærke innovationsperioder både i højmiddelalderen og renæssancen.

Her står bondegårdsarkivet parat med en enestående dokumentation af en nu

forsvundet bygningskultur. Men det kan naturligvis ikke stå alene. Analysen af den bygningskultur fra 16-1700-tallet, som blev dokumenteret i 1940'erne og -50'erne, skal sammenholdes med de resultater, som arkæologiske undersøgelser og arkivstudier kan give. Ellers er der stor fare for, at man, som de ældre bygningsforskere så ofte gjorde, slutter bagud på løst grundlag. Ikke mindst har både Svend Jespersen og Bjarne Stoklund peget på, at der i arkiverne (fx tingbøger, skifter og skattetakseringer) gemmer sig store og – bortset fra en enkelt vestjysk undersøgelse – næsten uudnyttede muligheder for at nå tilbage til 1600-tallets bygningskultur.

Den første konklusion, jeg vil prøve at uddrage af det ovenstående, gælder ikke bare Nationalmuseet, men alle museer: at forskning og indsamling med klart formulerede faglige målsætninger står distancen på langt sigt i sammenligning med den bredere, men også mere dagsaktuelle og diffuse prioritering af forskning og indsamling. Det kan godt være, at bondegårdsundersøgelserne i deres teori og metode havde en for mange efterfølgende forskere frustrerende snæver synsvinkel. Men på den anden side var det netop de valgte synsvinkler, der bestod langtidsprøven – enten fordi de igen blev aktuelle, eller fordi de i deres formulerede valg vækker faglig respekt. Sådan bør al museal forskning og indsamling efter min mening målrettes. Enhver indsamling bør være knyttet til en defineret forskningspolitik (derfor er begrebet »indsamlingspolitik« meningsløst, medmindre det blot går på procedurer for modtagelse og hjemtagelse). Og denne forskningspolitik må selvfølgelig være styret af de aktuelle diskussioner og problemstillinger. Vi kan alligevel ikke imødekomme fremtidens kritik og konstatering af »huller«, men vi bør kunne forklare fremtiden, hvorfor vi gjorde, som vi gjorde.

Den anden konklusion handler om, hvad det er for et museum, vi i museumsverdenen – og befolkningen generelt – har brug for i vor midte: Hvad vi lægger i ordene nationalmuseum og centralmuseum. Tager vi begrebet *national*, som det jo bl.a. bruges inden for diskussionen om kulturarven, er der i hvert fald tre betydninger: For det første kan der være tale om et kvalitets- eller betydningsniveau, hvor national ligger på et plan under international, men over regional eller lokal. Det er det begreb, der bruges ved udvælgelsen af bygninger til fredning, ved udpegning af landskaber til nationalparker eller ved bestemmelsen af museumsgenstande af »enestående national betydning« (ENB) i samlingerne. Nationalmuseet bruger i høj grad dette begreb i relation til egne samlinger, men må også indrømme, at der lige så vel findes ENB-samlinger på landets øvrige museer som der findes ikke-ENB-genstande på Nationalmuseet.

Den anden betydning af national er den, hvor talen er om national identitet, dvs. hvor begrebet er knyttet til nationalfølelsens udvikling i 1800- og 1900-tallet. Heller ikke her er Nationalmuseet ene på banen. Vi har det nationalhistoriske museum på Frederiksborg Slot, hvis udgangspunkt bl.a. har været den nationale danmarks- og personhistorie. Vi har de kongelige samlinger på Rosenborg, der handler om regenternes historie og kultur. Og vi har i al beskedenhed Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, som med udgangspunkt i det dansk-tyske grænselands nationalhistorie i høj grad også har beskæftiget sig med national symbolik og identitet på landsplan.

Fig. 9. Af de tidligere så talrige kirkestalde på Als er i dag kun den imponerende række ved Egen Kirke bevaret i sin helhed. Kirkestalde kendes især fra Nordskandinavien, men har også eksisteret spredt rundt i Danmark, især i et bælte Sundeved-Als-Ærø. Kirkestaldene synes at være opstået i løbet af 1700-tallet, og Bjarne Stoklund tolkede dem i en artikel i Nationalmuseets Nyere Tids tidsskrift »Budstikken« fra 1950'erne i sammenhæng med den nye flotte, holstensk inspirerede brug af hestevogne til søndagskørsel. Gennem sit overblik over både Danmark og resten af Norden kunne en medarbejder ved Nationalmuseet på den måde sætte det, vi på Als kender som et lokalt fænomen, ind i et større perspektiv.

Of the once so numerous church stables on Als only the impressive row at Egen Church is preserved in its entirety today. Church stables are best known from northern Scandinavia, but they also existed scattered around Denmark, especially in a belt running through Sundeved-Als-Ærø. The church stables seem to have arisen in the course of the 18th century, and Bjarne Stoklund interpreted them in an article in the National Museum's Department of Modern Danish History periodical Budstikken *from the 1950s as associated with the new, impressive, Holstein-inspired use of horse-drawn carriages for Sunday driving. – Thanks to his broader view of both Denmark and the rest of Scandinavia a member of the National Museum staff was thus able to place what we on Als know as a local phenomenon in a larger perspective.*

Den tredje definition koncentrerer sig om, at national er det, der angår og dækker nationen som helhed, ikke mindst det statslige territorium – hvad enten der i Danmarks tilfælde er tale om det flernationale rige før 1814/1864 eller nationalstaten efter 1864. Her er det for alvor, at Nationalmuseet har sin plads og funktion – både som symbol for nationalstaten (nationalmuseer er en del af det, som etnologen Orvar Löfgren har kaldt »den nationale grammatik« – det, som de europæiske nationalstater har ment, de burde have for at være en rigtig stat) og som stedet for fortællingen om samme stat. Det var dette, der for første gang blev

forsøgt ved opbygningen af *Danmarkshistorier 1660-2000*, hvor man prøvede at koble en opfattelse af staten med dens livsformer og kulturer. Herved gjordes der vold på meget af det, der ikke specifikt kan knyttes til staten og dens historiske former. Men det er den slags tolkninger, et nationalmuseum kan og skal give, og som man mangler i forbløffende mange europæiske stater. Og det er netop den slags tolkninger, der kræver det nationsdækkende overblik og de nationsdækkende samlinger og arkiver, kort sagt: *Nationalmuseet som centralmuseum*. Det er det, vi i det nationale museumsnetværk kan forholde os til og spille sammen med i vores mangfoldige regionale og tematiske ansvarsområder.

LITTERATUR

Se bl.a. artikler om bondegårdsundersøgelserne i Nationalmuseets Arbejdsmark 1945, 1947 og 1962 samt Peter Dragsbo og Helle Ravn: Jeg en gård mig bygge vil – der skal være have til. Landbohistorisk Selskab 2001-2002 – samt Mette Skougaard og Jesper Herbert Nielsen (red.). Bondegård og museum. Frilandsmuseet 1997, heri bl.a. Bjarne Stoklunds artikel »Bondegårdsundersøgelser i kulturhistorisk og museologisk perspektiv«.

SUMMARY

Local peculiarities and the national project

The National Museum as viewed from Sønderborg Castle

For many years there has been an ongoing discussion of the role of the National Museum. For example the National Museum now shares the responsibility for the 'representative' collections with the country's other museums and concentrates on collections of "national importance". Similarly, Danish archaeologists and modern museum staff have had views about whether the National Museum should be a 'central museum' in the sense of a home base for nationwide specialties, or in the sense of the museum with the central overview and responsibility for national coordination.

From the viewpoint of the ethnological and historical museums that deal with many different specializations, what is needed first and foremost is the former: the National Museum as *the central museum*. This role is natural, among other reasons because of the National Museum's unique archives, built up over more than a century. Here I must single out the National Museum's Ethnological Investigations and the large collections built up there of pictures, interviews and notes. The author of this article has himself, in connection with an investigation of the development of the Danish farming buildings after 1850, used material from the National Museum's 'farm archive', which mainly contains the results of the large nationwide registrations of pre-industrial rural building customs in the 1940s and 1950s, but includes research results from as far back as the 1880s.

The material in the 'farm archive' very much reflects former agendas for research in the form of both evolutionist and diffusionist theories. But although in our own day we may be frustrated by the questions that were *not* asked, and the themes that were neglected, there is no doubt that the results of the investigations

with a well-defined theoretical and methodological goal are more useful in the long run than wider-ranging, but more randomly collected material. In fact the farm research from the 1940s and 1950s is today gaining new currency in the light of the great advances in Viking Age and medieval archaeology in Denmark and 'house research' in Germany and Holland, where some of the old issues are being taken up in new perspectives.

The discussion of the National Museum is actually about what we understand by the concept of 'national'. Is it a question of quality or significance, of national identity – or of what is relevant to the whole nation or state formation? With respect to cultural heritage of 'unique national significance, this is to be found in all Danish museums. And the exploration of national symbolism and identity takes place in several milieux, not least at Museum Sønderjylland and the museum at Frederiksborg Castle. But only the National Museum has the responsibility for 'being nationwide' by virtue of its knowledge, its archives and its research – just as the Museum in its informative work can and must interpret history and culture in the perspective of the national state, as has been tried in the new permanent exhibition *Stories of Denmark 1660-2000*.

Menneske og miljø

Naturvidenskab på Nationalmuseet gennem 70 år

AF CHARLIE CHRISTENSEN, CLAUS MALMROS, NIELS BONDE OG SABINE KARG

Ved Nationalmuseets fødselsdag i 1957 var det Naturvidenskabelig Afdeling, der fik til opgave at stå for jubilæumsudstillingen. Afdelingen var oprettet året før, som den 8. af Nationalmuseets afdelinger, med geologen og pollenanalytikeren Jørgen Troels-Smith som leder. Udstillingen omhandlede udgravningen af Muldbjerg, en tidlig bondestenalder-boplads i St. Åmose på Vestsjælland.

Naturvidenskaben havde dog været fast etableret på Nationalmuseet allerede nogle år, idet der siden 1940 havde eksisteret et såkaldt »Moselaboratorium« i et enkelt lokale på 1. afdeling, Danmarks Oldtid. Laboratoriets oprettelse skyldes Nationalmuseets engagement i St. Åmose, hvor store mængder oldsager fremkom ved 2. verdenskrigs omfattende tørvegravning. Vi skal dog yderligere 100 år tilbage for at finde begyndelsen på et formaliseret samarbejde mellem arkæologi og naturvidenskab.

I 1847 foreslog den navnkundige fysiker H. C. Ørsted således, at der i de nordiske riger skulle iværksættes et samvirke mellem arkæologer og naturforskere »for at det videnskabelige Udbytte ved Udgravninger og Fund af Oldsager kunde blive desto større«. Allerede i 1848 nedsattes »Leire-komiteen«, også kaldet 1. Køkkenmødding-kommission, bestående af arkæologen J. J. A. Worsaae fra Oldnordisk Museum (det senere Nationalmuseum), geologen G. Forchhammer og zoologen Japetus Steenstrup. Efter nogen intern uenighed udtalte komiteen, at de berømte køkkenmøddinger var menneskers værk og ikke naturlige skalbanker. Det vellykkede samarbejde blev fulgt op af 2. Køkkenmødding-kommission, hvis beretning udkom i 1900. I »Affaldsdynger fra Stenalderen« fremlagdes resultaterne af omhyggeligt gennemførte udgravninger, hvor naturforskerne bidrog til at skabe klarhed over tidsbestemmelse, naturforhold samt menneskets udnyttelse af naturens ressourcer, tre centrale forhold for forståelsen af vores fortid.

Men der blev brug for en tredje køkkenmødding-kommission. Den nedsattes i 1937, og fra Nationalmuseet deltog Therkel Mathiassen. Denne gang drejede det sig om kystbopladsernes relation til svingninger i stenalderens havspejl. Men også indlandets bopladser skulle undersøges, og her blev St. Åmose valgt som nøglelokalitet. I kommissionen sad også den kendte pollenanalytiker Johannes Iversen fra Danmarks Geologiske Undersøgelse, DGU. Han blev senere erstattet af sin elev, ovennævnte Troels-Smith, og dermed er vi tæt på situationen ved »Moselaboratoriets« oprettelse på Nationalmuseet.

Inden der berettes om naturvidenskabens næsten 70 år på Nationalmuseet, skal der redegøres for naturvidenskabens faglige udvikling i 1800- og første halv-

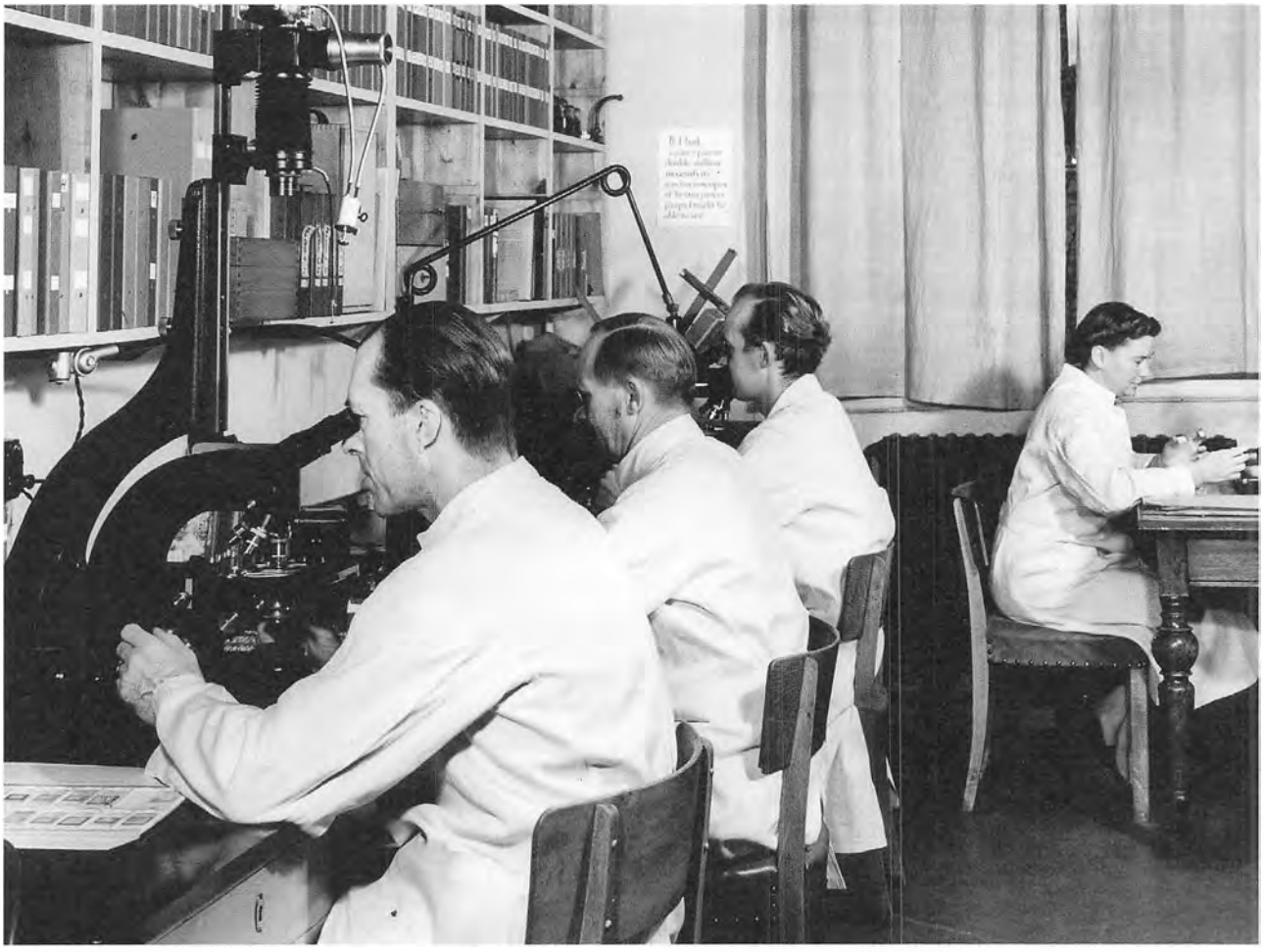

del af 1900-tallet, dog kun om de fagområder, der senere kom til at spille en rolle på Nationalmuseet. Ovennævnte Japetus Steenstrup var igen hovedperson. I begyndelsen af 1800-tallet indså man, at mosernes brændselsressourcer på et tidspunkt ville slippe op. I 1835 udskrev Københavns Universitet derfor en prisopgave, hvor der ønskedes en redegørelse for tørvens genvækst og de i moserne fundne planter. Den da 22-årige Steenstrup kastede sig ud i denne opgave og besøgte tørvemoser på Holte-egnen nord for København. Hans besvarelse blev trykt i 1842, og gennem bestemmelser af frø, kogler, blade og træstammer, det vi i dag kalder makrofossilanalyse, viste Steenstrup, at fire forskellige »skovgenerationer« har afløst hinanden, altid i samme rækkefølge. Han kunne derfor inddele i bævreaspens, fyrrens, egens og ellens periode, men årsagen til dette mønster var han ikke i stand til at angive. Teorien om tidligere istider blev nemlig først accepteret her i landet ved J. F. Johnstrups tiltrædelse som geologiprofessor i 1866, og det, Steenstrup fandt i moserne, var simpelthen rækkefølgen af træernes indvandring til Danmark efter isens afsmeltning.

Omkring 1900 erkendtes det, at der i mosernes aflejringer var bevaret store mængder af pollen, og man begyndte at bestemme og henføre de forskelligt udseende pollentyper til planteart. Svenskeren Lennart von Post fremlagde i 1916 pollenanalysen som metode, og Knud Jessen var her i landet hurtig til at tage den

Fig. 1. Pollenlaboratoriet på Naturvidenskabelig Afdeling i 1957 i baghuset, Ny Vestergade 11. Ved mikroskoperne ses Troels-Smith, Svend Jørgensen og Bent Fredskild.

The Pollen Laboratory of the Department of Natural Sciences in 1957 in the back building, Ny Vestergade 11. At the microscopes: Troels-Smith, Svend Jørgensen and Bent Fredskild.

i anvendelse. Hans disputats fra 1920 indeholdt de første danske pollendiagrammer, og i 1930'erne opdelte han tidsrummet fra isens tilbagesmeltning til nutiden i ni pollenzoner, hver karakteriseret af sin specielle sammensætning af vegetationen. Herved var grunden lagt for datering af arkæologiske fund gennem pollenanalyse.

Troels-Smith deltog fra 1939 i Nationalmuseets udgravninger i St. Åmose og startede året efter i det oprettede moselaboratorium, de første år som student, senere som udlånt afdelingsgeolog fra Danmarks Geologiske Undersøgelse (DGU). Troels-Smith havde allerede i drengeårene på Samsø samlet på oldsager og startede da også på arkæologistudiet, men gik snart, inspireret af Johannes Iversen, over til geologistudiet.

Moselaboratoriets første år var en sej kamp for mere plads, bedre instrumenter og lønnet arbejdskraft. Efter de første år på 1. afdeling flyttedes til lidt større lokaler på Konserveringsanstalten i baghuset Ny Vestergade 11, men først i 1960'erne fik den nu selvstændige afdeling rimelige pladsforhold ved indflytning i den tidligere direktørbolig på 1. sal i forhuset, og i takt med nedlæggelse af tjenesteboliger blev alle tre etager taget i brug og tidssvarende laboratorier indrettet.

En flok af frivillige deltog i arbejdet i felten såvel som i laboratoriet. Flere modtog undervisning i pollenanalyse mod at yde et tilsvarende antal timers laboratorie- eller kontorarbejde. De fåtallige mikroskoper blev efter dagens brug udnyttet af andre interesserede i aften- og nattetimerne. Midlerne til laboratoriets drift blev skaffet ad mange kanaler. Ud over store tilskud fra fonde blev laboratoriet fra 1947 tildelt årlige midler direkte fra Finansudvalget for at redde, hvad reddes kunne, i St. Åmose fra tørveskær og afvanding. Eksterne tilskud dækkede i mange år mere end 75% af laboratoriets drift.

Her skal kort nævnes de personer, der tegnede laboratoriet i pionerfasen. I 1944 blev der midler til at ansætte Børge Brorson Christensen. Han havde en uddannelse fra Kunstakademiet, viste sig eminent til at tegne pollen og var i det hele taget en tusindkunstner med sine hænder. Han blev senere leder af Nationalmuseets Konserveringsanstalt og afløst af botanikeren Bent Fredskild. I 1948 kom så Svend Jørgensen til. Han var opvokset i Undløse, havde gravet tørv og samlet oldsager i Åmosen og der lært Troels-Smith og Therkel Mathiassen at kende. Han kom til Nationalmuseet fra en stilling som adjunkt i engelsk og gymnastik ved Ordrup Gymnasium. Han skrev senere en disputats om Åmosen, og ved sin pensionering i 1974 var han ubestridt den person, der havde talt flest pollen her i landet. På Ordrup Gymnasium havde han gjort en kollega, senere rektor Knud Andersen, interesseret i arkæologi. Knud Andersen kom i Åmosen til at forestå opsamlinger af oldsager på de hundreder af bopladser, der fremkom på de store afgravede tørveflader.

Men som det fremgår, var det Troels-Smith, der var den centrale person. Hans personlighed og store engagement tiltrak fagfæller og studerende. Gennem mange år afholdt han kurser i mosegeologi på Samsø og i Åmosen. På de små hold, ofte kun to ad gangen, kom man tæt på Troels-Smith, han fik set en an, og man blev måske tilbudt deltagelse i egentlige udgravninger. Han elskede akademiske diskus-

sioner med de studenter, han omgav sig med, men hvis man hørte til dem, der blev ansat under ham, så var konfrontationer til gengæld næsten uundgåelige. Efter indførelsen af demokratisk styreform på Nationalmuseet i 1975 må det til gengæld siges, at han stort set afstod fra fortsat at styre sine ansatte.

Berømte var lørdagskollokvierne, hvor deltagerne på skift fremlagde et emne. Vi var mange, der hentede stor inspiration her. Dog ikke alle. Kunstmaleren Per Kirkeby, som tillige er geolog, skriver i sin bog Ekspeditioner & Udflugter (1992) om sin deltagelse i Troels-Smiths kollokvier: »Jeg deltog mod slutningen af min studietid i nogle intime kollokvier på hans kontor i Nationalmuseets naturvidenskabelige afdeling. Ud over Troels-Smith var vi kun studenter, og stemningen var trykket og ufri. Og det på trods af mesterens frilufts-look, seler, dolk og pibe«, og senere: »De svedne seancer hos Troels-Smith var en flok disciple og mesteren, som på forskellige skjulte måder skulle smigres og bekræftes i sin position«. Per Kirkeby illustrerede det med et linoleumssnit af en storrygende Troels, med seler, livrem og dolk foran en tændstikmand af en student, der kun nåede ham til knæene.

Troels' faglige indsats skal efterfølgende beskrives. Det bliver tillige en beskrivelse af laboratoriets arbejde de første par årtier.

Fig. 2. Pollen af lind fra mjød i barkspand fra Egtved-pigens grav. Foto: J. Troels-Smith.

Pollen of lime from mead in a bark bucket from the grave of the Egtved Girl.

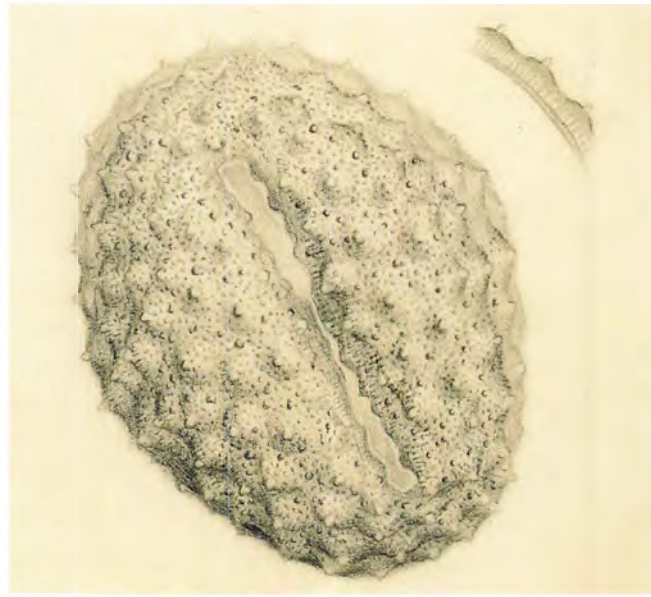

Fig. 3. Pollen af baldrian. Tegnet og beskrevet af B. Brorson Christensen. Brorson afslutter sin meget detaljerede beskrivelse af pollenkornets overflade således: »Sagt i få ord: Pollenkornet ser ud, som var det tæt besat med små fregnede Kvindebryster«.

Pollen of valerian. Drawn and described by B. Brorson Christensen. Brorson ends his highly detailed description of the surface of the pollen grain as follows: "In a few words: the pollen grain looks as if it is thickly strewn with small freckled female breasts".

Pollenanalysen skulle forfines, og der blev derfor systematisk indsamlet pollen af nulevende planter, som så blev beskrevet, tegnet og fotograferet. Dette kæmpestore arbejde foregik i tæt samarbejde med Johannes Iversen, og Danmark var i 1940'erne og 50'erne førende inden for pollenanalyse.

I felten var der brug for et præcist system til beskrivelse af tørv og gytje. Under arbejdet i Åmosen blev et sådant klassifikationssystem udarbejdet, afprøvet og senere publiceret, og der er ikke mange artikler om mosegeologi og pollenanalyse, der, selv i dag, ikke har en henvisning til Troels-Smiths afhandling fra 1955. Da kravene til naturvidenskabelig dokumentation og prøveudtagning på udgravninger blev større og større, måtte udgravningsmetoderne tilsvarende forfines. Det mente Troels-Smith ikke, at arkæologerne var villige til, så derfor overtog han selv udgravningerne i Åmosen. Det er reelt kun få lokaliteter, der blev udgravet efter Troels-Smiths retningslinjer. Muldbjerg-bopladsen er en af dem; her blev systemet fulgt, og han forlod først pladsen efter 17 års gravninger.

Nye arbejdsområder blev taget i brug på laboratoriet, så snart de havde vist deres værd, og der var økonomiske muligheder herfor: Det drejede sig om vedanatomisk bestemmelse, kulstof-14 datering, makrofossilanalyse og dendrokronologi, som det senere skal beskrives.

Hele denne metodeudvikling havde, groft sagt, for Troels dette ene mål: At beskrive det tidlige landbrugs opståen i Danmark. Iversen viste i 1941 gennem pollenanalyse, at landbrugets indførelse markerede sig i pollendiagrammer ved skovrydninger, dyrkning af korn samt kvæggræsning, det såkaldte stenalder landnam. Men Troels-Smith påviste en tidligere fase, hvor husdyrene efter hans mening havde stået på stald og var fodret om vinteren med tørret løv, især elm, som går voldsomt tilbage i alle nordvesteuropæiske pollendiagrammer. Han mente, at det var Ertebøllekulturen, der stod bag disse tidlige spor af landbrug. Det har senere vist sig ikke at være tilfældet, ligesom elmens tilbagegang i dag betragtes som et resultat af elmesyge. Det betyder dog ikke at Troels' opfattelser var uden betydning i den vigtige diskussion om landbrugets indførelse, som for øvrigt kører videre i dag.

I et forsøg på at eftergøre stenalderens landnam blev der i samarbejde med DGU i 1953-54 i Draved Skov i Sønderjylland fældet et areal med naturskov under anvendelse af slebne flintøkser. De fældede træer blev efter tørring afbrændt, korn udsået og arealet afgræsset i de følgende år. Et meget tidligt eksempel på eksperimentel arkæologi.

Den store vestsjællandske Åmose spillede, som det nok allerede er fremgået, en afgørende rolle for Moselaboratoriets oprettelse og videre udvikling, både socialt og fagligt. Under 2. verdenskrig og de første efterfølgende år var mosen hovedleverandør af tørv og tørvebriketter til hovedstaden. Om sommeren befolkedes den centrale del af 5.000 mennesker fra nær og fjern. En stor barakby blev etableret ved Magleø, nær Bodal-godset, med sovebarakker, kantine, kiosk, børnehave og som i en rigtig guldgraverby et bordel med 10 ansatte. Langt de fleste oldsager gik utvivlsomt upåagtet i ælte- og pressemaskiner, men da Nationalmuseet begyndte at udbetale dusør, kom der mere gang i indberetningerne. Så gjaldt det for mu-

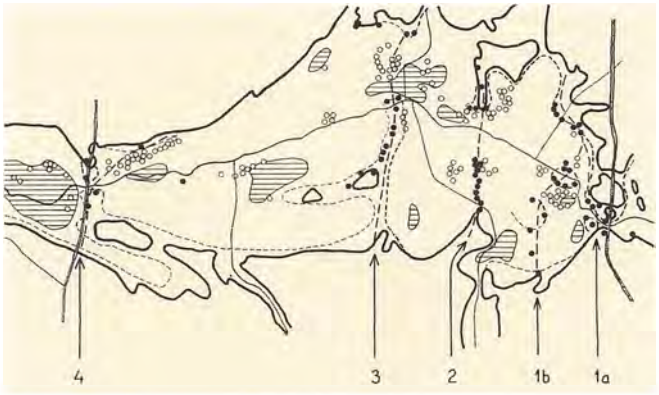

Fig. 4. Fordelingen af stenalder-bopladser i østlige del af St. Åmose. Udfyldte og åbne cirkler angiver henholdsvis bopladser på moræne og tørv. Sandsynlige »overgangslinjer« i stenalderen er angivet ved 1a til 4. Tegning: Knud Andersen 1983.

The distribution of Stone Age settlements in the eastern part of Store Åmose. Filled and open circles respectively indicate settlements on moraine and peat. Probable "transition lines" in the Stone Age are indicated as 1a to 4.

seets folk om i huj og hast, ofte i lygtens skær, at sikre sig naturvidenskabelige prøver på fundstedet for oldsagerne.

Laboratoriets, senere afdelingens, undersøgelser i mosen foregik fra 1939 og ebbede ud omkring 1973. Arbejdet havde de første år mest karakter af redningsgravninger, men senere blev der tid til mere forskningsprægede udgravninger på bopladser.

De lange udgravningssæsoner krævede faste installationer på stedet, så teltene blev hurtigt skiftet ud med selvopførte træhytter. De blev placeret i en grusgrav ved Øgårde nær Undløse, centralt i tørveudvindingsområdet. Snart kom lokum, brønd, køkkenkælder og flagstang til, men aldrig elektricitet. Den lokale historiker Jørgen Mogensen skriver: »Det i arkæologisk henseende meget berømte »moselaboratorium« ville man i dag ikke bruge til sine høns«. Sådan husker vi, der har

Fig. 5. Finansudvalget på besøg i St. Åmose i 1948 besigtiger udgravet stammebåd. Foto: J. Troels-Smith.

The Parliamentary Finance Committee on a visit to Store Åmose in 1948, inspecting an excavated dugout boat.

boet der, det nu ikke. Grusgraven blev lejet for en periode på 99 år, og »Husede«-lejren, som den blev døbt, var i alle årene rammen om et aktivt miljø, såvel i hverdag som fest. Mange museumsfolk har i tidens løb boet her og fået deres graveuddannelse i mosen. Det samme har talrige besøgende fra ind- og udland.

Til udgravningslejren indløb meddelelser fra tørvearbejderne om fund, dusører blev udbetalt, og herfra udgik de daglige cykel- og gåture til arbejdsområderne. Specielt de store flader, der fremkom ved den gradvise opharvning af tørvesmuld til briketfremstilling, gav muligheder for at registrere jæger- og bondestenalderens bopladser. Der fremkom mere end 300 såkaldte »smuldbopladser«, de fleste fundet af den entusiastiske rektor Knud Andersen på lange vandreture over mosefladerne i fritiden.

Af de vigtigste udgravninger skal ud over Muldbjerg nævnes: Ulkestrup I og II, de bedst bevarede hytter fra Maglemosekulturen, Kongemose-bopladsen, som lagde navn til Kongemosekulturen, Præstelyngen, sen Ertebølleboplads med meget velbevarede oldsager af træ, St. Lyng VI, mellemneolitisk offerplads med skaldynge af muslinger, hvortil kommer omkring 25 stammebåde, en halv snes padleårer, fiskeruser, hundredvis af ofrede lerkar og mange andre unikke genstande. Der blev også udført rent geologiske undersøgelser med henblik på udredning af vandstandssvingninger i søen.

Åmosen er nu igen i fokus. Den centrale del af mosen blev fredet i 1995 for at bevare de tilbageværende kulturlevn, og for tiden arbejdes der med et større naturgenopretningsprojekt, som skal sætte store dele af mosen under vand.

Et andet område, der har spillet en væsentlig rolle i afdelingens historie, er Stavns Fjord på Samsø. Her vendte Troels-Smith tilbage til barndommens jagtmarker og tog initiativ til at få fjorden fredet og efterfølgende udlagt som forskningsområde. Med udgangspunkt i den oprettede feltstation på Gammelholm blev der gennem et par årtier udført naturvidenskabelige undersøgelser af forskere fra mange institutioner.

Fig. 6. Troels-Smith fejrer 70-års-dagen med studenter i Åmoselejren, 1986. Foto: Anders Fischer.

Troels-Smith celebrates his 70th birthday with students in the Åmose Camp, 1986.

Efterfølgende skal kort beskrives de fagområder og laboratorier, der efterhånden kom til, og lidt om de ansatte, deres arbejde og resultater, idet vi dog afstår fra direkte at omtale nuværende ansatte.

Mosegeologi og pollenanalyse var med fra Moselaboratoriets start, og mange oldsager fra moser over hele landet blev i denne periode dateret gennem pollenanalyse.

Troels-Smiths forskning i det tidlige landbrug førte ham også til Schweiz, hvor han gennem flere år undersøgte neolitiske bopladser på små holme i søer, de såkaldte pælebygder, og skrev disputats herom. Det må retfærdigvis siges, at der blev arbejdet med meget andet end det tidlige landbrug. Undersøgelser af svingninger i stenalderhavets havspejl, de såkaldte Littorina-transgressioner, var også et forskningsområde lige fra begyndelsen og blev i årene 1975-90 fulgt op med deltagelse i de store udgravninger i stenalderfjordene ved Vedbæk og Halsskov.

Ved de omfattende udgravninger af jernalderens våbenofre i Illerup, Ejsbøl og Nydam har afdelingen udført hele det geologiske feltarbejde. Særlig indgående er Nydam Mose undersøgt, og her er det bemærkelsesværdigt, at offersøen er opstå-

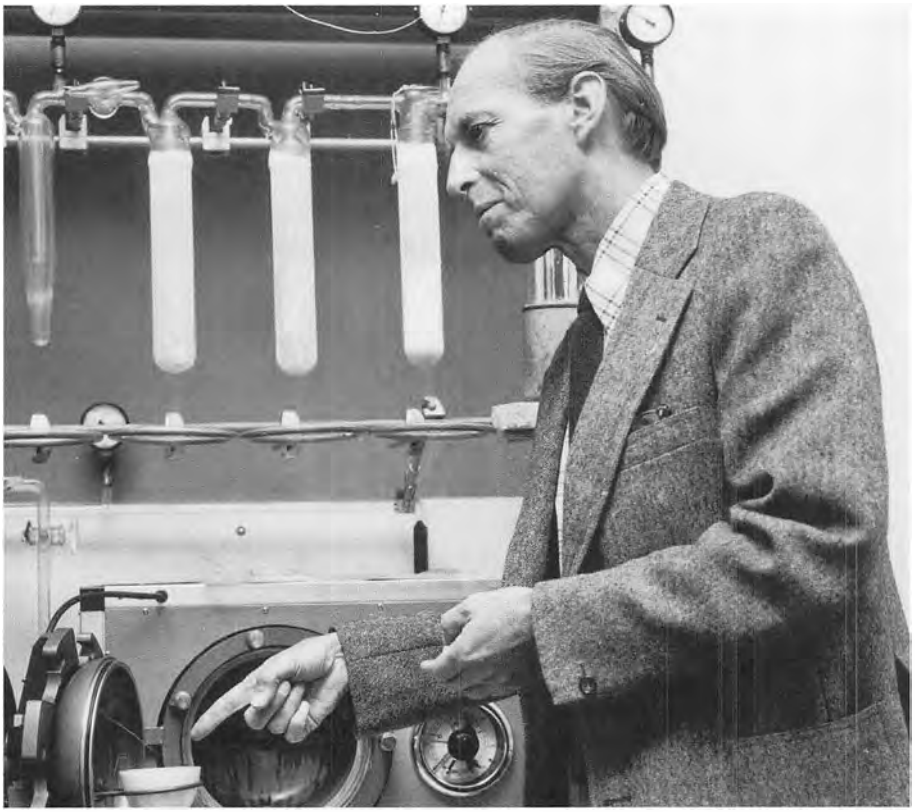

Fig. 7. Henrik Tauber i Kulstof-14 laboratoriet i 1976 i dets første lokaler i Prinsens Palæ på Nationalmuseet. Foto: Lennart Larsen.

Henrik Tauber in the Carbon-14 Laboratory in 1976 in its first premises in Prinsens Palæ at the National Museum.

et ved omfattende tørvegravning i tidlig jernalder. De seneste år har lokaliteten Slotseng i Sønderjylland, med Danmarks ældste rensdyrjægerbopladser, været i fokus. I et lille vandhul nær bopladserne er der lige efter istiden aflejret en fuldstændig senglacial lagserie indeholdende faunalevn fra Bøllingtiden, dvs. den første varmeperiode efter istiden.

Kulstof-14 dateringslaboratoriet blev oprettet 1951 i et samarbejde mellem Nationalmuseet, Danmarks Geologiske Undersøgelse og Zoofysiologisk Laboratorium ved Københavns Universitet, og som leder ansattes Henrik Tauber. Laboratoriet var det første i Europa. Efter næsten 40 års virke afløstes Tauber i 1990 af Kaare Lund Rasmussen, der virkede frem til laboratoriets ophør i 2000. Dateringerne blev udført efter den »konventionelle« metode, hvor prøver efter en omfattende forbehandling undersøges med en Geiger-tæller, der registrerer mængden af de radioaktive kulstof-14 atomer. I det halve århundrede, hvor laboratoriet eksisterede, blev der udført 7.000 dateringer af prøver fra planter, træ, knogler og bløddyrskaller fra geologiske aflejringer og arkæologiske fund. I løbet af de første årtier lykkedes det at datere pollenzonerne og at fastlægge stenalderens kulturperioder, som viste sig at være betydeligt ældre end tidligere antaget. Disse perioder måtte yderligere rykkes tilbage i tid, efter at det fra 1970'erne blev muligt at kalibrere kulstof-14 dateringerne gennem sammenligninger med tællinger af årringe fra nulevende samt fossile træer. Uden Kulstof-14 laboratoriets indsats havde det eksempelvis næppe været muligt at fastlægge en kronologi for oldtidens hustyper i Danmark eller udviklingen af de forhistoriske inuit-kulturer i Grønland.

Med henblik på finkorrektion af dateringerne blev der siden 1970'erne udført målinger af prøvernes indhold af kulstof-13 isotopen, som er betinget af, om prøvematerialet stammer fra landjordens eller havets dyre- og planteverden. For menneskenes vedkommende har kulstof-13 indholdet i knoglerne således afsløret, at kosten i jægerstenalderens slutfase var domineret af marin føde (fisk, havpattedyr og -planter), mens den i den tidlige bondestenalder havde terrestrisk oprindelse (landplanter og -pattedyr).

Lukningen af laboratoriet i 2000 var en logisk følge af, at der omkring 1990 var etableret et AMS-dateringslaboratorium på Institut for Fysik & Astronomi ved Aarhus Universitet. Her udføres målingerne af kulstof-14 indholdet ved accelerator-massespektografi (AMS), som sammenlignet med den konventionelle metode har indlysende fordele. Det er således muligt at datere ganske små prøver og at producere langt flere dateringer, da analysetiden er meget kort.

Vedanatomisk laboratorium blev oprettet 1963 gennem ansættelse af Ejnar Tellerup, der kom fra Rigspolitiets Tekniske Afdeling. Hans opgaver bestod i artsbestemmelse af trægenstande fra arkæologiske fund såvel som prøver til kulstof-14 datering. Efter Tellerups død 1971 blev arbejdet videreført af andre medarbejdere på Naturvidenskabelig Afdeling. Bestemmelserne fortæller om den vigtige rolle, træ havde som råstof i fortiden. Betydelige mængder af træ har været anvendt til bygning af huse og andre konstruktioner og til fremstilling af våben, red-

Fig. 8. Flettet måtte af grene fra et af bondestenalderens fiskegærder ved Halskov, dateret 3.200 f.Kr. Der er anvendt rodskud af hassel fremkommet ved stævning, dvs. systematisk beskæring af træerne nær roden. Denne form for skovdrift har været praktiseret fra sen jægerstenalder og frem til nutiden. Foto: Charlie Christensen.

A woven mat of branches from one of the Neolithic fish weirs at Halskov, dated 3200 BC. Root suckers of hazel produced by pollarding, i.e. systematic trimming of the trees near the root, have been used. This kind of silviculture has been practiced from the Late Mesolithic until the present day.

Fig. 9. Bundt af hør og sæddodder i ofret lerkar i Fuglsøgårds Mose ved Hadsund. Foto: Reno Fiedel.

A bunch of flax and gold of pleasure in a sacrificed earthenware vessel in the bog Fuglsøgårds Mose near Hadsund.

skaber og fartøjer, hvor funktionen ofte var bestemmende for valget af træart; det meste træ blev dog uden tvivl brugt som brændsel i husholdningen, til brænding af keramik og til udvinding og smedning af jern.

Træressourcernes udbredelse og karakter ændredes gennem oldtiden, ikke kun af naturlige årsager, men også som følge af menneskenes indgreb i skov og landskab. Analyser af træ fra Ertebøllekulturens kystbopladser ved Tybrind Vig og Halskov har vist, at der allerede i den sidste del af jægerstenalderen fandtes en form for skovbrug, hvor urskoven blev ryddet og erstattet af kulturskov med stævnede hasselbuske, som kunne levere tilstrækkelige mængder af lange vidjer og pæle til brug for ruser og fiskegærder.

Makrofossilanalyse, bestemmelse af korn, frø og andre plantedele, blev på afdelingen introduceret af Bent Fredskild, der blandt andet påbegyndte opbygningen af afdelingens store samling af frø fra nulevende planter. Nationalmuseet havde dog allerede i 50'erne en verdenskendt specialist på dette felt, nemlig Hans Helbæk. I Danmark er hans mest berømte arbejde nok analyserne af maveindholdet fra moselignene fra Grauballe og Tollund, men han lavede også analyser af korn og frø fra en række af de kendte jernalderbopladser i Vestjylland. Internationalt blev Hans Helbæk mest kendt for sit omfattende arbejde med materiale fra Mellem-

østen, hvor han undersøgte prøver fra de nu klassiske udgravninger ved Jericho, Beidha og Nimrud.

Arbejdet med makrofossiler på Nationalmuseet kom dog først for alvor i gang med ansættelsen af David Earle Robinson fra Glasgow i 1985. Som fast inspektør på makrofossillaboratoriet indledte han med stor succes et samarbejde med lokalmuseerne for at fremskaffe prøver fra de arkæologiske udgravninger. Det drejer sig dels om forkullet og derved bevaret plantemateriale fra huse, gruber og andre anlæg på bopladser, dels om uforkullet materiale bevaret i vanddrukne lag som voldgrave, brønde og affaldslag i byerne. Herved fremkom mange nye oplysninger om kulturplanternes indførsel og dyrkning gennem de sidste 6.000 år.

Makrofossilanalyserne har endvidere bidraget til belysning af fortidens udnyttelse af naturressourcerne og den agrare økonomi, f.eks. afgrødevalg, dyrkningsteknikker samt funktion af huse og staldbygninger. De bedste resultater er fremkommet i et tæt samarbejde med andre naturvidenskabsfolk og arkæologer, som det er tilfældet ved Viborg Søndersø udgravningerne, eller ved samarbejde med kolleger over landegrænser som i »Hansa-projektet«, der belyser madtraditioner i Nordeuropa fra middelalder til nyere tid. Laboratoriet har, i lighed med Vedanatomisk laboratorium, opbygget en database, der indeholder oplysninger om botaniske fund fra et meget stort antal fundpladser.

Dendrokronologisk dateringsmetode blev introduceret af amerikaneren Andrew E. Douglass, som i 1929 fremlagde resultaterne af omfattende undersøgelser af tømmer fra indianske bopladser i det sydvestlige USA. Med ét slag løste han årtiers diskussioner mellem amerikanske arkæologer vedrørende alderen af disse bosættelser.

Metoden udnytter det faktum, at træer, som vokser i klimazoner med vinterlig vækstpause, danner årringe, hvis tykkelse bestemmes af især ydre faktorer som

Fig. 10. Skuldelev, vrag 2, bygget af egetræ. Bjerget fra bunden af Roskilde Fjord i 1962. I dag udstillet i Vikingeskibshallen i Roskilde. Ved dendrokronologiske undersøgelser kan skibets byggetidspunkt fastsættes til 1042. Yderligere har det været muligt at fastslå , hvor det er bygget. Sammenligninger med nordvesteuropæiske årringskurver viser nemlig størst overensstemmelse med Irland, og bedst af alle med kurver fra omegnen af Dublin. Foto: Vikingeskibshallen.

Skuldelev, Wreck 2, built of oak. Salvaged from the bottom of Roskilde Fjord in 1962. Exhibited today in the Viking Ship Museum in Roskilde. Dendrochronological investigations have established that the ship was built in 1042. It has further been possible to establish where it was built. Comparisons with north west European growth ring graphs show the best match with Ireland, and best of all with graphs from the environs of Dublin.

temperatur og nedbør. Træer fra samme område får derved samme karakteristiske rækkefølge af smalle og brede årringe. Det betyder, at det ved årringsmåling er muligt at bestemme, hvornår det enkelte træ er fældet. Når tømmeret fra træet indgår i en konstruktion, hus, kirke, bro, skib osv., er denne dermed dateret.

I Europa er det først og fremmest den tyske botaniker Bruno Huber, vi kan tilskrive æren for at indføre dendrokronologien. Inspireret af Douglass begyndte han allerede i 1937 med at indsamle og bearbejde prøver fra levende træer og arkæologiske lokaliteter i det centrale Europa. Efter krigen slog Huber sig ned i München, og herfra spredtes metoden i Europa de følgende årtier.

Først i 1970 blev metoden introduceret i Danmark. Det skete på Nationalmuseet, hvor man, takket være en treårig bevilling fra Forskningsrådet, indledte undersøgelser i Sønderjylland. Selv om metoden viste sig anvendelig i Danmark, gik der ti år, inden der blev ansat fast personale på det, der kom til at hedde Nationalmuseets Dendrokronologiske Laboratorium. Efter opbygningen af en dansk grundkurve for egetræ er utallige historiske og arkæologiske monumenter siden blevet dateret præcist. Efterhånden blev det også muligt at fastslå, hvor det anvendte tømmer til bygninger, fartøjer m.m. havde vokset, såkaldt proveniensbestemmelse.

I dag indgår laboratoriets videnskabelige medarbejdere i et omfattende internationalt samarbejde med kolleger i Nordeuropa og har deltaget i projekter i mange lande. Laboratoriets resultater, som alle frit kan anvende, er tilgængelige på internettet.

Troels-Smith gik af som 70-årig i 1986. De efterfølgende år konstitueredes Henrik Tauber som leder, i 1989 efterfulgt af pollenanalytikeren Bent Aaby. Afdelingen blev i 1990 en enhed under Afdelingen for Oldtid og Middelalder med navnet Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser, NNU. Så fulgte en kort tid som enhed under Forskningsafdelingen, og efter endnu en organisationsændring blev NNU lagt sammen med Danmarks Oldtid under denne enheds leder. Man kan sige, at vi nu er tilbage, hvor det hele begyndte. NNU varetager dog på Nationalmuseet selvstændigt forskningsområdet »kulturhistorisk relateret naturvidenskab«.

Gennem 60'erne og 70'erne øgedes antallet af gravende institutioner og dermed antallet af nødgravninger kraftigt. I Museumsloven af 1984 blev Naturvidenskabelig Afdeling tillagt en central funktion i forhold til landets museer, men uden at afdelingen blev tilført flere medarbejdere. Den tid, hvor afdelingen forestod egne udgravninger, er forbi, men til gengæld arbejdes der nu tæt sammen med lokalmuseerne på såvel små serviceopgaver som store forskningsprojekter, hvor vi er ligeværdige partnere. Johannes Brøndsted – den senere rigsantikvar – skrev i 1940: »Vaabenløs paa Forskningens Slagmark og altsaa ilde faren er den Arkæolog, der ikke kan tidsfæste sine Oldsager«. Siden er flere naturvidenskabelige dateringsmetoder kommet til, og vi er nået dertil, at ingen arkæolog i dag starter en udgravning uden at tænke naturvidenskab ind i forløbet. Og opgaverne er absolut ikke blevet mindre spændende end ved Moselaboratoriets oprettelse.

LITTERATUR

Svend Thorkild Andersen: Jørgen Andreas Troels-Smith. Nekrolog. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1992.

Charlie Christensen og Claus Malmros: Tørvefabrikanter og arkæologer. Nyt fra Nationalmuseet 108, 2005.

Charlie Christensen: Maglemosen og mosegeologiens historie. Søllerødbogen, Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune 1979.

Anders Fischer and Kristian Kristiansen (red.): The Neolithisation of Denmark. 150 years of debate. Collis Publications, Sheffield 2002.

Axel Garboe: Geologiens historie i Danmark. II Forskere og resultater. Reitzels Forlag 1961.

Hanne H. Hansen og Bent Aaby: Stavns Fjord – et natur- og kulturhistorisk forskningsområde på Samsø. Carlsbergfondet og Nationalmuseet 1995.

Knud Jessen: Moseundersøgelser i det nordøstlige Sjælland. Danmarks Geologiske Undersøgelse, II. Rk., Nr. 34. 1920.

Johannes Japetus Smith Steenstrup: Geognostisk-Geologisk Undersøgelse af skovmoserne Vidnesdam og Lillemose. Videnskabernes Selskabs Skrifter 1842.

Jørgen Troels-Smith: Ertebøllekultur – Bondekultur. Resultater af de sidste 10 års undersøgelser i Aamosen. Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1953

SUMMARY

Man and the Environment

70 years of the natural sciences at the National Museum

At the time of the National Museum's 150th anniversary in 1957 it was the Department of Natural Sciences that was given the task of organizing the anniversary exhibition. The Department had been established the previous year as the eighth of the National Museum's departments, with the geologist and pollen analyst Jørgen Troels-Smith at its head. The exhibition was about the excavation of Muldbjerg, an Early Neolithic settlement in Store Åmose in West Zealand. Since 1940, though, a so-called "Bog Laboratory" had existed in a single room in the First Department of the National Museum, Danish Prehistory. The establishment of this laboratory was a result of the National Museum's involvement in Store Åmose, where large quantities of antiquities emerged during the extensive peat-digging of World War II.

Looking at the Danish situation as a whole, we have to go back a further century to find the start of a formalized collaboration between archaeology and the natural sciences. In 1848 the First Kitchen Midden Commission was set up, consisting of the archaeologist J. J. A. Worsaae from the Museum of Northern Antiquities, the geologist G. Forchhammer and the zoologist J. J. S. Steenstrup. As early as 1842 the last of these had written a monograph on plant remains in bogs north of Copenhagen and demonstrated the succession of the reintroduction of trees after the melting of the ice. After the emergence of pollen analysis Knud Jessen was able in the 1930s to divide the time after the Ice Age into nine pollen zones, and this laid the basis for pollen analytical dating.

From the beginning of the laboratory the bog Åmosen played a crucial role. During the war a small camp of primitive wooden sheds was established there in the middle of the peat-digging area. During the annual long digging seasons new

methods were developed for excavation, sampling and stratification. The archaeological rescue work was supported by special state funding for many years. Several unique Stone Age settlements and numerous individual finds were excavated until as late as 1973. The winters in the laboratory were used to refine the pollen analysis, to draw up pollen diagrams, and to register the many antiquities brought back.

The geologist Troels-Smith was the central figure. For a number of years he succeeded at the National Museum in getting better and better premises, modern equipment and more staff. For many years Troels-Smith held famous 'Saturday colloquia' in his office, where he was a great inspiration to many students. Troels' research was entirely focused on the introduction of agriculture 6000 years ago, but over the past few decades a wide spectrum of research fields has been taken up, often in collaboration with the increasing number of competent local museums.

As new methods were adopted and when the funding was available, new laboratories were established and skilled professionals were added to the staff. In 1951 the Carbon-14 Dating Laboratory was established, the first in Europe. It was able to carry out 7000 datings and thus map out the Danish archaeological and geological timescale before it succumbed in 2000 to the competition with the AMS method.

In 1963 the Wood Anatomy Laboratory was established and in 1980 the Dendrochronological Laboratory. This was where researchers began building up a Danish 'master chronology' for oak, which is a precondition for datings, and in time dendroprovenancing also became possible. In 1985 the Macrofossil Analysis Laboratory was started up, and analyses of charred seeds and grain from the many settlement excavations all over the country were launched. Since the 1950s, though, Hans Helbæk had worked with analyses of seeds from the bog bodies from Grauballe and Tollund besides well known sites in the Middle East.

In a restructuring in 1990 the Natural Sciences Department became a unit under the name Environmental Archaeology and Archaeometry, NNU, and later became part of the Danish Prehistory department – in other words it went back to where the Bog Laboratory had once started.

Guldets tale

Gamle og nye blik på middelalderens gyldne altre

AF KAREN STEMANN-PETERSEN, SØREN KASPERSEN,
POUL GRINDER-HANSEN OG NIELS BONDE

På Oldsagskommissionens månedlige møde 8. marts 1821 kunne kommissionens sekretær Christian Jürgensen Thomsen oplæse et brev fra sognepræst Niels Blicher i Randlev i Østjylland. Blicher gjorde opmærksom på, at Oldsagskommissionens samlinger, i daglig tale Oldnordisk Museum, kunne komme i besiddelse af

Fig. 1. Det gyldne alter, som i 1821 kom til København fra Tvenstrup Kirke, nu kendt som Odderalteret. Foto: John Lee, Nationalmuseet.

The golden altar that came to Copenhagen in 1821 from Tvenstrup Church; it is now known as the Odder Altar.

Fig. 2. Det gyldne krucifiks, som en overgang var monteret under retabelbuen på Odderalteret. Foto: John Lee, Nationalmuseet.

The golden crucifix that was once mounted below the retable arch on the Odder Altar.

»en mærkværdig Altertavle fra en nedlagt Kirke i Jylland«. Kirken, nemlig Tvenstrup nær Odder, var året før blevet revet ned og den hidtidige alterudsmykning blevet hjemløs. Nyerhvervelsen ville kunne udfylde et hul i samlingerne, som ifølge Thomsen havde »den allerfølelligste Mangel paa Altertavler«. I en indberetning fra samme forår beskrev pastor Blicher tavlen, som »vel ikke er meget stor, men vidner om en meget høj Alderdom – og har vist nok i sin Tid været et kostbart Mesterværk …«.

Allerede sidst på måneden gik tavlen fra Tvenstrup med fragtskipper til København. Men den var ikke straks udstillingsegnet. Da Thomsen præsenterede tavlen ved mødet 7. juni 1821, forklarede han: »Da Alteret befandtes at være opfyldt med Støv og Voxpletter samt flere Gange i ældre Tider paa en slet Maade at være

bleven restaureret besluttede Secretairen strax at lade dette i sit Slags sjeldne Stykke udbedre«. Restaureringen indebar ifølge kommissionens takkebrev til kirkeejer major von Voss, at tavlen blev afpudset og atter samlet. Herefter tog den sig meget vel ud og var »en sand Ziir« for museet.

Tavlen fra Tvenstrup Kirke er et såkaldt gyldent alter af egetræ beklædt med tyndt udhamrede, forgyldte kobberplader (fig. 1). Oprindelig har der været anbragt indfattede bjergkrystaller rundt om i rammeværket. Alteret består af to dele, en alterbordsforside, også kaldet et frontale, fordi det skulle dække alterets front, og en opbygning, der efter det latinske ord for sin placering 'bagerst på (alter)bordet' kaldes et retabel. Retablet afsluttes i dette tilfælde med en høj, rundet bue som et symbol på himmelhvælvet. Hertil kommer et krucifiks i samme teknik, som oprindelig ikke hørte til alteret, men som sekundært er blevet anbragt under retablets bue (fig. 2).

Det springer i øjnene, at frontale og retabel på tavlen fra Tvenstrup ikke passer sammen i bredden, og deres udsmykning er så forskellig, at de to dele må være udført til lidt forskellig tid og på hver sit værksted. Forklaringen på disse forhold findes i de arkivalske oplysninger. Tvenstrups nabokirke Odder havde i 1640 fået en ny altertavle, og den gamle, gyldne tavle blev derefter solgt til Tvenstrup for 10 daler. Men også den nærliggende Saksild Kirke havde haft et gyldent alter tilovers, og det var i 1613/14 blevet solgt til Tvenstrup for 1½ daler. Tvenstrup Kirke var således blevet den stolte ejer af hele to genbrugsaltre, og den har så åbenbart fået et helt alter ud af de bedste dele fra hvert af disse to. Denne historie er også forklaringen på, at tavlen fra Tvenstrup i vore dage er kendt som Odderalteret, og som sådan skal den også betegnes i det følgende.

Odderalteret hører til en fornem gruppe af gyldne alterudsmykninger fra den romanske periode i dansk middelalder, dvs. fra tiden 1100-1250. I løbet af 1800-årene blev flere af disse gyldne altre indsendt til Oldnordisk Museum. Det drejer sig i alle tilfælde om altre fra jyske kirker. I 1867 afgav Lisbjerg Kirke en alterudsmykning bestående af samhørende frontale og bue-retabel med et indføjet, lidt ældre krucifiks (fig. 3). Lisbjergalteret er det tidligst beskrevne gyldne alter, idet allerede Tycho Brahes søster Sophie i de første årtier af 1600-årene omtalte det i sin slægtsbog som »en tavle af messing med mange støvede billeder på, har været forgyldt med ungarsk guld og krystal stene derudi indsat«. Af stil er det også det ældste af de gyldne altre fra Danmark.

I 1873 fik museet fra Tamdrup Kirke i Østjylland fem egetræsfyldinger fra renæssanceprædikestolen. På træet var sømmet en lang række overmalede relieffer, som viste sig at være tilklippede plader svarende til pladerne på de gyldne altre. En del viser bibelske scener, og de kan sættes sammen, så de udgør udsmykningen på et frontale (fig. 4), mens en særlig serie på syv billeder, der fortæller om missionæren Poppo og kong Harald Blåtands omvendelse til kristendommen, snarest har siddet på et retabel eller på et relikvieskrin,

1875 blev der indsendt et frontale fra Sindbjerg Kirke. På dette stykke er de fleste af de gyldne plader gået tabt. Til gengæld er det blevet muligt at se den bagvedliggende egetræskonstruktion. Endelig modtog det tidligere Oldnordisk Museum, nu Nationalmuseet, i 1896 et velbevaret gyldent frontale fra Ølst Kirke.

Fig. 3. Lisbjergalteret. Foto: John Lee, Nationalmuseet. *The Lisbjerg Altar.*

Fig. 4. De gyldne plader fra Tamdrup Kirkes forsvundne alterfrontale. Foto: John Lee, Nationalmuseet.

The golden plates from Tamdrup Church's now-vanished altar frontal.

Tilbage i deres oprindelige sammenhæng er altrene i to jyske kirker, Stadil og Sahl. Frontalet fra Stadil er bygget ind som midtfelt i en renæssancealtertavle. Det har som det eneste bevaret nogle af sine middelalderlige bjergkrystaller, som er anbragt oven på farvet pergament, så de ligner kulørte ædelsten. Sahlalteret, som består af både frontale og retabel, er blevet restaureret med mange nye, klare glaskrystaller, men oprindelig var også dette alters krystaller placeret på farvet bund. En indberetning fra kirkens præst til oldforskeren Ole Worm i 1638-39 nævner »... altertavlen, som er alt sammen af messing sat på træ og forgyldt, (om)fattende adskillige trykte billeder samt med mange krystal stene ziret og beprydet, samme sat på rødt, hvidt, blåt og grøn farve«.

Foruden disse i alt syv gyldne altre fra det nuværende Danmark findes et gyldent alterfrontale af beslægtet type fra Kværn i Sydslesvig, nu i Germanisches Nationalmuseun i Nürnberg. I Lyngsjö Kirke i Skåne står fortsat et gyldent frontale fra samme periode, men dets stil er så tæt beslægtet med et tysk frontale i Gross-Komburg, at det må betragtes som et importarbejde fra Tyskland. Fra middelalderens Sverige stammer et gyldent alter fra Broddetorp, nu i Statens historiska Museum i Stockholm. Det består af et frontale og et retabel ligesom altrene fra Lisbjerg, Sahl og Odder, men modsat de danske altre har retablet ingen bue.

Det faktum, at de gyldne kobberplader er monteret på en kerne af egetræ, har i de seneste år gjort det muligt at forsøge at tidsfæste de gyldne altre ved hjælp af den dendrokronologiske dateringsmetode, der er baseret på studiet af variationerne af tykkelsen af træernes årringe.

Gennem de sidste knap 40 år har Nationalmuseet udført dendrokronologiske undersøgelser i Danmark. Det har resulteret i en alenlang række af præcise dateringer af fortidsminder. Sideløbende er der også opbygget en kurve – en såkaldt grundkurve – som viser, hvorledes egetræerne har vokset i Danmark gennem de sidste 2000 år. Samtidig er der etableret et samarbejde med kolleger i Norge,

Sverige og Nordtyskland, som betyder, at Nationalmuseets dendrokronologer har adgang til grundkurver for egetræ fra vore nabolande. Dette er en vigtig forudsætning for at udføre dendrokronologiske undersøgelser, idet genstande af træ fundet i Danmark jo godt kan være lavet af træ fra andre egne.

Inden for de sidste femten år er der udført dendrokronologiske undersøgelser på fire af Nordens gyldne altre. En sådan undersøgelse kræver, at der tildannes en smal målebane, hvor årringene står tydeligt frem, så det er let at måle tykkelsen af de enkelte årringe. Forud for hver enkelt undersøgelse foregår der derfor en indgående afvejning af, om et sådant indgreb er rimeligt i forhold til de oplysninger, der kan fremkomme ved en årringsundersøgelse: nemlig dannelsestidspunktet for de undersøgte årringe, samt i heldigste tilfælde, hvornår træet, som den undersøgte prøve stammer fra, blev fældet – og brugt. I »gamle dage« – før industrialiseringen – blev tømmeret nemlig normalt altid forarbejdet og anvendt kort tid efter fældningen. Træ lader sig lettest bearbejde med håndværktøj, når det er nyfældet. Hvis der overhovedet har været tale om noget, der kan minde om tørring eller lagring af egetræ, drejer det sig formentlig kun om den tid, det har taget at transportere træet fra fældningsstedet til anvendelsesstedet.

En undersøgelse af Lisbjergaltrets egetræskonstruktion foretaget i 1992 viste, at to rammestykker stammer fra træer, som er fældet ca. 1135, og da frontalet ikke bærer præg af ændringer, angiver denne datering også fremstillingstidspunktet for alteret.

Frontalet fra Broddetorp blev undersøgt i 1996. Dets to brede egeplanker stammer efter al sandsynlighed fra samme træ. Ingen af plankerne har imidlertid de yderste årringe, det såkaldte splintved, bevaret, og derfor er det kun muligt at sige, at alteret er lavet på et uvist tidspunkt efter det senest målte år, *terminus post quem* (»tidspunkt efter hvilket«). Korrigeres der for det manglende splintved, kan det konstateres, at de to planker stammer fra et træ, som er fældet *efter* 1002. Årringskurven, som viser, hvordan træet har vokset, omfatter mere end 300 år, så det er et stort og gammelt træ, og det er ikke sandsynligt, at der er borthugget mange årringe. Den naturvidenskabelige datering passer ikke med den traditionelle kunsthistoriske datering, som siger 1175-90, og den sandsynligste forklaring er, at plankerne fra Broddetorp er genbrug. Stykkerne bærer da også præg af at have været anvendt i anden sammenhæng.

Både frontalet og retablet fra Odder er blevet undersøgt, men desværre var det kun muligt at datere et træstykke fra frontalet. Heller ikke her har træet noget splintved bevaret. Når der korrigeres for denne mangel, kan det fastslås, at det træ, som brættet stammer fra, tidligst kan være fældet i 1208. Dette årstal angiver *terminus post quem* for fremstillingen af frontalet. Der er endvidere undersøgt to planker fra frontalet fra Ølst. De var også uden splintved. Undersøgelsen viste, at disse to planker stammer fra træer, som er fældet engang *efter* 1140. Endelig skal et udskåret egetræsfrontale fra Borbjerg Kirke ved Holstebro omtales, idet dette frontale klart er inspireret af metalfrontalerne. En af plankerne herfra har ved en undersøgelse vist sig at stamme fra et træ, som er fældet *efter* 1250. Planken har ikke splintved bevaret, og derfor er der også tale om en datering af typen *terminus post quem*.

Mens dateringerne ikke forrykker de hidtidige kunsthistoriske stildateringer væsentligt, giver målingerne en anden oplysning af interesse. Egetræet på alle de undersøgte eksemplarer har nemlig vokset i lokalområdet. Ingen af disse altre er altså importarbejder. De er udført på stedet, i al fald hvad deres træarbejde angår.

Altrenes metal har i de senere år ligeledes været genstand for undersøgelser foretaget på Nationalmuseet med støtte fra Novo Nordisk Fonden i forbindelse med et forskningssamarbejde mellem museet og Københavns Universitet. De tynde kobberplader, der er sømmet på den grundlæggende egetræskonstruktion, består af dels billedfelter opdrevet i relieffer, dels bånd med opdrevne, stansede eller graverede ornamenter, der smykker rammeværket. Alle disse kobberplader fik en særlig glans ved lueforgyldning, der blev kontrasteret med en mere eller mindre udstrakt brug af brunfernis (»vernis brun«) samt ved indfattede bjergkrystaller. Hvor forgyldningen i dag er slidt af, fremstår kobberet korroderet til brunt eller irgrønt.

I 1100-årenes begyndelse blev der udarbejdet en håndbog på latin over kunsthåndværkets teknikker. Forfatteren Theophilus kan formentlig identificeres med en guldsmed ved navn Roger af Helmershausen. Værket, der er overleveret i flere afskrifter, beskriver bl.a. de for altrene relevante teknikker som kobberbearbejdning og brugen af lueforgyldning sammen med brunfernis. Nationalmuseets aktuelle undersøgelser skulle bl.a. fastslå, om de danske altre er udført i overensstemmelse med de teknikker, der er beskrevet hos Theophilus.

Ved undersøgelserne blev der udtaget i alt 36 små metalprøver fra altrene på Nationalmuseet. Alle prøverne blev indstøbt i polyester, så de kunne undersøges som glatslebet tværsnit i et scanning-elektronmikroskop. Gennemsnitligt bestod metallet af 99% kobber med 0,5% bly og promiller af andre forureninger. Kobberets renhed svarer til analyser af samtidigt forgyldt kobber fra det øvrige Europa. Renheden har sikret kobberets smidighed ved bearbejdning, så det kunne tåle en opdrivning til højt relief, hvor hovederne – som også Theophilus beskriver det – træder kraftigst frem, medens underkroppe og ikke mindst fødder formes mere i plan med grunden.

Mikroskopi af forgyldningslaget og dets analyse bekræftede, at den anvendte teknik var lueforgyldning. Selv om lueforgyldning i vore dage har begrænset anvendelse, er både brugen af amalgam, dvs. en blanding af guld og kviksølv, påføringen og kviksølvets afdampning ved opvarmning ret velbeskrevet. I tværsnit kunne guldlaget ved mikroskopi som ventet se lidt porøst ud, fordi der ved afdampning af kviksølv opstår små hulrum i belægningen (fig. 5). Under varmebehandlingen fæstner guldet sig til kobberet, men blander sig ikke dermed. Belægningen består ved analyse således af guld med en rest af kviksølv.

Dekoration med brunfernis skal ifølge Theophilus foregå ved, at mønsteret eller teksten tegnes op på kobberet og graveres i overfladen. Et tyndt lag linolie fordeles på kobberet og varmes op over en ild af trækul, til det størkner og bliver brunt. Hvis det skal være mørkere, kan der påføres mere olie, og processen gentages. Når stykket er afkølet, skal de valgte felter af den indgraverede form skrabes ren for fernis og derefter tørres over med en rensende kviksølvblanding. Endelig lueforgyldes de rengjorte kobberflader.

Retningslinjerne hos Theophilus strider i nogen grad imod de undersøgelser af skandinaviske altres brunfernis, der er publiceret af Poul Nørlund og den svenske forsker Andreas Oldeberg. Nørlund fandt, at brunfernis, bl.a. når den anvendtes som skygge på de opdrevne figurer, blev påført efter og dermed oven på laget af guld og fernis, og han opfattede guldets tab af glans som et udslag af den ekstra opvarmning. Oldebergs analyser viste, at der kunne være kobbermineraler i brunfernissen, hvilket har fået nogle forskere til at regne med, at den tørrende olie indeholdt pulveriserede pigmenter ligesom i maling. Flere har også efterspurgt en forklaring på, at de forskellige altres brunfernis fremstår i flere nuancer.

Vi valgte at koncentrere os om alteret fra Odder, idet fernissen på retablet fra 1100-årenes første halvdel syntes usædvanligt mørk og tyk, medens farven forekom lidt lysere på det yngre frontale. Organiske analyser på meget små, udtagne prøver af selve brunfernissen fra både retablet og frontalet bestemte denne som olier, der var tørret ved opvarmning, sandsynligvis linolie, ganske som Theophilus beskrev det. Lysmikroskopi og analyser på polerede tværsnit af metalprøverne viste desuden, at fernislaget ikke indeholdt pulveriserede pigmenter som i maling, men kun spor af kobbermineraler og lidt andre forureninger fra oliens reaktion med kobberet derunder. En prøve fra retablet viser, hvorledes brunfernisfladen støder op imod de forgyldte kobberområder (fig. 5-6). Tværsnittet af en graveret linje i kobberet viser sig som et v-formet hak, hvor lueforgyldningen går præcis til linjens kant, medens fernissen på den anden side af graten også fordeler sig ned i denne. Det betyder, at indridsningen blev lavet, før linolien påførtes, ganske som i Theophilus' anvisning.

For at få en større viden om kombinationen af lueforgyldning og brunfernisdekoration blev der gennemført forsøg i samarbejde med guldsmedene Bent Exner samt Dorthe og Ebbe Hjorth, som kunne tilbyde erfaring med lueforgyldning og faciliteter til fortætning og opsamling af processens sundhedsfarlige kviksølv. Små nye kobberplader fik i forvejen indgraveret motiver og deres overflader påbrændt linolie. De områder af motiverne, som var valgt til forgyldning, blev fritskrabede helt hen til gravørstiklens spor. For yderligere at rengøre de blotlagte kobberfelter brugte vi en fortyndet, mineralsk syre, hvor Theophilus måtte lave en kviksølvblanding. Det forud klargjorte amalgam blev penslet på som en pasta. Det lod sig slet ikke binde til områderne med fernis, men kun til det rene kobber, og det krævede tydeligvis erfaring at få det til at fordele sig jævnt under kviksølvets langsomme afdampning. Belægningen var indledningsvis grå, men når kviksølvmængden ved opvarmningen blev nedbragt til under 25%, blev laget guldfarvet.

Brunfernissen blev mørkere, jo længere opvarmningen varede ved. Den kunne blive meget mørkebrun og til sidst forkulle og krakelere. Men hvis man indledningsvis blot varmede, til olien stivnede på kobberet uden at tage tydeligt farve, var det muligt efter fritskrabning og opvarmning til forgyldning at afslutte med en mellembrun farve.

Poleringen af den påførte lueforgyldning til et glat og blankt lag måtte ske meget forsigtigt og med let tilspidsede redskaber for at undgå trykskader på de tilstødende flader med brunfernis. Forsøgene viste, at arbejdsgangen forekom særdeles hensigtsmæssig. Der var intet spild af dyrebart guld ved pålægningen af

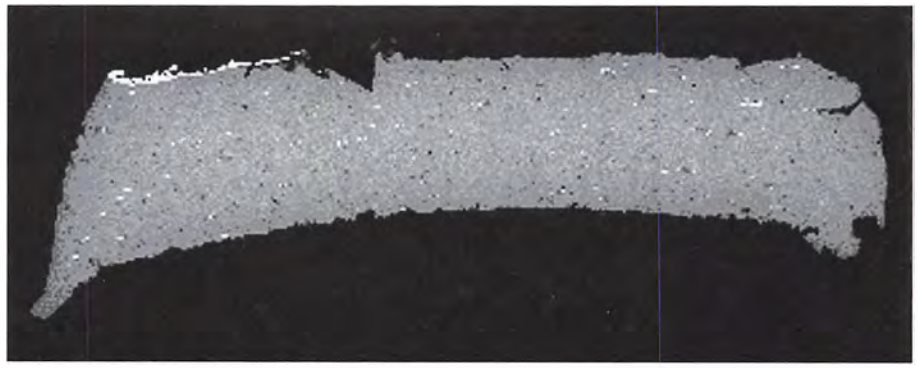

Fig. 5. Glatslebet tværsnit af kobberprøve med luefor-gyldning fra Odderalterets retabel. Kobberpladen er 0,25 mm tyk. National-museet.

Smooth-polished cross-section of copper specimen with fire-gilding from the retable of the Odder Altar. The copper plate is 0.25 mm thick.

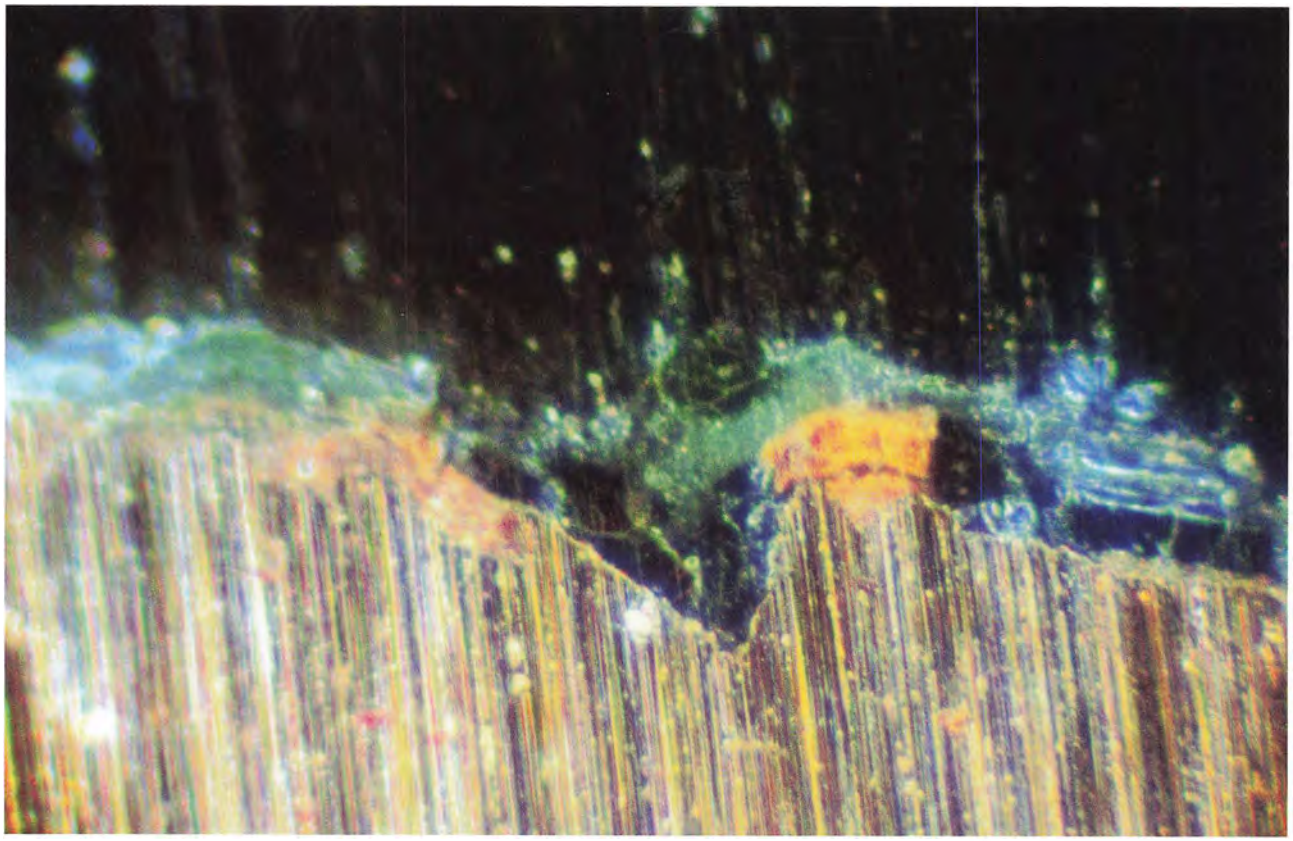

Fig. 6. Glatslebet tværsnit af samme prøve fra Odder-alterets retabel i kraftigere forstørrelse. Brunfernis findes i og til højre for gra-veringen. Nationalmuseet.

Smooth-polished cross-section of the same specimen from the retable of the Odder Altar retable in a higher enlargement. There is brown varnish in and to the right of the engraving.

amalgam. Efter en forsigtig polering fremstod de tyndt forgyldte flader, som var de af rent guld, i en smuk vekselvirkning med partierne af brunfernis. Materiale-mæssigt har kombinationen af de to teknikker været billigere end ren forgyldning – og er af en fornem, æstetisk virkning.

Endelig er der på frontalet fra Odderalteret også foretaget en undersøgelse af sømhuller fra reliefpladernes fæstnelse i et forsøg på at fastslå deres oprindelige position. Tolv felter, fordelt i tre rækker under hinanden, rummer episoder fra Jesu barndomshistorie, læst fra venstre mod højre (fig. 1). Men allerede ved mod-tagelsen på Oldnordisk Museum i 1821 manglede to plader i fortællingen, og ræk-kefølgen af motiver tyder på, at nogle plader er fejlplacerede.

For at afklare dette problem sammenlignede vi dimensionerne af henholdsvis paneler og pladestørrelser og foretog en rokering af pladerne ved computermani-

Fig. 7. Reliefplader på frontalet fra Odder under omplacering. Foto: Karen Stemann-Petersen, Nationalmuseet.

Relief plates on the frontal from Odder during rearrangement.

Fig. 8. Konservatoren i gang med afmontering af gyldne plader på Odderfrontalet. Foto: Poul Grinder-Hansen, Nationalmuseet.

The conservator removing the golden plates from the Odder Frontal.

Fig. 9. Computerskabt rekonstruktion af den oprindelige placering af reliefferne på Odderfrontalet, sammenlign med fig. 1. Foto: John Lee, Nationalmuseet, bearbejdet af Karen Stemann-Petersen, Nationalmuseet.

Computerized reconstruction of the original placing of the reliefs on the Odder Frontal, cf. fig. 1.

pulation. Seks plader blev derefter midlertidigt afmonteret (fig. 7 og 8), og de blotlagte paneler blev undersøgt for sømhuller og andre spor. Sammenligningen mellem sømhullerne i pladernes kanter og i egetræet viste sig vanskeliggjort ved, at der er sket et stort svind i de to egetræsplanker, som udgør dette frontales grundkonstruktion. Svindet og dermed spalten mellem de to planker ved midterrækkens felter må have medført, at de to nu manglende relieffer blev trukket i stykker. Rester af smedede jernsøm i egetræet vidner om, at pladerne på et tidspunkt er søgt fastholdt i deres fragmenterede tilstand.

Denne undersøgelse viste, at det var muligt at samle to sæt relieffer, der førhen fremstod adskilte, det ene med motiver af Barnemordet i Bethlehem og det andet med billeder af Kongernes Tilbedelse (fig. 9). Det sidstnævnte er af stor betydning for forståelsen af den fortolkning af Jesu barndomshistorie, der er lagt frem med fremstillingen på dette frontale. Den plade med De hellige tre Konger på Rejse, der afslutter øverste række, kunne nemlig ikke flyttes. Det betyder, at de to tomme felter til venstre på frontalet må have vist episoden med de hellige tre konger, der i deres søgen efter den nyfødte kongesøn opsøger kong Herodes i Jerusalem. Fortællingen om de tre gode konger og den ene onde er dermed kommet til at dominere frontalets barndomshistorie på en måde, der ikke kan være tilfældig. Denne viden må inddrages i fremtidige tolkninger. Vi undlod dog at flytte permanent rundt på pladernes placering, for Odderfrontalets hidtidige udseende er blevet veletableret i kunsthistorien.

Fra den kristne kirkes tidligste tid har alterbordet været genstand for særlig udsmykning i form af beklædning med især broderede tekstiler eller kostbare metaller. Således beretter pavekrøniken *Liber pontificalis*, at kejser Konstantin i 300-årene skænkede hele syv altre i sølv til Laterankirken i Rom, og efter Roms plyndring i 846 rettede pave Leo 4. op på tabene ved bl.a. at skænke et frontale til højalteret i Peterskirken. Det havde relieffer i guld og sølv med scener fra både det gamle og det nye testamente. Et bevaret højalter fra samme tid i San Ambrogio i Milano har guld- og sølvplader i relief på alle fire sider.

Perioden fra ca. 800-ca. 1250 var de gyldne altres glanstid. Mange tyske og franske kilder omtaler sådanne metalbeklædte altre. De må altså have været udbredt over hele Europa, men kun 17 er bevaret, og heraf er over halvdelen, ni i alt, som nævnt fra det middelalderlige Danmark. Disse ni altre er derfor en fremragende kilde til belysning både af de gyldne altres fremstilling og brug og af den ældre middelalders tro og tankeverden.

Alteret i koret var kirkens vigtigste liturgiske møbel, fokuspunktet for nadverens sakramente i østenden af bygningen med døbefonten som en modpol i vestenden. Abbed Suger fra klosterkirken i Saint-Denis ved Paris fastslog i sit skrift om indvielsen af den nye kirke i 1144, at jo dyrere og mere pragtfulde kirkens hellige kar var, jo mere velegnede var de til at forrette den hellige nadver. I middelalderkirken var nadveren nemlig det højtidelige og mystiske øjeblik, hvor alle skel mellem himmel og jord for en stund blev slettet, og vejen til og fra Gud stod åben. Derfor skulle også altrene fremstå med den største rigdom, og abbed Suger sørgede for, at kirkens gyldne frontale fra ca. 870 fik følge af forgyldte paneler med relieffer og indskrifter på de tre andre sider af det fritstående alterbord.

Et vigtigt forbillede for sådanne gyldne altre fandtes i Salomons tempel i Jerusalem, hvor et cedertræsalter i det inderste rum i tempelhallen, det Allerhelligste, var helt beklædt med guld (ifølge 1. Kongebog 6, 19-22). Dertil kom, at gudstjenesten i kirken blev opfattet som en afspejling af den himmelske liturgi, som den ifølge bl.a. Johannes' Åbenbaring udfolder sig ved guldalteret foran den højestes trone (8, 3-4).

Den liturgiske ramme er afgørende for forståelsen af vore gyldne altre, herunder de serier fra Kristi liv, som de fleste af dem blev smykket med. Jesu barndomshistorie fortæller, hvordan Guds ord fik kød og blod, da hans søn kom til verden, og hentyder dermed også til den konkrete forvandling, der efter den katolske kirkes opfattelse finder sted under nadveren, når brødet og vinen bliver til Kristi legeme og blod. Denne forvandling – den såkaldte transsubstantiation – blev ophøjet til dogme, dvs. en religiøs sandhed, på det 4. Laterankoncil i 1215. I katolsk forståelse er sakramentet samtidig en offerhandling, hvor menigheden mindes og på ny frembærer Kristi sonoffer på Golgatha. Hele nadverhandlingen er altså en slags gentagelse af Kristi forløsningsværk: hans lidelsesfulde martyrium, hans opstandelse og herliggørelse.

Det er ud fra denne kobling mellem fødslen og nadveren, at Maria sidder med det lille Jesusbarn, der netop er kommet til verden i kød og blod, som hovedmotiv på både Lisbjergalteret og Lyngsjöfrontalet (fig. 10). På de øvrige frontaler viser det centrale felt den herliggjorte Kristus, der troner i strålekrans med de fire evan-

Fig. 10. Maria troner med Jesusbarnet i det himmelske Jerusalem midt på Lisbjergalterets frontale. Foto: John Lee, Nationalmuseet.

The Virgin Mary enthroned with the Christ Child in the Celestial Jerusalem in the middle of the frontal of the Lisbjerg Altar.

gelistsymboler eller engle omkring sig. Også dette motiv er nært knyttet til messehandlingen. Det er for denne ophøjede majestæt, at menigheden frembærer deres offer. Skildringen af Herrens herlighed, Majestas Domini, var primært baseret på en vision hos den gammeltestamentlige profet Ezekiel (kap. 1) og på Johannes' tilsvarende syn i sin Åbenbaring (kap. 4). Fremstillingen på de gyldne frontaler skal også forstås som en teofani, dvs. som et billede på guddommens tilsynekomst og nærværelse i koret, når nadverelementerne forvandledes til hans kød og blod. I det øjeblik forenedes det himmelske og det jordiske, og engle var til stede i koret. Som abbed Vilhelm af Æbelholt skriver i et brev: »Når det guddom-

melige mysterium finder sted i Guds tempel, nemlig når Kristi legeme modtages, efter at Guds ord er fremført gennem præsternes mund, forenes jo det højeste med det laveste, englekoret bistår synderne, hvilke vender tilbage til Herren, der skænker syndsforladelse« (II, 14). På frontalerne i Sahl og Stadil Kirker taler engle i medaljoner med indskrifter om deres nærvær under mysteriet, om udvekslingen mellem de to sfærer. De står de jordfødte brødre bi, bringer løfterne og bønnernes røgelse op til Gud og de himmelske gaver til jorden.

Hvert alter har sin egen karakter, idet det i sine former og billedsprog rummer en rigdom af betydninger og lægger op til forskellige fortolkningslag. Samtidig udgør altrene som gruppe en enhed, som skyldes deres særlige materialevalg; deres strålende fremtoning gennem forgyldningen og ædelstenene.

Det er indlysende, at forgyldningen af altrene ikke kun er reserveret kristne og ædelsindede personer, for også skurke som kong Herodes er gyldne. Forgyldningen er heller ikke blot en baggrund, som skal signalere begivenhedernes plads i Guds store plan for verden. Snarere kan den dækkende forgyldning sammen med den udstrakte brug af bjergkrystaller og det rigt ornamenterede rammeværk forstås som en særlig udbygning af altrenes udsagn. Man kan sammenligne med begreber, der blev benyttet af middelalderens teologer med udgangspunkt i antikkens retorik. Retorikeren skelnede mellem tre led i et udsagn: det tema, kunstner og programlægger havde inddraget (*inventio*), den måde, det blev ordnet på (*dispositio*), og endelig selve udsagnets form og hensigt (*elocutio*). Altrenes guld kan ses som en del af *elocutio*.

I kirkelæreren Augustins De Doctrina Christiana fra ca. 426 var der afgørende gjort op med antikkens retoriske tradition. Veltalenhedens kunst var dermed placeret i en kristen ramme, hvor den alene skulle tjene sandheden og være et våben mod falskhedens forsvarere. Man opererede i middelalderen fortsat med tre stiltyper inden for *elocutio:* den enkle, der skulle belære, den mellemste, der skulle behage, og den høje, som skulle bevæge modtageren og føre denne til et nyt standpunkt. Relateret til de gyldne altre kan man sige, at forgyldningen forlenede formerne med særlig kraft og betydning og løftede dem op i den høje stil.

På frontalet i Stadil Kirke indrammer en latinsk indskrift i et antikt versemål, elegiske distika, konkret og i overført betydning tavlens særlige glans: »Mere end ved sin gyldne glans stråler den skinnende tavle, du skuer, ved den kundskab, den udfolder om den hellige historie, nemlig Kristi underfulde lære, som ved sin egen glans overstråler guldet for de rene af hjertet. – Derfor, rens du sindet ved troen, du som læser dette, hvis du ønsker at skue det guddommelige lys' glæder«. Indskriften, som selv må siges at være affattet i den høje stil, hører hjemme i en lang række af middelalderlige indskrifter, der betoner, at værket overstråler stoffet, dvs. guldet. Men samtidig er guldet det kendetegnende afsæt for værkets skønhed og fylde, for dets udsigelsesgrad af sandheden. Og helt i forlængelse af Augustins forståelse af den højeste veltalenhed opfordrer det gyldne værk og dets indskrift betragteren til at åbne sig for den ultimative indsigt. Som sådan repræsenterer de gyldne altre den optimale iscenesættelse af messens mysterium, signalerer det guddommeliges nærvær og vejen til en mystisk åndelig forening med det guddommelige.

Der er ingen tvivl om, at de skandinaviske gyldne altre vidner om den middelalderlige danske kirkes intime kontakt med de store tænkere i den øvrige kristne verden. Deres budskab kan være svært at forstå for en nutidsdansker. Med de tekniske og ikonografiske undersøgelser, der er blevet gennemført, har vi fået føjet endnu et par brikker til helhedsbilledet af de gyldne altre. For hvert og et af dem er jo, med Niels Blichers ord fra 1821, »et kostbart mesterværk«.

LITTERATUR

Danmarks Kirker, Århus Amt, s. 1400-1412 (Lisbjerg), s. 1443-44 (Åby), s. 2536-51(Odder) og s. 5112-35 (Tamdrup).

Poul Grinder-Hansen, G. Francheschi og Asger Jorn: Nordens gyldne billeder fra ældre middelalder. København 1999.

S. Kaspersen og E. Thunø (red.): Decorating the Lord's Table – On the Dynamics between Image and Altar in the Middle Ages. København 2006.

S. Kaspersen, K. Stemann-Petersen og U. Schnell.: Technical investigations of the Danish 'golden altars'. I: Kilian Anheuser og Christine Werner (red.): Medieval reliquary shrines and precious metal objects /Châsses-reliquaires et orfèvrerie médiévales, London 2006, s. 109-117.

Harald Langberg: Gyldne billeder fra middelalderen. København 1979.

Otto Norn og S. Skovgaard Jensen: The House of Wisdom – Visdommen i Vestjylland. København 1990.

Poul Nørlund: Gyldne Altre – Jysk Metalkunst fra Valdemarstiden, opr. 1926, 2. udg. med appendix af Tage E. Christiansen. Århus 1968.

Andreas Oldeberg: Metalteknik under vikingatid och medeltid. Stockholm 1966.

SUMMARY

The rhetoric of gold

Old and new conceptions of the medieval golden altars

In 1821 the Oldnordisk Museum (The Museum of Northern Antiquities) the present National Museum of Denmark, received "a remarkable altarpiece" which is now known as the Odder Altar. It belongs to a fine group of golden altar decorations from the Romanesque period in the Danish Middle Ages, i.e. from the period 1100-1250. All are made of gilded copper plates mounted on oak and were once ornamented with rock crystals. Nine are preserved from medieval Denmark, five of these in the National Museum.

In several cases the oak construction of the golden altars has been dendrochronologically dated. The wood of the Lisbjerg Altar was from a tree felled c. 1135. The frontal from Broddetorp turned out to be made of re-used wood felled *after* 1002. The wood of the Odder frontal can at the earliest have been felled in 1208, while two planks from the Ølst Altar are made of wood that was felled *after* 1140. A carved oak frontal from Borbjerg Church near Holstebro, which was inspired by the metal frontals, is made of wood that was felled *after* 1250. The measurements do not affect the art-historical datings significantly, but they document that the

oak in all the examples investigated grew in the local area. In other words, none of these altars is imported work.

Investigations of the metal of the altars conducted at the National Museum with support from the Novo Nordisk Foundation confirmed that the Danish altars were executed with the same techniques that Theophilus described at the beginning of the 12th century in his handbook of the techniques of artist-craftsmanship. The use of very pure copper ensured that the metal could tolerate hammering up into high relief. The decoration with brown varnish was done by engraving the pattern or text as a contour in the surface of the copper. Then linseed oil was burnt on, and when the piece had cooled, the selected areas could be scraped clean of varnish, and then the cleaned sections were fire-gilt.

On the frontal from Odder an investigation of the nail-holes was conducted to establish the original position of some relief plates that had apparently been moved. The investigation could assemble two sets of reliefs that had previously been separated, one with motifs of the Slaughter of the Innocents in Bethlehem and the other with images of the Adoration of the Magi. The plate with the Journey of the Magi which ends the top row could not be moved. This means that the two empty areas to the left on the frontal must have shown the episode with the Three Kings who, in their search for the newborn king, visit King Herod in Jerusalem. The story of the Three Kings and the one evil king (Herod) thus came to dominate the story of the Christ Child on the frontal.

The altar in the chancel was the most important item of liturgical furnishing in the church, the focus of the Sacrament of the Eucharist. An important model for the golden altars was the temple of Solomon in Jerusalem, where a cedarwood altar in the inner sanctum of the temple hall was clad entirely in gold (according to Kings 1, 6, 19-22). In addition, the service in the church was viewed as a reflection of the heavenly liturgy as practiced according to Revelation (8, 3-4) at the golden altar in front of the Throne of the Most High.

The liturgical context is crucial to the understanding of our golden altars, including the series from the life of Christ with which most of them were decorated. The childhood of Christ tells us how the Word of God was made flesh and blood when His son came to the world, and thus also refers to the specific transformation which, according to the dogma of the Catholic Church, takes place during the Eucharist, when the bread and wine become the body and blood of Christ. Similarly it was natural to have the centre of the altar dominated by Christ in glorified majesty.

The gilt covering, the use of rock crystals and the richly ornamented framework can be understood as a special rhetorical development of the 'statement' of the altars. The rhetoric of the Middle Ages operated with three stylistic types within a statement: the simple and didactic, the intermediate and aesthetic, and the sublime, which was to move and lead the recipient to a new kind of awareness. In relation to the golden altars one can say that the gilding imbued the altars with special power and significance and elevated them into the sublime style.

Kongelig mæcen

Frederik den Syvende og Det Oldnordiske Museum

AF HENRIK THRANE

1840 skrev kronprins Frederik en rapport til sin far, Christian den Ottende, hvor han opregnede sine besøg på hovedstadens kulturinstitutioner, en dag til hver. Rapporten findes nu på Rigsarkivet. Kronprinsen må have fået ordre til at sætte sig ind i sagerne. Han begyndte den 18. januar på Rosenborg, hvor kongernes våben og klæder øjensynlig interesserede særligt. Han var på kongens Rustkammer på Tøjhuset, selve Tøjhuset, billedgalleriet på Charlottenborg, det kongelige Søkortarkiv, Zoologisk Museum (3 timer) og sluttede den 1. februar på det kongelige Theater. Den 21. januar »Tog jeg til Christiansborg Slot, for under Veiledning af Justitsraad Thomsen at besee det oldnordiske Museum. – Det var i et fortrinligt Locale opstillet. Museumrummet bestaar af 6 Værelser hver af de to første er indrettet til Steenalderen dernæst 2 til Kobber og Jærnalderen dernæst et til den katholske Tid og det sidste til den evangeliske Tid. – Alt er ordnet fortrinligen og Tilvæxten har i de senere Aar været meget stor. Jeg havde den Fornøielse at gjenkende en Deel Ting jeg selv havde fremskaffet til Museet. – Dernæst gjennemløb jeg den interims Plads til Thorvaldsens Kunstsager have erholdt til de kan indsættes i hans nye Museum, der udgjør et Stykke af Pladsen som støer op til Slotskirken«.

De ting på Det Oldnordiske Museum, der hentydes til, stammede fra den unge prins' første højudgravninger på Jægerspris 1834, som C. J. Thomsen havde publiceret i *Annaler for nordisk Oldkyndighed 1836*, og fra prinsens senere afleveringer til museet.

Havde Frederik som konge gentaget besøget i 1863, ville han have genkendt adskilligt mere. I de mellemliggende år indleverede Frits, som han blev kaldt *en famille*, dels fund, som forskellige personer på Fyn, bl.a. »den hvide doktor«, Axel Lassen, og dennes bror i Vejle, apotheker Lassen, havde givet kronprinsen. Dels leverede Frederik i 1840'erne fund, som han selv havde udgravet, bl.a. fra høje på Føhr, en »hedningekirkegård« i Strelitz og på Bornholm, samt sten- og bronzealderfund fra Frederiksgaves omegn og det besynderlige flintkrumsværd fra Faurskov – mere end 300 numre blev det mellem 1839 og 1863. Dragshøj-egekisten og fundene fra Jelling forærede han, men ikke bronzealderegekisterne fra Trindhøj. De blev kun deponeret på museet. Sommetider forærede han kopier af sager fra sin egen samling, både af gips, som forventet, men også af bly – åbenbart eksperimenterede man med den slags.

Noget var rene gaver, andet indgik i byttehandeler, hvor kongen fik oldsager fra museet til sin privatsamling.

Alt det var dog for intet at regne mod den enorme posthume gave, som indgik til museet 1864-65: I protokollen indførtes 1864 som post nr. 47: »Af den af Hans

Fig. 1. Den unge prins Frederik med hund – Broholmeren Rollo eller Feldtman? Maleri, tilhørende Det nationalhistoriske Museum, Frederiksborg Slot, traditionelt ophængt i Oldskriftsalen i Prinsens Palæ, hvor det kongelige Landhusholdningsselskab også holdt sine møder indtil for nylig. Her har han skuet ud på tusinder af lysbilleder og en generation af arkæologistuderende, mens de prøvede at holde sig vågne til forelæsningerne. Malet af C. C. Tilly 1833. Foto: Arnold Mikkelsen, Nationalmuseet.

The young Prince Frederik with his dog – the Danish Broholmer 'Rollo' or 'Feldtman'? Painting belonging to the Museum of National History, Frederiksborg Castle, traditionally hung in the hall called "Oldskriftssalen" in Prinsens Palæ, where the Royal Agricultural Society also held its meetings until recently. There he would have looked out over endless slide shows and a generation of archaeology students as they tried to stay awake during the lectures.

Majestæt højsalig Kong Frederik den Syvendes efterladte Oldsagssamling paa Frederiksborg og Vaabensamling paa Christiansborg, der af Hendes Naade Lehnsgrevinde Danner afleveredes til Staten, optoges nr. 21490-21569«. Post 63: »Af den af Hans Majestæt Kong Frederik den Syvendes efterladte Vaabensamling optoges fremdeles følgende Sager«. Det var nr. 21649-772.

1865 indførtes som nr. 24820-26483 fra Frederik den Syvendes Samling, nemlig 24820-25198 Thorsbjerg, 25200-484, Nydam, 25490-25700 jernalder og 25710-26483 broncealder.

Frederiks kronprinse- og kongetid 1839-63 var Worsaaes tid og den periode, hvor feltarbejdet udviklede sig i Danmark. J. J. A. Worsaae var fyrtårnet i dansk arkæologi og en særdeles handlekraftig museumsleder. Mellem 1836, da Thomsen langt om længe publicerede sin epokegørende tredeling i sten-, bronce- og jernalder, og 1885, det år Worsaae døde, blev Danmark en europæisk stormagt – inden for arkæologien, mens kongeriget skrumpede endnu en gang. Det blev Nationalmuseets første storhedstid efter Thomsens opbygning fra Oldsagskommissionens rod.

Frederik kendte personligt to af de fire store mænd i dansk arkæologi. Conferentsraad Christian Jürgensen Thomsen blev »udkommanderet« til Jægerspris i foråret 1834 for at vejlede den unge prins i udgravningsteknik, da denne var blevet forvist fra hovedstaden, efter at ægteskabet med Frederik den Sjettes datter var gået i stykker. Frederik og Thomsen havde kærligheden til samlingerne til fælles og var begge samlernaturer. Thomsen blev efterhånden direktør for både Det Oldnordiske Museum, kunstsamlingerne osv., det vil sige landets ubestridt førende museumsmand. Kongen brugte Thomsen som diplomatisk isbryder i Paris, og han fungerede som faderlig rådgiver fx i menneskeædersagen i 1857. Frederik havde i en køkkenmødding ved Jægerspris fundet menneskeknogler sammen med de sædvanlige dyreben og oldsager og havde skrevet et notat, hvori han udtrykte som sin mening: »at vore Forfædre have spidst Deres Fanger«. Den kunne Thomsen ikke sluge og henviste til, at ingen af menneskeknoglerne var flækket på samme måde som dyreknoglerne.

Nok var det Christian den Ottende, der protegerede og opmuntrede den unge Worsaae på hans første skridt på arkæologiens vej, og som bekostede udlandsrejserne, men det blev Frederik, der stod bag Worsaae og brugte ham som hofarkæolog, med dertil hørende uniform, i Jelling, Ringsted og Sorø. Worsaae var blevet inspektør for de antikvariske mindesmærker 1847. Også han havde samlermanien, udmøntet i en pæn oldsagssamling, hvoraf store dele i dag findes på British Museum, samt tillige glæden ved feltarbejdet fælles med kongen. Worsaae så i Frederik en ligesindet oprører, og kongen fandt i ham en loyal og slagfærdig embedsmand og selskabsbroder. De to var nok bedre på bølgelængde end »gamle Thomsen« og Frederik.

Vi bør ikke glemme, at det var en tid, hvor konge og hof spillede en ganske anderledes stor rolle for både embedsmænd og folket end i vore generationer. At være i kongelig gunst gav status og muligheder, så det er ikke sært, at Worsaae plejede forholdet til kong Frederik særdeles bevidst, mens Thomsen var stærkere knyttet til Christian den Ottende.

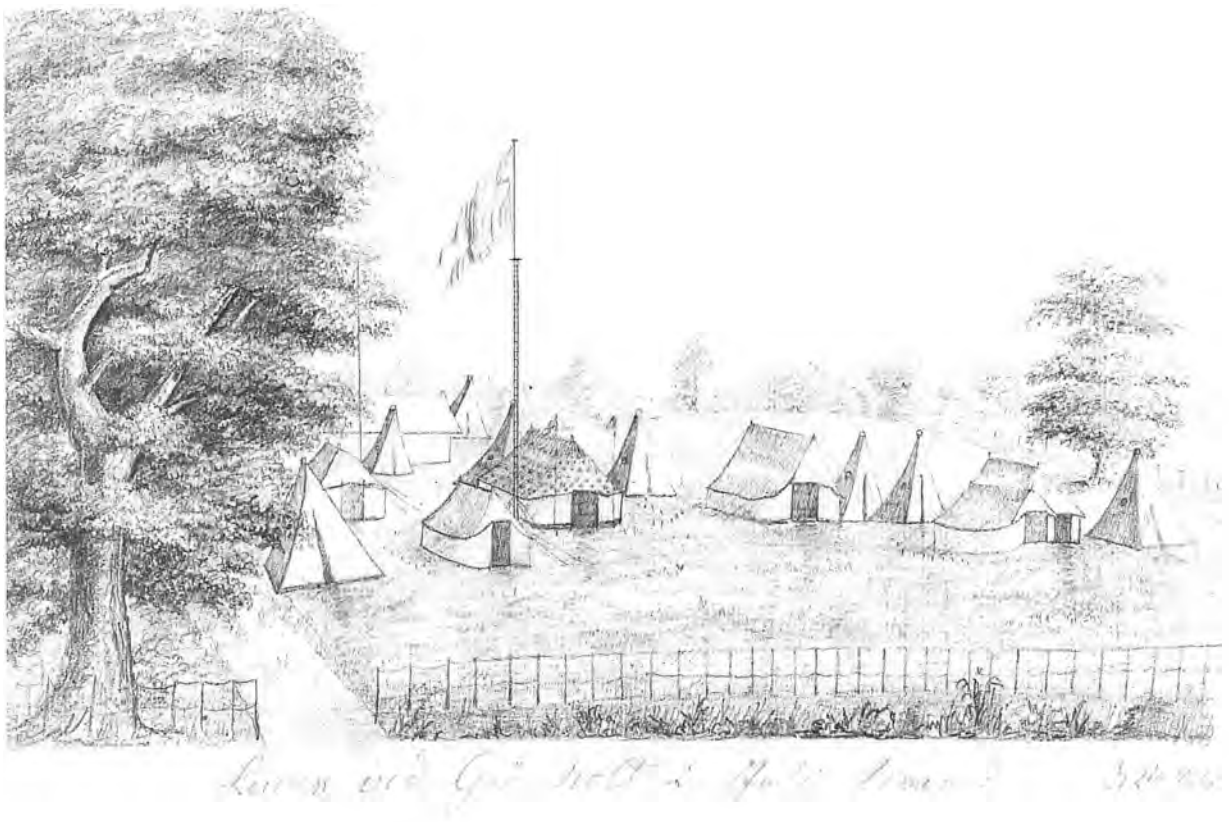

Frederik medlevede museets storhedstid, og han blev dets største mæcen. Vi kan vist kalde ham datidens største amatørarkæolog uden at gå nogen af de andres ry for nær.

Frederik den Syvende er arkæologisk nok bedst kendt i eftertiden som udgraver. Man har tillagt ham hundredvis af udgravninger, mest gravhøje og jættestuer. Det er nu nok temmelig overdrevet, men ude i landet gik historierne om de kongelige udgravninger, og de blev ikke færre med tiden.

Det er svært præcist at definere omfanget, men hvis Frederik den Syvende ikke var vor flittigste højudgraver, så var han i hvert fald nær ved. Grunden til, at vi har svært ved at kvantificere udgravningsaktiviteten præcist, er, at man dengang ikke tog det helt så nøje med at skrive rapporter og udgravningsberetninger, som vi er blevet vænnet til.

Alligevel efterlod Frederik en del beretninger, som nu er noget tilfældigt fordelt i forskellige arkiver. De viser en ganske praktisk forståelse af de udgravede høje med friske iagttagelser ind imellem. Hverken tekst eller tegninger er ringere end det, som samtidens »professionelle« som fx Worsaae leverede. Det problematiske ved de kongelige udgravninger var det lidt tilfældige ved rapporterne, men heller ikke det var usædvanligt.

Udgravningerne gik hurtigt dengang, en høj kunne graves på en dag. Det var naturligvis ikke prinsen eller kongen, der udførte det tunge gravearbejde. På Jægerspris og Frederiksgave var det godsernes fæstebønder, der blev indkaldt. De

Fig. 2. Frederik den Syvende opholdt sig helst udendørs. Han kunne tilbringe dage i sit telt, og allerbedst var det, når det stod i en militær teltlejr. Han tegnede både sit eget telt og udgravningslejrene. Dette er Frederik den Syvendes tegning af teltlejren ved udgravningen af det middelalderlige voldsted i Grønholt Vang, Jægerspris. Kong Frederik VIIs Stiftelse paa Jægerspris.

Frederik VII preferred the outdoor life. He could spend days in his tent, best of all when it was in a military camp. He drew both his own tent and the excavation camps. This is Frederik VII's drawing of the tent camp during the excavation of the medieval earthworks in Grønholt Vang.

fik som oftest en dagløn på et par rigsdaler. Til Asserbo og Søborg slotsruiner, og til højene i Jægersborg Hegn, blev garden udkommanderet, et kompagni ad gangen for to uger. Garderne skulle naturligvis ikke blot grave, men også passe deres første pligt – at vogte over monarken.

Da Frederik blev kronprins, ansatte han bl.a. en ny jæger ved navn Christian Hermann Jørgensen (fig. 3) i sin hofstab. Han blev efter tronskiftet ansat som livtjener og livskytte og fik opsynet med den kongelige våbensamling som sin særlige opgave med et honorar på 50 rigsdaler årligt. Engang i løbet af 1850'erne blev hans ansvarsområde udvidet med kongens private oldnordiske samling, hvis »Inspecteur« Jørgensen blev. Hans ansættelse hjalp på dokumentationen af Frede-

Fig. 3. Kammerråd, tidligere livskytte Christian Hermann Jørgensen (1815-83), fotograferet af C. C. Hansen, St. Kongensgade, formentlig efter kong Frederiks død. I betragtning af den nipsglade klunketids glæde ved at udstille fotografier i små formater (visitkort) er det næsten utænkeligt, at der ikke skulle være flere billeder af ham. Dette fotografi i Det Kongelige Bibliotek synes dog at være det eneste bevarede billede.

Counsellor and former Royal Gunkeeper Christian Hermann Jørgensen (1815-1883), photographed by C. C. Hansen, St. Kongensgade, probably after the death of King Frederik. Considering the pleasure the ornament-happy Victorian era took in displaying photographs in small formats (visiting cards) it is almost inconceivable that there should be no more pictures of him. However, this photograph in the Royal Library seems to be the only picture preserved.

riks udgravninger, idet Jørgensen leverede rapporterne, når kongen ikke gad – sommetider skrev de hver sin rapport. Jørgensens rapporter blev også brugt som grundlag for kongens foredrag i Oldskriftselskabet og for gehejmearkivar C. F. Wegeners afhandling om kongens udgravninger af Asserbos og Søborgs ruiner, der udkom 1851, blot to år efter selve udgravningerne. Det er vist de første ordentligt dokumenterede middelalderudgravninger i Danmark. Kronprinsen gravede i sin Frederiksgave-periode på det første Hagenskov voldsted ved Spinderhus, hvor fundamentet til et middelalderligt tårn blev afdækket – og stadig kan beses. Hvad han gjorde ved det andet og større voldsted – kendt som Jacob Erlandsens fængsel – vides ikke, men sandsynligvis har han ikke kunnet holde sig fra det. Denne sydvestfynske herregård var 1841-47 sommerhus for kronprins Frederik, der dengang var guvernør over Fyn med residens på Odense Slot. På Frederiksgave hyggede han sig med at sejle i sin kutter Neptun, fiske og gå på jagt – og med at udgrave.

Livskytte Jørgensen var uundværlig for og uadskillelig fra Frederik den Syvendes arkæologiske indsats, som også Worsaae fremhævede det. Men han optræder sjældent uden for hoffets lukkede kreds og er fraværende i de mange memoirer og historier om Frederik den Syvende. Heldigvis opbevarede Jørgensens søn, som blev inspektør på møntsamlingen, sin fars papirer uden at sortere i dem. I en pakke i et af Nationalmuseets mange rige arkiver ligger en mappe med disse papirer. Her kan vi få indtryk af, hvad Jørgensen lavede og tillige indsigt i, hvor intensivt arbejdet med den kongelige oldsagssamling kunne være, navnlig takket være en brevserie fra Fyn. Den består af breve fra jægermester Christoffer Frederik Langkilde, Frederiksgaves forpagter gennem næsten 50 år – Jørgensens breve til Langkilde er desværre ikke bevaret.

Det er ganske vist et særdeles ukomplet billede af hans arkæologiske aktiviteter på Sydvestfyn, vi nu kan danne os, men egnen var dengang fuld af broncealdergravhøje, især omkring landsbyen Voldtofte. Navnlig den store gravhøj Bohøj på Voldtofte Vestermark trak som en magnet. Der blev gravet i den i flere forsøg i 1845 og 1858-61, men der kom forbløffende lidt ud af det. Langkildes sidste forsøg i 1863 blev en fiasko, der bekom den ellers meget heldige forpagter særdeles ilde. I nabohøjen, der nu er kendt som Lusehøj, gik det bedre. Her fandt Langkilde i 1862 Nordens rigeste grav fra yngre broncealder. Jægermester Langkilde gravede hvert år og sendte fundene til livskytten, men nøjedes ikke med det. Han samlede mere end 730 oldsager til kongen, dels de udgravede, dels stensager fra omegnen eller fra andre steder på Fyn – nogle blev købt.

Man har nok gjort lidt nar af den kongelige udgravning af Jelling-højene, men det var en af tidens største og mest krævende gravninger – »de efter vore Forhold storartede Undersøgelser«, som Worsaae skrev, og den blev sågar publiceret 1875. Nok var metoden angribelig, og nok var motivet kongens særlige interesse for de kongelige forfædre, men resultatet var i det mindste bedre dokumenteret end Thomsens undersøgelse i 1821. Publikationen var Jelling værdig. Det var kong Frederik, der beordrede og finansierede gravningen og restaureringen. Det var også ham, der beordrede Worsaae til at udgive en beretning i et skrift i lighed med beskrivelsen af kongegravene i Ringsted, som kongen i 1855 havde foranlediget og

Fig. 4. Den magelige kongelige udgraver midt i Jelling-udgravningen 1861 får fundene (der var ikke så mange som forventet) forevist af en ærbødig Worsaae. Tegnet af Jacob Kornerup på Worsaaes opfordring 1861. Det var fru Worsaaes idé, at Kornerup skulle lave humoristiske tegninger fra gravningen, og det er hendes serie, som findes på Nationalmuseet.

The relaxed Royal excavator in the midst of the Jelling excavation in 1861 is shown the finds (there were not as many as expected) by a deferential Worsaae. Drawn by Jacob Kornerup at the request of Worsaae in 1861. It was Mrs Worsaae's idea that Kornerup should draw cartoons from the dig, and it is her series that is in the National Museum.

fået trykt. Efter Frederiks død blev udgivelsen syltet af Worsaae og C. F. Herbst, Thomsens højre hånd på museet, men Oldskriftselskabet havde vedtaget præsidentens (kong Frederiks) forslag om udgivelse på selskabets bekostning, og til sidst udkom den da som et særligt minde om Frederik den Syvende til selskabets 50 års jubilæum.

Frederik den Syvende var, som sagt, en samlernatur. Vi kan se bort fra uniformerne og hovedbeklædningerne, der spændte fra rygehuer som fezen til den berømte hjelm af grønlandsk kryolit. Markant nok bevægede han sig ikke ind på faderens gebeter. Klassiske oldsager, mønter og medailler interesserede han sig ikke særligt for, men han havde dog både en mønt- og en malerisamling. Han patroniserede flere håndværk som sværdfegere, der leverede sabler, bøssesmede og sølvsmede med løbende bestillinger af nye ting til hoffet.

Kong Frederik kan som storsamler sammenlignes med bryggerne Jacobsen og højesteretssagfører David. At han, i modsætning til dem, skænkede sine samlinger til Staten (Folket) frem for at skabe et mindesmærke for sig selv, kan ikke undre. Det var jo ikke uden grund, at han kaldtes Frederik Folkekær. Folket og nationen var centrale i hans tankegang.

Jægermester Langkilde sendte sine omfattende leveringer af sten- og flintoldsager fra hele Fyn med jævne mellemrum. Det var nok den mest intensive indsats,

men han var langtfra ene om at forsyne den kongelige samling. Der blev købt hos de professionelle handlere som Henriques og Købke. De fleste oldsager indkom dog som gaver fra høj og lav. Grevinde Danner skaffede et jernsværd fra Aggersborg i 1863, og hofmarskallen samt ministre som Schele, kammerherre Berling plus en stribe af hoffets embedsmænd, fra adjudanter til slotsgartner og slotsforvalter, kolonibestyrere på Grønland, flere amtmænd, gårdejere, lærere og mange andre forærede stort og småt til den kongelige privatsamling.

Da kongens bo blev gjort op i 1864, vurderedes oldsagerne til 5000 rigsdaler og våbnene til andre 5000, men hvor realistisk det var, tør jeg ikke afgøre. Summerne virker som slag på tasken.

De arkæologer, som har fået deres opdragelse på Nationalmuseet, kender Frederik den Syvendes samling som et begreb – og nok ikke fuldt ud positivt, omend vist de færreste har nærlæst den tykke protokol i Nationalmuseets arkiv. Ved kongens død den 15. november 1863 rummede protokollen 5691 numre, som var samlet i løbet af bare fire år!

I alt stod der på Herbsts liste, dateret den anden maj 1864, 6635 numre. Forskellen må skyldes, at nogle af protokolnumrene dækker flere genstande. De fleste var stenalderoldsager – 4886 i alt, 751 var fra broncealderen, fra ældre jernalder 347. Yngre jernalder var blot repræsenteret af 187 numre, middelalder og senere tider af 182, foruden 2 antikke ægyptiske stenfigurer, 170 grønlandske sager og 110 sølv- og kobbermønter. Ud over genstandene kom de dertil hørende skabe og inventariegenstande, afstøbninger, tegninger, kataloger og andre oplysninger om samlingerne samt nogle naturalier med i flyttelæsset fra hoffourer Jørgensen. Dette blev livskyttens nye stilling efter tronskiftet.

Hertil kom så våbensamlingerne – se nedenfor.

Vi er tilbøjelige til at overse kammerråd C. F. Herbst, fordi Thomsen og Worsaae fyldte så meget i datiden og navnlig i eftertiden. Det var Herbst, der i skarp konkurrence med Worsaae tegnede museet i mange sammenhænge, og det var ham, der stod for det basale, trivielle arbejde på museet. Det var således også ham, der sammen med kongens inspektør for oldsagssamlingen, livskytte C. H. Jørgensen, og museets konservator Frederiksen pakkede og kontrollerede de mange tusinde genstande ved afleveringen til museet i Prinsens Palæ.

Heldigvis for Herbst undlod man at omnummerere en stor del af oldsagerne, navnlig stenaldersagerne, som især manglede nøjere fundoplysninger. En del af dem blev brugt til bytte med andre samlinger i ind- og udland eller foræret til skolesamlinger. Man opretholdt længe på Nationalmuseet en særlig byttesamling til netop den slags udvekslinger. Det sparede penge til indkøb af oldsager, hvor man ville komme i konkurrence med provinsmuseerne og de ildesete rovgravere. Af de 6635 sager blev derfor kun 4142 indført i Det Oldnordiske Museums protokol.

Vor største privatsamler af oldsager, kan vi uden overdrivelse kalde Frederik. Ud over den netop omtalte samling var en tilsvarende samling nemlig brændt. Den havde næsten samme omfang, men gik op i luer sammen med Frederiksborg Slots tre hovedfløje i december 1859. Det var ironisk nok netop arbejdet i oldsagssam-

Fig. 5. Vikingesværd fra en lille høj på Magleø under kammerherre W. Oxholms gods Tårnborg. Kongen opdagede sølvtauscheringen (sølvtråde indlagt i jernet) på fæstet under afrensningen i hans samling. Worsaae publicerede dem i Illustreret Tidende 1861, hvorfra tegningen er hentet.

Viking sword from a small mound on Magleø beneath the Royal Chamberlain W. Oxholm's estate Tårnborg. The King discovered the inlaid silver wire on the hilt during cleaning in his collection. Worsaae published a description in Illustreret Tidende *in 1861, from which the drawing comes.*

Fig. 6. Broncealdergravfundet fra Lusehøj med den importede broncespand som urne, dog uden guldedsringen, tegnet af J. Magnus Petersen 1863, Nationalmuseet.

Bronze Age grave find from Lusehøj with the imported bronze pail as an urn, but without the gold 'oath ring'.

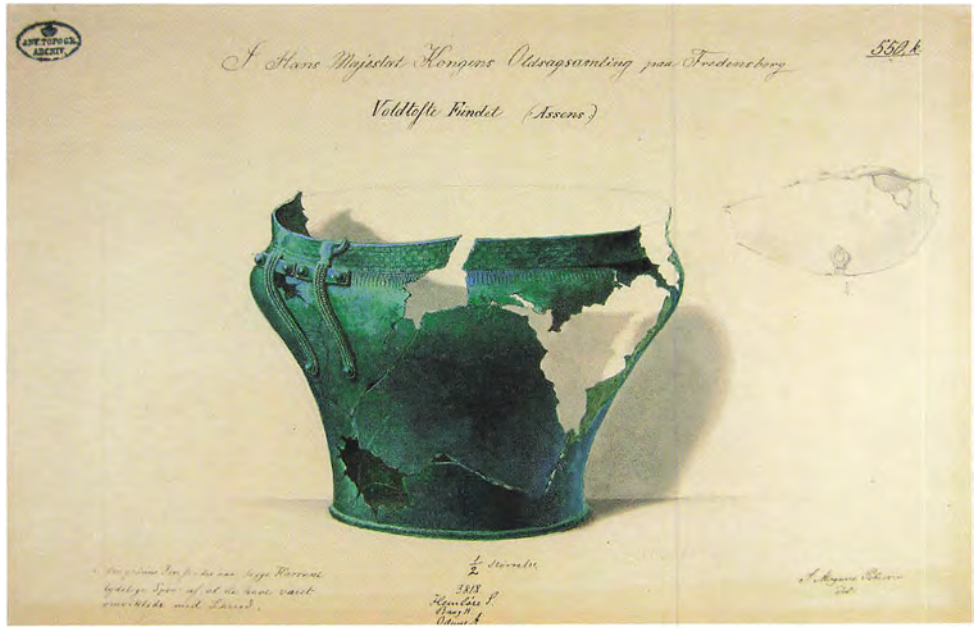

lingens rum, som var brandårsagen. I det isnende kolde slot var det en særlig opgave at holde ild i de mange kaminer og kakkelovne, og grevinden havde beordret særlig fyring af hensyn til kongens gigt og andre skavanker. Sammen med hele samlingen brændte protokollen og formentlig det meste af papirerne vedrørende samlingen. Derfor kan denne første samling kun delvis rekonstrueres på papiret. Der blev ført protokol over samlingen efter modellen fra Oldnordisk Museum (Thomsen og Herbst). Efter branden blev der større konsekvens i indføringen, som Jørgensen havde ansvaret for. Han begyndte den nye protokol prompte den 1. januar 1860.

Fig. 7. De sørgelige rester af Smørumovre-fundet, som blev samlet op i den rygende brandtomt af Frederiksborg Slot i december 1859. Et par økser og spydspidser havde kongen foræret museet inden branden. Nationalmuseet (nu udstillet på Jægerspris Slot).

The sad remains of the Smørumovre find, picked up from the smoking ruins of Frederiksborg Castle in December 1859. A couple of axes and spearheads had been given to the Museum by the King before the fire.

Desværre blev kun ganske få oldsager fra den brændte samling tegnet, blandt dem heldigvis det største depotfund fra broncealderen – Smørumovre-fundet. Worsaae publicerede det i 1854.

Ti tusinde oldsager er en rekord, som svært kan slås. Nok samlede den fynske lærde Laurids Vedel Simonsen flittigt, og nok pralede »den hvide doktor«, Axel Lassen på Fyn, af at have den største samling, 17.000 stk. endte den på, men kun ganske få af hans genstande havde noget så elementært som oplysninger om findestedet. Den slags mangler var der ganske vist også en del af i kongens samling, men alligevel blot nogle få procent. I den første (brændte) samling var 16% uden fundsted, i den anden samling (den bevarede) blot 6%. Om ganske mange oldsager står der blot, hvilken landsdel de var fra, fx Jylland eller Odsherred. Hele 21% i den første, men blot 7,7% i den anden samling hørte til denne gruppe. Den største gruppe havde godt nok et fundsted angivet, men mestendels blot et sognenavn, hvilket langtfra er nok for en moderne, kritisk indstillet arkæolog. Lidt for mange sager stammer fra »egnen omkring Frederiksgave« eller »ved Silkeborg« osv. Detaljerede oplysninger om både sted og fundforhold forekommer kun for en mindre del af samlingerne, nemlig dem, som kongen, Jørgensen eller Langkilde havde udgravet eller fremskaffet. Proveniensoplysninger noterede C. J. Thomsen om-

Fig. 8. J. V. Gertners bekendte maleri af kongen og grevinden i samlingens midte i arbejdsværelset på Christiansborg, formentlig i foråret 1861, altså efter Frederiksborg Slots brand. Kong Frederik VIIs Stiftelse paa Jægerspris. Foto: Arnold Mikkelsen, Nationalmuseet.

J. V. Gertner's well known painting of the King and the Countess surrounded by the collections in the study at Christiansborg, probably in the spring of 1861, i.e. after the Frederiksborg Castle fire.

hyggeligt for museets samlinger, men ikke for hans egen møntsamling. Som hos så mange mønt- og våbensamlere rådede her en anden tankegang end hos museumsfolk.

Grevinde Danner var i kongens testamente fra 1854 indsat som universalarving. Hun kunne derfor frit disponere over samlingerne, der var kongens particulaire, dvs. private. På møderne med bokommissionen fastholdt hun sin tidligere bestemmelse, at oldsagssamlingen skulle gå til det Oldnordiske Museum, og at Conferentsraad Thomsen skulle sørge for den sag. Tilsvarende bestemte hun, at våbensamlingen skulle tilfalde Staten, igen med C. J. Thomsen som den ansvarlige. Worsaae skulle helst holdes ude, fordi grevinden ikke kunne døje ham.

Fundene blev indført i museumsprotokollen af C. F. Herbst, men det blev kun

til 2928 numre. Skulle nogen undre sig over dette tal, må jeg lige nævne, at langt størstedelen af sten- og flintsagerne ikke blev indført i museets protokol på grund af utilstrækkelige fundoplysninger. De blev lagt til den såkaldte byttesamling, som forsynede skoler og blev uundværlig ved anskaffelsen af oldsager, som man ikke ville/kunne betale for.

Samlingens højdepunkter var ifølge C. F. Herbst fundene fra køkkenmøddingen ved Mejlgård, den numerisk største del, flintflækkerne fra Bodal Mose – der introducerede Åmosen som arkæologisk reservat for stenalderen – Trindhøj- og Kongshøj-egekisterne, Voldtofte-fundet (Lusehøj-graven), Nydam- og Thorsbjerg-våbenofringerne, Søllested-graven og vikingetids sølvskatte fra Kulhusene og Bornholm. Hertil kan med føje lægges Maltbæk-lurerne og vikingesværdene fra Lilleø.

Samlingen var rummelig. Der var ting fra Rusland til de Vestindiske Øer og USA, og selvfølgelig Grønland – men ikke fra Island og næsten intet fra Færøerne. Det meste kom naturligvis fra kongeriget, men en del også fra Sverige, især fra skånske godsejere. Der var rene kuriosa imellem, fx en stump af en ler»frontspids« (desværre fra den brændte samling) til et palads, som Christoffer Columbus efter hans opdagelse af øen Haiti 1492 lod opføre i staden San Domingo.

Worsaae skrev, at kongen altid var i godt humør, når han havde arbejdet i sin oldsagssamling. En dag i 1862 noterede kongen i sin dagbog, at han havde vist et internationalt selskab rundt i sin oldnordiske samling på fransk: »En Opgave der ei var let, da jeg ei er vandt dertil«. Han kunne ellers improvisere et lille arkæologisk foredrag uden videre, og talte udmærket fransk.

Grevinde Danner beholdt efter kongens død et par guldringe fra broncealderen, som hun anså for dele af sin private smykkesamling. Det meste af den blev solgt på auktion sammen med sølvtøj m.m. i 1874. Grevinden havde, ligesom Frederik, svært ved at skelne mellem privat og offentlig ejendom. Det er lidt mere forståeligt for hans vedkommende, da han var opvokset i enevældens tid og havde svært ved at vænne sig til de nye tider og sæder.

I det hele taget stemte datidens begreber ikke helt med nutidens museumsetik. Flere af de til Oldnordisk Museum knyttede embedsmænd havde egne samlinger, kaptajn A. P. Madsen solgte fx broncealderfund til både kongen og museet. Vilhelm Boye, Worsaae, ja selve Thomsen byttede og samlede. Christian den Ottende byttede sig græske vaser til fra Kunstmuseet i Dronningens Tværgade (det var inden Thomsen reorganiserede de statslige samlinger). Thomsen var selv ivrig møntsamler. De synes ikke selv at have set noget inhabilitetsproblem i deres adfærd.

Nr. 4093-94 i kongens samling var to gipsmodeller, »modelleret af guldsmed Dahl, (København) og udført i forgyldt sølv og dernæst allernaadigst skjænket til det oldnordiske Museum 1859«. De rekonstruktioner af de stjålne og smeltede guldhorn, som prydede Nationalmuseets skiftende udstillinger og guldrummet indtil P. V. Globs nye, krummede rekonstruktioner i 1979, kan vi således takke Frederik den Syvende for. Han betalte i 1859 500 rigsdaler for kopien af det første og 1860 520 rigsdaler for det sidst fundne horn. Kongen fik oldsager til sin samling i bytte.

Fig. 9. Våbensamlingsprotokollen for afdeling C til venstre. De tre andre grønne protokoller er på Etnografisk Samling og Tøjhusmuseet. Det røde bind er katalog over de håndkolorerede tegninger, mens den store kasse rummer fotografier af udvalgte våben. Nationalmuseet.

The register of the Weapon Collection for Section C on the left. The other three green registers are in the Ethnographic Collections and the Royal Danish Arsenal Museum. The red volume is a catalogue of the hand-coloured drawings, while the large box contains photographs of selected weapons.

Vor største våbensamler, kaldte H. D. Schepelern ham, og Frederik den Syvendes samling indgår da også i flere af vore museer. Ingen privat samler er dengang eller senere nået i nærheden af denne kongelige samlings omfang.

I alt blev 960 numre afleveret fra dødsboet og modtaget af C. J. Thomsen 1864 på de statslige museers vegne. Typisk nok sørgede Thomsen for, at københavnerne kunne bese den kongelige samling på Christiansborg, inden den blev fordelt til tre museer, den historiske våbensamling, Rosenborg og Oldnordisk Museum. 4000 gæster benyttede sig af lejligheden den 18. maj 1864. Kongens våbensamling omfattede fire afdelinger.

I 1855 overdrog kongen »allernaadigst Professor J. J. A. Worsaae og Krigsraad, Rustmester M. R. Schmidt at sammentræde i en Kommission til videnskabelig Ordning og Beskrivelse af vor private Vaabensamling«. Livskytte, dannebrogsmand Christian Hermann Jørgensen, skulle gå kommissionen til hånde og bistå med bogføring og registrering osv. Hans kladder svarer helt til oldsagssamlingens protokol – løse ark til senere indbinding. De renskrevne kataloger til våbensamlingen er derimod indbundet i fint gedeskind – grønne maroquinbind med guldsnit. Mon ikke inddelingen i de fire afdelinger og de fine protokoller skyldes kommissionen?

Udstyret viser, at der blev lagt større vægt på våbensamlingen end på oldsagssamlingen.

Protokol A »Vaaben og Redskaber fra vilde og uciviliserede Folkeslag« omfattede 191 numre.

Den mest udførlige historie er knyttet til den indianske stridskølle, tomahawk og konkylie nr. A 188/943. Tomahawken kan kaldes krigsbytte; »i Krigen mod England 1807-14 blev en meget stor Konvoi, saavidt vides 1809 eller 11 taget under

Fig. 10. Etnografika fra kongens våbensamling. Et drikkekar af konkylie og kokosnød samt disse to stridskøller blev hjembragt af sømand Hans Thorvald Rasmussen, der som matros om bord på det amerikanske skib Vandalia af den amerikanske regering var sendt til øen Ovalon (i Fijiøerne) for at skaffe oprejsning for drabet på to amerikanere. Byens Lomatis 115 huse blev afbrændt, indbyggerne fordrevet og omtrent 50 dræbt og såret; blandt de dræbte var to høvdinge. Den største kølle tog matrosen fra en af de døde høvdinge, skålen blev taget fra hans bolig, og konkylien havde siddet i en af de lange rækker på huset. Nationalmuseet.

Ethnographica from the King's weapon collection. A drinking vessel of conch and coconut shell as well as these two war clubs were brought home by the seaman Hans Thorvald Rasmussen, who as a sailor on board the American ship Vandalia *had been sent by the American Government to the island of Ovalon (in the Fiji Islands) to take retribution for the killing of two Americans. The 115 houses of the village of Lomati were burnt down, the villagers were driven out and about 50 people were killed and wounded; among the dead were two chieftains. The sailor took the largest club from one of the dead chieftains, the bowl was taken from his house, and the conch was in one of the long rows on the house.*

Drejø og indbragt til Kjøbenhavn. Blandt de opbragte Skibe vare flere Amerikanere. En af de amerikanske Kaptainer forærede dengang den omtalte Tomahawk til Institutbestyrer candidat Christophersen med en Bemærkning om at det var en Fredspibe, som han havde faaet af en vild Indianer, der stod og røgede paa den. Men Kaptainen havde ikke videre omtalt til hvilken Stamme han hørte«.

Protokol B over Vaaben fra Asien, Tyrkiet og Nord-Afrika bestod af 244 numre. Blandt dem kom tre fra øen Savage i Venskabsøerne, hjemsendt af Galathea-ekspeditionen, 11 fra Baron von Müllers rejse i det indre Afrika langs den hvide Nil, to fra den svenske fregat Eugens jordomsejling, to fra løjtnant Hobson indgik via kolonibestyrer Olrik i Godhavn på Grønland, som skrev et langt brev om dem. 19 stk. blev købt fra Dr. Levin fra hans rejse i Sydamerika, otte kom fra engelsk Guyana, no. 214 fra baron Moddendorfs sibiriske ekspedition 1842-45, bl.a. et krudthorn af mammuttand.

Den irokesiske stridskølle var sammen med en indonesisk kris (dolk) fra samlingen blandt de etnografica, som museet valgte at afbilde i jubilæumsskriftet 1957. Protokollen over Afdeling C indeholdende 87 forskjellige Vaaben fra Middelalderen og Reformationstiden, begynder med en rustning købt 10/9 1855 fra Fyrst Soltikoffs samling i Paris. Ikke færre end 14 numre fra afdeling C blev erklæret falske og bortbyttet til henholdsvis antikvitetshandler Bolwig, antikvitetshandler eller marskandiser Henriques og Hr. Sørensen i 1867 og 1875. Resten blev i det Oldnordiske Museum, 282 stk. gik til det nuværende Tøjhusmuseum.

I en særlig mappe opbevares 80 opklæbede kunstfotografier fra denne samling, fortløbende nummereret uden henvisning til protokollen og uden no. 16-17, 19 og 24-26. No. 3 og 11 kan identificeres som no. 789 og 781, idet de tillige er akvarelleret, ligesom no. 782, 787, 793 og 794, mest rustningsdele, renaissancekårder og særligt fine sporer.

Protokol D: »indeholdende Vaaben fornemmelig fra den nyere Tid«, omfattede 453 numre, hvoraf de fleste gik til den historiske våbensamling, der i dag er Tøjhusmuseet. Rustmester Georg Carstensen kvitterede for modtagelsen den 26 juli 1864. Rosenborg og Nationalmuseet fik deres del. D omfattede flere pistolpar og sidevåben, som havde tilhørt danske konger, selvfølgelig også Frederiks første gevær og huggerter til huggeøvelser. Christian den Fjerde var Frederiks store helt og var repræsenteret med flere våben. Kuriosa som et par britiske uniformsskilte fra slagmarken ved Waterloo, en hirschfænger fundet under et gulv på Gottorp Slot og flere jordfund kan nævnes. Admiral Cort Adelers hellebard fik kongen foræret af Orla Lehmann.

Fig. 11. Renæssancekårder fra Frederik den Syvendes samling. Kården til venstre har sølvblomster på bøjlerne, og klingen mærket med sværdfegerens navn: Clemens Bongen, D 122 = NM 21716; den til højre har sølv- og messingbeviklet greb, forgyldt parerstang med sølvblomster og arabesker på bøjlerne, klingen er signeret af sværdfeger Clemens Horn ·⁝· me fecit Solingen, D 120 = NM 21725.

Renaissance swords from Frederik VII's collection. The sword on the left has silver flowers on the bow, and the blade is marked with the name of the sword-maker: Clemens Bongen, D 122 = NM 21716; the one on the right has a silver- and brassbound hilt, a gilded guard with silver flowers and arabesques on the bow; the blade is signed by the sword-maker: Clemens Horn ·⁝· me fecit Solingen, D 120 = NM 21725.

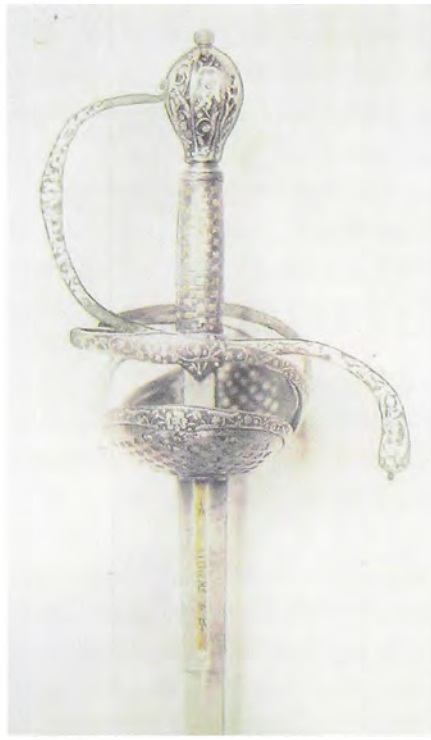

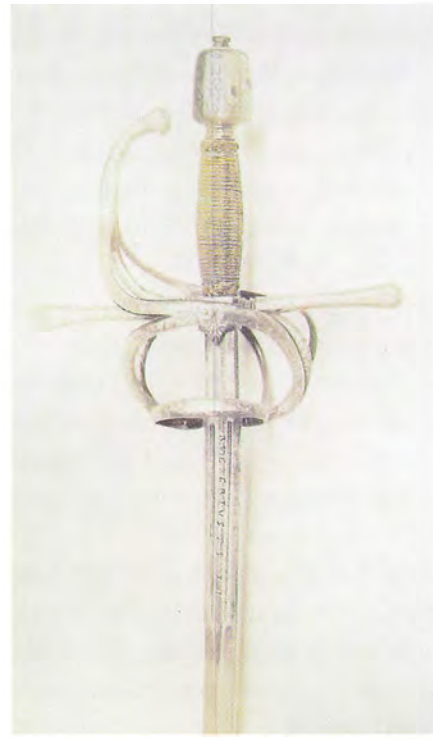

Fig. 12. Den ene af Søllested-gravfundets mankestole fra vikingetid, tegnet af Christian Zeuthen 1861, Nationalmuseet.

One of the Viking Age horse collars from the Søllested grave find, drawn by Christian Zeuthen in 1861.

Fra C og D samlingerne blev 28 numre overgivet af Thomsen til samlingerne på Rosenborg og behørigt kvitteret af Worsaae den 2den Juni 1864. Nogle af dem er publiceret i den fornemme bog Royal Arms at Rosenborg 1956.

Ikke alt blev dog afleveret til museerne. Et mindre udvalg beholdt grevinde Danner på Jægerspris, hvor de stadig kan ses i mindestuerne. Det er våben med særlig tilknytning til Frederik, som havde affektionsværdi for hende, fx hans kadetsabel, og våben han havde øvet sig med, hans panserskjorte fra krigen 1848 og præsident Lincolns gave 1861 – et par Colt-revolvere – nu på Rosenborg.

Enkelte stykker var tidligere udtaget af kongen. Nogle brugte han til sine selvkomponerede uniformer, uagtet deres ureglementerede stil. Han var nok den eneste, der brugte en renæssancekårde til sin uniform, men var langtfra ene om at bære ureglementerede sidevåben. En persisk dolk overlevede slotsbranden; den befandt sig velsagtens i hans garderobe. Andre sabler og dolke forærede han sine yndlingsadjudanter. Våbensamlingen blev aldrig så kendt eller brugt af museerne som oldsagssamlingen. I hvert fald har de betænkte museer ikke gjort særligt meget ud af deres kongelige gaver.

Etnografika indgik både i oldsagssamlingen og våbensamlingen. I den første (brændte) oldsagssamling var der sager fra Vestindien og en større samling eskimoiske sten- og benvåben og fangstredskaber fra Grønland. Frederiks egentlige etnografiske samling gik formentlig op i luer sammen med oldsagerne.

Eftertiden har mest trukket på skuldrene og sagt »nåh ja«, når Frederik den Syvendes arkæologiske indsats skulle vurderes. Det vil være absurd at vurdere hans indsats med nutidens målestok. Han levede i en overgangstid og havde et kompliceret og vanskeligt sind, som det kan være svært at forstå. Han kunne naturligvis have brugt sin position og sine evner og midler mere målbevidst og

systematisk – som de to andre store amatørarkæologer, der noget senere udfoldede sig på Fyn og Bornholm. Jeg tænker på kammerherre Frederik Sehested til Broholm og amtmand Emil Vedel. De gravede i stor stil i årtierne efter kongens død og skrev digre værker om deres undersøgelser.

Monarken havde dengang en enestående mulighed for at styre den spirende arkæologiske forskning i en bestemt retning. Thomsen og Worsaae havde systematiseret de forvirrende oldsager, køkkenmøddingerne var erkendt som stenalderbopladser, jernalderen begyndte at tage form, højudgravningerne leverede de første stratigrafiske iagttagelser, og nye oldsagstyper dukkede op hvert år. Så der var nok at kaste sig over. Et bevidst kongeligt initiativ – som det i Jelling – kunne have sporet den nye videnskab ind på nye veje. Men det nytter ikke at ærgre sig over spildte muligheder. Hans udgravninger åbnede øjnene hos mange for arkæologiens betydning. Hans folkelige popularitet smittede af på arkæologien – omend ikke så stærkt, som man kunne have troet.

En anonym forfatter lovpriste den døde konge som: »Der fandtes neppe Nogen i hans hele Rige, der kjendte bedre end han den nordiske Oldtids Skikke, Brug, Sæder, huuslige Redskaber, Begravelsesmaade o.s.v.«.

Hans samlerindsats skaffede en stribe værdifulde fund til Nationalmuseet, og hans gaver var med til at give museet den hovedstilling i nordeuropæisk arkæologi, som det beholdt langt ind i det tyvende århundrede. Han var også stærkt medvirkende til den drejning af det kongelige nordiske Oldskriftselskab mod mere arkæologi og mindre sagaforskning, som har præget selskabet fra 1860.

Fig. 13. Udkast til medaille ved tronskiftet 1848 viser de to kongelige storsamlere. Gengivet efter C. F. Wegener, Diplomatarium Christierni Primii 1846.

The design for a medal for the Accession of 1848 shows the two great Royal collectors.

Frederik den Syvendes testamentariske gave skal ses i en kongelig tradition. De danske konger fra og med Frederik den Anden skænkede mønter og medailler til Møntkabinettet. Christian den Ottende var storsamler af især græske mønter og samtidige (revolutionære) medailler og skabte sit eget vigtige Antikkabinet, der løftede Thomsens antikamling op på et nyt, internationalt niveau. Her må det lige nævnes, at Frederik for så vidt kunne have beholdt faderens antiksamling, ligesom han beholdt inventaret på de kongelige slotte. Christian den Ottendes samlinger indgik imidlertid i et kup, som C. J. Thomsen arrangerede med finansministeren. Kongefamiliens gæld på 125.000 rigsdaler blev eftergivet af Staten, mod at samlingerne indgik i de statslige samlinger. Det kan vel kaldes en aktiv kulturpolitik.

I dag er det svært at få øje på den kongelige gave. Nok er både oldsager og våben udstillet på Nationalmuseet, Rosenborg og Tøjhusmuseet, men man skal lede godt for at finde dem. Man har ikke agtet på grevinde Danners ønske om at bibeholde så meget som muligt af samlingernes oprindelige karakter. Man har vist ikke engang prøvet.

Ved dette 200 års jubilæum kan der være god grund til at mindes Frederik den Syvende som en af Nationalmuseets store mæcener.

LITTERATUR

Mere om den brændte samling og om Frederiks den Syvendes indsats kan læses i:
Henrik Thrane: Femtusinde forsvundne oldsager og samme: Kongen, jægermesteren og livskytten. Begge bøger er under udgivelse.

SUMMARY

A Royal patron

Frederik VII and the Museum of Northern Antiquities

Frederik VII (1808-63) was Denmark's last absolutist and first constitutional monarch. He was a collector by nature, collecting weapons, pipes, paintings, ethnographica, cups and many other things. Throughout his life he had a passion for archaeology, but he first began his own activities as a major collector as Crown Prince, while he was staying on Funen. Many of the barrows and megalithic graves in southwestern Funen – in the area around his summer residence Frederiksgave – were tempting as excavation sites. He also dug in many other places, especially at the other residences – Frederiksborg Castle, Jægerspris Castle and Skodsborg. Of course he was particularly interested in his Royal predecessors and therefore excavated their graves in Ringsted and Roskilde Cathedrals, among other places.

He launched his biggest excavation in the Royal barrows in Jelling in 1861. This was the largest and most costly excavation of the period, funded by the King and involving the best experts of the day, especially J. J. A. Worsaae.

On his death Frederik left a collection of antiquities consisting of 6635 items and a weapon collection of 975 items. His residuary legatee, his wife the Countess Danner, donated both collections to the Museum of Northern Antiquities and the State respectively, in C. J. Thomsen's safekeeping. The collection of antiquities consisted to a great extent of stone and flint objects without detailed provenances, but 2928 numbers were added to the museum registers. Among these were things as important as the pair of Bronze Age lurs from Maltbæk, a wealth of finds from the Bronze Age around Voldtofte, including Scandinavia's richest burial find, a large collection from the kitchen midden at Mejlgård – a locus classicus in Danish Stone Age research – and the Viking grave from Søllested. With the antiquities came excavation reports, drawings, display cases etc. It must have been a major task to fit the many new finds into the then quite recently established museum in Prinsens Palæ – the present National Museum.

The weapon collection was Denmark's largest private collection. It consisted of four sections: two ethnographic ones, one Renaissance section and a Recent Times section. Much of the material went to the historical weapon collection – now the Royal Arsenal Museum – and a number of weapons with Royal associations went to Rosenborg. Both the ethnographic weapons and the historical ones swelled the museum's collections quite enormously.

For present-day museum visitors it is something of a task to find these Royal gifts in the museums' exhibitions, but they are still there.

Frederik VII was perhaps the National Museum's biggest donor in all its 200 years. He came up to the standards of his time very well and his collections are probably more valuable than has traditionally been admitted.

Kirkearkæologi – fra pionertid til nutid

50 års arkæologiske undersøgelser af kirkegulve

AF BIRGIT ALS HANSEN OG HENRIETTE RENSBRO

Kirkearkæologi og Nationalmuseet hænger i dag uløseligt sammen. Men går vi tilbage til 1950, var der ingen, som forestillede sig, at kirkearkæologi få år senere skulle blive betragtet som en selvstændig disciplin. Baggrunden for opblomstringen af Nationalmuseets kirkeundersøgelser var den omfattende ødelæggelse af kulturlag, som i efterkrigstiden ramte så mange af vore middelalderkirker i forbindelse med anlægsarbejder. Forklaringen på, at kirkearkæologien udvikledes så hurtigt, er kombinationen af entusiasme og dygtighed hos pionererne, heldet til at opnå gode resultater allerede i de første udgravninger og et stort antal kirkerestaureringer. I dag høster vi frugten af 50 års undersøgelsesvirksomhed. I denne artikel fortælles historien om, hvorledes kirkearkæologien kom i gang, om de første år og om det lange, seje træk frem til i dag.

Kirker har altid været et af Nationalmuseets arbejdsområder. Det ses tydeligt af de mange beskrivelser, beretninger og tegninger i museets Antikvarisk-Topografisk Arkiv. Fra arkivets begyndelse i 1846 var kirkernes arkitektur, bygningshistorie, inventar og kalkmalerier i fokus. Der blev også fra slutningen af 1800-tallet og i første halvdel af 1900-tallet foretaget enkelte arkæologiske undersøgelser i og omkring kirker, bl.a. af C. G. Schultz og Charles Christensen. Men det store gennembrud for kirkearkæologien skete i den gyldne pionertid i 1950'erne, hvor Elna

ndet i Vorgod Kirke:

For første gang hele omridset af en gammel dansk trækirke

Den lille stavkirke har været 7½ gange 4 meter stor. Er bygget en gang i 900-1100-tallet og er omkring 1200 blevet afløst af kvaderstenskirken. Man kendte murstenen, da trækirken blev brudt ned, for der er murbrokker i hullerne

Vorgod Kirke vil gaa over i dansk kirkehistorie som det ste sted i landet, hvor man fandt hele omridset af en mmel, dansk trækirke. Den lille, kullede stavkirke, der staaet her i Vestjylland indtil for 700—800 aar siden, været bare 7½ meter lang og 4 meter bred, tømret op svære egestave, saaledes at det indre rum har været ca. man næppe kan tro den er densk.

Fru Elna Møller synes den fundne kirke, som er n uforstyrret, minder mest om ældste af de trækirker, man staterede i Snoldelev ved kilde: den er lidt større, men

Fig. 1. Avisartikel om Vorgod Kirke, Herning Folkeblad 20. juni 1957. Udgravninger i kirker er altid godt stof i lokalområdet, især når der som her gøres fund, som arkæologerne betegner som ekstraordinære. 10 år senere blev Elna Møller bedt om at skrive en artikel om fundet i den lokale sparekasses jubilæumsskrift.

Newspaper article about Vorgod Church, Herning Folkeblad, *20th June 1957. Excavations in churches are always good copy in the local area – especially when, as in this case, there are finds that archaeologists call extraordinary. Ten years later Elna Møller was asked to write an article about the find in the local savings bank's anniversary book.*

Fig. 2. Vorgod Kirkes loft over skibets nordøstlige hjørne. Til højre ses de tilhuggede granitkvadre, som er korets oprindelige vestgavl. Ved opførelsen af skibet, hvis tag er højere end korets, er murstykket udvidet med tegl. Et andet tegn på, at koret er bygget helt færdigt, før man begyndte på skibet, er det manglende forbandt mellem skibet og korets vægge. Efter Møller 1968.

The ceiling of Vorgod Church above the north east corner of the nave. On the right are the dressed granite ashlars which formed the original west gable of the chancel. During the erection of the nave, whose roof is higher than that of the chancel, this piece of wall was extended with bricks. Another indication that the chancel was finished before the nave was begun is the missing bonding between the nave and the chancel walls.

Møller og Olaf Olsen foretog banebrydende undersøgelser i Snoldelev, Skt. Jørgensbjerg, Højby m.fl. Det blev med fynd og klem påvist, hvor rige kirkegulvene er på spor efter de nuværende stenkirkers tidligere indretninger og efter deres forgængere af træ. Et af de helt store resultater fra denne første tid er påvisningen af, at alle kirker potentielt rummer værdifulde arkæologiske oplysninger, og den heraf følgende plan for at redde, hvad reddes kan i forbindelse med anlægsarbejder i og omkring kirkerne. Siden begyndelsen af 50'erne er metoder og problemstillinger ændret og omfanget af de enkelte undersøgelser skrumpet. Men anlægsarbejder er der i dag lige så mange af som dengang. I arkivet findes indtil videre resultaterne fra godt 600 større og – især – mindre undersøgelser.

Arbejdet med kirkerne sorterer på museet under enheden »Danmarks Middelalder og Renæssance«, som stort set svarer til den tidligere »2. afdeling«. Kirkearkæologien er en integreret del af museets kirkekonsulentvirksomhed, der er beskrevet af Ulla Kjær m.fl. i Nationalmuseets Arbejdsmark 1998. Kirkearkæologi er en vidtfavnende disciplin, som foruden udgravninger i kirkernes gulve, der er denne artikels emne, også indbefatter bygningsarkæologiske undersøgelser af murværk og tagkonstruktioner såvel som arkæologiske udgravninger af kirkegårde og nedrevne kirker. Udgravninger i kirkegulvene er i stort set alle tilfælde foranlediget af restaureringer og ombygninger i kirkerne. I 1950'erne og -60'erne var sænkning af gulvet og udstøbning af en dækkende betonflade nærmest normen i forbindelse med kirkerestaureringer. Det gjaldt derfor om for arkæologerne at få mulighed for at undersøge lagene, inden de bortgravedes.

Det blev Elna Møller, der som redaktør på bogværket Danmarks Kirker tog initiativ til den første af de moderne kirkeudgravninger, da hun i 1953 igangsatte undersøgelsen af Snoldelev Kirke mellem Roskilde og Køge. Anledningen var en restaurering af kirken, i hvilken forbindelse bænkerækkerne var fjernet. Den den-

gang nyuddannede Olaf Olsen – senere rigsantikvar – blev ansat som assistent, og sådan begyndte et samarbejde om kirkearkæologi, som fortsatte i adskillige år og resulterede i en fælles artikel i 1961 om danske trækirker. Udgravningen i Snoldelev blev startskuddet til en bølge af kirkeundersøgelser. Snoldelev Kirke blev udgravet over 14 dage i efteråret 1953. Der blev fundet spor efter hele to forgængere af træ under stenkirkens skib, hvoraf Snoldelev I, den ældste, sås som en række nedgravede stavplanker inden for og parallelt med stenkirkens nordvæg. Det antages, at der er tale om nordvæggen af en bygning, som har ligget forskudt mod syd i forhold til stenkirken. Efterfølgeren, Snoldelev II, har sat sig spor i form af to parallelle rækker stolpehuller, som tolkes som tagbærende stolper i en treskibet bygning med samme størrelse og placering som stenkirken.

Resultaterne fra Snoldelev inspirerede til allerede samme år at iværksætte en tilsvarende, men mere omfattende undersøgelse af Skt. Jørgensbjerg Kirke i Roskilde kort tid forud for dennes hovedrestaurering. Undersøgelsen, som blev finansieret via en særbevilling fra Undervisningsministeriet og forlænget med tilskud fra menighedsrådet, foregik som en kombination af totaludgravning af gulvet og bygningsarkæologiske undersøgelser af den eksisterende stenkirke. Foruden ældre gulvlag fra den stående kirke blev der fundet fundamenter fra en forgænger af sten, som på baggrund af fundet af en møntskat i vestvæggens fundament kan dateres til at være opført omkring år 1030. Hermed er Skt. Jørgensbjerg Danmarks ældste sikkert dokumenterede stenkirke. Det kunne desuden sandsynliggøres, at den nuværende nordportal er genanvendt fra forgængeren. Som en ekstra gevinst viste det sig, at kirken var opført på en udjævnet bronzealderhøj, hvis stensatte grav med brændte knogler og en fibel var delvist bevaret i skibets sydøsthjørne.

De gode resultater af udgravningerne i Snoldelev og Skt. Jørgensbjerg vakte stor offentlig opmærksomhed. Det har siden vist sig, at så gode bevaringsforhold kan man ikke forvente at finde i alle kirker, om end i rigtig mange. Det er et stort held for kirkearkæologien og vor viden om kirker, at så rige og inspirerende resultater fremkom ved den entusiastiske involvering fra museets side i udforskningen af kirkegulvene. Tiden til arkæologiske udgravninger var de første år meget begrænset, og ofte måtte undersøgelser i kirkegulve indskrænkes til registreringer af, hvad arkitekter og arbejdsfolk havde gravet frem. Når større undersøgelser blev sat i værk, deltog de fleste af 2. afdelings medarbejdere i vekslende omfang. Alle kirkekonsulenter og mange studenter har i tidens løb gravet mere eller mindre i kirkegulve. Også redaktørerne på Danmarks Kirker har i forbindelse med deres arbejde lejlighedsvis besigtiget og registreret fund. Der har derfor altid været et udbredt kendskab til og interesse for kirkearkæologiske problemstillinger og resultater på museet.

I pionertiden var formålet med de arkæologiske udgravninger at undersøge og registrere så meget som muligt, før det blev gravet væk. Den primære problemstilling var til at begynde med at finde ud af, hvad der var på stedet før stenkirken. Hvilket også var årsagen til, at man dengang ikke tøvede med at totaludgrave og dermed fjerne gulvlag fra 1100-tallet og frem. Allerede efter få år kunne det afvises, at vore stenkirker er bygget på hedenske kultpladser. Til gengæld blev det påvist, at de fleste stenkirker har en eller flere forgængere af træ. I denne søgen

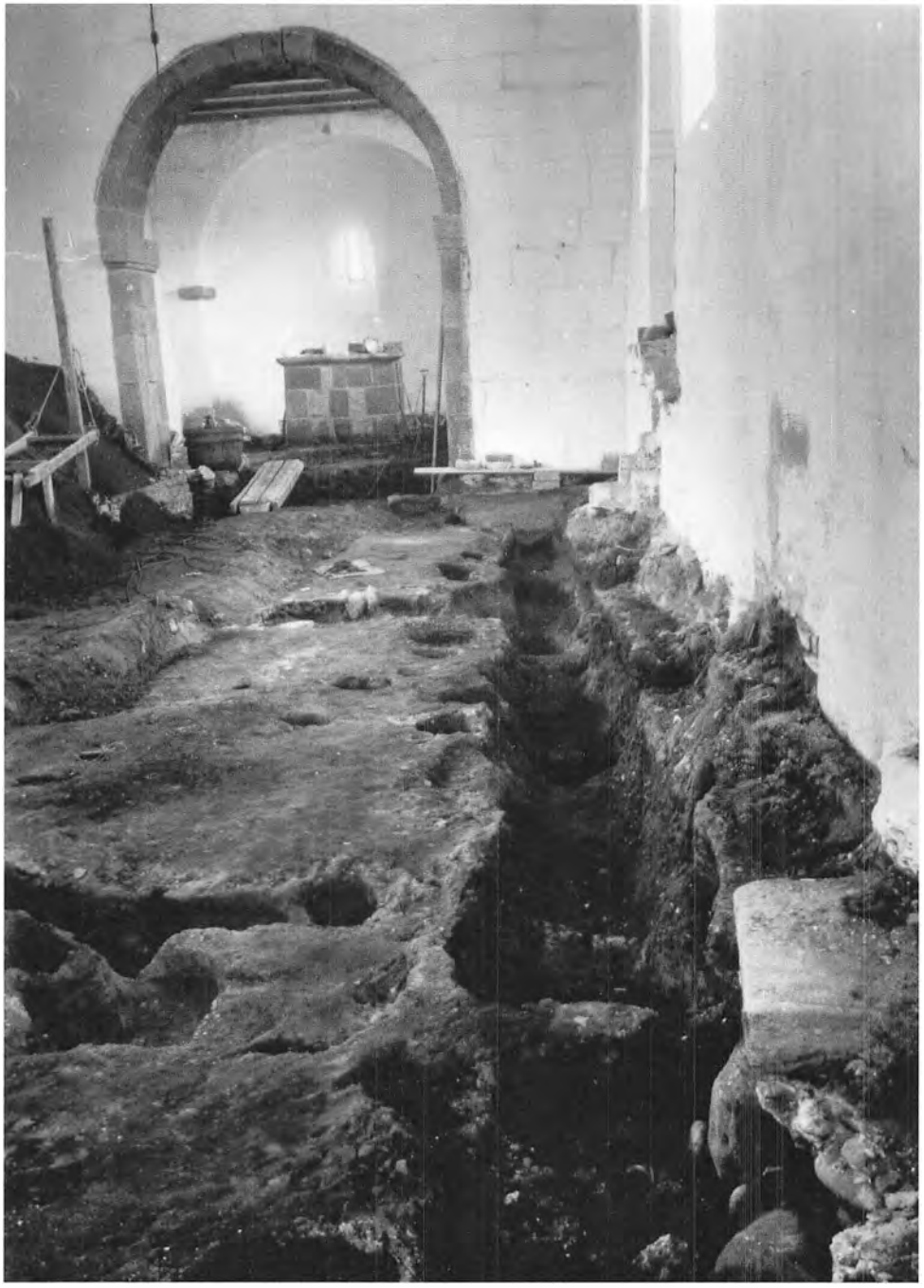

Fig. 3. Hørdum Kirke i Thy blev udgravet i 1955. I skibet blev fundet spor efter et midlertidigt skib af træ, som i lighed med Vorgod Kirke har fungeret sammen med et stenbygget kor, indtil stenskibet stod færdigt. På billedet ses grøfter til de nedgravede stavplanker i træskibets syd- og vestvæg.

Hørdum Church in Thy was excavated in 1955. In the nave, traces were found of a temporary nave of wood which, as in Vorgod Church, functioned together with a stone-built chancel until the stone nave was finished. In the picture, trenches for the buried stave planks in the south and west wall of the wooden nave can be seen.

efter de ældste trækirker blev spor fra stenkirkernes udvikling dog ikke helt glemt. Under bortgravningen af lag fra stenkirkens tid blev disse registreret og tolket på behørig vis. Men langtfra alle truede kirkegulve kunne undersøges, og det stod efterhånden klart, at noget måtte gøres for at mindske omfanget af ødelæggelserne.

Det første tiltag fra Nationalmuseets side for at dæmme op for ødelæggelser af kirkegulve var at omstrukturere sagsbehandlingen, således at kirkesagerne blev fordelt til flere medarbejdere. Det andet instrument i kampen mod uregistreret ødelæggelse af spor i kirkegulve var indførelsen af »harpecirkulæret«. I samarbej-

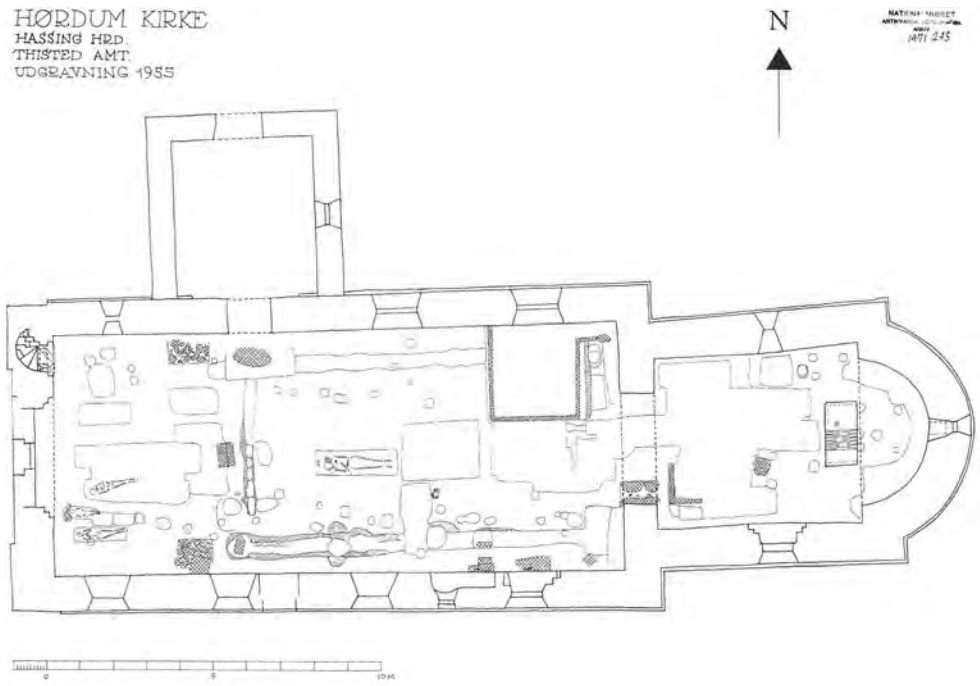

Fig. 4. Hørdum Kirke. Udgravningsplan fra 1955. Træskibets vestvæg ses som nordsyd-orienteret linje ud for indgangsdøren og våbenhuset.

Hørdum Church. The excavation plan from 1955. The west wall of the wooden nave can be seen as a north-south oriented line opposite the entrance and porch.

de med Kirkeministeriet udarbejdede museet i 1955 en folder til uddeling blandt arkitekter og menighedsråd, hvori der stod, at al jord, som blev fjernet fra en kirke, skulle harpes, dvs. sies gennem et trådnet, og de fundne genstande afleveres til Nationalmuseet. Allerede samme år begyndte det at strømme ind med genstande og især mønter fra kirkegulve. Det stod snart klart, at der i en almindelig sognekirke med gennemsnitlige bevaringsforhold findes 100-200 mønter i gulvet, foruden hvad der ellers er af vinduesglas, bogspænder, knapper, potteskår, kridtpiber m.m. Også stumper af krucifikser og gyldne altre blev overraskende fundet i beskedne landsbykirker. Møntfund fra kirker fik stor betydning for numismatikerne, som på baggrund af disse samlede fund fra veldefinerede lokaliteter kunne analysere sig frem til lokale forskelle, udbredelser og udmøntningssteder.

At harpe jorden var dog kun et første skridt, for de mange fund var jo netop et yderligere bevis på, hvor meget andet der stadig blev gravet væk og ødelagt i kirkerne. Kirkearkæologerne gravede, så meget der overhovedet var tid til, og instruerede bygningsarbejderne i at grave frem til registrering, så godt det lod sig gøre. Men i det lange løb var det arbejdet for at forhindre sænkning af gulvene, som var den eneste acceptable løsning på problemet. Efter de allerførste år med fokus på at bevise kirkegulvenes potentiale kom bevaring i højsædet. Det gjaldt om at kombinere »harpecirkulæret« med klare instrukser om ikke at bortgrave og harpe gulvlag uden museets medvirken. Og herefter kom det lange og seje træk med at udbrede forståelsen for, at gulvsænkninger ikke længere burde være en almindelig del af en kirkerestaurering. Fra museets side krævede det en stor arbejdsindsats at få udvirket denne omlægning af praksis fra total ødelæggelse til bevaring. For at kunne yde den nødvendige vejledning til ændring af bygge- og restaureringsprojekter rejste kirkekonsulenterne landet tyndt på besigtigelser. Samtidig med dette foretog man så vidt muligt arkæologiske udgravninger i de kirker, hvor ødelæggel-

ser ikke kunne undgås. Takket være årvågne samarbejdspartnere over hele landet – museumsfolk, sognepræster og ikke mindst erfarne restaureringsarkitekter – er der gennem årene indløbet talrige meddelelser om interessante fremkomster i kirkerne, som museet, efter meddelernes mening, »bør studere nærmere«. I pionertiden spillede amatørarkæologer en væsentlig rolle, om end resultaterne var af svingende kvalitet. Især sognepræsten Knud Høgsbro-Østergaard skal fremhæves for sine gode resultater. Allerede i 1954 fandt han spor af en trækirke i Brørup Kirke vest for Vejen; de følgende år undersøgte han flere kirker i Vestjylland, og fundene blev nøje beskrevet og publiceret i lokale historiske tidsskrifter.

Den forskningsmæssige interesse samlede sig som sagt i begyndelsen først og fremmest om stenkirkernes forgængere af træ. Det var nærliggende at sammenligne de fundne stolpehuller med de bevarede stavkirker i Norge. I 1954 tog Olaf Olsen på en to ugers rejse for at studere stavkirker. Rundrejsen fik dog en brat afslutning, da han ankom til Urnes og ved et tilfælde indlogerede sig på samme pensionat som et lille udgravningshold med Norges kommende stavkirkeekspert Håkon Christie i spidsen. De var i gang med den første rigtige undersøgelse af gulvet i en stavkirke og fandt stolpehuller fra en forgænger. Olaf Olsen blev og deltog i arbejdet, som endte med at blive forundersøgelsen for omfattende udgravninger i forskellige stavkirker, hvor man fandt de forgængere, som de danske trækirker rettelig bør sammenlignes med. Det blev indledningen til et langvarigt norsk-dansk forskningssamarbejde om stavkirker.

Kontakten med det kirkearkæologiske miljø i Sverige bestod i mange år først og fremmest af gensidige besøg med ekskursioner til kirker. I 1981 blev kontakten formaliseret med afholdelsen af det første Nordiske Kirkearkæologiske Symposium. Lige siden har møderne været afholdt hvert tredje år på skift i de nordiske lande. I 2007 var det Nationalmuseets tur til at være vært ved arrangementet. Symposiernes foredrag publiceres i tidsskriftet *Hikuin* som en selvstændig kirkearkæologisk række.

Pionertiden var for længst forbi, da den komplicerede udgravning af Skt. Mikkels Kirke i Slagelse blev foretaget i 1970. For flere af medarbejderne ved 2. afdeling blev det en slags »uddannelsesudgravning« (fig. 8), der af alle erindres som en meget vanskelig sag. Bevaringsforholdene var dårlige. Men der blev fundet rester af Sven Normands kirke fra o. 1080, og trods sporenes meget sporadiske karakter kunne det fastslås, at kirken var bygget af frådsten og oprindeligt havde haft en totårns vestfacade, som senere blev erstattet af et kraftigt teglstenstårn. Mere usikkert er det, hvorvidt kirkeskibet var et- eller treskibet. Mest sandsynligt forekommer det, at bygningen var treskibet, da dens bredde i så fald har passet med vestanlægget.

Siden 1970'erne er der foretaget hundredvis af små arkæologiske undersøgelser med det formål at fastslå, hvor rørføringer bedst kan lægges, og hvor dybt nye gulve kan isoleres uden at beskadige gamle gulvlag og fjerne vægbænke m.m. I dag foretages kun sjældent anlægsarbejder, som ødelægger større gulvpartier. Derfor er også langt de fleste arkæologiske undersøgelser meget små. Det er en stor fordel for bevaringen, men bagsiden af medaljen er til gengæld, at vi ikke opnår

Fig. 5. Trans Kirke er en typisk vestjysk kvaderstenskirke. Tårnet er en senere tilbygning.

Trans Church is a typical West Jutland ashlar-built church. The tower is a later addition.

resultater, som kan matche pionertidens. Trækirker støder man kun sjældent på, og når det sker, er det ofte indirekte spor i form af grave, der er ældre end stenkirken. Der er dog undtagelser, som for eksempel da skibet i Slots Bjergby Kirke syd for Slagelse i 1991 måtte totaludgraves pga. et voldsomt angreb af ondsindet hussvamp, hvis hyfer (celletråde) var i hele gulvet. Slots Bjergby er den eneste kirke, hvor der både er fundet spor efter døbefontens oprindelige placering midt i skibet og en senmiddelalderlig placering i kirkens vestlige ende. Her er det i tårnrummet, der muligvis har fungeret som dåbskapel (fig. 12).

Hovedformålet med Nationalmuseets kirkearkæologiske undersøgelser er at bevare så meget som muligt og samtidig afsløre så meget som muligt. I den for-

Fig. 6. Sorø Kirke 1970. Hans Stiesdals udgravning af Hvideslægtens grave i korsskæringen. Graveholdet linder på låget af Esbern Snares blykiste.

Sorø Church 1970. Hans Stiesdal's excavation of the graves of the Hvide family in the transept. The digging team are opening the lid of Esbern Snare's lead coffin.

Fig. 7. Der viste sig at være to skeletter i Esbern Snares grav i Sorø Kirke. Det ene, som er gravens oprindelige, ligger uforstyrret og formodes at være Esbern Snare selv. Det andet skelet, hvis knogler ligger lidt tilfældigt placeret øverst i kisten, er en genbegravelse, som formodentlig skyldes, at denne persons egen grav er blevet forstyrret af nye grave.

It turned out that there were two skeletons in Esbern Snare's grave in Sorø Church. One, the original one in the grave, lay undisturbed and is presumed to be Esbern Snare himself. The other one, whose bones lie rather randomly positioned at the top in the coffin, are a re-burial, probably because this person's own grave was disturbed by new graves.

Fig. 8. Skt. Mikkels Kirke i Slagelse 1970. Henrik Græbe overvejer, om den fremgravede bunke af brokker kan være en del af Sven Normands frådstenskirke.

St. Mikkel's Church in Slagelse, 1970. Henrik Græbe considering whether the dug-out heap of rubble could be part of Sven Normand's calcareous tufa church.

bindelse spiller nyere tids begravelser en vigtig rolle. Her kan den øverste del af gravfyldet fjernes uden risiko for nye ødelæggelser, og er man heldig, ses i gravens lodrette sider de lag, som graven gennemskar ved anlæggelsen. Under optimale forhold kan det nederste lag være byggeaffald fra 1100-tallet og herover de efterfølgende århundreders skiftende gulvbelægninger. Tilsvarende kan der komme gode resultater ud af at tømme grøfter fra moderne ledningsføring, når ledningerne sløjfes eller udskiftes. Det er kirkearkæologernes intention at have en finger eller et øje med ved alle anlægsarbejder i kirker. Og der lægges stor vægt på rådgivning af menighedsrådene i projekteringsfasen. Tiden til arkæologiske undersøgelser har altid været begrænset, og undersøgelserne har kun meget sjældent karakter af forskningsudgravninger. Overgangen mellem ren nødudgravning og mere forskningsorienterede undersøgelser er dog flydende, og mange gange har ekstraordinære fund eller særlige omstændigheder givet anledning til ændrede prioriteringer undervejs. Et markant eksempel på en forskningsudgravning er museets undersøgelser i Jelling Kirke i 1976-79, som var en opfølgning af tidligere udgravninger i 1940'erne og 1965. Der blev under den stående stenkirke fundet spor efter tre trækirker, hvoraf den ældste er større end stenkirken og har en centralt placeret grav med et genbegravet skelet, som kunne være Gorm den Gamles.

Som tidligere nævnt er kirkearkæologi et mangesidet arbejdsfelt, hvor udgravninger i gulvet, om end de er en væsentlig del, så dog kun er én måde at undersøge kirkerne på. Sporene i gulvet hænger uløseligt sammen med sporene i den stående bygning. Det gælder både for undersøgelsen i den enkelte kirke, hvor udgravning og bygningsarkæologisk undersøgelse så vidt muligt kombineres, og for

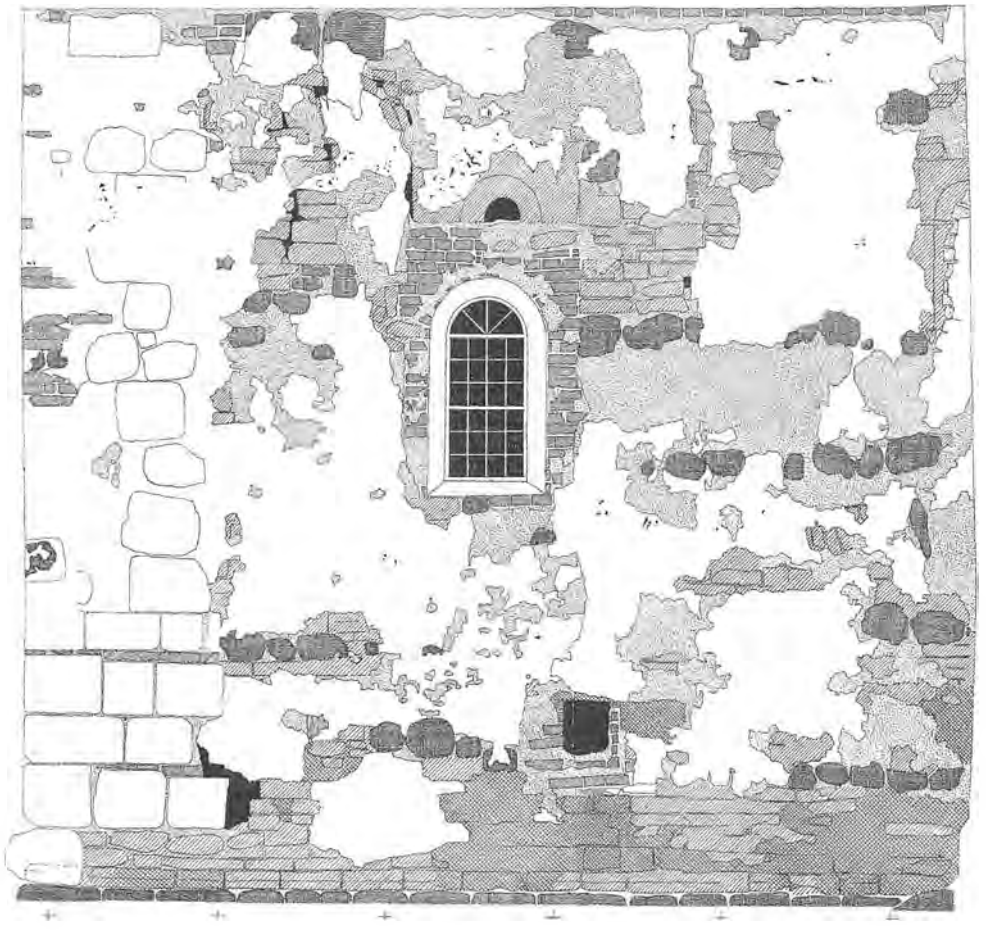

Fig. 9. Arkitekt Poul Brøggers opmåling af nordsiden af det nuværende kor i Ravnkilde Kirke. Kreativ udvidelse af en beskeden frådstenskirke, hvor den østlige halvdel af skibet er bevaret som kor i en større kvaderstenskirke. Bemærk at halvdelen af det vestlige, romanske vindue er dækket af kvadermuren i det nye skib. Tegning: Poul Brøgger 1984.

The architect Poul Brøgger's survey of the north side of the present chancel in Ravnkilde Church. A creative expansion of a modest tufa church where the eastern half of the nave was preserved as a chancel in a larger ashlar church. Note that half of the western, Romanesque window is covered by the ashlar wall of the new nave.

forskningen i generelle udviklingsmønstre, hvor fund i kirkegulve forsøges set i lyset af kirkebygningernes arkitektur samt eventuelle kalkmaleriers program og placering. Også inventar – både det bevarede og det, som kendes fra skriftlige kilder – inddrages i analyser af kirkernes udvikling. Gode eksempler på, at man kommer længst med kirkearkæologi ved også at hæve blikket op fra jorden, er udgravningerne i Skt. Jørgensbjerg, Vorgod, Trans og Ravnkilde. I Vorgod Kirke mellem Herning og Ringkøbing udgravedes i 1957 en beskeden trækirke på kun 7 × 5 meter. Ved bygningsarkæologiske studier af den stående bygning kunne påvises et byggestop efter stenkorets opførelse. Den umage kombination af et kor af granitkvadre og et mindre skib med vægge af stavplanker har fungeret sammen, indtil et stenbygget skib var bygget op omkring træskibet, som så kunne rives ned. Træskibets vægge har bestået af lodretstående stavplanker, som var stillet side ved side i en grøft. I denne konstruktionstype er de nedgravede vægplanker naturligvis stærkt udsat for råd. Men den kendes fra flere af de udgravede trækirker, bl.a. Snoldelev I og Hørdum. For Vorgods vedkommende kan valget af konstruktionstype vel forklares med, at træskibet næppe var tiltænkt en lang levetid (fig. 1 og 2). I Trans Kirke ved Vesterhavet nord for Nissum Fjord (fig. 5) udgravedes i 1965 to, muligvis tre, forgængere af træ. I den stående kirkes kor blev fundet stolpehuller, som sandsynligvis er spor efter det ciborium, hvis rester findes på Nationalmuseet. Ciboriet var en tømret baldakin over alteret i stenkirkens ældste tid.

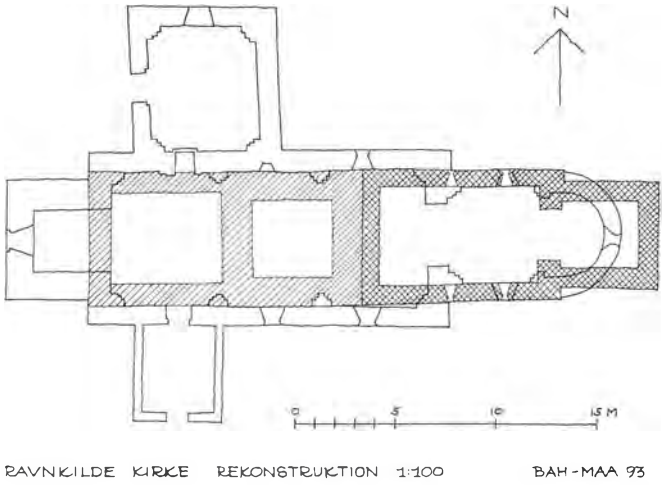

Fig. 10. Rekonstruktion af Ravnkilde Kirkes bygningshistorie. Udfyldning med krydsskravering angiver frådstenskirken og skråskravering vestudvidelser af denne. Den nuværende kirkes mure er vist med streger uden udfyldning. Tegning: Birgit Als Hansen og Morten Aaman Sørensen 1993.

Reconstruction of Ravnkilde Church's construction history. Hatched shading indicates the tufa church and diagonal shading its western expansions. The walls of the present church are shown with lines without filling.

Fig. 11. Gundsømagle Kirke blev undersøgt i 1988. Hans Stiesdal fotograferer.

Gundsømagle Church was investigated in 1988. Hans Stiesdal photographing.

Fig. 12. Slots Bjergby Kirke. Det lykkedes via en energisk indsats fra en af museets unge studenter, Peter Kristiansen, at fremgrave og registrere en teglmuret, cirkulær plint i tårnrummet, der ellers i forbindelse med kirkens restaurering blev anvendt til opmagasinering af stolestader. Det drejer sig formentlig om spor efter døbefontens sekundære placering. Det oprindelige fontepodium midt i skibet blev udgravet ved samme undersøgelse i 1991.

Slots Bjergby Church. With his energetic efforts one of the museum's young students, Peter Kristiansen, succeeded in digging out and registering a brick-built circular plinth in the tower room which was otherwise used in connection with the restoration of the church for storage of pews. The material is probably traces of the secondary placing of the font. The original font base in the middle of the nave was excavated in the same investigation in 1991.

Ravnkilde Kirke syd for Rold Skov har en speciel bygningshistorie. Den første stenkirke var af frådsten. Skibet fra denne kirke fungerer i dag som den nuværende kirkes kor. Den vestlige del af den oprindelige frådstenskirke og to tilbygninger til denne i vest blev revet ned, da det nuværende skib af kvadersten skulle opføres. Men de gamle fundamenter er senere genbrugt som understøtning af hvælvpiller (fig. 9 og 10). Denne komplicerede sammenhæng er udredt på baggrund af en

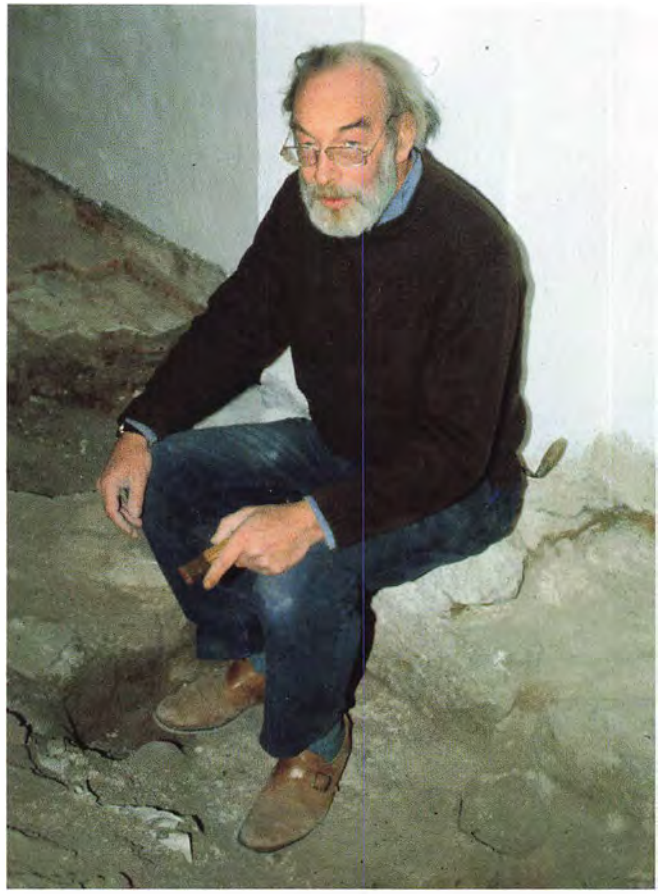

Fig. 13. Vemmelev Kirke ved Slagelse 1992. Vægbænkene er bevaret i fuld højde og tjener som fundament for hvælvingspillerne. Morten Aaman Sørensen afprøver siddehøjde og komfort.

Vemmelev Church near Slagelse, 1992. The wall benches are preserved in their full height and serve as a foundation for the vaulting pillars. Aaman Sørensen testing sitting height and comfort.

iagttagelse i skibet i 1948 og en udgravning øst for koret i 1984 foretaget af Aalborg Historiske Museum samt af bygningsarkæologiske undersøgelser i 1984 og en større udgravning inde i kirken i 1992 foretaget af Nationalmuseet.

Kirkearkæologien har i 50 år været et veldefineret arbejdsområde. Men tidligere har ingen arkæologer udelukkende kunnet hellige sig kirkerne. Alle har også specialiseret sig i andre arkæologiske objekter. Dette gav i mange år en stor fleksibilitet i arbejdstilrettelæggelsen og mulighed for at rykke ud i kirkerne med kort varsel. I dag har udviklingen inden for arkæologien betydet, at Nationalmuseet stort set kun udfører forskningsudgravninger, men ikke mere foretager nødudgravninger i forbindelse med bygge- og anlægsarbejder. Kirkearkæologien er det eneste område, hvor Nationalmuseet rutinemæssigt foretager nødudgravninger i forbindelse med anlægsarbejder for at redde eller registrere kulturlag forud for ødelæggelser. Dette stiller store krav til planlægning af arbejdsgangene hos alle involverede – kirkerne, arkitekterne og museet. Fra museets side bestræber vi os på at udvise fleksibilitet, og i langt de fleste tilfælde forløber samarbejdet gnidningsfrit.

Der er intet, som tyder på, at anlægs- og byggearbejder i forbindelse med kirker bliver færre i de kommende år. Dette betyder, at Nationalmuseets kirkearkæologiske aktiviteter fortsætter i hidtidigt omfang, og at nye resultater i en stille strøm fortsat vil tilflyde museet. De sidste års omlægning af finansieringen af arkæologiske udgravninger kan måske medføre, at det i større omfang vil blive

Fig. 14. Skamstrup Kirke ved Mørkøv blev udgravet i 2005 forud for nedlæggelse af nye varmerør. På billedet ses skibets nordvæg fra sydvest. 1. Vægbænkens overside, 2. Fodtrin, 3. Oprindeligt mørtelgulv.

Skamstrup Church near Mørkøv was excavated in 2005 prior to the laying of new heating pipes. In the picture we see the north wall of the nave from the south west. 1. The upper surface of the wall bench. 2. Footboards. 3. Original mortar floor.

muligt at tage studerende med på udgravninger i kirker og på den måde inspirere til fremtidig forskning i kirker. For selv om kirkearkæologerne, siden Olaf Olsen i 1967 på baggrund af et lille, men godt materiale publicerede sin artikel om rumindretning i romanske landsbykirker, har måttet sande, at de fleste af hans teorier har holdt til utallige efterprøvninger, så er der stadig meget at tage fat på og videreudvikle. Bl.a. lider kirkearkæologien under problemer med at datere de fundne lag og konstruktioner. Der er gravet meget lidt i de senmiddelalderlige tilbygninger, derfor ved vi heller ikke meget om sakristier og kapeller. Og mens fokus hidtil har været på indretningen, så er der stadig meget at finde ud af om kirkernes brug, ligesom der vil ligge et stort arbejde i at udrede regionale forskelle.

LITTERATUR

Birgit Als Hansen m.fl.: Kirkearkæologisk litteratur i Norden 1950-1982, i: Hikuin 9, 1983, s. 245-278.

Birgit Als Hansen: På sporet af en forsvunden frådstenskirke i Himmerland, i: Hikuin 17, 1990 s. 27-32.

Birgit Als Hansen og Morten Aaman Sørensen: Ornamenterede middelalderlige gulvfliser i Danmark. København 2005.

Knud Høgsbro Østergaard: Arkæologiske undersøgelser i Brørup Kirke 1953-54 og 1962, i: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1961, s. 1-36.

Ulla Kjær, Karl Søndergaard Nielsen og Kirsten Trampedach: Nationalmuseet i kirken, i: Nationalmuseets Arbejdsmark 1998, s. 167-183.

Knud J. Krogh: Vikingekongernes monumenter i Jelling. Bd. 1: Gåden om Kong Gorms grav: historien om nordhøjen i Jelling. Herning 1993. Bd. 2 er under udgivelse.

Elna Møller: Fra Snoldelev til Vorgod. I Vorgod-Nr. Vium Kommune og Omegns Spare- og Laanekasse. Videbæk Sparekasse 1968. Af Alfred Kaae, s. 7-25.

Elna Møller og Olaf Olsen: Danske trækirker, i: Nationalmuseets Arbejdsmark 1961, s. 35-58.

Olaf Olsen: Kirkegulvet som arkæologisk arbejdsmark, i: Nationalmuseets Arbejdsmark 1958, s. 17-30.

Olaf Olsen: Rumindretning i romanske landsbykirker, i: Kirkehistoriske Samlinger 1967, s. 235-257.

Olaf Olsen: Sankt Mikkel i Slagelse, i: Nationalmuseets Arbejdsmark 1972, s. 131-152.

Hans Stiesdal: Ligger neden for sin broders grav, i: Skalk 1970:6, s. 3-8.

SUMMARY

Church archaeology – from the pioneering period until the present day

50 years of archaeological investigations of Danish church floors

Church archaeology and the National Museum are today inextricably linked. But if we go back to the period before 1950, there was no one then who imagined that church archaeology would be regarded as an independent discipline just a few years later. Churches have always been part of the National Museum's field of work. But the real breakthrough for church archaeology came in the golden pioneering age of the 1950s, when Elna Møller and Olaf Olsen conducted the groundbreaking investigations in Snoldelev, Skt. Jørgensbjerg, Højby and other churches. The background for the flourishing of the National Museum's church investigations was the extensive destruction of culture layers that struck so many of our medieval churches in the post-war years in connection with construction work. The explanation of why church archaeology developed so quickly is the combination of enthusiasm and ability among the pioneers, their good fortune in already achieving good results in the first excavations, and a large number of church restorations. It was emphatically demonstrated how rich the church floors were in traces of the earlier furnishings of the present-day stone churches or their predecessors of wood. One of the major results from this first period was the demonstration that all churches potentially contain valuable archaeological information and the consequent plan to save whatever could be saved in connection with construction work in and around the churches.

Since the beginning of the 1950s, methods and issues have changed. Just as many construction projects are carried out today as there were in those days. But large floor sections are rarely destroyed nowadays, so the great majority of archaeological investigations are also very small. It is the intention of the church archaeologists to have a hand in or keep an eye on all construction work in churches, and the main aim is to preserve as much as possible, and at the same time to reveal as much a possible about the construction history, furnishings and use of the churches in the past. Church archaeology is a many-faceted field of work, where excavations in the floor, although they are an important element, are only one of the ways in which the National Museum investigates the church. The traces in the floor are inextricably connected with the traces in the standing building. This is true both of the investigation in the individual church, where excavation and construction archaeology are as far as possible combined, and of research on general developmental patterns, where we attempt to view finds in church floors in the light of the architecture of the church building and the programme and placing of any murals. Furnishings – both preserved and known from written sources – are also considered in analyses of the development of the churches.

Today we are garnering the fruits of 50 years of investigative work, which has so far resulted in *c.* 600 large or small archaeological excavations and observations. This article tells the story of how church archaeology began, of the early years and of the long haul until today.

Nationalmuseet og de danske arkæologiske ekspeditioner til Middelhavslandene

AF TINE BAGH, ANNE HASLUND HANSEN, JOHN LUND, BODIL BUNDGAARD RASMUSSEN, STINE SCHIERUP OG TRINE WISMANN

I Ribe har arkæologer udgravet en lille håndfuld romerske udskårne seglsten (såkaldte gemmer) i lag fra vikingetiden – flere hundrede år efter Romerrigets fald. Denne tidsforskel tyder på, at seglene kan være bragt til Danmark som samleobjekter, selv om de formentlig også havde en praktisk funktion; der kendes i hvert fald eksempler på, at danske gejstlige så sent som i 1200- og 1300-tallet brugte sådanne antikke segl. Når Valdemarstidens stormænd bragte søjleskafter af ægyptisk granit til Danmark, var det dog næppe som samleobjekter, men fordi de havde øje for deres symbolværdi som bygningsdele i tidens kirker og klostre.

De tidligste eksempler på bevidst indsamling fra dansk side af oldsager i Middelhavslandene (fig. 1) skal dog formentlig søges blandt den brogede skare af pilgrimme, lærdomssøgende og eventyrere, der rejste mod syd i renæssancen, dvs. 1500- og 1600-tallet. Nogle af disse rejsende etablerede efter hjemkomsten samlinger, der senere – i lighed med lægen Ole Worms »Museum Wormianum« – indgik i Det kongelige Kunstkammer, som Frederik III oprettede omkring 1650 (fig. 2).

I 1700-tallet satte Danmark sit præg på udforskningen af Middelhavets østlige egne i form af Frederik Ludvig Nordens (fig. 13.1) rejse til Ægypten i 1737 samt Carsten Niebuhrs (fig. 13.2) videnskabelige ekspedition til Arabien 1761-67. Ingen af rejserne, der begge var igangsat af den enevældige konge, var tænkt som arkæo-

Fig. 1. Kort med angivelse af de stednavne i Middelhavsområdet, der nævnes i artiklen.

Map indicating the place-names in the Mediterranean area mentioned in the article.

Fig. 2. Et kobberstik i den første publikation af Kunstkammeret, der udkom i 1696, viser datidens udstillingsprincipper. Man ser blandt andet to marmorhoveder fra Parthenontemplet på Akropolis i Athen. De erhvervedes af den danske søofficer Moritz Hartmann i 1687; han forærede dem efterfølgende til den danske konge.

A print in the first publication of the Kunstkammer, which appeared in 1696, shows the exhibition principles of the period. One sees among other things two marble heads from the Parthenon on the Acropolis in Athens. They were acquired in 1687 by the Danish naval officer Moritz Hartmann who afterwards presented them to the Danish King.

logiske ekspeditioner, men oldtiden endte med at få en bemærkelsesværdigt fremtrædende plads i begge, og Nationalmuseets Antiksamling rummer et mindre antal antikker, som Norden og Niebuhr indsamlede på deres rejser (fig. 3-4).

F. L. Nordens rejse til Ægypten begyndte som et handelsfremstød udtænkt af den franske greve Pierre d'Esneval, der gennem danske kontakter i Paris havde fået audiens hos Christian VI. Målet var at opnå diplomatiske og merkantile kontakter med den etiopiske kejser. Eftertiden har karakteriseret franskmanden som noget af en berejst lykkeridder, og hans etiopiske plan var blot ét af flere projekter, han søgte støtte til rundt om i Europa. Til rejsen på Nilen – og især til dens ukendte øvre løb – mente man, at han havde brug for en pålidelig ledsager. Valget faldt på den knap 30-årige Norden, der var uddannet ved Søkadetskolen, hvor der undervistes i klassiske militære dyder som navigation, tegnekunst og fægtning – evner der alle kunne være til god nytte på færden.

Norden og d'Esneval ankom til Cairo i 1737 og påbegyndte herfra deres lange rejse mod syd. Ved Derr i det nordlige Nubien blev forholdet til de lokale så vanskeligt, at de måtte vende om uden at have opnået kontakt med den etiopiske kejser. Både handelsmæssigt og diplomatisk set må missionen betragtes som mislykket, men rejsens kulturelle og geografiske resultater var opsigtsvækkende.

Norden var den første rejsende, der kortlagde Nilens løb syd for den første katarakt, som er et område med stærk strøm og mindre vandfald. Hans omfattende dokumentation under Nilsejladsen dækkede især historiske monumenter. Nogle var islamiske, fx det berømte Nilometer på øen Roda ved Cairo, men blandt hans tegninger findes også mange af oldægyptiske levn som pyramider, grave og templer. Vidnesbyrd, som næppe havde stor nytte for den potentielle handel med slaver og elfenben, men som blev en uvurderlig kilde for eftertiden.

Kartografen Carsten Niebuhr var den eneste af fem deltagere, der overlevede Frederik V's videnskabelige ekspedition til Arabien. Ekspeditionen sigtede på at undersøge de historiske kilder bag Bibelens tekster, og den var stramt videnskabeligt styret. Målet var Yemen på den Arabiske Halvø, hvor de rejsende skulle orientere sig om emner som sprog, topografi, flora og fauna. Deltagerne nåede Ægypten i september 1761 og opholdt sig her et års tid, hvorefter de rejste videre til Yemen. Men sygdom og død blandt gruppens medlemmer afkortede ekspeditionens undersøgelser; i begyndelsen af 1764 var kun Niebuhr i live. Han drog vi-

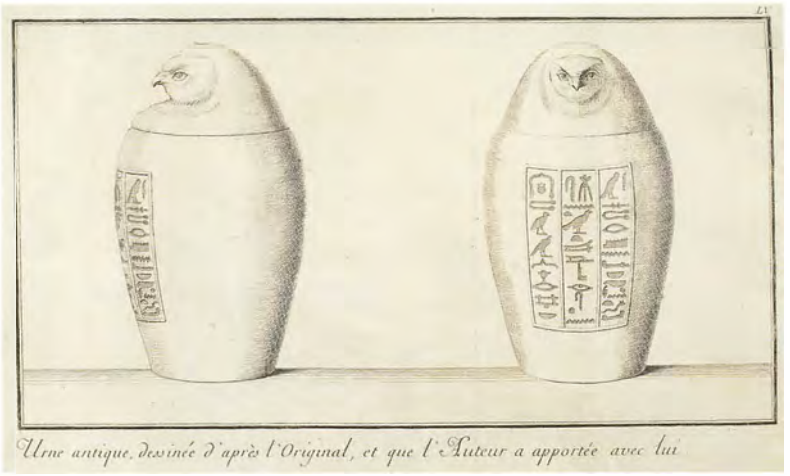

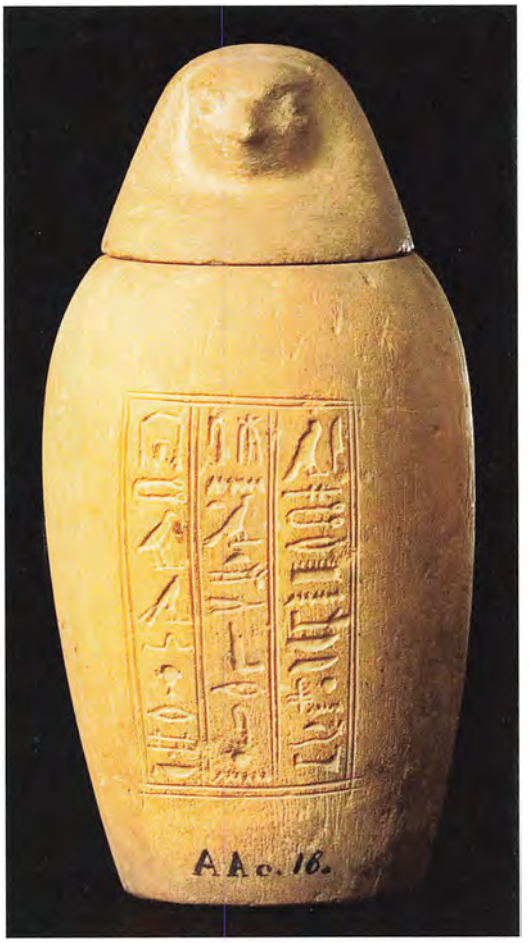

Fig. 3. F. L. Norden indsamlede så vidt vides kun én genstand på sin rejse: en kanopekrukke af sandsten. Sådanne krukker hørte til gravudstyret i oldtidens Ægypten og rummede den dødes balsamerede indvolde. Tv.: samtidig gengivelse fra Nordens publikation; th.: museumsfoto ved John Lee.

As far as we know F. L. Norden collected only one object on his journey: a canopic jar of sandstone. Such jars were part of the funerary furnishings in ancient Egypt and contained the embalmed entrails of the deceased.

dere til Bombay (nu Mumbai) i Indien og indledte herfra sin nu legendariske hjemrejse gennem lande som Iran, Irak og Syrien, med ankomst til København i november 1767.

Under hele rejsen udviste Niebuhr en imponerende dokumentationsiver. Han havde instruks om at udforme landkort og byplaner, men udvidede egenhændigt sit arbejdsfelt til også at omfatte aftegninger af oldtidslevn og indskrifter, fx klippeindskrifter på Sinai. Undervejs blev også indiske templer og monumentalindskrifter fra Persepolis i det nuværende Iran aftegnet. Sidstnævnte fik stor betydning for tydningsarbejdet med kileskriften i 1800-tallet. Kun lidt i Niebuhrs formelle instrukser kunne understøtte en så intens interesse for oldtidskulturerne, og ved flere lejligheder indrømmede han da også beredvilligt, at det indsamlede materiale overskred grænserne for den stillede opgave. Men for både Frederik Ludvig Norden og Carsten Niebuhr fremstod oldtidens mange levn som noget uundgåeligt, et materiale som påkaldte sig deres opmærksomhed og dokumentation. I Nordens tilfælde i en sådan grad, at det endte med at blive selve hovedformålet med rejsen.

I 1755 udkom Frederik Ludvig Nordens rejseberetning fra Ægypten, *Voyage d'Egypte et de Nubie*, og i 1774-78 udgav Carsten Niebuhr sin *Reisebeschreibung nach Arabien*. De to værker markerer et væsentligt skridt frem mod udviklingen af en egentlig arkæologisk disciplin. Hos begge forfattere findes en høj detaljeringsgrad og et udviklet blik for monumenternes særkender. Beskrivelserne i ord og billeder er styret af direkte observationer, hvorimod traditionen og tidligere overleveringer ofte nedtones. I begge værkers plancher ses kimen til såvel den arkæ-

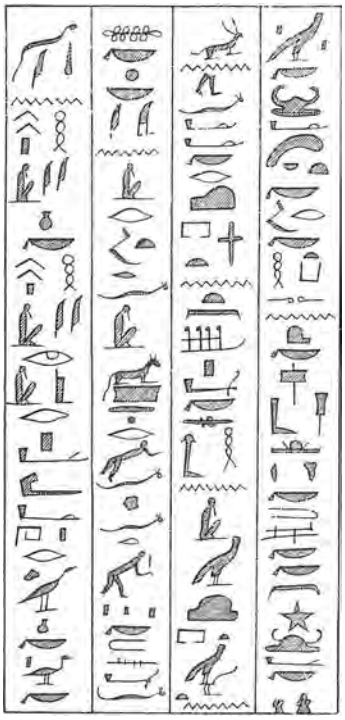

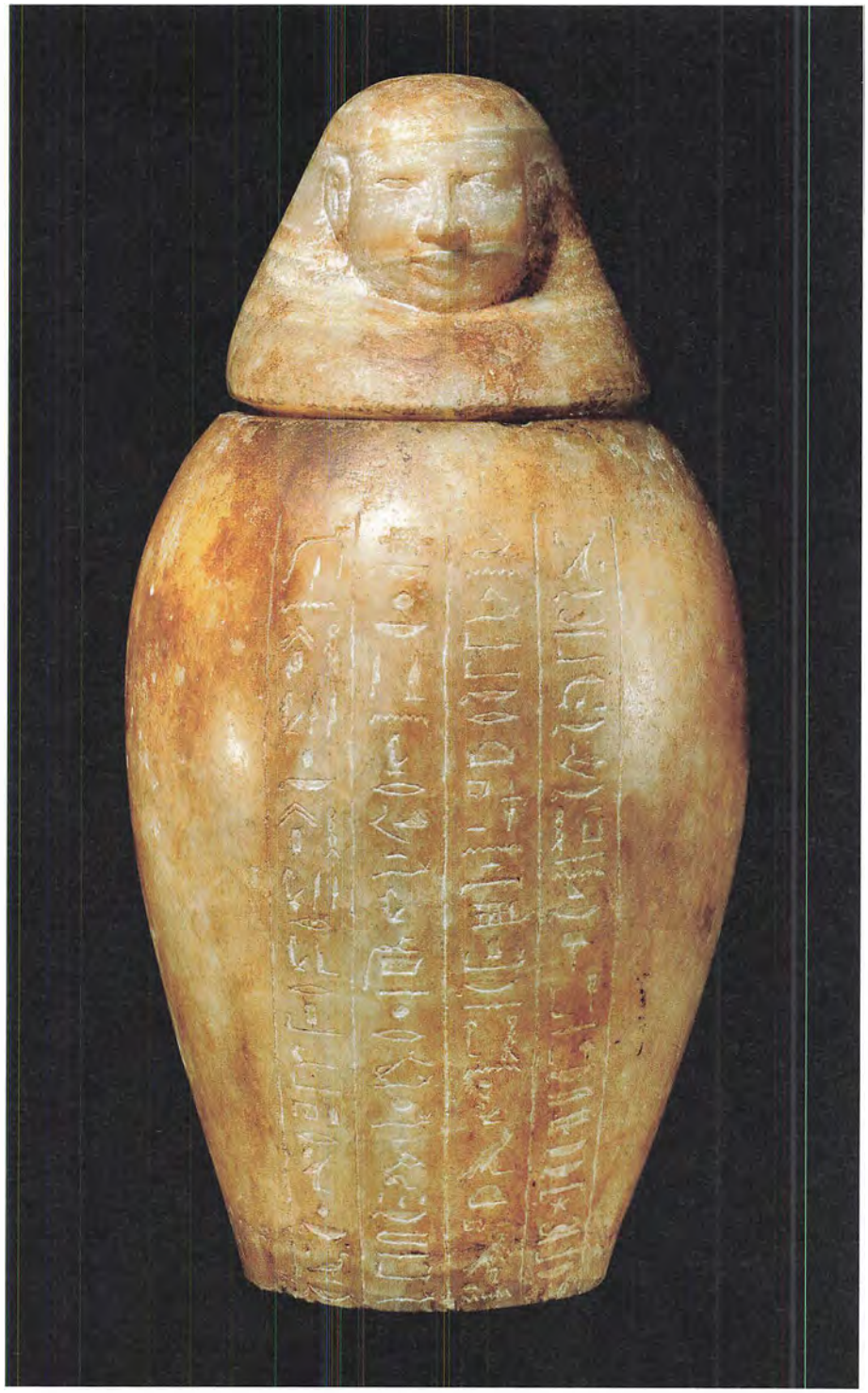

Fig. 4. Niebuhr erhvervede et mindre antal oldsager i det fremmede, blandt andet også en kanopekrukke. Tv.: Kanopens indskrift gengivet efter hans oprindelige publikation; th.: museumsfoto ved John Lee.

Niebuhr acquired a small number of antiquities abroad, including a canopic jar whose inscription is reproduced from his original publication.

ologiske rapport med grundplaner og perspektivtegninger som til kataloger med fremlæggelse af oldsagernes karakteristika, brug og kulturelle betydning.

I 1700-tallet var Rom det førende centrum for studiet af klassisk kunst, der følgelig næsten udelukkende var kendt i sin romerske udformning. Grækenland var i 1400-tallet blevet opslugt af det tyrkiske Osmannerrige, Europas ærkefjende, og havde siden da været stort set utilgængeligt. Men i årtierne op mod 1800 begynd-

te arkitekter, antikvarer og eventyrere fra især England og Frankrig i stigende grad at rejse til Grækenland.

I 1810 satte to unge danske rejsekammerater kurs mod »Det lykkelige Arkadien«: antikvaren Peter Oluf Brøndsted (fig. 13.4) og filologen Georg Koës. I Athen indgik de i en international kreds af arkitekter, kunstnere og antikvarer, der med liv og sjæl prøvede på at opspore skulpturer og andre levn fra det antikke Grækenland. De foretog derfor studierejser rundt i landet, hvilket var et yderst farligt forehavende. Rejsende risikerede at blive overfaldet af landevejsrøvere og kunne også nemt pådrage sig alskens sygdomme, der ikke sjældent fik en tragisk udgang. Netop sådan gik det Koës, der i 1811 på egen hånd drog til halvøen Peloponnes i det sydlige Grækenland. Her blev han ramt af dysenteri og døde efter kort tids sygdom.

Brøndsted var dybt berørt af tabet af vennen, men fortsatte rejsen alene, og i januar 1812 finder vi ham på øen Kea, hvor han iværksætter en udgravning, der nok må regnes som den første overhovedet i Grækenland med et videnskabeligt sigte – ud over ønsket om at finde antikker. Efter tre til fire ugers arbejde kunne Brøndsted ud fra fundne indskrifter fastslå byens antikke navn som Karthaia (fig. 5). De mest spektakulære fund, der blev gjort på stedet, er gået tabt. Men Brøndsted forærede senere kronprins Christian Frederik (Christian VIII) to små kander fremstillet i Athen ca. 550-400 f.Kr., der angiveligt stammer fra Karthaia. De indgår nu i Antiksamlingen. I 1826 offentliggjorde Brøndsted resultaterne af udgravningen i et pragtværk, *Reisen und Untersuchungen in Griechenland*, der

Fig. 5. Prospekt af Karthaia på den græske ø Kea, hvor Brøndsted i 1812 foretog den første danske udgravning i Middelhavslandene. Stik efter en tegning udført af ekspeditionens kunstner, tyskeren Jakob Linkh.

Print of Carthaia on the Greek island of Kea, where Brøndsted carried out the first Danish excavation in Mediterranean countries in 1812. After a drawing by the expedition's artist, the German Jakob Linkh.

Fig. 6. Kande fra Thapsus i Tunesien fra 200-tallet e.Kr., som Falbe forærede til den danske kronprins Christian Frederik, den senere Christian VIII. Tv.: tegning udført af Falbe; th.: museumsfoto af John Lee.

Falbe's drawing (left) of a jug from Thapsus in Tunisia from the third century AD, which he gave to Crown Prince Christian Frederik, the later King Christian VIII. Right: recent photo.

også udkom i en fransk udgave. Brøndsteds tilgang til stoffet var langt forud for hans tid; det fremgår af bogens noget prangende dedikation til den danske konge, at han opfattede publikationen af Niebuhrs rejse som en forløber for sin egen udgivelse.

Omtrent samtidig blev Christian Tuxen Falbe (fig. 13.3), der var dansk generalkonsul i Tunesien fra 1821 til 1832, pioner i den arkæologiske udforskning af dette nordafrikanske land. Falbe, der i lighed med Norden havde en baggrund som søofficer, udviklede under sit ophold en stor interesse for Tunesiens arkæologi, og han udarbejdede det første præcise kort over oldtidsbyen Karthago. Han foretog desuden flere udgravninger og sendte nogle af fundene hjem til Danmark, hvor de senere indgik i Antiksamlingen (fig. 6).

Vi skal frem til begyndelsen af 1900-tallet, før disse tidlige initiativer følges op af en ny målrettet dansk indsats. Det skete i form af den første store videnskabelige ekspedition til Middelhavsområdet, nærmere betegnet øen Rhodos.

I 1901 ansøgte arkæologerne Karl Frederik Kinch (fig. 13.5) og Christian Sørensen Blinkenberg (fig. 13.6) Carlsbergfondet om midler til en udforskning af Lindos på Rhodos' sydøstlige kyst. Her lå i oldtiden en stor helligdom indviet til Athena, der var gudinde for krig, kunst, videnskab og håndværk. Byen spillede en vigtig rolle i grækernes handel med Mellemøsten. Carlsbergfondet vedtog at støtte projektets første sæson med hele 60.000 kr. – en betragtelig sum penge på den tid – og Kinch og Blinkenberg påbegyndte arbejdet i 1902. Kinchs udførlige dagbøger, der i dag er at finde i Antiksamlingens arkiver, giver et godt indtryk af ekspeditionens hverdagsliv. De videnskabelige resultater blev senere publiceret i tre omfattende bind, *Lindos: Fouilles de l'acropole 1902-1914*.

I årene 1902-05 gennemførte Kinch og Blinkenberg tre store udgravningskampagner, hvorunder det lykkedes dem at frilægge en stor del af helligdommen, som den så ud i 100-tallet f.Kr. (fig. 7). Aktivitet i området kunne spores helt tilbage til

Fig. 7. Lokale græske og tyrkiske arbejdere fra udgravningen af Athena-helligdommen i Lindos. I midten står formanden Angelis Kosmopoulos, der blev kaldt »Kæmpen«. I baggrunden ses ruinerne af en byzantinsk kirke, som stod lige foran rester af templet for Athena Lindia. Ekspeditionsfoto fra 1902.

Local Greek and Turkish workers at the excavation of the sanctuary of Athena in Lindos. In the middle is seen the foreman Angelis Kosmopoulos, who was called "the Giant". In the background are the ruins of a Byzantine church, placed in front of the ruins of the temple of Athena Lindia. Expedition photo from 1902.

900-tallet f.Kr., men de største ændringer menes at være sket i sidste halvdel af 300-tallet f.Kr., hvor helligdommen blev ombygget og udvidet til et bygningskompleks af kæmpemæssige dimensioner. Øverst på klippeplateauet stod helligdommens vigtigste bygning, et tempel indviet til Athena i hendes egenskab af bygudinde for Lindos. Men før man nåede frem til templet, måtte man passere gennem imponerende bygninger og en lille have fyldt med talrige offergaver opsat til gudinden.

Byggeaktiviteterne fortsatte efter antikken; i 1300-tallet opførte korsfarerne en borg på klippeplateauet, som også tyrkerne brugte som fæstning så sent som i 1800-tallet. Udgraverne nedrev mange af disse »sene« konstruktioner for hurtigt at nå ned til de antikke lag, en helt almindelig fremgangsmåde i tiden, men heldigvis havde de inden da opmålt nogle af bygningerne. Også småfundene fra udgravningerne blev beskrevet i detaljer – særlig imponerende er Kinchs omhyggelige registrering af de i alt 700 fundne indskrifter. Nævneværdig er især den såkaldte præsteliste og tempelkrøniken, der blev opsat i helligdommen i 99 f.Kr. Den indeholder en lang liste over de gaver, som gennem tiden var blevet givet til gudinden Athena.

Blinkenberg var inspektør ved Nationalmuseet, hvilket begrænsede hans muligheder for at opholde sig i længere tid i udlandet. Men Kinch fortsatte stort set uafbrudt det arkæologiske arbejde på Rhodos indtil 1909, hvor udgravningstilladelsen blev inddraget, da der var opstået et modsætningsforhold til dele af lokalbefolkningen. Inden da nåede han blandt andet at undersøge en række mykenske kammergrave i området omkring Lindos sammen med sin kone, malerinden

Fig. 8. I Vroulia udgravede Kinch blandt andet denne terrakottarytter, som er fremstillet på Cypern omkring 600-575 f.Kr. og vidner om en kontakt mellem Cypern og Rhodos på dette tidspunkt. Tv.: akvarel udført af Helvig Kinch; th.: museumsfoto ved Henrik Wichmann.

In Vroulia Kinch excavated among other things this terracotta horseman, made in Cyprus around 600-575 BC, testifying to contacts between Cyprus and Rhodes at the time.

Helvig Kinch, men hans vigtigste projekt blev arbejdet i Vroulia (fig. 8) på sydspidsen af øen, hvor man fandt resterne af en by fra omkring 600-550 f.Kr. Byen lå, omgivet af en mur, i ly af en lille bjergkæde mod nord og af vandet mod syd. I gravpladsen uden for muren fandt man eksempler på en særlig keramiktype, som senere er blevet kendt under betegnelsen »Vroulia-varen« (fig. 9).

I Antiksamlingens arkiver kan man se, at Kinch sendte forespørgsler til europæiske museer for at finde ud af, om de havde lignende keramik. Dette viste sig kun sjældent at være tilfældet, og Vroulia er fortsat det sted, hvor man har fundet flest eksempler på denne keramik, som formentlig er produceret lokalt på Rhodos. I 1914 publicerede Kinch resultaterne af udgravningerne i Vroulia som sin doktordisputats. Publikationen var illustreret af Helvig Kinch og vakte blandt andet opsigt på grund af de usædvanligt smukke akvareltegninger af keramikken.

I 1913-14 vendte Kinch tilbage til Rhodos, og et af hans vigtigste projekter under dette, hans sidste, ophold på øen blev udgravningerne af en gravplads fra det 9-8 årh. f.Kr. ved Exochi på den østlige del af øen.

Ved ekspeditionens afslutning forblev en del af fundene på Rhodos, en anden del tilfaldt det arkæologiske museum i Istanbul, fordi Rhodos frem til Den første Verdenskrig var under tyrkisk herredømme. En tredje portion kom til Danmark, og Carlsbergfondet skænkede senere disse fund til Nationalmuseet.

Da det osmannisk-tyrkiske rige få år senere brød sammen, opstod der stor interesse, også fra dansk side, for at udforske denne del af Mellemøsten. Den næste danske feltarkæologiske ekspedition (1926-32) gik til Bibelens lande, hvor en

Fig. 9. Vroulia-skål, som har fået sin betegnelse efter de danske udgravninger i Vroulia på Rhodos. Øverst: akvarel af Helvig Kinch, hvis talent kom til udtryk i de fine illustrationer af Vroulia-fundene. Nederst: museumsfoto af John Lee.

The Vroulia Bowl, named after the Danish excavations at the site of Vroulia on Rhodes. Water-colour by Helvig Kinch, whose talent came to expression in the fine illustrations of finds that she did for the publication of the burial site in Vroulia from 1914. Below the water-colour: recent photo.

dansk ekspedition under ledelse af Hans Kjær (fig. 13.7), der var inspektør ved Nationalmuseet, udforskede Khirbet Seilun, kendt fra det Gamle Testamente som Shilo, ca. 30 kilometer nord for Jerusalem. Målet var at finde templet, hvor Pagtens Ark ifølge Første Samuelsbog i det Gamle Testamente stod, indtil den gik tabt i slaget mod filistrene i den såkaldte Dommertid, ca. 1200-1000 f.Kr.

Kjær fandt til sin store skuffelse ikke Pagtens Ark, men udgravningerne viste, at Khirbet Seilun havde været beboet fra mellembronzealderens sidste del, ca. 1750-1550 f.Kr., og de bekræftede stedets betydning i jernalderen ca. 1200-600 f.Kr. samt i den græske og romerske periode og senantikken. Desværre døde Kjær efter kort tids sygdom under feltkampagnen i 1932, og udgravningerne ophørte. Men fundene fra Shilo-udgravningen indgik i Antiksamlingen, og i 1963 foretog teologen Svend Holm-Nielsen og Marie-Louise Buhl, der var ægyptolog ved Antiksamlingen, nye danske undersøgelser på stedet i tilknytning til arbejdet med at publicere resultaterne.

I 1930'erne tog Carlsbergfondet initiativ til det, der den dag i dag må regnes for den største danske udgravning i det østlige Middelhavsområde. Projektet var centreret om byen Hama i det vestlige Syrien, hvor der fandtes en meget stor byhøj. Flere forskere havde påpeget stedets potentiale efter fundet af stenblokke med såkaldt luwiske tegn, en art hieroglyffer benyttet af hittitterne fra Anatolien. Hertil kom, at stedets arabiske navn blev identificeret med Hamat, der nævnes i Bibelen. Byhøjen var velegnet til et større udgravningsprojekt, eftersom den var blottet for moderne bebyggelse og ejedes af selve byen, så man ville ikke få problemer med forskellige grundejere.

I vinteren 1930 foretog Harald Ingholt (fig. 13.8), der egentlig var specialist i semitiske sprog, en studierejse til Hama for nærmere at undersøge mulighederne for en udgravning på dette sted. Ingholt var den rette mand til opgaven, idet han allerede i 1920'erne havde foretaget udgravninger i den syriske ørkenby Palmyra og havde skrevet doktordisputats om palmyrensk skulptur. Han var således velbekendt med forholdene i området, og inden han ankom til Hama, havde han været i Beirut og Damaskus for at indhente tilladelser hos myndighederne. Samtidig havde han skaffet sig introduktioner til de mest betydningsfulde personer og familier i Hama. Takket være disse fik Ingholt en varm modtagelse i de fire dage, han i første omgang blev i byen.

Under de første prøveudgravninger stødte han blandt andet på en formodet romersk cisterne, der senere blev af betydning for selve udgravningerne. Han samlede også en hel del potteskår op fra byhøjens sider og konkluderede på denne baggrund, at byhøjen (fig. 10) havde været beboet fra ca. 3000 f.Kr. til 1300-tallet e.Kr. Disse fund og højens imponerende størrelse (den rejser sig 34 m over den omgivende slette og er 355 m lang) efterlod ingen tvivl om, at stedet var værd at udgrave. Ingholt beregnede, at det ville tage 100 mand, der gravede i 100 dage om året, 14 år at udgrave byhøjen fuldstændigt, og han citerede arkitekten Charles Christensen for en sammenligning af højens størrelse med Ørstedsparken i København.

Efter hjemkomsten fremlagde Ingholt sin rapport for Carlsbergfondet med en plan for udgravningernes udførelse og et budget for de første fem års kampagner.

Fig. 10. Ejnar Fugmann (1896-1965) var chefarkitekt på udgravningerne i Hama gennem alle årene. I sin fritid malede han akvareller – som denne, hvor Hama byhøj ses i baggrunden. Flere af de store vandhjul ved floden Orontes findes stadig.

Ejnar Fugmann (1896-1965) was the supervising architect on the excavations in Hama throughout all the years. In his leisure time he painted water-colours – like this one, where the Hama town mound can be seen in the background. Several of the large water wheels by the River Orontes still exist.

Pengene blev bevilliget, og de første egentlige udgravninger blev påbegyndt i marts 1931. Udgravningen varede tre måneder og fortsatte hvert forår frem til 1938 med omkring 150 arbejdere ad gangen. Herved fik man et grundigt indblik i byhøjens historie gennem tiderne. Gennem bunden af den romerske cisterne, som Ingholt var stødt på i 1930, lykkedes det at nå ned til de ældste lag, der markerer overgangen fra yngre stenalder til tidlig bronzealder, ca. 6000-2500 f.Kr., hvor agerbrugssamfundet udviklede sig til et bysamfund. I løbet af bronzealderen udviklede byen sig til et tætbefolket regionalt center med snævre gyder og mange huse med små rum. I de tidligste perioder begravede indbyggerne deres døde på selve byhøjen, men fra og med bronzealderen gik man over til at lægge de afdøde i klippegrave ved foden af byhøjen, og flere af disse blev registreret af ekspeditionen. Her stødte man også på flere gravpladser fra jernalderen, ca. 1200 til 720 f.Kr., hvor de døde – i modsætning til tidligere – blev kremeret og asken begravet i krukker.

I den sidste halvdel af jernalderen (ca. 900-720 f.Kr.) var Hama sæde for et vigtigt regionalt kongedømme, og en af ekspeditionens største opdagelser var en kongeborg fra denne periode på den sydøstlige del af byhøjen, hvor store løver af basalt var opstillet i gården som beskyttende magtsymboler (fig. 11). Men lige meget hjalp det. Byen blev indtaget og ødelagt af assyrerne i 720 f.Kr.

Byhøjen lå herefter nærmest ubeboet hen i mange århundreder, men efter Alexander den Stores erobring af perserriget 330 f.Kr. opstod en ny by på stedet – med et græsk befolkningselement og præget af græsk sprog og kultur. Den nye by fik senere navnet Epifaneia efter kong Antiochus IV Epifanes (175-164 f.Kr.). Den blev aldrig et af historiens brændpunkter, men en provinsby, hvor livet gik sin stille gang, uanset om de toneangivende var grækere eller romere.

I byhøjens øverste lag fandtes mange spor af Hamas senere historie frem til 1401, hvor byen blev invaderet og ødelagt af mongoler. Arabiske stammer havde

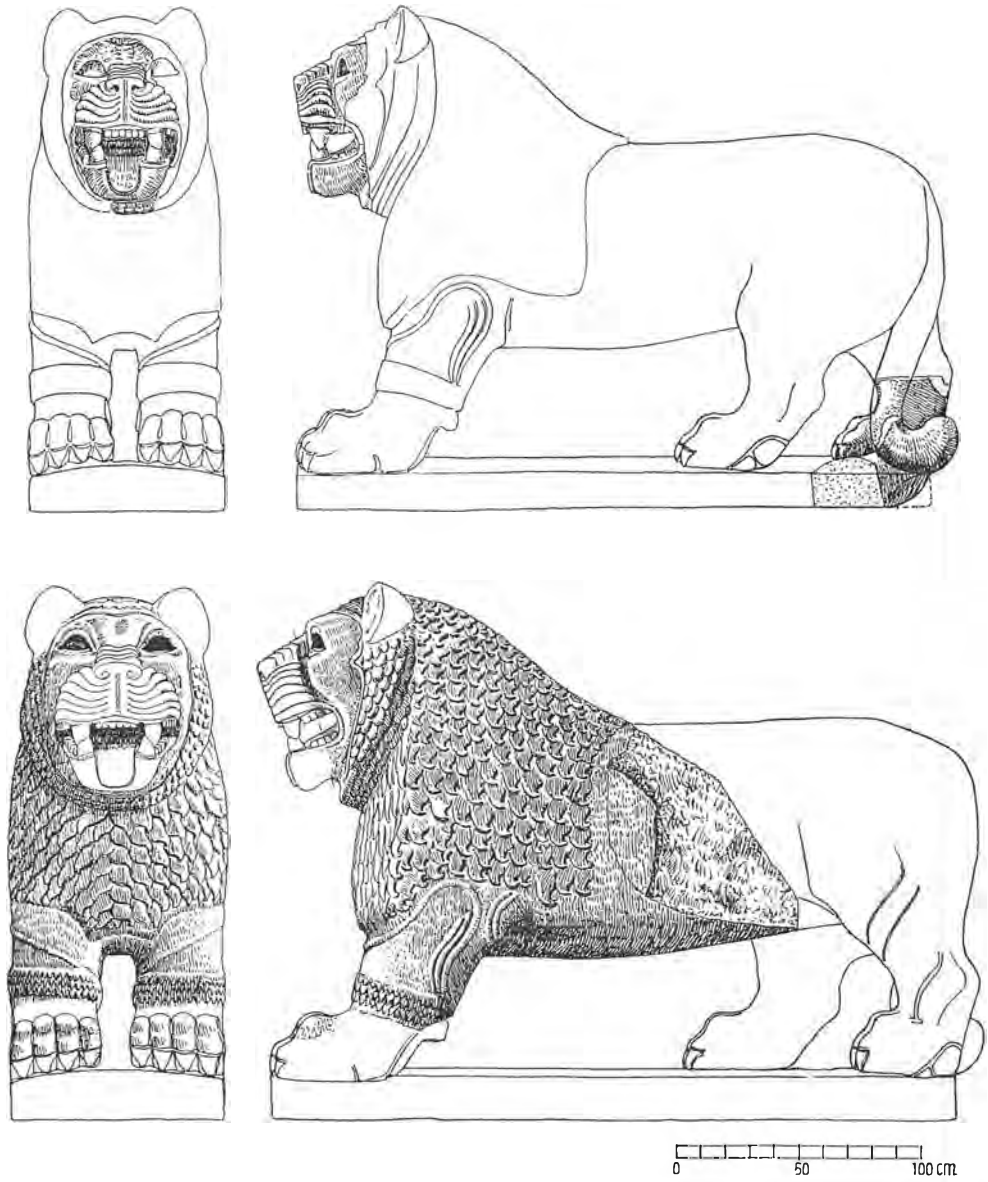

Fig. 11. Tegning af Ejnar Fugmann, der gengiver de de bevarede dele af de to store løver fra 800-tallet f.Kr., som var opstillet i gården til kongeborgen i jernalderens Hama. Den bedst bevarede løve (nu deponeret i museet i Hama) blev restaureret ved hjælp af dele fra den anden løve, der indgår i Antiksamlingens nærorientalske udstilling.

The drawings show the preserved parts of the two large lions from the 9th century BC which were set up in the courtyard of the Royal castle in Iron Age Hama. The best preserved lion (now in the museum in Hama) was restored with the aid of the preserved parts from the other lion (now exhibited in the Collection of Antiquities).

flere århundreder forinden erobret området og bygget paladser, moskéer, bade, værksteder og springvand. Mange importerede genstande viste, at man havde et bredt net af kontakter, der rakte fra Europa til Kina.

Resultaterne af Hama-udgravningerne fik stor betydning for forståelsen af udviklingen i Den nære Orient og især det vestlige Syriens historie. Den følge af arkæologiske lag, som den danske ekspedition påviste, tjener fortsat som en vigtig reference for udgravninger i Syrien. Ekspeditionens fund blev efter tidens skik delt mellem Syrien og Danmark, og de har siden udgjort hjørnestenen i Nationalmuseets samling af oldsager fra det østlige Middelhavsområde.

Professor Poul Jørgen Riis (fig. 13.9), der i flere år havde deltaget i Hama-udgravningerne som studerende i klassisk arkæologi, tog senere initiativet til en ny dansk udgravning i Syrien, der også blev finansieret af Carlsbergfondet (fra 1958 til 1963). Denne gang var målet Tell Sukas, en byhøj på den syriske Middel-

Fig. 12. I 2005 kunne Antiksamlingen slå dørene op for en nyopstilling af Nationalmuseets samling af oldsager fra Mellemøsten. Udstillingen er bygget op omkring fund fra de danske udgravninger i området. Fotografiet viser et udvalg af genstande fra Tell Sukas, der omspænder byhøjens historie fra stenalder til hellenistisk tid. Museumsfoto ved Kristina Borgen.

In 2005 the Collection of Antiquities could open its doors to a new display of the National Museum's collection of antiquities from the Middle East. The exhibition is built up around finds from the Danish excavations in the area. The photograph shows a selection of objects from Tell Sukas, ranging over the history of the tell from the Stone Age to the Hellenistic period (c. 7000-69 BC).

havskyst, der viste sig at have været beboet fra stenalderen frem til ca. 69 f.Kr. – og igen under korsfarerne. Importeret keramik afspejler områdets skiftende kontakter med Cypern og Grækenland fra sen bronzealder og fremefter, og en mindre del af fundene indgik efter projektets afslutning i Nationalmuseet (fig. 12). Riis drog omsorg for publiceringen af udgravningerne såvel i Hama som ved Tell Sukas, og det er i høj grad hans fortjeneste, at de to steder hører til blandt de absolut bedst dokumenterede arkæologiske lokaliteter i Syrien.

Sammenfattende kan danske arkæologers virke i Middelhavslandene beskrives med ordene »tradition og fornyelse«. Der går en rød tråd fra Nordens og Niebuhrs rejser via Brøndsteds pionerarbejde i Grækenland og derfra videre til 1900-tallets Rhodos-ekspedition og udgravningerne af Hama og Tell Sukas i Syrien. Alle disse projekter har beriget Antiksamlingen. Men historien slutter ikke her, for også i de sidste årtier af det 20. århundrede har Nationalmuseet været engageret i arkæologiske ekspeditioner til Middelhavslandene – ofte i form af projekter, der ligger i forlængelse af de gamle danske forskningstraditioner.

I 1974 foretog Antiksamlingen således nye undersøgelser i nærheden af byen Apollakia på det sydlige Rhodos, et arbejde der resulterede i to yderligere bind af Rhodos-publikationen, blandt andet omhandlende grave fra den mykenske kultur i Grækenlands sene bronzealder, ca. 1600-1100 f.Kr. Og fra 1975 til 1984 vendte arkæologer fra Nationalmuseet tilbage til Karthago, hvor de med brug af moder-

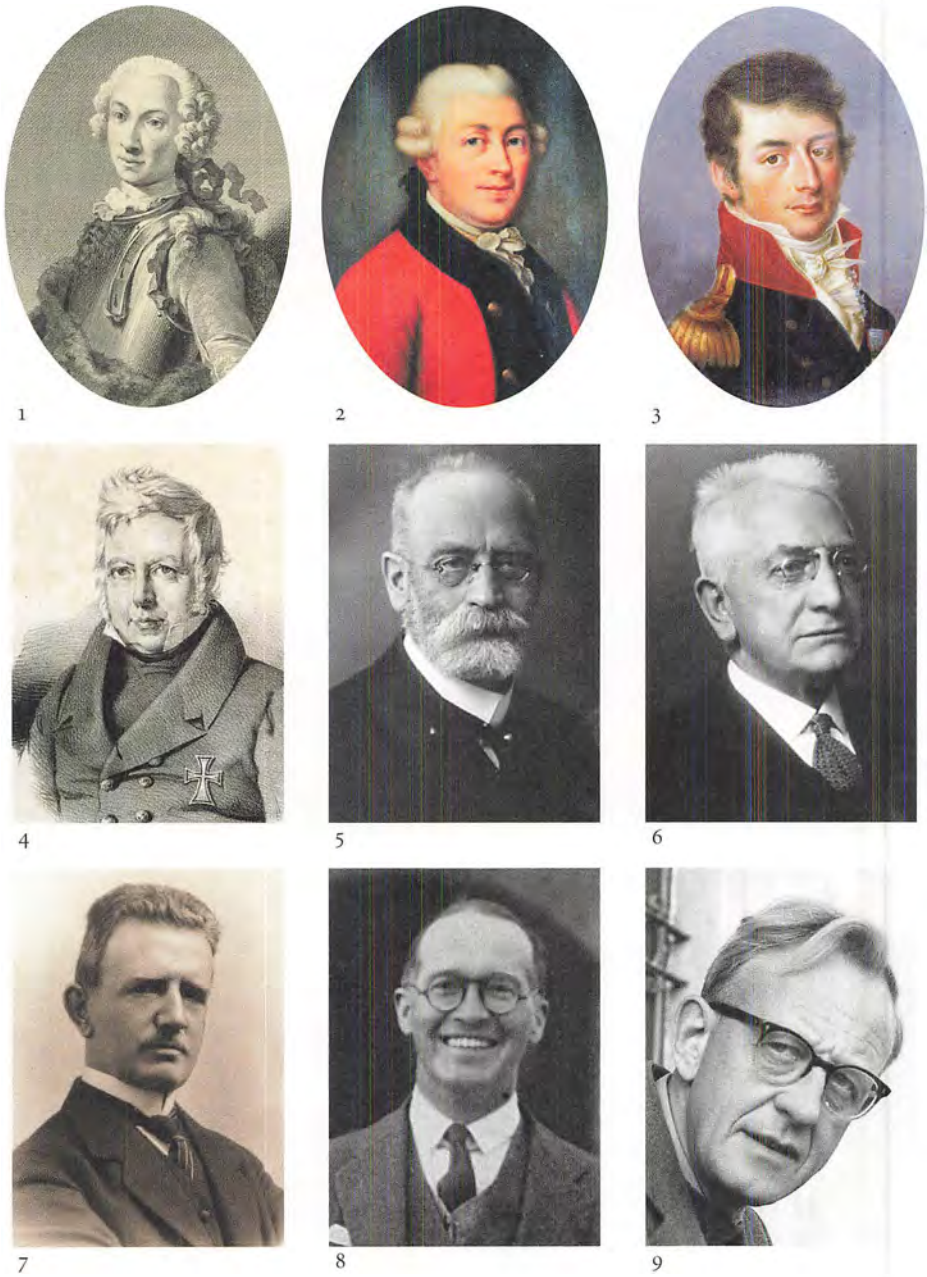

Fig. 13. Persongalleri:
1) Frederik Ludvig Norden (1708-42), stik efter tegning af C. M. Tuscher;
2) Carsten Niebuhr (1733-1815), anonymt portræt fra 1773, gengivet med tilladelse fra ejeren;
3) Christian Tuxen Falbe (1791-1849), samtidig kopi af miniatureportræt malet af L. Fraenckel i 1815;
4) Peter Oluf Brøndsted (1780-1842), litografi af E. D. Bærentzen efter maleri af C. A. Jensen fra 1839;
5) Karl Frederik Kinch (1853–1921), museumsfoto;
6) Christian Sørensen Blinkenberg (1863–1948), museumsfoto;
7) Hans Kjær (1873-1932) museumsfoto;
8) Harold Ingholt (1896-1986), ekspeditionsfoto;
9) Poul Jørgen Riis (1910-), ekspeditionsfoto.

ne metoder frilagde en romersk kystvilla, der små 150 år tidligere var blevet delvist udgravet af Christian Tuxen Falbe. Fra 1987-89 udforskede Nationalmuseet og danske antikhistorikere i samarbejde med tunesiske arkæologer den romerske by Segermes og dens opland i det nordlige Tunesien.

Nutidens projekter har udelukkende til formål at tilvejebringe ny viden, for den tid er forbi, hvor en del af fundene efter sådanne projekters ophør overdrages til udgraverlandet. Men det er de mange genstande i Antiksamlingen, indsamlet gennem tiden af danske arkæologiske ekspeditioner, der sætter Nationalmuseet i stand til – som det eneste museum i Norden – at fortælle en sammenhængende historie om kulturernes udvikling i landene omkring Middelhavet fra de tidligste tider til middelalderen. Og udstillingen af disse genstande er opbygget med hen-

blik på at give indsigt i disse kulturers rolle i verdenshistorien. Men samlingens genstande rummer også en anden pointe: De er håndgribelige spor af Danmarks skiftende forbindelser til disse fjerne områder ved Middelhavet.

Materialet fra de danske ekspeditioner påkalder sig den dag i dag stor forskningsmæssig interesse, og når forskere fra ind- og udland hvert år søger til Antiksamlingen for at studere disse fund, er det ikke mindst, fordi de hidrører fra veldokumenterede – og velpublicerede – arkæologiske fundsammenhænge.

LITTERATUR

S. Dietz og S. Trolle: Arkæologens Rhodos. København 1974.
F. H. Kjølsen: Capitain F. L. Norden og hans rejse til Ægypten (1737-1738). København 1965.
Carsten Niebuhrs Rejsebeskrivelse fra Arabien og andre omkringliggende lande, I-II. København 2003-2004.
B. Bundgaard Rasmussen, J. Steen Jensen & J. Lund (red.): Christian VIII & Nationalmuseet. København 1999.
B. Bundgaard Rasmussen, J. Steen Jensen, J. Lund & M. Märcher (red.): Peter Oluf Brøndsted (1780-1842) – A Danish Classicist in his European context. I trykken.
S. Rasmussen: Den Arabiske Rejse 1761-1767 – set i videnskabshistorisk perspektiv. København 1986.
A. Rathje og J. Lund: Danes Overseas – A Short History of Danish Classical Archaeological Fieldwork, Acta Hyperborea 3 1991, 11-56.
P. J. Riis: Hama: danske arkæologers udgravninger i Syrien 1930-38. København 1987.

SUMMARY

The National Museum and the Danish archaeological expeditions to the Mediterranean countries

Perhaps one of the pilgrims, scholars or adventurers who made the journey from Denmark to the Mediterranean (Fig. 1) during the Renaissance was the first to bring Classical antiquities to Denmark. Some of these travellers established collections, parts of which subsequently entered the Royal 'Kunstkammer' that Frederik III established around 1650 (Fig. 2).

The journey of Frederik Ludvig Norden to Egypt in 1737 was the first Danish state-sponsored expedition to – and beyond – the Mediterranean. It was followed by the expedition to 'Arabia Felix' (1761-1767), which is associated with the name of its sole survivor, Carsten Niebuhr. Neither journey was originally intended as an archaeological expedition, but ancient remains came to play an important role in the work of both travellers. The National Museum keeps a small collection of antiquities gathered on their journeys (Figs. 3-4).

Rome had long been the focal point for the study of Classical art, but in the final decades of the 18th century a growing number of European architects and antiquarians began heading for Greece. In 1812 the antiquarian Peter Oluf Brøndsted organized the first Danish archaeological excavation in the Mediterranean at ancient Karthaia on the island of Kea (Fig. 5). Most of the finds were lost – except perhaps two small vases now in the National Museum. Later, the Danish Consul-

General in Tunisia, Christian Tuxen Falbe, carried out a number of excavations in Tunisia, which yielded finds that would later become part of the collections of the National Museum (Fig. 6).

The first large-scale Danish archaeological expedition to the Mediterranean was the exploration of Rhodes, funded by the Carlsberg Foundation (1902-1914). The driving forces were the archaeologists Karl Frederik Kinch and Christian Sørensen Blinkenberg, who focused on the sanctuary of Athena in Lindos (Fig. 7) and excavated other sites on the island, notably a settlement at Vroulia. A portion of the finds came to Denmark, where they constitute one of the core groups of the collection of Greek antiquities (Fig. 8-9).

From 1926 to 1932 Danish archaeologists carried out excavations at Khirbet Seilun in Palestine, but the project was cut short by the untimely death of the director, Hans Kjær.

This venture was followed from 1931 to 1938 by another even larger expedition – again funded by the Carlsberg Foundation – excavating the tell (town-mound) of Hama in Syria (Figs. 10-11). Led by Harald Ingholt, this project produced the first well-documented cross-section of history in Syria from the Stone Age to the medieval period (c. 6000 BC to 1400 AD). As a sequel, the Carlsberg Foundation funded excavations at Tall Sukas on the Mediterranean coast of Syria (1958-1963), led by Professor P. J. Riis, who had participated in the Hama project as a student.

There is a strong element of "tradition and innovation" in these endeavours, which have all enriched the Collection of Classical and Near Eastern Antiquities. And it is mainly as a result of these finds that the National Museum can offer visitors from Denmark and abroad an overview of the cultures of the Mediterranean countries from the Stone Age to the medieval period.

Moreover, the finds continue to be a rich scientific source for visiting scholars, since they originate in well documented – and published – archaeological contexts.

Arkæologien ved Nationalmuseet i København – set udefra

AF CLAUS VON CARNAP-BORNHEIM

I 1800-tallet opstår der rundtomkring i Europa en lang række »nationalmuseer«, der har deres rødder i ældre kunstkamre, og hvis historie delvist kan føres tilbage til barokken. Her spiller arkæologiske samlinger en væsentlig rolle. Vi kender talrige eksempler på sådanne, eksempelvis Národní muzeum (Nationalmuseet) ved Wenzel-pladsen i Prag eller det nuværende statslige historiske museum ved den Røde Plads i Moskva. Selv om alle disse museer har en meget forskellig oprindelse, har de uden tvivl tjent til præsentation af de kulturværdier, der egnede sig til at gengive og formidle de pågældende nationers historie og identitet. Som centrale institutioner, der desuden ofte var tæt knyttet til de herskende fyrstehuse, var det muligt for disse museer at føje nye, betydningsfulde genstande til deres samlinger og fremvise dem i udstillingerne. 1800-tallets museumsverden var kun i ringe grad differentieret. For arkæologiens vedkommende var en systematisk beskyttelse af fortidsminderne langtfra etableret i alle lande, og meget var overladt til tilfældighederne. Disse store institutioner, der – ligesom det danske fra 1892 –

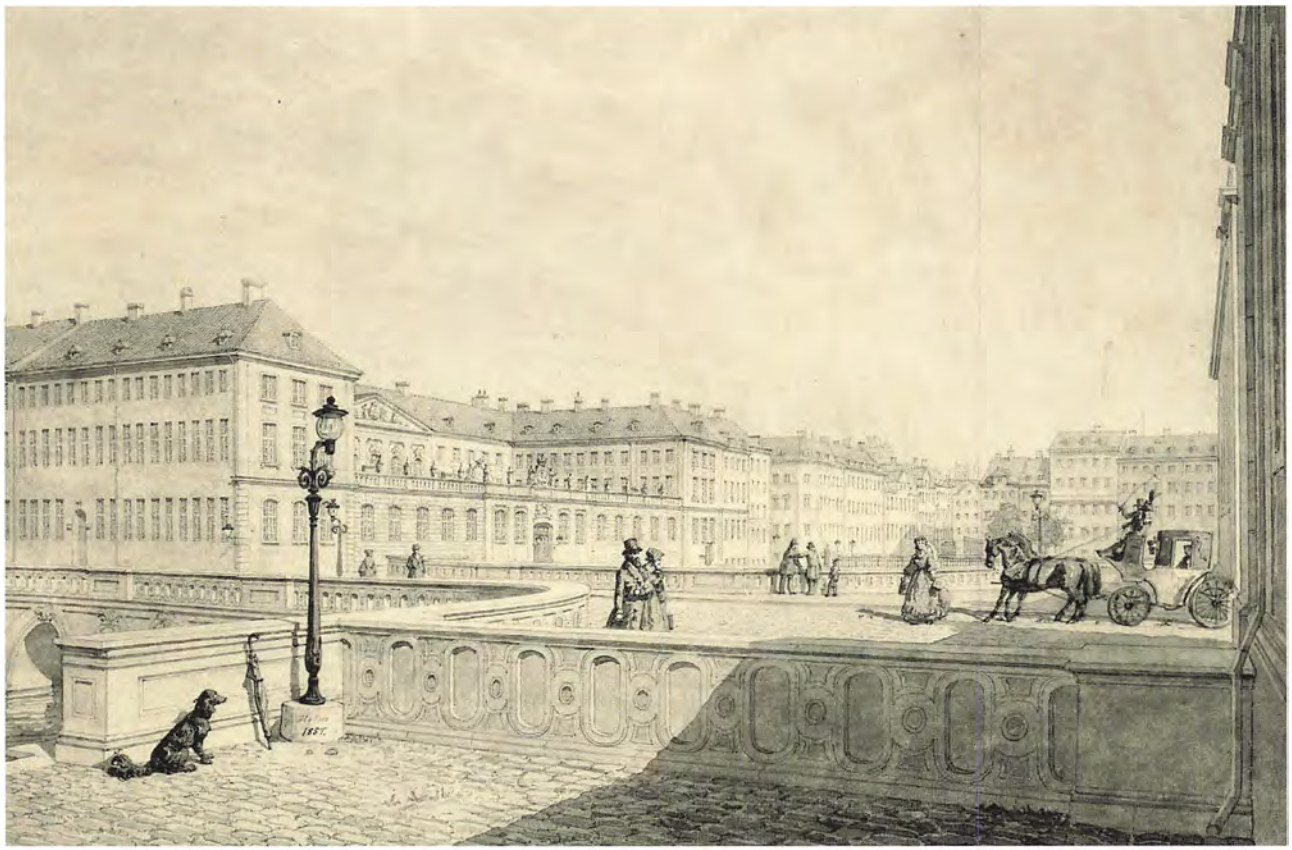

Fig. 1. Prinsens Palæ i Frederiksholms Kanal, Nationalmuseets hoveddomicil. Tegnet af H. G. F. Holm 1857 – kort tid efter, at Christian Jürgensen Thomsen havde flyttet samlingerne hertil.

Prinsens Palæ, Copenhagen, the National Museum's main premises. Drawn by H. G. F. Holm in 1857 – shortly after Christian Jürgensen Thomsen had moved the collections there.

Fig. 2. Gudme, Sydøstfyn, 1993. Arkæologer fra Nationalmuseet arbejder med udgravning af kongeligt byggeri fra jernalderen. Her ses den store hal markeret med barberskum. Foto: Per Poulsen.

Gudme, southeastern Funen, 1993. Archaeologists from the National Museum working on the excavation of a Royal complex from the Iron Age. The outline of the great hall is marked with shaving foam.

snart benævnte sig »nationalmuseer«, indsamlede dog tidens mest betydningsfulde fund og præsenterede dem i en kulturhistorisk sammenhæng.

Med baggrund i denne centrale position i museumsverdenen, der langsomt men konstant udviklede sig, påtog de arkæologiske samlinger sig samtidig opgaven at udforske og ordne oldsagerne for bl.a. at kunne vise dem systematisk opstillet i udstillingerne. De store museer udviklede således på et tidligt tidspunkt en videnskabelig profil, som allerede fra starten var særligt markant i »Det Kongelige Museum for de Nordiske Oldsager«. Christian Jürgensen Thomsen, der var sekretær, inspektør og leder af samlingen fra 1816 til 1865, kan med rette kaldes for en

Fig. 3. Christian Jürgensen Thomsen. Malet af J. V. Gertner 1849.

Christian Jürgensen Thomsen. Painted by J. V. Gertner 1849.

af den forhistoriske forsknings stamfædre, da det lykkedes ham at ordne den daværende samling i København i fund fra sten-, bronze- og jernalderen. Den voldsomme diskussion om ophavsretten til dette treperiodesystem viser, hvor afgørende skridtet har været. Også for J. J. A. Worsaae var det i hans tid på Nationalmuseet muligt at bidrage med væsentlige videnskabelige resultater. Han differentierede det af Thomsen fremlagte system og blev dermed en af de personer, der var med til at præge vores forestillinger om den nordiske forhistorie. Sophus Müller fortsatte denne tradition og bragte oldsagerne fra sten-, bronze- og jernalderen i en – nu også for hele Skandinavien gældende – forbilledlig ordning.

Et meget væsentligt aspekt i det danske nationalmuseums historie er uden tvivl den tætte binding mellem den museumsmæssige indsamling og registreringen af arkæologiske fortidsminder i landskabet. Allerede i stiftelsesdokumenterne noterer Rasmus Nyerup og Fr. Münter, at en af de vigtigste opgaver for det kommen-

Fig. 4. Stendysse ved Raklev på Refsnæs, malet af J. Th. Lundbye 1839. Både arkæologer og kunstnere begyndte for alvor at interessere sig for oldtidsminderne i det danske landskab i 1830'erne og 1840'erne. Blandt malerne var det især Lundbye, der gjorde stendyssen til et nationalt symbol. Thorvaldsens Museum. Foto: Hans Petersen.

Archaeologists and artists alike began to take a serious interest in ancient monuments in the Danish landscape in the 1830s and 1840s. The painter J. Th. Lundbye in particular turned the dolmen into a national symbol. Dolmen at Raklev on Refsnæs, painted by J. Th. Lundbye in 1839.

de danske Nationalmuseum bliver at registrere og bevare de arkæologiske mindesmærker. Entydigt og retningsvisende fremlagde de dermed et omfattende og fremtidsorienteret koncept, som ikke kun begrænsede sig til indsamling af smukke genstande. I dag er de siden 1873 registrerede oplysninger fra den såkaldte »sognebeskrivelse« digitaliseret og tilgængelige på internettet. Der findes meget få europæiske lande, som har en tilsvarende informationsmængde til rådighed. Især sognebeskrivelsen med sin mere end 130-årige historie bærer vidnesbyrd om den store tålmodighed, som er nødvendig ved registrering og bevaring af arkæologiske fortidsminder.

Nationalmuseets publikationer

Nationalmuseet kan fremvise et bredt spektrum af arkæologiske publikationer, der uden tvivl hører til de betydeligste tidsskrifter og monografirækker i Norden. De er opstået i et livskraftigt samspil mellem Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab og Institut for Forhistorisk Arkæologi ved Københavns Universitet. De første publikationer som »Antiqvariske Annaler« og »Annaler for nordisk Oldkyndighed (og Historie)« rækker tilbage til 1800-tallets første årtier. Så tidligt som i 1866 grundlagde Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab »Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie«, der dermed hører til blandt de ældste arkæologiske tidsskrifter i Skandinavien. Allerede de første numre demonstrerer rækkens intention og videnskabelige ambition, som sideløbende med det arkæologiske tema i begyndelsen også bidrog med historiske, kunsthistoriske og litteraturhistoriske emner. Først i årene omkring 2. Verdenskrig ændrede tidsskriftet sin indholdsmæssige profil til næsten udelukkende at behandle arkæologiske emner fra Danmark og Sydskandinavien foruden museale og numismatiske bidrag. I tidens løb er der her fremlagt talrige grundlæggende artikler af forfattere, der utvivlsomt hører til blandt Skandinaviens elite inden for den forhistoriske forskning. Spektret af artikler spænder hovedsageligt over arkæologiens kerneområder fra ældre stenalder til og med middelalderen. Naturvidenskabelige bidrag hører til undtagelserne. Det er dog påfaldende, at udenlandske forfattere kun sjældent publicerer i Aarbøger. Der består et åbenbart asymmetrisk forhold mellem den internationale modtagelse af artiklerne og forfatternes nationalitet. Sprogligt retter Aarbøger sig udelukkende mod det skandinaviske fagmiljø, selv om de fremmedsprogede resuméer dog giver et vist overblik til det internationale publikum. Dette forhold førte til, at Johannes Brøndsted i 1930 med Acta Archaeologica grundlagde et tidsskrift, der udelukkende bringer artikler på ikke skandinaviske sprog og derudover også bidrager med en bred vifte af internationale emner. Talrige af dette tidsskrifts artikler må regnes til forskningens grundkanon inden for skandinavisk forhistorie.

Siden slutningen af 1800-tallet har udgivelsesrækken »Nordiske Fortidsminder« gennemgået en forbløffende udvikling. I monografisk form foreligger her et forum til publikation af arkæologisk grundforskning. I denne række publicerede eksempelvis S. Müller ligesom C. Neergaard, M. Kjær, P. Nørlund, G. Rosenberg, H. C. Broholm, M. Hald og Th. Mathiassen. Som et eksempel på studier med europæisk perspektiv udkom her i løbet af de seneste årtier U. Lund Hansens arbejder om Himlingøje og den romerske import i norden, der uden tvivl hører til blandt de mest citerede skandinaviske publikationer om den romerske jernalder. Mens der i ældre hæfter findes franske resuméer, er sproget i dag dansk, tysk og engelsk. Dermed modstår rækken den tendens, at arbejder på tysk viger til fordel for engelske publikationer, en udvikling, som er særdeles mærkbar på mange andre videnskabsområder.

Blandt Nationalmuseets store monografier tæller naturligvis også de værker, som bredt beskriver Danmarks fortid. Allerede S. Müller fremlagde i 1894-97 med »Vor Oldtid« en sådan sammenfatning. I 1938-40 fulgte J. Brøndsteds trebinds-

værk »Danmarks Oldtid«, der både med sit 2. oplag (1957) og med et supplerende fjerde bind om den svenske forhistorie også er udkommet på tysk. På beundringsværdig vis fremlægger disse bøger forskningens aktuelle viden, men også problemerne på en lettilgængelig måde. Med de fire bind om »Danmarks Oldtid« fra årene 2001-04 genoptager Jørgen Jensen denne tradition og sammenfatter på ny alt det, som de sidste to hundrede års danske arkæologiske udgravninger og undersøgelser har frembragt af genstande, anlæg og tolkninger. I denne nye publikation, der uden tvivl vil stå som et standardværk i de kommende 50 år, er det i forhold til de to ældre oversigter især påfaldende, hvor meget opmærksomhed der bliver bopladsarkæologien til del.

Ud fra et museumssynspunkt er »Nationalmuseets Arbejdsmark« særligt interessant. Nationalmuseet har her i årene siden 1928 præsenteret aktuelle emner fra husets forskellige afdelinger og discipliner, heriblandt ofte væsentlige artikler om arkæologiske emner. M. B. Mackeprang ville med denne årbogs populærvidenskabelige bidrag især nå ud til Nationalmuseets venner overalt i landet, dog uden at svigte museets videnskabelige profil.

For fagfolk fra de konserveringsfaglige og naturvidenskabelige områder er især rapporterne fra »Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser« af særlig betydning. Rapporterne, der i nogle år tillige har været tilgængelige som onlinepublikationer, giver et vigtigt indblik – også i afdelingens arkæologiske arbejde.

Nationalmuseets forskningsprojekter

I løbet af dets lange levetid er der på Nationalmuseet gennemført mange betydningsfulde forskningsprojekter. Samlet set byder de på en imponerede række af kendte navne og lokaliteter. Fra registrering af arkæologiske fortidsminder under J. J. A. Worsaae siden 1873, S. Müllers forskningsprojekter om Maglemose, Ertebølletidens køkkenmøddinger og enkeltgravskulturen, undersøgelser af bronzealderens gravhøje, forskningen i kongernes Jelling og de teknisk innovative udgravninger af vikingetidens skibe fra Skuldelev ved Roskilde til de aktuelle udgravninger i fx Nydam og Gudme dækker disse aktiviteter hele spektret af Danmarks forhistorie.

Hertil kommer husets egne forskningsprojekter, der har til formål at analysere og publicere udgravningsmateriale. Her vil jeg tillade mig at fremhæve projektet »Jernalderen i Nordeuropa«, der siden 2005 har ført danske og tyske forskere sammen i et omfattende netværk. Anledningen og drivkraften til dette projekt, som vil løbe frem til 2009, er Nationalmuseets udgravninger i Nydam og Moesgårds Museums undersøgelser i Illerup, der tilsammen har tilvejebragt talrige spektakulære fund. Ved de sidste års undersøgelser er det desuden blevet stadig mere tydeligt, at også de ældre fundkomplekser fra henholdsvis de danske og slesvigske krigsbytteofre som Vimose, Ejsbøl eller Thorsbjerg trænger til en nybearbejdning. Med særudstillingen »Sejrens Triumf« i 2003 lykkedes det at gøre fagfolk og det interesserede publikum opmærksom på det fascinerede fundstof og dets særlige potentiale. Det tjente som en ekstra motivation til at igangsætte det nævnte projekt. Med støtte fra Carlsbergfondet, det tyske forskningsråd og den europæiske socialfond

arbejder i dag 15 forskere og flere associerede forskningsgrupper med dette projekt, der grundlæggende vil forandre vores forestilling om forholdene i Nordeuropa i de første fem århundreder efter Kristi fødsel og givetvis sætte sine spor mange år frem. Koncept, organisation og målsætning fra »Jernalderen i Norden« – i øjeblikket nok Nordeuropas største forskningsprojekt – kan tjene

Fig. 5. Sølv- og guldskat, fundet 2001 med metaldetektor på Fuglsang-ageren, der er en del af det store bopladsområde Sorte Muld ved Svaneke på Bornholm. En ornamenteret, romersk sølvplade var rullet sammen som gemme for guldbrakteater, romerske mønter (solidi), hængesmykker og guldperler. Fundet må være nedlagt o. 500 e.Kr. Både sølvpladen og flere af brakteaterne blev beskadiget ved nedlæggelsen, så der må være tale om et offerfund. Guldsmykkerne ligger i samme rækkefølge, som de havde i sølvrøret. Foto: John Lee.

Silver and gold hoard found in 2001 with a metal detector in the Fuglsang field, part of the large settlement area Sorte Muld near Svaneke on Bornholm. An ornamented Roman silver plate had been rolled together as a holder for gold bracteates, Roman coins (solidi), pendants and gold beads. The find must have been deposited around 500 AD. Both the silver plate and several of the bracteates were damaged during deposition, so this must be a sacrificial find. The gold ornaments lie in the same order as in the silver 'tube'.

som mønstereksempel for et internationalt forskningsnetværk, i hvilket unge forskere i samarbejde med erfarne seniorforskere bearbejder et fundmateriale af europæiske dimensioner.

Indsamling og erhvervelse

Som følge af ændringer i lovgrundlaget har Nationalmuseet tabt en ganske afgørende position på et ikke uvæsentligt område: I snart mange årtier har huset ikke længere været det centrale arkæologiske museum i Danmark, som indsamler og sammenfører alle relevante fund af overordnet national betydning. Med Moesgård Museum, men også andre, effektive institutioner på Fyn og i Jylland, opstod i særdeleshed efter 2. Verdenskrig en ændret museal struktur, i hvilken Nationalmuseet ganske vist stadig fremstår som primus inter pares, men hvor museet dog ikke længere har et indsamlingsmonopol. Kun ved få udgravninger er det i dag muligt at supplere med nyt materiale til udstilling og forskning. Fremragende eksempler herpå er udgravningerne fra 1980'erne og 1990'erne i Nydam og de spektakulære undersøgelser ved Tissø på Sjælland. Nationalmuseet har dog bevaret et centralt og vigtigt område, danefæsagerne. Især ved de sidste tre årtiers udbredte brug af metaldetektorer er der fremkommet et ekstraordinært fundmateriale, der – naturligvis – næsten udelukkende omfatter fund fra metalførende perioder. Således bliver der årligt indleveret omkring 2000 genstande, der stammer fra ca. 150 lokaliteter. Der består ingen tvivl om, at netop dette materiale vil komme til at dominere de følgende års diskussioner, da det giver os et indblik, som vi kun sjældent får ved udgravninger af gravfelter og bopladser. Endnu foreligger der dog ikke et dækkende videnskabeligt koncept for bearbejdning og publikation af dette enorme og yderst vigtige fundstof.

Gaver og udlån

I museets tidlige år udskiltes fra tid til anden oldsager til andre samlinger. Således var det Kong Frederik VII's ønske, at enkelte genstande fra de jyske mosefund (især fra Thorsbjerg mose) blev overdraget til Napoleon III, som indlemmede dem i sin samling. Gaverne var uden tvivl politisk motiveret. Derfor befinder nogle af disse stykker sig i dag i den permanente udstilling på »Musée d'archéologie nationale« i Saint-Germain-en-Laye ved Paris. Af betydning var med sikkerhed også deponeringen af ca. 300 oldsager, der i 1836 kom til Kiel og her udgjorde grundstammen i »Sammlung Vaterländischer Altertümer«, i dag »Archäologisches Landesmuseum«. Vi ved, at Chr. JürgensenThomsen selv stod bag ideen om på denne måde at grundlægge et museum i Kiel for de daværende danske landsdele Slesvig og Holsten, der skulle indsamle og bevare samt foretage udgravninger og drive forskning. Med denne deponering opstod en lang tradition for tæt samarbejde især mellem samlingen i København og det arkæologiske museum i Kiel og senere i Slesvig. Udgravningerne i Hedebys havn og det store dansk-tyske publikationsprojekt »Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen« hører til de vigtigste samarbejdsprojekter

Fig 6. Johanna Mestorf (1828-1909), forhistorisk arkæolog, Tysklands første kvindelige museumsdirektør og professor (1899). Som arkæolog var Mestorf selvlært. Hun tilbragte i sin ungdom nogle år som guvernante i en svensk adelsfamilie, hvor hun lærte sig nordiske sprog, hvad der senere kom hende til nytte både som oversætter og i forskningen. I 1873 fik Johanna Mestorf ansættelse ved Museum für Vaterländische Altertümer i Kiel, og i 1891 blev hun museets direktør. Johanna Mestorfs forskning havde sit tyngdepunkt i Slesvig-Holstens forhistorie, især er hun kendt for sit arbejde om enkeltgravskulturen. På sin 81-års fødselsdag udnævntes hun til æresdoktor ved universitetet i Kiel.

Johanna Mestorf (1828-1909), archaeologist and Germany's first female museum director and professor (1899). As an archaeologist Mestorf was self-taught. As a young woman she spent some years as a governess with a Swedish aristocratic family where she learned Scandinavian languages, knowledge that later served her well as a translator and in her research. In 1873 Johanna Mestorf was engaged by the Museum für Vaterländische Altertümer in Kiel, and in 1891 she became the director of the museum. The main emphasis in Johanna Mestorf's research was on the prehistory of Schleswig-Holstein, for example the so-called Single Grave Culture and Corded Ware Culture. On her 81st birthday she was appointed an honorary doctor of the University of Kiel.

Fig. 7. Den genrestaurerede Hjortspringbåd i den permanente udstilling i Danmarks Oldtid på Nationalmuseet. Foto: John Lee.

The newly restored Hjortspring Ship installed in the permanent exhibition of Danish Prehistory at the National Museum.

i de seneste årtier. De danner samtidig baggrund for talrige personlige venskaber mellem medarbejderne fra begge institutioner, en tradition, der allerede blev grundlagt med det tætte forhold mellem Johanna Mestorf og Sophus Müller.

Nationalmuseets enestående udstillingsgenstande – to eksempler

Omkring 1880 stødte landmand Chresten Nymand i en tilgroet mose, Hjortspring mose midt på Als og i umiddelbar nærhed af sin gård ved tørvegravning på nogle træstykker, som han hurtigt identificerede som planker fra et skib eller en båd. Uden på nogen måde at erkende den videnskabelige værdi af disse tilfældige fund, tørrede han stykkerne og brugte dem senere som brænde. Derudover havde han fundet nogle våben, herunder lansespidser, som han – da de var ubrugelige – kastede tilbage i mosen. Fundet blev først i 1920 anmeldt til Nationalmuseet i København, der betroede udgravningen til Gustav Rosenberg. Forholdene på selve findestedet var komplicerede. Først og fremmest var det nødvendigt at få styr på grundvandet, der blev ved med at trænge ind i udgravningsfelterne. Dertil kom, at Rosenberg til at begynde med var usikker på fundenes datering, da han mente, at de fundne våben stammede fra folkevandringstiden. I slutningen af juli 1921

kunne han meddele sit tjenestested i København, at han havde identificeret en ca. 14 m lang båd, der dog var stærkt fragmenteret. I sommeren 1922 lykkedes det omsider for Rosenberg at udgrave fartøjet og at dokumentere det i alle detaljer gennem tegninger og fotos. I dag er Hjortspringbåden og de tilhørende våben og udstyr et af de vigtigste skandinaviske fundkomplekser fra den førromerske jernalder. Forskere fra Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenter udgav i 2003 en detaljeret fundpublikation og gennemførte desuden en tilbundsgående undersøgelse af båden og dennes skibstekniske karakteristika. De entusiastiske medlemmer af Hjortspringbådens Laug i Dybvig på Als har i denne sammenhæng spillet en betydningsfuld rolle, idet de igennem flere år – under videnskabelig vejledning – har bygget en kopi af båden. Erfaringerne fra deres sejladser udgør en væsentlig del af Hjortspringfundets nybearbejdning. Dermed er det lykkedes at gennemføre et meget usædvanligt projekt i krydsfeltet mellem gammel udgravning, nye fund- og anlægsanalyser samt eksperimentel arkæologi. Det har vakt stor opmærksomhed langt ud over Danmarks grænser.

Hjortspringfundet var et af hovedstykkerne i oldtidsudstillingen på det ombyggede Nationalmuseum i 1930'erne. Men datidens utilstrækkelige konserveringsmetoder og uheldige klimaforhold i udstillingsrummet fik efterhånden båden til at forfalde. En redningsaktion blev iværksat i 1960'erne, og skibstræet blev reddet fra ødelæggelse. Men det var først i anden halvdel af 1980'erne, at det ved en stor indsats fra foreningen Nationalmuseets Venner lykkedes at fremskaffe penge til at afslutte konserveringsarbejdet og til genopstilling af det berømte fund.

Et andet eksempel på Nationalmuseets betydningsfulde arkæologiske og historiske udstillingsgenstande er fundene fra de to høje og kirken ved Jelling, der måske umiddelbart virker mindre spektakulære. Allerede i 1800-tallet gennemførtes opsigtsvækkende udgravninger under kongeligt opsyn i højene syd og nord for kirken. Anledning til undersøgelserne var de to runestene, der af kongerne Gorm og Harald måske allerede var rejst ved en tidligere kirke af træ. Mens der ikke var spor af anlæg i sydhøjen, fandtes i nordhøjen et gravkammer, som tydeligvis var plyndret. Anlæggenes monumentalitet og deres sammenhæng med runestenene tyder på, at der engang blev foretaget en kongelig gravlæggelse på stedet. Til det sparsomme fundmateriale hører et lille bæger af sølv, der er dekoreret i 900-tallets Jellingstil. I slutningen af 1970'erne blev der i den romanske stenkirke gennemført yderligere udgravninger, der dokumenterede en ældre trækirke samt afslørede en skeletgrav med få gravgaver. Blandt disse er bæltebeslag af høj håndværksmæssig kvalitet, der ligesom sølvbægeret er dekoreret i vikingetidens Jellingstil. Den gravlagte er muligvis kong Gorm, der af Harald blev flyttet fra nordhøjen og genbegravet her. Uden tvivl er Jelling med sine monumenter, sine skriftlige kilder og sine fund en af de mest betydningsfulde lokaliteter i dansk historie. Som UNESCO-verdensarv indtager den også i global sammenhæng en ganske særlig plads. Jellings betydning kan kun forstås ud fra en samlet betragtning af dansk historie. Det er Nationalmuseets opgave til stadighed at perspektivere pladsens særlige status inden for rammerne af særudstillinger og museets permanente udstilling.

Der kan anføres talrige andre eksempler på Nationalmuseets arkæologiske

Fig. 8. Sølvbæger og rembeslag fundet ved udgravning i nordhøjen i Jelling 1820. Foto: Kit Weiss.

Silver cup and strap mounting found in an excavation in the North Barrow, Jelling, in 1820.

samlings usædvanlige kvalitet. Man behøver blot at tænke på Hindsgavldolken, egekisterne fra bronzealderens gravhøje, solvognen fra Trundholm, hjelmene fra Viksø, Dejbjergvognene, Gundestrupkedlen, fundene fra Himlingøje eller guldringen fra Tissø. Tilsammen repræsenterer disse fund ikke kun dansk forhistories overordentlige rigdom og dens betydning for forskningen, de er ikke kun publikumsmagneter, men også del af en kulturel arv, som stråler langt ud over Danmarks grænser. De er både baggrunden for husets internationale status og samtidig symboler på dets forpligtelse over for bevaring og forskning.

Nationalmuseets udstillinger

Det er vanskeligt på dette sted og på dette tidspunkt at formulere noget om museets kommende permanente arkæologiske udstilling, nyopstillingen af »Danmarks Oldtid«. Både fagfolk og publikum er spændte på, i hvilken form huset i 2008 vil præsentere sig efter en omfattende renovering og med et nyt koncept for den permanente udstilling. Der skal gøres en indsats for at undgå de åbenlyse svagheder, som eksempelvis den seneste vikingetidsudstilling ganske tydeligt bar præg af. Huset må også i fremtiden være sig sin opgave som Nationalmuseum bevidst, nemlig at præsentere den samlede danske forhistorie og sætte den i relief i en international arkæologisk og historisk sammenhæng. Nogle tilløb er allerede virkeliggjort i udstillingen om bronzealderen. Med sikkerhed vil de tidligere nævnte enestående fund komme til at spille en central rolle. De nye mediers formidlingsmuligheder og de talrige nye forskningsresultater og -tolkninger, som selv de klassiske arkæologiske fund fra 1800-tallet stadigvæk rummer, udgør utvivlsomt også et særligt potentiale.

Særudstillingerne, som i de sidste årtier – også for de arkæologiske museer – har fået en højere prioritering, repræsenterer et helt andet område. Publikum forventer exceptionelle genstande fra store museer, et gennemtænkt videnskabeligt koncept, en tiltalende præsentation og derudover et rigt illustreret katalog. Med »Sejrens Triumf« fra 2003 og »Himmelskiven og solvognen – bronzealderens mytologiske verden« fra 2005 er det i de seneste år både lykkedes for Nationalmuseet at udvikle egne præsentationer og overtage særudstillinger, som uden tvivl lever op til en høj europæisk standard. For os i Slesvig var – og hvis det må være forfatteren tilladt at komme med et personligt synspunkt – transporten af Nydamskibet til København og dets præsentation i Palaisgården i årene 2003 og 2004 højdepunktet af de sidste års udlån. I mere end tre år har en arbejdsgruppe, der både omfattede videnskabsfolk og konservatorer fra begge huse, Nationalmuseet og Archäologisches Landesmuseum i Slesvig, drøftet og løst udfordringerne i forbindelse med transporten og udstillingen. Netop det skib, som Conrad Engelhardt udgravede i sommeren 1863 før den dansk-tyske krig, og som han allerede i samme efterår og vinter præsenterede i sin berømte Flensborgsamling, har med jævne mellemrum været genstand for meget snæversynede, nationalistisk prægede uoverensstemmelser. Med udstillingsprojektet »Sejrens Triumf« lykkedes dermed ikke kun en logistisk og museumsteknisk præstation, men der blev ved samme lejlighed også sendt et væsentligt kulturpolitisk signal. Nationalmuseet løftede med

Fig. 9. Nydambåden kom til København i forbindelse med den store jernalderudstilling »Sejrens Triumf«. Her hejses transportkassen med båden op for derefter at kunne sættes på plads i Palægården på Nationalmuseet, hvor båden var udstillet fra 7. april 2003 til 21. marts 2004. Foto: Bjarke Ørsted/Scanpix.

The Nydam Ship came to Copenhagen in connection with the big Iron Age exhibition "The Spoils of Victory". Here the transport crate with the ship is being hoisted up so it can be put in place in one of the courtyards at the National Museum, where it was exhibited from 7th April 2003 until 21st March 2004.

denne udstilling på fornemmeste vis sin særlige rolle som et af Skandinaviens førende museer.

Store særudstillinger er publikumsmagneter, og de medfører betydelig offentlig interesse. Men det må ikke glemmes, at sådanne projekter kræver stor personalemæssig og økonomisk indsats, der i høj grad binder ressourcerne. Såfremt der står tilstrækkelige midler til rådighed, er dette muligvis lettere at klare. Men hvis også de store museer presses økonomisk og personalemæssigt til grænsen af deres strukturelle formåen, vil det utvivlsomt få konsekvenser for deres mulighed for at

tilrettelægge og præsentere store, vigtige særudstillinger. Desværre fokuserer offentligheden og politikerne som regel kun på museernes særudstillinger. De vigtige områder »bag kulissen« bliver derimod alt for ofte negligeret og mange gange sågar betragtet som overflødige!

Nogle afsluttende bemærkninger

Siden begyndelsen af 1980'erne er museerne under et stigende pres fra dem, der er ansvarlige for at tilvejebringe det økonomiske grundlag for samlingerne, bygningerne og personalet. I mange europæiske lande er der i dag en tendens til at betragte kulturinstitutionerne som enheder, der skal drives på erhvervsmæssige vilkår. I dag skal museumsledelsen tænke og agere i egenfinansiering og cost-benefit. Heller ikke Nationalmuseet er forskånet for denne udvikling. Eksempelvis har fotos til videnskabelige formål siden slutningen af 1980'erne kun kunnet udleveres mod et gebyr. Med udvikling af dette omkostningsbestemte management skabes en bureaukratisering, der hverken for den udenforstående eller for medarbejderne giver stor mening.

I dag skærpes disse tendenser yderligere; især i den politiske verden stilles igen og igen spørgsmål til relationen mellem omkostning og udbytte. I forbindelse med diskussionen om besøgstal opstår således en situation, hvor museets grundlæggende opgaver, såsom bevaring af samlingerne under optimale konserveringsmæssige betingelser eller innovativ forskning, bliver af sekundær betydning. Derved mister også Nationalmuseet muligheden for langsigtet forskningsplanlægning. Et eksempel herpå er historien om Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenter i Roskilde. Oprettet i 1993 ved hjælp af midler fra Grundforskningsfonden opfyldte centeret sit mål og udviklede sig til en af verdens førende institutioner inden for maritim arkæologi i bredeste forstand. Til de centrale temaer hørte den moderne bearbejdning af danske skibsfund og analysen af det maritime opland i Skandinavien og i Baltikum. Med den økonomiske støttes ophør måtte centeret lukke i 2003 og dermed efter en lovende begyndelse og en succesrig periode med forskning indstille sine aktiviteter. Netop dette eksempel viser, at lignende institutioner bør oprettes og drives på baggrund af en tilstrækkeligt langsigtet horisont. Den tidsmæssigt begrænsede finansielle støtte vil jo uomgængeligt til stadighed føre til, at forskningsinstitutioner netop afvikles, når de er på deres højeste.

Nationalmuseet er i mange henseender et ganske usædvanligt hus, hvis internationale betydning inden for arkæologien ikke kun baserer sig på dets samling og forskningskompetence. Helt usædvanligt og i europæisk sammenhæng uden sammenligning er den opmærksomhed og støtte, som Nationalmuseet i løbet af sin lange historie har modtaget fra såvel kongehuset som offentligheden. Kun derved har det været i stand til at udvikle og bibeholde sin position som et af de førende europæiske arkæologiske museer. Fra Christian Jürgensen Thomsens berømte oldsagsfremvisninger i 1846 og frem til udarbejdelsen af en ny permanent oldtidsudstilling har Nationalmuseet ydet et ganske betydeligt bidrag til formidling og

forskning inden for dansk og europæisk forhistorie og tidlig historie. Med den for kort tid siden genindførte gratis adgang til udstillingerne har Nationalmuseet på en særlig sympatisk måde ydet denne forpligtelse retfærdighed!

Ad multos annos!

LITTERATUR

Christian Jürgensen Thomsen. 1788 – 29. december – 1988. Aarbøger 1988.
Ole Klindt-Jensen, A History of Scandinavian Archaeology (1975).
Carsten U. Larsen, Das Danske Nationalmuseet (Das Dänische Nationalmuseum) – Präsentation und Perspektiven. Acta Praehistorica et Archaeologica 38, 2006, 41-47.
M. Ørsnes, Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1866-1966. Aarbøger 1966, 131-134.

Evaluation of the research at the National Museum of Denmark 1995-2004; www.natmus.dk/graphics/Natmus/PDF/report-060130-final.pdf.

SUMMARY

Archaeology at the National Museum in Copenhagen – viewed from the outside

Few archaeological museums in Europe can look back at such a long history as the National Museum in Copenhagen. The museum's collections include a large number of key finds from Scandinavian and European prehistory, both as permanent exhibits and as the basis for wide-ranging research projects of the present as well as the past. The Hjortspring Ship and the finds from the barrows and the church in Jelling epitomize the ambitions and self-understanding of the museum. At an early stage the National Museum developed comprehensive scholarly approaches that are expressed in innovative research projects and a wealth of vital publications. It is notable how crucial an influence the National Museum and its directors have had on the care of ancient monuments and antiquities in Denmark. Although the last few decades have given rise to a more differentiated museum landscape in Denmark, the treatment of Danish treasure trove is still one of the central functions of the museum, which quite justifiably gathers together the most important Danish finds in Copenhagen. It is striking that the National Museum is today one of the few Scandinavian museums that shows large thematic archaeological exhibitions. In this context in particular, the museum builds an important bridge between the Continent and Scandinavia. The new permanent exhibition, which opens in a few months' time, will thus not only be of regional importance, but should also be viewed against the background of a museological task of international format. But the National Museum too is undergoing a constant process of transformation, and in this light the increasing focus on museum activities from the narrowly economic point of view seems short-sighted, and the short-term funding of research projects actually harmful. Museums have a broad cultural function that cannot be measured solely in terms of the number of visitors.

Kleenex og kransekage

Danskerne og kronprinsbrylluppet den 14. maj 2004

AF LYKKE L. PEDERSEN, TINE DAMSHOLT OG
CHARLOTTE S. H. JENSEN

Kronprins Frederiks bryllup med Mary Elizabeth Donaldson den 14. maj 2004 blev en royal begivenhed med mediedækning af hidtil uset omfang, og overalt i riget var der arrangementer og markeringer af brylluppet. I lang tid forinden var der blevet lagt op til det store øjeblik, hvor vielsen skulle finde sted i Vor Frue Kirke, Københavns Domkirke. På selve dagen deltog de fleste danskere på den ene eller den anden måde i begivenheden, enten på gaden i København eller via tv. »Den slags oplever man kun én gang«, syntes holdningen at være til den historiske begivenhed. Tv-kanalerne meldte om de højeste seertal nogensinde. Hvad var det, der skete?

En kreds af forsknings- og formidlingsinstitutioner med Nationalmuseet i spidsen satte sig for at dokumentere bryllupsdagen, som den forløb forskellige steder i rigsfællesskabet fra Thule til Gedser, men også uden for landets grænser, bl.a. hos danskere i Australien og Brasilien. Undersøgelsen fik titlen »Riget på den anden ende. Danskerne og kronprinsbrylluppet 14. maj 2004«. Projektets udgangspunkt var at belyse en enkelt, usædvanlig dag set ud fra mange forskellige enkeltpersoners og institutioners synsvinkel, fra udvalgte lokaliteter i hele kongeriget og hos danskere i udlandet. Den fælles referenceramme i projektet var, at brylluppet ikke kun var en officiel begivenhed, som danskerne passivt var tilskuere til, men i allerhøjeste grad var en folkefest, der aktivt blev skabt i det offentlige, det private og det virtuelle rum.

Museer beskæftiger sig ikke kun med fortiden. De er også institutioner, der dokumenterer samtiden. I denne undersøgelse blev der taget forskellige metoder i anvendelse som interview, deltagerobservation, foto- og videodokumentation og indsamling af genstande. Hertil kom det, som folk selv syntes, det var væsentligt at huske fra dagen. Der blev fx indsamlet fotodagbøger fra forskellige private fester og arrangementer samt over 1000 besvarelser af spørgelister via internettet om, hvordan dagen skulle markeres. Som noget nyt blev dokumentation af mediedækning og mediebrug et væsentligt punkt i undersøgelsen under medvirken af såvel lokale, regionale som nationale institutioner. I det følgende skal der præsenteres udvalgte dele af dette store projekt.

Et bryllup er ikke kun en kollektiv, rituel handling i et fastlagt mønster, men også et overgangsritual knyttet til ændringen af individets status fra ugift til gift. Ritualer og fejringer medfører, at hverdagslivets forestillinger, normer og stemninger for en stund sættes til side, og grænser opløses. Overgangsriter som kongelige bryllupper og gravfærd sætter ligefrem hele nationen i beredskab – andre måder

at opleve, tænke og handle på kommer til udtryk. Væk fra hverdagens trivialiteter sættes der spørgsmålstegn ved etablerede forestillinger, og nye former for fællesskaber opstår, måske kun for en kort periode, men dermed ikke mindre betydningsfulde for oplevelsen. Desuden åbner denne medleven i de kongelige begivenheder rum for kreative udtryksformer og handlemåder, som ellers normalt kun ses fx i forbindelse med egne familiefester.

Fig. 1. Flag er en uundværlig del af danskernes festkultur såvel i det offentlige som det private rum. Ved kronprinsbrylluppet sørgede bl.a. DSB, flere gratisaviser og ugeblade samt Wonderful Copenhagen for, at de mange bryllupsentusiaster kunne få afløb for deres vinkeglæde. Alene sidstnævnte uddelte 40.000 flag! Foto: Tine Damsholt.

Flags are an indispensable part of the festive culture of the Danes in public as well as private space. At the royal wedding the many eager spectators had plenty of outlet for their urge to wave the red-white Danish flag: these were handed out in huge numbers by several firms and organizations, 40.000 flags coming from one of them!

København indre by udgjorde en central del af det offentlige rum, begivenheden udspilledes i. Efter vielsen kørte brudeparret gennem gaderne i åben karet. Byen var i tiden op til brylluppet blevet iscenesat på passende måde: På Rådhuspladsen var der etableret opkørselsrampe i asfalt, og ved Kongens Nytorv var et igangværende vejarbejde forsøgt kamufleret med bøgegrene. Gader og pladser var rigt udsmykkede, og de røde, hjerteformede blomsterdekorationer på Amagertorv blev populære kysse- og fotosteder for de mange »bryllupsturister«. Næsten alle butikker i den indre by bidrog med vinduesudsmykning med hjerter, kroner, flag, rød-hvide farver, fotos af brudeparret, bryllupper og brudekjoler. Uden for centrum blev udsmykningen på dagen ofte suppleret med en håndskreven besked, der fortalte, at forretningen holdt lukket. I de åbne butikker og cafeer var der opsat tv, eller de ansatte flokkedes om skærmen ved kasseterminalen, hvorfra begivenheden kunne følges.

Mange tusind danskere havde valgt at tage del i begivenheden ved at stille sig op langs karetens rute. Især var der fyldt de steder, hvor storskærme gjorde det muligt både at være på stedet og at følge ritualet i kirken. En del havde markeret

Fig. 2. Ordensmagten udgjorde en iøjnefaldende del af bybilledet og var samtidig et synligt vidnesbyrd om, hvordan begivenheden vendte op og ned på hverdagen: Flere politibiler og betjente blev udsmykket med kroner eller flag. Foto: Charlotte S. H. Jensen.

The police formed a conspicuous part of the urban scene and was at the same time visible evidence of how the event turned everyday life topsy-turvy: several police cars and officers were decorated with crowns and flags.

festen ved at klæde sig mere eller mindre ud. Det danske og australske flag blev brugt af mænd som udklædning på samme måde, som man ser ved landskampe i fodbold, mens det mest brugte blandt kvinder var prinsessehovedbeklædning som kroner i guldpapir eller legetøjsdiademer. Udklædningen var humoristisk og repræsenterede de legende og karnevalsagtige træk. Flag og kroner blev ikke blot brugt til udsmykning af hatte, tøj og barnevogne, men også af politibiler. Politiet udgjorde dog også et mere alvorligt indslag i bybilledet; de stod langs ruten, men afspærrede også byens indre zone, så folk måtte finde sig i at få tjekket tasker etc. Cykler, hvis brug ellers ses som symbol på fredelighed, blev i dagens anledning betragtet som potentielle kasteredskaber og kunne ikke medtages i indre by. Over det hele svævede helikoptere og intensiverede den i forvejen spændte atmosfære.

Fra meget tidlig morgen mødte danskere, udlandsdanskere og australiere op for at sikre sig en plads ved Domkirken med direkte udsigt til gæsterne. I første række langs ruten var der også mange, der i god tid tog opstilling og med tasker og puder markerede deres territorium, så resten af familien kunne gå rundt i ventetiden. Desuden blev der solgt kikkertspejle og trappestiger, så man kunne sikre sig udsyn. Mobiltelefonerne blev flittigt brugt både før, under og efter ceremonien til at koordinere, hvor man stod, og til at finde hinanden i menneskemylderet.

Almindelige regler for omgang blandt fremmede ændredes. Den dag var det fx almindeligt, at personer, der ikke kendte hinanden, talte sammen, og at man blandede sig i andres samtaler, når blot disse var relaterede til den fælles begivenhed. Gaderne uden for Køenhavns indre by lå tomme hen. Enten så man tv eller var på stedet selv. Indre by omdannedes til en national dagligstue, hvor storskærme udgjorde det fælles samlings- og referencepunkt på samme måde som tv-apparatet hjemme i de private dagligstuer. På den måde indgik teknologien i den fortætning, der efterhånden skete omkring ruten i indre by og særligt i området om-

Fig. 3. På Gammeltorv havde man fordelen af at være tæt på Domkirken og karetens rute, samtidig med at medierne var i nærheden. Man var fysisk til stede i det »rituelle« rum, men kunne samtidig følge begivenheden helt tæt på via storskærmen. I modsætning til kongefamilien og de øvrige gæster i kirken så man kronprins Frederiks tårer i nærbillede. Foto: Lykke L. Pedersen.

In the square Gammeltorv you had the advantage of being close to the church and the coach route, while at the same time the media were close at hand. You were physically present in the 'ritual' space, but could follow the event in close-up on the big screen. Unlike the Royal Family and the other guests in the church, you saw Crown Prince Frederik's tears in close-up.

kring Domkirken og Gammeltorv. Her havde de enkelte nyhedskanaler også opbygget studier »on location«. I det offentlige rum blev der således etableret et »ritens rum«, ikke af myndigheder eller medier, men af de tilstedeværende.

Jo tættere man var på Domkirken, jo mere intens var stemningen. Selvom man kun kunne se Domkirkens tårn fra Gammeltorv, føltes det som at »være der selv« i kraft af den fysiske nærhed kombineret med storskærmen, hvorpå man kunne følge ritualet i kirkerummet. Der etableredes et fællesskab i form af en uudtalt enighed om, hvornår man stod stille (alle tyssede fx på en larmende sækkepibe), hvornår man bevægede sig, hvornår man talte sammen med blikket vendt mod dem, man talte med, eller hvornår man kiggede intenst på storskærmen. Tale og udråb var kun kommentarer til det, man så på skærmen. Man oplevede den samme intense »holden vejret i takt« som ved store fodboldkampe. De samme udråb formedes synkront: Folk jublede spontant og viftede med flag, da kronprinsen ankom, og ved synet af hans tårer udbrød man et kollektivt og højlydt »Nåååhhhr«. Og under vielsen blev brudeparrets »ja« hilst med klap og viften af danske og australske flag, selvom der sporedes en vis usikkerhed omkring, hvad der egentlig var ritualets højdepunkt.

Storskærmen og den virtuelle tilstedeværelse i kirkerummet strukturerede forsamlingens (auto)koreografi. Ved synet af brudens bil, der passerede Holmens Kirke, gik det så småt op for folk, at Mary ville komme forbi Gammeltorv. Da man kunne se på storskærmen, at nu var bilen på vej ad Rådhusstræde, vendte alle sig

Fig. 4. Gruppe af færinger på Gammeltorv. På Færøerne kan man både gå ind for færøsk selvstændighed og kongehuset. Australiere, dansk-amerikanere og folk fra andre nordiske lande var også talrigt til stede – fællesskabet var hverken entydigt eller nationalt. Foto: Boum Pyndiah.

A group of Faroese in Gammeltorv. In the Faroe Islands you can at the same time support Faroese independence and the Danish Royal Family. Australians, Danish-Americans and people from other Nordic countries were also there in force – the collectivity was neither uniform nor national.

mod denne gade og råbte og viftede mod den. Flere grinede dog til hinanden, »at de ikke kunne se en skid«. Det var altså den virtuelle information, der gjorde, at folk vendte sig og rettede deres blik mod det sted, hvor de vidste, Mary fysisk var, og ikke deres faktiske synsindtryk. Det virtuelle og virkelige rum filtredes ind i hinanden.

Mængden bestod typisk af venindegrupper i alle aldre, familier med børn og af par (hvoraf mændene deltog med større eller mindre grad af entusiasme) samt grupper af unge mennesker og en del turister. De fleste var i almindeligt tøj, men mange små piger var i prinsesseudstyr. Flere mindre børn havde et mobiltelefonnummer skrevet med stor spritpen på hånden. Det var en del af det nødvendige udstyr til en offentlig begivenhed af denne størrelsesorden. Mængden udgjorde ikke udelukkende et homogent fællesskab, hvor alle talte med alle. Flere holdt deres egen fest i festen, som fx grupperne af unge mennesker med en kasse øl og en kage midt i kredsen, eller familier og venindegrupper, der lod champagnen springe, spiste kransekage, skålede og drak af små, medbragte plastikglas. Ellers var der god gang i kioskens kaffesalg, for det var bidende koldt. Så snart kareten havde passeret, blev pladsen hurtigt tom. Folk frøs og talte om, hvor rart det blev at komme hjem. En del satte dog kursen mod Amalienborg, og i tv kunne man se folk vælte ind på slotspladsen længe efter, at kareten var ankommet. Her brød en del af tilskuerne spontant ud i »Der er et yndigt land« under den traditionelle balkon-vinke-scene.

Forsamlingen var ikke blot tilskuere, de gjorde begivenheden – *gjorde* begivenheden til deres egen ved at deltage. Ved at komme med tilråb og vinke med flag, ved at være til stede og bevæge sig i det offentlige rum, ved at løfte deres kamera op og forsøge at forevige det, øjet ikke kunne se. Mange sang også med på de kendte salmer (der vistes i undertekster på skærmen). Det er fristende at se denne synkroniserede deltagelse som etableringen af et nationalt forestillet fællesskab formidlet af tv. Men det er vigtigt at huske, at selvom vi så det samme og var det samme sted, oplevedes det ikke ens. For nogle var det alvorligt og gribende, for andre var det omgærdet af en tyk, ironisk distance. For de fleste var det nok både-og.

Brylluppet var således også anledning til en række modfester. Flere valgte at gøre noget andet end den store del af Danmarks befolkning, idet de IKKE så tv og ikke var på stedet. En mandeklub tog fx på fisketur på Øresund, andre handlede og havde supermarkedet for sig selv, skønt det var fredag eftermiddag. Egentlige modfester (båret af vekslende grader af ironi) fandt også sted. Der blev afholdt »republikanerfest« af medlemmer af Radikal Ungdom, hvor flere deltagere dog omtalte sig som skabsroyalister, og der var koncerten »Better dead than wed« i Ungdomshuset på Jagtvej, der af arrangørerne betragtedes som anti-monarkistisk og mod mediernes »bryllups-hjernevask«. Andre havde mere subtile kommentarer, som de optrådte med på gaden. Fx salg af Christiania-trøjer med påtrykket »Bevar Kongehuset«, der efter sigende ville ændres til »Bevar Christiania« efter vask. Pointen er, at også disse bevidste fravalg og egentlige modarrangementer udgjorde en reflekteret måde at markere dagen og begivenheden på, idet man ikke kunne være uberørt af den.

Da gaderne tømtes efter karetturen, efterlod tilskuerne bunkevis af affald: flag, dåser, plastikglas, guldkroner og afmærkningsbånd. Mange tog ikke flagene mere alvorligt, end at de kunne trædes på bagefter. Andre bragte rekvisitterne med hjem, gemte dem eller gav dem til et af de indsamlende museer. Den alvorlige og oprigtige deltagelse, mange følte for begivenheden, blev omsat i ønsket om at bevare mindet. Da der blev ryddet op efter brylluppet i Domkirken, kunne man se forbipasserende fiske i de containere, hvor alle blomsterdekorationerne blev kastet ud. Mange tog et par blomster med hjem som minde om den begivenhed, nationen havde fulgt på gaden eller skærmen.

Tilskuerne til brylluppet var ikke kun dem, der ville opleve det hele ved at være i Københavns gader. På institutioner og arbejdspladser i hele riget blev fjernsyn stillet op, så man kunne følge begivenheden direkte på skærmen. Den ceremonielle tilskuerrolle blev også udvidet til stuerne derhjemme: »På selve dagen vil jeg ikke til byen på grund af alt det kaos. Næh, jeg vælger første parket foran mit fjernsyn«. (Mand, født 1966, der skulle fejre dagen sammen med sin mor).

Også fjernsynsprogrammernes rutiner og seernes vaner var vendt op og ned. I mange uger forinden havde der været »nedtælling« til brylluppet, og flere havde talt om »mediehysteri«. Den normale programafvikling var suspenderet op til bryllupsdagen, hvor ellers faste holdepunkter som nyheder og børneudsendelser måtte vige pladsen for royale indslag og sidste nyt fra bryllupsforberedelserne.

Fjernsynsdækningen slog alle hidtidige rekorder og var massiv på alle kanaler i modsætning til tidligere, hvor der kun fandtes begrænset mulighed for mediedækning. Ingrid og Frederiks bryllup i 1935 blev transmitteret med en kort radiosending, og ved Margrethe og Henriks bryllup i 1967 blev der sendt få timers sort-hvid tv. Kronprinsbrylluppet i 2004 blev dagen, hvor både DR1 og TV2 sendte bryllup nonstop i 16 timer, suppleret med såvel lokale som internationale stationers reportager. Foruden de mere officielle og public service-prægede sendinger var der et bredt repertoire af fortolkende genrer som fx det alternative Zulu Royal, der så brylluppet i et ironisk skær.

Tv blev et strukturerende element for dagen. Hvor danskernes tv-vaner til hverdag er karakteriseret af individuel brug med flere apparater i hver husstand, gav de lange transmissioner af brylluppet mulighed for et særligt oplevelsesfællesskab. Folk fortalte om, hvordan de havde planlagt dagen i mindste detalje lang tid i forvejen, med hensyn til hvad og hvor meget de skulle se. Mange havde taget fri fra arbejde for at følge med fra morgenstunden. Andre tog tidligt fri fra arbejde for – som flere nævnte – der var alligevel ingen kunder i butikken. Forberedelserne var vigtige for at koordinere dagen med tv-transmissionens højdepunkter: Dagens gøremål skulle først til side, hunden blev luftet, telefonstikket trukket ud og mobilen slukket, så der intet kunne komme i vejen. Mange havde planlagt at være fast foran tv fra kl. 15 og resten af dagen. De, der skulle arbejde, optog enten det hele på video (begge kanaler, fortæller en) – eller smugkiggede på internettet dagen igennem.

Flere fortalte om, hvordan de havde synkroniseret deres egne aktiviteter med

Fig. 5. Bagere overalt i Danmark havde lavet særlige kager til dagen. Her ses en lagkage med hjerte, dansk og australsk flag og med påskriften »Frederik & Mary« i glasur. Foto: Tine Damsholt.

Bakers all over Denmark had made special cakes for the day. Here we see a layer cake with a heart, the Danish and Australian flags and the lettering "Frederik & Mary" in icing.

Fig. 6. I godt selskab! De lange tv-transmissioner gav anledning til en ny festtype. Her er stuen dekoreret med en collage af brudeparret og flag. På bordet står der champagne og snacks. Iført diademer, ordensbånd og tyl knuger venindeflokken lommetørklæderne og tørrer en enkelt tåre væk. Foto: Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser (fotodokumentation fra projektet).

In good company! The long TV transmissions gave rise to a new type of festive occasion. Here the living-room is decorated with a collage of pictures of the bride and groom and flags; on the table champagne and snacks. Dressed in diadems, ribbons and tulle the crowd of girlfriends ply their hankies and dry the odd tear away.

den store fest. Nogle »fulgte« de kongelige, fx rejste man sig op under ceremonien i kirken og sang med på salmerne, og under bryllupsmiddagen spiste og skålede man samtidigt osv. Andre havde endog skrevet egne sange på samme måde som ved traditionelle familiefester eller, som i tv-programmerne, arrangeret ekspertpaneler.

En kvinde, der havde taget en feriedag, fortalte: »Jeg skal sidde i min sofa (alene) iført joggingdragt og med mad (noget simpelt), slik, chips, kaffe og cigaretter inden for rækkevidde. Min mand har forbud mod at forstyrre, og mobilen er slukket«. En anden kvinde fortalte, at hendes mand havde lovet at sørge for forplejningen, for at hun kunne følge alle indslag: »Han tager godt smørrebrød med til aftensmaden. Vores voksne søn, som også er royal, kommer hjem og kigger med, og så vil vi drikke Carlsbergs nye royale øl og måske [spise] noget godt brød (ikke kage). Jeg skal simpelthen sluge det hele og fra begge kanaler«. En tredje fortalte om fordelen ved at sidde hjemme: »Vi har ingen specielle planer for dagen, andet end at jeg i hvert fald vil være klistret til fjernsynet fra i hvert fald tidlig eftermiddag og resten af dagen. Aftensmaden kommer til at stå på »hente-pizza««.

Andre havde større og mere »royale« planer for serveringen med kransekage og champagne, eller de havde købt noget australsk, fx kængurukød eller vin fra Tasmanien. Også i mange børnehaver, på sygehuse, plejehjem og i fængsler var dagen markeret med særlige bryllupsmenuer. Selv de, der havde opsøgt en »bryllupsfri« zone på en café, fik serveret »Brændende kærlighed«!

En ganske særlig gruppe tv-kiggere var de mange venindegrupper, der skulle mødes og nyde dagen. Mange forklarede, at det især var brudens kjole og bryllupsgæsternes modekreationer, de gerne ville nyde i kvindeligt selskab. Nogle skulle ligefrem mødes i deres egne brudekjoler. Her er et eksempel på en invitation til en pigefest med mange indslag: »Pigeklubben har arrangeret en »bryllupsfest«, som starter op kl. 15 med velkomstdrinks. I de følgende timer skal vi (8-9 tøser) sidde foran skærmen. Derefter vil der blive serveret en udsøgt middag med

Fig. 7. En del havde valgt at kæde deres egen fest sammen med kronprinsbrylluppet. Her er det et brudepar i verdens nordligste bygd, Siorapaluk nord for Thule, der blev viet på dagen. Parret står foran deres hus med et kæmpestort stearinlys prydet med kronprinsparrets monogram. Foto: Eva Hunsballe.

Some people had opted to link their own celebration with the Crown Prince's wedding. Here we have a bride and groom in the world's northernmost settlement, Siorapaluk north of Thule, who were married on the same day. The couple stand in front of their house with a giant candle graced with the Royal couple's monogram.

tilhørende drikkevarer. I løbet af aftenen vil der blive holdt tale for Mary og Frederik, et par sange vil blive sunget og en quiz om de kongelige vil blive afviklet. Dresscode: selskabstøj + diadem«.

Flere nævnte, at de emotionelle overløb bedre kunne finde sted under private former, og mange forventede ligefrem denne reaktion og havde stillet Kleenex frem til formålet. Lige så almindeligt var det dog, at de følelsesmæssige reaktioner overraskede seerne. Mange fortæller, at de, trods en egentlig ret neutral eller ligefrem ironisk holdning til begivenheden, pludselig blev rørt, specielt da Frederik kneb en tåre i kirken. Her fortæller en mand om sin reaktion: »Skal jeg være helt ærlig, blev jeg faktisk grebet, da jeg sad og så fjernsyn fra selve vielsen. Jeg græd fire gange i alt. Jeg har ikke grædt så meget, siden jeg så »Shoa« i fjernsynet i 1987. Det kom lidt bag på mig selv«.

I denne »nationens skæbnestund«, som en kvinde benævnte dagen, benyttede mange lejligheden til at lade tankerne fare og reflektere over deres eget livsløb. Kongehusets medlemmer blev personer, man direkte kunne relatere sit eget liv til, men også symboler på livets gang og landets historie.

Dette bryllup blev den første begivenhed i det danske kongehus, som for alvor fik en virtuel del – som altså kun fandtes på nettet. Det betyder ikke, at der ikke tidligere er set markeringer i de elektroniske medier i forbindelse med kongelige begivenheder. Fx indeholdt de respektive mediers internetdele forskelligt understøttende materiale i forbindelse med Dronning Ingrids bisættelse og prinserne Nikolaj og Felix' fødsel og dåb. Såvel institutioner som enkeltpersoner markerede desuden disse begivenheder på forskellig vis. Der blev bl.a. oprettet hjemmesider, som ud fra en personlig eller kulturhistorisk vinkel kommenterede de respektive hændelser, og en producent af bykort over Roskilde oprettede en Dronning Ingrid-mindeside i forbindelse med bisættelsen.

Imidlertid antog den virtuelle markering af kronprinsbrylluppet helt anderle-

Fig. 8. Mobil bryllupsorientering? Udstyret med flag og aviser, og med mobilen slået op, haster den unge kvinde igennem København på bryllupsdagen. Foto: Boum Pyndiah.

Roving wedding reporter? Equipped with flag and newspapers, and her cell-phone open, a young women rushes through Copenhagen on the wedding day.

des dimensioner. Ifølge en Gallup-analyse, som blev offentliggjort kort tid efter, satte 14. maj 2004 nye rekorder for danskernes netbrug. TV2's og DR's hjemmesider satte rekorder, og det samme gjaldt de store landsdækkende morgenavisers hjemmesider. Både politiken.dk og berlingske.dk. kunne melde om besøgsrekorder. Gallup TV-Meter placerede bryllupsrelaterede udsendelser på alle pladser på top-10 listerne hos såvel DR som TV2.

Netbrugerne havde mange tilbud at vælge imellem – fra traditionelle, oplysende sider med billeder og tekst til mulighed for webcast af vielsen (dvs. transmission via nettet, således at det kan ses på en computer i stedet for fjernsyn) – samt forskellig interaktivitet. For udlandsdanskere eller andre, som ikke havde mulighed for at følge udsendelser via almindeligt tv, var webcast, evt. projiceret via videokanon, således en mulighed. For dem, der ikke kunne modtage hverken tv eller web, men som var i besiddelse af en mobiltelefon, tilbød TV2 en løbende mms-service, hvor de tilmeldte fik sendt still-billeder af højdepunkterne. Via »Fly« fik abonnenter hos TDC også tilbud om at følge begivenheden mobilt og finde baggrundsinformationer om etikette, program, historie etc. Desuden indeholdt de forskellige mediers hjemmesider en række tilbud i form af Frederik og Mary-spil, mulighed for at hente »tapeter« til computeren samt en række andre lettilgængelige bryllupsrelaterede tilbud.

Internetportalen Jubii oprettede en side, hvor brugere, udstyret med et lille digitalt videokamera på deres computer, kunne placere deres egne filmstumper med hilsner til brudeparret. Brugerne har dog næppe regnet med, at brudeparret ville have tid til at klikke ind på Jubii og opleve alle de videohilsner, som siden rummede. Et væsentligt incitament til at besøge og bruge siden var derfor både at

lave sin egen hilsen, at se andres og at være med i fællesskabet om lykønskningerne. Flere steder tilbød forskellige former for chat, dvs. direkte samtale via nettet, gæstebog og lignende. På bryllupsforum.dk, som især retter sig mod kvinder med interesse i bryllupper, fandtes fx en særlig »tråd« med relation til vielsen. Karakteristisk for denne hjemmeside var en hyppig brug af kærlighedssymboler, fx hjerter og roser – og røde bogstaver. Flere lagde billeder af parret ind eller forsynede deres indlæg med forskellige former for digte. Drømmen om et eget romantisk bryllup smeltede sammen med ønsker for kronprinsparret i en sådan grad, at en bruger ligefrem havde indsat et billede af Mary som profilfoto. At betragte aktiviteterne i disse fora giver et indblik i en art virtuelle venindegrupper, hvor de deltagende ikke nødvendigvis kender hinanden i den verden, der er uden for skærmen.

Det viste sig altså muligt, at en begivenhed som kronprinsbrylluppet også kunne opleves i et netbaseret fællesskab. I Jubiis chatforum var det tydeligt, at et fællesskab blev skabt i forbindelse med tv-transmissionen og anvendtes sideløbende hermed. En af de situationer, som blev bemærket, var, da kronprins Frederik blev synligt bevæget i forbindelse med Marys ankomst til kirken. Kl. ca. 16.12 gik hun op ad kirkegulvet, og få minutter senere, kl. 16.19, kommenteredes dette i et indlæg, »Frederik græder«. Umiddelbart efter kom der otte svar, det første angiveligt fra en mand. Alle kommenterede situationen og gav deres egne følelser og reaktioner til kende, samtidig med at de fortsat fulgte tv-transmissionen fra vielsen.

I de seneste års teoridannelse om nettets udvikling har spørgsmålet om »sociale medier«, det såkaldte web 2.0, fået en stadig mere dominerende rolle. Fænomenet, der på dansk er blevet kaldt »det samarbejdende net«, repræsenterer et nybrud, som også rummer nye holdninger til, hvad nettet er, og hvad det skal kunne. Et af de karakteristiske elementer ved web 2.0 er, at grænserne mellem producenter og forbrugere udviskes og ændres. Alle brugere er potentielle producenter og omvendt. Medskaben og deltagelse er blandt nøglebegreberne. Netop kronprinsbrylluppet var en begivenhed, som gav en af de første smagsprøver på denne udvikling.

Nettet er et rum, som i høj grad afspejler og spiller sammen med det, som foregår i verden uden for nettet, og derfor er det også velegnet til kulturhistorisk dokumentation.

Projektet »Riget på den anden ende« bestræbte sig derfor også på at være til stede i den virtuelle bryllupssfære. Der blev straks etableret en informations- og indsamlingshjemmeside. Siden indeholdt oplysninger om projektet samt en spørgeliste. Det betød, at medier – og andre med interesse i bryllupsdokumentationen – let kunne finde oplysninger og få kontakt til projektgruppen. Interesserede medier kunne vise videre til hjemmesiden, og samarbejdet med bl.a. Danmarks Radio var medvirkende til, at den elektroniske spørgeliste blev anvendt i så stort et omfang, som tilfældet var. Hjemmesiden gav også mulighed for, at interesserede kunne hente materiale til eget brug, fx blev lokalhistoriske foreninger, museer o. lign. opfordret til at anvende hjemmesidens spørgeliste, således at resultater på længere sigt ville kunne sammenlignes lokalt, regionalt og på landsplan. Det lyk-

kedes også, takket være de grønlandske samarbejdspartnere, at få oversat spørgelisten til grønlandsk.

Imidlertid kræver det både et engagement og et formuleret, erkendt ønske om at bidrage, før en bruger klikker ind på en indsamlingshjemmeside. På et tidligt tidspunkt i projektet lå det derfor fast, at hjemmesiden også måtte indeholde elementer af formidlingsmæssig og igangsættende karakter. Siden blev derfor løbende udvidet med bl.a. billeder af forberedelser i det offentlige rum og oplysninger om dokumentationsprojekter hos projektets forskellige parter. Umiddelbart efter brylluppet, mens alt var i frisk erindring hos mulige meddelere, blev der etableret forskellige elementer med dokumentation fra dagen. På indsamlingshjemmesiden kunne man se billedserier, små videoer m.m., som indeholdt bryllupsindtryk fra bl.a. København, Vejle, Narsaq og Holbæk. Senere kom også bidrag fra Brasilien, Australien, Hvissinge, Brejning og Siorapaluk.

Hjemmesiden blev på mange måder en krumtap i dokumentationssamarbejdet, som spændte over et meget stort geografisk område. Gennem flittig brug af e-mails var det muligt at holde mødeaktiviteterne i projektgruppen på et minimum og alligevel holde nær, endda mod slutningen næsten daglig, kontakt imellem parterne. En af projektets konklusioner har således været, at denne samarbejdsform og en virtuel tilstedeværelse, hvor formidling kombineres med indsamling, rummer spændende perspektiver for fremtidige dokumentations- og indsamlingstiltag. Uanset om de har deres udspring i kongehuset eller ej.

Projektets deltagere var Nationalmuseet, Københavns Bymuseum, Museet for Holbæk og Omegn, Vejle Museum, Vejle Byhistoriske Arkiv og Stadsarkiv, Narsaq Museum, Qaqortoq Museum, Københavns Universitet: Saxo-Instituttet, Afdeling for Etnologi, Føryoa Frodskaparsetur/Færøernes Universitet, Dansk Historisk Fællesråd/Historie Online. Undersøgelsen blev finansieret af Kulturarvsstyrelsens hastesum.

Fig. 9. Når festen er forbi, bliver rekvisitter enten til souvenirs eller affald. De værdsatte genstande med åbenbar gemmeværdi er ofte dem, der kommer på museum. I dette projekt blev der også samlet ind af det, der syntes at miste sin værdi, når brudeparret var kørt forbi. Foto: Tine Damsholt.

When the party's over the props become either souvenirs or garbage. The valued objects with obvious commemorative value are often those that end up in museums. In this project some of the things that seemed to lose their value when the bridal couple had driven by were also collected.

LITTERATUR

Citaterne stammer fra undersøgelsen »Riget på den anden ende. Danskerne og kronprinsbrylluppet 14. maj 2004«. Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser nr. 60, 2004.

http://14maj.natmus.dk/
http://www.roskildeinfo.dk/dronning-ingrid
www.gallup.dk/page.aspx?pageid=707
www.fdim.dk.
http://www.oreillynet.com/pub/a/oreilly/tim/news/2005/09/30/what-is-web-20.html

Inge Adriansen: Nationale symboler i det danske rige 1830-2000. København 2003.
Benedict Anderson: Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London 1985.
Michael Billig: Banal Nationalism. London 1995.
Barbro Klein (ed.): Gatan är vår! Ritualer på offentlige platser. Stockholm 1995.
Victor Turner (ed.): Celebration. Studies in Festivity and Ritual. Washington D.C. 1982.
Olaf Aagedal: Nasjonal symbolbruk i Skandinavia. I: Hovland, Brit Marie & Olaf Aagedal (red.): Nasjonaldagsfeiring i fleirkulturelle demokrati. København 2001.
Olaf Aagedal: Kongelege overgangsriter som mediahendingar. Forskningsprogrammet Norden og Europa, Nord 2002:4, Nordisk Ministerråd. København 2001.
Norsk Etnologisk Granskning: Spørreliste nr. 189: Kongelig Bryllup, 2001.
Våra kungligheter. Frågalista Nm 234, Nordiska Museet 2005.

SUMMARY

Wedding cake and Kleenex

The Danes and the Crown Prince's wedding, 14th May 2004

When Crown Prince Frederik and Mary Donaldson were married in May 2004, a number of cultural institutions, with the National Museum at their head, conducted a documentation of the many different ways in which the Danes related to the event.

The investigations showed that the Danes took anything but a passively consumerist approach to the event, which also constituted a framework for creative popular expression and the development of both old and new social collectivities. Like major sporting events, the things that happen in the Royal Family create a space where the norms and behaviour of everyday life change for a while. It becomes possible to be personally involved in rituals and celebrations that put one's own life situation and choices into perspective.

The popular experience of the Crown Prince's wedding could be documented in private, public and virtual space. The Copenhagen inner city was a central part of public space where official and private celebrations took place. At times the celebrations merged into new forms, for example when some of the official decorations of the city were used as kissing and photo spots. The street scene was typified by activities with carnivalesque features; people dressed up amusingly with things like toy diadems and used both Danish and other flags creatively. In contrast to everyday norms it was permissible to talk to strangers and join in their conversations, as long as the subject was the shared, uniting event. In this 'nation-

al parlour' the big screens were a unifying element and a different, simultaneous reality.

By means of questionnaires and the distribution of disposable cameras, celebrations in private space were documented. There were many hours of broadcasts – ranging from the traditional coverage of the major national channels to the alternative channel Zulu Royal, which viewed the wedding in an ironic light.

TV became a structuring element for the day and for private celebrations, including the many groups of female friends who were to meet and enjoy the day. The feasting in front of the screens ranged all the way from 'gala dinners' to take-away pizzas. In this way people could satisfy their hunger without having to miss any of the transmissions.

The wedding became the first event in the Danish Royal Family that seriously monopolized part of the Internet and set brand new records for the Danish use of the Net. There were many options to choose from: traditional, informative pages with images and text, webcasts of the actual ceremony (i.e. transmission over the Internet so that the event could be seen on the computer), interactivity, games etc. The Internet portal Jubii set up a page where the users could post their own film clips with greetings to the bride and groom and congratulate them along with like-minded well-wishers in a virtual collectivity. In the chatroom forum in particular it was clear that an Internet community was created in connection with the TV transmission and was used alongside it.

Early in the project an information and information-gathering homepage was established at *http://14maj.natmus.dk* and in many ways became pivotal to the documentation collaboration, which spanned an immense geographical area. One of the project's conclusions was for example that this kind of collaboration and a virtual presence where informative work is combined with information-gathering offer promising perspectives for future documentation and registration work.

Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-1945

Mindesmærke eller krigsmuseum?

AF CLEMENS MAIER

Allerede i de sidste måneder af besættelsen havde frihedsbevægelsen udviklet planer om at oprette en institution, der skulle bevare mindet om kampen og dens ofre og give befolkningen mulighed for at forstå kampens mål og metoder efter den lange periode, hvor al information havde været underlagt censur. Aage Schoch, en af Frihedsrådets grundlæggere, tog initiativet. Kort efter befrielsen begyndte han sammen med en ung modstandsmand, Svenn Seehusen, at lede efter et sted, hvor man kunne vise en udstilling om modstandskampen. Han fandt, hvad han søgte, i det forhenværende hovedkvarter for Schalburgkorpset, som bestod af danskere og var en del af det tyske SS.

Frimurerlogen i København, for det var den bygning, det drejede sig om, var i sommeren 1945 okkuperet af modstandsgruppen P6. Her mødte de arkitekten Hans Hansen, der selv var medlem af gruppen. Med hjælp fra alle dele af modstandsbevægelsen skabtes udstillingen *Det kæmpende Danmark*. Dette udtryk, som var opstået under den københavnske folkestrejke i 1944, beskrev den aktive del af befolkningen over for den passive eller måske ligefrem samarbejdende del af den danske befolkning. Så allerede valget af navn gjorde udstillingen til en manifestation af modstandens sejr over passiviteten. Udstillingen var en mægtig succes. Ved indgangen passerede den besøgende en opstilling af draperinger og lys i den såkaldte mindehal, hvor de, der havde ofret deres liv, blev mindet. Herefter var det meste af pladsen helliget de militære aspekter af modstanden. Efter en oversigt over fremstillingen af illegale blade fulgte en udstilling om Den danske Brigade i Sverige og ventegrupperne – den underjordiske hær, som blev bygget op 1944-45. Måden, hvorpå brigaden blev trænet og forsynet med våben, stod centralt i udstillingen. Alle slags våben, hjemmelavede eller indsmuglede til Danmark, blev vist sammen med diagrammer over Frihedsbevægelsens opbygning og virkemåde.

I midten af det største rum sås et nedkastningssted med faldskærme, som skulle illustrere den støtte, modstandsbevægelsen fik fra den britiske organisation SOE (Special Operations Executive, en britisk efterretningstjeneste, som udførte operationer i de besatte lande og forsynede frihedskæmperne med våben og udstyr). Jernbanesabotagen blev beskrevet indgående, hvilket afspejlede den betydning, man dengang tillagde denne del af modstandsbevægelsen. På Frimurerlogens græsplæne kunne man se en udendørs udstilling af større genstande som køretøjer. De besøgende blev ledt gennem udstillingen ad en bestemt vej, en vej, der endte med befrielsen, modstandsbevægelsens sejr. I udstillingen var der friheds-

Fig. 1. Mindeopstillingen med rækken af flag og draperinger i Frimurerlogen i København efter krigens afslutning.

The memorial arrangement in the Freemasons' Lodge. All visitors had to pass the row of drapes and flags where the lights were dimmed towards a small provisional monument before they entered the actual exhibition.

kæmpere til stede, der kunne forklare om dens forskellige temaer – som for eksempel om hvordan de havde fremstillet våben.

På sin sidste kongres udpegede Frihedsbevægelsens Samråd et præsidium for stiftelsen »Museet for Danmarks Frihedskamp«. Det bestod af fremtrædende veteraner fra modstandsbevægelsen, heriblandt Svenn Seehusen, som blev ansvarlig for den daglige drift. Men det tog endnu 11 år, førend museet kunne åbne sine døre for publikum. Der er mange grunde til, at det varede så længe, men problemet med at få økonomien på plads var sandsynligvis hovedårsagen. I mellemtiden havde Nationalmuseet opsynet med den fortsatte indsamling og registrering af genstande. I 1948 indviedes en lille udstilling i 25 montrer på Nationalmuseets øverste etage, i lang tid efter internt kaldt »Frihedsloftet«. Omsider kunne *Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-1945* åbnes i en nyopført bygning, tegnet af Hans Hansen, i Churchillparken i København. Det skete i 1951 ved en ceremoni, der blev overværet af den kongelige familie og transmitteret i tv og radio. Ved åbningen blev bygning og udstilling overdraget gældfrit til staten, som lagde det hele ind under Nationalmuseet. Veteranerne, der havde planlagt museet, havde nået deres mål, og museet blev givet til den danske befolkning som en gave og som et selvskabt mindesmærke.

Bygningen var skræddersyet til *udstillingen*; der var hverken gjort plads til

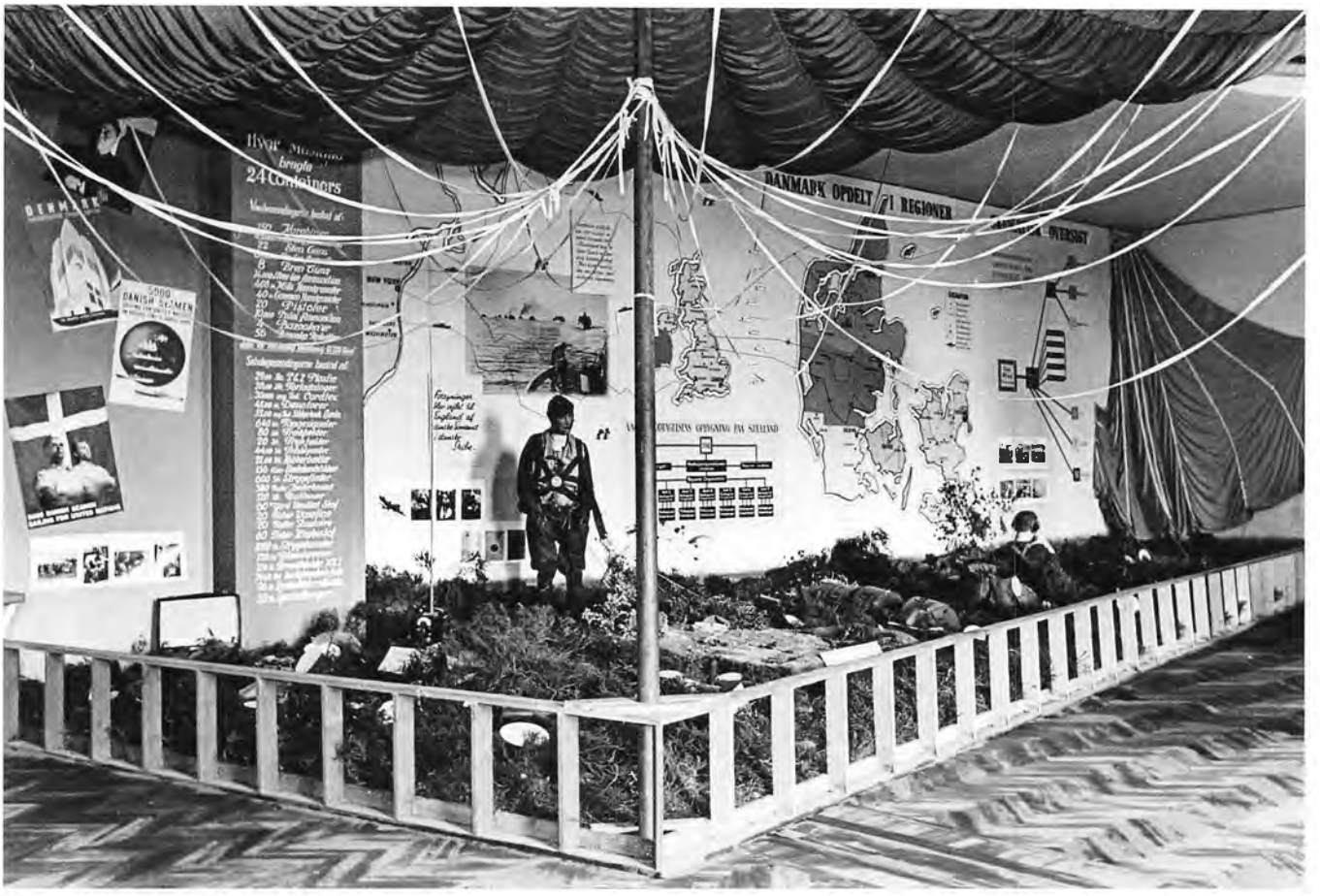

Fig. 2. Fra udstillingen i Frimurerlogen. Her illustreres nedkastningsstedet – med to faldskærmsfolk, deres våben, udstyr og radioer under en stor, udfoldet faldskærm. Bag dem et danmarkskort inddelt i regioner for de militære operationer. De hemmelige veje ind i landet fra luften og havet såvel som modstandsenhedernes struktur vistes ved hjælp af grafer og billeder.

The parachute drop zone in the Freemasons' Lodge. It contained dummies of two parachute agents with their weapons, their kits and their radio equipment under a large spread parachute. Behind them the division of Denmark into "regions" for military operations was explained. Graphs and images explained the clandestine air and sea routes into the country and the structure of the Resistance units.

magasiner eller til administration og forskning. Det er, som om arkitekten og veteranerne mente, at når museet én gang var indrettet, ville der ikke blive brug for ændringer, som om man tænkte, at man med udstillingen havde skabt noget sandt og endeligt. Dette afspejles også i bygningens symboler – de store nagler, der bærer V-tegnet. De tre V-er stammer fra det berømte motto fra krigen: Vi Vil Vinde!

Foran indgangsdøren hilses den besøgende af den første genstand og kendetegn for museet. Det er et køretøj, en lastbil beklædt med jernplader og bemalet med et Dannebrog. Bilen skulle bruges som panservogn i de endelige opgør med tyskerne, men kom kun i aktion én gang, nemlig da modstandsfolk efter befrielsen fangede en gruppe kollaboratører, der havde skjult sig i et sommerhus. Panservognen er således snarere en afspejling af mod og beslutsomhed hos modstandsfolkene end et historisk vidnesbyrd om militær kamp.

Fig. 3. Det pansrede køretøj foran Frihedsmuseet.

The armoured vehicle in front of the Museum of Danish Resistance. The small truck had been armoured clandestinely by a Resistance group with metal plates to be used as a kind of tank in potential fights during the Liberation. Although it only saw action once, it is a strong reminder of the dedication of the Resistance fighters and their willingness to risk their lives.

Museet er i sig selv en ret lille bygning. Udstillingen er indrettet i en stor hal og en hesteskoformet rundgang omkring en gård. Denne del af museet er ret lav og skyder sig ind i Churchillparken på en upåtrængende måde. Teglstensmurene og kobbertaget bidrager yderligere til dette indtryk. Der er kun brugt lokale materialer. Arkitekten sagde engang, at bygningen var som modstandsbevægelsen selv, bygget af alt forhåndenværende.

Der er kun sket mindre ændringer i udstillingen fra 1957 til 1995; de fleste af genstandene såvel som hovedbudskabet var uforandret de samme i hele denne periode – som en genskabelse af den oprindelige udstilling i Frimurerlogen. Efter informationsskranken kom den besøgende ind i et stort rum kaldet »kanonhallen«. Det er museets største rum med et plateau i hver ende, og man kan ikke undgå at føle det, som om man befandt sig en kirke. Særlig urnen, et symbol fra den religiøse sfære, som står på plateauet til venstre, bidrager til indtrykket af »et alter«. På plateauet mindes handelsflådens søfolk, der sejlede for de allierede, med – blandt andre genstande – en stor sømine, der repræsenterer det farlige liv til søs og tabene. Over for afsnittet om søfolkene har siden engang i 70'erne været udstillet museets måske stærkeste enkeltgenstande – de originale henrettelsespæle fra Ryvangen. Ved dem har modstandsfolk stået bundet, når de skulle henrettes af tyskerne. Pælene bærer spor af kugler, nogle steder er de bogstavelig talt flået op, og stykker mangler. Siden 1983 har et glasmaleri bag urnen af kunstneren Carl-

Fig. 4. De originale henrettelsespæle fra Ryvangen, placeret i den nuværende udstilling på Frihedsmuseet. Pælene bærer stadig synlige spor efter besættelsesmagtens brutale fremfærd mod modstandsfolkene.

The original execution poles (here in the current exhibition). The German execution squads tied Resistance fighters to the poles before shooting them in the military compound of the Engineers' corps firing range in Ryvangen, which is today the national memorial to the fallen patriots. These are the most powerful objects in the exhibition since they bear the visible traces of the occupiers' brutal fight against the Resistance.

Henning Pedersen yderligere understøttet hovedhallens kirkeagtige karakter. Urnen, som er tom, bærer Otto Gelsteds ord, der opfordrer den besøgende til at standse op et øjeblik og tænke på »dem, der vandt i deres fald den sejr, hvis løn vi andre fik«. Denne atmosfære og disse ord viser, i hvor høj grad museet blev set som et mindesmærke. Komitéen, som indsamlede pengene til museet, havde netop, ifølge museets senere leder Jørgen Barfod, haft til hensigt at »mindes de mænd og kvinder – både de, der faldt og de, der overlevede – som kæmpede for Danmarks frihed«. I den indre gård kan den besøgende under hele turen se et andet mindesmærke: »Ung falden mand« af billedhuggeren Knud Nellemose. Skulpturen forestiller en halvvejs falden mand – han kæmper tydeligvis for at komme på fode, og der er smerte i hans ansigt. Han er vendt mod indgangen og hilser således de besøgende.

Hovedhallens oprindelige formål var at huse de større udstillingsgenstande, og den var formelig stoppet med våben. Overalt vistes rifler, både som udstillet i montrer og sat op på væggen. Udstillingen, som gik rundt om den indre gård i modsat retning af uret, begyndte til højre lige efter indgangen med et afsnit om

Fig. 5. »Kanonhallen« i den gamle udstillings tid. Foran glasmosaikken »Frihedens lys« af Carl Henning Pedersen markerer den tomme urne opgangen til den forhøjning, hvor sømanden i allieret tjeneste og de henrettede mindes. I forgrunden ses et af de mange udstillede våben, en antiluftskytskanon. De danske flag på begge sider repræsenterer forskellige modstandsgrupper og veteranorganisationer.

The so-called Kanonhallen (Artillery Hall) in the old exhibition. In front of the stained-glass mosaic by Carl Henning Pedersen called 'Light of Freedom' the empty urn marks the beginning of the pedestal on which the sailors in Allied service and the victims of execution are represented. In the foreground, one of the many weapons of the exhibition, an anti-aircraft gun, is visible. The Danish flags on both sides represent different Resistance groups and veterans' organizations.

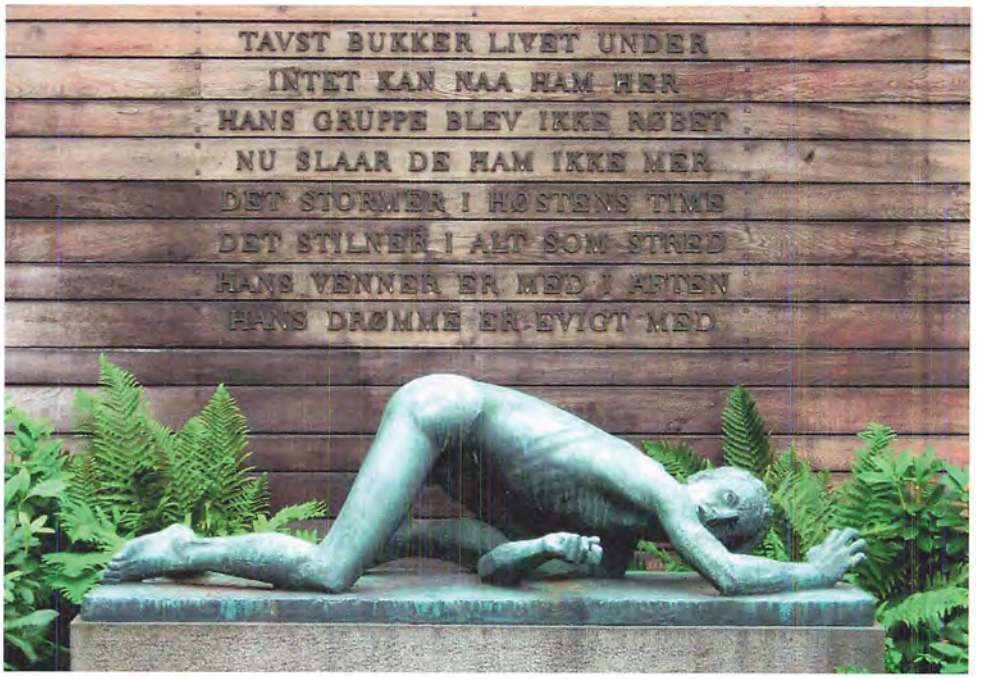

Fig. 6. Monumentet »Ung faldden mand« i museets Grønnegård af billedhuggeren Knud Nellemose. Det er et mindesmærke over de myrdede og faldne under besættelsen og synligt for den besøgende under hele rundturen i udstillingen.

The monument "Young Fallen Man" in the courtyard of the Museum, by the sculptor Knud Nellemose. The memorial is visible to visitors during the whole tour through the exhibition, in remembrance of those murdred and fallen during the German occupation.

Fig. 7. Hallen set mod den nordlige forhøjning i den gamle udstillings tid. Også her ses forskellige modstandsgruppers og veteraners flag. I baggrunden er nogle af udstillingens talrige geværer sat op på galleriets rækværk. Hallens udskårne træværk bidrager til rummets »kirke-stemning«.

The view of the main hall in the old exhibition towards the northern pedestal. Here too the flags of the different Resistance groups and veterans' organizations are visible. At the back some of the many guns of the exhibition were placed up against the railings of the gallery. The elaborate woodwork of the hall, which adds to the church-like character of the room, is visible.

det tyske angreb på Danmark om morgenen den 9. april 1940. Den efterfølgende samarbejdspolitik blev imidlertid ikke beskrevet i detaljer, sandsynligvis fordi museets hovedformål var at fortælle modstandens historie. På den modsatte side blev alle de militære aspekter af besættelseshistorien beskrevet i detaljer.

En vigtig del af udstillingen var et genopbygget illegalt våbenværksted og adskillige montrer omhandlende sabotage. Våbenværkstedet viste et arbejdsbord med de nødvendige redskaber til at fremstille den legendariske *sten-gun* i sin danske, hjemmelavede udgave. Eftersom sabotagen var af central betydning for veteranernes selvforståelse, er det logisk, at Frihedsmuseet skulle vise den på et centralt sted. Sandsynligvis gav den gamle udstilling et overdrevet indtryk af mængden af sabotageaktioner og antallet af mennesker, der var med i dem. Måske gav museet et fordrejet billede af det besatte Danmark, fordi det tillod alle mulige grupper af veteraner at præsentere deres aktioner. Frihedsmuseet beskrev, i overensstemmelse med sine skaberes overbevisning, sabotagen som det afgørende element i den proces, der forvandlede Danmark fra et kollaborerende land til en allieret nation. Og hvor der var en direkte udvikling fra de symbolske former for modstand over sabotagens vækst og frem til det tidspunkt, hvor Danmarks »sande ansigt« som en af Hitlers fjender blev klart. Bruddet med samarbejdspolitikken – Augustoprøret 1943 – blev på Frihedsmuseet præsenteret som legemliggørelsen af modstandens sejr. Udeladt var konflikten mellem på den ene side de grupper, der støttede strejkerne på trods af truslen om tyske repressalier, og på den anden side regeringen, der opfordrede til ro. Konflikten blev reduceret til en uenighed mellem patrioter, det vil sige både modstandsfolk og regering på den ene side, og

Fig. 8. Genopbygget illegalt våbenværksted i den gamle udstilling på Frihedsmuseet. De fleste af genstandene stammer fra et værksted i Holte nord for København. Hensigten var ikke blot at vise de våben, modstandsfolkene fremstillede, og den militære betydning, de havde, men også den snilde, hvormed de produceredes.

A replica of a clandestine weapon factory in the old exhibition. The replica showed a workbench and the tools for producing the legendary Sten gun and its home-made Danish version. It was also decorated with guns and pistols hanging on the walls. The aim was not only to show the arms of the Resistance fighters and to represent their military determination, but also to show their resourcefulness in the production of the weapons.

tyskerne på den anden. Det var alt sammen i tråd med udstillingens overordnede budskab.

For de udenlandske besøgende på Frihedsmuseet var og er den vigtigste del af den danske besættelse succeshistorien om redningen af de danske jøder. Til trods for at denne historie internationalt anses for at være meget vigtig, var den tonet noget ned i udstillingen. Kun to opstillinger med nogle få genstande illustrerede disse begivenheder. Måske er en sådan historie i sig selv svær at fortælle ved hjælp af genstande. Men det kan også være, at *Holocaust*, fordi den mislykkedes i Danmark, ikke blev anset for at være særligt vigtig i den danske erindring om krigen. Den tid, hvor så mange tog del i bestræbelsen på at redde de jødiske borgere fra forfølgelsen, ses som en tid, hvor enhver simpelthen gjorde sin pligt. På den anden side kan man nok antage, at en stor del af de udenlandske turister (blandt dem især amerikanere) besøger museet, fordi de kender denne historie.

Men for de danske besøgende var udstillingens højdepunkt givetvis befrielsen. Efter afsnittene om den danske brigade i Sverige viste montrerne om befrielsen denne kulmination. Det blåmalede loft, som blev lysere, desto nærmere de besøgende kom udgangen, var nu holdt i den lyseste blå farve. Dette understregede det naturlige og nærmest uundgåelige ved udviklingen gennem hele perioden. Efter at have passeret afsnittet om befrielsen var den besøgende tilbage i kanonhallen i den modsatte ende og dermed ved begyndelsen af udstillingen.

Det fremgår, at udstillingen fra 1957 på en måde blev set af sine skabere som noget lukket, noget evigt, noget der ikke ville behøve at blive ændret, fordi det var autentisk og sandt, skabt som det var af dem, der selv havde været vidner og deltagere. Frihedsmuseet var ikke planlagt som et almindeligt museum med alle de funktioner, man forbinder med et sådant – indsamling, bevaring, forskning og

formidling – men som et mindesmærke. Problemet med et mindesmærke er, at det ikke er let at ændre – og at dets skabere i så fald bestemt gerne vil have et ord at skulle have sagt. Fra 1970'erne begyndte ny historisk forskning i besættelsestiden at bevæge sig væk fra den almindelige tradition, hvorved den kom i konflikt med veteranernes erindring og selvforståelse. Den kritiske historieskrivning i 1970'erne og 1980'erne om besættelsen var ikke trængt ind i udstillingen. Den intense diskussion efter Aage Trommers disputatsforsvar om sabotagens effekt, eller de spørgsmål han og Hans Kirchhoff rejste om modstandens oprindelse og konflikterne mellem dens forskellige politiske grene, blev fornægtet af veteranerne. I stedet fremførtes budskabet om et land forenet i modstand og kamp for friheden. I den forstand var Frihedsmuseet en direkte arving efter den første udstilling i Frimurerlogen.

På den måde kan Frihedsmuseet have bidraget til at glorificere modstanden og dens helte, til at undertrykke mindet om de tre første krigsår ved udelukkende at fokusere på de to sidste, for at vise danskere og udlændinge, at Danmark med rette var en allieret nation, og at man i lyset af sine erfaringer måtte gå ind for et stærkt militært forsvar. I sin kerne var Frihedsmuseet først og fremmest et udtryk for selvopfattelsen i de modstandsgrupper, der var repræsenteret af Frihedsrådet, en demonstration af sammenhold og sejr. Enhver, der havde til hensigt at forny udstillingen, måtte afveje to hensyn: akademisk seriøsitet på den ene side og de involveredes følelser på den anden. Man måtte forholde sig til spørgsmålet om, hvorvidt videnskabelig forskning egentlig kunne indfange krigsårenes ånd og skabe den nødvendige indføling til at begribe de aktive modstandsfolks mod og motivation. Museet havde som formål at gøre disse mænds og kvinders valg forståelige. Enhver ændring måtte udføres med forsigtighed.

Men en ændring var nødvendig, alene fordi bygningen og udstillingen var nedslidt i slutningen af 1980'erne. Også formanden for foreningen *Frihedsmuseets Venner*, en af Frihedsmuseets skabere, Svenn Seehusen, var stemt for en fornyelse. Men han stillede én betingelse: Aage Trommer, historikeren, der havde betvivlet jernbanesabotagens militære effektivitet, måtte ikke få opgaven overladt. Det var under disse omstændigheder, at Esben Kjeldbæk, den første af museets ledere, der er født efter krigen, kunne begynde forberedelsen af udstillingsændringen.

Hovedproblemet var, at museet var skabt af besættelsens egne vidner, for folk der også selv havde oplevet tiden. Der havde ikke været brug for særlig mange tekster, idet genstandene på den ene eller den anden måde var velkendte for de besøgende, som selv kunne forklare dem for de yngre. Det havde fungeret i to generationer, så længe datidens vidner stadig levede. Men nu var de besøgendes sammensætning ved at ændre sig. Måske havde museets tiltrækning været grundet på, at der ingen navne var i udstillingen, samtidig med at der var en stor samling personlige genstande. Enhver kunne identificere sig med genstandene og gøre dem til »sine egne«. Men i 1980'erne var omkring 30% af de besøgende fra udlandet, med engelsktalende som den største ikke-danske gruppe. Flertallet af de besøgende var født efter krigen. Krigens historie var ikke længere til stede i hver enkelts bevidsthed og måtte derfor inkluderes i den nye udstilling. Ny forskning havde vist, i hvor høj grad modstandens udvikling i Danmark hang sammen med tyske nederlag og

allierede sejre. På en måde havde de besøgende brug for et museum om krigen, ikke kun om den danske modstand. Det var netop dette, der skabte problemer med veteranerne. Der synes at have været frygt blandt veteranerne for, at en sådan udvidelse af museets område kunne resultere i, at deres aktiviteter og modstanden som sådan ville få mindre opmærksomhed. Den tidligere museumsleder, Jørgen Barfod, advarede mod at glemme, at Frihedsmuseets emne var modstanden.

Spørgsmålet var: Hvilke dele af den gamle udstilling skulle bevares, og hvilke kasseres? Et af de emner, der var blevet udforsket gennem de seneste år, var forholdet mellem de forskellige dele af modstanden og forholdet mellem modstanden og samarbejdspolitikkens »gamle partier«. Modstandens oprindelse i de ekstreme politiske partier til højre og venstre måtte understreges, og modstandens militære aspekter måtte nedtones til fordel for andre typer af modstand. Det planlæggende team måtte tage hensyn til de seneste års forskning. Kirchhoffs bog om Augustoprøret og Trommers om jernbanesabotagen var i mellemtiden blevet uomgængelig læsning på universiteterne. Den almindelige bevidsthed omfattede nu i højere grad end før også samarbejdspolitikken og de forskellige grupper af kollaboratører. Afslutningen på den kolde krig havde fået folk til at se med mildere øjne på kommunisterne og deres historie. Klimaet var skiftet, og diskussionerne i andre lande af »de mørke pletter« som kollaboration og jødeforfølgelse havde også haft indflydelse på debatten i Danmark. På den anden side var veteranerne stadig i live, og det var ikke alle dele af befolkningen, der lod de nye strømninger få indflydelse på deres opfattelse. Ved siden af alt dette ville det i sig selv være svært at behandle tidligere eller nuværende historiske opfattelser i udstillingen, eftersom et museum sjældent er det rette sted at repræsentere akademiske diskussioner. Enhver ændring måtte tage hensyn til disse begrænsninger.

Resultatet af alle disse overvejelser åbnede for publikum den 5. maj 1995. Åbningsceremonien havde dronning Ingrid og statsministeren som æresgæster. At disse var til stede, viser den betydning, det officielle Danmark tillagde institutionen. Åbningstalerne blev holdt af rigsantikvar Olaf Olsen, statsminister Poul Nyrup Rasmussen, museumsleder Esben Kjeldbæk og Svenn Seehusen, der ikke gjorde noget for at skjule sin utilfredshed med den nye udstilling. Blandt andre ting refererede han direkte til, at 2. verdenskrigs almindelige historie nu var inkluderet i udstillingen.

Den nye udstilling begynder også i kanonhallen og løber samme vej rundt om den indre gård. Nye er en serie montrer, der beskæftiger sig med nazismens natur, dens fascination, dens undertrykkelsessystem og dens nederlag. Et andet nyt afsnit kaldes *Tilpasning 1940-41* og beskriver politikernes reaktion på besættelsen. Leverancerne af smør og andre landbrugsvarer til Tyskland nævnes her tillige med det danske nazistparti. De følgende nyopstillinger om den illegale presse og de første illegale grupper afspejler den nye historiske forskning fra 1970'erne om rekrutteringen til de første modstandsgrupper. De to yderfløje, som de unge aktivister kom fra, det kommunistiske parti DKP på den ene side, og det nationalistiske Dansk Samling og Konservativ Ungdom på den anden, bliver beskrevet her, og partisanerne repræsenteres af genstande tilhørende et medlem af de internationale brigader i den spanske borgerkrig og en frivillig i den finske vinterkrig.

Fig. 9. Hovedhallen i den nuværende udstilling. De fleste våben er nu væk og antiluftskytskanonen flyttet ind i et hjørne. Under uniformer, der har tilhørt danskere i allieret krigstjeneste, viser et verdenskort situationen i Europa under krigen, både hvilke lande der var okkuperede eller frie, og hvilke lande der tilhørte den fascistiske akse og dennes allierede.

The main hall in the new exhibition. Most of the guns are removed and the anti-aircraft gun has been moved into a corner. Under the uniforms of Danes in Allied service a world map depicts the situation in Europe during the war, identifying occupied and free countries and countries that belonged to the Fascist Axis and the Allies.

Ny er også en montre, der modstiller en tysk soldats liv i Danmark med krigsforbrydelserne og døden på Østfronten. Det okkuperede Danmark blev af de tyske soldater kaldt »flødeskumsfronten«, som symbol på det fredelige liv, de levede i Danmark sammenlignet med østpå. Afsnittet om Østfronten leder også vejen videre frem til strejkerne og demonstrationerne i august 1943, idet nederlagene på Østfronten kan ses som en motiverende faktor for modstanden i alle besatte lande. Augustoprøret selv beskrives i øjenhøjde med den tilgængelige forskning. Det nævnes, hvem der begyndte, regeringens uvilje mod at give efter for befolkningens vilje og regeringens tilbagetræden, men med en fortsættelse af samarbejdspolitikken gennem departementscheferne samt hærens reaktioner. Der lægges ikke skjul på, at kommunister og fagforeningsfolk var hoveddrivkræftene. Men naturligvis

Fig. 10. Trykkeriet i den nuværende udstilling. Trykkemaskinen brugtes til at fremstille den illegale avis »Frit Danmark«, grundlagt af unge aktivister fra Danmarks kommunistiske Parti, og »De frie Danske«, som var den første ikke-kommunistiske illegale avis med stor udbredelse. Denne opstilling er meget ændret i forhold til den gamle; gennem forsider fra forskellige aviser kan de besøgende nu følge udviklingen af den illegale presse.

The print shop in the new exhibition. The machine was used to print Frit Denmark, *which was the non-partisan but Communist-founded newspaper, and* De frie Danske, *which was the first wide-circulation non-Communist underground paper. The print shop display in the old exhibition was changed a great deal, but now, on tables in front of the machines, the visitor can follow the development and diversity of the underground press with the aid of the front pages of various newspapers.*

optager sabotagen, særlig jernbanesabotagen og våbenværkstedet, stadig megen plads. Der berettes i detaljer om de få aktive modstandsfolk og om Augustoprøret. Det følges af et afsnit om redningen af de danske jøder. De fleste forskere er i dag enige om, at den succesrige redning af jøderne var forbundet med bruddet med samarbejdspolitikken. Befolkningen var mentalt forberedt, og tiden var moden til en aktion i denne størrelsesorden. Men ligesom i den gamle udstilling er 7.000 jøders flugt og den hjælpeorganisation, der blev skabt, svær at gengive i et museum. Frihedsmuseet fortæller for eksempel om det ved hjælp af en model af et fiskerfartøj og en overlevendes beretning. Den mest bemærkelsesværdige genstand er måske en lille statuette af kong Christian X på hesteryg, som findes til sidst i det afsnit. Mange mennesker over hele verden tror stadig på historien om, at den danske konge truede tyskerne med selv at ville bære jødestjernen, hvis de indførte den. Historien er ikke sand, skønt det er korrekt, at kongen viste sin sympati for det jødiske samfund åbent. En mængde amerikanske turister kommer til Frihedsmuseet for at få denne historie. Men »kongemyten« bliver afmonteret her.

Selvfølgelig findes der ingen udstilling uden udeladelser eller valg, som ikke bifaldes af alle besøgende. Nogle veteraner som bl.a. Svenn Seehusen var ikke tilfredse med resultatet. Deres kritik bør ikke forkastes som »blot nogle gamle veteraner«, der ser deres erindring og krigsoplevelser truet af en generation af historikere, der ikke selv har oplevet krigen. Man bør snarere se deres argumenter som afspejlingen af en mere generel følelse hos krigsgenerationen, og derfor bør de tages alvorligt. Seehusens kritik viser, hvorledes krigsgenerationen endnu 50 år efter befrielsen kan føle sig såret og kan frygte en forvridning af den historie, de har oplevet. At den nye generation satte modstanden ind i en historisk sammenhæng blev kritiseret, fordi det kunne have devalueret modstandens betydning. At dette ikke skete, kan ses af det faktum, at de fleste veteraner kom overens med ud-

stillingen, og af medieomtalen af udstillingen, som var positiv. Tiderne var skiftet, og der var større åbenhed over for modstridende synspunkter, så derfor var kritikken fra modstandsfolkene forholdsvis lavmælt.

De første udstillinger fulgte det kompromis, som allerede var nået under krigen, mellem modstandsfolkenes vrede og aktivisme på den ene side og politikernes forsigtighed og passivitet på den anden. Efter i mere end 30 år at have fremført denne tolkning uafhængigt af forskningen knyttede Frihedsmuseet sig fra begyndelsen af 1990'erne tættere til den akademiske diskussion, hvor i mellemtiden opfattelsen af besættelsen som en konflikternes tid var blevet den fremherskende. Nye tolkninger blev accepteret, og den akademiske synsmåde fik mere plads i udstillingen. I den nuværende, reviderede udstilling er karakteren af mindesmærke blevet opretholdt, men indholdet er blevet suppleret med information, der er egnet til at vise unge mennesker, hvordan de forskellige emner passer ind i en historisk sammenhæng. Der kom information om krigen i Europa, og hidtil ufortalte historier er nu kommet med. Resultaterne af de forudgående tyve års historiske forskning blev inkorporeret og nogle myter opløst.

Samtidig er også den nuværende udstilling mere end 10 år gammel, og der er forståelige krav om, at denne proces bør fortsætte. Frihedsmuseet er ikke blevet et museum om krigen i almindelighed – at hovedvægten endnu ligger på modstanden er meget tydeligt. Nogle vil hævde, at revisionen har været for vidtgående, andre, at man ikke er gået vidt nok i afmonteringen af gamle, måske forkerte opfattelser af krigen, hvilket man burde gøre for at udruste den besøgende med et budskab og en viden, der er tidssvarende.

At lave en udstilling involverer altid en mængde kompromiser og begrænsninger, der hverken er synlige for den almindelige besøgende eller for det videnskabeligt analyserende blik. Disse begrænsninger skyldes mangel på plads og penge samt vanskeligheden ved at kommunikere historien på en måde, der både respekterer den etablerede viden og samtidig kan fange de besøgendes opmærksomhed. Her er Frihedsmuseet et eksempel på de problemer, et folks erindring og traditioner kan skabe for et museum, der kæmper for at holde trit med tidernes skiften. Det gælder ikke kun for Frihedsmuseet, men overalt i museernes verden.

Omkring 60-års jubilæet for befrielsen åbnede en stor særudstilling på Nationalmuseet. I udstillingen *Spærretid. Hverdag under besættelsen 1940-45* (vist fra 8. oktober 2005 til 17. april 2006) blev de besøgende ført ad et »hovedspor« gennem besættelseshistorien, som viste de vigtige tilstande og begivenheder, som berørte alle borgere, såsom rationering og mørklægning. På et hvilket som helst tidspunkt kunne den besøgende forlade den almindelige, passive danskers hovedspor og vælge kollaboratørens eller frihedskæmperens perspektiv. Med denne synsvinkel er *Spærretid* afgjort et meget kraftigere brud med forestillingen om alle danskere som modstandsfolk, end nogen tidligere udstilling om emnet har været det. Sammenlignet med udstillingen i Frihedsmuseet gav udstillingen i Nationalmuseets Egmonthal publikum meget bedre mulighed for at forstå sammenhængen mellem udviklingen i Danmark og i verden udenfor. Men også *Spærretid* kan tjene

som eksempel på museumsudstillingers begrænsninger. En fortælling konstrueret af en udstilling må nødvendigvis ligge i tråd med samfundets samtidige dominerende fortælling. De tidligere udstillinger har været skabt af eller påvirket af de ledende veteraner selv. Nu, 60 år senere, kunne *Spærretid* planlægges uden disse »begrænsninger«, og derfor kunne den fremlægge et andet budskab.

SUMMARY

The Museum of Danish Resistance 1940-1945.
Monument or war museum?

The Museum of Danish Resistance 1940-1945 is certainly the most prominent of the numerous museums of freedom all over the country. Its origin lies in efforts by the Resistance movement to give an account of their actions and keep the memory of the struggle for freedom alive. A very successful first exhibition from 1945 was transferred to a specially built museum in the Churchill Park in 1957. For many years, as a copy of the first exhibition, the exhibition reflected the self-perception of the victorious freedom fighters. The struggle for freedom was presented as the united effort of the whole people with an emphasis on the military aspects of the clandestine war. The museum was and still is meant as a memorial supplementing the national memorial in Ryvangen, with an exhibition commemorating the sacrifices of the Resistance.

For decades the concept and narrative of the Museum worked very well. But by the end of the 1980s a revision seemed unavoidable. The building as well as its contents needed work. The composition of the visitors had changed since the 1950s, as most visitors had now been born after the War. In the revised current exhibition, the memorial character has been kept, but the contents have been supplemented by information on the European war suitable for the younger visitors, to contextualize the stories told in the various chapters. Hitherto untold stories are now also considered. The historical research of the last few decades has been incorporated, and some myths have been dispelled. Nevertheless, the Museum has not become a general war museum – the emphasis on the Resistance is still very marked. Some may claim that the revision has been too far-reaching, others that it did not go far enough in dismantling old and perhaps false notions of the war. In this respect the Museum is an example of the difficulties with which the memory and traditions of a people are always confronted, and the problems any museum has to face when struggling to keep up with changing times – everywhere in the world of museums.

Museumsgenerationer

Frihedsmuseets udstilling søger sin fremtid

AF ESBEN KJELDBÆK

I 1994-95 rev vi hele Frihedsmuseets faste udstilling ned og opsatte en ny. Tankerne bag var allerede dengang nogle år gamle, så vores faste udstilling har her i 2007 efterhånden 15 år på bagen. Netop i de 15 år har forskning og diskussion om besættelsestiden været mere intens end nogensinde før. Og hvem ved, måske fortsætter det sådan. Indtil vi gennemlever en rystelse, der føles større og mere påtrængende at diskutere *de store spørgsmål* ud fra. For det er vel det, vi har brugt og bruger besættelsestiden til?

En ændring, en revision, en fornyelse trænger sig på, hvis vi vil leve op til forventninger om, at vores udstilling er baseret på forskning. Men en fornyelse er jo ikke ny ret længe, og derfor må den have nogle dybere, mindre tidsbundne kvaliteter bygget ind i sig. Den kan kun overleve, hvis den kender sine rødder. Mon ikke Frihedsmuseets historie ligner andre museers?

1. generationsmuseet: Det var os, der gjorde det!

Se på billederne fra en sommerfest for personalet i Frihedsmuseets indre grønnegård i slutningen af 1970'erne, side 242.

Vi var mindst 30, men bortset fra en kontormand og det tekniske personale var der ingen professionelle museumsfolk med, vel egentlig kun museets leder, Jørgen Barfod, og så måske os studenter, af hvilke nogle var på vej til at blive museumsfolk. Resten var gamle modstandsfolk og andre – for eksempel militærnægtere – der arbejdede på museet som frivillige, eller i hvert fald gratis arbejdskraft.

Der steges bøffer på en moderne grill. Det foregår et par meter fra de tre udstillede cementstolper med pigtråd og elektriske isolatorer fra koncentrationslejren Neuengamme. Et stærkstrømshegn af den type, fanger nogle steder i desperation løb ind i for at begå selvmord. Men her altså en del af rammen om en gemytlig sommerfest. Det kunne nok ikke lade sig gøre i dag. Vi kunne næppe holde en tilsvarende fest på det sted stående mellem disse genstande. Det ville have et anstrøg af helligbrøde at gøre det. Så på det punkt er vi altså ikke – modsat vores almindelige selvopfattelse – blevet mere frigjorte, men snarere mere bundne af, hvad man kan og ikke kan.

De gamle modstandsfolk var på ingen måde kynikere. De havde blot selv oplevet historien og kunne gå ud og ind af den. Ikke altid uden besvær. Nogle af dem kunne begynde at græde, når de blev rørt, og her taler vi om mænd født omkring 1920, for hvem det at græde offentligt bestemt ikke var noget, de gjorde, hvis det kunne undgås. Mange af dem – for eksempel museumslederen – havde selv siddet bag ved sådan et hegn, og meget af deres tid var dengang gået med at tænke på og

Fig. 1. Frihedsmuseets sommerfest ca. 1978. Der grilles i museets indre grønnegård (øverst). I baggrunden af det nederste billede ses tre cementstolper med isolatorer fra stærkstrømspigtrådshegnet omkring KZ-lejren Neuengamme ved Hamburg. Stolperne er skrøbelige, fordi de er støbt på stedet af flodsand fra Elben. For eksempel har der måttet lægges blyfolie på de øverste rundinger som værn mod syreregnen. Frosten gør også indhug, og konservatorerne anbefaler, at stolperne flyttes indendørs eller opgives. Indtil videre prøver vi, lidt i 1. generationsmuseets ånd, at lade en murer lappe på dem en gang imellem. Fotos: Esben Kjeldbæk.

Garden party at the Museum of Danish Resistance c. 1978 with a barbecue in the quadrangle of the Museum (top). In the right background of the bottom picture we see three cement posts with insulators from the electrified barbed-wire fence around the concentration camp Neuengamme near Hamburg. The posts are perishable because they were cast on the spot with river sand from the Elbe. For example lead foil has had to be placed over the curved tops as protection against acid rain. The frost too makes inroads, and the conservators recommend that the posts should be moved indoors or abandoned. At present we are trying, rather in the spirit of the first-generation museum, to have them repaired by a bricklayer now and then.

søge efter mad. Måske tænkte nogle af dem netop her under sommerfrokosten, hvor dejligt det havde været, hvis de dengang havde kunnet se sig selv nu, spisende foran hegnet, der var reduceret til et museumsstykke? Der var i hvert fald ingen, der havde dårlig appetit.

Det museum og den udstilling, de havde skabt i 1957, og som stod næsten uændret til 1995, var først og fremmest bygget op som *dokumentation*, et bevis for, at der fandtes danskere, der var gået til modstand mod tyskerne med livet som indsats. Genstandene var der for at være bevis, og jo flere jo bedre. I 1945, da museets samling blev grundlagt, var de alle sammen unge mænd med livet foran sig. En af de bedste genstande var sabotøren Jørgen Jespersens gennemskudte overfrakke. Han, hvis dæknavn var »KK«, var i 1944 en 18-årig gymnasiast og leder for adskillige grupper i sabotageorganisationen BOPA, da han en dag i februar blev anholdt af Gestapo på åben gade. KK fik hånden ind i frakkens inderlomme og skød herfra mod Gestapomanden, der blev såret. Men da den automatiske pistol inde i lommen åbnede sig for at smide patronhylsteret ud, fik den fat i et stykke af lommeforet og kunne ikke skyde mere. Så KK løb, og den sårede Gestapomands kugler ramte hans store, åbne vinterfrakke, men ikke KK.

Efter krigen kom frakken med på udstillingen *Det kæmpende Danmark*, da den skulle vises i Sverige. Og fra 1957 havde den sin faste plads i Frihedsmuseets udstilling, hvor den var udstillet med hvide ringe malet om hullerne efter Gestapomandens indgående skud og en rød cirkel om hullet efter KK's skud fra inderlom-

Fig. 2. Frihedsmuseet set fra oven o. 1980.

The Museum of Danish Resistance, 1940-45, around 1980.

Fig. 3. Sabotagelederen KK's gennemhullede overfrakke ses til venstre i Frihedsmuseets nuværende udstilling. Montren rummer andre eksempler på »forundringsgenstande«, der her vises uden redegørelse for den større sammenhæng, de indgik i. Sådanne steder genbruger udstillingen en kvalitet ved »1. generationsmuseet« nemlig dette, at man selv kunne gå på opdagelse blandt de mange udstillede sager. Udstillet er blandt andet den dræbte modstandsmand »Citronen«s store nøglebundt, et hjemmelavet apparat fra Odense, hvormed man aflyttede Gestapos fynske hovedkvarter, samt en flaske af det »stinkstof«, som den københavnske sabotageorganisation BOPA i foråret 1945 forgæves søgte at stoppe fabrikker med. Foto: Kit Weiss.

The sabotage leader KK's bullet-riddled overcoat can be made out on the left in the present exhibition of the Museum of Danish Resistance. The display includes other examples of 'sensations', shown here without any account of the broader context of which they formed a part. In such cases the exhibition reuses a quality of the 'first-generation museum', i.e. that one could oneself go exploring among the many exhibits – for example the large bunch of keys belonging to the slain resistance fighter known as 'the Lemon', a home-made device from Odense for monitoring the Funen HQ of the Gestapo, as well as a flask of the 'stink-bomb' material with which the Copenhagen sabotage organization BOPA tried in vain to stop the factories in the spring of 1945.

men. Den var altid god at bruge til omvisningerne. Flere besøgende var meget fascinerede af den. Én skrev et digt om den.

Da vi skulle revidere udstillingen i 1994-95, viste det sig, at skudhullerne i frakken ikke alle sammen også var gået igennem foret. Det var mærkeligt. Og når man krængede frakkens inderlomme ud, var der intet kuglehul at se, eller spor efter en reparation. Var frakken uægte, blot en rekvisit? Det benægtede KK, som endnu var sprællevende og ikke var en mand, hvis troværdighed man følte sig kaldet til at betvivle uden meget god grund. Vi bad politiet om at se på frakken, men de udtrykte skepsis over for historien. På Nationalmuseets Bevaringsafdeling kunne konservatorerne imidlertid påvise, at inderlommen faktisk havde været repareret. Men det var en kunststopning, som var svær at opdage med det blotte øje. Nu var der jo ikke noteret andet ned ved frakkens aflevering end de nøgne fakta, intet der kunne forklare de mange andre tilsyneladende falske kuglehuller. Men pludselig gik der en prås op for os. Hullerne i frakken fremkom i februar 1944, midt under de kolde besættelsesvintre. KK, der tilmed levede under jorden, kunne ikke kassere en god uldfrakke, blot fordi den var hullet af kugler. Alle hullerne er blevet repareret, og KK har gået med frakken både den vinter og den kommende, indtil befrielsen. Nu skulle den så pludselig være museumsstykke. Men de huller, der skulle fortælle frakkens historie, var jo væk. Mon ikke nogle af de modstandsfolk, der stod for udstillingen i 1945, så simpelthen har taget en skruetrækker og lavet de nødvendige huller? Det er den mest sandsynlige forklaring. Det var en tid, hvor man følte, at noget – besættelsen og modstandskampen – pludselig var endt, hvorved de ting, man havde i hånden eller gik med i lommen, pludselig var forvandlede fra brugsgenstande til minder om noget tilbagelagt, mulige museumsgenstande. Modstandsfolkene havde selv brugt dem, som frakken, eller selv oplevet dem, som pigtrådshegnet, så det var deres, og de kunne ændre på dem eller omgås dem på nye måder, de kunne gå ind og ud af historien, for den var og blev den samme. Det kan eftertiden ikke.

2. generationsmuseet: Nu skal I høre

2. generationsmuseet handler om videregivelse, undervisning og måske endda opdragelse. Pionererne, der skabte museet, er ved at trække sig tilbage. De overlader arbejdet til de professionelle: forskerne, konservatorerne og skolelærerne. Deres udstilling har lange tekster og mange ord, og det er på sin vis nødvendigt, for i 1. generationsmuseet gik teksterne ikke længere end til at nævne, hvad tingene var, hvad de hed, og eventuelt hvilken type de var af. Det blev aldrig forklaret, hvorfor tingene var i udstillingen, for det var selvindlysende. Nu er der på flere måder brug for at forklare og diskutere *funktionen*, den måde hvorpå genstanden i sin tid har indgået i en historisk sammenhæng. Og der er også brug for at tænke over, hvilken funktion tingen har som museumsgenstand, hvad vi kan lære af den og, især, lære med den. Hvad kan lærere og omvisere bruge tingen til? Råbende folkeskoleklasser kommer ind ad døren i regntøj og skal på en eller anden måde have noget ud af det.

På Frihedsmuseet var lederen siden 1971, Jørgen Barfod, ikke blot tidligere

modstandsmand og kz-fange, han var også pædagog, lektor i historie på Lyngby Statsskole. I 1975 oprettede han en skoletjeneste, drevet af studenter. I kældrene blev genstande og arkivalier bakset på plads i et nyt, fælles nummer-system. Nye ting kom op i udstillingen, helheden nåede han ikke at ændre. Men professionaliseringen, dette at man tænkte i funktion og fremtid, viste sig i mange detaljer. Fra slutningen af 1980'erne er Frihedsmuseets genstande som nogle af de første på Nationalmuseet blevet registreret og fotograferet elektronisk. Det er blevet professionelt.

Vi prøvede også at tilføje de betegnelser, der bruges på de fleste andre danske museer. Men her trak vi en nitte, der viste, at det ikke var så enkelt at beskrive en historisk genstand. Når den stammer fra besættelsestiden.

Andre museer bruger ofte *Saglig registrant for kulturhistoriske museer*. Registreringsprincippet er – som vi kan forvente det på 2. generationsmuseer – funktionelt. Man forsøger ikke længere at nøjes med én bestemt betegnelse for tingene. De kan jo have været brugt til mere end ét formål. Tingene er ikke noget bestemt i sig selv. De indgår i en sammenhæng, og den bestemmer, hvad vi skal mene om dem og bruge dem til. Tingene er, kan man næsten sige, blevet sociale. Eller som *Saglig registrant* siger under præsentationen af sit nummersystem: »F.eks. sættes en wienerstol under D29, hvis den kommer fra en café, under G1, hvis den kommer fra en butik, og under J2c, hvis den kommer fra et privat hjem«.

Frihedsmuseets genstande passede ikke ind her, men det er heller ikke så sært. Saglig registrant afspejler liv og værdier i et samfund i fred, mens Frihedsmuseets genstande kommer fra en tid, hvor livet var underkastet en verdenskrigs vilkår.

Naturligvis var der nogle steder, hvor den illegale funktion på en måde var den samme, som hvis det havde været normale tider. De nedkastede illegale våben og containere kunne indordnes under overgruppe T: »Militære operationer«. Illegale blade og bøger kunne man registrere under gruppe D16c: »Bøger, herunder også tidsskrifter og blade«. Men hvad med gasmasker, en ukendt ting i landbosamfundet (og i øvrigt heller ikke taget i brug under krigen). De måtte skrives ind under N2e: »Hovedbeklædning«. Vores fine model af Aarhus Universitet fremstillet af Royal Air Force til brug for instruktionen inden luftangrebet på Gestapos hovedkvarter på universitetet i 1944, ja den står i det funktionelle system under D28r: »Manuelle fritidssysler«, mens bakker produceret af fanger i Horserød eller Vestre Fængsel skal søges under J3a: »Bordstel og borddækning«. De små specialfremstillede containere til smugling af mikrofilm, der skjultes i kropsåbninger og kaldtes anuspatron eller vaginalpatron, finder man under gruppe D18a: »Lokale meddelelsesmidler, herunder budstikke, signal, bavn«.

Det er forklaringen på, at daværende museumsleder Jørgen H. Barfod måtte fremstille sit eget nummersystem til Frihedsmuseets genstande. Men når vi en dag åbner en ny fast udstilling, vil vi først have været tvunget til endnu en gang at se på vores ting med nye øjne. I dag rummer museets gruppe 25 alt vedrørende »Besættelsens hverdag«. Hvis vi vil fortælle mere om det, vil vi sikkert opdage nye skel og skillelinjer i vores samling, hvor noget pludselig er meget vigtigere end andet.

Fig. 4. Fangestue i Frøslevlejrens Museum. Museet blev oprettet i Frøslevlejren af forhenværende fanger i 1969 og overdraget til Nationalmuseet. Lejren blev bygget af de danske myndigheder lige nord for den dansk-tyske grænse i 1944 til anvendelse som tysk politifangelejr. Man håbede, at det ville bremse deportationerne til tysk KZ-lejr. Men 1600 af de i alt 7000 frøslevfanger blev alligevel sendt sydpå. Museet og det omgivende lejrområde er i dag et enestående kulturlandskab, der giver mulighed for at formidle fangernes liv og skæbne, men herigennem også Danmarks særlige status i det besatte Europa. Bortset fra fæstningsværkerne på Vestkysten har den tyske besættelse efterladt meget få fysiske spor i Danmark. Derfor er det vigtigt, at lejrområdet – og ikke blot de to historiske museumsbygninger, fangebarak H4 og det centrale vagttårn – holdes nær det autentiske udseende.

A prison cell in the Frøslev Camp Museum. The museum was established in the old Frøslev Camp by former prisoners in 1969 and transferred to the National Museum. The camp was built by the Danish authorities just north of the Danish-German border in 1944 for use as a German police prison camp. It was hoped that this would curb the deportations to German concentration camps. But 1600 of the total of 7000 Frøslev prisoners were still sent south. The museum and the surrounding camp area today form a unique cultural landscape that provides information on the prisoners' lives and fates, and thus also on the special status of Denmark in occupied Europe. Apart from the fortifications on the west coast the German Occupation has left very few physical traces in Denmark. It is therefore important that the camp area – and not only the two historic museum buildings, the prison barrack H4 and the central watch tower – are kept close to their authentic appearance.

3. generationsmuseet: Hvad betyder det for mig?

Modstandsfolkenes eget museum, 1. generationsmuseet, skulle dokumentere gruppens indsats i danmarkshistorien. Det var i øvrigt også i høj grad dem selv, der bemandede museets magasiner og viste skolebørnene rundt. I 2. generationsmuseet trådte de professionelle så småt til. Lederen var som sagt akademiker og pædagog, og en nyoprettet skoletjeneste blev bemandet med studerende, der også viste rundt og til dels formidlede den nye forsknings syn på besættelsestiden. Man kan sige, at hovedpersonen på 2. generationsmuseet ikke længere var modstandsfolkene, men os alle sammen, hele samfundet, der skulle lære historien at kende. Fordi folk i et moderne samfund nu engang er veluddannede. Men måske brød meget af 2. generationsmuseet også sammen, da muren mellem øst og vest faldt i 1989. Siden da har samfundene haft noget grænseløst, men også grænsesøgende over sig. Samfundets – og dermed også museets – hovedperson er ikke længere en gruppe mennesker i opposition til det officielle samfund (som modstandsfolkene jo oprindelig var). Det er heller ikke os alle sammen som samfund, for dets fremtid diskuteres og virker usikker.

Hovedpersonen er nu dig og mig som enkeltpersoner. Vi har rettigheder som autonome individer over for alle, der vil undertrykke os på grund af vores tro, race, seksualitet eller politiske overbevisning. Friheden har holdt sit indtog. Men til gengæld er det sikre, det kendte væk og erstattet af *tilbud*, mange tilbud. Museet er kun et af dem. Og det former besøget på en ny måde. Publikum opdager det øjeblikkelig, hvis man prøver at tilpasse museet efter deres formodede ønsker, og så gider de ikke komme. De er avancerede, vant til at vælge, kan på sekunder aflæse hensigten bag fortællinger af alle slags. De er dybt interesserede i sig selv. Men er på den anden side også åbne for nye indtryk. De søger fascinationen af det usædvanlige. Og netop det kan museet, for det er et medie i egen ret, anderledes end alle de andre. Anderledes end bogen, filmen eller sangen, for disse er lineære og skal høres eller ses fra ende til anden. Museet har noget til fælles med IT-skærmen, nemlig at man bevæger sig rundt i det på samme fri måde, i ryk og efter behag. Man skal ikke stå og vente, men kan gå hen til en genstand, gå forbi eller gå tilbage til den. Man er medskabende i den historie, der fremkommer under ens besøg. Men museet er også anderledes end skærmen, for dets genstande er virkelige, ikke virtuelle, de er løftet ud af fortiden, som de på en måde giver øjeblikkelig og unik adgang til. Det kan skærmen ikke, den er kun elektroprikker eller plasma. Så man kan sige, at museerne udvikler sig til 3. generationsmuseer alene i kraft af den måde, hele deres omgivende verden har ændret sig på. Deres rolle er mindre tryg, mindre given. Men deres muligheder er meget større end før.

En genstands beskaffenhed og historie er dybest set uafhængig af, hvad vi ved og mener om den. Men en museumsgenstand udvælges, vises og forklares altid på en bestemt måde, og den måde skifter ligesom institutionen, den er en del af, gør det. 1. generationsmuseet ville med sine genstande dokumentere sine skaberes historie: Her ser I, det var os, der gjorde det. Sådan var Arbejdermuseet, da det åbnede i begyndelsen af 70'erne som en dokumentation af arbejdernes liv og bidrag til lan-

dets historie. Sådan var Frilandsmuseet, da det åbnede for over 100 år siden og viste bøndernes liv og indsats. Sådan var Kvindemuseet, sådan var... Frihedsmuseet, da det åbnede i 1957. De efterfølgende 2. generationsmuseer (som udviklede sig de fleste steder) ville forklare deres besøgende historien bagved, ville informere. De ville forklare, hvordan det hele fungerede. Nu står vi med museer, der for at finde en rolle og tiltrække besøgende må fascinere dem, og som må spørge sig selv: Hvordan gør vi det? Svaret må være: ved at finde og vise de ting, der har både denne og de tidligere generationers bedste egenskaber i sig, genstande med mange lag, ting, der både kan dokumentere, informere og fascinere.

En ting som for eksempel Reichsführer-SS Heinrich Himmlers øjeklap. Denne almægtige chef for det nazistiske sikkerhedsapparat og hovedansvarlige for udryddelsespolitikken forsøgte efter det tyske nederlag at skjule sig forklædt som almindelig tysk soldat. Den sorte øjeklap, som nu udstilles på Frihedsmuseet, var en del af hans forklædning. Den holdt ikke ret længe, da han efter nogle ugers omflakken blev taget til fange af allierede soldater. Under englændernes forhør af ham indrømmede han, at han var Himmler, men bed i det samme i en giftampul, og skønt englænderne prøvede at redde ham ved at hælde mælk i ham, døde han på stedet. En britisk sergent kørte liget ud og begravede det et ukendt sted på Lüneburger Heide. Fordi vi ved, hvordan klappen er overleveret og kommet til os, tør vi også tro på historien, hvorved klappen og et medfølgende foto af den døde Himmler er en del af *dokumentationen* for hans endeligt. Men den viser også, at han i modsætning til to andre ledere som Adolf Hitler og Joseph Goebbels forsøgte at overleve nederlaget.

Spørgsmålet er, hvorfor? Hvad håbede han på? Det kan vi *informere* om, fordi vi fra andre kilder ved, at Himmler forudså, at der efter Tysklands nederlag ville opstå konflikt mellem de to nye stormagter, USA og Sovjet-Rusland. Han forudså med andre ord den kolde krig. Han forestillede sig, at han i kraft af sine erfaringer med at bekæmpe Sovjet-Rusland ville kunne få en vigtig rolle som hjælper for USA. For at komme på talefod med de vestallierede gik han blandt andet med til, at de danske og norske koncentrationslejrfanger kunne afhentes og køres til Sverige i det tidlige forår 1945 (»De hvide Busser«), hvilket reddede dem fra at opleve det endelige tyske sammenbrud. Klappen er altså også en del af danmarkshistorien. Himmler tog imidlertid fejl, han ville være blevet hængt sammen med de øvrige krigsforbrydere, hvilket han vel indså, da han blev fanget. Endelig må man sige, at klappen med sin næsten groteske historie og sin tilknytning til en så mørk historisk skikkelse som Heinrich Himmler *fascinerer* de fleste, uanset hvor lidt eller meget de på forhånd ved. Derfor er Himmlers øjeklap en god genstand. Men det er KK's gennemhullede frakke også, for også den kan både dokumentere, informere og fascinere.

Men hvad så nu, kommer der en fjerde og femte museumsgeneration, som skal indtænkes i planerne for en fornyelse af Frihedsmuseet? Eller på andre museer for den sags skyld.

Fig. 5. Reichsführer-SS Heinrich Himmlers falske øjenklap anvendt til forklædning efter det tyske nederlag, udstillet i glas og ramme med foto af den døde Himmler. Genstandene stammer fra en dansk officer, som i dagene lige efter krigen var udsendt som kontakt til de britiske styrker i Nordtyskland. Her fik han øjeklappen foræret som souvenir. Hjemme igen avancerede han til en chefstilling i den militære efterretningstjeneste. På sit kontor havde han – som mange andre i lignende stillinger – sit private museum med trofæer fra sit eget liv. En af hans efterfølgere var i færd med at smide genstandene ud, da en underordnet, men i tjenesten ældre officer, fandt på, at man kunne spørge Frihedsmuseet, om vi ville have den. Foto: Kit Weiss.

SS Reichsführer Heinrich Himmler's false eye patch, which he used as a disguise after the German defeat, exhibited in glass and frame with a photo of the dead Himmler. The objects come from a Danish officer who was posted just after the war to liaise with the British forces in northern Germany and was given the eye-patch as a souvenir. Back home he rose to a leading position in the military intelligence service. In his office – like many others in similar positions – he had his private museum with trophies from his own life. One of his successors was throwing the objects out when a officer who was his subordinate (although older in the service) thought of asking the Museum of Danish Resistance if we wanted it.

Det tror jeg ikke, for allerede de tre generationstyper, vi kender, rummer i sig en dynamik og mulighed for fornyelse, som vi kan trække på.

Den tid vi lever i nu – 3. generationsmuseets – har åbnet vejen for nye udstillingsmetoder og nye synsmåder, men har også formuleret krav til museerne om, at de skal kunne forklare deres eksistensberettigelse. Det er irriterende, men ganske sundt. Og spørgsmålet peger jo både frem og tilbage.

1. generationsmuseet er med sin hovedvægt på dokumentationen af en histo-

risk klasse eller bevægelse ikke mindst et *ideologisk* fænomen. Og selv om vi hører, at ideologierne er døde, liver de jævnligt op i nye fremtrædelsesformer. Hverken arbejderbevægelsen, kvindebevægelsen, modstandsbevægelsen eller nogen af de andre vil optræde igen i samme form, som de gjorde engang. Men de har hver især efterladt en arv, som kan være til inspiration.

Også 2. generationsmuseet med sine pædagogiske ambitioner har på sin vis fremtiden for sig. For oplever vi ikke netop en udbredt *retro-bevægelse* hen imod krav om bedre indlæring og større paratviden hos de unge? Hvis kravet om almendannelse vender tilbage, vil museerne bedre end så mange andre medier kunne bidrage til, at en gruppe unge opnår fælles referencer med hinanden og fortiden. For en udstilling kan opleves med mere end én sans, ligesom virkeligheden udenfor, og kan bagefter diskuteres på samme måde, nemlig mange måder. Her er en fordel ved, at der ikke – ikke engang blandt akademikere – er udviklet et almindeligt accepteret sprog, der beskriver udstillinger. Dermed er der endnu en smule anarki i udstillingsmediet, der er ingen given måde at opleve eller beskrive en udstilling på. Og det lover godt for dens fremtid.

De tre museumsgenerationer er ikke blot nogle historiske størrelser. De er – eller kunne også være – tre aspekter, som et museum altid bør have med i sit arbejde.

Det gælder alt sammen også for Frihedsmuseet. Men som så mange andre har vi noget, der er aldeles særligt ved vores bygning. Blandt museerne ligger vel de fleste kunstmuseer efterhånden i bygninger fremstillet til formålet, mens de historiske museer må leve i ombyggede herregårde, købmandsgårde eller – som Nationalmuseet – adelsgårde. Et historisk museum bygget til sit formål er en meget stor sjældenhed. Men det er, hvad Frihedsmuseet er. Hvis nu museet skal bygges om, hvad så med Grønnegården med grill-festen og cementstolperne fra Neuengamme?

For 15 år siden havde man gjort kort proces og bygget gården over for at skaffe plads til særudstillinger og publikumsområder. Men det er godt, at der ikke har været nogen med en stor check, for Grønnegården er noget særligt. Arkitekt Hans Hansens lave trefløjede udstillingsbygning løber rundt om grønnegården fra hovedhallen og tilbage igen. Der er ingen vinduer ud mod omverdenen, men derimod store glaspartier ind mod det grønne. Oprindelig har tanken vel været, at man under rundgangen til højre havde den historiske – sine steder dystre – udstilling, men hele tiden også til venstre kigget ud i Grønnegården, friheden, hvor en magnolie blomstrer om foråret. Ret hurtigt fandt man på at sætte store genstande ud i Grønnegården, fra revisionen i 1995 er den bevidst blevet brugt som en stor udendørs vitrine.

Men den er mere end det. Prøv at se det ejendommelige skrin, der sidder i udstillingens afsnit om »Østfronten«. Det rummer jord og menneskeknogler fra Mamaev-højen i Stalingrad. De er indsamlet og anbragt i skrinet af den sovjetiske stat, og det er i 1957 foræret til den danske stat. Gennem en rude i skrinet kan man se noget af indholdet, men i øvrigt fremtræder det som en slags kommunistisk

Fig. 6. Skrin af elfenbenslignende materiale med lille rude hvorigennem ses jord, sten og stumper af menneskeknogler fra Mamaev-højen i Stalingrad. Skrinet var en officiel gave fra Sovjetunionen til den danske stat i 1957. Den blev videregivet til Museet for Danmarks Frihedskamp, hvis daværende leder, dr. phil Aage Roussell, nok fandt genstanden lidt for bizar. I hvert fald skrev han i sit takkebrev til Statsministeriet, at han ikke kunne love, at skrinet ville blive udstillet. Det er det imidlertid blevet i 1995, hvor det udstilles i en montre om Østfrontens rædsler, som igen står over for en montre om de tyske soldaters fredelige liv på »Flødeskumsfronten« i Danmark. Foto: Karsten Weirup.

Casket of ivory-like material with a small window through which one can see soil, stones and fragments of human bones from the Mamaev Kurgan commemorating the Battle of Stalingrad. The casket was an official gift from the Soviet Union to the Danish State in 1957. It was passed on to the Museum of Danish Resistance, whose then director, Dr. Aage Roussell, appears to have considered it a little too bizarre. At all events he wrote in his letter of thanks to the Prime Minister's Office that he could not promise that the casket would be exhibited. However, this happened in 1995, when it was displayed in a glass case dealing with the horrors of the Eastern Front, which in turn stands opposite a case dealing with the peaceful life of the German soldiers on the so-called "Cream Front" in Denmark.

videreudvikling af ældre tiders ortodoks-katolske helgenskrin. En både grum og kitschet genstand, som samtidig åbner øjnene for det særlige ved Frihedsmuseets konstruktion. Også det er jo et skrin, der lukker lyset ind fra en stor central »rude« – Grønnegården – og spreder det ud over genstandene i udstillingen. Nogle vil sige, at denne arkitektur er ideologisk og forvridende, fordi den helliggør udstillingens historiske indhold. Jeg kan lide den af to grunde. For det første er man i

kontakt med naturen og lyset gennem Grønnegården, samtidig med at man har fred for museets omgivelser og trafik. For det andet genskaber arkitekturen måske noget af den fornemmelse, 1. generation havde af museet. Dengang var genstandene, de indsamlede og viste, noget nært og velbekendt, ligesom de personlige ting de fleste af os opbevarer i vores kommodeskuffer. Ja, museet var vel dengang en gigantisk erindringens kommodeskuffe, som veteranerne kunne gå rundt i og kravle ud og ind af. I dag kan man på grund af Grønnegården finde lidt af den samme fornemmelse, når man går gennem udstillingen. En fornemmelse af både distance og fortrolighed, at man også går inde i et skrin, der er ens eget. Der er både udsyn og fred til at reflektere. Det er værd at bevare.

SUMMARY

Museum generations. An exhibition in search of a future

When a permanent exhibition has to be renewed it is wise to consider the qualities that the exhibition or exhibitions that went before it actually had. Do we have experience that can be put to good use in a new way?

The first exhibition at the Museum of Danish Resistance 1940-1945 was created in 1957 by veterans from the Resistance. They had a straightforward attitude to the building and its exhibits. They were their own things, and they regarded the Museum as a large chest of drawers for the history of their own generation. The exhibition at this first-generation museum was meant first and foremost to *document* their work on the Allied side in World War II, and the veterans were themselves the protagonists in it as a group. This museum type was superseded by the second-generation museum, where scholars and educators played the main role. Their aim was to use the museum and its exhibits to *inform* the young about the Occupation in Denmark. The Museum was now to meet a need in society. Since 1989 this museum type has been challenged by new demands, but also by new opportunities. The museums must now justify their existence and must seek to attract visitors by means of the *fascination* of their exhibitions. It is the challenge to the third-generation museum from a new type of visitor that requires the exhibition to be relevant to these visitors, not as members of a group or a society, but as themselves personally, as emancipated individuals.

The experience of these different generations of museums can help us as we look for the best exhibition items. For it is these that offer all three aspects – documentation, information and fascination. It is also likely that the old museum types will reappear in a new version; the first-generation museum was an ideological museum, and precisely that can provide inspiration in a disillusioned time; the didactic second-generation museum can perhaps answer our concerns that we have gradually lost common ground; both can help the present third-generation museums to live on into the future.

Nationalmuseet og historien om verdens største arktiske samling

AF MILLE GABRIEL, HANS CHRISTIAN GULLØV OG EINAR LUND JENSEN

I 1824 ankom en lille samling genstande af sten og andet materiale fra Grønland til Det kongelige Museum for Nordiske Oldsager i København. Den indeholdt også en lille runesten fundet i en varde ved Upernavik, som dengang var den nordligste del af det såkaldte Dansk Vestgrønland. Samlingen kunne hermed supplere de 32 bevarede etnografiske sager fra Grønland, der befandt sig i Det kongelige Kunstkammer, og som havde undgået salg på auktionen, der i 1811 skulle give plads til reorganiseringen af Kunstkammeret, inden dette i 1824 blev omdannet til Det kongelige Kunstmuseum.

En beskrivelse af runestenen blev kort efter offentliggjort, og museumsbestyrer C. J. Thomsen, der var medlem af det nyoprettede Oldskriftselskab, opfordrede medlemmerne til også at lade selskabets interesser omfatte eskimoernes forhistorie. Mellem 1832 og 1841 udsendte selskabet således breve til embedsmænd i Grønland og anmodede dem heri om at søge efter norrøne og eskimoiske oldsager. De indkomne genstande blev diskuteret af medlemmerne, og beskrivelserne af de norrøne oldsager trykt i selskabets tidsskrift *Annaler for Nordisk Oldkyndighed* – men allerede i tidsskriftets andet bind fra 1833 blev de gamle eskimoiske genstande for første gang beskrevet.

Den klare skelnen mellem grønlandske oldsager, hvis oprindelse fortonede sig i forhistorien, og de bevarede etnografiske genstande fra det gamle Kunstkammer afspejlede sig også i deres opbevaring på to museer – Oldnordisk Museum og Kunstmuseet.

Thomsen, der havde ansvaret for samlingerne, havde tidligt peget på, at kendskabet til de 'vilde Nationer' var en afgørende forudsætning for at forstå de nordiske oldsager, og med Grundlovens indførelse i 1849 var det blevet besluttet, at de tidligere kongelige samlinger, som nu var overgået til staten, skulle samles under

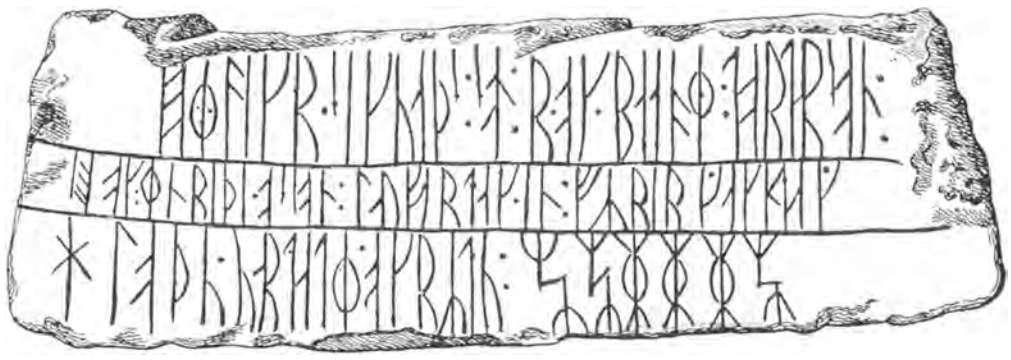

Fig. 1. Runestenen fra Kingittorsuaq fundet i 1824 af grønlænderen Pelimut, der som erkendtlighed modtog to rigsdaler af museets bestyrelse. Samme år gav sprogforskeren Rasmus Rask en fortolkning af inskriptionen, som praktisk talt har holdt sig uændret til i dag. Den lyder: »Erlingr Sigvatsson og Bjarne Thordarson og Eindridi Oddson lørdagen før gangdag byggede varde(r) og (runede?) ...« Efter: *Antiqvariske Annaler* 1827.

The rune stone from Kingittorsuaq found in 1824 by the Greenlander Pelimut, who as payment received two Rigsdaler from the trustees of the Museum. In the same year the linguist Rasmus Rask provided an interpretation of the inscription which has remained virtually unchanged until the present day. It reads: "Erlingr Sigvatsson and Bjarne Thordarson and Eindridi Oddson built cairn(s) and (made runes?) on the Saturday before Rogation Day ..."

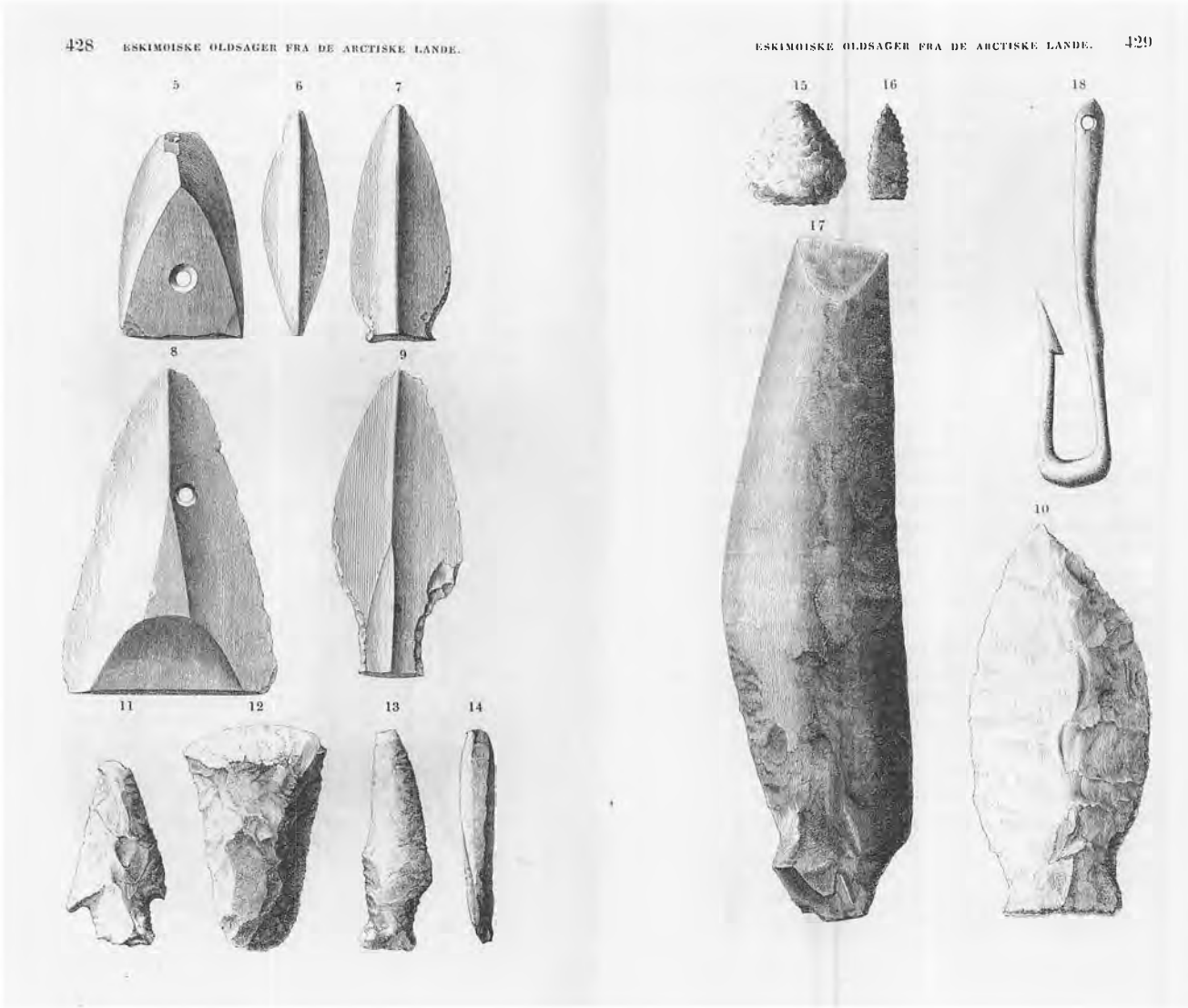

ét tag. Dette skete i Prinsens Palæ, Nationalmuseets nuværende hjemsted, hvor de arkæologiske genstande fra Grønland, som befandt sig i det Oldnordiske Museums Cabinet for amerikanske Oldsager, blev en del af Det ethnographiske Museum, der kunne åbnes for offentligheden samme år.

Den energiske ledelse af museerne under Thomsen havde indtil da bevirket, at også de grønlandske samlinger var øget i omfang. Ikke kun med oldsager men også med etnografiske genstande, der skulle fortælle om dagliglivet – dragter, husgeråd og fartøjer var blevet sendt ned til København af koloniens embedsmænd. Forøgelsen skabte imidlertid behov for løbende bevillinger til indretningen af stadig flere rum i det nye museum, og Thomsen var med sit smittende engagement manden, der kunne formå Rigsdagen til fortsat økonomisk støtte. Dette på trods af, at der samtidig blev stillet forslag om at nedsætte bevillingen til Det ethnographiske Museum, da museet jo var så vel udstyret, at det måtte være tilstrækkeligt til at gøre det tilgængeligt for publikum. De fortsatte bevillinger til museet mødte især betydelig modstand fra venstre side i Folketinget fremført af tidligere

Fig. 2. »Eskimoiske Oldsager fra de arctiske Lande« indgået til »Cabinet for amerikanske Oldsager«. Blandt de indleverede sager ses bl.a. Thulekulturens harpunblade (5 og 8). Efter: *Antiquarisk Tidsskrift* 1852-54, Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.

"Eskimo Antiquities from the Arctic Countries" acquired by the "Cabinet for American Antiquities". Among the items submitted is the harpoon blade from the Thule Culture (5 and 8).

krigsminister A. F. Tscherning, der var et frygtet medlem af Finansudvalget, og som med lidenskab søgte sparemuligheder i særdeleshed på det kulturelle område. I 1860 nåede modstanden nye højder, og Tscherning udtrykte sin modvilje på trods af »en Mands Elskværdighed og Fortræffelighed og paa Grund af disse Baade fra Grønland ... Det er ikke Kajakker, vi lever af«.

De grønlandske samlinger forblev dog intakte, selv om tilgangen for en tid mindskedes. Der blev nu arbejdet på at omorganisere samlingerne, så den etnografiske samling blev en del af den forhistoriske samling. Arbejdet var tilendebragt i 1892, og de forenede samlinger i Prinsens Palæ kunne åbne under navnet Nationalmuseet.

Selv om det etnografiske og arkæologiske område i Thomsens ånd administrativt var samlet, så fik det dog ingen betydning. Det etnografiske materiale skulle nu tjene som reference for de danske arkæologiske samlinger. Da den daværende museumsassistent Sophus Müller i begyndelsen af 1880'erne fik forelagt og tilbudt erhvervelse af en stor og velordnet samling sager på mere end 3000 genstande fra Grønland af primært arkæologisk art indsamlet af lægen Christian Pfaff, blev dette afvist med begrundelsen, at museet allerede havde rigeligt med komparativt materiale. Pfaff solgte herefter samlingen til Sverige.

Forøgelsen af den grønlandske samling skulle nu komme fra et ganske andet hold. Det skete i 1878 med Indenrigsministeriets nedsættelse af Kommissionen for Ledelsen af de Geologiske Undersøgelser i Grønland, som eksisterer den dag i dag under navnet Kommissionen for Videnskabelige Undersøgelser i Grønland. Opgaverne var primært af naturvidenskabelig art, og som ledere af de udsendte ekspeditioner i årtierne inden 1900 blev udpeget premierløjtnanter i marinen, som også fik ansvaret for de arkæologiske og etnografiske opgaver.

Den første større ekspedition med etnografisk sigte var en rejse i konebåd op langs Grønlands østkyst i 1883-85. Lederen var Gustav Holm, som skulle forsøge at nå længere mod nord end hans forgænger W. A. Graah havde nået i 1829. Det var i øvrigt Graah, der i 1824 havde hjembragt den lille runesten fra Upernavik. Holms ekspedition overvintrede blandt den lille gruppe tilbageværende østgrønlændere, som endnu opholdt sig ved Ammassalik, og herfra hjembragtes en af de mest omfattende arktiske samlinger, verden endnu havde set. Samlingen blev overdraget museet i Prinsens Palæ. Holms beretning om konebådsekspeditionen er blevet en etnografisk klassiker, og de hjembragte samlinger er et vigtigt referencemateriale i såvel museologisk som forskningsmæssig henseende.

Herefter gennemførtes tre store videnskabelige undersøgelser i Østgrønland, som med Danmark Ekspeditionens hjemkomst i 1908 nu var blevet berejst og beskrevet i hele sin udstrækning. Ansvaret for de foretagne indsamlinger og arkæologiske undersøgelser havde i felten været overdraget marinens folk, mens de egentlige beskrivelser af de hjembragte genstande blev foretaget af museumsfolk.

Hermed var vejen banet for den arkæologiske udforskning af Grønlands forhistorie. Omfattende udgravninger flere steder i det arktiske Nordamerika siden 1930'erne havde vist en betydelig tidsdybde og påvist eksistensen af flere palæoeskimoiske kulturer. At søge deres indflydelse i Grønland blev en langsigtet forskningsopgave, som danske arkæologer siden har stået for.

Fig. 3. Fra Holms Konebådsekspedition. Tre kvinder og en mand foran sommerteltet i Ammassalik Fjord 3. juni 1885. Foran personerne ses to ammassæt-øser. Den vestgrønlandske ekspeditionsdeltager Hansêrak skriver i sin dagbog: »Der var 20 telte og en stor mængde mennesker. Vi aflagde mange besøg, spiste kogte ammassætter hos dem, og fik halvtørrede ammassætter, som de dels gav os dels solgte os«. Foto: Hans Knutsen/ Arktisk Institut.

From Holm's umiak expedition. Three women and a man in front of the summer tent in Ammassalik Fjord on 3rd June 1885. In front of the people are two ammassat (capelin) scoops. The West Greenlandic expedition member Hansêrak writes in his diary: "There were 20 tents and a large number of people. We paid many visits, ate boiled ammassat with them, and were given semi-dried ammassat, which they partly gave us, partly sold to us".

Men inden da var registreringen af de tidligere indkomne samlinger udelukkende en isoleret museumsopgave. Her indførtes genstandene efter vedtagen norm under følgende fire hovedemner: gudedyrkelse, våben, husgeråd og dragter. Ud fra disse overskrifter kunne kulturen beskrives og afspejlede på denne måde tidens forståelse af kulturen. Den øgede mængde indkomne oldsager, hvis ukendte og til tider fragmentariske former forblev ubestemmelige, måtte efter et valg placeres i en af de anførte kategorier eller forsynes med et spørgsmålstegn.

Da de første større samlinger fra Østgrønland skulle beskrives og efterfølgende publiceres i Kommissionens internationale serie Meddelelser om Grønland, valgte man en person uden for museumsverdenen til dette arbejde. Det drejede sig om genstande indsamlet 1898-1900 under Carlsbergfondets Ekspedition til Østgrønland og om Gustav Holms store samling fra Ammassalik, og begge skulle udkomme i publikationer på engelsk.

Løsningen af opgaven blev overdraget sprogforskeren William Thalbitzer. Han havde kun den nøgne genstand foran sig på sit skrivebord, da han gik i gang; men

han havde til gengæld opnået en veludviklet sans for det eskimoiske sprog efter to overvintringer i både Vest- og Østgrønland. Metoden hentede han fra sit eget fagområde og antog, at ændringer i udformningen af redskaber forløb parallelt med ændringer i sproget. En nøjagtig viden om genstandene og deres variationer ville således altid være brugbar for et studium af en befolkningsgruppes sproglige betegnelser for disse genstande.

Thalbitzer sammenlignede ikke arkæologiske typer, men derimod genstandenes mening i en social og kulturel sammenhæng. Han forudsatte hermed en kulturel kontinuitet mellem geografisk adskilte egne, hvilket arkæologien først langt senere tog alvorligt. Man genkalder sig Thomsens idé om, at kendskabet til folket var en afgørende forudsætning for at forstå oldsagerne. Østgrønland var i denne henseende en interessant udfordring for Thalbitzer, fordi den tilbageværende befolkning ved mødet med europæerne få årtier inden blev beskrevet som »den sidste isolerede stamme«, der måtte leve med blodhævn og kannibalisme. Den mundtlige overlevering herfra berettede om tidligere møder mellem folk fra nord og syd, som han mente at kunne finde beviser for i den materielle kultur, i befolkningens levevis og i deres sprog. Denne endnu levende tradition var opstået »ved giftermål og socialt fællesskab, som havde sammensmeltet disse grupper til en helhed«, og han sammenfattede i 1912 sine undersøgelser i konklusionen: »Af denne sammensmeltning fremstod Grønlands mest fremtrædende, mest komplekse og artistiske eskimoiske samfund«.

Hermed berørte han direkte det arkæologiske og etnografiske grundproblem, som ligger i spørgsmålet om, hvilket sprog der egentlig beskriver virkeligheden. Han var klar over, at det videnskabelige sprog forudsatte en logisk orden, der kunne tilfredsstille samtidens krav om en præcis beskrivelse af kulturens genstande, men indså samtidig, at befolkningens egne beskrivelser bragte uorden i den videnskabelige logik. Han løste problemet, da han kunne påpege, at befolkningen ikke skelnede mellem kultur og natur, men opfattede verden som et samlet hele, hvori genstanden fik mening i den sammenhæng, den optrådte. Thalbitzer konkluderede, at genstandene var udtryk for en levende tradition.

Det var da ikke lang tid siden, at museets udstillingsprincip, hvad angik de etnografiske sager, havde bygget på Oplysningstidens inddeling af folkeslagene i »de kolde, de tempererede og de varme Climater«. Men på Thalbitzers tid var et nyt syn dukket op og blev begrundet med henvisning til de etniske gruppers erhvervsmæssige placering i ranggrupper som samlere og lavere jægere, højere jægere, agerbrugere uden og med plov, og så fremdeles indtil højkulturerne.

Thalbitzers omfangsrige publikationer, som tilsammen fyldte mange hundrede trykte sider, blev udsat for en voldsom kritik fra Nationalmuseet fremført af inspektøren ved den etnografiske samling Thomas Thomsen og sanktioneret af direktør Sophus Müller. De betragtede hans arbejde som en uvedkommende indblanding i museets videnskabelige praksis. Deres væsentligste indvendinger gik på de mangelfulde beskrivelser, der primært skyldtes de hindringer, Thalbitzer blev stillet over for ved arbejdet på museet, hvor han ofte havde måttet beskrive genstandene set gennem montrernes glas, og dernæst på sammenblandingen af de vedtagne kategorier.

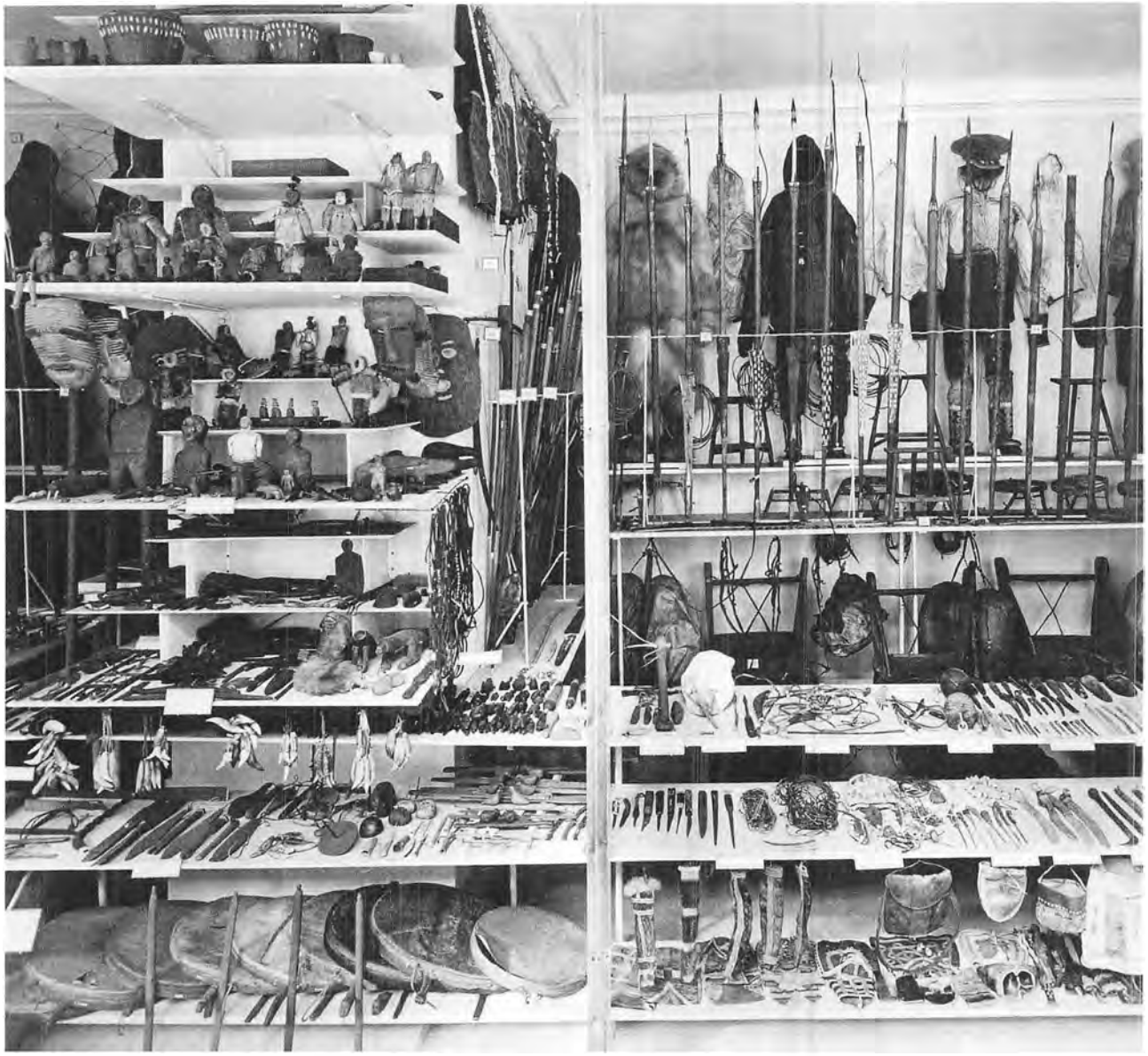

Fig. 4. Den østgrønlandske samling opstillet på Nationalmuseet. Dette var sprogforskeren William Thalbitzers 'arbejdsplads' i 1910, mens han arbejdede på museet. »Genstandene måtte kun tages ud af en af museets ansatte, og ansøgning herom skulle foreligge skriftligt dagen inden. Kun genstande fra én hylde måtte udtages om dagen, og de skulle lægges tilbage på nøjagtigt samme sted inden klokken 16«, skriver han. Foto: Nationalmuseet/Meddelelser om Grønland nr. 53, 1917.

The East Greenlandic collection displayed at the National Museum. This was the linguist William Thalbitzer's 'workplace' in 1910 while he was working at the Museum. "The specimens could only be taken out by one of the Museum staff and an application to do this had to be received in writing a day in advance. Only specimens from one shelf could be taken out during the day, and they were to be put back in exactly the same place before 4 p.m.," he writes.

Det var dengang vanskeligt at acceptere, at det åndelige kunne udtrykkes i det materielle og omvendt. Dette stred mod det fremherskende videnskabelige synspunkt, som definerede en kultur på en evolutionistisk skala, der gik fra det simple til det komplicerede. At kalde en grønlandsk kultur for den mest komplekse var uvidenskabeligt og en provokation.

Fig. 5a-e. Gustav Holm (1849-1940), Sophus Müller (1846-1934), William Thalbitzer (1873-1958), Thomas Thomsen (1870-1941), Knud Rasmussen (1879-1933). Fem personer, som i årtierne omkring 1900 hver på deres måde fik indflydelse på tilblivelsen af verdens største arktiske samling. Foto: Nationalmuseet og Afdeling for Eskimologi & Arktiske Studier, Københavns Universitet.

Gustav Holm (1849-1940), Sophus Müller (1846-1934), William Thalbitzer (1873-1958), Thomas Thomsen (1870-1941) and Knud Rasmussen (1879-1933). Five men, each of whom in his own way had an influence on the genesis of the world's largest Arctic collection in the decades around 1900.

Men Thalbitzer havde fastholdt sit ganske moderne synspunkt, at det er muligt at beskrive en historisk kontinuitet, hvis man også hører befolkningens mening om den sag. Den mening havde han taget stilling til, men havde på museet fået at vide, at arkæologien tilhørte arkæologerne, og etnografien tilhørte etnograferne. Næste gang, han satte sine ben på Nationalmuseet, var som højt respekteret ærespræsident for den internationale amerikanistkongres, der i 1956 blev afholdt i København.

Det blev atter en person uden for museet, som skulle tilføre dette et omfangsrigt materiale og igen rette udlandets opmærksomhed mod Nationalmuseets arktiske samlinger. Det var Knud Rasmussen, hvis gamle drøm var at gennemrejse hele det arktiske Nordamerika og påvise slægtskabet mellem de eskimoiske grupper fra Grønland til Stillehavet. Han havde inden da foretaget adskillige ekspeditioner i Grønland med etnografisk og folkloristisk sigte, men i 1921 var det alvor. Den Femte Thule Ekspedition til arktisk Canada kunne iværksættes.

Knud Rasmussen skulle bruge en erfaren altmuligmand, det vi i dag ville kalde en logistikchef, og valget faldt på hans gamle rejsekammerat, Peter Freuchen, som gennem en halv snes år havde været daglig leder af den lille Thule-station i polareskimoernes land, hvorfra et mærkbart økonomisk tilskud til ekspeditionen var kommet ind ved salg af skind. Med sig havde han også etnografen Kaj Birket-Smith, der var ansat ved museets nu selvstændige etnografiske samling. Til det arkæologiske arbejde faldt valget på Therkel Mathiassen, som sammen med geologen Lauge Koch havde gravet i Maglemose ved Mullerup. Men da Mathiassen søgte ansættelse ved museets 1. afdeling, meddelte Sophus Müller, at hans universitetsspeciale i geografi og naturhistorie ikke var relevant for stillingen, og han blev i stedet adjunkt ved Viborg Katedralskole. Dér hentede Knud Rasmussen ham.

Det skulle vise sig, at Knud Rasmussen havde fået sammensat et særdeles kvalificeret hold, som blev suppleret med vestgrønlænderen Jacob Olsen og seks polareskimoer. Endvidere deltog journalisten Helge Bangsted som hans private sekretær.

Ekspeditionen blev gennemført efter planen, og resultaterne var overvældende. Omtrent 15.000 etnografiske og arkæologiske genstande blev bragt til Nationalmuseet og dokumenterede den kulturelle sammenhæng i det nordamerikanske Arktis. Den løbende publicering af de indhøstede resultater fyldte mere end ti bind, hvoraf Therkel Mathiassens arkæologiske, etnografiske og geografiske arbejder udgjorde en femtedel. Hans indsats alene gjorde ham til et oplagt valg, da Kommissionen for Videnskabelige Undersøgelser i Grønland i 1929 skulle iværksætte den arkæologiske udforskning af grønlændernes forhistorie, som han herefter gennemførte med fem store feltsæsoner.

De omfattende samlinger, som nu befandt sig på Nationalmuseet, krævede plads og ikke mindst en værdig nyopstilling, som præsenterede resultaterne af

Fig. 6. Knud Rasmussen (tv) og Kaj Birket-Smith foran Blæsebælgen, som lå på Danske Øen nord for Hudson Bay i arktisk Canada og var hovedlejr for Den Femte Thule Ekspedition 1921-24. Herfra forberedtes slæderejserne til de omkringboende eskimoiske grupper, inden Knud Rasmussen i 1923 brød op og indledte, hvad der siden skulle blive omtalt som Den lange Slæderejse mod vest til Bering Strædet. Foto: Nationalmuseet.

Knud Rasmussen (left) and Kaj Birket-Smith in front of Blæsebælgen ('The Bellows'), which was on the island Danske Øen/ Danish Island north of Hudson Bay in Arctic Canada, and was the base camp for the Fifth Thule Expedition in 1921-24. There they prepared for sledge journeys to the surrounding Eskimo communities, before Knud Rasmussen broke camp in 1923 and launched what was later to be known as the Long Sledge Journey west to the Bering Strait.

Fig. 7. Therkel Mathiassen (1892-1967) og Kaj Birket-Smith (1893-1977) opstiller genstande fra 5. Thule Ekspedition i det nye Nationalmuseum inden åbningen i 1938. Foto: Nationalmuseet.

Therkel Mathiassen (1892-1967) and Kaj Birket-Smith (1893-1977) setting up objects from the Fifth Thule Expedition in the new National Museum before the opening in 1938.

datidens største ekspeditionsindsats. Der blev i 1925 fremsat ønske om en national indsamling af midler, som skulle sikre udbygningen af museet, og i en pressemeddelelse underskrevet af etatsråd H. N. Andersen, professorerne Niels Bohr, Harald Høffding og Vilhelm Thomsen samt æresdoktor ved Københavns Universitet Knud Rasmussen udsendtes et opråb om at yde bidrag til indsamlingen.

Det lykkedes, og i 1938 kunne det stærkt udbyggede Nationalmuseum indvies. Det var fem år efter Knud Rasmussens død, men hans indsats var blevet tæt forbundet med det, der nu kunne betegnes som verdens største arktiske samling, og som bestod af mere end hundred tusinde genstande.

Den omgangsrige samling havde i 1930'erne fået tilført store mængder arkæologiske genstande fra hele det arktiske område i Nordamerika.

Det var Therkel Mathiassens assistenter i Grønland, som videreførte hans virke i de egne, han ikke selv havde besøgt. Erik Holtved, som var elev af Thalbitzer, udførte et omfattende arkæologisk og etnografisk feltarbejde i Thule – egnen som Knud Rasmussen havde kaldt Porten til Grønland. Holtved efterfulgte Thalbitzer som professor i eskimologi ved Københavns Universitet. Helge Larsen udførte feltarbejde i Nordøstgrønland, inden han i 1939 rejste til Alaska efter invitation fra amerikanske kolleger, hvor han her opdagede en ny kultur – Ipiutakkulturen – der kunne beskrives som afslutningen på den palæoeskimoiske periode i Bering Stræde regionen. Opdagelsen og den efterfølgende publikation, der i dag er en arkæologisk klassiker, gjorde ham til æresdoktor ved universitetet i Alaska. Helge Larsen efterfulgte Kaj Birket-Smith som en værdsat leder af Etnografisk Samling, hvor en del af materialet fra Alaska blev indført.

Det var herefter ikke længere etnografisk materiale, som indgik i Nationalmuseet samlinger, men primært genstande fra arkæologiske undersøgelser i Grønland. I Nordgrønland havde Eigil Knuth kort før anden verdenskrig indledt, hvad der skulle blive til næsten seks årtiers feltsæsoner, og deroppe påvist de ældste indvandringer, som havde fulgt den såkaldte 'moskusokse-vej' nord om landet. Det værdifulde materiale herfra blev registreret i Nationalmuseet.

Fig. 8a-b. Fra Helge Larsens (1905-84) udgravninger i 1939 på Ipiutak i Alaska. Til højre en dødemaske i hvalrostand fra en shamangrav på Ipiutak. Foto: Helge Larsen og John Lee, Nationalmuseet.

From Helge Larsen's (1905-84) excavations in 1939 at Ipiutak in Alaska. On the right a death mask in walrus tusk from a shaman's grave on Ipiutak.

I Vestgrønland skulle de nyligt påviste palæoeskimoiske kulturer dokumenteres gennem større feltkampagner. Heri deltog de gamle grønlandsfolk som Therkel Mathiassen, P. V. Glob og J. Troels-Smith sammen med nye arkæologer og etnografer. Blandt disse blev det arkæologen Jørgen Meldgaard, der i Canada i 1950'erne havde fortsat Therkel Mathiassens arbejde, og som inspektør for de arktiske samlinger formulerede de kommende årtiers indsats i den grønlandske arbejdsmark.

Indsamlingen af etnografiske og arkæologiske genstande var ikke gået ubemærket hen i grønlandske kredse. I forbindelse med en diskussion i 1913 i det sydgrønlandske landsråd om indførelse af begrænsninger i mulighederne for at udføre disse genstande, understregede landsrådsmedlem Josva Kleist, at det var vigtigt for den grønlandske befolkning at have kendskab til forfædrenes kultur og levevis, men at der ikke var mulighed for at se eksempler på de våben og redskaber, der tidligere var blevet anvendt. Landsrådet afsluttede sin debat med at udtale ønske om etablering af et museum i Grønland, hvortil de vigtigste fund skulle indgå.

I 1955 gentog pastor Otto Rosing dette ønske i en artikel i bl.a. det landsdækkende blad Atuagagdliutit/Grønlandsposten: »Vi grønlændere, der lever i dag, er fuldstændig ribbet for alt af gamle fund og lignende af national værdi. Alt er havnet i København. Mange ting af stor national værdi er i tidens løb blevet solgt til tilfældige danskere, som ikke havde forstand på tingene. Nu har vi ingenting at vise frem eller gemme til omverdenen. Nationalmuseet i København siges at være i besiddelse af verdens største eskimosamling. Det er måske kun godt, at alt af national værdi her fra Grønland er havnet der og har været i gode hænder i mang-

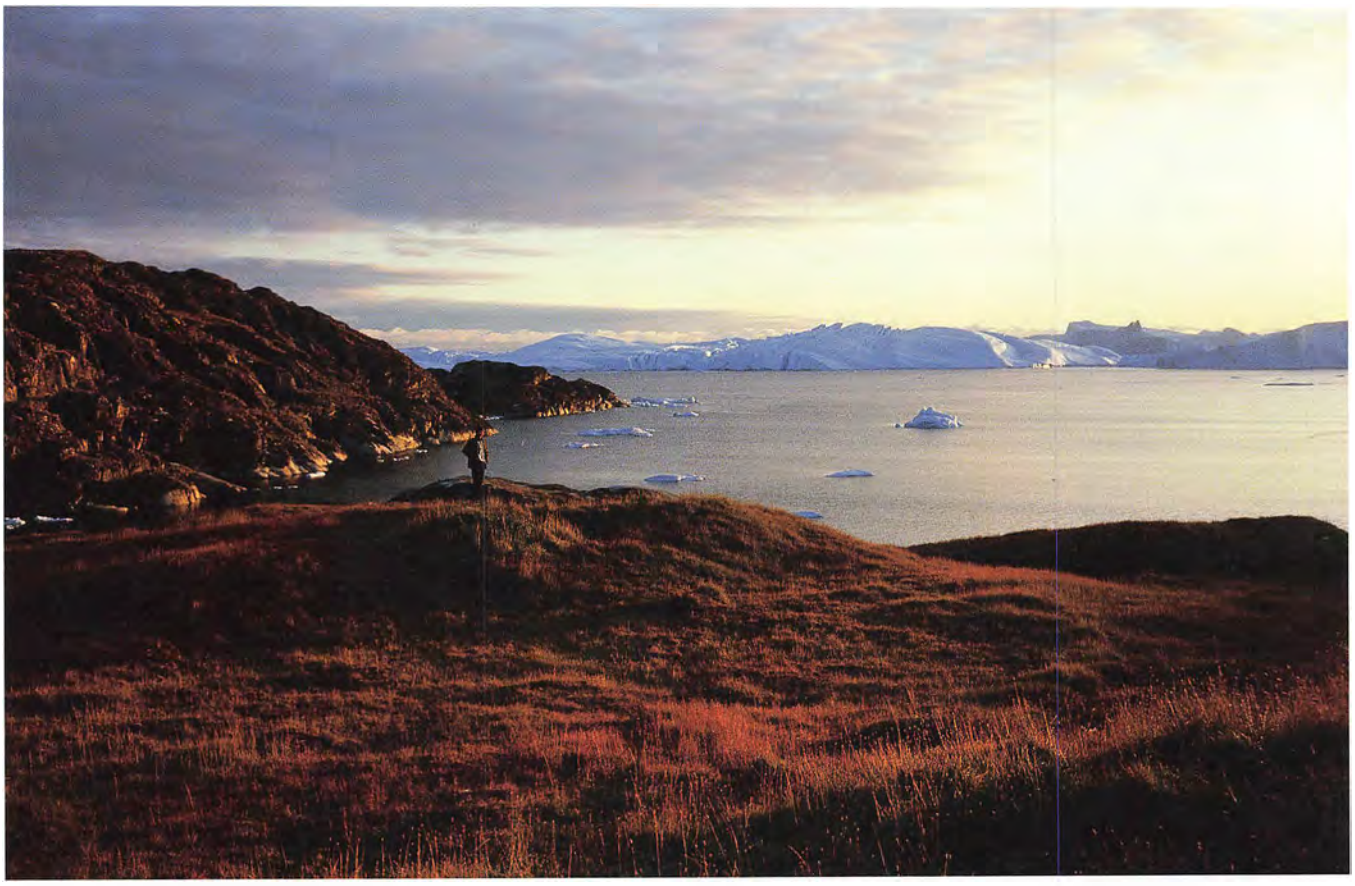

Fig. 9. Bopladsen Sermermiut ved Ilulissat/Jakobshavn Isfjord, som i 2004 kom på UNESCO's Verdensarvsliste. Her påviste Jørgen Meldgaard (1927-2007) fra Nationalmuseet i 1953 for første gang Grønlands tredelte forhistorie med tilstedeværelsen af Saqqaq-, Dorset- og Thule-kulturen. Foto: Bjarne Grønnow.

The settlement Sermermiut at Ilulissat/Jakobshavn Isfjord, which in 2004 was added to UNESCO's World Heritage List. At Ilulissat, in 1953, Jørgen Meldgaard (1927-2007) of the National Museum demonstrated Greenland's tripartite prehistory for the first time, with the presence of the Saqqaq, Dorset and Thule cultures.

foldige år. Vi kan jo ikke selv præparere gamle ting, så vi må være taknemmelige for, at Nationalmuseet har taget sig af disse og har opbevaret dem forsvarligt. Jeg vil antage, at Nationalmuseet vil afgive mange, mange ting til vore museer heroppe, hvis vi beder pænt om det«.

Der var imidlertid ikke museer i Grønland, og endnu nogle år skulle gå, før denne situation ændrede sig. Men flere kræfter arbejdede for sagen. På Nationalmuseets Etnografiske Samling fremlagde Jørgen Meldgaard i 1961 planerne for et grønlandsk museum, og fem år senere kunne dørene åbnes for den første udstilling i Grønlands Landsmuseum i Nuuk.

Ønsket om et museum, lanceret allerede i 1913, var nu en realitet. Fra 1969 blev de indkomne genstande fra Nationalmuseets Grønlandsundersøgelser registreret med henblik på en planlagt, kommende overførsel af materialet til Grønlands Landsmuseum (KNK). Dette fandt første gang sted i forbindelse med åbningen af det nyindrettede museum i den gamle kolonihavns restaurerede og mere tidssvarende bygninger, hvor Nuuk i 1978 markerede byens 250 års jubilæum. Landsmuseet havde allerede da udført opgaver, der placerede det som landsdelsmuseum med berettigelse til støtte i henhold til den danske museumslov.

Med indførelsen af Grønlands Hjemmestyre i 1979 indledtes et omfattende grønlandsk lovgivningsarbejde, bl.a. på kulturområdet, som angik museerne og fredningen af landets fortidsminder. Resultatet blev overdragelsen af det antikvariske ansvar for landets kulturforvaltning til det nye Hjemmestyre, og Landstings-

loven herom trådte i kraft den 1. januar 1981 og markerede en ny struktur for samarbejdet mellem Grønland og Danmark.

De nye bestemmelser skabte grundlaget for et selvstændigt grønlandsk museumsvæsen, lokalmuseer blev etableret i de fleste byer, og Landsdelsmuseet fik status af Grønlands nationale museum og overtog de opgaver, som Nationalmuseet hidtil havde varetaget i Grønland. Museet rådede imidlertid ikke over samlinger, der måtte anses for nødvendige for at udfylde opgaven som nationalt museum. Diskussionen om tilbageførsel af museumsgenstande var nu mere aktuel end nogensinde.

Der blev nu indledt konkrete forhandlinger med henblik på at skaffe det politiske og økonomiske grundlag for tilbageførsler, og i 1983 kunne lederne af de to nationale museer underskrive »Samarbejdsaftale mellem KNK og Nationalmuseet«, der på forhånd var godkendt i Danmark af kulturministeren og i Grønland af landsstyremedlemmet for kultur.

I henhold til samarbejdsaftalen nedsatte man *Udvalget for det dansk-grønlandske Museumssamarbejde*, i daglig tale blot Samarbejdsudvalget, bestående af tre medlemmer fra Danmark og tre medlemmer fra Grønland. Samarbejdsudvalgets medlemmer har på nær en enkelt undtagelse alle været museumsfolk. Til at udføre de opgaver, som Samarbejdsudvalget fastsatte, blev der etableret et sekretariat, Grønlandssekretariatet, der blev placeret på Nationalmuseet i tilknytning til Etnografisk Samling.

Et kommissorium fastlagde Samarbejdsudvalgets opgaver, af hvilke de to vigtigste var at udarbejde indstillinger om, hvilke kulturværdier der burde overføres fra Nationalmuseet i Danmark til Grønlands Nationalmuseum, og at tilvejebrin-

Fig. 10a-b. Rigsantikvar Olaf Olsen og kulturminister Lise Østergaard var i 1982 kurerer, da Arons billedsamling blev hjemført til Grønland. Her bærer de sammen med landsstyremedlem for kultur, Thue Christiansen, en kasse med de uerstattelige akvareller. Foto: Atuagagdliutit / Grønlandsposten. Til højre en af Arons akvareller: »Da stormen blæser op omkring Tusilartoq, lærer han mågens trylle-sang«.

ge et kulturhistorisk materiale på Grønlands Nationalmuseum, der skulle sætte institutionen i stand til at varetage de opgaver, som var den pålagt i medfør af bestemmelserne om museumsvæsen og fredning i Grønland.

Aftalen trådte i kraft 1. januar 1984, og i de følgende sytten år tilbageførtes ca. 35.000 genstande fra Danmark til Grønland. Tilbage på Nationalmuseet er stadig knap 100.000 genstande fra Grønland. De tilbageførte genstande dækker alle regioner og alle perioder i Grønland frem til 1900 og repræsenterer således hele landets kulturhistorie.

Samarbejdsudvalget udarbejdede som en af sine første opgaver et sæt kriterier, der skulle ligge til grund ved udvælgelse af genstande til tilbageførsel. Bl.a. skulle der både i Danmark og i Grønland forefindes en repræsentativ samling af grønlandske genstande, og samlingerne skulle være anvendelige til formidling og til studie- og undervisningsformål. Endvidere lagde man vægt på at respektere dels grønlandske ønsker om at erhverve fund og genstande, som var af særlig betydning for den grønlandske identitet, dels danske museale interesser.

Som et led i arbejdet med udvælgelse af genstande er store dele af samlingerne registreret i databaser, der følger genstandene til Grønland som en del af tilbageførslerne. Registreringen er foretaget med udgangspunkt i de gamle håndskrevne protokoller, hvortil er tilføjet nyere informationer. Endvidere er der foretaget en fotografisk registrering af det meste af det tilbageførte materiale. De genstande, der er ført tilbage til Grønland, har desuden været gennemset og renset af Nationalmuseets konservatorer og, hvor der har været behov for det, gennemgået en konservering.

Fra 1978 arbejdede Nationalmuseet på at opbygge et fredningsarkiv, og dette

In 1982 the State Antiquary Olaf Olsen and the Minister of Culture Lise Østergaard acted as couriers when Aron's collection of pictures was repatriated to Greenland. Here, together with Thue Christiansen, Home Rule Minister of Culture, they are carrying a box of the irreplaceable water-colours. On the right, one of Aron's water-colours: "When the storm blows up around Tusilartoq, he learns the magic song of the gull".

Fig. 11. En omfattende konserveringsindsats forestod, inden museumsgenstandene kunne tilbageføres til Grønland. Her arbejdes med det arkæologiske materiale fra Thule. Foto: Arnold Mikkelsen, Nationalmuseet.

An extensive conservation effort lay ahead before the museum specimens could be restored to Greenland. Here work is being done on the archaeological material from Thule.

arbejde blev ført videre af Samarbejdsudvalget og Grønlandssekretariatet. Resultatet blev en database, Det grønlandske Fortidsmindearkiv, som indeholder oplysninger om bopladser og andre kulturhistoriske levn, der siden slutningen af 1800-tallet er systematisk indsamlet. I tilknytning hertil er udarbejdet nyt kortmateriale med markering af de kendte fortidsminder, samt en afstemning og supplering af de to museers beretningsarkiver. Det grønlandske Fortidsmindearkiv udgør en del af overførslen af viden til Grønland og er et vigtigt redskab, der kan anvendes såvel i forvaltningen af fredningsloven som i forskningsmæssig sammenhæng.

I forbindelse med flere af tilbageførslerne har udvalgte genstande været udstillet i Danmark og i Grønland. Ved de sidste tilbageførsler – og som en markering af afslutningen i Danmark af arbejdet med tilbageførsel af genstande til Grønland – åbnede Nationalmuseet i begyndelsen af 2001 udstillingen »Utimut – retur – return«, der redegjorde for baggrunden for og resultaterne af hele arbejdet, og som viste genstande fra samtlige tilbageførsler. Udstillingen blev samme sommer vist på Grønlands Nationalmuseum & Arkiv og markerede dér afslutningen på det omfattende arbejde.

De sidste tilbageførsler opfyldte hermed målsætningen om at sætte det nationale museum i Grønland i stand til selvstændigt at forestå museumsopgaver og det antikvariske arbejde. Samarbejdsudvalget og Grønlandssekretariatet blev derefter nedlagt.

Med tilbageførslen til Grønland af store dele af Nationalmuseets grønlandssamlinger er der skabt en helt ny og frugtbar situation med to selvstændige samlinger, der begge belyser Grønlands kultur og historie. Men samtidig må samlingerne til enhver tid forstås ud fra deres fælles ophav og ses i lyset af hinanden, og dette forhold inviterer til, at fremtidig museal udnyttelse af samlingerne finder sted i et samarbejde mellem de to landes nationalmuseer.

Fig. 12a-b. Opmåling af ruiner på Illutalissuaq i den vestgrønlandske skærgård (tv.). Bopladsen er markeret som nr. 6 på fredningskortet 64V1-III (th.). I dag søges oplysninger om de enkelte lokaliteter i databasen Det grønlandske Fortidsmindearkiv. Foto: Hans Kapel, Nationalmuseet.

Survey of ruins on Illutalissuaq in the West Greenlandic Archipelago (left). The settlement is marked as no. 6 on the protection map 64V1-III (right). Today information is being sought about the individual sites in the database The Greenlandic Archive of Ancient Monuments.

Det dansk-grønlandske museumssamarbejde fortsætter da også, men nu i andet regi og med andre opgaver. I 1999 oprettedes på Nationalmuseet i Danmark *SILA – Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning*, og der er indgået en samarbejdsaftale mellem de to nationale museer om SILA's aktiviteter i Grønland. Med udgangspunkt heri udføres en række forskningsprojekter og formidlingsopgaver i samarbejde med Grønlands Nationalmuseum og lokale museer. Dermed bibeholdes og videreudvikles også det miljø, der eksisterede omkring Samarbejdsudvalget og Grønlandssekretariatet, og hvor institutioner såvel som private kan indhente oplysninger og inspiration i relation til Grønlands forhistorie og kultur.

Indsamlingen og ikke mindst tilbageførslen af grønlandsk kulturarv er dog ikke enestående, men har paralleller i andre egne af verden, hvor en kolonimagt i tidens løb har indsamlet og hjembragt arkæologiske og etnografiske genstande fra sine kolonier og territorier. England besidder i dag store samlinger fra de forhenværende kolonier i Ghana og Nigeria, Holland har samlinger fra Indonesien, og Belgiens samlinger stammer fra Den Demokratiske Republik Congo.

Ofte var disse indsamlinger rodfæstet i en overordnet koloniseringsstrategi, der ud over økonomisk udbytning og politisk kontrol baserede sig på et menneskesyn, som vi i dag må tage afstand fra. De koloniserede folkeslag var laverestillede, var forudbestemt til at uddø, og deres kultur var derfor noget, der skulle indsamles og dokumenteres, mens tid var. De koloniserede folkeslag led dog ikke denne skæbne, men har i de fleste tilfælde på trods af politisk undertrykkelse opretholdt deres kulturelle egenart i større eller mindre grad.

I takt med efterkrigstidens afkolonisering af tredjeverdens lande og den øgede politiske bevidsthed blandt verdens indfødte folk, er kulturarven igen bragt i spil med kravet om tilbagelevering. Mange afkoloniserede folkeslag og indfødte grup-

Fig. 13. Fra udstillingen Utimut på Grønlands Nationalmuseum med den mere end 500 år gamle konebåd fra Peary Land. Foto: Erik Holm, Grønlands Nationalmuseum & Arkiv.

From the exhibition 'Utimut' at the Greenland National Museum with the more than 500-year-old umiak from Peary Land.

per forbinder nemlig kolonitidens indsamling af kulturarv med fratagelsen af selvstændighed. Som en del museumsfolk verden over udtrykker det, kunne man derfor frygte, at kulturarven vil blive ofret i en kamp, der handler om noget helt andet, nemlig politiske, kulturelle og økonomiske rettigheder.

Mange krav er helt klart politisk motiverede i og med, at ønsket om tilbageførsel udtrykker ønsket om retten til egen kulturarv. Ofte er ønsket om tilbageførsel af denne arv nemlig forbundet med national eller etnisk integritet. Det handler om at genvinde fordums styrke og storhed ved at genvinde fortidens symboler. Netop derfor ønskede Grønland dele af deres kulturarv tilbageført fra Danmark.

Spørgsmålet om national identitet øger derfor interessen for fortiden og muligheden for at kunne præsentere sin egen historie på egne museer frem for at blive udstillet af andre. Dette er imidlertid langt fra virkeligheden i store dele af verden, hvor indfødte folk er afskåret fra væsentlige dele af deres kulturarv. Således bliver ønsket om tilbageførsel – som i Grønlands tilfælde – af helt central betydning.

Skeletter og andet humant materiale fra Grønland, som udgjorde en integreret del af museets samlinger, er i dag juridisk set tilbageført i fuldt omfang. Men kravet om tilbageførsel af materiale af denne karakter har andre steder i verden langtfra været nogen enkel sag. Her opstår nemlig ofte en interessekonflikt mellem to opfattelser, hvor antropologer og arkæologer på den ene side understreger de fag-

Fig. 14. Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, som i dag har til huse i den gamle kolonihavn i Nuuk.
Foto: Grønlands Nationalmuseum & Arkiv.

The Greenland National Museum & Archives, today housed in the old colonial harbour in Nuuk.

lige hensyn, der skal sikre undersøgelse og bevaring af det humane materiale, og på den anden side efterkommerne, der af religiøse, etiske eller politiske årsager ønsker materialet genbegravet.

En sådan konflikt har man gennem længere tid kunnet følge i USA, hvor videnskabsfolk og indianere har søgt en løsning ved domstolene. Det drejede sig om de jordiske rester af den næsten 10.000 år gamle Kennewick-mand, som blev fundet i staten Washington. De lokale indianerstammer hævder at kunne påvise slægtskab til denne forhistoriske amerikaner, som de derfor kræver genbegravet, mens forskerne hævder, at han som videnskabeligt objekt er uvurderlig i udforskningen af indvandringen til det nordamerikanske kontinent. Sagen er blevet yderligere politiseret, da det blev påvist, at Kennewick-manden trods sin høje alder slet ikke ser indiansk ud men snarere kaukasisk.

Den dansk-grønlandske tilbageførsel er af UNESCO blevet fremhævet som »et imponerende samarbejde mellem et land og et tidligere koloniseret territorium«. Men som det var tilfældet med sagen om Kennewick-manden, er størstedelen af tilsvarende sager verden over langt mere komplicerede – og tilmed sager, som har berørt Nationalmuseets arktiske samling. For eksempel blev de arkæologiske undersøgelser af grave i forbindelse med Knud Rasmussens Femte Thule Ekspedition beskrevet som ulovlige og betegnet som gravrøveri af en canadisk inuit-politiker, der i begyndelsen af 1990'erne krævede de 34 skeletter tilbage, som Therkel

Fig. 15. Urørt hedensk grav fra Sydgrønland med udsigt mod fjeldene ved Kap Farvel. Foto: H. C. Gulløv, Nationalmuseet.

Undisturbed pre-Christian grave from South Greenland with a view of the mountains at Kap Farvel.

Fig. 16. I somrene 2005-07 har SILA, Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning, i samarbejde med Grønlands Nationalmuseum udført undersøgelser inde i Nuuk fjorden af de gamle fedtstensbrud, hvor aftryk efter de udskårne gryder og kar endnu kan ses. Forskere og studenter fra Danmark, Grønland, Sverige, Tyskland, Norge og Canada har deltaget. Foto: Clemens Pasda, Friedrich Schiller Universität, Jena.

In the summers of 2005-07 SILA, the Greenland Research Centre at the National Museum of Denmark, in collaboration with the Greenland National Museum, conducted investigations in the Nuuk fjord of the old soapstone quarry, where impressions of the carved pots and vessels can still be seen. Researchers and students from Denmark, Greenland, Sweden, Germany, Norway and Canada have participated.

Mathiassen havde hjembragt fra ekspeditionen. Det var en påstand, som Nationalmuseet dog måtte afvise og i stedet dokumentere, at Femte Thule Ekspedition var helt legal og gennemført efter tilladelse fra de canadiske myndigheder i Ottawa. Ikke desto mindre valgte Nationalmuseet at følge den generelle holdning i Nordamerika til spørgsmål af denne art og tilbageførte de pågældende skeletter til genbegravelse. Ligeledes har museet tilbageført skeletter fra Kaj Birket-Smiths ekspedition i 1933 til Prince William Sound i Alaska, da efterkommerne erklærede, at forfædrenes ånder ikke kunne finde hvile på Nationalmuseet.

Med hensyn til Grønland var situationen anderledes. Her er det fra grønlandsk side besluttet, at den del af den overførte kulturarv, som omfatter det humane materiale, skal deponeres og dermed sikres på Panum Instituttet i København.

Der er således en markant forskel på tilbageførslen, som den er kommet til udtryk i Alaska, Canada og Grønland, hvis befolkninger alle har fælles rod i inuitkulturen. Forklaringen skal søges i de historiske og politiske forskelle. Grønlands kolonistatus blev ophævet i 1953, hvorefter landet fik status som en ligestillet del af riget med repræsentanter i det danske Folketing, og fra 1979 sin egen forvaltning med indførelse af hjemmestyre. Canadiske og amerikanske inuit har først nylig fået politiske institutioner, som har muliggjort forhandlinger om godkendelse af landkrav, der indebærer økonomiske rettigheder og kompensation, men ikke medfører samme grad af politisk uafhængighed.

Der er med andre ord en væsentlig forskel på at tilhøre et oprindeligt folk med selvstyreordning som i Grønlands tilfælde, og en indfødt befolkning uden samme politiske rækkevidde – og det er i denne politiske virkelighed, at kulturarven får betydning og bringes i spil.

Således kan historien om verdens største arktiske samling give os et indblik i tidernes skiftende opfattelse af tingene og deres betydning for vor forståelse af de samfund, hvor de befinder sig. At få mulighed for selv at opleve og lære af den kulturelle tradition, som kulturarvens genstande også udtrykker, er et væsentligt krav til kulturformidlingen – ikke mindst når den tætte sammenhæng mellem menneske og natur selv er blevet historie. Det er denne mulighed for fornyet indsigt, der gør det grønlandske eksempel på tilbageførsel af kulturarv ganske særegent; det må i en global sammenhæng beskrives som unikt.

LITTERATUR

Joel Berglund: Recovering the Past: The Greenland National Museum and Archives. I: Museum International, UNESCO, Paris 1994.

Bente Dam-Mikkelsen og Torben Lundbæk (red.): Etnografiske genstande i Det kongelige danske Kunstkammer 1650-1800. Nationalmuseet 1980.

Bjarne Grønnow: Brudstykker af Baade og forarbeidede Steensager – Arktisk arkæologi. I: Grønlandsforskning – Historie og perspektiver. Det grønlandske Selskabs Skrifter 2005.

H. C. Gulløv: Eskimokultur, arkæologi og museumssamlinger. I: Nordisk Museologi, Viborg 1996.

Jørgen Jensen: Thomsens Museum. Historien om Nationalmuseet. Gyldendal 1992.

H. C. Gulløv (red.): Grønlands forhistorie. Gyldendal 2004 (andet oplag 2005). Grønlandsk udgave: Kalaallit Nunaata Itsarsuaq Oqaluttuassartaa. Ilinniusiorfik, Nuuk 2006.

Jørgen Meldgaard og H. C. Gulløv: Danish Arctic Archaeology From the Royal Society for Northern Antiquities to the Fifth Thule Expedition. I: Contributions to Circumpolar Anthropology, Smithsonian Institution, Washington, D.C. 2002.

Peter Pentz (red.): Utimut – Return. The Return of more than 35.000 Cultural Objects to Greenland. The National Museum of Denmark, Greenland National Museum & Archives, and UNESCO 2004.

Helge Schultz-Lorentzen: Greenland and the National Museum of Denmark – The National Museum of Denmark and Greenland. Fragments of a piece of Museum History. I: Fifty Years of Arctic Research. Anthropological Studies From Greenland to Siberia. Nationalmuseet 1997.

SUMMARY

The National Museum and the history of the world's largest Arctic collection

The Eskimo collection in the National Museum was once the largest of its kind in the world. Today the Greenlandic part of the collection is spread over two museums. This is the result of the extensive repatriation of cultural property that was concluded in 2001, after which more than 35,000 items had been transferred to the Greenland National Museum & Archives.

The present article tells the story of the systematic collection that was initiated in the 19th century and culminated in 1924 with the end of the Fifth Thule Expedition to Arctic North America, but which continued in the field of Greenlandic studies in the 1930s.

The collections and investigations of the post-war years focused on the exploration of the Palaeo-Eskimo cultures, and from 1969 on, all acquisitions were registered with a view to a future transfer to the newly established Greenlandic national museum. In the 1970s the Greenland National Museum increasingly took over the management of the activities, and with the introduction of Home Rule and the transfer of the antiquarian responsibility from 1981 on, the National Museum of Denmark's statutory obligations ceased.

What now remained was the work with the politically required transfer of selected parts of the collections to Greenland. Since the beginning of the twentieth century this wish had been raised regularly by Greenlandic politicians, who also wanted to see the building of a proper museum in the country realized.

The story of Denmark's and Greenland's interest in the safeguarding of the shared cultural heritage represented by the Greenlandic collections stands today as one of the best examples of the value of museum objects and archive material, whose preservation has taken on an importance that extends far beyond the boundaries of the Dano-Greenlandic commonwealth.

Bevaring og restaurering af fortidsminder

AF TORBEN DEHN, NILS ENGBERG, VIVIAN ETTING, JØRGEN FRANDSEN, SVEND ILLUM HANSEN, KJELD BORCH VESTH OG JØRGEN WESTPHAL

Fra første færd har forskningsundersøgelser og bevaring af Danmarks fortidsminder ude i landet været en vigtig del af Nationalmuseets arbejdsområde. Interessen for bevaringen af fortidens levn blev vakt i slutningen af 1700-tallet som følge af romantikkens fokus på fædrelandets historie. På det tidspunkt havde fortidsminderne ingen beskyttelse i lovgivningen, og der blev sløjfet en mængde dysser, høje og historiske ruiner over hele landet som led i effektiviseringen af landbruget. Nu begyndte man at få øjnene op for den kulturskat, der var ved at forsvinde. Det blev ligefrem på mode at inddrage fortidslevn i romantiske haveanlæg, og hvis man ikke havde et originalt, kunne man altid selv bygge en kunstig dysse eller ruin.

Det var således ikke nogen tilfældighed, at man i 1807 besluttede at oprette »Den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring«, som bl.a. fik til opgave at udpege fortidsminder til fredning. Der blev udsendt spørgeskemaer til alle landets præster for at indsamle oplysninger om bl.a. gravhøje, »hedenske altre« (dysser), runesten og voldsteder i de forskellige sogne, og i løbet af de følgende år blev der udpeget i alt 208 fortidsminder til fredning, hvoraf størstedelen var dysser.

Imens fortsatte ødelæggelserne over hele landet; dysserne blev ophugget til brosten, stendiger og fundamenter, ruinerne fungerede som en slags stenbrud for tegl, og højene blev sløjfet for at give plads til landbrugsjord. J. Magnus Petersen, der var ansat som tegner, optalte omkring 400 høje, da han i 1847 var på vandretur fra Roskilde til Frederikssund. Da han 40 år senere rejste den samme strækning, fandt han kun omkring 150 høje – i dag er der under 50!

Der blev dog også gennemført frivillige fredninger, ofte på initiativ af enkeltpersoner med stor historisk interesse, som til tider gennemførte egne »arkæologi-

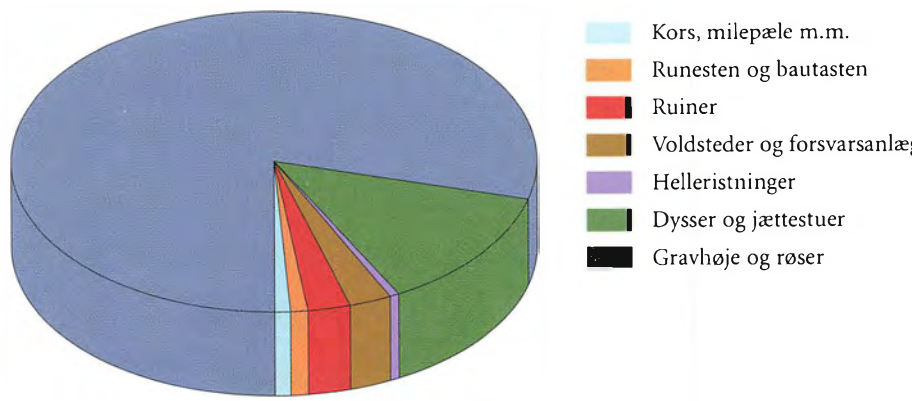

Fig. 1. I Danmark er der i alt ca. 30.000 fredede fortidsminder. Diagrammet viser fordelingen af de forskellige typer.

In Denmark there is a total of c. 30,000 protected monuments. This diagram shows the distribution of the various types.

ske« undersøgelser. Det medførte naturligvis, at det var meget tilfældigt, hvad der blev fredet. Særlig fokus var rettet på monumenter, der var kendt fra Danmarkshistorien som fx Gåsetårnet i Vordingborg, som amtsforvalterens enke skænkede til kongen allerede i 1808.

»Directionen for de antiquariske Mindesmærkers Bevaring« blev nedsat i 1847 med den dynamiske J. J. A. Worsaae som inspektør, men budgettet var yderst begrænset, og der blev kun fredet ca. 100 fortidsminder i løbet af de følgende 25 år. Endelig i 1873 iværksattes en systematisk berejsning med registrering af fortidsminderne, der gjorde det muligt at danne sig et overblik over antallet og fordelingen af de forskellige typer af fortidsminder over hele landet. Det resulterede dog ikke i nye fredningsbestemmelser, og først med ændringen af Naturfredningsloven i 1937 gennemførtes en generel fredning af landets fortidsminder.

Fredning er dog ikke nødvendigvis en garanti for bevarelsen af et monument, for det kræver pleje og vedligeholdelse og til tider et større restaureringsarbejde. I det følgende er to grupper af fortidsminder trukket frem som eksempler på forsknings- og bevaringsarbejdet gennem tiden, dels de monumentale storstensgrave fra yngre stenalder og dels ruinerne af middelalderens borganlæg.

Storstensgravene

En af de spektakulære sider af fortidsminderestaureringen er udforskningen og bevaringen af yngre stenalders store stengrave – dysserne og jættestuerne. Ved landbrugets opståen i Danmark omkring 3900 f.Kr. lod bønderne opføre gravhøje for deres afdøde. Det var lange jordmonumenter med trækamre, men fra omkring 3600 f.Kr. begyndte man at opføre gravkamre af sten, først som små kisteformede dyssekamre, senere som større dyssekamre med indgang helt ude fra gravhøjens facade af store sten. De største kamre er jættestuerne, som er så komplicerede bygningsværker, at specialister må have været involveret i deres opførelse. Materialekendskab, byggeteknisk viden og godt håndelag var nødvendige forudsætninger for at opføre disse monumenter, som i princippet blev bygget til at kunne holde evigt. I perioden 3600-3000 f.Kr. opførtes mange tusinde stendysser og jættestuer, som blev genbrugt til begravelser igennem mere end et årtusinde. Derfor findes der også begravelser i dem fra bronzealderen. I dag er der kun bevaret og fredet omkring 3000 dysser og jættestuer, hvad der formentlig svarer til omkring 10% af det oprindelige antal.

De mystiske gravkamre og deres tonstunge sten hører til arkæologiens mere håndgribelige og fantasivækkende elementer. Gravene har gennem tiden altid vakt opmærksomhed og interesse – det vidner bl.a. præsteindberetningernes mange beskrivelser og tolkninger om. Ved flere af de store slotte og herregårde indrettede man allerede i 1700-tallet romantiske haveanlæg, hvor der indgik dysser eller jættestuer, som fx i Slotshegnet omkring Jægerspris Slot og den nærliggende Julianehøj, der endnu i dag er bevaret med offentlig adgang.

Restaureringen af langdyssen Harald Hildetands Høj ved Lejre i 1819 er formentlig den første restaurering, som Nationalmuseet lod udføre. Den blev foranstaltet af Frederik Münter (1761-1830), der var en af initiativtagerne til oprettelsen

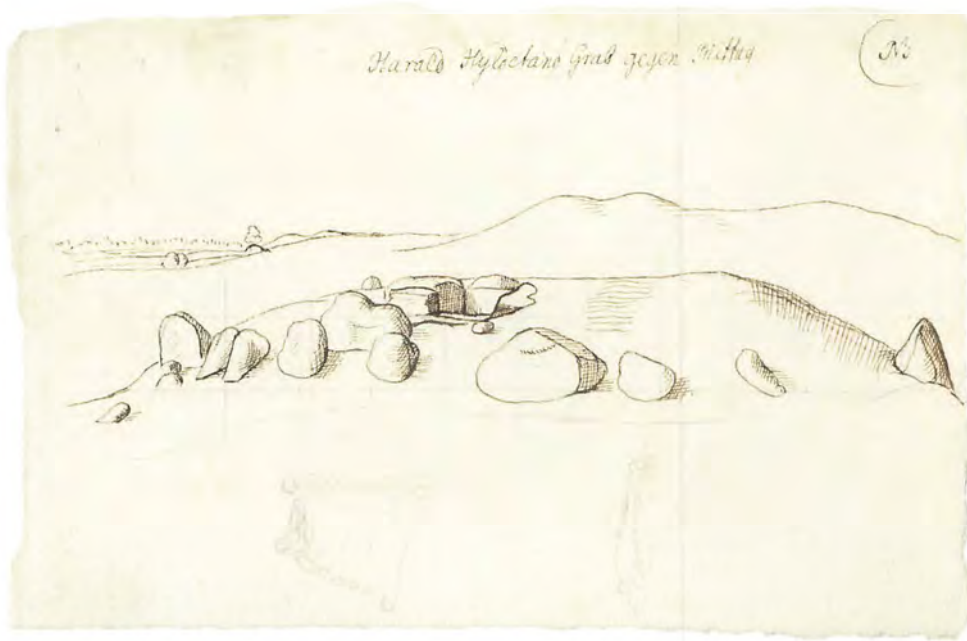

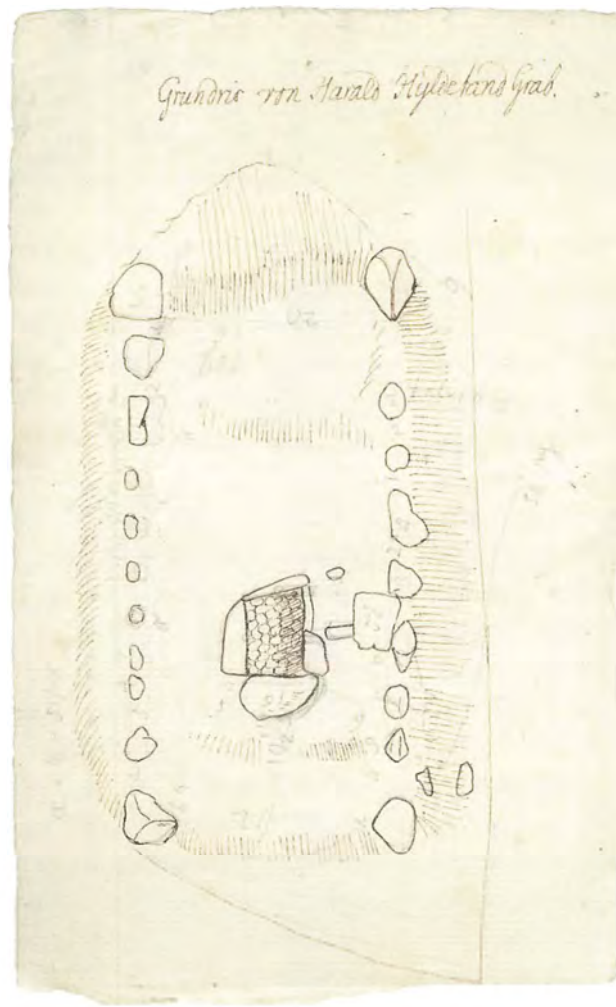

Fig. 2. Harald Hildetands Høj ved Lejre, som Frederik Münter fik restaureret i 1818-19 ved bl.a. C. J. Thomsens medvirken, blev tegnet i 1758 af den tyske historiker Gephardi. Disse to tegninger blev brugt som forlæg for illustrationerne i Münters bog om Lejre fra 1805. Tegningerne viser, at den ca. 25 m lange og 7 m brede langdysse havde særligt store randsten i hjørnerne, samt at det rektangulære kammer havde en tærskelsten i den ene langside – en usædvanlig detalje, som kun kendes i få andre tilfælde. Nationalmuseet.

'Harald Hildetand's Mound' near Lejre, which Frederik Münter restored in 1818-19 with the participation of among others C. J. Thomsen, was drawn in 1758 by the German historian Gephardi. These two drawings were used as the model for the illustrations in Münter's book on Lejre from 1805. The drawings show that the c. 25-metre long and 7-metre wide long barrow had particularly large kerbstones in the corners, and that the rectangular chamber had a threshold stone on one of the long sides – an unusual detail that is known in few other cases.

af kommissionen i 1807. Münters interesse for forhistorien blev vakt allerede som barn, da kartografen Carsten Niebuhr kom i hans forældres hjem. Niebuhr (1733-1815) var den eneste, der var vendt tilbage fra den kendte ekspedition til Arabien i 1761-67. Frederik Münter kendte Harald Hildetands Høj fra tidligere besøg – som student i 1778 – og brugte den som titelbillede i sin bog om Lejre fra 1805. Netop denne bogs beskrivelser af fortidsmindernes tilstand var en af tilskyndelserne til kommissionens oprettelse i 1807.

På en visitatsrejse som biskop for Sjællands Stift i 1817 lagde Münter atter vejen omkring dyssen, men fandt den nu under nedbrydning, da stenene skulle bruges til vejbyggeri: »Saaledes er da nu ogsaa dette for Historien saa vigtige Monument forsvunden! Naar Stenene ere bortførte, vil den liden Høi midt i en Kornmark snart nedpløjes, og om faa Aar vil Ingen mer vide, hvor Harald Hildetands Grav har været«. Men sådan gik det ikke, for i foråret 1819 tog et af kommissionens medlemmer, Finn Magnussen, og den nyansatte sekretær, Chr. Jürgensen Thomsen, til Lejre og fik med hjælp fra 20 arbejdsfolk dyssen istandsat. Her blev den delvist ødelagte kæde af randsten genoprettet, og »den nye Del af den ovale Høj jævnet«. Af de sparsomme oplysninger ser det ud til, at restaureringen havde karakter af en redningsaktion – der var tilsyneladende intet formidlingsmæssigt aspekt. Man kan derfor have en mistanke om, at istandsættelsen af Harald Hildetands Høj var forårsaget af Frederik Münters veneration for netop denne langdysse.

Kommissionen tog også i andre tilfælde initiativ til istandsættelser af fortids-

Fig. 3. Harald Hildetands Højs nuværende tilstand. Efter en delvis sløjfning blev den reddet ved Frederik Münters restaurering. Dyssen har i mange år ligget helt tilgroet, men er nu flot ryddet. Foto: Svend Illum Hansen, 2007.

The present state of Harald Hildetand's Mound. After partial destruction it was saved by Frederik Münter's restoration. For many years the dolmen has lain completely overgrown, but it has now been impressively cleared.

minder. Flere af de jættestuekamre, vi kan besøge i dag, blev sikret i samarbejde mellem kommissionen og lokale kræfter. Ved C. J. Thomsens mellemkomst blev fx tørmurene i Møllehøj ved Ølstykke udbedret i 1820, ligesom der blev opsat en låge og etableret en nøgleordning, således at mindesmærket kunne »gemmes en lang Varighed«. Netop tørmurene er af vigtighed for bevaringen, idet de flade, opstablede fliser mellem de store vægsten forhindrer den omgivende højs jordfyld i at trænge ind i kammer og gang, og dermed gøre de store vægsten ustabile.

Vinteren 1831-32 blev Øm jættestuen ved Roskilde fundet, og det fremgår af herredsfoged Niels Blumes indberetning til kommissionen, at offentlighedens interesse hurtigt gav problemer, når folk i »Raae Nysgerrighed anfaldt Gravstedet og dette altsaa maatte beskyttes ved Laaset Lukke«. Snart efter henvendte kommissionen sig til Rentekammeret, datidens finansministerium, med henblik på en fredning. Et vigtigt argument i ansøgningen var jættestuens beliggenhed tæt ved Roskilde, som kommissionen mente ville give anledning til, »at den snarere end andre blev almindelig bekjendt og seet ...«. Den store publikumsinteresse afspejles også i fredningsdeklarationen fra 1833, som i detaljer stiller krav til kontrollen med anlægget. Ejeren blev således pålagt, mod betaling, at omgive højen med et »vel sat« stengærde, som skulle forsynes med aflåselig, dobbelt indgangsdør, og han blev endvidere holdt ansvarlig for skader opstået som følge af »Mangel paa Hegn og Lukke«. Dørene, som var af træ, er for længst rådnet bort, men stengærdet findes endnu. Oldsagskommissionen fik i øvrigt ret i sin vurdering af jættestuens publikums-potentiale: Den er stadig en af landets mest besøgte.

Både Møllehøj og Øm jættestuen er blandt de fineste repræsentanter for jættestue-arkitekturen, vi har bevaret i dag, og etableringen af adgangsfaciliteter viser, at der ikke kun var tale om det fysiske bevaringshensyn, men også en sikring af offentlighedens adgang. Det skal dog også nævnes, at adgangsfaciliteter i nogle tilfælde – især på godserne – blev etableret udelukkende til brug for ejeren selv.

Vi ser således, at de toneangivende personligheder i datidens antikvariske verden lagde vægt både på bevaringen af monumenterne og den offentlige adgang til dem ude i landet. Siden det antikvariske arbejde fra 1847 kom i mere systematiske rammer, har der til stadighed været en håndfuld fagfolk, som tog sig særligt af stengravenes bevaring. Det gjaldt også den ny leder af oldtidsafdelingen på det i 1892 nyorganiserede Nationalmuseum, Sophus Müller. Han indså behovet for et løft af bevaringsindsatsen for både oldsager og monumenter og ansatte i 1895 Gustav Rosenberg som konservator. Denne ydede de følgende 45 år en formidabel indsats på mange områder både som udgraver og som konservator. For stengravenes vedkommende udførte han banebrydende undersøgelser og foretog derefter kun restaurering i et omfang, der var tilstrækkeligt for monumentets opretholdelse. Også hvis andre udgravere efter endt undersøgelse af en jættestue fik problemer med anlæggets stabilitet, kom Rosenberg til hjælp med afstivninger og håndtering af de store sten.

Som assistent ved det praktiske arbejde i laboratoriet havde Rosenberg i de første år Julius Raklev, en af museumsbetjentene, der dog efterhånden også deltog i feltarbejdet. En af dennes første mere selvstændige opgaver var i 1909 jættestuen Ormshøj sydøst for Kalundborg. Under direktør Sophus Müllers egen vejledning

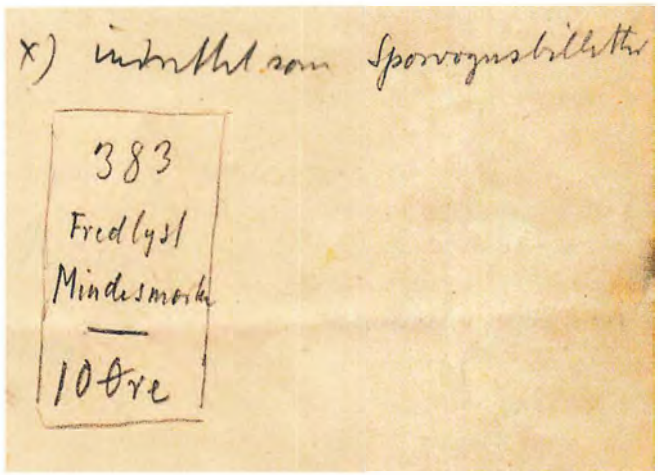

Fig. 4. Adgangsordningerne til jættestuerne medførte en del administration for museet. Her ses et udsnit af Sophus Müllers koncept til et brev til opsynet med Klekkendehøj på Møn i 1899. Med brevet fulgte nøglen til lågen, en billetbeholder med billetter, en rulle ekstra billetter og informationsfoldere. Dette system fik dog begrænset succes – i 1900 registreredes 16 betalende besøgende og i 1901 kun seks! Kulturarvsstyrelsens fredningsarkiv.

The implementation of public access to the passage graves led to a good deal of administrative work for the Museum. Here, a section of Sophus Müller's draft for a letter to the supervisor of the barrow Klekkendehøj on the island of Møn in 1899. With the letter came, among other things, the key to the gate and a supply of tickets. However, this system had a limited success – in 1900 sixteen paying visitors were registered, and in 1901 only six!

foretog Raklev her en mindre istandsættelse, og i de følgende årtier udførte han et utal af restaureringer af både dysser og jættestuer. Til forskel fra Gustav Rosenberg veg han ikke tilbage for at tilføje uoriginale sten med det formål at give mindesmærkerne mere karakter. Hertil hørte også, at langdyssernes væltede randsten blev rejst og sat på række.

Det er for en eftertid bemærkelsesværdigt, at istandsættelsen af storstensgravene i første tredjedel af 1900-tallet foregik efter så forholdsvis forskellige principper. Gustav Rosenbergs undersøgelser med den omhyggelige dokumentation og begrænsede restaurering på den ene side og på den anden Julius Raklevs restaureringer, næsten uden undersøgelser og med en nødtørftig dokumentation, men til gengæld med imponerende monumenter til resultat. En stor del af de anlæg, der ligger synlige og markante i landskabet, og som i dag besøges af både lokale og turister, har i større eller mindre grad været gennem Raklevs og Rosenbergs hænder. Man kommer ikke uden om, at indsatsen har været af stor betydning for, at dysserne af mange danskere betragtes som et kendetegn for det danske landskab – men de er mere end det. De er et vesteuropæisk fænomen, som er udbredt i det meste af Europa fra Portugal til Sverige.

Det gennemgående formål med restaureringen af storstensgravene var dengang at sikre offentlighedens adgang til anlæggene. Det hændte, at der kom henvendelser til museet fra besøgende, når anlæggene forfaldt på en eller anden måde, eller andre ting ikke fungerede. Normalt var der etableret adgangsordninger, hvorefter de besøgende kunne hente en nøgle til lågens hængelås, et lys og en informationsfolder på en ejendom i nærheden. Det var nødvendigt at holde jættestuekamrene aflåst for på den måde at kontrollere adgangen og holde opsyn. Det skete for at forebygge ødelæggelser og for at hindre vejfarende i at benytte kamrene til mindre delikate formål. De praktiske problemer med disse adgangsordninger kunne give anledning til en del arbejde for museet. I enkelte tilfælde gik direktøren selv ind i sagerne, fx i 1899 ved jættestuen Klekkendehøj på Møn, hvor ejerens ublu krav om 2 kr. for at udlevere nøglen gjorde Sophus Müller så forarget, at der blev etableret en ordning, hvor en lokal tømrer hver søndag kl. 13-17 skulle fremvise Klekkendehøj for 10 øre pr. besøgende.

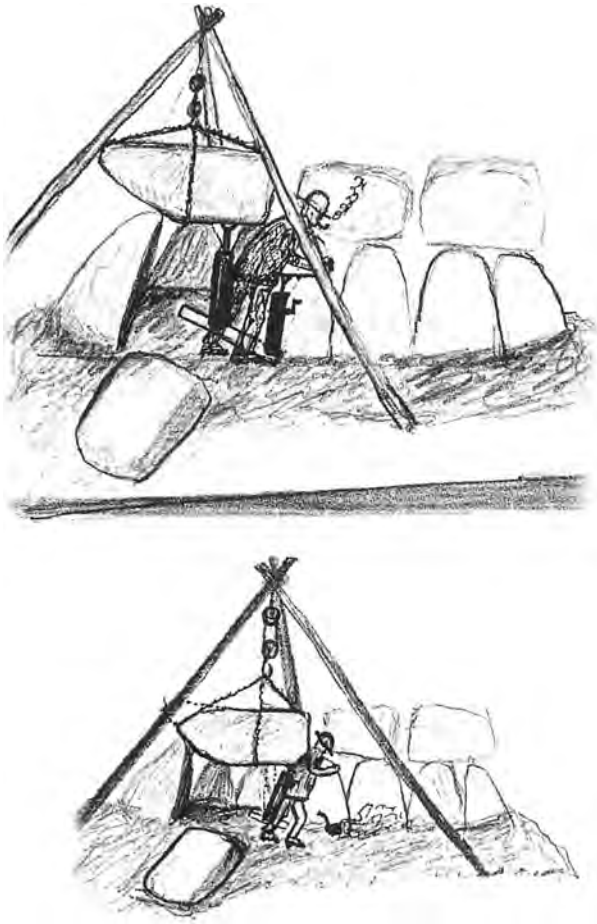

Fig. 5. Når museets medarbejdere i gamle dage var i marken, var der næsten daglig korrespondance med museet. I en rapport fra 1933 om arbejdet med restaureringen af jættestuen ved Kinderballe på Langeland beskriver Julius Raklev et uheld tre dage tidligere, hvor hans bryst og venstre arm kom i klemme mellem en bæresten og en dæksten, hængende i en trefod. Til de to tegninger hører en tekst, der beskriver hændelsen, som kunne have fået langt mere alvorlige følger end »mange Smerter«. Teksten til den nederste tegning indeholder bl.a. denne passus: »Piben ligger nu rygende paa Jorden, og jeg er ved at opgive Aanden«.

In the old days, when the staff of the Museum were in the field, they corresponded almost daily with the Museum. In a report from 1933 on the work with the restoration of the passage grave at Kinderballe on Langeland, Julius Raklev describes an accident three days before, where his chest and left arm were jammed between an upright and a capstone, hanging in a tripod. The two drawings are accompanied by a text describing the event, which could have had far more serious consequences than "much pain". The text for the bottom drawing includes this passage: "My pipe now lies smoking on the ground, and I am about to expire".

Efter at Julius Raklev ophørte med restaureringsarbejdet sidst i 1940'erne, har forskellige arkæologer og konservatorer på skiftende institutioner taget sig af den mest presserende vedligeholdelse og istandsættelse, således at de besøgende kunne kravle sikkert ind i jættestuekamrene. Dette arbejde varetages nu af Nationalmuseet for Kulturarvsstyrelsen, som har det lovmæssige ansvar. Siden 1980'erne har bevaringsarbejdet ændret karakter. Publikums sikkerhed og adgangsmulighed er stadig en væsentlig faktor ved udvælgelsen af restaureringsopgaverne – ligesom hensynet til bevaringen for kommende generationer af denne særlige del af bygningskulturen. Men i dag suppleres arbejdet med, hvad man kan kalde »bevarende arkæologi«, idet det som led i istandsættelsen er nødvendigt at afdække de originale konstruktioner. Det skete også før i tiden, men man var dengang især interesseret i gravlagene og offerlagene med oldsager.

I dag udforskes også konstruktionen omkring kamrene, fordi det her er muligt at rekonstruere, hvorledes byggeprocessen forløb for mere end 5000 år siden. Faktisk kan man få et billede af datidens byggeplads og af det samfund, der skabte dette byggeboom. På Møn og Bogø tilsammen blev der i gennemsnit opført en storstensgrav hvert af de år, byggeriet stod på. Ved undersøgelserne afsløres også byggeteknikken og dermed årsagerne til, at disse stengrave kan holde i tusinder af år – hvis de ellers ikke gennem tiderne er forstyrret af stenhuggere, bønder eller arkæologer. Denne viden om stenalderens byggeprincipper bliver anvendt ved restaureringen, således at monumentet kan fremstå mere autentisk og mere hold-

bart. Dertil kommer, at restaureringsprocessen bliver en form for eksperimentel arkæologi, idet vi i et vist omfang står med de samme praktiske problemer med de uformelige, tunge sten og de øvrige materialers forskellige beskaffenhed, som da anlægget oprindeligt blev bygget. Og det øger i endnu højere grad respekten for forfædrenes bygningsværker.

Fig. 6. Glimt fra den store restaurering af jættestuen Svinø-Østerhøj i 2005. Fotos: Torben Dehn.

A glimpse of the major restoration of the passage grave Svinø-Østerhøj in 2005.

De store borgruiner

Ruinerne af de store borge er en helt anden type anlæg, som også kræver løbende pleje og istandsættelse. Primært var det kongemagten og kirken, der stod bag opførelsen af middelalderens store borge. De blev anlagt fra 1100-tallet op til midten af 1400-tallet og udgjorde basis for landets forvaltning og forsvar. Omkring 40 større kongelige borge lå spredt over landet, og herudover var der en lang række mindre anlæg, der var ejet af adelen. Med tiden blev mange af borgene nedlagt som følge af en ændret forvaltning af landet og manglende strategisk betydning og henlå herefter gennem århundreder som en slags stenbrud for tegl. I romantikken fik man øjnene op for ruinernes kulturhistoriske værdier, og der kom langsomt gang i bestræbelserne for at bevare dem for eftertiden. Efter de første fredninger i 1809-11, hvor det kongelige orlogsværft Engelsborg i Nakskov Fjord og det

Fig. 7. Den store dæksten løftes på plads. Arbejdsbillede fra restaureringen af en jættestue ved Tystrup Bavelse 2005. Foto: Torben Dehn.

The large capstone is lifted into place. Working picture from the restoration of a passage grave at Tystrup Bavelse in 2005.

lille stenhus i Kelstrup i Odsherred blev fredet, fulgte fredningen af enkelte større ruiner som Hammershus (1822) og Gurre (1836).

Interessen var i første omgang knyttet til den romantiske ruin og det historiske sted, men der var også et ønske om at udforske fortiden. De første udgravninger blev udført af private ejere, og det var mest et spørgsmål om at frilægge murene. Først med Frederik VII's udgravninger i Nordsjælland, på Asserbo i 1849 og Søborg i 1850, blev der udført nærmere beskrivelser af, hvad man fandt.

Fredningerne betød ikke umiddelbart, at ruinerne blev sikret mod forfald. Men efterhånden blev det klart, at de faldefærdige mure måtte sikres, både for at bevare dem og for at undgå ulykker. For Nationalmuseet gennemførte museumsinspektør Peter Hauberg omfattende undersøgelser og restaureringer af de store borgruiner og forestod samtidig den første landsdækkende indsats med opmåling og beskrivelse af Danmarks voldsteder. Fra 1902 overtog C. M. Smidt en del af undersøgelses- og restaureringsarbejdet, men efter hans død i 1947 gik arbejdet mere eller mindre i stå. Ud over den løbende vedligeholdelse af Hammershus blev der i 1950'erne kun gennemført enkelte mindre projekter ved museumsinspektørerne Otto Norn og Hans Stiesdal.

I 1975 blev Fortidsmindeforvaltningen overført fra Nationalmuseet til den nyoprettede Fredningsstyrelse, hvor man skulle varetage både natur- og fortidsmindefredningen. Her gennemførtes enkelte arkæologiske undersøgelser og restaureringsarbejder ved arkitekt Johs. Hertz. Efterhånden blev det dog klart, at ruinerne, der ikke var blevet vedligeholdt siden begyndelsen af århundredet, var i miserabel stand. Der blev derfor iværksat en »ruinkampagne« i 1986, som skulle sikre monumenterne for eftertiden. Ved de efterfølgende restaureringer har det været et grundlæggende princip ikke at tilføje eller fjerne noget, men at bevare monumenterne i den stand, de er overleveret. I 2002 blev bevaringsarbejdet tilbageført til

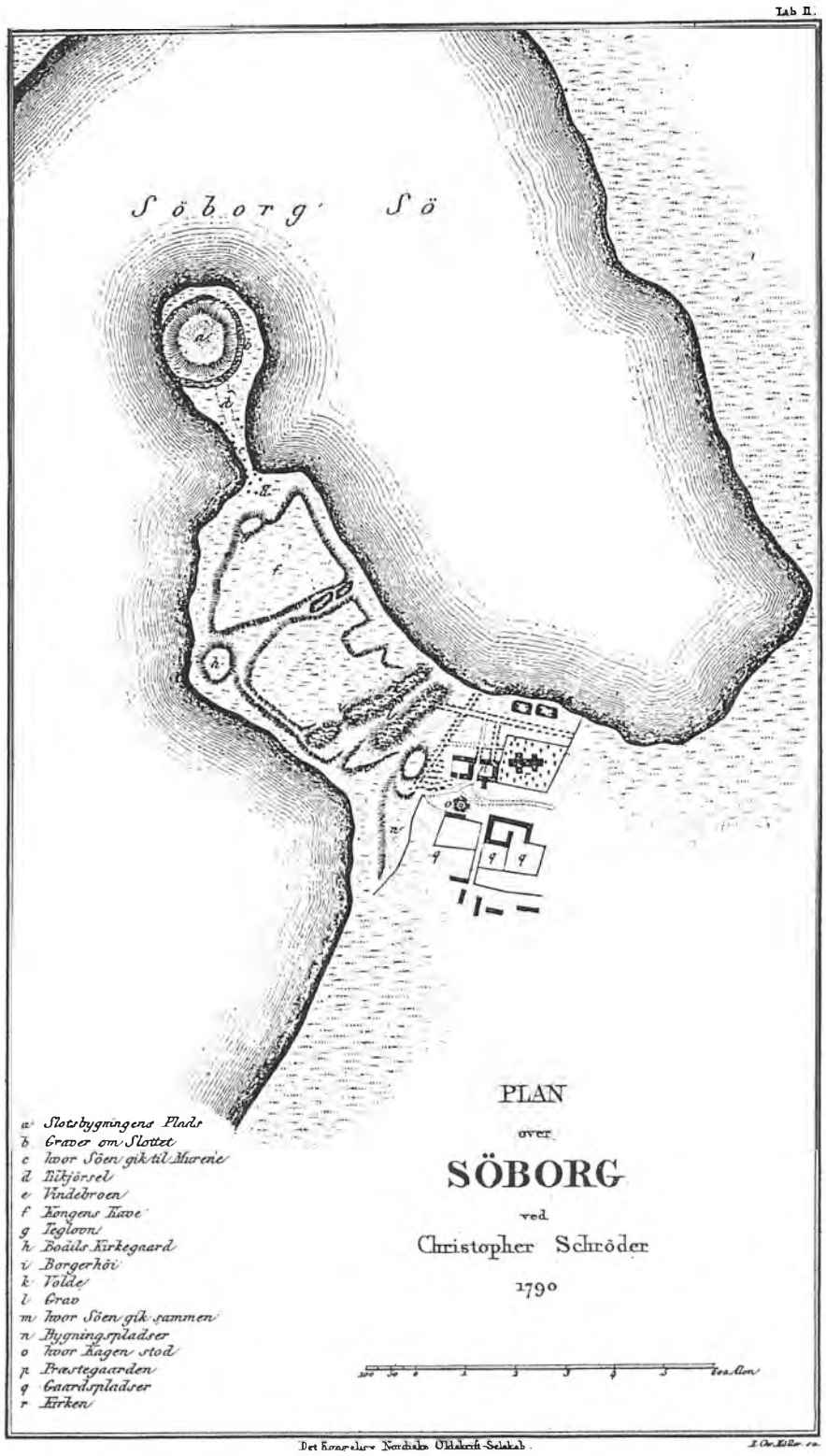

Fig. 8. Søborg Slot i Nordsjælland har længe været et kendt historisk monument. Allerede i slutningen af 1700-tallet foretog den stedlige præst C. J. Schrøder en række arkæologiske undersøgelser og tegnede dette kort over området inden udtørringen af Søborg Sø. Den historiske interesse afholdt dog ikke ham og hans efterfølger i embedet fra at plyndre ruinen for mursten, og i 1809 klagede Oldsagskommissionen over forholdene. Amtmanden pålagde præsten »aldeles at afholde sig fra saadant i Fremtiden«, og amtsforvalteren fik til opgave »at vaage over, at disse Ruiner saa meget mueligt fredes«. I 1850 foretog Frederik VII udgravninger i ruinen, men det var først i 1882, at Søborg Slot blev officielt fredet. Siden da har udgravning og restaurering gået hånd i hånd, bl.a. under C. M. Smidts ledelse. I 2006 afsluttede Nationalmuseet en gennemgribende istandsættelse af ruinen. Foto: Nationalmuseet.

Søborg Castle in northern Zealand has long been a well known historical monument. As early as the end of the 18th century the local pastor C. J. Schrøder conducted a number of archaeological investigations and drew this map of the area before the draining of Lake Søborg. However, his historical interest did not prevent him and his successor from plundering the ruin for bricks, and in 1809 the Antiquities Commission complained about the situation. The County Prefect enjoined the pastor "entirely to refrain from such actions in the future" and the District Revenue Officer was given the task of "keeping watch so that ruins are protected as much as possible". In 1850 King Frederik VII conducted excavations in the ruin, but it was not until 1882 that Søborg Castle was officially protected. Since then excavation and restoration have gone hand in hand, under the leadership of among others C.M. Smidt. In 2006 the National Museum concluded a thorough repair of the ruin.

Fig. 9. Peter Hauberg (1844-1928) lagde grunden til den antikvariske restaurering af fortidsminder. Han var egentlig uddannet som kunstmaler, men begyndte i 1885 som assistent i Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, hvor han siden blev chef. Samtidig var han inspektør på afdelingen for Middelalder & Renæssance, ledede restaureringsarbejdet på Hammershus og Lilleborg på Bornholm og forestod den første store voldstedsundersøgelse. Her er han fotograferet under en inspektion på Hammershus. Foto: Nationalmuseet.

Peter Hauberg (1844-1928) laid the basis for the antiquarian restoration of monument. He was actually trained as a painter, but in 1885 began work as an assistant in the Royal Collection of Coins and Medals, where he later became the director. At the same time he was a curator at the department Danish Middle Ages and Renaissance, supervised the restoration work at Hammershus and Lilleborg on Bornholm, and was responsible for the first major investigation of castle mounds. Here he has been photographed during an inspection at Hammershus.

Kulturministeriet og genforenet med det historiske arbejde på Nationalmuseet. Det har betydet, at der har kunnet gennemføres en række arkæologiske forskningsgravninger på bl.a. Sprogø, Hammershus, Kalø og Kelstrup i tæt samarbejde med restaureringen. I det følgende fortælles om bevaringsarbejdet på to af de største borgruiner i Danmark, Hammershus og Kalø, der begge går tilbage til middelalderen.

Hammershus på Bornholm blev anlagt i midten af 1200-tallet og fungerede i omkring 500 år, før det i 1743 blev endeligt besluttet at opgive borgen og begynde en nedrivning. Først i 1822 blev Hammershus fredet ved en kongelig forordning, »saaledes at i Fremtiden ingen Nedbrydelse, Forandring eller Gravninger foretages, uden efter indhentet Samtykke fra Commissionen for Oldsagers Opbevaring«.

Denne fredning indebar, som ved de øvrige fredninger, ikke nogen form for vedligeholdelse. Det var en fredning af den romantiske ruin, idet Hammershus blev betragtet som et nordisk modstykke til Sydeuropas antikke ruiner. Da området omkring Hammershus i 1846 gik ud af statens eje, blev tilsynet med selve bor-

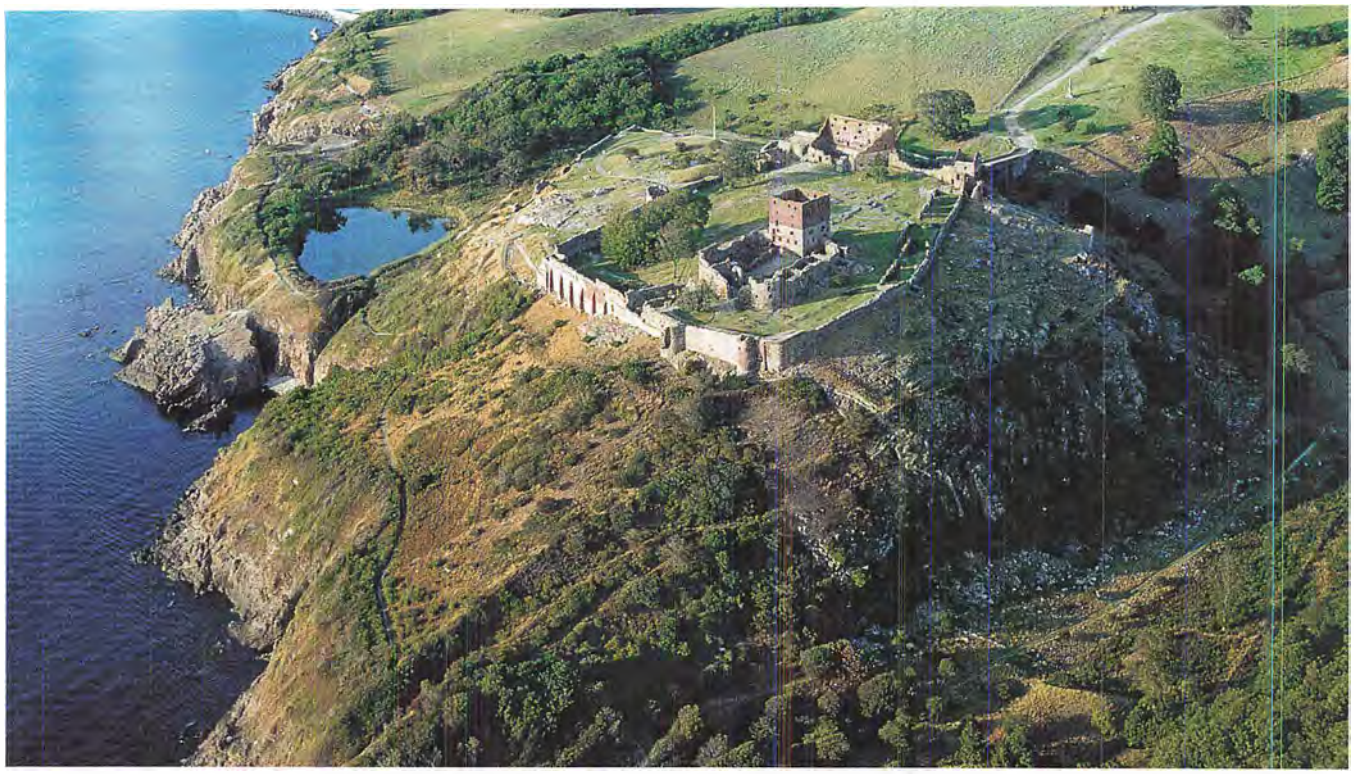

gens vedligeholdelse overdraget til statsskovvæsenet, der sørgede for indhegning, anlæg af stier m.m. Efterhånden blev det dog tydeligt, at det også var nødvendigt at foretage forskellige reparationer og afstivninger. Det var først amtmanden, siden skovrider Brüel, der forestod arbejdet, som blev udført i bedste mening, men uden restaureringsfaglig indsigt. Snart blev det klart, at det ikke kunne fortsætte på denne måde. Bornholms Dagblad bragte i juni 1874 et uddrag af en artikel, der angiveligt var indsendt til bladet af en anset kunstner. Han skrev bl.a.: »Hvis man ikke snart griber ind, vil det hele om føie Tid saagodtsom kun være Stenhobe. ... Ved stor Omhyggelighed børe denne [ruinen] efterses; hvor Murene true med at styrte ned, bør de støttes, og hvad Sten der skal bruges, maa tages af de nedfaldne«. Muligvis var forfatteren til artiklen i virkeligheden Peter Hauberg, der også var landskabsmaler.

Dette er noget af det første, der skrives om vedligeholdelse af ruiner i Danmark. I den efterfølgende polemik forsvarede skovrider Brüel sig med, at der havde været begrænsede midler til rådighed, og at det ville være uoverkommeligt at fjerne træer og buske på murene. Debatten nåede også til Direktionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring, der netop havde fået tidoblet sin bevilling for at kunne foretage en undersøgelse af samtlige mindesmærker i landet. Arkitekten Hans Holm blev sendt til Bornholm for at vurdere ruinernes tilstand og anslå, hvad der burde anvendes for at bevare dem, og i 1876 bevilgede direktionen de fornødne midler. Skovrider Brüel forestod arbejdet frem til 1880, hvorefter borgmesteren i Allinge overtog tilsynet. Han blev støttet af arkitekt Julius B. Løffler, som i perioder rejste til Bornholm for at kontrollere arbejdet og foretage undersøgelser og opmålinger. Det fik mere og mere karakter af restaurering og i

Fig. 10. Hammershus på Bornholm var en af de stærkeste fæstninger ved Østersøen. Borgen blev opført omkring 1260 og tilhørte ærkebispen af Lund. I dag kræver de mægtige ruiner løbende vedligeholdelse og restaurering. Foto: Ole Evers, Skov- og Naturstyrelsen.

Hammershus on Bornholm was one of the strongest fortresses in the Baltic. The castle was built around 1260 and belonged to the Archbishop of Lund. Today the mighty ruins require regular maintenance and restoration.

Fig. 11. Udgravningsbillede fra Hammershus 1903. Her er arbejderne i gang med frilægning og restaurering af ringmuren mellem Blommetårnet i baggrunden og den store magasinbygning. Foto: Nationalmuseet.

Excavation picture from Hammershus in 1903. Here the workers are uncovering and restoring the ring wall between the tower Blommetårnet in the background and the large stores building.

nogen grad udgravning og rekonstruktion. Direktionen fandt efterhånden situationen uklar, og arbejdet blev derfor i 1885 overdraget til Peter Hauberg, der netop var blevet ansat ved Den kgl. Mønt- og Medaillesamling på Nationalmuseet.

Peter Hauberg vurderede, at en grundig restaurering og arkæologiske undersøgelser krævede et beløb, der langt oversteg de årlige bevillinger. Det lykkedes at skaffe nye midler, som muliggjorde arbejdet på Hammershus indtil Haubergs død. Han gravede, undersøgte og restaurerede, og det er i vid udstrækning hans fortjeneste, at ruinen er bevaret i så god en stand. Hans teknik var at frilægge murene, helst til jomfruelig grund. Det betyder, at der flere steder er gravet så dybt, at fundamenterne er blevet blotlagt, hvorved vigtige oplysninger, der kunne fortælle om byggeperioder etc., er gået tabt. Men dette var den almindeligt accepterede udgravningsteknik på den tid.

Haubergs grundlæggende restaureringsfilosofi var at bevare ruinen i den stand, den var overleveret i, med så små indgreb som muligt. Løst murværk blev nedtaget og genopført som nøjagtige kopier af det gamle. Vindues- og døråbninger, hvor murstenene var fjernet, blev genopført enten efter spor i murværket eller analogt med tilsvarende, der var bevaret. Det, der var udført forkert ved de tidligere restaureringsarbejder, blev revet ned og rekonstrueret i en teknik og med materialer, der i højere grad lignede det oprindelige. Hauberg var således en foregangsmand med sit restaureringsarbejde. Han fulgte den engelske og italienske restaureringsfilosofi – der stadig hyldes – frem for den franske, som i højere grad gik ind for genopførelse og rekonstruktion. Da kongelig bygningsinspektør Martin Borch foreslog, at man ikke alene genopbyggede Hammershus, men også indrettede borgen til nye formål som fx festsal, kongebolig eller vandrerhjem, tog

Fig. 12. Under restaureringsarbejdet på Hammershus i 1967 fandt man i murværket i vestre ringmur en silkepung med 22 guldmønter og fire fornemme fingerringe. Skatten er efter alt at dømme blevet skjult under lübeckernes belejring af Hammershus i 1522. Ejermanden er åbenbart blevet dræbt og har aldrig kunnet hente sin skat. Billedet viser en af ringene, som er i forgyldt sølv og udsmykket med små figurer af Skt. Jørgen og dragen. Foto: Nationalmuseet.

During the restoration work at Hammershus in 1967 a silk purse was found in the masonry of the western ring wall with 22 gold coins and four fine finger rings. By all indications the treasure was hidden during the Lübeckers' siege of Hammershus in 1522. The owner appears to have been killed, and could never retrieve his treasure. The picture shows one of the rings, which is in silver-gilt, and is decorated with small figures of St. George and the Dragon.

Peter Hauberg straks til genmæle. I sit svar skriver han: »Bygningsinspektørens Forslag strider saa stærkt som muligt imod de ved Nationalmuseets Restaureringsarbejder fulgte Principper, som gaar ud paa at bevare det bestaaende og følge de Spor, der er efterladte, uden vilkaarlig at føje noget Nyt til af sin egen, fri Fantasi«.

I dag er Hammershus bedre bevaret end de fleste andre ruiner i Nordeuropa. Men skønt ruinen er blevet vedligeholdt løbende, har indsatsen ikke været optimal. Nationalmuseet har derfor nu iværksat et større restaureringsarbejde på borgens centrale tårn, Manteltårnet.

Kalø slotsruin ved Kalø Vig nord for Århus er et godt eksempel på de store restaureringsarbejder, som blev forestået af den energiske arkitekt Carl M. Smidt. I første halvdel af 1900-tallet varetog han gennem en lang årrække størstedelen af Nationalmuseets udgravninger og restaureringer af ruiner.

Kalø Slot blev opført af kong Erik Menved i 1313 og fungerede i over tre hundrede år. I 1660 nedlagde kronen slotslenet, og efterfølgende blev bygningerne delvist nedrevet og materialerne genbrugt til opførelsen af Charlottenborg i København. Med tiden blev Kalø stærkt nedbrudt, men den romantiske borgruin blev efterhånden et yndet udflugtssted. I 1902 gav den daværende ejer, baron von Jenisch, Nationalmuseet tilladelse til udgravning og undersøgelse af ruinerne. Peter Hauberg begyndte i 1903 på hovedbanken, men allerede det følgende år overtog C. M. Smidt arbejdet. Hovedtårnet blev fremgravet af de op til tre meter tykke nedbrydningslag, og samtidig blev tårnets dybe kælder frilagt. Næsten alle facadesten på Kalø var blevet fjernet, og C. M. Smidt valgte at påmure en ny facade i munkesten. For at undgå vandnedtrængning fik murkronerne en kraftig cementafdækning.

I en længere årrække var det ikke muligt for Nationalmuseet at skaffe økonomiske midler til det fortsatte arbejde på Kalø. Med års mellemrum blev ruinen synet, og i 1931 viste et tilsyn, at »de Istandsættelsesarbejder, som man i 1909 kunde lade vente til bedre Tider, ikke kan udskydes ret meget længere, hvis man skal undgaa en Katastrofe«. For at rejse penge til restaureringen blev der i 1934 afholdt et folkemøde på Kalø med ikke mindre end 7000 fremmødte. For de indsamlede penge, suppleret med et legat, kunne restaureringen af tårnet endelig gennemføres.

Fig. 13. Luftbillede over Kalø fra sommeren 2006, hvor der samtidig med restaureringen af hovedtårnet gennemførtes udgravninger på forborgen. Foran borgbanken, hvor slottet er placeret, ligger endnu en stor banke, omgivet af en dyb voldgrav. Her blev fundet kraftige fundamenter fra en stor bygning, som har været en del af den middelalderlige bebyggelse. Nedenfor på øen blev der i 1500-tallet opført en stor firlænget ladegård med to foranliggende voldgrave. Foto: Allan Kretin.

Aerial photo of Kalø from the summer of 2006, when alongside the restoration of the main tower excavations were carried out in the castle yard. In front of the castle hill on which the castle is located lies another large hill, surrounded by a deep moat. Here large foundations were found for a large building which was once part of the medieval complex. Below on the island a large four-winged farm was built in the 16th century with two moats in front of it.

I 1939 blev Kalø fredet af von Jenisch, og Nationalmuseet kunne i de følgende år fortsætte undersøgelser og restaurering af den centrale del af borgen. Man frigravede murene, og fylden blev fjernet ned til borgens oprindelige niveau og kørt ud over den sydlige skrænt. Herved blev det muligt at rekonstruere borgens søndre ringmur, der tidligere var skredet i havet. Udgravningsmetoden bevirkede, at der desværre ikke er bevaret mange fund fra udgravningen.

I 1947 døde C. M. Smidt pludseligt, og dermed standsede arbejdet på Kalø. Han nåede at få udgravet hele det indre af borgpladsen, men manglede stadig ydersiden af to ringmure samt ladegården. Det viste sig i 1980'erne, at restaureringsmetoden med cementmørtel, som C. M. Smidt havde brugt, gav store skader

Fig. 14. Museumsinspektør Carl M. Smidt (1872-1947) forestod gennem 40 år Nationalmuseets restaurering og udgravning af en lang række af landets store borgruiner, bl.a. Kalø, Søborg, Kalundborg, Gurre, Dronningholm, Vordingborg og Ravnsborg. Resultaterne af hans undersøgelser blev publiceret i Nationalmuseets Arbejdsmark, ledsaget af fine opmålinger. Her er han fotograferet på Kalø under krigen i 1941. Foto: Nationalmuseet.

For forty years the museum curator Carl M. Smidt (1872-1947) was in charge of the National Museum's restoration and excavation of a long succession of the country's large castle ruins, including Kalø, Søborg, Kalundborg, Gurre, Dronningholm, Vordingborg and Ravnsborg. The results of his investigations were published in Nationalmuseets Arbejdsmark, *accompanied by fine surveys. Here he has been photographed at Kalø during the war in 1941.*

Fig. 15. Valdemar den Stores borg på Sprogø under restaureringen i 2006. Museumsinspektør Jørgen Frandsen viser lagdelingen i muren for museumsinspektør Kjeld Borch Vesth og arkitekt Charlotte Haas.

Valdemar the Great's castle on the island of Sprogø during the restoration in 2006. The museum curator Jørgen Frandsen is showing the stratification of the wall to the museum curator Kjeld Borch Vesth and the architect Charlotte Haas.

på det oprindelige murværk, hvor der anvendtes kalkmørtel som bindemiddel. Det blev der rådet bod på i perioden 1986-96, hvor cementmørtlen blev udskiftet med kalkmørtel. I sommeren 2006 blev hovedtårnet istandsat, og samtidig gennemførtes arkæologiske udgravninger ved udvalgte steder på øen, der ikke tidligere havde været undersøgt.

Sammenfattende kan det siges, at restaureringsarbejdet i dag har som mål at bevare de autentiske dele af monumenterne. Det gælder lige fra stenalderens dysser til nyere tids ruiner. I dag graves der næsten aldrig nye anlæg frem – faktisk dækkes nogle til igen for at sikre særligt sårbare fortidsminder. Indsatsen er i stedet koncentreret om at bevare og formidle de anlæg, som er gravet frem gennem de sidste 200 år.

Formidling er et vigtigt aspekt af arbejdet med fortidsminderne, selv om offentlig adgang kan slide på de enkelte monumenter og kræve yderligere sikring. Fortidsminderne er vores fælles kulturarv, som ikke kun fagfolk skal have glæde af. Målet for bevaringsindsatsen er helt enkelt, at også vore efterkommere skal kunne opleve historien i landskabet.

LITTERATUR

Christian Adamsen og Vivi Jensen: Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807, Wormianum, Højbjerg, 1996-2003.

Torben Dehn: Den fysiske bevaring af Nordvestsjællands jættestuer, i: Fra Holbæk Amt. Årbog for kulturhistorien i Holbæk Amt, 2001, s. 12-20.

Torben Dehn, Svend Illum Hansen og Flemming Kaul: Kong Svends Høj. Restaureringer og undersøgelser på Lolland 1991, i: Stenaldergrave i Danmark, bind 1, København 1995.

Torben Dehn, Svend Illum Hansen og Flemming Kaul: Klekkendehøj og Jordehøj. Restaureringer og undersøgelser 1985-90, i: Stenaldergrave i Danmark, bind 2, København 2000.

Torben Dehn, Svend Illum Hansen og Jørgen Westphal: Jættestuen Birkehøj. Restaureringen af en 5.000 år gammel storstensgrav, i: Nationalmuseets Arbejdsmark 2004, s. 153-173.

Vivian Etting, Lone Hvass, Charlotte Boye Andersen: Gurre slot – kongeborg og sagnskat, København 2003.

Svend Hansen: Jættestuer i Danmark. Konstruktion og restaurering, København 1993.

Frederik Münter: Lejre i Sjelland i Begyndelsen af den Nittende Aarhundrede, i: Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter, Andet Bind, København 1805.

Nielsen, Ingrid (red.): Bevar din Arv. Danmarks Fortidsminder 1937-1987, Skov- og Naturstyrelsen 1987.

Ruiner – bevaring af forfald. Midtvejsstatus for Ruinkampagnen, Skov-og Naturstyrelsen 1991.

C. M. Smidt: Søborg, i: Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930, s. 5-18.

C. M. Smidt: Kalø, i: Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1932, s. 67-77.

C. M. Smidt: Udgravningen af Kalø. Restaurering af Ruinerne, i: Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1944, s. 88-98.

Knud Thorvildsen: Restaurering af megalitgrave. Gustav Rosenberg og Julius Raklev, i: Fortidsminder. Antikvariske Studier 7, s. 36-47. København 1985.

Kjeld Borch Vesth: Hammershus – fra borg til ruin, i: Hammershus, Udg. Af Bornholms Historiske Samfund 1997, s. 79-114.

J. J. A. Worsaae: Om Bevaringen af de fædrelandske Oldsager og Mindesmærker i Danmark, i: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1877, s. 1-54.

SUMMARY

Preservation and restoration of monuments – the work with megalithic graves and castle ruins

The preservation of Denmark's ancient monuments in the countryside has always been an important part of the National Museum's field of work. Interest in the preservation of the remains of the past was aroused at the end of the 18th century as a result of Romanticism's focus on the history of the country. At that time the ancient monuments had no protection in the legislation, and many dolmens, barrows and historic ruins were obliterated all over the country. Now people began to take notice of the cultural treasure that was disappearing, and in 1807 it was decided to establish "The Royal Commission for the Preservation of Antiquities", whose tasks included selecting in-situ antiquities for protection. Over the next century many monuments were listed, several of them on the basis of voluntary initiatives; but it was not until the Nature Conservation Act of 1937 that there was a general framework for the protection of the country's monuments.

However, protection is not necessarily a guarantee of the preservation of a monument; it also requires care and maintenance, and sometimes major restoration work. In the article two groups of monuments are singled out as examples of the research and preservation work over the years: the monumental megalithic graves of the Neolithic and the ruins of the medieval castle complexes.

The first restoration took place in 1819 at the long barrow 'Harald Hildetand's Mound' in Lejre. It was carried out by C. J. Thomsen on the initiative of bishop Münter, who was also a member of the Antiquities Commission. Thus began many years of effort with restorations of dolmens and passage graves all over Denmark. The pioneers in this work were Gustav Rosenberg and Julius Raklev, who in the first half of the 20th century restored a wealth of ancient monuments. It was a general aim that there was to be free access for the public. Today the work is done by the National Museum, which combines restoration with research investigations.

The ruins of the large medieval castle complexes also require extensive maintenance and care. The first protection work took place at Hammershus in 1850, but it was not until the work of Peter Hauberg that the principles for restoration were given a firm framework. From the end of the 19th century on he was responsible for the restoration of a long succession of castle sites, and he initiated the first nationwide registration of Denmark's castle mounds. From 1902 C. M. Smidt took over some of the work and continued until his death in 1947. Today the National Museum carries out ongoing maintenance of the ruins, often combined with archaeological investigations.

To sum up, it can be said that today the restoration work has the aim of preserving the authentic parts of the monument while at the same time informative work is given high priority. The goal of the preservation effort is quite simply that our descendants too must be given the opportunity to experience history in the landscape.

London – Berlin – Leipzig – København

To museumsstuer og deres lange rejse fra Ostenfeld til Sorgenfri

AF BJARNE STOKLUND

I 1885 åbnede et nyt museum i en nybygning på Vesterbro i København. Dansk Folkemuseum hed det, og det var begyndelsen til det, der i dag er Nationalmuseets afdeling Danmarks Nyere Tid. Museets skaber var Bernhard Olsen, en selvlært kulturhistoriker, uddannet som tegner og med en baggrund som kostumier ved Det kongelige Teater og direktør for Tivoli. Samtidig med det nye museum åbnede han i øvrigt Skandinavisk Panoptikon i samme bygning, som derfor kom til at hedde Panoptikonbygningen.

Bernhard Olsen var en særpræget personlighed, som gik sine egne veje. Ikke desto mindre er han eksponent for nogle tendenser, som er med til at karakterisere både dansk og europæisk kulturliv i de sidste årtier af 1800-tallet. Det er en periode, som er præget af de mange, store udstillinger, der arrangeres på internationalt, nationalt eller lokalt plan. Ved århundredets slutning kan man næsten tale om en »udstillingsfeber«, som greb alt og alle. Samtidig vokser der en række nye museer frem, som med en vis ret kan ses som en »permanentgørelse« af de tidsbegrænsede udstillinger. Museerne henter ikke blot nye formidlingsmåder fra de store udstillinger. En del af dem vokser simpelthen ud af en udstilling og er baseret på samlinger, der helt eller delvis er tilvejebragt med udstillingen for øje. Det gælder kunstindustrimuseerne og nogle af de etnografiske museer, men i ganske særlig grad de folke- og frilandsmuseer, som er en nordisk opfindelse.

»Opfinderen« var svenskeren Artur Hazelius, som i 1873 i Stockholm åbnede sin Skandinavisk-etnografiska Samling, det senere Nordiska Museet. Det nye museum havde i sin formidlingsform taget ved lære af de store udstillinger. Det var bygget op omkring en serie af genskabte bondestuer, som var befolket af voksmannequiner i regionale dragter. Hazelius brugte også de store udstillinger til at præsentere det nye museumskoncept, og det var på verdensudstillingen i Paris i 1878, at Bernhard Olsen stiftede bekendtskab med ideen. Inspirationen fra Hazelius brugte han allerede året efter, da han fik til opgave at indrette en »Afdeling for nordiske Nationaldragter m.m.« på en stor Kunst- og Industri-Udstilling i København. Her opstillede han bl.a. nogle originale bondestuer, som i modsætning til Hazelius' var indrettet, så man kunne gå ind i dem, ikke blot kigge ind udefra. Disse rum genskabte han, da han i 1885 åbnede Dansk Folkemuseum med basis i det, der var samlet ind til kunstindustriudstillingen seks år før.

Fra folkemuseernes bondestuer var det nærliggende at gå et skridt videre: at skabe en samling af hele bondehuse. Også her var der inspiration at hente på de

London – Berlin – Leipzig – København

To museumsstuer og deres lange rejse fra Ostenfeld til Sorgenfri

AF BJARNE STOKLUND

I 1885 åbnede et nyt museum i en nybygning på Vesterbro i København. Dansk Folkemuseum hed det, og det var begyndelsen til det, der i dag er Nationalmuseets afdeling Danmarks Nyere Tid. Museets skaber var Bernhard Olsen, en selvlært kulturhistoriker, uddannet som tegner og med en baggrund som kostumier ved Det kongelige Teater og direktør for Tivoli. Samtidig med det nye museum åbnede han i øvrigt Skandinavisk Panoptikon i samme bygning, som derfor kom til at hedde Panoptikonbygningen.

Bernhard Olsen var en særpræget personlighed, som gik sine egne veje. Ikke desto mindre er han eksponent for nogle tendenser, som er med til at karakterisere både dansk og europæisk kulturliv i de sidste årtier af 1800-tallet. Det er en periode, som er præget af de mange, store udstillinger, der arrangeres på internationalt, nationalt eller lokalt plan. Ved århundredets slutning kan man næsten tale om en »udstillingsfeber«, som greb alt og alle. Samtidig vokser der en række nye museer frem, som med en vis ret kan ses som en »permanentgørelse« af de tidsbegrænsede udstillinger. Museerne henter ikke blot nye formidlingsmåder fra de store udstillinger. En del af dem vokser simpelthen ud af en udstilling og er baseret på samlinger, der helt eller delvis er tilvejebragt med udstillingen for øje. Det gælder kunstindustrimuseerne og nogle af de etnografiske museer, men i ganske særlig grad de folke- og frilandsmuseer, som er en nordisk opfindelse.

»Opfinderen« var svenskeren Artur Hazelius, som i 1873 i Stockholm åbnede sin Skandinavisk-etnografiska Samling, det senere Nordiska Museet. Det nye museum havde i sin formidlingsform taget ved lære af de store udstillinger. Det var bygget op omkring en serie af genskabte bondestuer, som var befolket af voksmannequiner i regionale dragter. Hazelius brugte også de store udstillinger til at præsentere det nye museumskoncept, og det var på verdensudstillingen i Paris i 1878, at Bernhard Olsen stiftede bekendtskab med ideen. Inspirationen fra Hazelius brugte han allerede året efter, da han fik til opgave at indrette en »Afdeling for nordiske Nationaldragter m.m.« på en stor Kunst- og Industri-Udstilling i København. Her opstillede han bl.a. nogle originale bondestuer, som i modsætning til Hazelius' var indrettet, så man kunne gå ind i dem, ikke blot kigge ind udefra. Disse rum genskabte han, da han i 1885 åbnede Dansk Folkemuseum med basis i det, der var samlet ind til kunstindustriudstillingen seks år før.

Fra folkemuseernes bondestuer var det nærliggende at gå et skridt videre: at skabe en samling af hele bondehuse. Også her var der inspiration at hente på de

Fig. 1. Stående i porten til »dielen« giver Bernhard Olsen ejeren håndslag på købet af den Reimer'ske gård i Ostenfeld 1899. Fotografiet er taget af tandlæge A. M. G. Friis, som på den tid var en drivende kraft i opbygningen af museet på Koldinghus. Han var begyndt som indsamler for Artur Hazelius, men havde fået skrupler over at sende så mange gode museumsgenstande ud af landet.

Standing in the gateway to the diele *Bernhard Olsen shakes hands with the owner on the purchase of the Reimer Farm in Ostenfeld in 1899. The photograph was taken by the dentist A. M. G. Friis, who was at that time the driving force in the creation of the museum at Koldinghus. He had begun as a collector for Artur Hazelius, but had developed scruples about sending so many good museum pieces out of Denmark.*

store udstillinger. På verdensudstillingen i Paris 1867, som i mange henseender blev nyskabende, havde man for første gang suppleret den store udstillingsbygning med en park, hvor de deltagende nationer blev opfordret til at lade sig repræsentere med en nationalt ejendommelig bygning, fx et bondehus. Dermed havde man skabt det pavillon-system, som blev videreført på alle de følgende verdensudstillinger. Men man havde også anlagt noget, der til forveksling lignede de senere frilandsmuseer, selvom ingen af husene var originale bygninger.

Også her var Artur Hazelius først ude med ideen. I hans tidligste planer drejede det sig om kopier af gamle bygninger, bl.a. det berømte Ornäsloft fra Dalarna, som havde været Sveriges pavillon i Paris 1867. Men da han i 1891 åbnede verdens første frilandsmuseum på Skansen uden for Stockholm, var det blevet til en samling af originale, flyttede huse. Bernhard Olsen gjorde sit første spæde forsøg i

samme retning, da han i 1897 åbnede to små, flyttede museumshuse for publikum i Kongens Have. Når de blev genskabt netop der, skyldtes det, at der var planer om at opføre et nyt Nationalmuseum på eksercerpladsen ved Rosenborg. Da disse planer blev opgivet, måtte Olsen søge nye »græsgange«, og i 1901 kunne han indvie sit Bygningsmuseum i Kongens Lyngby, som siden er vokset til det store Frilandsmuseum ved Sorgenfri, som vi kender i dag, og som ligesom Dansk Folkemuseum er blevet en del af Nationalmuseet.

Det lille museum, som åbnede for publikum i 1901, bestod kun af fire huse. To af dem var gengangere fra Kongens Have. Det ene var en loftbod fra grænsen mellem Blekinge og Småland, det andet et beboelseshus fra Halland. De to andre var nytilkomne og hører stadig til museets ejendommeligste: den store bulbyggede tvillinggård fra Næs i Nordskåne og »det saksiske røghus« fra Ostenfeld nær Husum i Sydslesvig. Begge kom fra yderkanter af det tidligere danske rige, og i begge tilfælde havde erhvervelsen givet nationalpolitiske problemer. Købet af Næsgården skete i en vis konkurrence med Artur Hazelius i Stockholm. Større problemer gav imidlertid erhvervelsen af gården i Ostenfeld. Den såkaldte Heldt'ske gård, som Bernhard Olsen først havde udset sig i landsbyen, blev nemlig købt for næsen af ham af tyskerne og flyttet til Husum, hvor den blev genopført som museum. Heldigvis lykkedes det for ham at erhverve en anden, næsten lige så velbevaret gård. I forvejen havde han en betydelig samling af møbler fra Ostenfeld og dens nærmeste omegn samt to sæt vægpaneler. Det ene havde siddet i »piselen« (storstuen) i den gård, som blev flyttet til Husum, mens det andet havde hørt hjemme i »dørnset« (dagligstuen) i Jürgen Reimers gård, som blev erhvervet i stedet. Begge panelstuer med de tilhørende møbler blev imidlertid indpasset i den rekonstruerede gård ved genopførelsen i Sorgenfri.

Møblerne og de to paneler stammede fra den såkaldte Jahn'ske samling, som museet havde erhvervet få år tidligere. Skaberen af denne samling, Ulrich Jahn (1861-1900) var – eller rettere: havde været – den drivende kraft i skabelsen af det folkemuseum i Berlin, som i dag hedder Museum europäischer Kulturen. Idemanden bag det nye museum var ingen ringere end Rudolf Virchow (1821-1902), et af de helt store navne i den tyske medicins historie, bedst kendt som skaberen af den moderne patologi, men også aktiv som socialmediciner og fysisk antropolog. Når vi finder denne naturvidenskabsmand som initiativtager til et museum af den type, så skyldes det direkte inspiration fra Artur Hazelius. I 1874 deltog Rudolf Virchow i en kongres for arkæologi og antropologi i Stockholm. Deltagerne i kongressen blev af Hazelius inviteret til åbning af en ny afdeling af den dengang kun et år gamle Skandinavisk-etnografiske Samling i Drottninggatan. Den kulturhistorisk interesserede og nationalt sindede Virchow blev straks begejstret for det nye museumskoncept, og det gav ham lyst til at skabe noget lignende hjemme i Berlin.

Det museum for tysk folkekultur eller »Volkskunde«, som Virchow var blevet inspireret til i Stockholm, havde han først tænkt sig som en afdeling af det etnografiske museum, Museum für Völkerkunde, som han i forvejen var engageret i. Mangel på plads gjorde imidlertid denne løsning umulig, og det blev derfor i stedet til et selvstændigt museum med det lange navn Museum für deutsche Volks-

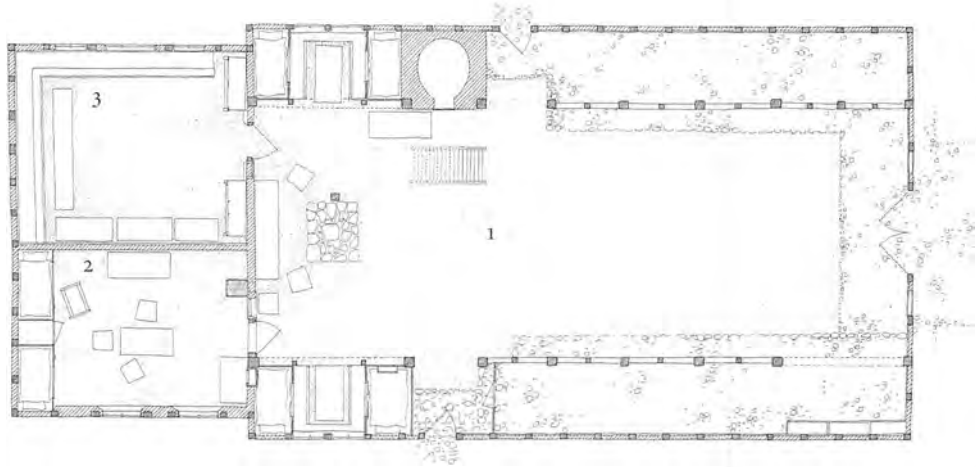

Fig. 2. Grundplan af Ostenfeldgården på Frilandsmuseet ved Sorgenfri. I det store fællesrum, »dielen« (1), er der nærmest porten båse i begge sider til husdyrene. I den inderste del holder husstanden til omkring det store gulv-ildsted eller i de to nicher, »siddelser«, med bord, bænke og alkover. Ved den ene siddelse en bagerovn. Fra dielen fører døre ind til de to stuer, dørns (2) og pisel (3).

Ground plan of the Ostenfeld Farm at the Open Air Museum in Sorgenfri. In the large common room, the diele *(1) closest to the gate there are stalls on both sides for the farm animals. In the innermost part the household gathered around the large floor hearth or in the two niches, so-called 'sittings', with table, benches and alcoves. Beside one of the 'sittings' there is a baker's oven. From the* diele *doors lead into the two living rooms, the* dørns *(2) and* pisel *(3).*

Fig. 3. Ostenfeldgårdens pisel får sin karakter af de mørke, umalede paneler og møbler. Panelet på gavlvæggen bag det lange kistebord er det, der stammer fra Peter Heldts gård. Det noget simplere panel modsat vinduesvæggen er fra den flyttede gård. Panelet afsluttes foroven med en hylde, hvor tinkander og pragtfade er stillet til skue. Foto: Anker Tiedemann 2007.

The pisel *of the Ostenfeld Farm takes its character from the dark, unpainted panels and furniture. The panel on the gable wall behind the large chest table is the one that came from Peter Heldt's farm. The rather cruder panel opposite the window wall is from the farm that was moved. The panel terminates above in a shelf where pewter jugs and ornamental dishes are on display.*

Fig. 4. Udsnit af Peter Heldts piselpanel, som med opdelingen i fyldinger og dekorationens planteranker og rosetter har bevaret renæssancepræget, skønt det kan dateres til slutningen af 1700-tallet. Foto: Anker Tiedemann 2007.

Detail of Peter Heldt's pisel *panel, which with the division into infills and the plant ornaments and rosettes of the decoration has preserved the Renaissance look, although it can be dated to the end of the 18th century.*

trachten und Erzeugnisse des Hausgewerbes, som i 1889 blev åbnet i nogle midlertidige lokaler. Som navnet viser, var folkedragterne her som i de nordiske lande et vigtigt indslag i de nye folkemuseer. Dragterne var letforståelige symboler for den traditionelle bondekultur med dens regionale variationer, som man på den tid mente afspejlede ældgamle forskelle mellem de germanske stammer. Hertil kom, at de farverige, folkelige dragter var sikre publikumsmagneter.

Engageret, som han var i mange forskellige gøremål, er det klart, at Rudolf Virchow ikke selv kunne tage del i den daglige drift af et museum, men måtte nøjes med at præsidere ved museumskomiteens møder. Han havde derfor brug for en medarbejder, som kunne løse de praktiske og administrative problemer ved etableringen af et nyt museum og sætte gang i indsamlingen af genstande til museet. En sådan medarbejder fandt han i den unge gymnasielærer Ulrich Jahn. Jahns akademiske baggrund var filologien, som den var det for Artur Hazelius og skulle blive det for et par generationer af tyske etnologer eller Volkskundler, som de selv kaldte sig. Hans doktordisputats behandlede »Die deutschen Opfergebräuche bei Ackerbau und Viehzucht«, et centralt emne inden for den mytologiske skole, som på den tid var toneangivende i forskningen. Desuden havde han udgivet en bog med eventyr og sagn, indsamlet i hans fødeegn, Pommern. Jahn havde ry for at have en fabelagtig evne til at komme i kontakt med jævne mennesker på landet, en evne, som skulle komme ham til gode senere som indsamler af genstande til museet.

Virchow mødte Jahn på en antropologisk kongres i Stettin i 1886, skaffede ham en stilling i Berlin og trak ham ind i arbejdet med det planlagte museum. Efter aftale med Virchow foretog Jahn en systematisk indsamling på Rügen. Det resul-

Fig. 5. Vinduerne i piselen er ligeledes erhvervet fra den Heldt'ske gård af Ulrich Jahn. De udskårne vinduesrammer viser også udprægede renæssancetræk, skønt de er dateret 1788. Foto: Anker Tiedemann 2007.

The windows in the pisel *were also acquired from the Heldt farm by Ulrich Jahn. The carved window-frames also exhibit definite Renaissance features, although they are dated 1788.*

terede i en »prøvesamling«, som blev udstillet i Berlins panoptikon, og denne udstilling var med til at bane vejen for det nye museum. Jahn stod også for de første museumsopstillinger, som bl.a. omfattede en stue fra Spreewald, arrangeret på svensk måde med voksmannequiner i de lokale dragter. Disse og andre voksfigurer blev leveret af direktøren for panoptikon, Louis Castan, som også var medlem af museumsbestyrelsen. Det var således ikke kun i København, der var et nært samarbejde mellem folkemuseum og panoptikon!

Det var også Ulrich Jahn, der kom til at skitsere et program for det nye folkemuseum i en vejledning i indsamling til museet, som blev udsendt 1889. I indledningen gør han opmærksom på, at man i Tyskland flittigt har indsamlet mundt-

lige folketraditioner fra alle dele af det tyske sprogområde, men når det drejer sig om »den håndgribelige Volkskunde«, så sakker man bagud. Han skitserer derpå et program, som, hvis det blev realiseret, ville give et dækkende og alsidigt billede af den tyske folkekultur i alle dens afskygninger.

I de følgende år fortsatte Ulrich Jahn indsamlingen i forskellige dele af Tyskland med økonomisk støtte fra en af museets sponsorer, bankieren Alexander Meyer Cohn. I sommeren 1890 foregik det dels i Vierlande, det rige opland til Hamburg, og dels i Vestslesvig. Slesvig havde tidligere været et noget overset udkantområde, men i kølvandet på den nationale vækkelse ved midten af 1800-tallet fik man for alvor øje på området og dets betydning. For danskerne var det her, danskhedens sydligste forposter fandtes; for tyskerne var Slesvig hjemsted for en truet »broderstamme«, som man ilede til undsætning under Treårskrigen.

Med den nationalpolitiske kamp fulgte interessen for folkekulturen, som navnlig i Vestslesvig var rigt repræsenteret. Her fandtes en karakteristisk nordfrisisk boligkultur med malede paneler og fliseklædte vægge, og i det tilstødende område omkring Ostenfeld kunne man finde nogle af de mest gammeldags gårde af den såkaldte saksiske type, og her kunne man gøre gode fund af kister med gotisk foldeværk og skabe med renæssance-skæringer. Intet under derfor, at Vestslesvig i 1880'erne og 90'erne blev en af de meget søgte jagtmarker for folkekunstsamlere og kulturhistoriske museer. Ulrich Jahn var altså på ingen måde den eneste samler i Ostenfeld og omegn, men takket være hans særlige evner til at omgås folk og overtale dem til at afstå deres gamle ting, fik han sammenbragt meget betydelige samlinger. En del af de dragter og dragtdele, han erhvervede, gik i øvrigt til museet i Altona, i hvis opbygning han også engagerede sig.

Samme år, 1890, mødte Ulrich Jahn en af tidens store udstillings-arrangører, englænderen John Whitley, og det møde skulle blive afgørende for hans videre skæbne. John Whitley havde som forretningsmand deltaget i verdensudstillingerne i Paris 1867, Wien 1873 og Paris 1878 og i flere andre store udstillinger. I årene 1887-91 udnyttede han sine udstillingserfaringer og sit organisationstalent til selv at arrangere fire store nationale udstillinger i London, en amerikansk, en italiensk, en fransk og en tysk. Han skabte sit eget udstillingsområde ved Earls Court, hvor der hidtil blot havde været bar mark, men hvor gode jernbaneforbindelser kunne sørge for transport af udstillingsgæsterne. Her byggede han en stor udstillingshal og anlagde en park, hvor der kunne opføres pavilloner. Desuden indrettede han en stor arena til de særlige arrangementer, som han kaldte »life-pictures«, og som var med til at karakterisere de udstillede nationer. Til den amerikanske udstilling havde han engageret Buffalo Bill og hans store »Wild West«-show med cowboys og indianere, til den italienske genoplivede man det gamle Rom med gladiatorkampe m.m., til den franske skabte man et »Wild East« (som pendant til det amerikanske »Wild West«) med scenerier fra Nordafrika, og til den tyske udstilling arrangerede man det såkaldte »Germania«-show, som viste fire epoker af Tysklands militære historie fra Karl den Stores tid til dagens genskabte kejserrige. Under forberedelserne til den tyske udstilling kom John Whitley i 1890 til Berlin for at skabe kontakter og hverve udstillere. Det var her, han traf Ulrich Jahn, som fortalte ham om de folkedragter og møbler fra bondehjem, som var indsamlet i

Fig. 6. Kisterne i piselen er af den middelalderlige type, som vi kalder fodkister. Siderne dannes af vandrette brædder, som i hjørnerne er notet ind i svære lodrette planker, der fungerer som kistefødder. Den gotiske kiste midt i billedet dateres til 1500-tallet, mens den til højre er et århundrede yngre. Også den har imidlertid gotiske træk, bl.a. den store, udvendige lås. Begge kommer fra Ostenfeld-egnen. Foto: Anker Tiedemann 2007.

The chests in the pisel *are of the medieval type that we call 'ark chests'. The sides are formed of horizontal boards inserted in large vertical planks in the corners which function as legs for the chest. The Gothic chest in the middle of the picture has been dated to the 1500s, while the one on the right is from a century later. However, it too has Gothic features, among other things the large outside lock. Both come from the Ostenfeld area.*

Vestslesvig, og tilbød, at genstandene kunne udstilles i London, før de blev indlemmet i museet i Berlin. Da Whitley med begejstring tog mod dette tilbud, blev kasserne med samlingen fra Ostenfeld og omegn magasineret i Hamburg vinteren over, for næste forår at blive sendt til London.

Jahn nøjedes imidlertid ikke med at udstille de indsamlede genstande. Ved hjælp af håndværkere fra Ostenfeld-området og med økonomisk støtte fra Meyer Cohn lod han en kopi af den Heldt'ske gård opføre i parken på udstillingsterrænet ved Earls Court og »befolkede« den med voksmannequiner i de lokale dragter. Her kunne Jahn for første gang genskabe de to Ostenfeld-interiører, som han

Fig. 7. Besøgende på den tyske udstilling i London 1891 promenerer forbi Ulrich Jahns kopi af en gård fra Ostenfeld, hvori han udstillede Peter Heldts »pisel« og Jürgen Reimers »dørns«. Efter fotografi i »Four National Exhibitions in London«.

Visitors to the German exhibition in London in 1891 promenade past Ulrich Jahn's copy of a farm from Ostenfeld, in which he exhibited Peter Heldt's pisel *and Jürgen Reimer's* dørns.

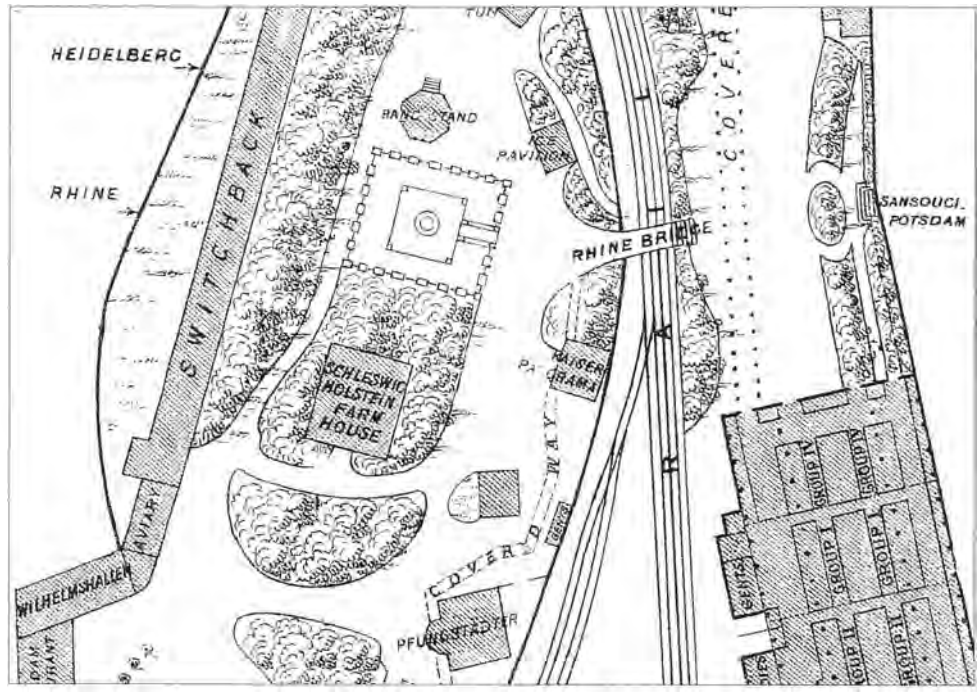

Fig. 8. Udsnit af udstillingsterrænet ved Earls Court i London med den tyske udstilling i 1891. Til højre ses en del af udstillingsbygningen, til venstre parken med den centralt placerede Ostenfeldgård »Schleswig-Holstein Farm House«. Efter »Four National Exhibitions in London«.

Detail of the exhibition area at Earls Court in London with the German exhibition in 1891. On the right, part of the exhibition building, on the left the park with the centrally located Ostenfeld farm ("Schleswig-Holstein Farm House").

havde samlet ind til, og som i dag kan ses i Sorgenfri. I en samtidig skildring af den tyske London-udstilling hedder det, at det slesvig-holstenske hus på udstillingen var »a faithful reproduction of the farmhouses as they are to be found in remote parts of Frisia, the »cradle of old England««, og der lægges vægt på, at både materialer og håndværkere »were brought over from the home of Hengist and Horsa and their »Angles««. Uden smålig skelen til geografiske forskelle bliver Frisland og

Angel her slået sammen, og den gamle gård fra Ostenfeld bliver et symbol på angelsaksernes nordtyske afstamning og de gode tysk-engelske relationer.

Succes'en med dette lille »frilandsmuseum« i London 1891 gav Ulrich Jahn blod på tanden. Allerede i september samme år rejste han til Chicago for at erhverve et areal til den verdensudstilling, som skulle afholdes i 1893 for at markere firehundredåret for Columbus' opdagelse af Amerika. Her planlagde Jahn et lignende, men langt større arrangement, en hel landsby, som skulle fortælle om tysk kultur og historie. For at finansiere denne ambitiøse plan blev der etableret et konsortium af tyske og amerikanske banker med Rudolf Virchow som præsident, og med det i ryggen kunne Ulrich Jahn – som det hedder i en nekrolog – foretage et veritabelt »Beutezug von Frisland bis Südtirol und in die Schweiz« for at tilvejebringe de nødvendige samlinger.

»The German Village« på Chicago-udstillingen 1893 bestod af en romantisk borg med en stor våbenudstilling, et rådhus med en samling folkedragter fra hele Tyskland samt bondehuse fra Schwarzwald, Westfalen, Oberbayern og Spreewald foruden musikpavilloner, ølstuer og lignende. De historiske huse var alle kopier, men de var udstyret med originale paneler, møbler og husgeråd, som Jahn havde indsamlet.

Det ser ikke ud til, at Jahn har genbrugt paneler og møbler fra Ostenfeld på den store udstilling i Chicago. I stedet blev de som planlagt overført til folkemuseet i Berlin, dog ikke som museets ejendom, men deponeret som en særlig »London Sammlung«. Vi møder disse genstande i museets vejleder fra 1895, som viser, at de er udstillet som henholdsvis »Schleswig-Holsteinischer Pesel« og »Schleswig-Holsteinischer Dornse (Wohnstube)«. Det oplyses udtrykkeligt, at piselpanelerne stammer »aus dem Besitz des Peter Held in Ostenfeld zwischen Rendsburg und Husum«. Med et L.S. er det markeret, at disse dele hører til London-samlingen. På lignende måde er genstandene fra Chicago-udstillingen, som i mellemtiden også var indgået i museet som depositum, mærket D.E.A. (= Deutsch-Ethnographische Ausstellung).

Begge Ulrich Jahns store udstillingssamlinger var således i 1895 endt på museet i Berlin, omend de i første omgang kun var deponeret. De amerikanske samlinger blev dog fire år senere overdraget museet som ejendom, takket være velvilje fra de bankkonsortier, der havde finansieret indsamlingen. Selv vendte Jahn imidlertid aldrig tilbage til museet eller til den etnologiske forskning, men bosatte sig i London, hvor han ernærede sig ved at handle med antikviteter. »Med beklagelse så vi, at han var tabt for os og for ædlere mål«, skrev hans gamle etnologi-professor, Karl Weinhold, senere i en nekrolog.

I april 1897 dukker Ulrich Jahn op i København, hvor han kontakter Bernhard Olsen for at tilbyde sin slesvigske samling til Dansk Folkemuseum eller til et andet dansk museum, som måtte være interesseret. På det tidspunkt havde han fjernet det meste af »London-samlingen« fra folkemuseet i Berlin og deponeret genstandene i kælderen under Museum für Völkerkunde (Grassi-museet) i Leipzig. Som begrundelse for, at han vil sælge samlingen, henviser han til den strid, der er opstået mellem ham og museumsledelsen, men hvad den gik ud på, får vi ikke at vide. Olsen var imidlertid straks fyr og flamme; han skrev omgående til National-

museets tilsynsførende, direktør Mollerup, for at få hans accept af, at han gik videre med Jahns tilbud. »Jeg kender ham, men ikke hans Samling, dog har jeg i Slesvig hørt om hans enestaaende Evner til at skaffe sig Sager for Ingenting«, føjer han til.

Med de nødvendige fuldmagter i ryggen rejste Bernhard Olsen i juli ned for at besigtige samlingen på Grassi-museet. Forinden havde Jahn i et brev opfordret ham til at købe hele samlingen. »Jeg har en stor, ideel interesse i, at frugten af min lange etnologiske virksomhed i Slesvig-Holsten, »up ewig ungedelt« kan formidles til kommende slægter i Deres smukke museum«, skriver han og tilføjer, at han ville være glad, hvis hans navn på en eller anden måde kunne knyttes til samlingen. Olsen kom begejstret hjem, og 8/12 1897 blev den endelige kontrakt om købet af de 437 museumsgenstande underskrevet. Købesummen var på i alt 10.000 mark med en fordelagtig afdragsordning, og i løbet af december kom genstandene hjem fra Leipzig.

Som sædvanlig handlede Bernhard Olsen hurtigt. Trods de begrænsede lokaliteter i museet i Panoptikonbygningen fik han straks arrangeret en udstilling af en del af nyerhvervelserne med panelerne fra Peter Heldts pisel som ramme. Samtidig publicerede han i Tidsskrift for Kunstindustri 1898 en stor artikel i to dele med titlen »Peter Heldts Pesel og dens Indbo«, hvor han gjorde rede for den geografiske baggrund og for den særlige byggeskik. Med udgangspunkt i den enestående samling af til dels meget gamle møbler gav han desuden et rids af møbelkunstens ældre historie.

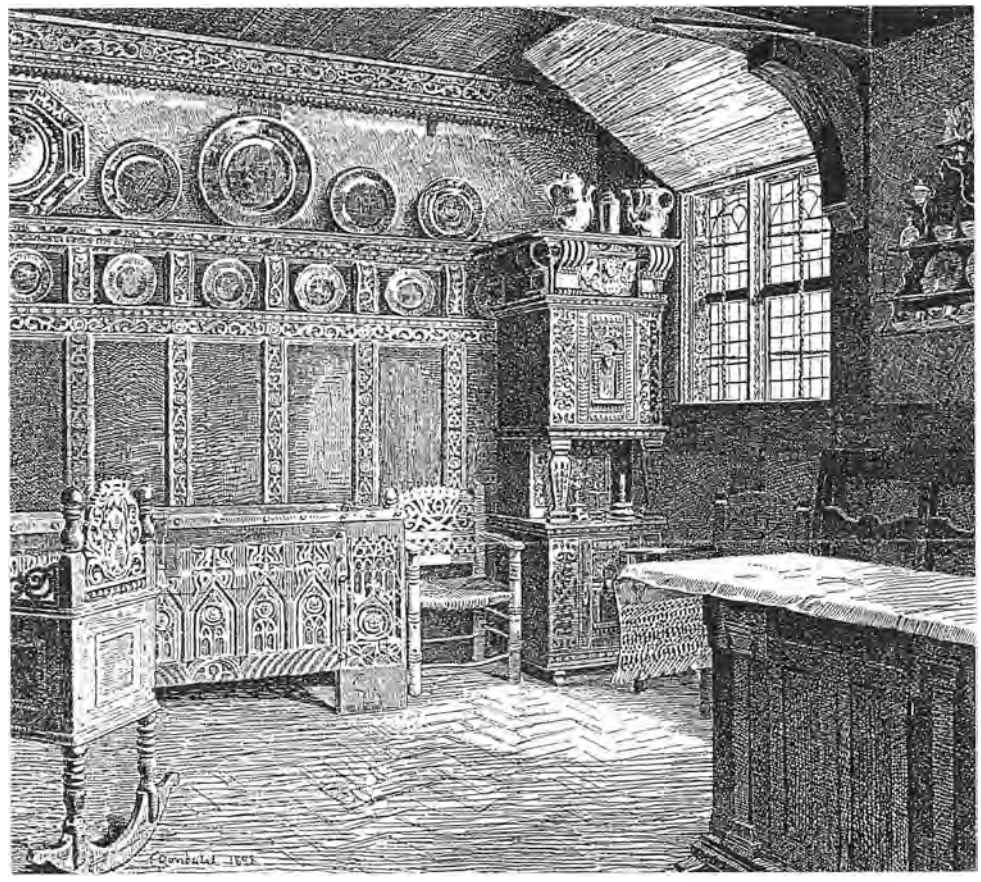

Fig. 9. Peter Heldts »pisel«, som Bernhard Olsen præsenterede den på en udstilling i Dansk Folkemuseum straks efter erhvervelsen. Efter Tidsskrift for Kunstindustri 1898.

Peter Heldt's pisel, *as Bernhard Olsen presented it at an exhibition in the Danish Folk Museum immediately after the purchase.*

I indledningen til artiklen omtaler han det »heldige køb« af Dr. Ulrich Jahns kulturhistoriske samling og nævner, at Jahns hovedformål havde været at samle materiale til to interiører fra Ostenfeld, hvortil kirkebyen i sognet havde leveret det vigtigste materiale. »Panelerne ere fra to af dens gamle Gaarde, Peter Heldts og Jürgen Reimers. Møblerne ere væsenlig fra Sognets fire Byer, Ostenfeld, Vinnert, Vitbæk og Rott, supplerede med Erhvervelser fra Nabobyen Fjold og fra Husums nærmere Omegn. De ere for største Parten udgaaede fra Husums Snedkere eller paavirkede af deres Stilretning. Om disse Interiører gruppere sig en rig Samling af Klædedragter, Indbo, Frembringelser af Husflidskunst, træskaaren og textil, og paa keramiske Sager nær kan det siges, at her med sjælden Dygtighed er tilvejebragt Materialet til en anskuelig Fremstilling af denne ejendommelige, gammeldags Egns huslige Liv og Husflidskunst«.

Artiklen var ledsaget af en tegning af Peter Heldts pisel, således som den var opstillet i Dansk Folkemuseum, og en opmåling, som Bernhard Olsen havde fået lavet af gården på hjemstedet. Olsen besøgte selv Ostenfeld i januar, og der er næppe tvivl om, at han straks efter, at han havde fået Jahns samling tilbudt, har arbejdet med tanken om at udstille de to interiører i deres naturlige omgivelser, som de havde været det i London 1891, vel at mærke denne gang ikke i en kopi af Peter Heldts gård, men i den originale gård, flyttet til det frilandsmuseum, som han havde planlagt.

Fig. 10. Døren fra pisel til diele flankeres af to store femdørs renæssanceskabe fra et snedkerværksted i Husum. De er dateret henholdsvis 1666 og 1698, men kunne stilmæssigt være fra omkring 1600. Foto: Anker Tiedemann 2007.

The door from pisel *to* diele *is flanked by two large five-doored Renaissance cupboards from a cabinetmaker's workshop in Husum. They are dated 1666 and 1698 respectively, but stylistically could be from around 1600.*

Fig. 11. Mens det er renæssancestilen, der præger indtrykket af piselen, så afspejler dørnset en senere tids stil. Bagvæggen dækkes af det rokoko-prægede alkovepanel, som Jahn erhvervede i Jürgen Reimers gård, mens de tre andre vægge efter nordfrisisk skik er beklædt med hollandske fliser. Dørnset blev indrettet i 1787 i et tilbygget korshus. Omtrent ved samme tid fik Peter Heldts gård indrettet et næsten identisk dørns. Foto: Anker Tiedemann 2007.

While it is the Renaissance style that dominates the impression of the pisel, *the* dørns *reflects the style of a later period. The back wall is covered by the Rococo-influenced alcove panel that Jahn acquired in Jürgen Reimer's farm, while the other three walls are clad, in the North Frisian fashion, with Dutch tiles. The* dørns *was furnished in 1787 in an added cross-house. At about the same time Peter Heldt's farm was furnished with an almost identical* dørns.

Som tidligere nævnt lykkedes det ikke for Bernhard Olsen at erhverve denne gård, men i stedet kunne han i 1899 for 600 mark købe Jürgen Reimers gård, hvorfra det andet sæt paneler stammede. Og da Bygningsmuseet ved Kongens Lyngby åbnede i 1901, kunne Ulrich Jahns enestående samling beundres i den rekonstruerede Ostenfeld-gård som gårdens smukt udstyrede pisel og dørns, sådan som Jahn havde tænkt det, da han foretog sine indsamlinger ti år før. Men Ulrich Jahn fik det aldrig selv at se. Han døde året før, blot 39 år gammel. I Berlin havde man naturligt nok svært ved at tilgive Jahn, at han lod sin samling gå ud af landet; det vidnede om alt andet end tysk fædrelandskærlighed, hedder det i en omtale af museet. Man søgte i de følgende år at glemme hans store betydning for museet i Berlin, som først en senere generation af museumsfolk har villet indrømme.

De to interiører fra Ostenfeld må stadig regnes blandt perlerne i Frilandsmu-

Fig. 12. Dørnset kan i modsætning til piselen varmes op med en bilægger, der fyres ude fra dielen. Stolen ved siden af bilæggeren tilhører en særlig Ostenfeld-type, som blev fremstillet i samme form op til midten af 1800-tallet. Flere eksempler på fig. 10. Foto: Anker Tiedemann 2007.

The dørns, *unlike the* pisel, *can be heated with a stove fed from the* diele. *The chair beside the stove belongs to a distinctive Ostenfeld type that was made in the same form up until the mid-19th century. More examples in Fig. 10.*

seets samling. De fortæller et stykke kulturhistorie om velhavende og konservative storbønder i Vestslesvig, som i 1700- og 1800-tallet markerede deres sociale status ved at udstyre deres boliger med fornemme paneler og omgive sig med rigt udskårne møbler, som i stor udstrækning har fastholdt ældre stilformer, der hører hjemme i gotikken og renæssancen.

Men som denne artikel viser, kan de også fortælle en anden historie, som ikke er mindre spændende. De åbner for et indblik i den borgerlige kultur ved udgangen af 1800-tallet, og de fortæller om det, der skete, da folkekulturen blev opdaget, og dens produkter blev efterspurgt af samlere, udstillinger og museer for deres kunstneriske og nationale værdier. Historien om Jahns samling og dens lange

odyssé fra Ostenfeld til Sorgenfri viser bl.a., hvorledes de indsamlede genstande tillægges skiftende betydning alt efter den sammenhæng, hvori de udstilles. Da de første gang blev vist frem i en kopi af Ostenfeld-gården i London 1891, blev gården set som en hilsen fra angelsaksernes gamle hjemsted og et vidnesbyrd om slægtskabet mellem englændere og tyskere. Hjemme på museet i Berlin, hvor vi mødte de to »slesvig-holstenske« interiører i vejlederen fra 1895, var de sammen med en model af gården fra Ostenfeld udtryk for gammel nedertysk byggeskik og for tysk bondekultur i det dansk-tyske grænseområde. En særlig rolle fik i den sammenhæng det renæssanceprægede inventar i piselen, da renæssancen på den tid blev lanceret som det nye tyske kejserriges nationale stilart.

At Ostenfeld-gården på Frilandsmuseet indgik i et nationalpolitisk projekt er der ikke tvivl om; det har Bernhard Olsen selv givet udtryk for. Når de fire bygninger, som museet omfattede i 1901, alle kom fra tabte landsdele, så var det ikke blot, fordi man her kunne finde de mest primitive hustyper, men også, »fordi Ungdommen her skal belæres om alt det, der en Gang har hørt til Danmark, fæstne Mindet om det tabte og bane Vejen for den aandelige Samling af det spredte, der er den eneste Form for en Generobring, som jeg kan øjne«.

Men hvorfor blev det tabte Slesvig repræsenteret med en decideret tysk gårdtype? Det spillede utvivlsomt en rolle, at den kom fra et tysktalende område længst mod syd, hvor der engang havde været talt dansk. Men først og fremmest kunne Bernhard Olsen bruge gården i det kulturhistoriske projekt, som gik ud på at vise boligens udvikling. Den store diele, hvor mennesker og husdyr levede sammen, og hvor ilden flammede fra et ildsted på gulvet, skulle vise det ældste stadium i boligudviklingen. At de finere stuer, piselen og dørnset, som var føjet til det store fællesrum, takket være Ulrich Jahns samling kunne vise smukke eksempler på tidlige møbelformer, passede ligeledes fint ind i den kulturhistoriske udviklingslinje, som museet skulle anskueliggøre.

LITTERATUR

Charles Lowe: Four National Exhibitions in London and their Organiser. London 1892.

Peter Michelsen: Ostenfeldgården på Frilandsmuseet. København 1976.

Bernhard Olsen: Peter Heldts Pesel og dens Indbo, i: Tidsskrift for Kunstindustri 1898.

Holger Rasmussen: Bernhard Olsen. Virke og værker. København 1979.

Mette Skougaard: Ostenfeldgården og den dansk-tyske strid om den nationale arv, i: B. Stoklund red. Kulturens nationalisering. København 1999.

Ulrich Steinmann: Die Entwicklung des Museums für Volkskunde von 1889 bis 1964, i: 75 Jahre Museum für Volkskunde 1889-1964. Berlin 1964.

Ulrich Steinmann: Gründer und Förderer des Berliner Volkskunde-Museums, i: Staatliche Museen zu Berlin. Forschungen und Berichte Bd. 9. Kulturhistorische Beiträge. Berlin 1967.

Bjarne Stoklund: Etnologien, folkemuseerne og kampen om de nationale symboler, i: Folk og Kultur 1997.

Bjarne Stoklund: Between Scenography and Science. Early Folk Museums and their Pioneers, i: Ethnologia Europaea 33:1, 2003.

Martin Wörner: Vergnügung und Belehrung. Volkskultur auf den Weltausstellungen 1851-1900. Berlin 1999.

SUMMARY

London – Berlin – Leipzig – Copenhagen

Two museum interiors and their long journey from Ostenfeld to Sorgenfri

When Bernhard Olsen opened his Museum of Buildings in Kongens Lyngby in 1901 he had two 'hot items': the Twin Farm from Scania and "the Saxon Smokehouse" from Ostenfeld in South Schleswig. The acquisition of the latter farm had not been unproblematical. The first building Bernhard Olsen had picked was bought from under his nose by the Germans and moved to Husum, but he succeeded in buying another that was almost as good. He already had a considerable collection of furniture from the region as well as two sets of wall panels. One came from the farm he had looked at first, the other from the one he eventually bought. However, both panels were fitted in as the *pisel* (large room) and *dørns* (living room) in the reconstructed "Saxon house" that Olsen was able to open in 1901. The furniture and the two panels came from the so-called Jahn Collection which the museum had acquired a few years earlier.

This article is about the creator of that collection, Ulrich Jahn (1861-1900) and the collection from Ostenfeld. Jahn was the driving force behind the folk museum (today the *Museum europäischer Kulturen*) which the famous physician Rudoph Virchow had created with Swedish inspiration in 1889 in Berlin. However, Jahn gave up the everyday work at the museum at an early stage in order to collect objects for the large exhibitions so loved by the age. The two interiors that he had acquired in Ostenfeld were first used as rooms in a copy of an Ostenfeld farm which he had made for a German Exhibition in London in 1891. This whetted his appetite for creating an even larger complex, and the result was "The German Village" with castle, village hall and several regionally typical farms at the World Exhibition in Chicago in 1893.

The two Ostenfeld interiors were not used in Chicago, but we find them again in the Berlin museum's guide from 1895, where they form part of the permanent exhibition, but as a special permanent loan marked "the London collection". Two years later, however, Jahn appeared in Copenhagen and offered the collection to Bernhard Olsen. In the meantime he had fallen out with the museum management in Berlin and had started up as an antique dealer in London. He had withdrawn the "London collection" with the two interiors from the museum in Berlin and deposited them in the Grassi Museum in Leipzig. There they were bought by Bernhard Olsen for 10,000 marks and, as we have seen, were used in the Ostenfeld Farm at the Danish Open Air Museum.

The story of the Ostenfeld Farm and the Jahn Collection is fascinating in itself, but at the same time it sheds light on what was happening in Europe in the cultural area in the years around 1900: the creation of new museum and presentation forms, the role of the great exhibitions, the 'plundering' by museums and private collectors of certain areas of Europe where the folk culture was considered particularly 'national' and valuable. It also shows how the same objects, exhibited in London, Berlin and Copenhagen, could be assigned quite different meanings.

Bevaring af Nydamfundet
– før, nu og for eftertiden

AF POUL JENSEN, INGER BOJESEN-KOEFOED, DAVID GREGORY, ANNE CHRISTINE HELMS, HENNING MATTHIESEN, FLEMMING RIECK, EVA SALOMONSEN, KRISTIANE STRÆTKVERN OG BIRGIT SØRENSEN

Den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring blev oprettet i 1807 og havde i sit kommissorium tre opgaver: 1) at søge at bevare »de hist og her i landet adspredte monumenter og mærkværdige steder«, 2) »at drage omsorg for at mindre oldsager blev samlet og ordnet i et offentligt museum«, og 3) »at udarbejde beskrivelser og bekendtgørelser for begge slags oldtidsminder«. Dette er, som beskrevet andetsteds i denne bog, baggrunden for Nationalmuseets 200 års fødselsdag i år.

Fig. 1. Nydam ligger i smukke omgivelser nær Alssund i Sønderjylland. De rigeste fund er gjort i kanten af mosen lige foran huset. I dét hus boede arbejdsmand Poul Hansen Adam, som holdt øje med Nydamfundet for Conrad Engelhardt.

Nydam Bog lies in beautiful surroundings near Als Sound in southern Jutland. The richest finds were made at the edge of the bog just in front of the house. This was where the labourer Poul Hansen Adam lived and kept an eye on the Nydam Find for Conrad Engelhardt.

Få institutioner har en kontinuitet på 200 år, og endnu færre kan udnytte den lange historie fuldt ud, men for et museum er kontinuitet og lange tidsperspektiver en stor fordel. Genstande og arkivalier er bevaret fra alle 200 år på Nationalmuseet og kan indgå i nutidens forskning og formidling. Moderne metoder kan kaste nyt lys over tidligere indkomne genstande, deres funktion og beskaffenhed, og der kan igangsættes forskningsprojekter med lange tidshorisonter, i forvisning om at de vil blive fulgt op i fremtiden.

Den store tidsdybde i samlingerne og kontinuiteten i indsatsen ses tydeligt i museets arbejde med Nydamfundet, et stort offerfund fra jernalderen. De første udgravninger i Nydam blev foretaget i 1859 af arkæologen Conrad Engelhardt, og Nationalmuseet har siden gravet i mosen med jævne mellemrum, senest i årene 1989-97. Der er gennem årene udgravet over 20.000 genstande, uden at fundet er udtømt. Så mange genstande giver særlige udfordringer, og det har givet anledning til løbende at udvikle og forbedre metoderne til udgravning, håndtering, registrering og konservering.

Konservering af arkæologiske genstande var en helt ny disciplin i 1850'erne, og de mange oldsager fra Nydam har gennem årene ført til omfattende forskning for at udvikle optimale konserveringsmetoder. Kun omkring 10% af den tidligere jernaldersø i Nydam er udgravet, og de seneste år har fokus været på at kortlægge, overvåge og beskytte de oldsager, som fortsat ligger i mosen. Der forskes i bevaring på stedet (*in situ*) for at sikre fundets fremtid, så selv om der ikke graves i Nydam for tiden, er der fortsat en livlig aktivitet og international interesse omkring stedet.

Nydamprojektet er allerede udførligt omtalt i artikler i Nationalmuseets Arbejdsmark 1991 og 1999. Her rapporteres om de mange nye fund og iagttagelser, som er gjort i den sønderjyske offermose. Den samlede fundmængde fra Nationalmuseets Nydamprojekt er under videnskabelig bearbejdning, og resultaterne præsenteres i løbet af de kommende år.

De arkæologiske undersøgelser i mosen har bl.a. omfattet lokalisering og genudgravning af Conrad Engelhardts gamle skibsfelter og disses nærmeste omgivelser, hvor bl.a. Nydambåden er fundet. Mange tusinde fragmenterede trægenstande er bjærget fra den omgravede jord i 1800-tallets udgravningsfelter, men trods store sekundære beskadigelser er det lykkedes at sammenføje mange stykker og således øge informationsværdien af de enkelte oldsager. Det er let at forstå, at Engelhardts udgravninger i en våd mose, hvor der har været begrænsede muligheder for at bortlede det vand, som hastigt er strømmet til fra omgivelserne, har ført til, at skrøbelige oldsager er blevet beskadiget, og at enkeltgenstande er blevet overset.

Derimod er de vekslende bevaringsforhold i de urørte moselag vanskeligere at forklare. Her støder arkæologerne på stærkt korroderede jerngenstande, som ligger side om side med andre jerngenstande, som tilsyneladende er helt velbevarede. Her findes flotte trægenstande kun få centimeter under stærkt nedbrudte brædder og stager. At kærpadderokkens underjordiske rødder (rhizomer) er en latent og alvorlig trussel mod mosens trægenstande, er klart belyst ved såvel ar-

Fig. 2. Nydam 1995. Udgravningsfelt med et virvar af spyd- og lansestager, skjolde og skibsdele i udgravningen. Foto: Per Poulsen, Nationalmuseet.

Nydam 1995. A confusion of spear and lance shafts, shields and ship parts lying haphazardly in the excavation.

kæologiske som botaniske undersøgelser, men er det muligt at kortlægge og forklare de mere komplicerede sammenhænge mellem gode og dårlige bevaringsforhold i Nydam? Kan de tilbageblevne oldsager i mosen bevares på stedet i fremtiden til glæde for fremtidens arkæologer, som må formodes at have bedre udgravnings- og dokumentationsmetoder, end vi har i dag? Eller er truslerne mod fundene så alvorlige, at der må foretages yderligere gravninger i mosen? Det er spørgsmål af denne art som arkæologerne stiller, og som Nationalmuseets »*in situ*«-gruppe forsøger at besvare.

Da Engelhardt i 1859 foretog sin første udgravning i Nydam, havde erfaringer allerede vist, at metallerne korroderede, så snart de blev optaget, og at genstande af organiske materialer som f.eks. træ, tekstil og læder skrumpede eller smuldrede ved udtørring. For alle typer af genstande er det derfor nødvendigt at kunne kontrollere konserveringsforløbets delprocesser: *opbevaring, afrensning, pakning og konservering,* der vil blive gennemgået i det efterfølgende.

Engelhardt gravede tre sæsoner i Nydam – i 1859, 1862 og sidste gang i 1863. De mange udgravninger førte til, at Engelhardts metoder og håndtering af de mange fund blev forbedret. Han korresponderede med kolleger, heriblandt C. F. Herbst på Oldnordisk Museum, der var opmærksom på, at korrekt pakning og opbevaring var af afgørende betydning for nyudgravede træoldsagers bevaring. Herbst

skriver »*Om Bevaring af Oldsager af Træ fundne i Tørvemoser*« i Antiquarisk Tidsskrift 1861 bl.a.: »Ved en af mig i sommeren 1859 paa Museets Vegne foretagen Gravning i den saakaldte Viemose blev mange Træ-Oldsager, saasom Landseskafter, Pileskafter, en Bue, Stykker af en Baad m.m. fundne og derefter oversendte til Kjøbenhavn. For at forebygge at de indtørrede, hvorved deres Udseende og Form vilde forandres, bleve de forsendte i Trækasser, fyldte med meget fugtig Tørvejord«.

Siden Engelhardt forlod Nydam i 1863, har der været flere mindre gravninger. Ved en nødgravning i 1984 blev der bl.a. optaget omkring 1.500 meget nedbrudte genstande. Fra 1989 til 1999 blev der hjemtaget 15.000 vanddrukne oldsager af træ og 1.600 metalgenstande. Mere end 120 år efter at Engelhardt forlod mosen, var det stadig en teknisk, økonomisk og logistisk udfordring at grave i mosen. Håndtering af så store mængder nedbrudte oldsager kræver god planlægning og opfølgning hele vejen, fra genstandene eksponeres i felten og frem til, at de er konserveret og tilgængelige for arkæologer og publikum. I Nydam var genstandene så mange og så nedbrudte, at konservatorerne rykkede ud i felten med afrensningsværktøj, pakkematerialer, registreringscomputer og andre nødvendigheder. Der blev opstillet en skurvogn til konserveringsarbejdet, en vaskeplads og et telt, hvori dokumentationen kunne foregå.

For at hindre udtørring blev trægenstandene i udgravningsfeltet sikret med våde klude og plastic, suppleret med et sprinkleranlæg. På vaskepladsen blev mosejor-

Fig. 3. Vaskeplads i Nydam. Træ- og metalgenstande renses for tørv og gytje med blød pensel under rindende vand, så genstandene klargøres til efterfølgende tegning, registrering og pakning til konservering.

Washing area in Nydam. Wood and metal objects are cleaned of peat and gytja with a soft brush under running water, so the objects are prepared for subsequent drawing, registration and packing for conservation.

den fjernet, og hermed fremkom fx runer, bemaling og andre detaljer, som var svære at få øje på i udgravningen. For at undgå unødig håndtering og sikre oldsagerne frem til konservering, indførte man nye pakkemetoder. Træoldsagerne blev svejset ind i perforeret plasticfolie, som tillader både vand og konserveringsvæske at trænge ind i træet. Metoden sikrer, at alle genstande er synlige efter indpakning, og alle løsdele holdes samlet. Sammen med genstanden er ligeledes pakket en mærkeseddel med genstandens udgravningsnummer.

Spyd- og lansespidser af jern var blandt de hyppigste metalfund i Nydam. De krævede en hurtig og sikker pakkemetode for at undgå unødig korrosion. I løbet af 1980'erne havde Bevaringsafdelingen udviklet en metode til vakuumpakning af metaloldsager. Denne metode blev med succes forbedret i forbindelse med Nydamgravningerne i 1990'erne. De rensede oldsager blev anbragt i alkohol for at fjerne vandet. Hvert objekt blev derpå svejset ind i en særlig type plasticpose, som blev fyldt med argon – en gasart, som fortrænger ilten og sikrer et passivt miljø indtil konservering.

Ligesom ved Engelhardts udgravninger gav hver sæson i felten nye erfaringer, og metoderne raffineredes gradvist. Efterhånden som gravningerne og genstandsmængderne tiltog i omfang, blev der anskaffet en kølecontainer, hvori genstandene kunne opbevares køligt og fugtigt. Efter gravesæsonen blev containeren med de mange oldsager fragtet til Bevaringsafdelingen i Brede, så genstandene kunne blive konserveret. Alle oplysninger fra feltarbejdet blev registreret i en database, der siden blev brugt til dokumentation af den videre behandling.

Engelhardt var stærkt interesseret i problemerne omkring selve konserveringen af oldsagerne. At de mange mosefund af organiske materialer stadig findes i samlingerne, skyldes antagelig hans erfaringsudveksling med C. F. Herbst, der havde fundet på at koge oldsagerne i opløsninger af alunsalte i vand.

»Da Træsagerne ved Optagelsen af Mosen vare i en svampelignende Tilstand og fyldte med Mosevand, bestod Vanskeligheden nemlig i at udfinde et Stof, som paa samme Tid kunde fortrænge Mosevandet fra Træets Porer og udfylde disse med en størknende Masse, der kunde forhindre Træet fra ved Tørring at skrumpe ind. Endelig lykkedes følgende Fremgangsmaade. Træsagerne bleve, strax efterat de vare optagne af Kasserne med den fugtig holdte Tørvejord i og efterat de vare rensede ved Afvaskning, nedlagte i store dertil indrettede Blikkar, i en varm stærk Opløsning af Alun i Vand, og kogtes heri omtrent et Par Timer. Efterat Træsagerne vare fuldkomment tørrede, hvortil behøvedes en temmelig lang Tid, bleve de, for at forebygge den skadelige Indvirkning af Luft og Fugtighed paa Alunen, overstrøgne med kogende renset Linolie«.

Nydambåden, der blev udgravet i 1863, fik ingen egentlig konservering, men blev allerede vinteren efter udgravningen samlet og opstillet i våd tilstand. Båden og de konserverede genstande kan stadig ses på Gottorp Slot i Slesvig og på Nationalmuseet.

Da Nationalmuseets Bevaringsafdeling i begyndelsen af 1990'erne i stigende omfang modtog genstande fra Nydam, var alunmetoden og dens efterfølger, glycerin-

Fig. 4. VELUX-frysetørringsanlægget under fyldning med PEG-imprægnerede Nydam-trægenstande (lanseskafter, pile, skjolde og bådtræ). På hylden, der er ca. 15 m², ligger omkring 500 genstande i ét lag. Frysetørringen varer tre til fire måneder. Foto: Roberto Fortuna, Nationalmuseet.

The VELUX freeze-drying unit with Nydam wooden objects (lance shafts, arrows, shields and boat timbers). On the shelf, which is around 15 m², lie some 500 objects in one layer. The freeze-drying lasts between three and four months.

metoden, for længst opgivet på grund af deres fugtfølsomhed. De mange og særprægede genstande krævede en ny tilgang til konserveringen. Som på Engelhardts tid blev det faglige netværk taget i brug, og internationale kollegers gode erfaringer med imprægnering i Polyethylenglycol (PEG) og vakuumfrysetørring blev afprøvet. Et mindre anlæg blev anskaffet, metoden gav gode resultater, og der blev søgt om midler til en stor frysetørringstank, som stod klar i 1996. Den 8 meter lange tank er 2 meter i diameter, kammeret kan fryse ned til -35°C og holde et tryk

A

B

Fig. 5. A. Net udgravet af Conrad Engelhardt konserveret med kautsjuk, bivoks, harpiks og kogt valmueolie.
B. Net udgravet i 1993. Konserveret med PEG og frysetørret. Begge net er fremstillet af lindebast. Foto: Roberto Fortuna, Nationalmuseet.

A. Net excavated by Conrad Engelhardt, conserved with caoutchouc, beeswax, resin and boiled poppy oil.
B. Net excavated in 1993. Conserved by PEG impregnation and freeze-drying. Both nets are made of lime bast and fixed on an underlay.

på 0,2 mbar. Tanken er den største til arkæologisk konservering i Europa og kan rumme mellem 400 og 600 genstande i en proces, der varer omkring 4 måneder. Indførelse af metoden og frysetørringsanlægget mangedoblede konserveringskapaciteten. Trægenstande fra Nydam er alle særdeles nedbrudte og kan kollapse i frysetørringsprocessen, hvis der ikke er fuld kontrol over konserveringsprocessens parametre (imprægneringsmidler, træ, vand og udstyr). Selv om konserveringen udadtil kan ligne masseproduktion, er metoden løbende udviklet og processerne tilpasset de enkelte genstandskategorier.

Der er kun bevaret meget lidt tekstil fra Engelhardts udgravninger i Nydam. Under omtalen af Nydambåden nævner han: »Mellem Plankerne, hvor de dække hinanden, er der tættet med uldent Tøi og en beget klæbrig Masse«. De fundne tekstiler var alle af uld, eftersom bevaringsforholdene for hør, nælde og silke er dårlige i mosen. Engelhardt skriver, at »Tougværk og Snore af Bastsnoninger ere hyppig iagttagne«, men det fornemmes, at disse stykker ikke blev opfattet som genstande. Tovværk er kun bevaret fra de gamle gravninger, når det har indgået som en del af en genstand af et andet materiale. Fra Engelhardts gravninger har vi i dag bevaret et stykke af et net fremstillet af bast. Et lignende net blev udgravet i 1993. Dette er konserveret med PEG og frysetørret og, som på Engelhardts tid, monteret på et bærende underlag. Ud over nettet findes en fin og varieret samling tovværk fra udgravningerne i 1990'erne.

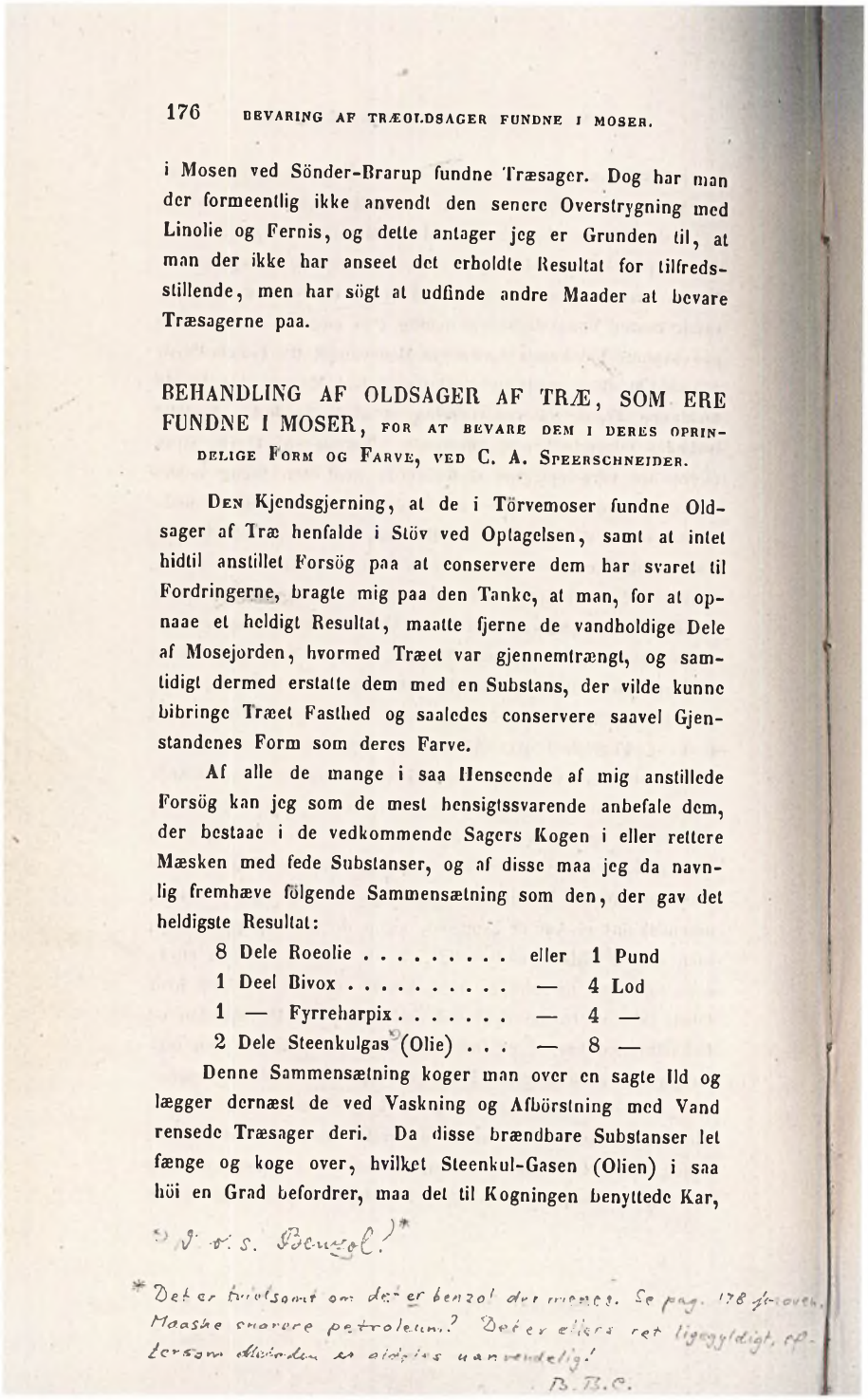

176 BEVARING AF TRÆOLDSAGER FUNDNE I MOSER.

i Mosen ved Sönder-Brarup fundne Træsager. Dog har man der formeentlig ikke anvendt den senere Overstrygning med Linolie og Fernis, og dette antager jeg er Grunden til, at man der ikke har anseet det erholdte Resultat for tilfredsstillende, men har sögt at udfinde andre Maader at bevare Træsagerne paa.

BEHANDLING AF OLDSAGER AF TRÆ, SOM ERE FUNDNE I MOSER, FOR AT BEVARE DEM I DERES OPRINDELIGE FORM OG FARVE, VED C. A. SPEERSCHNEIDER.

DEN Kjendsgjerning, at de i Törvemoser fundne Oldsager af Træ henfalde i Stöv ved Optagelsen, samt at intet hidtil anstillet Forsög paa at conservere dem har svaret til Fordringerne, bragte mig paa den Tanke, at man, for at opnaae et heldigt Resultat, maatte fjerne de vandholdige Dele af Mosejorden, hvormed Træet var gjennemtrængt, og samtidigt dermed erstatte dem med en Substans, der vilde kunne bibringe Træet Fasthed og saaledes conservere saavel Gjenstandenes Form som deres Farve.

Af alle de mange i saa Henseende af mig anstillede Forsög kan jeg som de mest hensigtssvarende anbefale dem, der bestaae i de vedkommende Sagers Kogen i eller rettere Mæsken med fede Substanser, og af disse maa jeg da navnlig fremhæve följende Sammensætning som den, der gav det heldigste Resultat:

8 Dele Roeolie	eller	1	Pund
1 Deel Bivox	—	4	Lod
1 — Fyrreharpix	—	4	—
2 Dele Steenkulgas (Olie) . . .	—	8	—

Denne Sammensætning koger man over en sagte Ild og lægger dernæst de ved Vaskning og Afbörstning med Vand rensede Træsager deri. Da disse brændbare Substanser let fænge og koge over, hvilket Steenkul-Gasen (Olien) i saa höi en Grad befordrer, maa det til Kogningen benyttede Kar,

D. V. S. Benzol!*

* Det er truelsomt om det er benzol der menes. Se pag. 178 foroven. Maaske snarere petroleum? Det er ellers ret ligegyldigt, ofte[r]som Oliearten er aldeles unævnelig!
B. B. C.

Fig. 6. Castellan A. Speerschneiders opskrift på metalkonservering ved hjælp af olie, voks og harpiks. Opskriften blev oprindelig publiceret i *Antiquarisk Tidskrift*, Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab 1858-60.

Castellan A. Speerschneider's recipe for metal conservation with the aid of oil, wax and resin. The recipe was originally published in Antikvarisk Tidsskrift, *Royal Society of Northern Antiquaries, 1858-60.*

»Rustent Jern er det værste, man kan have med at gjøre, af alle de Materialer, hvoraf Oldsager ere forarbejdede …«, skriver C. F. Herbst i 1860. Der findes ingen optegnelser fra Engelhardts hånd om, hvordan metaloldsagerne fra Nydam-udgravningerne blev konserveret. Vi har dog en viden om mulige fremgangsmåder, idet flere personer på den tid eksperimenterede med forskellige metoder og publicere-

de deres opskrifter og resultater. Breve fra datiden viser, at der bestod et »fagligt netværk« mellem kolleger i Danmark, Tyskland og Sverige.

I 1850'erne var den gængse metode at koge jernoldsagerne i stearin. Senere opgives metoden helt, og der eksperimenteres med forskellige vokser, lakker og opløsningsmidler. Jernoldsagerne fra Engelhardts Nydam-udgravninger har sandsynligvis fået forskellige behandlinger. En metode, der var anvendelig til såvel træsom metalgenstande, hvor genstandene blev kogt i voks og olier, blev publiceret i 1861 af en bekendt af Engelhardt, Castellan Speerschneider på Glücksborg Slot i Slesvig, se fig. 6. Generelt var jernoldsagerne fra Engelhardts udgravninger i god bevaringstilstand, og behandlingen med lakker og vokser har været tilstrækkelig til at beskytte jernsagerne frem til i dag.

Skønt der senere er udviklet flere konserveringsmetoder til jernoldsager, valgte konservatorerne også i 1990'erne at »massekonservere« de mange spyd-, lanse- og pilespidser ved i princippet at benytte samme fremgangsmåde som på Engelhardts tid – nemlig imprægnering i voks. Jernoldsager blev udtørret i flere bade med ren alkohol. Efterfølgende blev de anbragt i et varmeskab under vakuum for yderligere udtørring og i samme proces nedsænket i smeltet mikrokrystallinsk voks for at sikre fuldstændig indtrængning af voksen i overfladens revner og sprækker. Denne rutinebehandling frigav ressourcer til bronze- og sølvgenstande, som krævede minutiøs afrensning under mikroskop. Overfladerne på disse genstande blev behandlet med en beskyttende syntetisk lak.

Knive, spydspidser og sværdskeder udgjorde et særligt problem, da de var fremstillet af både metal og træ, som ikke kunne skilles ad. Udfordringen var at finde en metode, der tilgodeså begge materialer i én og samme proces. Løsningen lå i en nyudviklet metode, hvor vandet erstattes med opløsningsmidler. Stabiliseringen blev foretaget med mikrokrystallinsk voks. Metoden er meget hurtig, hvilket blev bevist, da der kom bud om, at Hendes Majestæt Dronning Margrethe ville aflægge Nydamudgravningen et besøg. Ved den lejlighed kunne man vise Dronningen en færdigkonserveret pil, der blot en uges tid tidligere var blevet udgravet i mosen. Metoden anvendes kun til mindre genstande på grund af opløsningsmidlernes farlighed.

Udgravningerne fra 1989 til 1999 omfattede kun 10% af den tidligere jernaldersø, men resulterede i mere end 16.000 genstande. Selv om der foregik en løbende udvikling af konserveringsmetoder, risikerede man at drukne i genstande til konservering, hvis udgravningerne i Nydam blev fortsat. I 1997 begyndte Bevaringsafdelingen og Nationalmuseets Marinarkæologiske Forsknings-center derfor at undersøge mulighederne for at bevare resten af fundet på stedet (*in situ*) til kommende generationer af arkæologer.

Allerede Engelhardt havde problemer med at kunne nå at konservere alle de genstande, der blev gravet op. I september 1863 havde han egentlig stoppet udgravningerne for sæsonen, men fik så besked om, at den arkæologiinteresserede kong Frederik 7. ville besøge Nydam for at grave. Kongen ankom den 27. oktober og udgravede – sammen med 10 arbejdsfolk – en 28 alen lang fyrretræsbåd. På grund af pladsmangel på museet blev fyrretræsbåden ikke transporteret til museet i Flensborg, men blev efterladt på en tilstødende mark tildækket med mosejord.

Her led den en krank skæbne, idet en gruppe soldater fra den prøjsiske hær huggede den op, og stumperne blev efterfølgende brændt.

Historien illustrerer en vigtig pointe: Hvis man vælger at lade et arkæologisk fund ligge til fordel for fremtidens arkæologer – eller bare til næste gravesæson – i stedet for at udgrave og konservere det, er det et uomtvisteligt krav, at fundet skal ligge sikkert og beskyttet mod hastig nedbrydning. Når arkæologerne en dag beslutter at udgrave mere af fundet for at få svar på deres spørgsmål, skulle det nødigt vise sig, at alle oldsagerne er gået til i mellemtiden. Det skal derfor vurderes nøje, om det er forsvarligt at lade tingene ligge *in situ*.

For at kunne foretage en sådan vurdering på et kvalificeret grundlag skal der ses på flere aspekter: Fundområdet skal afgrænses, dvs. hvor ligger genstandene, som skal bevares. Det skal præcist klarlægges, hvad der skal bevares, dvs. hvilke materialer drejer det sig om, og hvordan deres tilstand er i dag. Endelig skal det vurderes, om der er trusler mod fundet, og hvordan de kan imødegås.

Moderne geofysiske metoder er blevet anvendt i Nydam til at kortlægge afgrænsningen af genstande i den tidligere jernaldersø. I et samarbejde mellem Nydam Selskabet, Rambøll og Nationalmuseet blev et større område undersøgt i 1999 med magnetometer – i praksis en avanceret metaldetektor. Resultaterne er vist som røde prikker i fig. 7. En nærmere undersøgelse af disse »prikker« viste, at hovedparten ikke var arkæologiske fund, men derimod moderne metalgenstande som f.eks. hestesko. Nye geofysiske undersøgelser med mere følsomt udstyr blev foretaget i 2004-05 i samarbejde med forskere fra York og Sheffield Universiteter i England. Indtil videre er to tredjedele af jernaldersøen blevet opmålt med udstyret, og resultaterne er bekræftet gennem prøveudgravninger i foråret 2007.

For de områder, hvor der ligger genstande – bl.a. ved Engelhardts gamle udgravningsfelt og omkring udgravningsfeltet fra 1991 til 1997 – skal det vurderes, om genstandene ligger trygt og godt i mosen, eller om de er truet. Spørgsmålet har været grebet an på tre måder:

1. Kortlægning af de udgravede genstandes nuværende bevaringstilstand for at undersøge, om bevaringstilstanden er afhængig af fx fundsted eller udgravningstidspunkt.
2. Vurdering af den nuværende nedbrydningshastighed ved at sætte prøver af frisk træ og nyt metal ned i mosen og følge dem over tid.
3. Måling af udvalgte miljøparametre, såsom ilt, pH, næringssalte og vandstand, i området for at kunne sammenligne forskellige fundområder og for at udnytte den viden, der allerede findes om materialers opførsel i forskellige miljøer.

Bevaringstilstanden kan kortlægges ved hjælp af forskellige naturvidenskabelige metoder. Ud fra en viden om nedbrydningsmekanismer for de forskellige materialer kan man vurdere sandsynligheden for yderligere nedbrydning under de nuværende miljøforhold i Nydam. Fx er der observeret en meget stor variation i bevaringstilstanden for træ afhængigt af funddybden. Overfladen på nogle af de undersøgte genstande var beskadiget, og i samarbejde med zoologer fra Københavns Universitet er det påvist, at genstandene er blevet angrebet af insekter, alle-

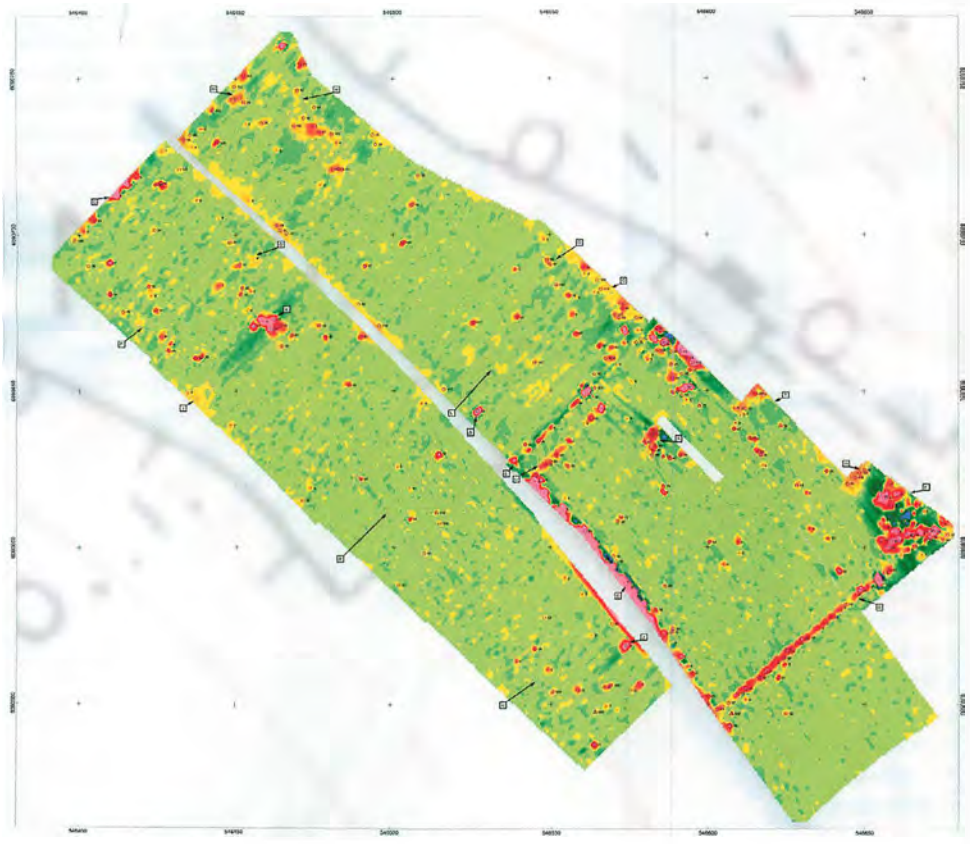

Fig. 7. Grafisk fremstilling af områder i Nydam, hvor der ved hjælp af magnetometer er fundet tegn på anomalier i jordens magnetiske felt. Anomalierne, markeret med rødt, kan være tegn på koncentrationer af metalgenstande. De mest interessante områder er blevet undersøgt ved udgravning i 2007, samtidig med at der er foretaget nye magnetometermålinger. Grafik: Rambøll.

Graphic representation of areas in Nydam where indications of anomalies, shown in red, in the magnetic field in the soil were found with a magnometer. The anomalies may be a sign of concentrations of metal objects. The most interesting areas have been investigated in an excavation in 2007, and new magnetometric reading taken.

rede dengang genstandene blev ofret i søen og lå ubeskyttet, inden de gik til bunds og blev endeligt indlejret. Arkæologisk set er genstandene dårligt bevaret, fordi man har mistet en del af overfladen og dermed eventuelle bearbejdningsspor. Mikroskopisk og kemisk analyse af træ fra de forskellige fundlag i Nydam viser, at alle undersøgte genstande er blevet nedbrudt af bakterier og svampe, og at alle letomsættelige sukkerstoffer (cellulose) i træet er forsvundet. Under de nuværende miljøforhold sker der ikke yderligere nedbrydning fra hverken insekter eller svampe, men til gengæld vil effekten af en vandstandssænkning være dramatisk. I samarbejde med forskere fra Uppsala Universitet er effekten af vandstandssænkning på trægenstande simuleret, og det viser sig, at hvis vandstanden falder, kan genstandene hurtigt nedbrydes af aggressive svampe, der lever i miljøer med tilstrækkelig ilt.

De samme tendenser kan ses ved metalgenstande, selv om nedbrydningsprocesserne er vidt forskellige fra dem, der nedbryder træ. Fig. 9 viser to lansespidser, som blev fundet få meter fra hinanden. Den ene er i en flot tilstand, hvor man kan se selv den mindste overfladedetalje, mens den anden er mere nedbrudt. Når man kigger på en nedbrudt lanse, er det imidlertid svært at vurdere, om den er ved at gå til, eller om det i virkeligheden er en gammel skade, man ser – i princippet kan nedbrydningen være sket inden indlejring i mosen. Her kan man desværre ikke se efter spor fra insekter ligesom ved træet. I stedet er der blevet udviklet en metode til vurdering af bevaringstilstand ud fra røntgenbilleder, hvor den oprindelige overflade og korrosionsdybden kan bestemmes, selv om genstanden er dækket af

Fig. 8. Lanseskafter. På overfladen af trægenstande fra de øvre fundlag ses ofte tegn på billegnav. Undersøgelser på Institut for Økologi, Det Biovidenskabelige Fakultet på Københavns Universitet har vist, at begnavningen ofte skyldes bolværksbiller. Genstande fra de nedre fundlag, der hurtigt er blevet indlejret i mosens beskyttende miljø, har en intakt overflade, hvor der kan ses detaljer som fx indridsede runer.

Spear shafts. On the surface of wooden objects from the upper find layers one often sees signs of beetle-gnawing. Investigations at the Department of Ecology, Faculty of Life Sciences at Copenhagen University, have shown that the gnawing was often the work of wharf borers. Objects from the lower find strata, which were quickly embedded in the protective environment of the bog, have an intact surface.

Fig. 9. To jernlansespidser med forskellig nedbrydningsgrad. Den uens bevaringstilstand skyldes forskelle i miljø- og indlejringsforhold. Foto: Roberto Fortuna, Nationalmuseet.

Two iron lance heads with different degrees of decomposition. The different states of preservation are due to differences in environmental and depositional conditions.

korrosionsprodukter. Bevaringstilstanden kan dernæst sammenholdes med det præcise fundsted for genstanden og med udgravningstidspunktet. Specielt undersøges, om der er sket en accelereret nedbrydning i moderne tid, ved at sammenligne genstande udgravet i 1990'erne med genstande udgravet af Engelhardt i 1859-63. Det er en af fordelene ved Nationalmuseets lange historie, der umiddelbart gør det muligt at sammenholde genstande og arkivalier fra forskellige århundreder. Sammenligningerne tyder i øvrigt på, at det meste af nedbrydningen af metallet

Fig. 9. Måling af iltprofiler i Nydam. Iltkoncentrationen måles med et specialudviklet spyd, der kan føre mikrosonder ned i tørv og gytje, uden at der foregår en forurening med ilt fra overfladen.

Measurement of oxygen profiles in Nydam. The oxygen concentration is measured with a specially developed spear which can guide microprobes down into the peat and gytja without contaminating it with oxygen from the surface.

er foregået de første få år efter ofringerne, inden genstandene blev endeligt indlejret i mosens beskyttende miljø.

Næste værktøj til vurdering af nedbrydning består i at nedsætte nogle moderne træ- og jernstykker i mosen og følge deres bevaringstilstand over tid – her har man bedre kontrol over udgangsmaterialerne, nedbrydningsforløbet og miljøforholdene. Fx kan man måle, hvor meget materiale der mistes over tid, og typebestemme mikroorganismer i træet og korrosionsprodukter på jernet. I forbindelse med denne del af forsøgsprogrammet har forskere inden for nedbrydning af moderne materialer været meget interesseret i Nydam, fordi det er vigtigt at forstå, hvordan materialer overhovedet kan bevares i 1800 år. I forbindelse med træ er forskere interesseret i at identificere bakterier, der kan nedbryde træ i et vandmættet og iltfrit miljø. Det har stor betydning for en række europæiske byer som Venedig, Amsterdam – og dele af København – hvor bygningerne står på træstolper i våde jordlag. Indtil videre er det ikke lykkedes for nogen at artsbestemme bakterierne ved traditionel dyrkning i laboratoriet. Med udviklingen af moderne molekylærbiologiske metoder er det imidlertid blevet muligt at udtage DNA fra de trænedbrydende bakterier og identificere dem ud fra deres DNA-profil, så der

kan oprettes et »forbryderalbum« over skadevoldere. Et af de få forskningsprojekter på verdensplan, som prøver at identificere bakterier i arkæologisk træ ved brug af molekylærbiologi, foregår i et samarbejde mellem Bevaringsafdelingen og Danmarks Tekniske Universitet. Formålet er at bestemme bakteriernes krav til ilt og næringsstoffer, og på længere sigt finde metoder til at kontrollere deres aktivitet – hvis man kender sine modstandere, er det lettere at bekæmpe dem!

Materialeforskere er også meget interesseret i metalgenstande fra Nydam. I bl.a. Frankrig forskes der i metoder til opbevaring af radioaktivt affald fra landets mange atomkraftværker. Affaldet skal indkapsles i glas, jern og beton og skal kunne opbevares sikkert gennem årtusinder. Slutdepotet vil ligge dybt under jordens overflade i vandmættede og iltfrie omgivelser, og det er derfor afgørende, hvor hurtigt jern nedbrydes under sådanne miljøforhold. Bevaringsafdelingen arbejder sammen med forskere fra den franske Atom Energi Kommission for at forstå og modellere nedbrydningen af jern gennem årtusinder – selv om formålene er vidt forskellige, har begge parter stort udbytte af samarbejdet.

Det sidste værktøj i rækken omfatter metoder til miljøundersøgelser. Erfaring viser, at bestemte miljøer er aggressive over for forskellige materialer. For både træ og jern drejer det sig om fugtige og iltrige miljøer, og for jern også om sure og meget saltholdige miljøer. Undersøgelser af fundmiljøet har bl.a. vist, at der forekommer en øget iltning og forsuring i forbindelse med udgravninger. Denne viden vil blive benyttet ved fremtidige udgravninger, så metalgenstandene ikke udsættes for unødig korrosion. Der foregår løbende målinger i Nydam for at kontrollere, at miljøet ikke er aggressivt. Vandstanden i området er en særlig vigtig parameter, som der skal holdes øje med. Vandet i mosen er i stand til at hindre luftens frie adgang til oldsagerne, og netop luftens ilt er den store synder, når det gælder nedbrydning af oldsager generelt. Heldigvis ligger vandstanden højt over de kendte oldsager selv i de mest tørre somre. Det har været nødvendigt at udvikle nye metoder til måling af bl.a. ilt og pH direkte i tørven, da de eksisterende metoder gav fejlvisende resultater. Metoderne anvendes nu i et samarbejde med bl.a. Københavns Universitet i et projekt omkring nedbrydning af oldsager og tørv og udvikling af drivhusgasser.

Først når informationerne fra alle tre værktøjer kombineres, er det muligt at vurdere bevaringsforholdene i Nydam. På baggrund af de nuværende resultater er den overordnede vurdering, at genstandene ikke er truet af kemisk eller mikrobiel nedbrydning, så længe forholdene ikke ændres. Der er andre trusler: Under udgravningerne i 1990'erne bemærkede arkæologerne en stor forekomst af padderokker, et fænomen, der er opstået inden for de seneste årtier. På overfladen virker planten lille og uskyldig, men den har et drabeligt rodsystem (rhizomer), som trænger én til to meter ned i mosen, lige gennem laget med oldsager, hvor den gennemborer og ødelægger dem. Ud over den rent fysiske ødelæggelse bringer rhizomerne ilt ned i de ellers iltfrie lag. Dette er den absolut største trussel mod trægenstande i Nydam i dag, og padderokkernes udbredelse forsøges hæmmet gennem udlægning af geotekstil. Dermed sluttes ringen tilbage til de geofysiske undersøgelser: Først når vi ved præcist, hvor der ligger oldsager, kan bekæmpelsen af padderokker målrettes ved udlægning af geotekstil i de relevante områder.

Der er blevet forsket i Nydam i næsten 150 år, men fundet er stadig en kilde til ny viden, som rækker ud over det rent arkæologiske. Engelhardts udgravninger blev fulgt opmærksomt i hele Europa, og det samme gælder de metoder og den forskning, der i dag er et resultat af Nydamudgravningerne.

De udviklede metoder til frysetørring af arkæologisk materiale bruges til konservering over hele verden. Nationalmuseet råder over Europas største anlæg til frysetørring af arkæologisk materiale – generøst doneret af VELUX FONDEN netop til konservering af Nydamfundet. Identifikationen af trænedbrydende bakterier står over for sit gennembrud og bliver afgørende for den fremtidige *in situ* bevaring af træ. Resultaterne kan få stor betydning for både papirindustri og affaldshåndtering. Endelig har undersøgelserne af nedbrydning af jern gennem 1800 år ført til samarbejde med franske forskere, der prøver at finde de bedste og sikreste metoder til opbevaring af jerntromler med atomart affald gennem årtusinder i jorden.

Selv i vore omskiftelige tider, hvor de fleste bevillinger og forskningsprojekter løber i maksimalt tre år, er der således stadig brug for forskning med lange tidshorisonter – og institutioner der kan opbevare genstande og arkivalier gennem århundreder. Dette understøttes da også fuldt ud af Museumsloven af 2001, hvor det i lighed med kommissoriet til Den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring af 1807 hedder, at museerne: »Gennem indsamling, registrering, bevaring, forskning og formidling« skal »virke for sikring af Danmarks kulturarv«.

Fig. 11. Padderokker udgør en akut trussel mod trægenstandene i Nydam, da deres rødder (rhizomer) kan trænge flere meter ned i mosen og gennemvokse ellers velbevarede trægenstande. På billedet ses et træskjold med utallige gennemvoksninger.

Horsetail plants are an acute threat to wooden objects in Nydam, since their roots can grow through them. In the picture, an otherwise well preserved wooden shield is shown with innumerable roots growing through it.

SAMARBEJDSPARTNERE

Steve Dobson, University of Sheffield, Dept. of Archaeology; Philippe Dillmann, Laboratoire Pierre Süe, CEA; Lisbeth Rischel Hilbert, IPL, Danmarks Tekniske Universitet; Lars Vendelbo, MetriCorr; Charlotte Bjørdal og Thomas Nilsson, Institutionen for Trävetenskab, SLU, Uppsala; Vincent Jessen, Selskabet for Nydamforskning; Vincent Jessen og Peter Skjellerup, Rambøll Danmark; Inger Gillesberg, Skov- og Naturstyrelsen, Gråsten Statsskovdistrikt; Mogens Kilstrup, BioCentrum, Danmarks Tekniske Universitet; Bo Elberling, Geografisk Institut, Københavns Universitet; Helge Brinch Madsen og Tove Jakobsen, Kulturhistorisk linje, Kunstakademiets Konservatorskole; Susanne Harding, Institut for Økologi, Det Biovidenskabelige Fakultet, Københavns Universitet (tidl.: Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole); Unisense A/S, Danmark.

SUMMARY

Preservation of the Nydam Find
– Past, present and future

The Royal Commission for the Preservation of Ancient Monuments was founded in 1807. Part of its remit was to preserve, document and establish a museum for the "monuments and noteworthy places scattered here and there throughout the land". It was this background that led to the birth of the National Museum of Denmark, which celebrates its bicentenary this year.

Since 1860 Nydam has not only proven to be a significant find for the National Museum but has also been the focal point for the development of new methods for conserving and preserving archaeological finds in Denmark.

In the 1860s the Danish archaeologist Conrad Engelhardt started his first archaeological excavation. He found large numbers of poorly preserved wood and metal artefacts and introduced new methods of packing and handling these finds – for instance methods that could keep wood wet over long periods. These finds were also some of the first that led to conservation of wood by the alum method, which remained in use up until the Second World War.

In 1987 the National Museum started a new series of archaeological excavations in Nydam, which continued until 1999. During these excavations large amounts of waterlogged archaeological wood and metal were discovered, and these too needed to be conserved. Between 1950 and 1980 the National Museum had developed new conservation methods, which were unfortunately inadequate for the poorly preserved Nydam finds. Like Engelhardt in the 1860s the National Museum's conservation department needed to research and develop new conservation methods that would satisfy present-day requirements and expectations for conservation and subsequent exhibition. Through international collaboration, the National Museum introduced and developed the use of freeze-drying from water to conserve waterlogged wooden artefacts. The Nydam find was instrumental in this development and, with the procurement of one of the largest freeze-

driers for archaeological purposes in Europe, has enabled the conservation department to handle both greater quantities and larger sizes of artefacts. New handling and storage methods also had to be developed to be certain that artefacts could be dealt with safely from excavation through the whole conservation process. New packing methods and materials were developed and cooling of all organic artefacts and vacuum-packing of metal artefacts were introduced to deal with the numerous and complex finds from Nydam.

Even though the excavations in Nydam in the 1990s covered less than 10% of the entire site, they resulted in more than 16,000 excavated artefacts. At this time it was realized that it would not be possible to excavate and conserve the whole find, which was why the conservation department initiated a project in 1996 to investigate the preservation conditions in Nydam and to assess the feasibility of preserving any remaining artefacts where they lay – *in situ*. As with the other aspects of conservation, this project has required the development of new methods to assess and monitor the environment and has led to further international collaboration with researchers investigating the deterioration of wood and the use of geophysical methods for identifying buried archaeology. Collaboration has been so far-reaching that researchers investigating the long-term storage of nuclear waste in iron and concrete containers are interested in the site to gain a better understanding of how iron can sometimes be well preserved after being buried for hundreds of years!

The long-term archaeological research in Nydam has led to a better understanding of the archaeology of the Germanic Iron Age. Furthermore, it has led to new knowledge about preserving and conserving our cultural heritage, which has implications not just for archaeological conservation but for other research areas too.

In an ever-changing world, where the majority of research projects run for a maximum of three years, Nydam has shown that there is still a need for research with a long-term perspective – similarly there is a need for institutions that can preserve and curate artefacts as well as knowledge for the coming centuries. This is reflected in the Museum Act of 2001, which states that museums "through collection, registration, conservation, research and exhibition" will "secure Denmark's Cultural Heritage".

Dragter og tekstiler på Nationalmuseet

AF HELLE LEILUND

Dragt- og tekstilsamlingen i Nationalmuseets afdeling for nyere tid indeholder mere end 70.000 genstande. Det er en af de omfangsrigeste og mest betydningsfulde kulturhistoriske dragt- og tekstilsamlinger i Nordeuropa. Den spænder ligeledes over en lang tidsperiode, men det er dog ikke alle slags dragter og tekstiler, der til alle tider har haft museets bevågenhed. Artiklen vil give et indblik i, hvordan museet har arbejdet med dragt og tekstil og give et bud på, hvorfor og hvordan Nationalmuseets dragtsamling ser ud, som den gør i dag.

Samlingen blev grundlagt i slutningen af 1870'erne på initiativ af Bernhard Olsen, stifteren af Dansk Folkemuseum (fra 1920 Nationalmuseets 3. afdeling, nu Danmarks Nyere Tid). De første dragter og tekstiler blev til egentlige museumsgenstande og tilgængelige for offentligheden, da Dansk Folkemuseum åbnede i 1885. I 1921 kom samlingen i professionelle hænder, da den første faginspektør med ansvar for dragt- og tekstilsamlingen blev ansat. Blandt de mange, der i årenes løb har arbejdet i samlingen, skal grundlæggeren Bernhard Olsen og de to første dragtinspektører, Elna Mygdal og Ellen Andersen, særligt fremhæves. Deres indsats har haft uvurderlig betydning for den styrke, form og indhold, som samlingen har i dag.

De første dragter og tekstile genstande stammer fra tilrettelæggelsen af en stor nordisk kunst- og industriudstilling i København i 1879, hvor Bernhard Olsen var ansvarlig for afdelingen for husflid og nordiske nationaldragter. Han fik opgaven på grund af den viden, han i forvejen besad om mode og historiske dragter fra sit arbejde som kostumier ved Det Kongelige Teater og direktør for Tivoli. Bernhard Olsen var også tegner og xylograf og havde skrevet og illustreret en række artikler om historiske dragter til *Illustreret Tidende*.

På udstillingen fremviste Bernhard Olsen danske autentiske bondedragter på legemsstore voksfigurer i komplet genopbyggede bondestuer. Det var allerede på dette tidspunkt hans vision efterfølgende at skabe et museum over dansk folkeliv, bl.a. med genstandene fra denne udstilling, og i hans planer spillede danske folkedragter og folkelig tekstil fra begyndelsen en helt central rolle. I en kronik i *Nationaltidende* i 1879 argumenterede han for tekstilers historiske betydning og for, hvordan folkelige tekstiler og dragter kunne bidrage til at give »et samlet og omfattende Billede af dette i vort Land enestaaende Fænomen i kvindelig, husligt Arbejde«. Efter hans vurdering vidnede den folkelige husflid, som fx de hvide syninger fra Hedeboegnen, om en stagnerende kultur, der ikke havde forandret sig i århundreder. Han hævdede også, at de hvide syninger, som endnu blev fremstillet i 1870'erne, ikke adskilte sig fra egnens tidligere hvide broderier. Derved blev de hvide syninger mere end blot syninger og kvindelig husflid, de var nemlig i stand til at bevidne, at der i den danske landbefolkning fandtes en ubrudt, national folkekultur, der var mange hundrede år gammel. At det senere blev vist, at han tog

Fig. 1. Den bornholmske stue med voksfigurer på Kunst- og Industriudstillingen i København 1879. Træsnittet ledsagede en artikel om udstillingen i Illustreret Tidende. Efter tegning af Fritz Ahlgrensson.

The room from Bornholm with wax figures at the Exhibition of Arts and Industries in Copenhagen in 1879. The woodcut accompanied an article in the magazine Illustreret Tidende.

fejl i antagelsen om de hvide hedebosyningers formmæssige og tekniske uforanderlighed gennem tiderne, er en anden sag, som vi ikke skal komme nærmere ind på her. Her er det interessante hans argumentation for, at tekstiler og almindelig kvindelig husflid var værdige til at komme på museum – det var der vist ingen, der havde hævdet offentligt før.

Kunst- og industriudstillingens bondestuer og panoramaopstillinger indeholdt omkring 70 voksfigurer iklædt dragter, og en del af dragterne kom til at indgå i det museum for den danske bondestands fortidsminder, der efter Bernhard Olsens ønske kom ud af udstillingen.

I 1881 blev der nedsat en komité, hvis formål var oprettelsen af et offentligt ejet folkemuseum. Det var besluttet, at Oldnordisk Museum og Folkemuseet på et tidspunkt skulle slås sammen til et nationalt museum. Planerne blev udvidet, så en dokumentation af folkets liv ikke udelukkende var identisk med bondestanden, som Bernhard Olsen oprindeligt havde forestillet sig, men også kom til omfatte borgerstanden. Den kronologiske afgrænsning blev bestemt som perioden 1660-1849, dvs. årene, hvor Danmark var under enevældigt styre. Ved sammenlægningen med Oldnordisk Museum ville man så være i stand til at dokumentere fædrelandets folkeliv fra de ældste tider og frem til folkestyrets indførelse.

Det var meningen, at Dansk Folkemuseum skulle fortsætte de kronologiske samlinger på Oldnordisk Museum, Rosenborg Slot og Frederiksborg Slot, men man skulle nu indsamle på to forskellige måder, forklarer Bernhard Olsen. Mens Rosenborg og Frederiksborg skulle dokumentere »Gjenstande af virkelig historisk eller kunstnerisk Værd, vil vort Museum blive rent kulturhistorisk og give et samlet, malerisk Billede af vore folkelige og provinsielle Ejendommeligheder«. Bernhard Olsen skelnede altså mellem to forskellige museumstyper med genstande af

Fig. 2. Der var ikke plads til en permanent dragtudstilling i Dansk Folkemuseum, men gennem årene vistes talrige særudstillinger. Dragter og tekstiler i en udstilling af nyerhvervelser, juni 1925. Foto: Kai Uldall.

There was no room for a permanent costume exhibition in 'Dansk Folkemuseum', but over the years many special exhibitions were shown. Costumes and textiles in an exhibition of new acquisitions, June 1925.

helt forskellig karakter. Den første type skulle indsamle de såkaldt historisk og kunstnerisk værdifulde genstande, som var vigtige til belysning af den 'store' Danmarkshistorie. Når det derimod drejede sig om at belyse folkets historie, var de såkaldt kulturhistoriske genstande relevante. Kulturhistorien kunne bidrage ved at fortælle den 'lille' historie om det danske folk og om folkets egnsspecifikke træk.

Det maleriske billede af folkelivet skulle formidles på Folkemuseet ved udstillinger af boligens udvikling og klædedragtens historie. Dragterne skulle svare kronologisk og topografisk til bondestuerne og placeres scenografisk, så de passede til udstillingens interiørprincip.

Planerne om at vise dansk folkelivs udvikling gennem klædedragtens historie blev dog aldrig realiseret på grund af pladsproblemer. Det var ellers lykkedes at indsamle dragtdele, så man i alt kunne vise ca. 60 figurer med folkedragter. I rummene mellem interiørerne blev der dog plads til at udstille bl.a. broderede agehynder samt vævede og syede boligtekstiler.

Trods Bernhard Olsens egen store dragthistoriske interesse var slutresultatet, at det blev de andre genstandsgrupper som møbler og redskaber, der kom til at dominere i Folkemuseet. I og med at det var blevet besluttet, at museet skulle give en samlet fremstilling af folkets dagligliv i gamle dage, måtte man også indsamle og

vise genstande, der kunne illustrere bønders liv i bredere forstand, og ikke kun deres tøj.

Folkemuseets afgrænsning af genstandsfelt, og dermed af dragt og tekstil, blev ikke alene defineret i forhold til samlingerne på Oldnordisk Museum, Rosenborg og Frederiksborg, men også i forhold til et nyt, planlagt museum for kunstindustri. Kunstindustrimuseet, der blev grundlagt i 1890, skulle fortrinsvis beskæftige sig med kunstindustrielle genstande af forbilledlig karakter med det formål at højne danske industriprodukters tekniske og æstetiske niveau. Dette formål har siden fået stor betydning for Kunstindustrimuseets måde at dokumentere tekstil og dragt på.

I 1886 blev Folkemuseet statsligt. Det betød økonomisk støtte og officiel anerkendelse, men også indgriben i museets praksis omkring indsamling og registrering. Folkemuseet blev pålagt at fortsætte de kronologiske samlinger i Oldnordisk Museum og at udvide virkeområdet til alle enevældens stænder. Den enevældige periode var fortsat formelt – men aldrig reelt – Folkemuseets kronologiske afgrænsning. I de første årtier af Folkemuseets historie blev arbejdsindsatsen koncentreret omkring en storstilet indsamling af genstande, herunder dragt og tekstil, fra det førindustrielle bondesamfund. Man indsamlede i højeste grad under indtryk af, at man måtte redde, hvad man kunne, mens tid var, inden tingene – og dermed fortiden – ville forsvinde for altid.

På Folkemuseet fik folket og folkets kultur – forstået især som bondebefolkningens sæder, skikke og vaner – ny og højere status. Folkemuseet var det første museum, der interesserede sig for den almindelige befolknings liv og kultur. Den akademiske interesse for bondestanden var ellers ikke ny, da museet blev etableret i 1885. Folket – bønderne – fik en stadig mere central position i 'den nationale fortælling' i løbet af 1800-tallet. Men deres nye politiske og ideologiske rolle blev forstærket i årtierne efter folkestyrets indførelse og de slesvigske krige i midten af 1800-tallet. Hvor interessen tidligere i århundredet havde kredset om den såkaldt åndelige del af den danske folkekultur, som fx folkesagn og folkesange udtrykt på modersmålet, udvidedes fokus i slutningen af århundredet til også at omfatte bøndernes materielle kulturlevn.

Bondestandens materielle og åndelige kultur kom i videnskabens søgelys, som et middel til at opnå erkendelse om det sande danske via forbindelsen til fortiden. Derfor blev undersøgelser af denne befolkningsgruppes levevis i førindustriel tid nødvendig, når hele nationens historie skulle gemmes, forstås, værdsættes og fremvises for den samtidige, brede danske befolkning. Dette syn på bondestandens betydning for hele danmarkshistorien vidner Nationalmuseets dragtsamling i høj grad om.

I samlingens første mange år, fra 1880'erne til 1960'erne, lagde det førindustrielle bondesamfund beslag på en betragtelig del af arbejdstiden. Selvom landbefolkningens tøj således fyldte meget, var det vel at mærke ikke al slags tøj, der var genstand for lige stor interesse. I praksis var det de velstillede bønders kulørte fest- og søndagstøj fra 1700-tallet og indtil midten af 1800-tallet, som blev til museumsgenstande. En samling af dragtdele og tilbehør fra enevældens højere stænder blev også påbegyndt, fx erhvervede Bernhard Olsen allerede i 1896 en stor samling her-

redragter fra 1700-tallet fra Det Kongelige Teater. På den tid blev de originale dragter brugt på scenen.

Til trods for den betydning, dragt og tekstil blev tillagt, var der ikke økonomi til at ansætte fagligt personale, før Elna Mygdal (1868-1940) fik arbejde i dragt- og tekstilsamlingen i 1919. Elna Mygdal var uddannet broderi- og frihåndstegner fra Tegne- og Kunstindustriskolen for Kvinder og havde taget afgang som maler fra Kunstakademiets Kunstskole for Kvinder. Hun underviste i håndarbejde, inden hun blev ansat på museet.

I 1920 blev Folkemuseet slået administrativt sammen med Nationalmuseets afdeling for middelalder og renæssance, og museet fik tilført ekstra ressourcer, og i 1921 fik Elna Mygdal ansættelse som dragt- og tekstilansvarlig museumsinspektør, i øvrigt Nationalmuseets første kvindelige inspektør. Et af resultaterne af sammenlægningen var en opprioritering af det systematiske arbejde med folkedragter. I 1920-21 fik museet en femårig bevilling på finansloven til at foretage studierejser, indsamling af genstande og optegnelser om regionale dragtskikke. Da Elna Mygdal tidligere var nødt til at cykle rundt, var hendes aktionsradius stort set

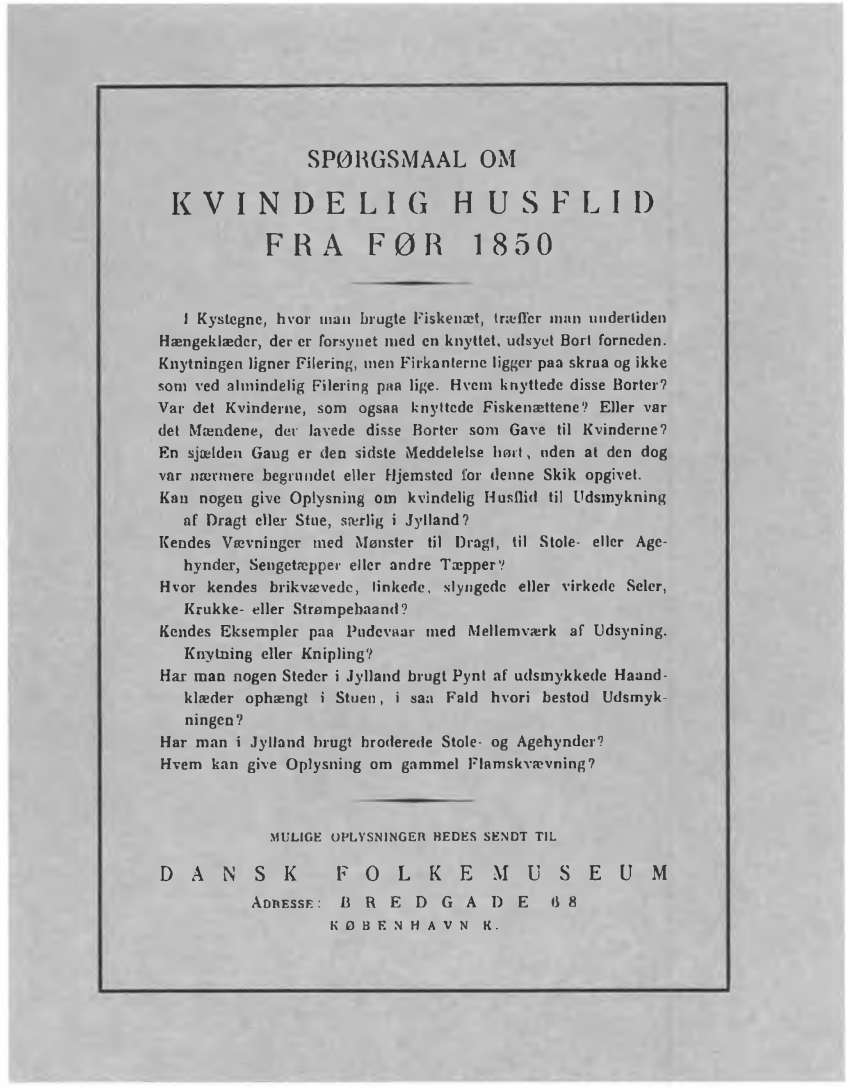

SPØRGSMAAL OM

KVINDELIG HUSFLID FRA FØR 1850

I Kystegne, hvor man brugte Fiskenæt, træffer man undertiden Hængeklæder, der er forsynet med en knyttet, udsyet Bort forneden. Knytningen ligner Filering, men Firkanterne ligger paa skraa og ikke som ved almindelig Filering paa lige. Hvem knyttede disse Borter? Var det Kvinderne, som ogsaa knyttede Fiskenættene? Eller var det Mændene, der lavede disse Borter som Gave til Kvinderne? En sjælden Gang er den sidste Meddelelse hørt, uden at den dog var nærmere begrundet eller Hjemsted for denne Skik opgivet.

Kan nogen give Oplysning om kvindelig Husflid til Udsmykning af Dragt eller Stue, særlig i Jylland?

Kendes Vævninger med Mønster til Dragt, til Stole- eller Agehynder, Sengetæpper eller andre Tæpper?

Hvor kendes brikvævede, linkede, slyngede eller virkede Seler, Krukke- eller Strømpebaand?

Kendes Eksempler paa Pudevaar med Mellemværk af Udsyning, Knytning eller Knipling?

Har man nogen Steder i Jylland brugt Pynt af udsmykkede Haandklæder ophængt i Stuen, i saa Fald hvori bestod Udsmykningen?

Har man i Jylland brugt broderede Stole- og Agehynder?

Hvem kan give Oplysning om gammel Flamskvævning?

MULIGE OPLYSNINGER BEDES SENDT TIL

DANSK FOLKEMUSEUM

ADRESSE: BREDGADE 68

KØBENHAVN K.

Fig. 3. Elna Mygdal rejste rundt i landet og indsamlede oplysninger, bl.a. om håndarbejdsteknikker til Nationalmuseets beretningsarkiv. Denne spørgeliste, der omhandler kvindelig husflid før 1850, er fra 1932.

Elna Mygdal travelled around the country and gathered information about among other things handwork techniques for the National Museum's archive of reports. This questionnaire, which is about women's handicrafts before 1850, is from 1932.

Fig. 4. Museumsinspektør Elna Mygdal illustrerede selv sin bog *Amagerdragter. Vævninger og Syninger.*

The museum curator Elna Mygdal illustrated her own book Amagerdragter. Vævninger og Syninger *('Amager costumes. Weaving and needlework').*

begrænset til Amager og Hedeboegnen. Med bevillingen kunne hun nu tage på indsamlingsrejser i større områder, bl.a. til Røsnæs, Samsø og Slesvig.

På rejserne indsamlede Elna Mygdal folkelig dragt og tekstil og noterede oplysninger fra gamle mennesker, der endnu kunne oplyse om tøj og tekstilers brug, og om de gamle håndarbejdsteknikker. Hun hjemtog især dragt og tekstil fra før 1850 til museet, og hendes indsamlinger bidrog til at understøtte det syn på landbefolkningens dragtskik, som dengang var almindeligt fremherskende, nemlig først og fremmest at betragte danske bønders påklædning og tekstile tradition som stedbunden. Dette håndfaste syn på begrebet 'egnsdragt' har efterfølgende været – og er det for så vidt stadigvæk – genstand for intense diskussioner blandt dragtforskere, folkedansere og andre dragtinteresserede, både her og i udlandet. Den store og veldokumenterede samling af egnspræget dragt og tekstil, som findes i Nationalmuseets samlinger i dag, er i høj grad Elna Mygdals fortjeneste.

Samlingen blev i Elna Mygdals tid opbygget med hovedvægten på at kunne dokumentere dragt og tekstil i et sammenlignende perspektiv. Det var meningen, at samlingen skulle fremvise udvikling og variationer i håndarbejdsteknikkerne samt demonstrere håndværksmæssig kvalitet og egnskarakteristika i almuetekstilerne. Hvis det skulle give nogen mening at tale om, at befolkningen i en bestemt egn, fx på Fanø, Falster eller Fyn, havde deres egen særlige dragtskik og tekstile tradition, var det også nødvendigt at kunne bevise det. Først når forskelle og ligheder var tilstrækkeligt kortlagt, dokumenteret, analyseret og eksempler bevaret i samlingerne, var det muligt at karakterisere og definere det specifikke og det typiske.

På dette tidspunkt, hvor arbejdet i samlingen i høj grad var fokuseret på indsamling, var der i sagens natur ikke ret meget tid tilovers til andet arbejde. Der var bl.a. ikke ressourcer til at give andre befolkningsgrupper og dragtkategorier særlig stor opmærksomhed. At museer kunne interessere sig for de mennesker, der havde fremstillet tøjet, eller for, om der kunne være sociale eller økonomiske forskelle på, hvordan grupper inden for landbefolkningen og andre befolkningsgrupper gik klædt, hører en senere tid og en anden videnskabelig opfattelse til.

I 1929 blev Elna Mygdal assisteret af Ellen Andersen (1898-1989), som i 1936 overtog hvervet som dragt- og tekstilansvarlig museumsinspektør. Ellen Andersen fik størstedelen af sin oplæring i dragtsamlingen. Hun blev ansvarlig for opstillingen af de to første permanente udstillinger af 97 folkedragter og 84 modedragter, da Dansk Folkemuseum i 1937-38 flyttede ind på Nationalmuseet. Hun indrettede også en omfattende tekstilstudiesamling med broderi, strikning, vævning og dragtsyning i tilknytning til dragtudstillingerne. Studiesamlingen var overordnet opdelt i afdelinger for højere stand og bondestand, og dernæst inddelt håndarbejdsteknisk. Udstillingen af folkedragter blev på Nationalmuseet udstillet efter topografiske principper, dvs. at dragterne blev vist egn for egn. Derved kunne man vise det, man kaldte de »landskabelige Forskelligheder«, der sås mest tydeligt i den kvindelige dragt.

Den første permanente opstilling af modedragter blev grebet anderledes an. Forbilledet fandt Ellen Andersen i Nordiska Museet i Stockholm og Historiska Museet i Göteborg. Dragterne blev vist i gallerier, så de kom til at ligne vindues-

Fig. 5. Interiør fra tekstilstudierummet på Nationalmuseet, 1940'erne.

Interior from the textile study room at the National Museum, 1940s.

udstillinger i et moderne stormagasin. På udstillingen vistes modedragter fra højere stand, udstillet kronologisk og stilhistorisk fra 1700 til ca. 1900. Man ville demonstrere, at modedragten kunne udvise svingninger og nuancer, og at man af moden kunne se, hvordan økonomiske vilkår indvirkede på dragten, samt hvordan en mode opstod og genopstod igen og igen, blot i ændret form.

Ellen Andersens arbejde som dragtinspektør bestod i væsentligt omfang i at fortsætte arbejdet med folkedragterne, det lå i stillingsbeskrivelsen, og i 1960 resulterede hendes undersøgelser i monografien *Danske bønders klædedragt*. Bogen indeholder analyser og beskrivelser af de enkelte dragtdeles kronologiske udvikling og sammenhæng med modedragten blandt højere stænder, og dertil har den en beskrivelse af danske bønders klædedragt, beskrevet egn for egn. Bogens titel er værd at stoppe op ved. Det er karakteristisk, at de omdiskuterede begreber *nationaldragt, folkedragt* og *egnsdragt* er forladt i titlen til fordel for udtrykket danske bønders *klædedragt*. Titlen henviser implicit til den tidligere omtalte lange og komplicerede faglige diskussion om, hvorvidt og hvordan det overhovedet gav mening at tale om en dansk nationaldragt, en særlig folkelig dragtskik uafhængig af moden i de øvrige stænder, eller om specielle dragtskikke udviklet i snæver til-

Fig. 6. I arbejdet med de folkelige tekstiler udfærdigede Ellen Andersen 93 såkaldte dragtkuverter, der indeholdt mønstre og syanvisninger, beregnet til brug for folkedansere. Folkedans i folkedragter var populært, og der var stor efterspørgsel efter viden om regionale dragtskikke. Fotografiet er fra en danseopvisning i museets Amagerstue den 1. december 1948.

In the work with the folk textiles Ellen Andersen drew up 93 so-called costume folders containing patterns and sewing instructions for the use of folk dancers. Folk dancing in folk costumes was popular, and there was a great demand for knowledge of regional dress customs. The photograph is from a dance display in the museum's Amager Room on 1st December 1948.

knytning til en geografisk lokalitet. Mens Ellen Andersen anså de højere stænders påklædning for at være præget af internationale modetendenser og ret ensartet over hele landet inden for de skiftende tidsperioder, var hun langt hen ad vejen enig med sin forgænger i, at danske bønders klædedragt udviklede lokale særpræg, bl.a. på grund af bøndernes bofasthed, sociale og geografiske isolation. I økonomiske opgangstider indførtes nye og mere modeprægede dragtskikke hurtigt, mens folk i nedgangstider ikke anskaffede så meget nyt tøj, hvorved en dragtskik stagnerede.

Det havde fortrinsvis været på grund af begrænsede ressourcer, at man i de første årtier holdt sig til indsamling af folkelig dragt. Efter flytningen til Nationalmuseet i 1937 gjordes derfor en særlig indsats for at få indsamlet overklassens tøj fra slutningen af 1800- og begyndelsen af 1900-tallet. En offentlig indsamlingskampagne resulterede i, at museet modtog omkring 500 dragter. Efter 2. verdenskrig påbegyndtes indsamling af børnetøj, og i 1963 blev bryllupstøj valgt som indsamlingsområde. I 1960'erne påbegyndtes en samling af arbejdstøj, ved at museet kontaktede gamle håndværkere og arbejdsmænd i alle fag gennem deres fagforeninger og faglige organisationer. Gennem årene tilrettelagde Ellen Andersen mange populære arrangementer og særudstillinger, bl.a. en udstilling i 1967 af brudekjoler, der markerede tronfølgeren, prinsesse Margrethes vielse til greve Henri de Laborde de Monpezat.

Ellen Andersens største interesse var modedragten. I serien Danske Dragter skrev hun to bind alene, nemlig *Moden i 1700-årene* samt *Moden 1790-1840*. Begge bøger omhandler mode stilhistorisk og kulturhistorisk belyst, og de indeholder opmålinger med snitmønstre af dragter fra museets samling.

Fig. 7. Efter 2. verdenskrig fokuseredes på indsamling af børnetøj. Resultatet af indsamlingen blev vist på særudstillingen »Barnet gennem 200 år« i påsken 1949.

After World War II there was a focus on the collection of children's clothes. The result of the collection was shown at the special exhibition "200 Years of Childhood" at Easter 1949.

Fig. 8. Fra 1950'erne blev de gamle håndværks dragtskikke dokumenteret i dragtsamlingen. Ved et af Nationalmuseets onsdagsaftensarrangementer i oktober 1954 var der opvisning af erhvervsbeklædning. Her stiller chauffør Jensen op i bagertøj. Huen og skjorten er nye museumsgenstande. Om livet har han en melsæk som forklæde, mens bukserne var fra et vaskeri, hvor man udlejede bagertøj. Hvorfor bageren er barfodet, melder historien intet om.

From the 1950s on the costume-making of the old handicrafts was documented in the costume collection. At one of the National Museum's Wednesday evening events in October 1954, there was a display of occupational clothing. Here the driver Jensen appears in a baker's costume. The cap and shirt are new museum objects. Around his waist he has a flour sack as an apron, while his trousers were from a laundry that rented out bakers' clothing. Why the baker is bare-footed the story does not say.

Da Ellen Andersen fratrådte stillingen i 1966, havde hun sørget for at indfri intentionerne fra museets tidlige år: Genstandene i dragtsamlingen dækkede perioden fra enevældens indførelse til et stykke ind i 1900-tallet, og dragter fra alle sociale niveauer var repræsenteret, fra dronningerober til en arbejdsmands kittel. Sammenfattende kan man sige, at samlingen i Ellen Andersens tid kom til at afspejle et bredere kulturbegreb. I dragtmæssig sammenhæng var folket ikke længere identisk med den velstillede landbefolkning. Man havde som ambition at inkludere hele befolkningen, opdelt i grupper: by- og landbefolkningen, alle enevældens stænder, alle samfundsklasser, forskellige aldersgrupper, begge køn, forskellige erhverv mv. Det samme bredere perspektiv gjaldt synet på dragterne. Samlingen skulle omfatte almuedragter, modedragter (reelt mest kvinders, men også

Fig. 9. Historiske modeopvisninger har været en tilbagevendende og populær del af dragtsamlingens formidling. Denne mannequinopvisning i kvindeundertøjets historie fra 1770 til 1920'erne blev vist for de ledsagende damer fra en international zoologkongres i 1953.

Historical fashion shows have been a recurring and popular part of the informative work of the costume collection. This display of mannequins in the history of women's lingerie from 1770 until the 1920s was shown to the ladies accompanying an international congress of zoologists in 1953.

mænds), børnetøj, dragter anvendt ved bestemte lejligheder, erhvervsdragter, dragter med særlig funktion (sportstøj, regntøj, undertøj mv.), tilbehør samt dragter repræsenterende ovenstående befolkningskategorier. Der blev også lagt stor vægt på, at samlingen skulle kunne dokumentere modens stilhistorie og kunsthåndværksmæssig udsøgt kvalitet.

De permanente dragtudstillinger fra 1937-38 kom til at stå på Nationalmuseet i mange år. De repræsenterede sådan set ikke det brede kultursyn, som i Ellen Andersens tid kom til at kendetegne indsamlings- og særudstillingsarbejdet. Folkedragtudstillingens 97 mannequindukker fremstillede fortsat den danske landbefolkning iklædt tøj, som var identisk med de mest velstilledes fest- og søndagstøj. Flere end 60 af de udstillede dragter var dertil sammensat af dragtdele fra forskellige personer, hvor tøjet aldrig havde været brugt sammen. Begge forhold blev i museumssammenhæng stadig mere problematiske.

I 1966 blev Hanne Frøsig Dalgaard ansat som dragtinspektør. Hun var uddannet i faget Europæisk Etnologi, der i mellemtiden var oprettet på Københavns Universitet med henblik på at uddanne museumsfolk til de kulturhistoriske museer. Karakteristisk for tiden var emnet for hendes speciale 'Hedebosyningerne – belyst teknisk, historisk, socialt og topografisk', bl.a. ud fra analyser af tekstiler i Folkemuseets samling. I to årtier varetog hun arbejdet i samlingen og sørgede for,

Fig. 10. Tekstilsamlingens personale, 1972. Der tælles tråde af museumsinspektør Hanne Frøsig Dalgaard og stud.mag. Bodil Wieth-Knudsen, mens (fra venstre) tekstilteknisk assistent Karen Jacobi og stud.mag. Maud Ehrnberg ser til.

The staff of the textile collections, 1972. Threads are being counted by the museum curator Hanne Frøsig Dalgaard and the student Bodil Wieth-Knudsen, while the technical textiles assistant Karen Jacobi and the student Maud Ehrnberg are watching.

at der kom øget fokus på den jævnere befolknings tøj. Hanne Frøsig Dalgaard iværksatte bl.a. også dokumentation af erhvervsdragter, dragter fra gøgl og cirkus samt liturgisk dragt og tekstil, ligesom hun arrangerede en række særudstillinger.

I slutningen af 1980'erne ændredes synet på og arbejdet med dragter og tekstiler i museets samling, og samlingens virkeområde blev nu bestemt til at omfatte og omhandle 'Dragt og kropskultur'. Navneskiftet markerede især et nyt syn på og en opprioritering af dragt og mode som genstandskategori og forskningsområde på bekostning af tekstilerne. Samlingens daværende inspektør, Bjarne Kildegaard, lagde vægt på, at samlingen nu også kom til at dokumentere dragtens og modens æstetiske og identitetssøgende karakter. Han tilrettelagde en ny permanent udstilling af modedragtens kulturhistorie fra 1700 til 1980'erne, der skulle afløse Nationalmuseet dragtgallerier. Udstillingen, der åbnede i 1993, fik titlen 'Krop og Forklædning' og kan stadig ses i museets afdeling i Brede. Titlen henviser til ideen bag udstillingen, hvortil inspirationen var hentet fra den tyske filosof Ernst Bloch, der hævdede, at mennesker ikke blot klæder sig, men snarere forklæder sig for hinanden for at gøre sig ukendelige. I 'Krop og Forklædning' var målet autenticitet – ingen figurer skulle opdigtes, der måtte ikke være kopier, og der måtte ikke findes sammensætninger af dragtdele, som der ikke var bevis for havde været brugt sammen i virkeligheden.

Bondedragterne blev også nyopstillet i 1993, i en udstilling tilrettelagt af tekstilassistent Esther Grølsted. Også denne udstilling lagde vægt på udelukkende at vise hele dragter, hvor man vidste, at de enkelte dragtdele havde været brugt af den samme person.

På indsamlingsområdet har dokumentation af samtidens dragt og kropskultur

Fig. 11. Udstillingen »Krop og Forklædning« fra 1993 fremviser autentiske modedragter. I udstillingens minimalistiske udstillingssprog er der lagt afstand til det tidligere interiørprincip med dets fortællende og naturalistiske stil.

The exhibition 'Body and Fashion' from 1993 showed authentic fashion costumes. The minimalistic language of the exhibition distances itself from the earlier narrative, naturalistic style of the interior principle.

samt indsamling af både dansk og udenlandsk haute couture været særligt opprioriteret siden 1990'erne.

Det overordnede mål med dragtsamlingen har siden museets etablering været at tilvejebringe et fyldestgørende billede af befolkningens kultur – også selvom der til stadighed har været mange faglige diskussioner af, hvordan denne opgave kunne varetages bedst muligt. I begyndelsen af Folkemuseets historie voksede samlingen med langt større hast, end den gør i dag. Dengang var virkeområdet bestemt som det, vi i dagens museumssprog kalder 'den førindustrielle periode', dvs. tiden inden masseproduktion blev dominerende. Hver enkelt dragtdel og hvert stykke tekstil var i sig selv unik og håndlavet, og i den forstand aldrig helt lig nogen anden genstand, selvom der naturligvis kunne være en vis lighed. Bønders dragter og tekstiler fra den førindustrielle periode var ofte hjemmeproducerede eller fremstillet lokalt og kunne have visse lokale særpræg. De adskilte sig fra hinanden med hensyn til form eller teknisk udførelse, de var ikke standardiserede og ens som industrisamfundets masseproducerede varer. Da det i høj grad var de formmæssige variationer, som museet dokumenterede, blev resultatet de meget genstandsrige samlinger.

Fig. 12. Masseproduktion. I den permanente udstilling »Danmarkshistorier 1660-2000« i Prinsens Palæ vises dragt og tekstil som en integreret del af den overordnede fortælling. Da Daells Varehus lukkede i 1999, hjemtog dragtsamlingen bl.a. et udsnit af dametøjsafdelingen inklusive mannequindukke, tøj og butiksinventar.

Mass production. The permanent exhibition 'Histories of Denmark 1660-2000' in Prinsens Palæ shows costumes and textiles as an integral part of the overall historical narrative. When the department store Daells Varehus closed in 1999, the costume collection acquired among other things a section of the ladies' wear department including a mannequin, clothes and shop inventory.

I vore dage, hvor de fleste mennesker går klædt i tøj, der er massefremstillet på en fabrik, sandsynligvis i et fjerntliggende land, giver det ikke længere mening, at museerne forsøger at dokumentere og bevare alle den materielle kulturs tænkelige former. Når mange mennesker går klædt i ens cowboybukser, bliver det noget andet ved bukserne, der gør dem interessante i en kulturhistorisk dragtsammenhæng. Det er ikke længere produktet – bukserne – der synes at repræsentere noget individuelt og unikt, det er snarere brugen eller forbruget, der gør det.

I dag lægger samlingen stor vægt på, at nyindkomne genstande kan fortælle om de mennesker, der har ejet, brugt, fremstillet eller solgt det tøj eller de tekstiler, der indgår i samlingerne. Samlingen kan altså sagtens indeholde flere par cowboybukser, der umiddelbart ligner hinanden til forveksling. Ved nærmere efterforskning viser sig, at der kan være tilknyttet meget forskellige historier til dem. Det ene par cowboybukser kan fx have været brugt som konfirmationsbukser af en konfirmand i Hvidovre i 1974. Bukserne indgår i dragtsamlingens konfirmationstøj, gerne sammen med fotografier, telegrammer og konfirmandens egen beretning om begivenheden. Et andet par cowboybukser kan have været en folkeskolelærers daglige arbejdstøj i Horsens gennem en lang årrække. Et tredje par har været en tur i syrebad og været brugt af en punker i 80'erne. Historien om menneskene og livet omkring genstandene er af stor vigtighed i dag, uden at det dog betyder, at form, design, æstetik, teknik eller produktion lades ude af betragtning. Interessen for historierne og menneskene indikerer først og fremmest, at genstandene ikke anskues løsrevet fra de liv, som de på et tidspunkt har været en del af.

Dragter i en kulturhistorisk samling skal ikke nødvendigvis være smukke,

Fig. 13. Dragtsamlingen får mange forespørgsler fra elever og studerende. Webudstillingen »Tidens Tøj«, der findes via Nationalmuseets hjemmeside, www.natmus.dk, kan give en række oplysninger om mode, enkelte dragter og modens kulturhistorie, som der ikke er mulighed for at give i en traditionel museumsudstilling.

The costume department gets many questions from school pupils and students. The Web exhibition Dressed in Time, *which can be found via the National Museum's homepage, www.natmus.dk, can provide a great deal of information about fashion, individual costumes and the cultural history of fashion which cannot be given in a traditional museum exhibition.*

unikke eller fint forarbejdede, der kan lige så vel være lappet og omsyet tøj. En kulturhistorisk dragtsamling skal først og fremmest kunne fortælle om mode og dragtskikke og om brugen af tekstiler i alle forskellige sociale og kulturelle miljøer – den bør vidne om den danske befolknings højst forskellige liv til forskellige tider.

I dag har dragtsamlingen tiden fra 1660 til i dag som sit kronologiske virkeområde. Emne og genstandsmæssigt dækker samlingen i princippet hele den danske befolkning, forstået sådan, at alle, der har boet eller levet hele eller noget af deres liv i Danmark, er indbefattet i denne betegnelse. Det brede kulturbegreb, som samlingen blev funderet på, er i høj grad en styrke, der bidrager til at give Nationalmuseets dragtsamling dens særegne status, nationalt og internationalt.

LITTERATUR

Ellen Andersen: Danske Bønders Klædedragt. København 1960.

Ellen Andersen: The Costume and Textile Collection in the Danish Folk Museum. I: Dansk Folkemuseum and Frilandsmuseet. History and Activities. Nationalmuseet 1966.

Ellen Andersen: Moden i 1700-årene. København 1977.

Ellen Andersen: Moden 1790-1840. København 1986.

Bjarne Kildegaard: Klædt på til tiden. København 1993.

Elna Mygdal: Amagerdragter: Vævninger og Syninger. København 1930-32.

Bernhard Olsen: Katalog over Dansk Folkemuseum i Kjøbenhavn. København 1892.

Holger Rasmussen: Dansk Museumshistorie – de kulturhistoriske museer. Dansk Kulturhistorisk Museumsforening 1979.

Holger Rasmussen: Bernhard Olsen. Virke og værker. Folkelivs studier 6. Nationalmuseet 1979.

Bjarne Stoklund: Københavns Universitet 1479-1979. Europæisk Etnologi. Bind XI. København 1979.

SUMMARY

Costumes and textiles from 1660 until the present day at the National Museum

Founded in 1879, the collection now contains *c.* 70,000 objects, which makes it one of the largest and most important of its kind in northern Europe. It was established by Bernhard Olsen, whose knowledge of fashion and costumes arose from his work as a costumier at the Royal Theatre, as director of the Tivoli Gardens and as author and illustrator of articles in periodicals. Folk costumes and textiles were central in connection with his plan for setting up The Danish Folk Museum (Dansk Folkemuseum), which became a reality in 1885. During the first decades of its existence large numbers of costumes and textiles were collected, especially from the period 1700-1850 and focusing on local, topographically determined variations.

The first curator for the costume and textile collection, Elna Mygdal, was appointed in 1921. She acquired folk costumes and textiles from before 1850 and worked out inventories. She supported the idea of the textile tradition of Danish farming communities as being locally rooted. The question of 'regional costumes' and 'folk costumes' is still a matter for discussion among costume researchers and others with an interest in costume, in Denmark and elsewhere. During that period the collection aimed to document costumes and textiles in a comparative perspective with the emphasis on showing the developments in techniques, craftsmanship and regional characteristics.

In 1929 Ellen Andersen became responsible for the collection; she organized the first two permanent exhibitions of folk costumes and fashion at the National Museum in 1937-38 and built up a large textile study collection. When she retired in 1966, the collection covered clothing from 1660 until the 20th century, with costumes from many social groups and levels. Fashion was a particular interest of hers; she wrote several books about Danish fashion seen from a cultural historical perspective. In Ellen Andersen's time the collection came to reflect a broader concept of culture.

Later, with Hanne Frøsig Dalgaard in charge, there was an increased focus on the clothes of ordinary people; she initiated the documentation of work clothes, of costumes from the fair and the circus and of liturgical vestments and textiles. At the end of the1980s the collection was renamed 'Costume and Body Culture', signaling a new view of costume as an empirical category and field of research. The then curator, Bjarne Kildegaard, was particularly interested in the aesthetic and identity-seeking character of costume and fashion. He set up a new permanent exhibition entitled 'Body and Fashion', the thesis being that people do not simply get dressed, they aim at disguise to avoid recognition. As of the 1990s contemporary costume and haute couture have both been given higher priority.

Today, the period from 1660 to the present is the chronological span of the costume and textile collection. In terms of themes and objects, the whole of the population is represented. The broader concept of culture is a strength that helps give the National Museum's costume collection its distinctive status, nationally and internationally.

Fra Museum Wormianum til i dag
– et rids over 400 års studier af kufiske mønter

AF NADIA HAUPT OG JØRGEN STEEN JENSEN

Nationalmuseet rækker langt tilbage i tiden og rummer mange forskellige historier, skabt som det er af flere, tidligere selvstændige samlinger og museer. Herimellem er Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, i daglig tale Møntsamlingen. At Møntsamlingen er en del af Nationalmuseet, har den praktiske betydning, at museet er forpligtet til at yde ekspertbistand inden for faget numismatik over for de øvrige danske kulturhistoriske museer, ligesom Nationalmuseets myndighedsudøvelse i henseende til danefæ også omfatter møntfund.

Den kgl. Mønt- og Medaillesamling blev dannet i årene 1780-81 ved at samle tre kongelige møntsamlinger på Rosenborg Slot: 1) En særlig dansk-norsk-holstensk samling, der i midten af 1700-tallet var udskilt af Kunstkammeret, 2) Kunstkammersamlingen, som gik tilbage til Frederik III og Christian V, 3) en særlig kongelig samling af guldmønter, hvis ældste katalog også går tilbage til Christian V. Undervejs har samlingen skiftet navn. Ved grundlæggelsen benævntes den Det kongelige Mønt- og Medaille-Cabinet, men da dette i 1867 flyttedes fra Rosenborg til Prinsens Palæ, udstedtes en kongelig resolution om navneskift til Den kongelige Mønt- og Medaillesamling. Samlingen består i dag af mere end 450.000 museumsgenstande.

I denne artikel fokuseres på en enkelt genstandsgruppe, nemlig de orientalske mønter. Primært vil blive behandlet de mønter, der omtales som arabiske, islamiske eller kufiske, og som altid har været en del af samlingen. Størstedelen af de islamiske mønter i Møntsamlingen er kufiske dirhemer og er indkommet som danefæ. En kufisk dirhem er en sølvmønt, som kun er forsynet med indskrifter, men ingen menneskeafbildning; skriften opstod i byen Kufa, som ligger ved Eufratfloden i det nuværende sydlige Irak.

I slutningen af 600-tallet blev der under den umayyadiske kalif 'Abd al-Malik (685-705) udviklet et nyt møntsystem, som spredte sig til hele Mellemøsten og videre til Centralasien. Møntreformen dateres til 696-99. Mønterne blev forsynet med standardformularer. Forsiden gengav den islamiske trosbekendelse, *kalima:* »Der er ingen Gud uden Allah«, og på bagsiden: »Muhammed er hans profet«. Dernæst var angivet, under hvilken kalif mønten var præget. »Kalif« betyder stedfortræder. Kaliffen var både gejstligt og verdsligt overhoved for den muslimske verden. På den anden side stod møntstedets navn (et bynavn), ofte var også nævnt en lokal emir eller anden hersker, og endelig årstal for udstedelsen. Dette er efter islamisk tidsregning, dvs. regnet fra Muhammeds udvandring fra Mekka til Medina i år 622 e.v.t. Den islamiske kalender er baseret på måneår, ikke solår, som den vestlige verden anvender.

Fig. 1. En hel kufisk dirhem, præget af samanide-emiren Ismail ibn Ahmed i Samarkand 895-96, vægt 2,87 g. Det persiske samanidedynasti regerede fra 819 til 1005. Mønten stammer fra skattefundet i 1932 i Over Randlev, syd for Århus (Østrups katalog nr. 775). Ved siden af ligger tre fragmenterede kufiske dirhemer, alle fra skattefundet Pæregård II, Olsker sogn, Bornholm, fundet 2006. Mønternes vægt er imellem 1,36 g og 0,53 g. Foto: John Lee, Nationalmuseet.

An intact Kufic dirhem, minted by the Samanid Emir Ismail ibn Ahmed in Samarkand in 895/96, weighing 2.87 g. The Persian Samanid dynasty reigned from 819 until 1005. The coin comes from the hoard found in Over Randlev, south of Århus, in 1932 (Østrup's Cat. No. 775). Beside it lie three fragmented Kufic dirhems, all from the Pæregård II hoard found in 2006, in Olsker Parish, Bornholm. The coins weigh between 1.36 g and 0.53 g.

Det kan måske overraske, at der findes kufiske mønter i jorden i Danmark. Forklaringen ligger i vikingetidens økonomiske og politiske situation. I 900-tallets Danmark eksisterede der endnu ikke et egentligt nationalt møntvæsen; de økonomiske transaktioner i ældre vikingetid (ca. 800 - ca. 975) var oftest baseret på brudsølv, og her passede de forholdsvis store og som oftest meget lødige dirhemer fint. De kufiske mønter var normalt 1-3 gram tungere end tidens europæiske mønter og ofte præget af sølv fra de righoldige centralasiatiske miner. Mange af de dirhemer, som bliver fundet herhjemme, er meget fragmenterede. Dirhemerne blev jævnlig skåret i mindre stykker, fordi værdien i vikingetiden beregnedes ud fra vægten. De små fragmenter er ofte slidte og korroderede af at have ligget i jorden og derfor vanskelige at bestemme, hvorfor vi oftest må nøjes med at konstatere, at de er rester af dirhemer.

De kufiske mønter stammer fra en lang række lande: Spanien, Marokko, Tunesien, Libyen, Ægypten, Syrien, Armenien, Aserbajdsjan, Ukraine og Hviderusland. Men flertallet af dem er fra Kasakhstan, Turkmenistan, Usbekistan, Afghanistan, Iran og Irak. Præcist hvornår Møntkabinettet begyndte at indlemme de kufiske mønter i samlingen, hersker der en vis usikkerhed om, men vi skal formentlig tilbage til 1600-tallets midte. Her erhvervede Frederik III, som var en ivrig samler, Ole Worms (1588–1654) store efterladte samling. Worm var universitetsprofessor, læge, runeforsker og numismatiker. Han var banebrydende som privatsamler, idet han lod trykke et katalog over sin samling. Det blev publiceret på datidens internationale sprog, latin, og udkom i Holland i 1655.

Vi ved, at Worms samling indeholdt kufiske mønter, for det fremgår af en brevveksling mellem præsten Bertel Knudsen i Löderup i Skåne og Ole Worm i 1628. Præsten var kommet i besiddelse af en mønt, hvis inskriptioner han ikke selv kunne tyde, dog havde han en formodning om, at det kunne dreje sig om en runeindskrift. Mønten var fundet ved pløjning på en mark, hvor der før var fundet tilsvarende mønter. Ole Worm svarede tilbage: »For den tilsendte Mønt takker jeg; den bærer arabiske Bogstaver; og jeg har flere af den Slags, som ogsaa er udgravet i disse Lande«.

Worm mente, at mønterne var kommet til Norden i korstogstiden, idet »vore Landsmænd, der i fordums Tid paa Fromheds Vegne besøgte Jerusalems Egne, har hidbragt dem og opbevaret dem blandt deres kosteligere Skatte«. Worms mønt-

samling endte vistnok i Møntkabinettet, men det kan være vanskeligt at fastslå, om de mønter, som omtales i Worms samling, og som måske ikke er specielt sjældne, nu også er identiske med nogle af dem, vi har på Nationalmuseet i dag. I et enkelt tilfælde er der dog ingen tvivl. Det er nyligt påvist, at man kan identificere en i *Museum Wormianum* afbildet efterligning af en romersk mønt med en mønt, der i dag findes i Møntsamlingen.

Bemærkelsesværdigt er det, at Worm og hans korrespondent omtaler, at de arabiske mønter er fremkommet ved opgravninger, og man kunne derfor godt forestille sig, at kufiske mønter blev indleveret til Kunstkammeret, hvor bemærkelsesværdige fortidsminder blev opbevaret fra midten af 1600-tallet. Men vi har ikke nogen konkret viden derom. Først omkring 1690 omtales i et Kunstkammerinventar et enkelt skattefund på 70 kufiske dirhemer, dog uden oplysning om oprindelsen – proveniensen.

I begyndelsen af 1700-tallet fremkom et fund ved en tørvemose-gravning ved Hammershus på Bornholm. Fundets fremkomst kan dateres til mellem 1711 og 1717. Alkymisten og lægen Johann Conrad Dippel (1673-1734) sad omkring den tid som livstidsfange på Hammershus for forræderi, men straffen blev nedsat til kun syv år. Under opholdet traf han en officer, som viste ham opgravede sølvmønter. Fundet blev senere omtalt i et tysk værk om Bornholms kulturskatte fra 1725. Her omtales skattefundet, som skulle omfatte »nogle tusind stykker« ... »mønterne havde samme vægt og, som man havde berettet ... samme præg«. Dippel havde fået et af stykkerne i hænde – en tyrkisk eller saracenisk mønt (muslimer kaldte man dengang for saracenere). Dippel bestemte mønterne med lidt usikkerhed, idet hans kendskab til arabisk nok ikke har været alt for dybtgående. Mængdeangivelsen blev overtaget af senere forskere, ja, ved uagtsomhed hos Nationalmuseets berømte grundlægger, C. J. Thomsen, voksede tallet i hans skrift *Ledetraad til nordisk Oldkyndighed* (1837) til en hel skæppe fuld, hvad der skal svare til næsten 6.000 mønter! Siden beskæftigede andre numismatikere sig med fundet, hvis størrelse uden forbehold blev anført som værende på ca. 2.000.

Men Georg Galster (1889-1983), der var leder af Møntsamlingen, gennemgik fundet flere gange og mente, at også sidstnævnte tal var stærkt overdrevet. Vi kan kun tilslutte os Galsters iagttagelser. Der kendes mange store bornholmske møntfund fra vikingetiden med op mod tusind mønter eller derover, men de fleste af dem er vesteuropæiske mønter. Det største antal kufiske mønter, man i dag kender fra et bornholmsk skattefund, er 153 stykker fra Dammegård, Pedersker sogn. Kun fra sjællandske lokaliteter kendes skattefund fra 900-tallet, hvor antallet er over tusind kufiske mønter.

Skattefundet fra Hammershus, der givetvis blev erklæret for danefæ, blev indsendt på behørig vis »til kongen«, det vil sige, mønterne endte i Rentekammeret. De er nok derefter indsmeltet på Den kongelige Mønt. Om de først har været vejen om ad Det Kgl. Møntkabinet i Kunstkammeret, har ikke kunnet spores.

I 1773 bliver en dansk/tysk videnskabsmand opført i Vejviseren i København som beboer i Prinsens Palæ, altså den bygning hvor Nationalmuseet i dag har til huse. Videnskabsmanden var den senere verdensberømte astronom, landmåler og opdagelsesrejsende Carsten Niebuhr (1733-1815). Efter hjemkomsten fra sin arabi-

ske og persiske rejse fik han i 1767 lov til frit at bebo to værelser i nordfløjens tredje etage mod gården. Her sad Niebuhr og skrev de videnskabelige publikationer fra sin ekspedition, og samtidig behandlede han sine hjembragte orientalske mønter i værket *Beschreibung von Arabien* fra 1772. *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern*, der udkom 1774-78, skal også være blevet til her, såvel som publikationen af hans afdøde rejsefælle, naturforskeren Peter Forsskåls, botaniske materiale.

I værket *Beschreibung von Arabien* beretter Niebuhr, hvilke videnskabelige overvejelser der lå til grund for hans indkøb og indsamling, samt hvilke mønter han undlader at indkøbe på rejsen. Her nævner han, hvorfor han så bort fra kufiske dirhemer: »Jeg har ikke erhvervet nogen Sølvmønter med Kufisk Skrift paa min Rejse. De bliver af og til fundet i Jylland, paa Øen Bornholm og i andre Egne ved Østersøen; og de er saaledes slet ikke sjældne i Mønt-Samlingerne«.

De mønter, Niebuhr erhvervede på rejsen, endte i Kunstkammeret og kunne foruden i Niebuhrs publikation også ses registreret i en håndskreven, tynd foliant fra 1793, som slutter sig til de samtidige større katalogarbejder. Her findes »Chinesiske, Ostindiske, Arabiske, Tyrkiske og Jödiske Mynter«, og her optræder Niebuhrs mønter under overskriften »Parthiske, Arabiske, Tyrkiske og Ostindiske Mynter, samlede af Justits-Raad Niebuhr paa hans Reise«, i alt 69 mønter. På grundlag af oplysningerne i dette katalog har museumsinspektør Anne Kromann (1936-96) i 1976 skrevet om *Mønter fra Carsten Niebuhrs rejser*. Artiklen bygger på bevarede og identificerbare stykker i Møntsamlingen.

Den kgl. Mønt- og Medaillesamling har igennem tiden arvet både kongelige og private samlinger, men de kufiske mønter var ikke ligefrem dem, der stod højest i kurs hos samlere. Enkedronning Juliane Marie (1729-96) (Frederik V's anden dronning) havde selv en møntsamling, måske var hun med til at vække sit barnebarns kærlighed til antik og mønter, for somme tider forærede hun barnebarnet en og anden mønt. En dag skrev hun: »...Hvad siger du om den arabiske Guld Mynt, jeg har sendt dig ved din Papa«, til den niårige Christian Frederik i 1795. Barnebarnet er den senere Christian VIII, som endte med at blive en af landets største og kyndigste samlere. Det kunne have været morsomt, om man kunne påvise guldstykket, men blandt Christian VIII's registrerede mønter findes overhovedet ingen arabiske, han har muligvis enten tabt guldmønten som barn eller brugt den til bytte til fordel for sin store passion, de græske mønter.

Efterhånden opstod der større forståelse og interesse for de orientalske og kufiske mønter. I 1814 satte Jens Lassen Rasmussen (1785-1826), en alsidig professor i orientalsk ved Københavns Universitet, sig for at udarbejde en beskrivelse over de orientalske og kufiske mønter i Det kongelige Mønt- og Medaillekabinet. Heriblandt var der 58 samanidedirhemer, som må stamme fra skattefund fra vikingetiden. Samme år udkom Rasmussens store videnskabelige værk: *Om Arabernes og Persernes Handel og Bekiendtskab med Rusland og Skandinavien i Middelalderen.* Værket omhandler handelshistoriske studier, som på dette tidspunkt var et hidtil uopdyrket område, og det er et bemærkelsesværdigt arbejde for sin tid. Det udkom først på dansk, men blev senere oversat til svensk, engelsk og fransk. Andre interessante frugter af Rasmussens videnskabelige forskning er hans værdifulde

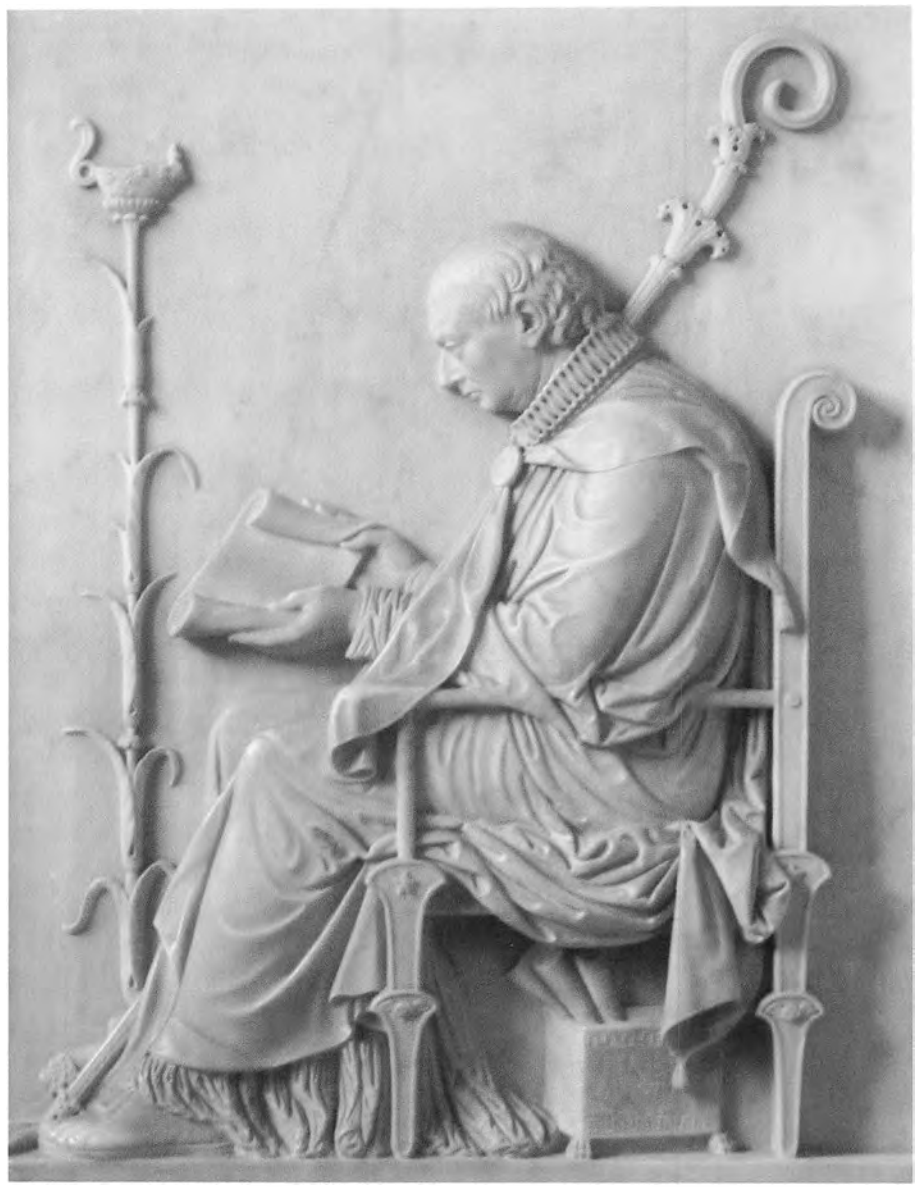

Fig. 2. Biskop Frederik Münter (1761-1830). Den lærde biskop afbildes som en prælat, der i lyset fra en olielampe læser i en gammel bogrulle. Relief i marmor af H. E. Freund. Mindesmærke, rejst af de sjællandske præster, 1834. Vor Frue Kirke, København. Foto: John Lund, Nationalmuseet.

Bishop Frederik Münter (1761-1830). The learned bishop is shown as a prelate reading an old scroll by the light of an oil lamp. Relief in marble by H. E. Freund. Monument erected by the Zealand clergy in 1834, Copenhagen Cathedral.

bidrag til islamisk historie. Han foretog flere oversættelser af arabisk poesi samt af skriftlige kilder, heriblandt den første oversættelse af Ahmad ibn Fadlâns siden hyppigt citerede rapport fra rejser i Rusland 921-23, hvor han mødte nordboer på vej ned ad de russiske floder. Hans observationer, bl.a. om vikingernes begravelsesskikke, er yderst relevante.

Mens Rasmussen færdedes på Rosenborg i Møntkabinettet, var medlemmerne af Oldsagskommissionen begyndt på deres virke. Flere af dem havde en vis interesse for numismatikken. En, som spillede en central rolle inden for det orientalske område, var biskoppen over Sjælland, Frederik Münter. Münter var kirkehistoriker, arkæolog og numismatiker og havde selv en stor samling af orientalske mønter. Münters numismatiske interesse gik ud over en almindelig samlerinteresse; han havde således i sin tid overvejet at søge en stilling på Møntkabinettet, men trak sin ansøgning tilbage.

Fig. 3. Kufisk dirhem, præget af Nasr ibn Ahmed fra samanidedynastiet i Samarkand 919-20, med graffiti i form af en ørn. Mønten, der er indgået i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling fra biskop Münters samling (Østrups katalog, nr. 942), må være erhvervet i udlandet, idet sådanne graffiti ikke kendes på mønter fra danske fund. Ørnen anses ofte for at være mærke for den russiske fyrst Sviatoslav (942-72), eller hans forgænger, fyrst Igor (913-45). Foto: John Lee, Nationalmuseet.

Kufic dirhem, minted by Nasr ibn Ahmed, from the Samanid Dynasty in Samarkand in 919/20, with graffiti in the form of an eagle. The coin comes from bishop Münter's collection (Østrup's Cat. No. 942); it must have been acquired abroad, since such graffiti are not known on coins from Danish finds. The eagle is often considered a mark of the Russian Prince Sviatoslav (942-72), or his predecessor, Prince Igor (913-45).

Ved Frederik Münters død i 1830 var Christian J. Thomsen, der var Oldsagskommissionens sekretær, en meget aktiv person i det numismatiske miljø i København. Thomsen havde den største respekt for Münter og stod da også for ordning og organisering af de tre auktioner over den lærde biskops betydelige møntsamling. Indledningsvis fik han i 1831 arvingerne overtalt til at skænke Møntkabinettet Münters mere end 400 kufiske mønter. De blev katalogiseret af en ung teolog, Jacob Christian Lindberg, og gavens betydning blev fremhævet i indledningen til det lille håndkatalog, Møntkabinettet lod udgive i 1835. Biskop Münters kufiske mønter må være en af de største gaver, som samlingen har modtaget af denne art. Antallet af mulige købere på det københavnske marked har nok været meget begrænset, så Thomsen har vel skønnet, at de på auktion højst kunne indbringe metalværdien.

I marts 1829 kunne den danske gesandt i Skt. Petersborg, Otto Blome, henlede sin chef, udenrigsminister Ernst Schimmelmanns, opmærksomhed på den mulighed, Det kongelige Møntkabinet havde for at erhverve en samling persiske mønter. Rusland havde modtaget dem som krigsskadeerstatning fra Persien. Det russiske gesandtskab i Teheran var blevet stormet af en religiøst ophidset »Mængde af Fanatikere«, og mange russere var blevet dræbt, også gesandten. Denne episode blev dyr for perserne, fordi de måtte betale en kæmpestor erstatning i guld- og sølvmønter. En del af disse mønter havde en ejendommelig udformning; flere mindede om guldbarrer. I Skt. Petersborg forsøgte man at sælge ud af mønterne. Tsaren forærede dog også nogle til venligtsindede nabofyrster, deriblandt Frederik VI. Oprindelig kunne gesandt Blome berette, at tsaren ville skænke et sæt af mønterne »som en Hyldest til Hans Majestæt«, men da det kom til stykket, gav tsar Nikolaj gesandten hele tre møntsæt med hjem som en personlig gave til den danske konge. Lige efter nytår 1831 oversendte Frederik VI de tre møntsæt til Møntkabinettets chef, overhofmarskal A. W. Hauch, ledsaget af en skrivelse hvor kongen beretter om de tre samlinger: »persiske Mynter, bestaaende tilsammen af 24 større og mindre Guldmynter, samt 15 Sølvmynter, hvilke som en Foræring fra Kejseren af Rusland ere blevne os tilsendte«. Det ene af møntsættene er bevaret; mønterne har i mange år været i Møntsamlingens permanente udstilling, hvor de erindrer de besøgende om den pragt og rigdom, der også hører Orienten til, og

Fig. 4. Nogle af de største guldmønter fra det persiske møntsæt, som tsar Nikolaj I forærede til Frederik VI i 1830. Alle fire er præget i Teheran i 1795 under Shah Agha Muhammed, som var den første shah af Qajar-dynastiet. Vægten er henholdsvis 400,9, 160,3 og 162,0 samt 80,4 gram. Det er de tungeste guldmønter, som overhovedet findes i Møntsamlingen. Foto: Henrik Wichmann. Forstørret.

Some of the largest gold coins from the Persian set of coins that Tsar Nicholas I presented to Frederik VI in 1830. All four were minted in Teheran in 1795 during the reign of Shah Agha Muhammed, who was the first Shah of the Qajar Dynasty. They weigh respectively 400,9, 160,3, 162,0 and 80,4 grams. These are the heaviest gold coins of all in the Coin Collection. Enlarged.

hvoraf en lille del ved skæbnens tilskikkelser endte i Frederik VI's hovedstad, der stadig materielt set var noget ramponeret efter englændernes bombardement og statsbankerotten.

Samtidig med Jens Lassen Rasmussen begyndte også en anden at gøre sig gældende inden for den orientalske numismatik, nemlig teologen Jacob Christian Lindberg. Han er en af de mere betydningsfulde personer, der har arbejdet med Møntsamlingens kufiske mønter. Men hans historiske hovedindsats lå som teolog og koordinator for de danske folkelige, religiøse vækkelser i 1830'erne. Han spredte Grundtvigs budskab over hele landet, specielt Jylland, og hans betydning for dansk kirkeliv var meget stor. Lindbergs indgang til den numismatiske verden skete gennem biskop Münter, idet Münter havde bistået Lindberg i dennes forskning i orientalske indskrifter og mønter. Lindberg udgav i 1824 en afhandling om puniske mønter fra Spanien og arbejdede i øvrigt med at fremstille klicheer for selv at kunne illustrere sine værker.

Lindberg må have vundet Møntsamlingens daværende chef, Christian Ramus', tillid, siden han fik overdraget bearbejdelsen af de nyligt – i 1827 – fremkomne kufiske mønter fra Sønder Kirkeby på Falster. Publikationen – det var første gang, at et møntfund med kufiske mønter blev publiceret i Danmark – skete i form af et fransksproget, meget velillustreret brev til den berømte klassiske arkæolog P. O. Brøndsted (1780-1842). Den lille bog blev udgivet 1830 som en anerkendelse for Brøndsteds praktiske hjælp fra Paris til Lindberg i forbindelse med dennes magi-

Fig.5. Jacob Christian Lindberg (1797-1857) var knyttet til Møntsamlingen i perioder fra sidst i 1820'erne til ind i 1840'erne, men valgte, da det kom til stykket, at blive ved teologien og præstegerningen. Litografi (1867), efter fotografi fra hans sidste år, I. W. Tegner & Kittendorff.

Jacob Christian Lindberg (1797-1857) was associated with the Coin Collection for periods from the end of the 1820s until well into the 1840s, but chose in the end to stick with theology and his work as a clergyman. Lithograph (1867), after a photograph from his final years.

sterafhandling i 1828. Den usædvanlig smukt udstyrede bog synes internationalt set kun at være lidet kendt, så da et eksemplar for nylig blev udbudt i London, vakte det opsigt. Det var skæbnens ironi, at Lindberg blev Jens Lassen Rasmussens efterfølger på Møntkabinettet, idet Lindberg havde polemiseret indædt mod selv samme universitetsforsker, som han regnede for at være totalt uduelig.

Mængden af nye møntfund steg voldsomt i 1800-tallets Danmark. Det skyldtes dels nyopdyrkning, bl.a. af heden, men også et mere intensivt landbrug. I den periode i 1830'erne, hvor Lindberg havde en honorarlønnet tilknytning til Møntkabinettet, kom der flere store vikingetidsfund med kufiske mønter. Vigtigst var et betydeligt fund fra Vålse på Nordfalster (1835), hvortil kom to fund fra Aalborgegnen samt ét fra Knudsker på Bornholm. De blev alle publiceret i en samlet fremlæggelse i et af Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskabs tidsskrifter, *Annaler for nordisk Oldkyndighed* 1842-44. Lindberg er meget interesseret i kulturhistorien bag mønterne, og hans bestemmelser belyser oftest møntindskrifterne med andre, i og for sig mere sekundære skriftlige oplysninger. Omtales for eksempel en general, så giver Lindberg en hurtig historisk beskrivelse af pågældende. Dette er ikke den traditionelle måde at publicere en numismatisk fundbeskrivelse på, typisk nøjes man med at nævne møntherren, møntstedet og endelig årstallet.

Arbejdet med nye fund tilskyndede til mere sammenfattende studier. For Lindbergs vedkommende blev opmærksomheden fanget af det persiske dynasti buyiderne, der herskede 932-1062 i Iran, Irak og Afghanistan. Arbejdet blev ligesom fundpublikationerne udgivet af Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab, hvis sekretær og drivende kraft var C. C. Rafn. Det blev desuden udgivet på fransk i Selskabets *Mémoires*, således at det kunne nå den geografisk set bredest mulige læserkreds. Endelig må det anføres, at Lindbergs hovedindsats for Den kgl. Mønt- og Medaillesamling nok er det håndskrevne katalog over den kufiske samling, som han udarbejdede gennem en længere periode midt i 1830'erne, og som han fik et beskedent honorar for. Her anføres også stykkernes proveniens, så man kan rekonstruere fundsammenhænge og forsvundne samlinger. På grund af katalogets udførlige oplysninger er det stadig i daglig brug i samlingen.

Christian Jürgensen Thomsen blev i 1832 inspektør ved Møntkabinettet. Thomsen havde en bred kulturhistorisk interesse, hvilket medførte, at de orientalske mønter ikke blev forbigået af ham. Et af de mere usædvanlige indkøb, som blev foretaget, er den såkaldte guldbrakteat, en imitation af en kufisk mønt. Den blev erhvervet på en auktion i Berlin i slutningen af 1820'erne, men skal være fundet i 1822 på Gotland. Brakteaten er kun præget på den ene side og har en monteret kant rundt om inskriptionerne; den har nok oprindelig haft en øsken. Inskriptionerne er tydeligt efterligninger af kufisk skrift, men uden nogen mening.

Der er ikke fundet en tilsvarende mønt på dansk jord, men på Gotland er der i den store Duneskat (som formodes skjult 1361) fremkommet flere eksemplarer som Thomsens eksemplar fra Berlin. Den svenske orientalist Ulla S. L. Welin (1909-83) mente, at disse brakteater kunne være produceret på Gotland, hvor man så har forsøgt at efterligne det spansk-marokkanske dynasti almoravidernes mønter (1056-1147). Welin daterede brakteaterne til ca. 1170-1190 e.Kr., men uden klare beviser, og en lidt senere datering til 1200-tallet skulle også være mulig.

I Danmark har man fundet andre typer efterligninger af de kufiske mønter. De findes i forskellige varianter og stammer hovedsageligt fra vikingetidsskattefund. Størstedelen af de dirhem-efterligninger, vi finder i Danmark, er præget af de muslimske volgabulgarere, som levede i Rusland ved floden Volga, hvor deres hovedstad Bulgar lå. Længere nede ad floden mod Det Kaspiske Hav lå en anden vigtig by, Suwar. Volgabulgarerne kontrollerede handelen i området fra 900-tallet til 1000-tallet. Den anden gruppe imitationer stammer fra khazarerne, et folkeslag, hvis herskere var konverteret til jødedommen. Khazarerne levede i området imellem Sortehavet og Det Kaspiske hav. Det var et nomadefolk, der drev handel, men som desuden havde et velorganiseret afgiftssystem, som vikingerne og andre folkeslag skulle betale til. Også i Vesteuropa blev de kufiske mønter lejlighedsvis efterlignet. De kunne få meget forskellig udformning, men efterligningerne viser, at de kufiske mønter var velkendte rundt om i Europa. Begge de afbildede stykker, som er produceret i Europa, er i øvrigt fundet på Bornholm.

Thomsens indkøbspolitik var til tider meget fremsynet, hvilket også gjaldt for de orientalske mønters vedkommende. På sine mange forretningsrejser i udlandet skriver han hjem til sin stedfortræder på Møntkabinettet, Carl Ludvig Müller, bl.a. fra London 1855: »Jeg har faaet adskillige Orientalia, adskilligt til vor svage Afde-

Fig. 6. Illustrationer fra publikationen af Sønder Kirkeby-fundet. Samtlige illustrationer, både mønter og de forstørrede arabiske ord og sætninger, blev lavet af J. C. Lindberg. Som forsker forstod han vigtigheden i visuelt at kunne underbygge sine argumenter. Foto: Arnold Mikkelsen, Nationalmuseet.

Illustrations from the publication of the Sønder Kirkeby find. All illustrations, both coins and the enlarged Arabic words and sentences, were done by J. C. Lindberg. As a scholar he understood the importance of visual support for his arguments.

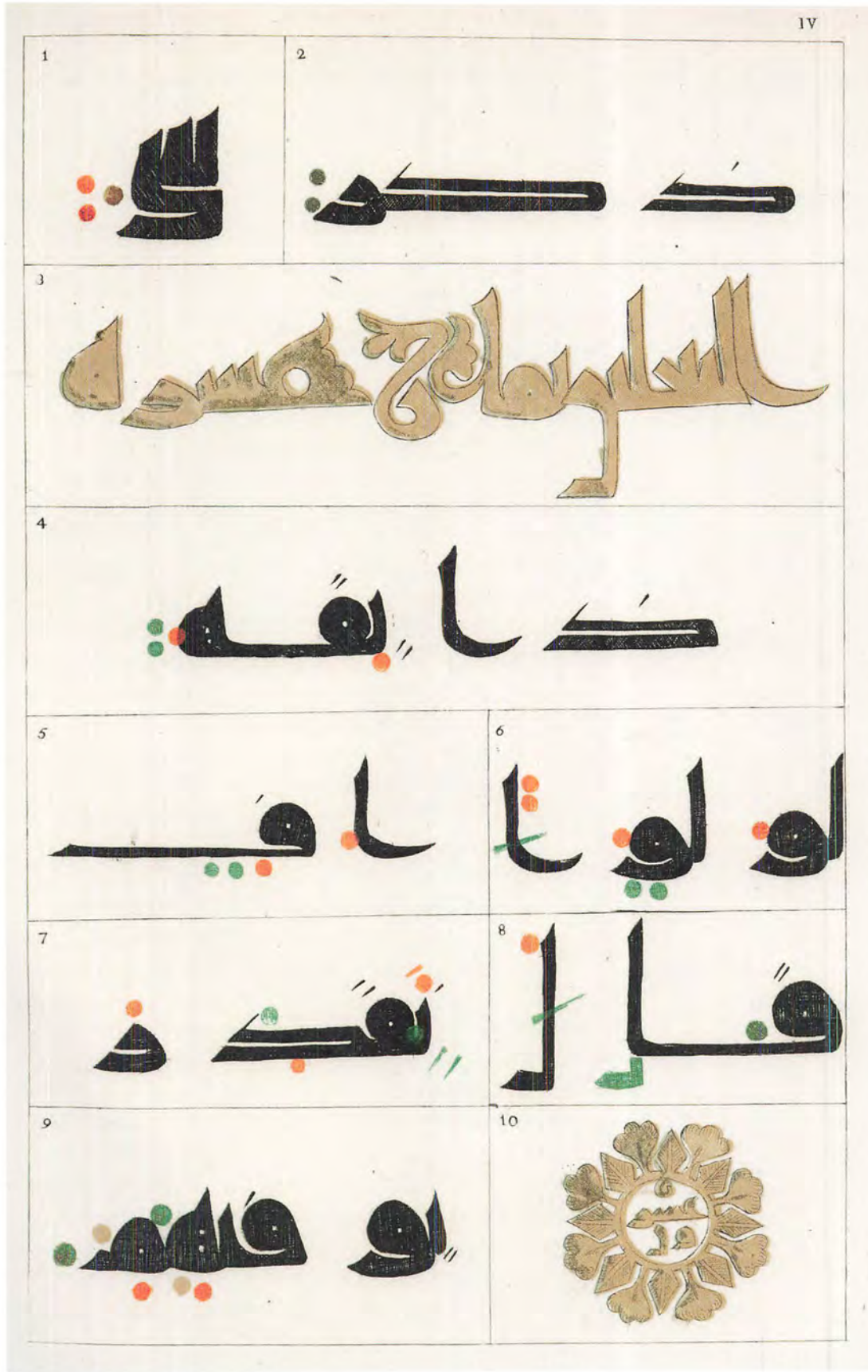

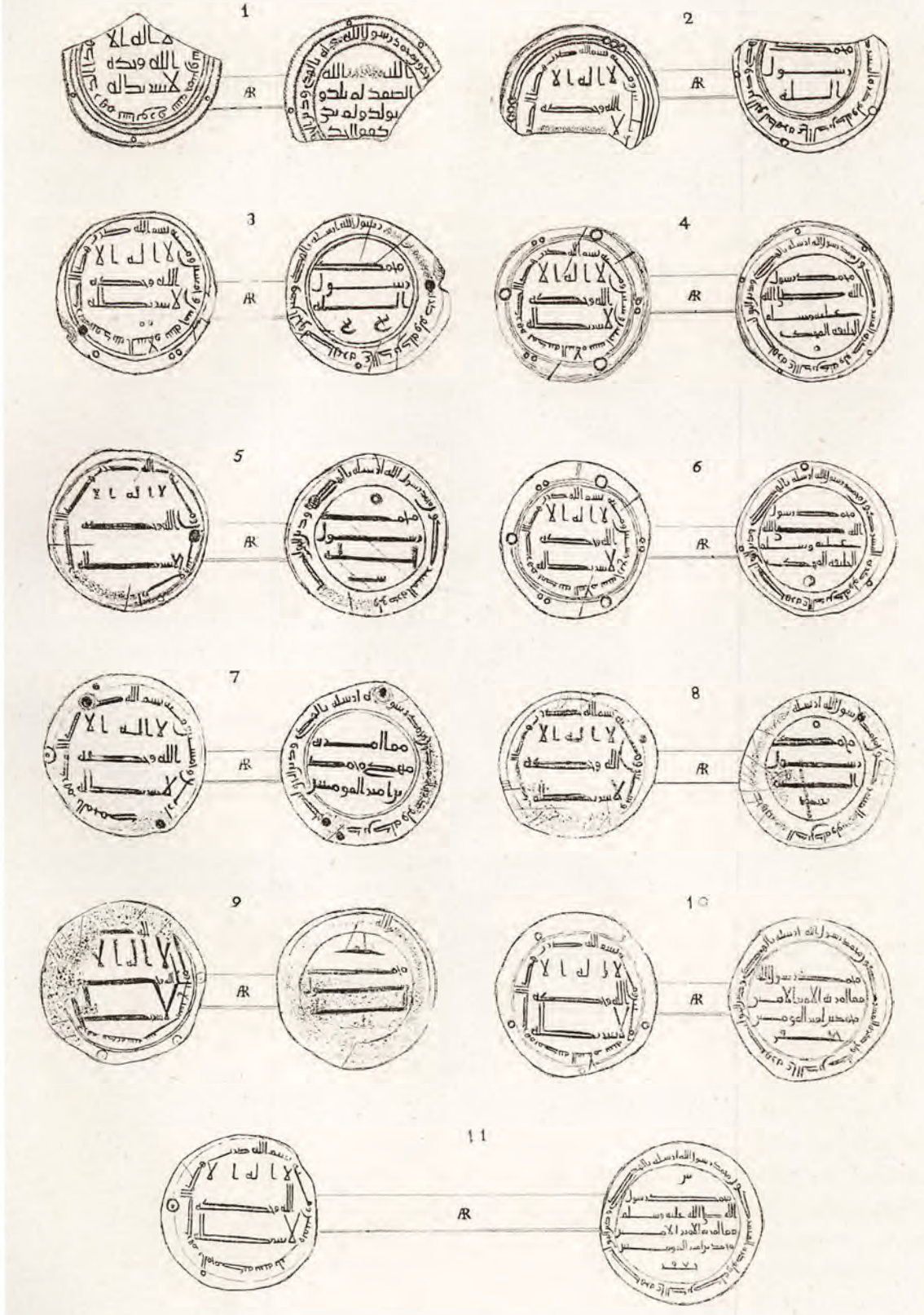
1
AR
2
AR
3
AR
4
AR
5
AR
6
AR
7
AR
8
AR
9
AR
10
AR
11
AR

1:1

Fig. 7. Den såkaldte guldbrakteat, en imitation af en islamisk mønt, som Thomsen erhvervede i Berlin nogle år efter, at den i 1822 skal være fundet på Gotland. Stykket har kun præg på den ene side og er en efterligning af det spansk-marokkanske almoravide-dynastis mønter (1056-1147); det kan være fremstillet lokalt på Gotland, måske i tiårene omkring 1200. Inv. C9490. Nationalmuseet.

The so-called gold bracteate, an imitation of an Islamic coin which Thomsen acquired in Berlin a few years after it is said to have been found on Gotland in 1822. The imitation is only stamped on one side. The piece is an imitation of the Spanish-Moroccan Almoravid Dynasty's coins (1056-1147), and may have been produced locally on Gotland, perhaps in the decades around 1200.

Fig. 8. Dirhem, fremstillet af volgabulgarerne, fundet på Sejerø (Østrups katalog, nr. 1211). Mønten er en imitation af en samanidedirhem, men volgabulgarerne har præget navnet på deres egen konge, Mikaila. Foto: John Lee

Dirhem produced by the Volga Bulgars and found on the Danish island Sejerø (Østrup No. 1211). The coin is an imitation of a Samanid dirhem, but the Volga Bulgars stamped the name of their own king, Mikaila, on it.

Fig. 9. Imitation af kufisk dirhem, formodentlig khazarisk. Denne mønt med tilfældige streger stammer fra skattefundet fra Nørreballe på Lolland, nedlagt efter 935-36 og fundet 1913. Foto: John Lee, Nationalmuseet.

Imitation of a Kufic dirhem, presumed to be Khazarian. This coin with random lines comes from the hoard find from Nørreballe on Lolland, and was deposited after 935-36 and found in 1913.

ling af fremmede Middelaldermønter«. I samme periode køber han mønter på en auktion i Madrid – »Orientalia i hvert fald ikke Stedbarn«. På denne auktion erhverves der 90 spanske umayyade mønter fra José Garcia de la Torre's samling (udbudt i Madrid 1852) og 22 tilsvarende mønter fra Joseph Gaillards samling (auktion i Paris 1855). Thomsen var bevidst om, at de kufiske mønter, som fandtes i Danmarks jord, hovedsageligt stammede fra Centralasien, mens de vestlige kufiske mønter, altså de spansk-umayyadiske, var meget svagt repræsenteret. I

Fig. 10. Imitation af en dinar, dvs. en kufisk guldmønt. Denne efterligning blev – som den første af sin slags – fundet i Danmark, i 2001 på Vejrmøllegård på Bornholm. De personer, som har fremstillet stemplet til den, kunne ikke læse arabisk. Forlægget må have været en spansk umayyademønt, men mønten fra Vejrmøllegård er formentlig præget i det karolingiske rige. Foto: Helle Horsnæs, Nationalmuseet. Forstørret.

Imitation of a Kufic gold coin, a dinar. It was the first of its kind to be found in Denmark, at Vejrmøllegård, Bornholm, in 2001. Dinar is the name of the Islamic gold coins. The people who made the die for this imitation were unable to read Arabic. The model must have been a Spanish Umayyad coin, but the imitation from Vejrmøllegård was probably struck in the Carolingian Kingdom. Enlarged.

Fig. 11. En lille sølvmønt på 1,28 g. På forsiden ses et uidentificeret herskerportræt, mens bagsiden er en efterligning af en kufisk dirhem. Mønten er dårligt bevaret, men en sådan efterligning vidner om, at de kufiske dirhemer var velkendte på prægestedet, der nok har været ved Rhinen eller Maasfloden, begyndelsen af 1000-tallet. Mønttypen fremkom i Danmark for første og hidtil eneste gang i 1989 i Lillegærdeskattefundet på Bornholm. Denne skat er formentlig nedlagt efter 1048 e.Kr. Foto: John Lee, Nationalmuseet. Forstørret.

A small silver coin weighing 1.28 g. On the obverse a portrait of an unidentified ruler, while the reverse is an imitation of a Kufic dirhem. The coin is poorly preserved, but such an imitation testifies that the Kufic dirhems were well known at the minting-place, which was probably somewhere along the Rhine or Meuse at the beginning of the eleventh century. The coin was found in Denmark in 1989 for the first and so far the only time in the Lillegærde hoard find on Bornholm. This hoard was probably deposited after 1048 AD. Enlarged.

2006 blev der ved en arkæologisk udgravning på Fyn ved Horsemosegaard fundet en spansk umayyade-mønt. Dette var kun den niende spansk-arabiske fundmønt i dansk jord, på trods af, at vi fra fund i dag kender godt og vel 7.000 kufiske mønter.

Da Lindbergs tilknytning til Møntsamlingen ophørte, efter at han i 1844 var blevet præst på Falster, skulle der findes en efterfølger. Heldigvis var samlingens ledelse og Christian VIII blevet opmærksomme på den unge Carl Ludvig Müller; man anså ham som en mulighed inden for den græske numismatik. Müller blev tilknyttet samlingen og endte som internationalt berømt direktør både for Møntsamlingen og Antiksamlingen. Af uddannelse var Müller teolog, og han havde studeret semitiske sprog, inkl. arabisk, på adskillige europæiske universiteter. Han overtog derfor helt naturligt bestemmelsen af nyindkomne orientalske mønter, heriblandt kufiske sølvmønter, der indkom som danefæ. Fundmønterne blev bestemt og ført i fundprotokollen, men Müller holdt sig fra at publicere dem, så derfor har hans indsats på dette felt længe næsten været gået i glemmebogen. Det drejede sig bl.a. om de ganske betydelige fund fra vikingetiden: Iholm i Svendborgsund (1853), datering efter 1008 e. Kr., Bødstrup i Sørbymagle sogn på Sjælland (1855) efter 976 e.Kr., Sejerø ud for Nordvestsjælland (1858) efter 953 e.kr., Vester Vedsted i nærheden af Ribe (1859) er fra midten af 900-tallet, Kongens Ud-

Fig. 12. Mønter fra det spanske umayyade-dynasti (756-1031) er sjældne i danske og nordiske fund, og først i 2006 blev den niende spanske umayyade-mønt fundet i Danmark. Den er ret velbevaret, så inskriptionerne kan læses. Mønten er præget under Àbd al-Rahman I (756–788 e.Kr.) i al-Andalus, antageligt i året 783-84 e.Kr. Mønten er forsynet med et sekundært ophængningshul, som vanskeliggør en præcis datering. Den blev fundet i forbindelse med en udgravning af en bebyggelse (fra ældre jernalder til ældre vikingetid) ved Horsemosegård i Sønder Nærå på Fyn. Foto: John Lee, Nationalmuseet. Forstørret.

Coins from the Spanish Umayyad Dynasty (756-1031) are rare in Danish and other Scandinavian finds, and it was not until 2006 that the ninth Spanish Umayyad coin was found in Denmark. It is rather well preserved, so the inscriptions can be read. The coin was minted during the reign of Àbd al-Rahman I (756-788 AD) in al-Andalus, probably in the year 783-84 AD. The coin is furnished with a secondary threading hole which makes a precise dating difficult. It was found in connection with an excavation of a settlement site (from the Early Iron Age to the Early Viking Age) at Horsemosegård in Sønder Nærå on Funen. Enlarged.

mark på Bornholm (1861) efter 973 e. Kr., Tarup på Fyn (1862) efter 965 e.Kr., og endelig Jyndevad i Sønderjylland (1863) efter 955 e.Kr.

Desuden lå Müllers store internationale berømmelse inden for de græske mønter. Han skrev internationalt benyttede standardværker, der op igennem tiden er blevet genudgivet, bl.a. om Alexander den Stores mønter.

I Carl Ludvig Müllers lederperiode på samlingen forsatte man Brøndsteds og Thomsens forsøg på at anlægge og udbygge en større, universel samling. Dette gjaldt bl.a. den ottomanske/tyrkiske samling, som af og til blev suppleret med præsentable møntsæt ved sultanskiftene. Møntsættene kunne eventuelt fremskaffes ad diplomatisk vej, men hvis det ikke lykkedes, som det skete efter Abdul-Hamids tronbestigelse 1876, måtte der anvendes andre metoder. Møntkabinettets direktørs søn, den senere berømte arkæolog Sophus Müller (1846-1934), skulle i 1881 på bryllupsrejse. Rejsen gik til Konstantinopel, og således fik man klaret den sag.

Mærkeligt nok synes slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet at være næsten uden nye fund af kufiske mønter. Men de var der – problemet lå bag Nationalmuseets egne mure, som vi skal høre. I 1911 fremkom det store vikingetidsskattefund fra Terslev i Sydsjælland, 1.708 kufiske mønter, 48 vesteuropæiske mønter plus en mængde andre sølvgenstande, samlet vægt 6,576 kg. Den daværende 1. afdeling (Danmarks Oldtid) havde da Sophus Müller som direktør. Han havde i sin tid været ansat på Møntsamlingen, men tog siden en slags hævn mod den ved at tilbageholde møntfund. Derfor måtte Kirke- og Undervisningsministeriet skride ind, før Terslevfundet kunne underkastes en sagkyndig bearbejdning på Møntsamlingen. Ministeriet understregede i en skrivelse af 24. juli 1912, at »alle indkomne Møntfund uden Indskrænkning ere Møntsamlingens Ejendom«.

Herefter kunne Møntsamlingens leder, Peter Hauberg (1844-1928) gå videre med bearbejdningen. Han havde det held at få en fremtrædende universitetsforsker, orientalisten Johannes Østrup, vundet som medarbejder. Sammen publicerede de mønterne fra Terslev på dansk og på fransk i Oldskriftselskabets tidsskrifter. Forbindelsen til Østrup blev opretholdt, og denne bestemte flere skattefund fra vikingetiden, bl.a. Nørreballe fra Lolland (1913), nedlagt 935-36, Over-Randlev-

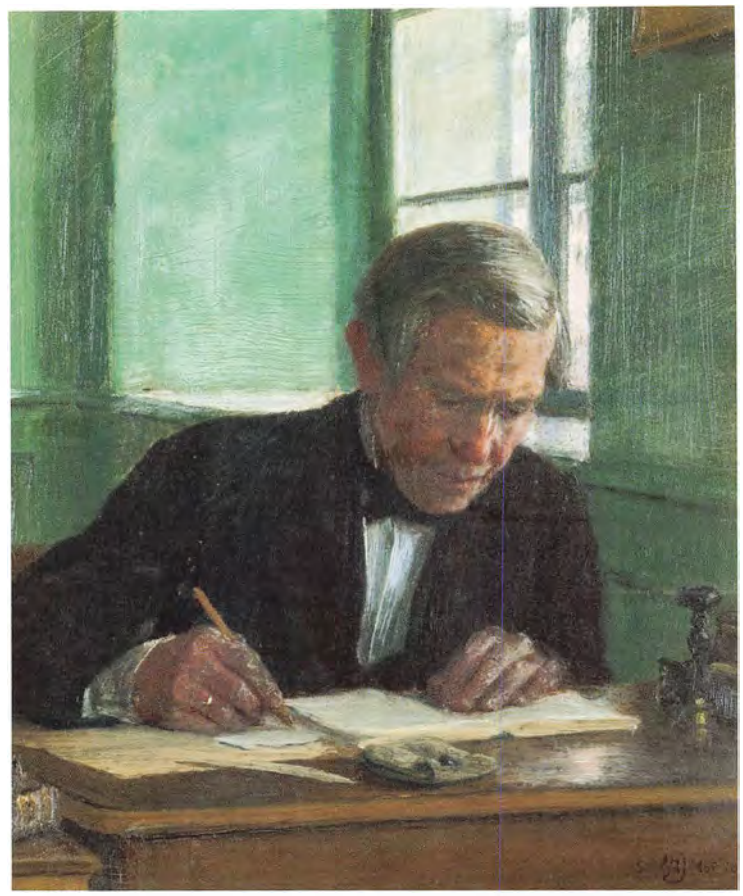

Fig. 13. Carl Ludvig Müller under sit arbejde på Møntsamlingen. Müller var direktør for Møntsamlingen fra 1865 til sin død 1891, og som gammel plejede han at blive siddende længe ved sit arbejdsbord »for at udnytte den gode varme« som han sagde. Privat boede han rundt om hjørnet, Vester Voldgade 109. Maleri af August Jerndorff, 1888. Privateje. Foto: Arnold Mikkelsen, Nationalmuseet.

Carl Ludvig Müller at work in the Coin Collection. Müller was director of the Coin Collection from 1865 until his death in 1891, and as an old man he normally sat for a long time at his desk "to benefit from the good heat", as he said. Privately he lived around the corner, at Vester Voldgade 109. Painting by August Jerndorff, 1888. Private collection.

skatten, syd for Århus (1932), 235 kufiske dirhemer, slutmønt fra 910, og Bovlund i Sønderjylland (1879), nedlagt efter 942.

Der kunne være lidt forskel på universitetsfilologens arbejdsmetode og numismatikerens måde at gribe tingene an på. I hvert fald var Georg Galster, den daværende leder af Møntsamlingen, ikke helt begejstret for Østrups opstillinger, så han omarbejdede derfor listerne. Østrup var en farverig og mangfoldig forsker, som var god til at formidle den mellemøstlige kultur. Han formåede som den første dansker at oversætte hele værket *1001 Nat* direkte fra arabisk til dansk i 1927-28. Østrups arbejdsiver satte sit præg på Møntsamlingen lige til hans sidste år, idet han fik overladt opgaven at katalogisere alle Møntsamlingens arabiske og tyrkiske mønter, mere end 3.000. Arbejdet blev afsluttet, mens Østrup var rektor for Københavns Universitet, men værket udkom først få måneder efter hans død. Galster havde sørget for at få indarbejdet en liste over de 65 fund, som dengang kendtes med kufiske mønter, desuden havde han fået »indsmuglet« nogle fundprovenienser i kataloget, dog ikke så mange som han vist faktisk havde ønsket.

I det følgende halvhundrede år klarede Møntsamlingen bestemmelserne af de kufiske mønter så godt som muligt. Dels ved at benytte udenlandsk ekspertise, først og fremmest Ulla Linder Welin fra Lund (senere Stockholm), men også to kolleger i Oxford, Helen Mitchell Brown og Luke Treadwell, måtte holde for. Sidstnævnte bestemte og publicerede et skattefund, Neble-skatten, der var nedlagt efter 921-22 og fundet 1988. Samtidig havde Møntsamlingen selv ansat, om ikke en

Fig. 14. Georg Galster (1889-1983), Møntsamlingens leder, foretog både bestemmelse og lejlighedsvis også publicering af indkomne kufiske mønter. Portrætmedalje i bronze af Arno Malinowski, 1945. Foto: John Lee, Nationalmuseet.

Georg Galster (1889-1983), head of the Coin Collection for many years, both identified and published new-found Kufic coins. Portrait medal in bronze by Arno Malinowski, 1945.

Fig. 15. Johs. E. Østrup (1867-1938) til hest, »Fremad, min Hest … stol paa din Rytter, som han paa sit Held«. Således begynder Østrups bog *Skiftende Horizonter* fra 1894. Kort tid efter disputatsen, *Studier over Tusind og en Nat*, i 1891, rejste Østrup til Mellemøsten for at studere sprog og levevaner. Hjem red han fra Damaskus til København på en grå arabisk hingst, sammen tilbagelagde de ca. 4.500 km. Det fortælles, at Østrup skulle have foræret hesten til de kongelige stalde til avl, men historien har ikke kunnet verificeres. Østrup var bevidst om betydningen af at formidle den mellemøstlige kultur til en større offentlighed og nok mere fremsynet end visse akademiske kolleger, som følte, at hans metoder var noget utraditionelle. Foto fra *Skiftende Horizonter*, Gyldendal.

Johs. E. Østrup (1867-1938) on horseback. "Forward, my steed … trust in your rider as he in his luck" – *so begins Østrup's book* Skiftende Horizonter *(Changing Horizons) from 1894. Shortly after he had defended his thesis* Studier over Tusind og en Nat *(Studies of the Arabian Nights) in 1891, Østrup travelled to the Middle East to study language and customs. He rode home from Damascus to Copenhagen on a grey Arab stallion; together they covered c. 4,500 km. It is said that Østrup presented the horse to the Royal stables for breeding, but it has not been possible to verify the story. Østrup was aware of the importance of presenting Middle Eastern culture to a wider public and was probably more far-seeing than certain academic colleagues who felt that his methods were rather unorthodox.*

Fig. 16. Den svenske numismatiker Gert Rispling har i de sidste tyve år været ankermanden ved bestemmelserne af de tusinder af nyfundne kufiske mønter fra dansk jord, senest det store sydsjællandske fund fra Grisebjerggård, der dateres efter 943. Han har opbygget en enestående ekspertise, udbygget med et netværk omfattende de fleste andre specialister på området. Foto: Jørgen Steen Jensen, 1997.

For the last twenty years the Swedish numismatist Gert Rispling (b. 1942) has been the anchorman in identifying the thousands of newly found Kufic coins from Danish soil. Most recently he has worked with the large find from Grisebjerggård, South Zealand, which has been dated to after 943 AD. He has built up unique expertise, further developed through a network comprising most other specialists in the area.

ekspert på området, så dog en kyndig person, nemlig Anne Kromann, der ved siden af sin klassisk-numismatiske ekspertise efterhånden orienterede sig nogenlunde i islamisk, især kufisk numismatik.

I de seneste 10-15 år har en afgørende faktor i bestemmelsen og bearbejdelsen af de danske kufiske møntfund været den internationalt anerkendte svenske forsker Gert Rispling, der dels under studieophold i København og dels på sit arbejdsbord i Stockholm har bearbejdet store mængder af de nyfundne kufiske mønter fra Danmark. Han er dog nu gået på pension.

Blandt de farverige arbejdsopgaver fra de senere år kan nævnes de store mængder kulturgenstande, der er blevet udsmuglet fra Afghanistan og efterfølgende er blevet tilbageholdt i tolden i Kastrup Lufthavn. Tre gange er numismatisk assistance blevet tilkaldt fra Nationalmuseet, en enkelt gang drejede det sig om hele 80 kg mønter fra oldtiden. Vi har herefter udarbejdet rapporter på dansk og engelsk til de ansvarlige myndigheder. Ved dette arbejde har samlingens medarbejdere i høj grad benyttet samlingens centralasiatiske mønter som referencemateriale. Heriblandt også en lille møntsamling fra den berømte professor i iransk filologi ved Københavns Universitet, Arthur Christensen (1875-1945). Også hans samling var nemlig endt i Møntsamlingen, og hans numismatiske viden hjalp nye generationer på vej.

I Nationalmuseets jubilæumsår har Møntsamlingen været optaget af, hvorledes arbejdet med bestemmelse og bearbejdelse af de kufiske mønter kan fortsætte og eventuelt videreudbygges. Blandt de spørgsmål, der har meldt sig, er, hvorledes arbejdet efter Risplings afgang skal organiseres, nu hvor tilvæksten både i Danmark og Sverige stadig vokser? Inden for alle fagområder er konkurrence

Fig. 17. En sæk med mønter fra Kushan-dynastiet, hvis centralasiatiske rige i århundrederne omkring Kristi fødsel også omfattede Afghanistan. Sækkens dekoration antyder oprindelseslandet. Til venstre er mærket for UNICEF, FN's børnefond, mens man under mønterne til højre skimter Afghanistans våben. Sækken stammer fra den ene af to meget tunge kufferter med mønter, samlet vægt ca. 80 kg. Den tunge bagage blev en sommerdag i 2005 bemærket af tolden i Kastrup Lufthavn, og repræsentanter for Nationalmuseet blev tilkaldt for at danne sig et indtryk af de tusindvis af oldtidsmønter. Genstandene ender formentlig, som andre skatte fra Afghanistan, før eller senere på det internationale marked. Foto: Nadia Haupt.

A bag of coins from the Kushan Dynasty, whose Central Asian kingdom in the centuries around the Birth of Christ also included Afghanistan. The decoration of the bag suggests the country of origin. On the left is the mark of UNICEF, the UN children's foundation, while under the coins on the right one can make out the arms of Afghanistan. The bag comes from one of two very heavy suitcases of coins with a total weight of c. 80 kg. The heavy luggage was noticed on a summer's day in 2005 by the customs in Kastrup Airport, and representatives of the National Museum came to form an impression of the thousands of ancient coins. The objects will presumably sooner or later end up, like other treasures from Afghanistan, on the international market.

sundt, det skærper den kritiske sans, og faglige diskussioner er nødvendige for at videreudvikle et fag. Rispling har videreudviklet de teorier og arbejdsmetoder, som blev fremlagt af den tysk-russiske numismatiker Richard Vasmer (1888-1938), men som følge af politiske begivenheder er det først her i de senere år, at Vasmers arbejde er blevet genoptaget og videreudbygget.

Man kunne ønske, at der i Nordeuropa kommer en lidt større gruppe orientalske numismatikere, som kan inspirere hinanden. Måske også gerne – det har vi i hvert fald arbejdet på netop i Nationalmuseets jubilæumsår – et direkte samarbejde mellem fagfolk i de lande i Mellemøsten og Centralasien, hvor dirhemerne blev præget, og fagfolk i de lande, hvor mønterne cirkulerede, inden de endte i jorden, enkeltvis som tab, eller som skatte, der nedgravedes og skjultes.

LITTERATUR

Peter Hauberg og Johannes Østrup: Terslev-fundets mønter. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. 1914, s. 63-75; fransk udgave i Mémoires de la Société Royale des Antiquaires du Nord, 1913, s. 397-407.

Nadia Haupt, Helle W. Horsnæs, Jørgen Steen Jensen og Peter Pentz: Fra Afghanistan til Danmark og videre til ...? The DSCA Journal. Danish Society for Central Asia's Electronic Quarterly, 2005, no. 2, s. 7-11; også i Danske Museer 4/2005, s. 14-16.

Lutz Ilisch: Die imitativen solidi mancusi, i: Reiner Cunz (red.): Fundamenta Historiae. Festschrift für Niklot Klüssendorf zum 60. Geburtstag am 10. Februar 2004. Hannover 2004, s. 91-106.

Jørgen Steen Jensen: Det kongelige Mønt- og Medaillekabinet fra 1652 til 1832, i: Otto Mørkholm (red.): Den kongelige Mønt- og Medaillesamling 1781-1981. Nationalmuseet 1981, s. 9-122.

Jørgen Steen Jensen: The Danish Numismatist Christian Jürgensen Thomsen and the formation of the Ancient and Medieval Iberian collection of coins in the Danish National Museum. Sociedade Numismática Scalabitana. Instituto de Sintra. Sintra 1988, s. 569-578.

Anne Kromann: Mønter fra Carsten Niebuhrs rejser, Nationalmuseets Arbejdsmark 1976, s. 123-135.

Anne Kromann og Jørgen Steen Jensen: Jacob Christian Lindberg og numismatikken, Nationalmuseets Arbejdsmark 1983, s. 175-186.

Monica Golabiewski Lannby og Gert Rispling: Duneskattens mynt, myntsmycken och besvärjelser, Svensk Numismatisk Tidskrift 2006, nr. 3, s. 60-64.

[Jacob Christian Lindberg og Christian Jürgensen Thomsen:] Fund ved Vaalse på Falster, Annaler for nordisk Oldkyndighed 1842-43, Kbh. 1842, s. 22-144; Jac. Chr. Lindberg: Oplysninger om Aar og Myntsteder, hvor de i dette Bind omhandlede kufiske Mynter ere prægede, sammesteds, s. 361-366.

Stig T. Rasmussen: Dansk Arabistik og Islamforskning i det 17.-19. århundrede. Hovedtræk bibliografisk belyst. Fund og Forskning, bind 35, 1996, s. 257-291.

Johannes Østrup: Catalogue des Monnaies Arabes et Turques du Cabinet Royal des Médailles du Musée National de Copenhague, København 1938.

SUMMARY

From Museum Wormianum until the present day
– an outline of 400 years of studies of Kufic coins

It may seem quite strange to find Kufic coins in Danish soil, but if one looks at the economic and political situation of the Viking Age, one finds the solution to the use of these Arabic-language coins whose inscriptions reproduce among other things the Islamic credo (the kalima).

In Denmark until well into the tenth century there was only a limited national coinage; the economic transactions in the period *c.* 800 – *c.* 975 were usually based on 'hack-silver', i.e. cut-off lumps of silver, and the large and usually very pure dirhems fitted well into this pattern. Most were minted of silver from newly discovered rich mines in Central Asia, and it was often emirs from the Samanid dynasty who had them minted. They came to Scandinavia and the Baltic area via the Russian rivers, but they were regularly cut into smaller pieces, and these fragments, which often cannot be identified in more detail, then formed part of the Viking Age payment system.

Today we know that over the last couple of centuries around 7,000 Kufic coins have been found, but in reality many more have been found, since such coin finds are already mentioned in the correspondence of the founder of the Danish museum system, Ole Worm, with a Scanian cleric in 1628. The great majority of the Kufic coins that were found in Danish soil before about 1800 were however melted down. The famous Asia traveller Carsten Niebuhr deliberately refrained from collecting Kufic coins on his journey in the 1760s, since these were occasionally found in this country and were by no means rare in the coin collections.

But since around 1800 the Kufic coins found in Denmark have been kept to a greater extent. An important figure who contributed to the increased interest was one of 'the founding fathers' of the Antiquities Commission, Bishop Frederik Münter, whose collection of Kufic coins, thanks to the Secretary of the Antiquities Commission C. J. Thomsen, was donated to the Coin Collection after his death in 1830.

Scholarly study began in 1814 with the Professor of Oriental Languages at Copenhagen University, Jens Lassen Rasmussen. However, he did not get very far, and it was not until the mid-1830s that the multi-talented theologian Jacob Christian Lindberg was able to draw up a proper catalogue of the Kufic coins in the collection. As early as 1830 he had published a coin find from Sønder Kirkeby on Falster in the form of a letter in French to the internationally famous archaeologist P. O. Brøndsted. Lindberg's catalogue, which was never printed, has remained useful in the work of the Coin Collection.

In the period 1841-91 it was the Coin Collection's classical expert and later director, C. L. Müller, who had trained as an Orientalist, who took charge of the identification of the newly acquired Kufic coin finds. But the series of find publications that Lindberg had begun was not continued, since Müller concentrated his efforts on Greek numismatics, an area where he won a well deserved reputation.

At the beginning of the 20th century the relationship with the First Department of the National Museum (today Danish Prehistory), which was headed by Sophus Müller (the son of C. L. Müller) was coloured by the latter's unwillingness to let the Coin Collection take charge of the identification of the Kufic coin finds, which were simply left aside. In the end the Ministry for Church and Education had to intervene in the dispute and reached an appropriate decision, after which the Coin Collection (again) took over the coin finds. Over the next quarter-century the coins were identified by the university scholar Johannes Østrup, who started with the large Zealand hoard find from Terslev, 1,708 dirhems. Østrup's efforts culminated in the drawing-up of the large, French-language catalogue of the Collection's Arab and Turkish coins (1938).

At the Coin Collection first Georg Galster and later Anne Kromann carried out provisional identifications of the coin finds, but with the large quantities that come in, partly as a result of amateurs' detector finds and partly from archaeological excavations, the collaboration with foreign experts has had to be intensified. In this process one of the leading experts of the age, the Stockholm scholar Gert Rispling (b. 1942) has played a crucial role. After his retirement in 2007 the Coin Collection faces the challenge of finding someone who can deal with the tasks that Rispling has managed hitherto.

»Fra danske Bondestuer til Kanibalernes Offerpladser«

Strejftog gennem 200 års udstillinger på Nationalmuseet

AF BODIL BUNDGAARD RASMUSSEN

»Fra danske Bondestuer til Kanibalernes Offerpladser«, sådan lød overskriften i Politiken 21. maj 1938 dagen efter åbningen af »Det ny Nationalmuseum«. Prinsens Palæ ved Frederiksholms Kanal var blevet udvidet med en stor tilbygning, og mange kvadratmeter til nye udstillinger var kommet til. Alt i alt fem kilometer kunne man gå langs de mange montrer: »Tænk Dem, kære Læser, at vandre med Næsen mod Glasruderne fra Langelinie gennem Bredgade, Strøget, Vesterbrogade, Frederiksberg Allé, Frederiksberg Have, helt op til Zoologisk Have – saa har De en Anelse om, hvad det vil sige bare *at gaa igennem* det nye Nationalmuseum«.

De mange forskellige samlinger, som publikum siden 1938 har kunnet opleve på Nationalmuseet, kom næsten alle under palæets tag i løbet af sidste halvdel af 1800-tallet. Indtil da havde de været at finde rundtomkring i København. Oldnordisk Museum voksede dramatisk efter oprettelsen af Den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring i 1807 og måtte flytte fra bibliotekssalen over Trinitatis Kirke til Christiansborg, hvor det, da det var færdigopstillet i 1848, omfattede 17 rum. De etnografiske samlinger var oprindelig en del af Det kgl. Kunstkammer og derefter fra 1824 på Kunstmuseet i Dronningens Tværgade, hvor de stod, indtil de kom til Prinsens Palæ. Antikcabinettet kom dels fra Kunstmuseet, dels fra Amalienborg, idet Christian VIII's Antikcabinet efter hans død overgik til staten, og Det kgl. Myntcabinet kom i 1860'erne fra sit mangeårige domicil på Rosenborg Slot. Dansk Folkemuseum blev indlemmet i Nationalmuseet i 1920, men udstillingerne stod i Panoptikonbygningen på Vesterbrogade indtil 1926 og derefter på Kunstindustrimuseet i Bredgade, før de i 1934 kom til Frederiksholms Kanal.

I Prinsens Palæ opstilledes således fra midten af 1800-tallet i hurtig rækkefølge den etnografiske samling, den antikke samling og den oldnordiske samling. Christian Jürgensen Thomsen havde arbejdet med opbygningen af den etnografiske samling siden 1839, hvor han blev bestyrer af Kunstmuseet i Dronningens Tværgade. Her var pladsen imidlertid trang; i 1846 blev samlingen som den første flyttet til Prinsens Palæ, og tre år efter kunne dørene slås op for publikum. I opstillingen havde Thomsen valgt at lægge vægt på »Nationernes forskellige Culturtrin«; i vejledningen til samlingen fra 1852 definerede han de tre afdelinger, han var nået frem til: »1. De Nationer, som i Almindelighed ikke selv forarbeide Metaller, og følgelig maae betragtes som staaende paa et lavere Trin; 2. De Nationer, som vel forarbeide Metaller, men som ikke have en hos dem selv udviklet Litteratur; 3. De Natio-

Fig. 1. Montre med genstande fra Java, de fleste indsamlet i Christian Jürgensen Thomsens tid. Opstillet som beskrevet i Thomsens vejledning. Kan ses i den museumshistoriske udstilling på anden sal i Prinsens Palæ.

Showcase with objects from Java, mostly acquired in the period of Chr. J. Thomsen's directorship. Displayed according to a description in the guide from 1852. The showcase is on display in the exhibition on the history of the museum on the second floor in Prinsens Palæ.

ner, som have begge de her satte Betingelser for Cultur. De to første Afdelinger ere atter ordnede, eftersom de forskellige Nationer leve under kolde, tempererede eller varme Climater«. Thomsens sammenkædning af kultur og klima var langt forud for sin tid, men desværre kendes hans udstilling ikke i detaljer (fig. 1).

Thomsens næste bedrift var Antikcabinettet – en opgave han gik til med stor begejstring, fordi det nu for første gang i Danmark blev muligt at opstille »en

mere end fragmentarisk Antiksamling«. På rejser rundt i Europa havde Thomsen besøgt mange museer og studeret deres udstillinger, men det fremgår af et brev fra sommeren 1851 til hans ven, historikeren Vedel Simonsen, at han ikke fandt anledning til at følge de tendenser, han så: »Jeg har strax fordømt den [opstilling] jeg finder – alle sted – nemlig efter Materien, saaledes at alt af Terra Cotta, alle Marmore, alle Vaser vare sammen, om de end vare 1000 Aar i Oprindelse fra Hverandre. Jeg vil forsøge at inddele Sagerne i Perioder og lade Materien være No.2«. Thomsen nåede frem til en inddeling i tre perioder eller afsnit: »1. Det archaistiske, det, som enten selv er det gamle, eller arbejdet i den ældre Smag og Stil; 2. Kunsten og den antikke Tid i sin Glands og Skjønhed; 3. Tilbagegangen og det stærke Nedfald i Kunsten«. I hvert afsnit placerede Thomsen nu de græske og romerske oldsager side om side, ordnet kronologisk og efter stil så vidt det var ham muligt. »Jeg vil begaa Fejl«, skrev han i 1852 til Vedel Simonsen, »og man vil have meget at indvende imod den nye Orden. Ogsaa vil Samlingen ikke se saa stor ud, thi i stedet for én lang Rad faar jeg tre mindre Klatter. Men mere harmonisk vil den blive, thi man vil føle, at den samme Smag og Kunst som er i Vaser og Bronzer, lader sig see i de Gemmer, som findes anbragt ved dem«. Thomsen var med denne udstillingsopbygning igen forud for sin tid, men heller ikke denne »Thomsen-udstilling« kendes i detaljer.

Der var fra Thomsens side blevet lagt mange kræfter i opstillingen af Oldnordisk Museum på Christiansborg, og han kæmpede energisk imod en flytning af det. Pladsen i Palæet var for trang, mente han, og så var der også brandfaren at tage hensyn til. Men hans indvendinger blev overhørt, og i 1849 blev det besluttet, at Prinsens Palæ skulle være »Opholdssted for Statens Samlinger«. Thomsen måtte pakke det hele sammen og begynde forfra! Den nye udstilling fulgte Thomsens opdeling af oldtiden i en sten-, en bronze- og en jernalder. De nordiske sager var vel nok Thomsens hjertebarn, og han var utrættelig i sit arbejde med ordningen af samlingen og redegjorde i mange breve til Vedel Simonsen for sine tanker. Brevene gør det muligt at tegne et billede af de principper, Thomsen lagde til grund for sin nyopstilling. Genstandene kom i første række, der skulle udstilles mange og ikke anvendes andre effekter. Under arbejdet med bronzealdersamlingen skrev han således til Simonsen: »Jeg troer det vil blive pompeust og nok ogsaa den prægtigste Broncealdersamling, der eksisterer«. En konstatering han senere fulgte op med ordene: »Jeg har undgaaet al Pragt, man vil ikke finde Mahognitræ Forgyldnning, Loftsdecorationer eller Pragttrapper, men jeg har søgt at bringe Plan i det hele og opstilt alt hvad opstilles kunne«. Om end Thomsen ikke var en ynder af »pragt«, gik han ikke af vejen for effekter, hvis de kunne bidrage til forståelsen af fortiden – således opstillede han i stenaldersamlingen til stor fornøjelse for både sig selv og publikum et præparat af en køkkenmøding »med gips på ryggen«.

Thomsens hjerte brændte for museer – jo flere, jo bedre. Men han var ikke nogen beundrer af de meget store museer. »Det er en almindelig Fejltagelse at tro«, skrev han året før sin død, »at der udrettes noget godt ved at forene de forskjellige Samlinger i et eneste stort Museum. Jeg har prøvet det og anseer Brittisk Museum og Louvre for store Misgreb … Det ene Indtryk fortrænger det andet og

da Publicum er som Børn løbe de igjennem de uendelige Sale uden at følge eller begribe Planen og Hensigten og beholde allene Indtrykket af enkelte Gjenstande som have forbauset, og selv dette udslettes snart«. Hans kongstanke var derfor ikke et stort nationalt museum, selv om han nu havde mange samlinger under samme tag. Det var Thomsen magtpåliggende, at de forskellige samlinger blev værdsat efter fortjeneste, og han sørgede omhyggeligt for, at de forskellige samlinger blev holdt åbne på forskellig tid. Samtidig satte han en ære i selv at være til stede og dele sin viden med de besøgende. Thomsens betænkeligheder til trods fik samlingerne i Prinsens Palæ dog alligevel i 1892 navnet Nationalmuseet.

Der findes ingen dokumentation i form af tegninger, planer eller mere præcise beskrivelser af disse første udstillinger. Thomsens ideer om opstillingerne kan som beskrevet primært følges i hans omfattende korrespondance. Efter hans død i 1865 blev opstillingerne – desværre – hurtigt lavet om. Thomsen havde på mange måder været forud for sin tid, og ikke mange kunne følge ham – og slet ikke hans efterfølgere på museet, som med det samme gik i gang med at lave forandringer rundt om i Palæet. I Etnografisk Samling gik stafetten til arkæologen J. J. A. Worsaae, som straks ændrede udstillingen og kun lagde vægt på de forhistoriske dele af den og anvendte resten som komparativt materiale. Thomsens efterfølger i

Fig. 2. Udstillingsrum i Antikcabinettet, som det tog sig ud fra begyndelsen af 1900-tallet. Pladsen er trang, alt er opstillet efter materiale i de overfyldte montrer. Over døren ses to hoveder fra Parthenon i Athen.

Room in the Cabinet of Classical Antiquities. The space is limited, objects are displayed according to material and the cases are overcrowded. Above the door are two heads from the Parthenon in Athens.

Fig. 3. Udstilling i Etnografisk Samling af samling fra det osmanniske rige, arrangeret som i slutningen af 1800-tallet, hvor de symmetriske opsætninger af genstandene dominerede.

Room in the Ethnographic Collections, presenting a collection from the Ottoman Empire. Mounted as in the late 19th century, when symmetrical displays predominated.

Antikcabinettet, Carl Ludwig Müller, anså det for umuligt at afgøre, om de forskellige genstande var græske, etruskiske eller romerske, og valgte derfor at ændre opstillingen, så den fulgte de traditionelle baner: »Det er stoffet, hvoraf Gienstandene ere forfærdigede, og den Brug, hvortil de have tient, der ligesom i Museerne i Udlandet, fornemmelig ere lagte til Grund for Ordningen« (fig. 2).

Etnografisk Samling, Antikcabinettet og Oldnordisk Museum kom til at ligne udstillinger i andre europæiske museer (fig. 3). Symmetrien herskede, og de gamle fotografier viser, at opstillingerne visuelt var ganske virkningsfulde, men uden de ekstra lag til forståelse af genstandenes indbyrdes sammenhæng, som Thomsen havde anvendt.

Samlingerne voksede støt gennem anden halvdel af 1800-tallet, og var pladsen trang, da Thomsen flyttede dem ind, blev det kun værre med tiden (fig. 4). Den

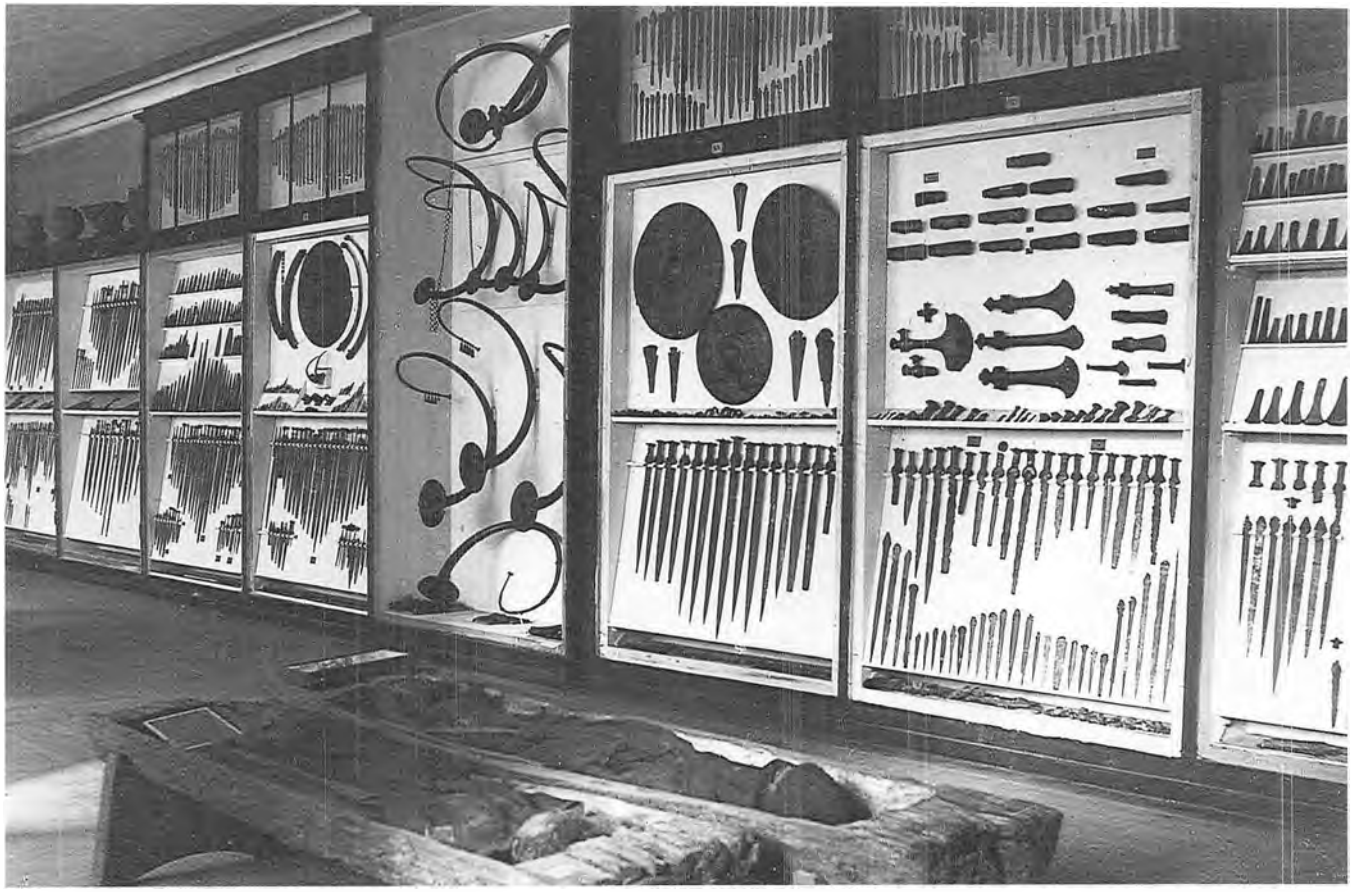

Fig. 4. Bronzealdersamlingen i Oldnordisk Museum i 1880'erne – »mens man endnu kunne se tingene«, som der står på bagsiden af fotografiet.

The Bronze Age collection in the "Museum of Northern Antiquities" in the 1880s from a time "when the objects could still be seen", as an inscription on the back of the photograph reads.

samling på 1.000 oldsager, Thomsen i 1849 havde flyttet fra Christiansborg, var i 1865 vokset til 20.000, og de øvrige samlinger voksede på samme måde. I 1890'erne begyndte man at gøre sig tanker om et nyt museum, og museumsmændene Ivar Hertzsprung og Chr. Axel Jensen nedfældede under overskriften »Museumsordningens forhold til de besøgendes krav« følgende hovedregler for indretningen af et museum: 1. Sagerne skal ses under de bedst mulige lysforhold; 2. De vigtigste sager skal gøres mest iøjnefaldende; 3. Det skal være let at finde vej gennem museets rum i den rigtige rækkefølge; 4. Ophold i museet må gøres så lidet trættende som muligt. De knytter en række kommentarer til de enkelte punkter, beskriver, hvorledes lysforholdene bør være, hvilken farve gulvet bør have, hvordan montrerne skal konstrueres og opstilles, for at lysforholdene bliver bedst mulige, og de gør sig overvejelser om, hvorledes man bedst fanger publikums interesse. Nyttige og gode overvejelser, som har stor gyldighed den dag i dag.

Der kom nu ikke umiddelbart noget nyt museum, men op gennem de første årtier af 1900-tallet var der i museumskredse, i politiske kredse og i pressen en livlig diskussion af planer for et nyt Nationalmuseum. Det var ikke så meget den begrænsede plads i Palæet, der spillede en rolle, ej heller et ønske om nye udstillinger, men først og fremmest frygten for brand. Palæet var én stor brandfælde, omgivet som det var af private boliger. Forslagene var mange: Pavilloner på Kastellet – i Dyrehaven – på Bellahøj – og så var der dem, som mente, museet skulle blive i Palæet, og at dette skulle udvides. Èt kunne alle blive enige om: Noget

Fig. 5. Rod eller spillerum for fantasien? Et rum i udstillingen om Danmarks middelalder. Selv oven på montrerne var der placeret genstande. Begyndelsen af 1900-tallet. Foto: Kr. Hude.

A total mess or a playground for the imagination? Room in the exhibition of the Danish Middle Ages. Early 20th century.

måtte der gøres, og midlerne hertil skulle blandt andet komme fra en folkeindsamling.

Mens diskussionerne bølgede frem og tilbage, stod udstillingerne i de skikkelser, de havde fået i de sidste årtier af 1800-tallet, og samlingerne voksede og voksede. Udstillingerne blev udvidet – ikke med kvadratmeter, men med flere og flere genstande, med det resultat at rummene blev mere og mere overfyldte. For de nøgterne museumsfolk måske mere og mere rodede, men for gæsterne måske snarere mættede, nærmest eventyrlige udstillingsrum, som man kunne gå på oplevelse i (fig. 5).

En storslået folkeindsamling blev sat i gang. 3. oktober 1925 var indsamlingsdag. På forslag fra statsminister Stauning blev der flaget fra alle offentlige bygninger, og skolebørn over hele landet samlede ind, to og to gik de fra hjem til hjem. Alle bidragydere blev skrevet op på lister, som blev afleveret til rigsdagen og siden skrevet ind i Nationalmuseets »gyldne bog«. 204.000 mennesker gav et bidrag. For at skærpe interessen arrangerede museet en særudstilling over tre dage: »Udvalgte Pragtstykker fra Danmarks Fortid«: Gundestrupkedlen, de romerske sølvbægre fra Hoby på Lolland, Dagmarkorset, guldmedaljen til minde om Slaget i Køge bugt, drikkehorn, guldkæder og Europas smukkeste flintvåben, dolken fra Hindsgavl. Udstillingen fik megen omtale i landets aviser, og besøget var stort. Dagen før indsamlingsdagen lød opfordringen i Berlingske Tidende: »Skønt Udstillingen

Fig. 6. Ved opførelsen af tilbygningen opstod to indre gårde. I den såkaldte palæhave genopførtes flere grave fra Danmarks Oldtid. Her er gartnerne i gang med at så græs på den nyopførte kæmpehøj.

Gardeners sowing grass on a prehistoric tomb, one of several reconstructed in one of two inner courtyards which were created when the museum was extended.

kun er lille, er der overhovedet nok at se og mange Perspektiver at ane. Og bag dem alle staar dette: Tænk, hvis alt dette brændte! Det er nødvendigt at hjælpe til at sikre disse Ting!«

Af de mange ideer blev det udvidelsen af museet i Frederiksholms Kanal, som vandt, og grundstenen til Nationalmuseets udbygning blev lagt 26. juni 1929. I maj 1938 kunne Det ny Nationalmuseum indvies med festkantate, taler og musik. Nationalmuseet udfyldte nu en hel karré omkranset af Frederiksholms Kanal, Ny Vestergade, Vester Voldgade og Stormgade (fig. 6). Tilbygningens arkitekt, Mogens Clemmensen, havde tegnet nye montrer til hele museet, rummelige, enkle og funktionelle montrer, ens gennem alle sale. Måske for ens, når man betænker, hvor mange forskellige tidsperioder, lande og folkeslag, der skulle præsenteres. »Gennem Nationalmuseets 260 Rum vandrer man gennem Historiens 10.000 Aar og gennem Geografien hele Kloden rundt«, som det blev udtrykt i Politikens anmeldelse. »Alene her i Etnografien vandrer vi gennem Fastlande, sejler over de store Have, skræver fra Melanesien til Polynesien, springer fra Polarkulde til Tropesol. Snart Farvepragt og den yndefuldeste Kunst, snart Mystik, Gru, Barbari«. Anmelderen var nok overvældet af det ny museum og dets mange rum, men havde også øje for de ny udstillingers mangler. Han savnede geografiske kort, modeller og anskuelsesbilleder, som kunne demonstrere, »hvordan de fremmede Folk bor og bygger og bruger deres Sager«. Og der manglede musik: »De vilde Folks Musikglæde slumrer i de tusind Trommer og Instrumenter«. Til gengæld var der mange genstande at kigge på, smukt sat op i montrerne langs væggene, enkelt og uden nogen form for staffage – eller »pragt«, som Thomsen havde udtrykt det (fig. 7).

Den etnografiske Samling var opstillet på de tre første etager i den ny karré, og Dansk Folkemuseum fik den øverste etage. Bondestuer fra forskellige egne af landet blev indrettet således, at de havde vinduer ud mod museets indre gård, vel at mærke vinduer i den rigtige størrelse i forhold til stuerne, så lysforholdene i stuer-

Fig. 7. Nordamerikas indianere efter nyopstillingen i 1938. Etnografisk Samling.

The Indians of North America in the display from 1938.

ne blev rigtige. Interiørprincippet, som var udviklet af Bernhard Olsen, fadder til både Frilandsmuseet og Dansk Folkemuseum, havde for alvor holdt sit indtog på Nationalmuseet. Interiører havde fra begyndelsen været et bærende element i Folkemuseets udstillinger, en udstillingsform, som havde skabt stor debat og af mange var blevet anset for aldeles uvidenskabelig, da Bernhard Olsen introducerede den i 1880'erne. Men nu kunne museumsgæsterne på Nationalmuseet besøge bønder på både Samsø og Læsø, opleve en bondestue fra St. Magleby på Amager (fig. 8) og straks efter træde ind i en bornholmsk stue. »Man nikker her genkendende til Bernhard Olsens maleriske Interiører fra Folkemuseets Begyndelse i Panoptikon«, skrev anmelderen. Bondestuerne var suppleret med specialsamlinger i, hvad anmelderen kaldte »nøgternt-funktionalistiske rum«, med dragter, husgeråd, redskaber og legetøj, alt ordnet, arrangeret og hængt op i systematiske rækker og samlede grupper uden anvendelse af yderligere effekter (fig. 9).

Fig. 8. Amagerstue fra St. Magleby. Foto: Niels Elswing, 1964.

Living room from a farmstead in St. Magleby on Amager.

Fig. 9. Fynsk skemandsværksted med træ- og hornskeer grupperet på væggene.

Spoonmaker's workshop from Funen. Spoons of wood and horn arranged on the walls.

Allerede nogle år før den storslåede nyindvielse af det ny Nationalmuseum var flere af samlingerne blevet nyopstillet. I 1933 åbnedes rummene med middelalder-samlingen, som i 1892 var blevet udskilt af Oldnordisk Museum som en selvstændig afdeling. Samlingen blev placeret på første sal mod Stormgade, og her udstilledes i kronologisk orden altertavler, gravmonumenter, romansk skulptur og meget andet i henhold til et grundprincip om, at ingen opstilling måtte stride mod genstandens oprindelige bestemmelse – et princip, det dog var svært at følge konsekvent. En planlagt opdeling af udstillingen i en publikumsdel mod museets gård og en studiedel mod gaden måtte delvis opgives, men til gengæld tog man Bernhard Olsens interiørprincip i anvendelse, omend man var sig faren ved anvendelsen af dette virkemiddel fuldt bevidst: »Enhver Museumsmand erkender, at det frembyder store Farer for falske Effekter, ikke mindst naar det gælder Rum, der maa skabes helt af nyt«, skrev Christian Axel Jensen i 1934, men han mente, at det her havde den store fordel, at forskellen på et romansk og et gotisk kirkerum blev demonstreret meget tydeligt (fig. 10).

Danmarks Oldtid blev åbnet i ny skikkelse i 1935. Rummene var store og lyse, men i opstillingerne fulgte man tidligere tiders tanker: rækker af flintdolke, bronzesværd og lerpotter – ikke så meget anderledes end 1880'ernes udstilling, nu blot med færre genstande i montrerne. Udstillingsformen lagde vægt på at præsentere

Fig. 10. Romansk kirkekor i middelaldersamlingen, udformet efter Skivholme Kirke ved Århus.

Romanesque chancel in the medieval department.

Fig. 11. Græske statuetter af terrakotta, opstillet på rad og række i Antiksamlingen fra midten af 1930'erne til 1993.

Greek terracotta figurines lined up in the Department of Classical Antiquities from the mid 1930's to 1993.

menneskenes produkter, ikke på at fortælle om de mennesker, som fremstillede og brugte dem: Kun en enkelt krigerfigur i rekonstrueret dragt og udstyr blev det til. Johannes Brøndsted, som stod for opstillingen, arbejdede samtidig på sin store samlede fremstilling, *Danmarks Oldtid*, som udkom i 1938, 1939 og 1940, men det faldt ham ikke ind at omsætte denne samlede skildring af Danmarks forhistorie til udstilling. Først i 1957 stillede han selv spørgsmålet: »Er nu denne oldtidssamling moderne opstillet?« Og han gav selv svaret: »Nej, ... indtrykket vil forekomme mange gammeldags. Men sober og nøgtern er den, orden og klarhed er til stede«. Men denne erkendelse til trods tog Brøndsted ikke skridt til at ændre på situationen.

Heller ikke i Antikcabinettet skiftede udstillingsprincipperne. Samlingen blev flyttet fra stuen til anden sal og skiftede navn til Antiksamlingen. Ved nyopstillingen opretholdt man Carl Ludvig Müllers inddeling af genstandene efter materiale og udstillede i kronologisk orden metalgenstande, vaser, terrakottafigurer, bronzestatuetter, lamper og glas i de nye store montrer (fig. 11). En form for videnskabelig udstilling, hvor man uden at ryste på hånden lod gæsten i stikken. Her kunne publikum følge udviklingen i romersk kunstindustri, men ikke blive stort klogere på romernes daglige tilværelse.

Det ny Nationalmuseum var således i flere henseender ikke så nyt endda. Nok var der blevet mere plads til samlingerne, men det var, som om al energien var gået til arbejdet med den nye bygning og dens indretning, og der kun i begrænset grad

havde været kræfter til at tænke nyt og gå nye veje i præsentationen af samlingerne. Udstillingerne blev en blandet affære: videnskabeligt ordnede samlinger af forhistoriske redskaber, våben og husgeråd, kirkerum og bondestuer, rum efter rum med etnografiske genstande i smukke opsætninger, græske vaser og romerske glas opmarcheret på rad og række. Det var ganske givet udstillinger, som var nyttige for fagfolk og særligt interesserede, men publikum i øvrigt havde ikke mange muligheder – jo en god gåtur kunne man få, som anmelderen skrev i Berlingske Tidende ved åbningen: »Tænk Dem bare kære Læser, fem Kilometer ...« Og sådan gik de næste 30 år! – Lidt efter lidt mistede museumsideen den folkelige opbakning, der havde eksisteret, siden de første skridt blev taget med oprettelsen af Oldsagskommissionen. Besøgstallet dalede og interessen for historie ligeså. »Museum« blev efterhånden lig med støvet og kedelig!

I 1960'erne blussede en debat om formidling og museumsudstillinger op, og i 1965 udkastede daværende rigsantikvar P. V. Glob sin helt egen vision for Nationalmuseets udvikling, en storslået plan for indretning af et helt nyt Nationalmuseum. Museet skulle flytte uden for København til det naturskønne område ved Mølleåen i Brede nord for Lyngby. Her lå adskillige fabriksbygninger ubrugte hen: den hedengangne Brede Klædefabrik med store maskinhaller, arbejderbygninger og en bolig for fabriksejeren – Brede Hovedbygning. Glob så klart, at Nationalmuseets permanente udstillinger trængte til fornyelse, og hans vurdering var, at Prinsens Palæ havde udspillet sin rolle som museum. Skulle man fange og engagere publikum, skulle der mere plads og mange flere virkemidler til. Thomsen havde ønsket udstillinger uden »pragt«, men med tanke på Thomsens fokus på formidling af samlingerne til publikum kan det meget vel tænkes, at han ville have været helt på linje med Glob og have kastet sig ud i kampen for et nyt Nationalmuseum. Ideen gik i al korthed ud på, at der hvert år skulle laves en stor særudstilling, som så senere kunne flyttes til en anden bygning som en permanent udstilling. Efterhånden ville alle samlingerne i Palæet på denne måde blive nyopstillet, og museet lige så stille blive flyttet til Brede uden store ekstra udgifter. »Jeg lover en sensation«, proklamerede Glob i pressen. Planen blev dog ikke ført ud i livet, bortset fra særudstillingsvirksomheden, som blomstrede i de næste årtier med en række spektakulære, aktuelle og vedkommende udstillinger. Udstillingsformen »en Bredeudstilling« – med arkæologiske eller nutidige, danske eller udenlandske emner, udstillinger hvor genstandene indgik i rekonstruerede miljøer, og hvor alle tænkelige virkemidler var taget i brug – blev et begreb i museumsformidlingen (fig. 12). De skiftende udstillinger og deres budskaber gav anledning til megen debat i og uden for museumsverdenen, og meningerne var delte. Men ét var sikkert: Publikum var begejstret, og besøgstallene var høje.

Erfaringerne med den ny udstillingsform i Brede smittede ikke umiddelbart af i Prinsens Palæ. Først i begyndelsen af 1970'erne blev der taget fat på en fornyelse af udstillingerne, og der blev bevilget penge til nyopstillinger. I 1974 blev dørene slået op til en helt ny opsætning af en del af Danmarks oldtid – et radikalt brud med den hidtidige udstillingspraksis. Målet var, med ophavsmanden museumsin-

Fig. 12. Etruskisk tempel genskabt på Bredeudstillingen »Etruskernes Verden« i 1982.

Etruscan temple reconstructed in the exhibition "The World of the Etruscans", 1982.

spektør Jørgen Jensens ord, »at skabe et sammenhængende billede af oldtidshistorien ved at gøre de arkæologiske fund tilgængelige og forståelige ved hjælp af billeder, tekst, modeller, farver, lys osv.«. Væk var de lange rækker af flintøkser, væk var de arkæologiske fagudtryk, væk var den kølige, nøgterne stil, og i stedet kom et udvalg af oldsager, som blev præsenteret foran store fotostater af landskaber, undertiden i egentlige genskabelser af de omgivelser, oldsagerne havde indgået i (fig. 13). Montrerne var nu tilpasset den historie, der skulle fortælles, ligesom farver og lys var anvendt med tanke på at styrke fortællingen. Målet var ikke længere at vise så mange genstande som muligt, men at præsentere de skiftende livsbetingelser og den teknologiske udvikling, der ændrede samfundene oldtiden igennem. Den didaktiske – belærende – udstilling var født, en udstillingsform, hvor rum, lys, farver og genstande spillede sammen og gav både oplevelse og oplysning.

Dette brud med fortidens udstillingsform skabte stor debat og fik både ros og ris. Pludselig kunne mange se store kvaliteter i den gamle, renfærdige udstilling, men mange tog også med glæde mod den ny form – især de mange skolebørn, som nu kunne få et indtryk af, hvorledes livet havde formet sig for menneskene i oldtiden, og ikke blot se, hvor flotte deres økser var!

Midlerne til nyopstilling blev imidlertid delt ud i mindre portioner, og Danmarks Oldtid blev aldrig fuldført efter de oprindelige planer. I stedet blev dele af samlingen fra Danmarks Middelalder nyopstillet senere i 1970'erne – i en helt anden stil. Det tilløb til scenografi, som det romanske kirkerum havde udgjort,

Fig. 13. Vogn fra Dejbjerg opstillet foran en stor fotostat – det landskab, hvori den hørte hjemme. Danmarks Oldtid.

Wagon from Dejbjerg placed in front of a large photostat of the landscape where it belonged.

forsvandt og blev erstattet af antydninger – æstetisk og køligt, med mørk marmor, glas og hvide vægge. I Etnografisk Samling blev der punktvis skabt fornyelse med udstillinger, som satte fokus på menneskene og deres tilværelse (fig. 14). Men bortset fra disse sporadiske moderniseringer og nyopstillinger var det, som om en slags tornerosesøvn havde sænket sig over museet. Ikke, at der ikke foregik noget. Der var op gennem 70'erne og 80'erne en stor særudstillingsaktivitet, idet de store udstillinger i Brede fik følgeskab af en lang række arkæologiske, kulturhistoriske og etnografiske særudstillinger i Prinsens Palæ, hvorimod de permanente samlinger falmede og blev mere og mere støvede.

Men i 1982 skete der noget! Egmont Fonden tilbød museet at bekoste udarbejdelsen af en helhedsplan for udviklingen af museet frem til år 2000: Projektet »Nationalmuseet og fremtiden« så dagens lys. Efter flere års intensivt arbejde fremlagdes i 1985 tankerne om Nationalmuseets udvikling frem til år 2000. Et bærende element var nye udstillinger, og det var der god grund til, som daværende rigsantikvar Olaf Olsen beskrev det i planen »Nationalmuseet og fremtiden«: »Det er et alvorligt minus, at store dele af udstillingsarealet i Prinsens Palæ ikke er moderniseret siden udbygningen af det gamle museumskompleks i 1930'erne. Det var

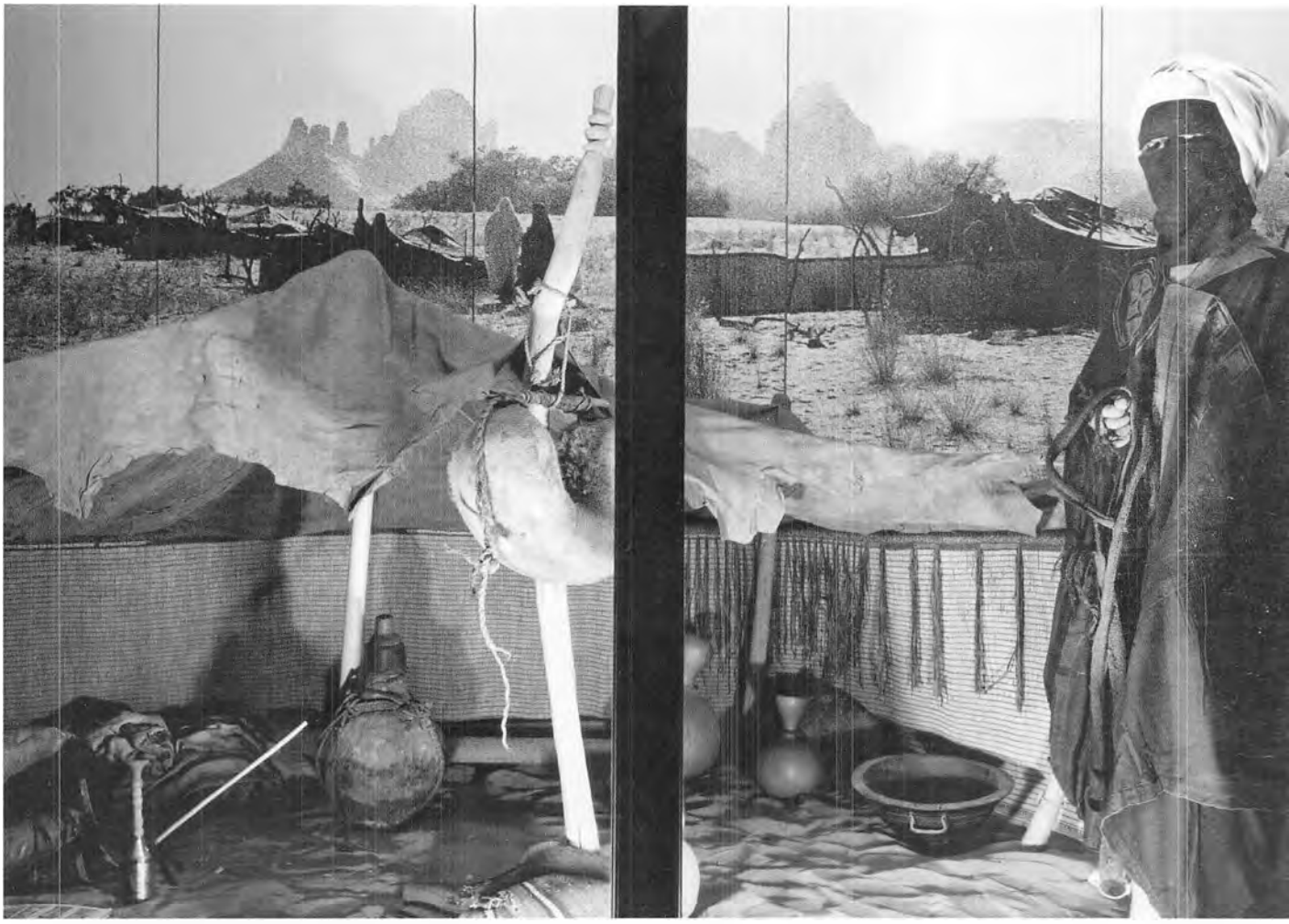

Fig. 14. I 1970'erne blev der gjort forsøg på at lave mere vedkommende udstillinger i Etnografisk Samling. Her et sceneri fra Afrikaudstillingen. Etnografisk Samling.

Exhibition on Africa in the 1970s. Ethnographic Collections.

avanceret dengang, men er det bestemt ikke mere«. Mere præcist kunne situationen næppe beskrives.

Den fremlagte plan lagde derfor op til nyopstilling af hovedparten af museets samlinger i Prinsens Palæ samt etablering af faste udstillinger om Danmarks nyere historie i bygningerne i Brede. Da »Lov om til- og ombygning m.v. af Nationalmuseet« blev vedtaget i Folketinget og underskrevet af Dronningen 4. juni 1986, var grundlaget for planens virkeliggørelse på plads med finansiering fra den danske stat og Egmont Fonden. Efter års diskussioner og planlægning kunne arbejdet med at realisere planen begynde. Det blev nogle hektiske år for museet: Alle etager i karréen mod Vester Voldgade blev rømmet, planer blev udarbejdet for ombygninger, overdækning af gårde, indretning af nye udstillinger og meget, meget mere. Seks år efter kunne museets daværende direktør, rigsantikvar Olaf Olsen, med rette, åbne det om- og udbyggede Nationalmuseum med ordene »Drømmer vi, eller er vi vågne?« En drøm var blevet til virkelighed, og væk var tornerosesøvnen.

Belært af fortiden med de mange ens montrer, som gav udstillingerne et ensartet og nærmest monotont præg, valgtes en ny fremgangsmåde. Hver udstilling fik sin egen udstillingsarkitekt, valgt efter en arkitektkonkurrence for tre indbud-

Fig. 15. Udstillingssal i »Jordens Folk«, Etnografisk Samling.

Exhibition room in "Peoples of the Earth". Ethnographic Collections.

te firmaer. Det gav afvekslende udstillinger tilpasset de enkelte samlingers muligheder. Nyopstillingen af Etnografisk Samling blev tilrettelagt i et tredelt koncept: en oversigtsudstilling, en kompaktudstilling og en temaudstilling. Oversigtsudstillingen »Jordens Folk« præsenterer samlingens hovedstykker fra hele verden (fig. 15); i kompaktudstillingen, de såkaldte Etnografiske Skatkamre, vises store mængder af genstande uden tekster i montrerne – en slags åbne magasiner, hvor supplerende oplysninger om genstandene skulle hentes frem på skærme i rummene; temaudstillingerne skulle stå tre-fem år og give en bredere kulturhistorisk baggrund for det valgte emne. »Mongolerne – steppens nomader« blev den første af disse temaudstillinger, baseret på Henning Haslund-Christensens store centralasiatiske ekspeditioner.

Rundt om i museet nød andre samlinger også godt af fremtidsplanen. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling fik et nyt udtryk, og nyopstillingen af Danmarks Middelalder og Renæssance, som var påbegyndt i 70'erne, blev fuldført. Også nyopstillingen af Danmarks Oldtid blev nu så godt som fuldendt. Men da der nu var gået mere end tyve år, siden den didaktiske oldtidsudstilling var etableret, blev

Fig. 16. »Skatkammer« med samlingerne fra Melanesien. Etnografisk Samling.

Treasure Room presenting the collections from Melanesia. Ethnographic Collections.

konceptet for færdiggørelsen et lidt andet, nu var genstandene igen mere i fokus, og rummenes indretning blev mere nøgtern med mindre anvendelse af understøttende farver, stemningsskabende baggrundsbilleder og andre effekter.

Omverdenens dom over de nye udstillinger og det ombyggede museum var blandet. Nok var der generelt tilfredshed med, at museet nu havde rystet støvet af sig og havde fået nye og bedre publikumsfaciliteter og nye udstillinger. Men især udstillingen »Jordens Folk« blev udsat for hård kritik: »En flot udstilling« var det mest positive udsagn. Det var efter manges smag blevet en udstilling med for stor vægt på en præsentation af »flotte genstande« og for lidt vægt på at give oplysninger og sammenhæng. Problemet var måske, at det samlede koncept ikke blev realiseret til åbning samtidig. Kun få af skatkamrene var klar, og »Jordens Folk« kom derved til at stå lidt for isoleret. Derimod var den etnografiske temaudstilling, som stod i stærk kontrast til den eksklusive »Jordens Folk«, populær. Her mødte publikum autentiske eller rekonstruerede miljøer, og der blev givet mange baggrundsoplysninger. Udstillingsformen var populær, både hos skoleklasser og publikum i øvrigt, men det blev kun til to temaudstillinger. Paradoksalt nok måtte »Mongolerne«s efterfølger, »Eldorado«, i 2004 lade livet for at give plads til øgede faciliteter til netop skoleklassers besøg. Herved blev selve konceptet for de etnografiske udstillinger – samspillet mellem den enkle oversigtsudstilling, de tætpakkede skatkamre og de kulturhistoriske temaudstillinger – brudt, og museet har herved

Fig. 17. Kig ind i Antiksamlingen.

View of the Department of Classical Antiquities.

skabt sig selv en ny udfordring: at skabe en etnografisk udstilling, som er vedkommende, oplysende og engagerende i en globaliseret verden.

Året 1992 betød dog ikke afslutningen på Nationalmuseets forvandling. De følgende år blev flere skatkamre åbnet (fig. 16). I støbeskeen var også en nyopstilling af Antiksamlingen og en udstilling om Danmarks kulturhistorie fra 1660, som skulle sekunderes af en række temaudstillinger i Brede. Antiksamlingen valgte et nyt udstillingskoncept, som brød radikalt med opstillingen fra 1930'erne (fig. 17). Oldtidens mennesker blev sat i centrum, og ved at lade de mange forskellige genstandstyper spille sammen i integrerede opstillinger fortælles om tilværelsen i alle aspekter, private som officielle. Det storstilede program for Brede led imidlertid skibbrud efter indretningen af to temaudstillinger, »Industriens Vugge« om industriudviklingen i Brede og »Krop og Forklædning« – en udstilling om dragt og påklædning i tidens løb. Efter de første par år svigtede publikum, og udstillingsplanerne for Brede blev opgivet. I stedet samledes kræfterne i Palæet, hvor udstillingen »Danmarkshistorier« åbnede i 2001 – ikke én fortælling om Danmark, men en række fortællinger om danskernes historie (fig. 18). Med åbningen af »Danmarkshistorier« blev et stort ønske hos publikum opfyldt – en udstilling som også satte den umiddelbare fortid på museum, og hermed blev der sat et foreløbigt punktum for nyopstillinger.

Fig. 18. »Industrisamfundet organiseres«. Rum 233 i »Danmarkshistorier«. Danmarks Nyere Tid.

The organization of the industrial society. Room 233 in "Stories of Denmark".

Men årene går, og et museum kan ikke hvile længe på sine laurbær. Samfundet ændrer sig, formidlingsformer udvikles, og publikum stiller nye krav. Pludselig er tiden løbet fra en udstilling. Danmarks Oldtid, der var nyskabende i 1970'erne, har i det 21. århundrede ikke længere den samme appel, og der er brug for at tænke nyt. Derfor har en nyopstilling af Danmarks forhistorie været i støbeskeen i de sidste par år, og dørene slås op i 2008. Og trods skibbruddet i Brede i 1990'erne blev tanken om nyt liv til de gamle industribygninger ikke lagt på hylden. Men det er hverken udstillinger om fjerne lande eller forne tider, som skal skabe liv i Brede. Nu skal Brede Klædefabrik bringes til live: I det kommende »Brede Værk«, som er planlagt til åbning i 2009, vil vævemaskinerne igen holde deres indtog i de store rum, og både arbejdernes og fabriksejerens historie skal fortælles.

En tidligere kulturminister udtalte engang i en sag: »Nu skal det jo ikke blive et museum« – et udsagn, som vidner om, at ordet »museum« ikke altid og for alle har den mest dynamiske klang. Virkeligheden er imidlertid – og heldigvis – en helt anden. Et museum er en levende organisme, i et evigt samspil med omverdenen. Der er altid nye udfordringer, som stiller nye krav. Viden, energi og fantasi er nøgleord.

LITTERATUR

Tidligere artikler om udstillinger: Se »Nationalmuseets Arbejdsmark. Register 1928-1998«. København 1998.

SUMMARY

A journey through 200 years of exhibitions in the National Museum

During the second half of the 19th century most of the collections that are housed today in the National Museum were brought from their various locations to the mansion called Prinsens Palæ at Frederiksholms Kanal in Copenhagen. The task of installing the exhibition galleries fell to Christian Jürgensen Thomsen, who had been a driving force in the museum movement that took off with the establishment of the "Royal Commission for the Preservation of Northern Antiquities" in 1807.

In quick succession the galleries were installed and opened to the public: the Ethnographic Collections in 1849, the Cabinet of Classical Antiquities in 1853 and the Collection of Northern Antiquities in 1855. His ideas for the exhibitions were very advanced for his time. The ethnographical material was organized within a framework combining culture and climate. For the northern antiquities he established the tripartite division of prehistory into a Stone Age, a Bronze Age and an Iron Age which was quickly adopted in the archaeological world and is still the governing principle in the study of prehistory to this day. The Greek and Roman antiquities he grouped together according to chronology, not according to the material of which the objects were made, which was the system predominant in other European museums. Regrettably no exact descriptions or plans for his exhibitions exist, and we know only of his ideas from the many letters about the work that he wrote to his friends. The oldest photographs of galleries in the National Museum show the situation towards the end of the 19th century, but by then Chr. Jürgensen Thomsen's exhibitions had all been changed (figs. 1-4).

By the end of the 19th century the various collections had grown considerably and the galleries were overcrowded (fig. 5). The house, which dated back to the 18th century, was also in great danger from fire, surrounded as it was by private dwellings. During the first decades of the 20th century a fierce debate as to whether the museum should be moved or renovated and extended raged in the museum, in the media and in political circles. Ideas and suggestions for a new museum were many and varied, but by and by an agreement was reached. The museum stayed at Frederiksholms Kanal and an extension was planned.

The "New National Museum" opened officially in 1938. New showcases of uniform design were installed in all the galleries, creating much the same feeling throughout the museum. The various galleries were done pretty much in the style of the 1880s, with the odd exception: in the medieval department a Romanesque church interior was reconstructed, and in the Department of Danish History a series of rooms demonstrated the various types of interiors in farmsteads around

the country (figs. 8 and 9). But the overriding principle was to present the objects, whether archaeological or ethnographical, in scholarly, ordered sequences (figs. 7, 11, 12, 13). Although it was realized in the mid-1950s that these presentations were perhaps outdated, nothing was done to renew them.

A plan to move the museum out of town to an empty factory complex located by the idyllic river Brede Mølleå north of Copenhagen was formed in the 1960s. The director at the time, P. V. Glob, wanted new exhibitions that could engage and interact with the public. The museum stayed in the city, but a series of special exhibitions were created in the buildings in Brede. For these, all kinds of effects were used and objects were presented in their context, i.e. in reconstructed settings (fig. 14). The genre became hugely popular, but was not adopted for the galleries in the museum as such. The first major change came in 1974 when a new installation of Danish Prehistory was inaugurated – a didactic exhibition using photostats, models, colours and various types of lighting (fig. 13). The number of objects presented was drastically reduced, which infuriated some and pleased others – among the latter the large numbers of school groups coming to the museum to experience life in prehistoric times. New installations were created sporadically throughout the museum in a variety of styles, but most galleries were left untouched.

On the initiative of the private Egmont Foundation, a plan for the development of the museum until the year 2000 was devised and presented in 1985. The plan included new displays in all departments and much-needed new and larger public facilities. After many years of work the rejuvenated museum opened in 1992. Several departments had been reinstalled – the Ethnographic Collections underwent the most radical change. It was presented in three different types of exhibitions: one called "Peoples of the Earth" giving an overview of the cultures of the world; another more compact installation, a kind of open storage system called "Treasure Rooms", with lots of objects and information on computers; the third type was a thematic exhibition meant to change every three years, using reconstructions and other effects. The reaction to the new galleries and the renovated museum varied – "Peoples of the Earth" was the most controversial: too much focus on the splendid objects and too little on their context – in short: too glamorous – was the verdict (figs. 15, 16). However, the thematic exhibition was popular with children and adults alike. A new installation of the Greek, Roman and Egyptian antiquities followed in 1994, adopting a new approach and presenting a mixed-media exhibition focusing on people and their lives in antiquity (fig. 17), and in 2001 "Stories of Denmark" (fig. 18) completed the programme drawn up in 1985.

Once all this had been accomplished, new plans emerged involving a new installation of Danish Prehistory (2008) and a revitalization of the factory complex in Brede (2009).

» … skønt ikke nordisk, dog er opgravet i en Del af den danske Stat«

Om Werner Hans Frederik Abrahamson og en af Nationalmuseets første erhvervelser

AF PETER PENTZ

Oplysningstidens ideale forestillinger om en fri og oplyst befolkning med en sund fornuft og moral gav også næring til drømmen om et Nationalmuseum. I 1745 stiftedes Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, og man påbegyndte en museumssamling, utvivlsomt i håbet om et nationalt museum. Drømmen om et offentligt museum blev imidlertid først til virkelighed med oprettelsen af Den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring i 1807, til hvilken selskabets samlinger da også overførtes. Museumstanken havde da antaget en rød-hvid farvetone, en afsmitning af den nye tid, nationalromantikken.

Fig. 1. Maleri af kaptajn, oldforsker, forfatter og runolog Werner Hans Frederik Abrahamson, Frimurerlogen. Ubekendt kunstner, begyndelsen af 1800-tallet. Ifølge Abrahamsons levnedsskildrer, Chr. Molbech, var det »Abrahamsons patriotiske Nidkærhed for vore Oldsager … som hjemler ham Ret til den højeste Plads blandt vore Nordiske Oldgranskere«.

Painting of the antiquarian, author and runologist, Captain Werner Hans Frederik Abrahamson, Freemasons' Lodge. Unknown artist, beginning of 19th century. According to Abrahamson's biographer, Chr. Molbech, "Abrahamson's patriotic zeal for our antiquities grants him the right to the highest place among our Nordic antiquarians."

Ved nedsættelsen af kommissionen var en god del af oplysningstidens tanker dog stadig bibeholdt. Idealet om en oplyst borgerstand og ideen om en befolkning, der under kyndig vejledning kunne blive et fornuftigt og vidende folk, skinnede stadig igennem. Ganske vist var det en kongelig kommission, hvilket jo kun var naturligt i det enevældige Danmark, men allerede mindre end to uger efter dens nedsættelse brugte medlemmerne betegnelsen Den offentlige Samling af Oldsager. Først senere, da man tog udgangspunkt i forestillingen om, at det nordiske havde sin egen helt særlige egenart og historie, kom museet til at hedde Det kongelige Museum for Nordiske Oldsager.

De seks mænd, der blev udpeget til at sidde i kommissionen, var alle betydningsfulde borgere med interesse for fortiden. Teologiprofessoren Frederik Münter, som måske kan betegnes som selve hovedmanden, skrev til en ven om etableringen af et »Statsmuseum« for oldsager, at man her skulle samle alle de kongelige oldsagssamlinger og »det ikke blot er de nordiske men ligesaavel romerske og græske ...« Men Münter var nok klar over, at han skulle være behersket i sine ønsker, og han var også realistisk nok til at indse, at museumstanken skulle bæres igennem under henvisning til det nationale. Helt anderledes forholdt det sig med en anden af hovedkræfterne, Rasmus Nyerup, bibliotekaren ved universitetets bogsamling på loftet over Trinitatis. For ham var fædrelandet, dets monumenter og oldtidslevn drivkraften.

Münter og Nyerup – den lærde verdensmand og den begavede, patriotiske bondesøn – regnes i dag for de to vigtigste aktører i spillet om oprettelsen af det nationale museum i 1807. En lidt senere kilde fortæller imidlertid, at også en tredje person spillede en hovedrolle. Allerede i 1806 skulle der nemlig på privat initiativ være blevet dannet en kommission, en forløber for den, som kongen konfirmerede i maj 1807. Denne kommission skulle have bestået af Münter og Nyerup samt artillerikaptajn og lærer ved landkadetkorpset Werner Hans Frederik Abrahamson. Anledningen til dannelsen skulle være den auktion, der i april 1806 var blevet afholdt i Roskilde Domkirke, hvor bl.a. domkirkens store korbuekrucifiks gik tabt. Oplysningen om forløberen for Oldsagskommissionen stammer imidlertid fra 1842, og den kan desværre ikke bekræftes andetsteds fra.

Alle de tre herrer blev medlemmer af Oldsagskommissionen i 1807. Valget af kaptajn W. H. F. Abrahamson skyldtes, med indstillingens ordlyd, at han var en »... smagfuld Forklarer af Ruune-Inscriptioner. Det er bekjendt, at nordiske Oldsager er hans kiæreste Syssel ...«.

Abrahamson fødtes 1744 i Slesvig af tyske forældre. Hans far var af den overbevisning, at drengen var bedst tjent med ikke at komme i almindelig skole og underviste ham i hjemmet – hvilket efter sigende skulle have forårsaget, at hans skolekundskaber lod meget tilbage at ønske. Ikke desto mindre viste den unge Abrahamson sig at have et sprogligt talent. Det var især det danske sprog, der havde hans interesse. Løbebanen var imidlertid forudbestemt, han skulle ligesom faderen gå officersvejen, og som 12-årig begyndte han på Landcadet-Akademiet, hvor undervisningen dog ikke var stort bedre end den, faderen havde givet ham. I 1757 var han landkadet, og fem år senere blev han udnævnt til fændrik ved garnisonen i Rendsborg. Da han tredive år senere, i 1787 i en alder af blot 43 år, afslut-

Fig. 2. Blandt Abrahamsons udgivelser er en beskrivelse af det monument, som rejstes 1804 på den såkaldte Skibskirkegård ved Østerport, nu Holmens kirkegård, for de faldne søfolk fra søslaget på Reden mod den engelske flåde i 1801. Monumentet er udformet som en gravhøj fra oldtiden, med bautasten ved foden, mens obelisken har klare mediterrane forbilleder. Obelisken skyldtes i øvrigt Johannes Wiedewelt. Mindesmærket skulle fungere som et udflugtssted for borgerne, så børnene kunne oplæres i den patriotiske ånd. Stik af G. L. Lahde.

Among Abrahamson's publications is a description of the monument that was erected in 1804 at the so-called Ships' Graveyard at Østerport, now the churchyard of Holmens Church, to the seamen who fell in the Battle of Copenhagen against the English fleet in 1801. The monument takes the form of an ancient barrow, with monoliths at its base, but the obelisk has clear Mediterranean models. The obelisk is by Johannes Wiedewelt. The monument was to function as an excursion destination for citizens, so that the children could be taught the proper patriotic spirit.

tede sin aktive karriere, var det med kaptajns-rang. Det var en tid uden krige, og han var nok aldrig i kamp. At han dog nok interesserede sig for hæren og ikke mindst flåden, ses både af Abrahamsons interesse for gravmonumentet for de faldne søfolk fra 1801 og et velment, men set med moderne øjne måske lidt kuriøst, forslag om oprettelsen af et kajak-korps!

Abrahamsons livsopgave inden for militæret blev undervisningen. Efter at have undervist ved artilleriskolen og landkadetskolen blev han i 1799 inspektør ved søkadetskolen. Han boede da ved Nyboder og Frederiksstaden, først i Amaliegade, tæt ved hjørnet af Blancogade (mellem Bredgade og Amaliegade), og siden 1799 med embedsbolig i Akademigade (Fredericiagade). Søkadetskolen lå på hjørnet af Bredgade (dengang Norgesgade) og Akademigade. Abrahamson underviste indtil 1810.

Skønt født af tyske forældre var det Danmark og det danske modersmål, som Abrahamson brændte for. 1700-tallet var en tid, hvor det danske sprog stod svagt. Tysk havde fået et solidt fodfæste, og ikke mindst var det sproget, som embedsmænd anvendte. Udviklingen bekymrede mange, og stiftelsen af Det kgl. danske

Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog i 1745 skal nok forstås på denne baggrund. I 1771 eller 1772 var Abrahamson den første lærer, der underviste på dansk på militærets skoler.

Abrahamsons interesse for sproget kom også til udtryk i skønlitterære udgivelser. I 1768 modtog han 40 rigsdaler for digtet *Landsfaderen og Erobreren*, som han havde sendt til Videnskabernes Selskab. Ellers var det ofte oversættelser af udenlandske klassikere, som f.eks. Shakespeares *The Merry Wives of Windsor*, der i Abrahamsons udgave blev til *De lystige Koner fra Hillerød*. I dag huskes hans litterære virksomhed dog kun for enkelte småting som »Min søn, vil du i verden frem, så buk ...«, der er en moralsk fortælling om tidens skik. Da arkæologen J. J. A. Worsaae opholdt sig i London i 1846, blev han spurgt, om han ikke kunne fremskaffe nogle af Abrahamsons drikkeviser. Herudover var det mest som en skarp og kritisk anmelder af både litteratur, musik og teater, Abrahamson blev kendt i sin samtid. Også som anmelder skinner hans stærke forkærlighed for det danske sprog igennem. Han rasede således imod operaen, fordi sproget var italiensk. »Den store drastiske Landeplage« kaldte han den italienske opera og slog til lyd for, at man sang på dansk i stedet.

Også som udgiver af historiske tekster blev Abrahamson kendt. Han var vistnok den første, der publicerede en oversættelse af en islandsk saga, Gunløg Ormstunges saga. Han var også blandt de første, der siden middelalderen tillagde folkeviserne betydning, og ikke mindst interesserede han sig for rune-studiet.

Som menneske synes Abrahamson at have haft ekstreme holdninger. Han havde et næsten hadsk forhold til de tyskere, der levede i Danmark. Også i sin vurdering af fortidens monumenter lod Abrahamson sine tilbøjeligheder skinne igennem. På en rejse 1778 til bl.a. Lübeck omtalte han således byens smukke gamle middelalderlige huse som »fæle og modbydelige«. De var jo tyske!

I 1796 stiftedes Skandinavisk Litteraturselskab med det sigte at forene de nordiske åndelige kræfter – i øvrigt et mål, som selskabet ifølge Grundtvig helt og aldeles forfejlede. Blandt stifterne var Abrahamson og Rasmus Nyerup. Det var i en artikel i dette selskabs tidsskrift Skandinavisk Museum fra 1806 – altså før Oldsagskommissionen – Abrahamson første gang præsenterede den genstand, der her skal omtales.

Artiklens titel er »To ikke skandinaviske Oldsager som vel ikke oplyse Nordens Oldtid, men, fundne i Dannerigs Stater have Adkomst til at bevares fra at komme i Forglemmelse«. Den første af de to oldsager, som Abrahamson beskriver, er et lille russisk rejsealter af metal. Det bærer et billede af Skt. Nikolaj, og ifølge Abrahamsons beretning blev det fundet i den murede ferskvandskanal i Nyborg. Ejeren af det lille alter var apoteker Johan Peter Rieffestahl i Nyborg, som tre år senere forærede det nye museum en større samling af oldsager. Hvordan det er endt i kanalen, som vel er en af byens voldgrave, kan man kun gisne om. Under svenskekrigene var der kampe omkring Nyborg, og det er fristende at forestille sig, at en soldat har tabt det lille alterbillede, men det er rent gætteri. Det lille alter indgår nu i Nationalmuseets middelaldersamling. Den anden genstand, som Abrahamson omtaler i sin artikel, er han mere usikker over for. Det drejede sig om en ubestemmelig stengenstand af ca. 20 centimeters længde, fundet på Skt. Croix på

en plantage. Stenen er dekoreret med et ansigt eller hoved, og Abrahamsons bud på dens funktion er, at det er et køllehoved. Stenens ejermand, plantageejer og kaptajn af landmilitsen McDougal, oplyses at have sendt stenen til København i 1805.

Kaptajn Abrahamsons opfordring til at bevare de to genstande trods deres udenlandske oprindelse medførte altså, at det russiske mini-alter blev indlemmet i det nye museums samlinger i 1809. Med stenen fra Skt. Croix gik det åbenbart ikke så let.

I Det kgl. Nordiske Oldskriftselskabs arkiv på Nationalmuseet opbevares et brev fra Abrahamson, dateret 4. januar 1812. Brevet indeholder ingen oplysninger om, hvem modtageren er, men da Det kgl. Nordiske Oldskriftselskab først blev stiftet i 1825, må man tro, at det var stilet til kollegerne bag oprettelsen af det museum, der senere blev til Nationalmuseet.

Brevet handler om en genstand, som Abrahamson vil indlevere til det kgl. Antikvitetsmuseum, dvs. Nationalmuseet – i de første år var medlemmernes betegnelser for museet varierende. Det drejer sig om en tilhugget og dekoreret sten, som er fundet på den dansk-vestindiske ø Skt. Croix. Af Abrahamsons beskrivelse kan man forstå, at det må være den samme sten, som han allerede havde omtalt i artiklen 1806. I brevet kommer der imidlertid flere oplysninger frem, og ikke mindst er brevet ledsaget af en tegning. Kaptajnen fortæller, at stenen er fundet under den sædvanlige ophakning af jorden, inden tilplantning med sukkerrør på plantagen Morning Star, hvis ejer, Mr. McDougal, havde foræret stenen til Abrahamsons søn. Herfra må Abrahamson altså have fået stenen i hænderne, men det er hans udtrykkelige ønske, at stenen indleveres til museet i sønnen, Ludvig August Abrahamsons navn.

Som et af Oldsagskommissionens medlemmer og som sådan altså en af museets stiftere, var Werner Abrahamson fuldt og helt klar over, hvilket sigte det nye museum skulle have. Det var et museum for nordiske oldsager, og der skulle i øvrigt komme til at gå fyrre år, før den etnografiske samling blev en del af museet. Men, som Abrahamson forklarende skriver om indleveringen af stenen til museet, »da den skønt ikke nordisk, dog er opgravet i en Del af den danske Stat«, så kunne den vel nok finde plads på museet!

Brevet giver en detaljeret beskrivelse af stenen. Om selve stenarten skriver Abrahamson, at materialet er en hvidgrøn kornet kalksten. I denne sag har han rådført sig med en professor Wad. Det drejer sig om professor Gregers Wad (1755-1832), der nærmest var en museumskollega til Abrahamson, men på den naturhistoriske del. Allerede i 1796 var der blevet nedsat en kommission til oprettelse af et »National-Museum for Naturvidenskab til offentlig Brug«, og 1804 oprettedes Det kgl. Naturhistoriske Museum. Gregers Wad docerede i mineralogi og var en af det nye museums varmeste fortalere.

Hvad angår stenens ophav, teoretiserer kaptajn Abrahamson over den mulighed, at det er en »afrikansk Fetis«, og at den kunne være kommet over fra Afrika med en slave. Men han forkaster selv tanken, idet han på baggrund af »den ulykkelige« måde, hvorpå slaverne fragtes over Atlanten, udelukker, at en slave kunne have skjult stenen. Hans endelige tolkning af genstandens brug er, at det må dreje sig om en økse, hvorfor han på den vedlagte tegning også viser en mulig rekon-

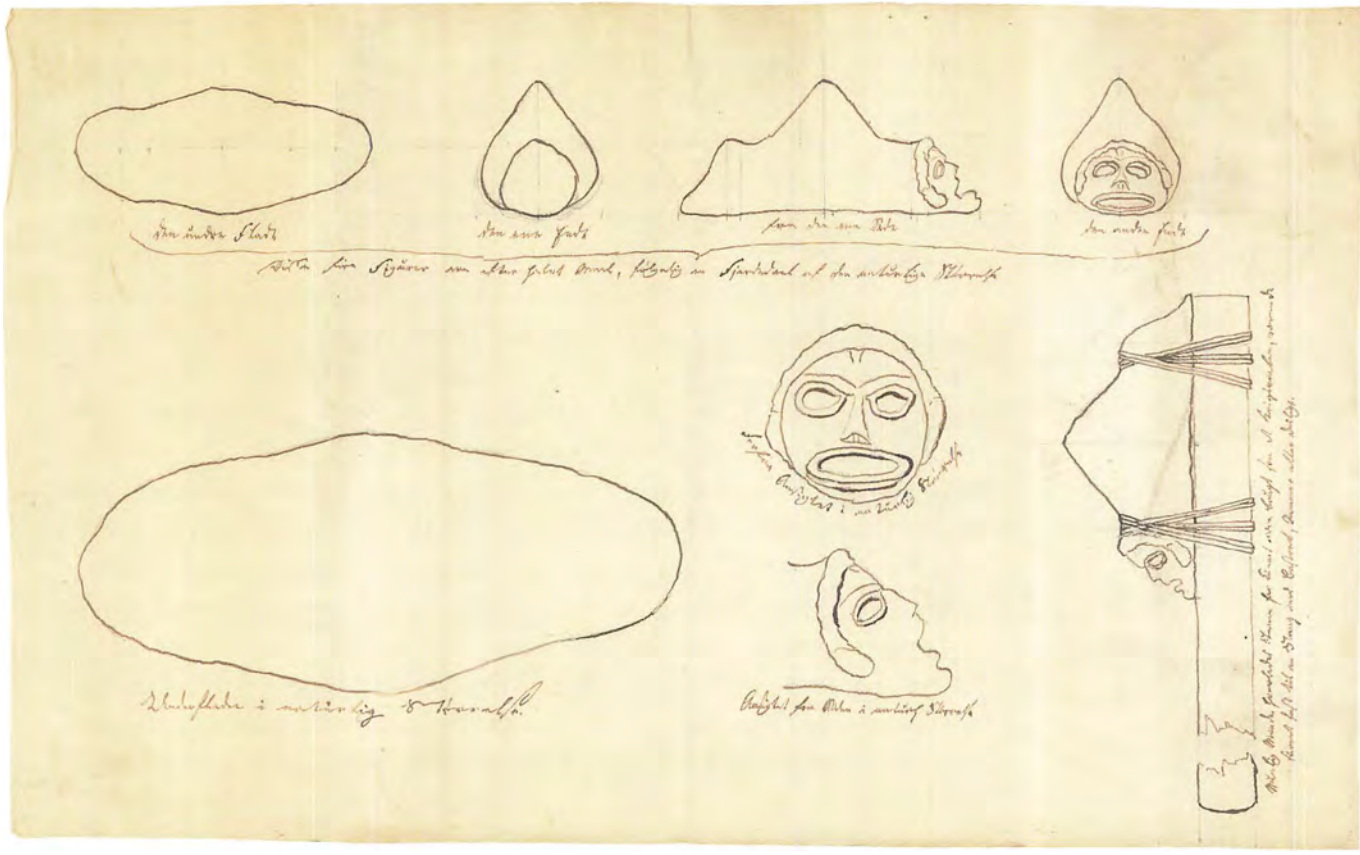

Fig. 3. Stenen fra Skt. Croix. Tegningen viser en 19 cm lang og 8 cm tyk sten. Set fra siden er den nærmest trekantet; hvor ryggen er højest, måler den 8 cm. Den trekantede sten er i den ene ende dekoreret med et ansigt, nærmest en slags vrængemaske. Til højre ses rekonstruktionen af stenen monteret på skaft som stridsøkse. Tegning 1812 af Werner H. F. Abrahamson. Det kgl. nordiske Oldskriftselskabs arkiv, Nationalmuseet.

The stone from St. Croix. The drawing shows a 19 cm long and 8 cm thick stone. Viewed from the side it is more or less triangular; where the back is tallest it measures 8 cm. The triangular stone is decorated at one end with a face, almost a kind of grimacing mask. On the right is the reconstruction of the stone mounted on a helve as a battle-axe. Drawing 1812 by Werner H. F. Abrahamson.

struktion med stenen monteret på et skaft. Denne konklusion af stenens brug, der ikke – som man måske kunne tro – har sit ophav i Abrahamsons militære baggrund, når han frem til gennem sammenligninger med nogle af de stenredskaber fra New Zealand, som James Cook var stødt på under sine opdagelsesrejser, og som var blevet afbildet i rejseskildringerne. At stenen næppe kunne stamme fra New Zealand, var han imidlertid ikke i tvivl om. Ophavet er snarere de oprindelige øboere, som spanierne udryddede, og, som han skriver: »Caribierne kunde da vel have brugt samme Skik og en saadan Kølle kunde i deres stærke Hænder nok være et noget frygteligt Vaaben«.

Werner Abrahamsons brev har i øvrigt senere været mellem hænderne på Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865), under hvis ledelse Nationalmuseets samlinger for alvor voksede og blev opstillet. På bagsiden af Abrahamsons tegning er der nemlig med Thomsens håndskrift påført følgende lille bemærkning: »NB Dette er en Fetisch fra Kysten Guinea. Th.«.

Muligvis har Werner Abrahamsons brev en lidt tragisk baggrund. Som han

Fig. 4. Stenen fra Skt. Croix. Foto: Søren Greve, Nationalmuseet.

The stone from St. Croix.

skriver, tilhørte stenen egentlig sønnen, Ludvig August Abrahamson. I Dansk Vestindisk Regerings Avis for 7. januar 1811 kunne man se en notits om dommer Ludvig August Abrahamsons efterladte ejendomme på Skt. Croix. Ludvig voksede op i hjemmet i Akademigade. Ved folketællingen 1801 stod han opført som stud. Juris, og var 18 år gammel. Han må have startet sin karriere tidligt og fik 1805 ansættelse ved Landoverretten på Skt. Croix som kopist, men døde allerede 1810, og da øjensynlig med titel af dommer. Ligesom faderen havde han litterære ambitioner og forevigede sin rejse fra Danmark til Vestindien i »Mine Tanker og Hændelser paa min Reise fra Kjøbenhavn til Sct. Croix«, der er en dagbog fra november 1804 til juli 1805. Da sønnen jo angiveligt var den egentlige ejer af stenen, kan man nok formode, at Werner Abrahamsons brev og overdragelse af stenen skal ses i lyset af det tidlige dødsfald.

Werner Abrahamson selv døde i september 1812, altså kun lidt mere end et halvt års tid efter at han skrev brevet. I 1815 udkom en digtsamling til minde om de to Abrahamson'er, med digte af bl.a. Knud Lyhne Rahbek og Frederik Høegh Guldberg. Digtsamlingen indeholdt også Ludvig Augusts rejsebeskrivelse.

Det er fascinerende at se, hvor »moderne« Werner Hans Frederik Abrahamson griber sagen an, da han i brevet gør rede for den indleverede genstand. Abraham-

son giver omhyggeligt de fleste af de oplysninger, man også i dag ville efterspørge ved en moderne erhvervelse af en museumsgenstand. Efter først at have oplyst om findestedet beretter han om fundomstændighederne. Derpå følger en beskrivelse med angivelse af de implicerede personer og af genstandens vej fra fundstedet til indleveringen på museet, dog uden at hans egen rolle bliver belyst. Herefter følger en nøjere beskrivelse af genstanden, bl.a. orientering om materialet, hvoraf genstanden er fremstillet, og hvortil Abrahamson har søgt ekstern eksperthjælp. Beskrivelsen er som nævnt ledsaget af en omhyggelig tegning, med angivelse af størrelse. Så diskuterer Abrahamson genstandens oprindelige proveniens og dens mulige brug; endelig afslutter han med sin subjektive vurdering af oprindelse og anvendelse, hvilket sker under behørig henvisning til relevant og nyeste litteratur.

Werner Abrahamsons brev bar frugt. Stenen blev forelagt Oldsagskommissionen den 23. januar 1812 sammen med tegning og brev. I mødereferatet anførtes følgende: »I Commissionens Møde d: 23. Ianuar 1812 fremlagdes ... en fra A:C: Abrahamson paa St. Croix Museet for Oldsager igjennem Hr. Capitain Abrahamson tilsendt Sten funden ved Gravning i en Plantage der paa Øen. Tillige fulgte Aftegninger af Stenen i alle dens Dimensioner, samt nogle Bemærkninger i den Anledning af Capitain Abrahamson.« Indførslens ordlyd er noget afvigende fra oplysningerne i brevet. Således omtales Ludvig August Abrahamson mærkværdigvis som A. C. Abrahamson.

Stenen blev efterfølgende indlemmet i Nationalmuseets samlinger, hvor den stadig findes. Men hvad er det egentlig for en genstand? Den første indførsel i Etnografisk Samlings protokol fortæller intet nyt i forhold til oplysningerne fra Abrahamsons brev, men derimod at stenen skulle være fundet 1807, hvilket ikke kan passe, da han jo beskriver stenen allerede i 1806-artiklen.

I dag kan man på baggrund af flere fund og arkæologiske undersøgelser sige lidt mere om stenen, og faktisk er Abrahamsons overvejelser ikke helt forkerte. Det drejer sig om en såkaldt zemi. Det antages, at disse oftest trekantede sten, dekorerede med et eller flere ansigter, var en slags amuletter, der bragte lykke og afværgede ondt. De er bl.a. blevet fundet nedgravet i marker, formentlig med den hensigt at marken så ville bringe større og bedre afgrøde. Nationalmuseets zemi blev jo netop fundet i en mark.

Zemier stammer fra de folk, der beboede de caribiske øer før Columbus' ankomst, så her havde Abrahamson ret, ligesom hans ide om funktionen som fetich ikke var helt forkert, selvom han jo altså forlod denne til fordel for stridsøkse-teorien. Først og fremmest forbindes zemierne med den såkaldte Taino-kultur eller den kultur, der fulgte umiddelbart efter. Tainokulturen eksisterede formentlig fra midten af 600-tallet til engang i 1400-tallet, måske oven i købet et stykke ind i 1500-tallet. Det oprindelige folk på Skt. Croix blev ligesom beboerne på de andre caribiske øer ofre for koppeepidemier og europæernes undertrykkelse, og i løbet af et århundrede var de udslettet som selvstændigt folk.

Plantagen Morning Star, hvor Abrahamsons zemi blev gravet op af jorden, ligger ved mundingen af Salt River på nordsiden af Skt. Croix. Her var Columbus i november 1493 ankret op med sine 17 skibe, da han på sin anden Amerikarejse for første gang besøgte øen, hvis navn i øvrigt netop skyldes Columbus, der kaldte øen

Fig. 5. Mundingen af Salt River på nordsiden af Skt. Croix er måske den vigtigste forhistoriske lokalitet på De vestindiske Øer. Her fandt den første konflikt mellem Columbus og caribierne sted, og her har flere danske arkæologer gennem tiden foretaget udgravninger.

The mouth of the Salt River on the north side of St. Croix is perhaps the most important prehistoric site in the West Indies. This was where the first conflict between Columbus and the Caribs took place. Several Danish archaeologists have conducted excavations there over the years.

Santa Cruz, dvs. det hellige kors. Lidt flere end et par dusin væbnede mænd blev sat i land her for at komme i kontakt med caribierne. Da spanierne vendte tilbage til den opankrede flåde, havde de taget et antal tainoer med som slaver. Krigere i en taino-kano, der pludselig dukkede op, spændte deres buer, og spanierne torpederede kanoen. Dette blev startsignalet til en kort, men heftig kamp mellem spanierne og tainoerne. Episoden er den første veldokumenterede konflikt mellem europæerne og caribierne, og efterfølgende kaldte Columbus stedet for Cabo de las Flechos, et navn, der nærmest kan oversættes til »Pilenæsset.« Det har næppe været noget tilfælde, at det netop var ved mundingen af Salt River, Columbus satte sine tropper i land. Selv fra havet har man kunnet se en betydelig bebyggelse, en af de mest betydningsfulde på de caribiske øer.

Fig. 6. De få spor fra de gamle caribiske kulturer, som kunne ses på De vestindiske Øer, fascinerede de danske kolonisatorer. Her har en ubekendt tegner foreviget nogle helleristninger i Magens Bay på Skt. Thomas. Tegning fra begyndelsen af 1800-tallet. Nationalmuseet, Antikvarisk Topografisk Arkiv.

The few traces of the ancient Caribbean cultures that could be seen in the West Indies fascinated the Danish colonists. Here an unknown artist has drawn some rock carvings in Magens Bay on St. Thomas.

Fig. 7. Nationalmuseets direktør, Carsten U. Larsen, i drøftelse med en medarbejder fra Frederikssted Fort på Skt. Croix, 2003. Den 30. marts 2001 indgik Nationalmuseet en aftale med Department of Planning and Natural Sources of the Government of the US Virgin Islands om samarbejde på museumsområdet og omkring den fysiske kulturarv. Siden har museet også været engageret i forskellige projekter i de øvrige tidligere danske tropekolonier. Dette har bl.a. medført nye initiativer på indsamlingsområdet, således at museets »gamle« samlinger fra tropekolonierne bliver supplerede og beriget.

The Director of the National Museum, Carsten U. Larsen, in a discussion with one of the staff from Fort Frederikssted on St. Croix, 2003. On 30th March 2001 the National Museum signed an agreement with the Department of Planning and Natural Resources of the Government of the US Virgin Islands on cooperation in the museum area and material cultural heritage. Since then the Museum has also been engaged in various projects in the other former Danish tropical colonies. This has led to among other things new initiatives in the collection area, in order that the Museum's 'old' collections from the tropical colonies are supplemented and enriched.

Det er fra spanierne, vi kender ordet zemi. I en beretning fortælles det, at Columbus havde bemærket, at taino-kongerne besøgte et særligt hus, der lå adskilt fra øvrig bebyggelse, og hvor de bad, afholdt ceremonier og ofrede afgrøder, frugter og andet til guder og zemier. Afgrøderne blev liggende i husene, til de rådnede. – Den spanske beretning er i øvrigt blevet bekræftet af moderne arkæologiske undersøgelser. Et sådant gude- og zemi-hus er rent faktisk blevet fundet, dog ikke på Skt. Croix, men på Skt. Jan. Her stødte man på resterne af de ofrede fødevarer, der i dette tilfælde bestod af pattedyr og skaldyr.

Danmark overtog Skt. Croix i 1733 fra Frankrig. Formålet for danskerne var sukker-produktion, og erhvervelsen bragte en mængde danskere til øen. Spor efter den caribiske bebyggelse ved Salt River har på det tidspunkt været synlige i overfladen og har gennem tiderne påkaldt sig arkæologers og andre interesseredes opmærksomhed.

Blandt de arkæologer, som har foretaget udgravninger ved mundingen af Salt River, er H. U. Ramsing, der udgravede på stedet i 1899, samt amatørarkæologen Georg Nordby, fra hvis undersøgelser Nationalmuseet har modtaget flere genstande, og ikke mindst Gudmund Hatt, der gennem 2 1/2 måned udgravede området i 1923 og bl.a. fandt en taino-gravplads, spor efter rituelle menneskeofringer og ikke mindst resterne efter en forhistorisk boldbane, den eneste kendte fra De vestindiske Øer. Sådanne boldbaner, der antages at have haft en religiøs betydning, er også fundet på det mellemamerikanske fastland. Ud over boldbanen fandt Hatt også fragmenter af sten-bælter, som spillerne antages at have båret under spillet eller måske modtog som præmie bagefter. Ikke overraskende fandt Hatt også flere zemier.

Alle Oldsagskommissionens medlemmer hvervedes fra det lærde borgerskab. Med undtagelse af Rasmus Nyerup var de alle medlemmer af Frimurerlogen, og det var i denne loges lokaler i Kronprinsessegade, kommissionens møder blev holdt. Og mens udstillingerne af samlingerne skulle findes på loftet over Trinitatis ved Rundetårn, så var det faktisk logens lokaler, der husede en stor del af de indsamlede oldsager. Men selvom medlemmerne alle havde rødder i det gode borgerskab, bondesønnen Rasmus Nyerup undtaget, var deres forudsætninger, holdninger og forventninger vidt forskellige. Det gjaldt ikke mindst de tre hovedpersoner, Münter, Nyerup og Abrahamson. Måske var verdensmanden Münter den egentlige bagmand, men det blev den nationalsindede og fædrelandskærlige Nyerup, hvis ideer først vandt gehør. Abrahamson var vel også stærkt nationalt sindet, men på en mere ekspansiv måde. For ham var det staten, hvis tarv og historie det gjaldt.

Münters ønske om et universalmuseum, der rummede samlinger fra hele verden, blev først en realitet efter hans død. I årene omkring 1850 suppleredes de nordiske oldsager med Etnografisk Samling og Antiksamlingen. Herigennem fik Danmark et museum, der er enestående i Skandinavien, og hvis nærmeste slægtninge skal søges i London og Paris. Som »national«-museum er Nationalmuseet et europæisk lokalmuseum, men i sin helhed er det universelt. På en helt enestående måde supplerer og kombinerer museet dansk, europæisk og globalt. På den måde har Abrahamsons ord fra Nationalmuseets spæde barndom stadig gyldighed, omend nu i en lidt omskrevet form: skønt ikke nordisk, så dog fra en del af vores fælles historie!

LITTERATUR

W. H. F. Abrahamson: To ikke skandinaviske Oldsager som vel ikke oplyse Nordens Oldtid, men, fundne i Dannerigs Stater have Adkomst til at bevares fra at komme i Forglemmelse, Skandinavisk Museum, 1806, 2.

G. Hatt: Archaeology of the Virgin Islands, Proceedings of the Twenty-First International Congress of Americanists 1:29-42. Haag 1924.

V. Hermansen: Oprettelsen af »Den Kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring«, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1931, s. 265-320.

V. Hermansen: Baggrunden for Oldsagskommissionen, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1953, s. 157-202.

V. Hermansen: Oldsagskommissionen og frimurerne. Et Bidrag til Nationalmuseets Forhistorie, Meddelelser fra Den Danske Frimurerorden, s. 451-461. U.å.

J. Jensen: Thomsens Museum. Historien om Nationalmuseet. København 1992.

Chr. Molbech: Werner Hans Frederik Abrahamson, en litterær-biografisk Skizze. 1851.

B. F. Morse: The sequence of occupations at the Salt River site, St. Croix. Fifteenth International Congress for Caribbean Archaeology, Proceedings of the International Congress for Caribbean Archaeology San Juan, s. 471-484. 1995.

D. Smith og Andreas Seidelin, red.: Mindeblomster paa Faderens, Capitain og Ridder Hans Fred. Werner Abrahamsons, og Sönnens, Ludvig August Abrahamsons, Grave. 1815.

SUMMARY

"... although not Nordic, still excavated in a part of the Danish State". On Werner Frederik Abrahamson and one of the National Museum's first acquisitions

As early as 1745 a society was appointed for the country's language and history. It built up a collection of antiquities, presumably in the hope that a public museum could be founded. However, it was only in 1807 that this plan was realized, with the setting up of the Royal Commission for the Preservation of Antiquities. By then the ideas of the Enlightenment had been much influenced by the new nationalist inclinations.

Among the members of the Commission was Werner Hans Frederik Abrahamson, born in Schleswig 1744 to German parents. Along with Frederik Münter and Rasmus Nyerup he is said, even before the actual setting up of the Commission, to have formed a 'proto-commission', which was then expanded and approved by the King in May 1807. Like his family, Abrahamson pursued a military career; he gave it up in 1787, with a Captain's rank. He had devoted himself to the army and navy schools, being the first there to teach in Danish. The runes and Old Norse literature greatly interested him; he published the first translation of an Icelandic saga and also wrote poetry and other literature.

Abrahamson seems to have held decided, indeed tendentious, opinions, which strongly coloured his conception of history and museums. His views were strongly anti-German. In 1806 he published a couple of non-Danish antiquities, which he thought should be preserved for posterity although not of Nordic prehistoric origin. His argument was that both objects had been found in the Danish territory. One is a small Russian altarpiece of metal found in a canal in Nyborg on Funen, the other is a small stone sculpture from the Danish West Indies, then a Danish colony. The altarpiece was placed in the National Museum's collections in 1809. Abrahamson mentions the stone in a letter, probably addressed to the Antiquities Commission; it is now kept in the archives of the Royal Society of Northern Antiquaries at the National Museum. In it, he gives a detailed account of the stone, the circumstances of the find and the possible original use of the object, much as would be the case with an acquisition to a museum today.

The stone is a *zemi*, a small idol from the Caribbean Taino culture. It was found at the Morning Star plantation in St. Croix, a place which later became the object of archaeological investigations, first and foremost carried out by Gudmund Hatt, who in 1923 located a Taino burial site and a ball park on the spot. Today the *zemi* is kept in the National Museum's Ethnographic Collections.

While Münter was a cosmopolitan, who had wanted a universal museum, Nyerup was a patriot who above all wanted a museum for Danish and Nordic antiquities. Captain Abrahamson adhered to a third view: for him the Danish state in the widest sense was to be the framework for the museum, thus also antiquities from the colonies were to be represented in the new museum.

Forfatterne til Nationalmuseets Arbejdsmark 1807-2007

HENDES MAJESTÆT DRONNING MARGRETHE II

NAJA MARIE AIDT
forfatter

MARTIN APPELT
ph.d., projektforsker, SILA – Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning

TINE BAGH
ph.d., Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet

INGER BOJESEN-KOEFOED
konserveringstekniker, Nationalmuseets Bevaringsafdeling/Arkæologi

NIELS BONDE
cand.mag., museumsinspektør, Danmarks Oldtid/Naturvidenskab, Nationalmuseet

METTE BORITZ
cand.mag., museumsinspektør, Undervisning & Aktiviteter, Nationalmuseet

CHRISTEL BRAAE
ph.d., tidl. projektforsker, Etnografisk Samling, Nationalmuseet

CLAUS VON CARNAP-BORNHEIM
Prof. Dr., museumsdirektør, Archäologisches Landesmuseum, Schloss Gottorf

CHARLIE CHRISTENSEN
cand.scient., museumsinspektør, Danmarks Oldtid/Naturvidenskab, Nationalmuseet

TINE DAMSHOLT
ph.d., lektor, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet

TORBEN DEHN
mag.art., antikvar, Kulturarvsstyrelsen

PETER DRAGSBO
mag.art., overinspektør, Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot

NILS ENGBERG
cand.mag., museumsinspektør, Danmarks Middelalder & Renæssance, Nationalmuseet

VIVIAN ETTING
cand.mag., museumsinspektør, Danmarks Middelalder & Renæssance, Nationalmuseet

JØRGEN FRANDSEN
arkitekt, museumsinspektør, Danmarks Middelalder & Renæssance, Nationalmuseet

MILLE GABRIEL
mag.art., ph.d.stud., SILA – Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning og Københavns Universitet

DAVID GREGORY
ph.d., seniorforsker, Nationalmuseets Bevaringsafdeling/Arkæologi

POUL GRINDER-HANSEN
cand.mag., museumsinspektør, Danmarks Middelalder & Renæssance, Nationalmuseet

BJARNE GRØNNOW
mag.art., centerleder, SILA – Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning

HANS CHRISTIAN GULLØV
dr.phil., forskningsprofessor, SILA – Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning

ANNE HASLUND HANSEN
cand.mag., ph.d. stud., Antiksamlingen, Nationalmuseet

BIRGIT ALS HANSEN
tidl. museumsassistent, Danmarks Middelalder & Renæssance, Nationalmuseet

SVEND ILLUM HANSEN
BA, museumsinspektør, Danmarks Oldtid, Nationalmuseet

NADIA HAUPT
stud.mag., Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet

CHARLOTTE S. H. JENSEN
mag.art., webredaktør, Kommunikation, Nationalmuseet

EINAR LUND JENSEN
cand.mag., projektkoordinator, Etnografisk Samling og SILA – Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning

JENS FOG JENSEN
ph.d., SILA – Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning

JØRGEN STEEN JENSEN
cand.mag., museumsinspektør, Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet

POUL JENSEN
ph.d., seniorforsker, Nationalmuseets Bevaringsafdeling/Arkæologi

SABINE KARG
dr.phil., museumsinspektør, Danmarks Oldtid/Naturvidenskab

SØREN KASPERSEN
mag.art., lektor, Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, Københavns Universitet

ESBEN KJELDBÆK
cand.mag., overinspektør, Frihedsmuseet

CARSTEN U. LARSEN
mag.art., direktør for Nationalmuseet

HELLE LEILUND
ph.d. stud., museumsinspektør, Danmarks Nyere Tid, Nationalmuseet

JOHN LUND
mag.art., museumsinspektør, Antiksamlingen

CLEMENS MAIER
dr. phil., Det europæiske Universitetsinstitut i Firenze, Afd. for historie og civilisation

CLAUS MALMROS
mag.art., museumsinspektør, Danmarks Oldtid/Naturvidenskab, Nationalmuseet

HENNING MATTHIESEN
ph.d. seniorforsker, Nationalmuseets Bevaringsafdeling/Arkæologi

LYKKE L. PEDERSEN
mag.art. et cand.mag., museumsinspektør, Danmarks Nyere Tid, Nationalmuseet

PETER PENTZ
fil.dr., museumsinspektør, Danmarks Oldtid, Nationalmuseet

BODIL BUNDGAARD RASMUSSEN
mag.art., overinspektør, Antiksamlingen, Nationalmuseet

HENRIETTE RENSBRO
ph.d. stud., Danmarks Middelalder & Renæssance, Nationalmuseet

FLEMMING RIECK
cand.phil., museumsinspektør, Danmarks Oldtid, Nationalmuseet

EVA SALOMONSEN
konserveringstekniker, Nationalmuseets Bevaringsafdeling/Arkæologi

STINE SCHIERUP
stud.mag., Antiksamlingen, Nationalmuseet

MERETE STAACK
lærer, Skoletjenesten og Undervisning & Aktiviteter, Nationalmuseet

KAREN STEMANN-PETERSEN
M.Sc., konservator, Nationalmuseets Bevaringsafdeling

BJARNE STOKLUND
professor emer., Saxo-Instituttet, Afd. For Etnologi, Københavns Universitet

KRISTIANE STRÆTKVERN
M.Sc., konservator, Nationalmuseets Bevaringsafdeling/Arkæologi

BIRGIT SØRENSEN
civilingeniør, ph.d., enhedsleder, Nationalmuseets Bevaringsafdeling/Arkæologi

MIKKEL SØRENSEN
ph.d., projektforsker, SILA – Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning

HENRIK THRANE
dr.phil., professor emer., Aarhus Universitet

KJELD BORCH VESTH
arkitekt, museumsinspektør, Danmarks Middelalder & Renæssance, Nationalmuseet

JØRGEN WESTPHAL
cand.mag., museumsinspektør, Danmarks Oldtid, Nationalmuseet

TRINE WISMANN
mag.art., akademisk medarbejder, Antiksamlingen, Nationalmuseet

Omslagets illustrationer *Cover illustrations*

Ravbjørn (amuletsmykke) fra jægerstenalderen, 7-5000 f.Kr. Fundet på Fanø Vesterstrand i 1991. Bjørnen var et dyr af stor mytologisk betydning for stenalderfolkene, og ravfiguren har måske fungeret som totemsymbol for en jysk jægerklan.
DANMARKS OLDTID

The Amber Bear (amulet) from the Palaeolithic, 7-5000 BC. Found at Fanø Vesterstrand in 1991. The bear was an animal of great mythological significance to Stone Age people, and the amber figure may have functioned as a totem symbol for a Jutland hunting clan.

Lurerne fra Brudevælte, seks i alt, fandtes i 1797 og blev opbevaret i Det Kongelige Kunstkammer indtil 1844, hvor de kom til Oldnordisk Museum. Disse støbte bronzehorn stammer fra den yngre bronzealder, ca. 800 e.Kr. De blev fremstillet og brugt parvis, og hornene er snoet hver sin vej.
DANMARKS OLDTID

The lur-horns from Brudevælte were found in 1797 and were kept at the Royal Kunstkammer until 1844, when they came to the Museum of Northern Antiquities. Made of cast bronze, Late Bronze Age, c. 800 AD. The horns were used in pairs, curving in opposite directions.

Spænde af forgyldt bronze (længde 3,8 cm), fundet i 2003 ved Vallensved nær Sorø og indbragt som danefæ. Den lille rytterfigur er formentlig fra 1100-tallet.
DANMARKS MIDDELALDER & RENÆSSANCE

Clasp of gilded bronze, shaped like a horseman, probably from the 12th century. Treasure trove, submitted in 2003. Length 3.3 cm.

Kvindefigur af marmor fra de græske øer Kykladerne i det Ægæiske Hav. Langt størstedelen af sådanne figurer er fundet i grave. De kan variere i størrelse fra ca. 10 cm op til 1,5m og har sandsynligvis haft en religiøs betydning, muligvis som en beskyttende kraft både i livet og i døden. Ca. 3. årtusind f.Kr.
ANTIKSAMLINGEN

Female figures of marble from the Cyclades islands in the Aegean. They probably had religious significance, possibly protective powers in both life and death. The great majority were found in graves. The figures vary in size from c. 10 cm up to 1.5 m. C. 3rd century BC.

Vandspand. Ammassalik, Østgrønland. 1885. (h: 16,5 cm, diameter: 19 cm). Spanden var anbragt foran briksen ved siden af lampen. Den er fremstillet i bødkerteknik og dekoreret med pånittede sælfigurer udskåret i ben. Stavteknikken har i Grønland været kendt siden middelalderen, og det antages, at grønlænderne har lært metoden af nordboerne. Denne vandspand er en model, som blev fremstillet specielt til de interesserede europæere i vinteren 1884-85 under deres første besøg hos befolkningen i Ammassalik. Alle de indsamlede etnografiske genstande skulle fragtes i konebåde langs kysten til Vestgrønland, hvor skibet til Danmark ventede. Modeller af de originale sager gav således mere plads i de i forvejen trange skindfartøjer.
ETNOGRAFISK SAMLING

Water bucket. Ammassalik, East Greenland. 1885. Wood and bone. The water bucket was placed in front of the sleeping platform next to the lamp. It is constructed like a barrel and decorated with riveted bone seal figures. Coopering has been used in Greenland since the Middle Ages, and is presumed to have been introduced by the Norsemen. The water bucket shown here is a model made especially for Europeans during their first visit to the population of Ammassalik in the winter of 1884-85. All the collected ethnographic objects were transported in women's boats along the coast to West Greenland, where the ship to Denmark was waiting. Models of original objects took up less space in the already crowded skin boats.

I 1902 købte Dansk Folkemuseum et malet portræt af den lille Jens Holgersen Assenius. Han blev født i 1738 og efterfulgte i 1766 sin far som præst på Endelave. Maleriet er uden tvivl købt, fordi det rummer mange kulturhistoriske oplysninger. Barnestolen, legetøjshesten og ikke mindst dragten er skildret i detaljer – lige fra den stribede kjole med smæk til skoene, huen og den sorte faldhat med sløjfer.
DANMARKS NYERE TID

Painted childhood portrait of Jens Holgersen Assenius, born in 1738, who succeeded his father as pastor on the island of Endelave. Bought by the Danish Folk Museum in 1902. The picture features many items illustrating cultural history: the child's chair, the toy horse, and not least the costume, are depicted in detail.

Hjemmelavet panservogn, bygget på Stålvalseværket i Frederiksværk ved at montere jernplader fra bl.a. skibe på karosseriet af en Ford lastbil. Anvendt den 5. maj 1945 i ildkamp med Lorenzen-banden, der havde skjult sig i et sommerhus i Asserbo i Nordsjælland.
MUSEET FOR DANMARKS FRIHEDSKAMP 1940-1945

Home-made armoured car, built at the steel rolling mill in Frederiksværk by mounting iron plates, from among other sources ships, on the bodywork of a Ford lorry. Used on 5th May 1945 in a fire fight with the 'Lorenzen gang', which had hidden behind a summer cottage in Asserbo in northern Zealand. Now at the Museum of Danish Resistance, 1940-1945.

Løvehoved af basalt. I jernalderen (ca. 900-720 f.Kr.) var byen Hama i det vestlige Syrien centrum for et betydningsfuldt kongedømme. Store dele af kongeborgen blev udgravet af en dansk ekspedition 1931-1938. Bl.a. fandtes dele af to store løver opstillet i en åben gård. Hovedet af den ene løve kan nu ses i Antiksamlingen sammen med en af poterne samt halespidsen.
ANTIKSAMLINGEN

Lion's head of basalt from Hama in Syria, which was the centre of an important kingdom in the Iron Age (c. 900-720 BC). In the 1930s a Danish expedition excavated large parts of the royal castle, and among other things parts of two large lions emerged. This head of one of these lions is now in the National Museum.

Solvognen, der blev fundet i Trundholm Mose i Odsherred i 1902, stammer fra ældre bronzealder, ca. 1350 f.Kr. Denne kultfigur af bronze udtrykker datidens forestilling om solen som den øverste kosmiske kraft, der i skikkelse af en strålende gylden skive bliver trukket over himlen af en hest.
DANMARKS OLDTID

The Sun Chariot was found in the bog Trundholm Mose in 1902. Early Bronze age, around 1350 BC. This cult object of bronze expresses ideas of the

sun as the supreme cosmic power, which in the form of a shining golden disc is pulled across the sky by a horse.

Ifølge protokollen er dette skrin »den første gave til museet«, dvs. til Dansk Folkemuseum, der åbnede i 1885, og som senere blev en del af Nationalmuseet. Skrinet blev skænket under en indsamlingskampagne i 1879 af en gårdejer og hans søn fra Vranum ved Viborg, som skrev, at skrinet kunne beholdes og være begyndelsen til et museum. Det er fra 1600-tallet og dækket af renæssanceskæringer i kassettesnitværk i fladt relief.
DANMARKS NYERE TID

Travelling casket with Renaissance carved ornament in low relief coffering, donated by a farm owner near Viborg in 1879 during a collection campaign for the Danish Folk Museum (established in 1885, later part of the National Museum). The casket is no. 1 in the registry of the Danish Folk Museum.

Den ægyptiske gudinde Maat, som symboliserede orden og ligevægt. Forgyldt stuk på tekstil, brugt som dekoration på mumiesvøb. Ca. 330 f.Kr.
ANTIKSAMLINGEN

The Egyptian goddess Maat, who symbolized order and balance. Gilded stucco on textile, used as a decoration on mummy wrappings. C. 330 BC.

Maske fra Borneo. Træ, rattan, fjer af næsehornsfugl (38 cm · 53 cm). Dayakker, Mahakamfloden, Kalimantan (indonesisk Borneo). Ca. 1920. Denne masketype (hudoq) forestiller en af de dyrelignende ånder, som var centrum i en ceremoniel fest, når risen var sået. Disse ånder skulle sikre, at risånderne befandt sig godt i den nye mark og sørgede for en god høst. Maskerne blev båret af mandlige dansere, der var klædt i en dragt af bananblade, som skjulte kroppen. I løbet af dansen forsøgte andre maskedansere med overdreven klodsethed at kopiere hudoq-dansernes bevægelser, og dansen udviklede sig til et komisk optrin. Risceremonier og maskedans afholdes stadig, men efter udbredelsen af kristendom og islam blandt dayakkerne sker det kun i mindre omfang.
ETNOGRAFISK SAMLING

Mask. Wood, rattan, hornbill feathers. Dayak, Mahakam River, Kalimantan (Indonesian Borneo). Ca. 1920. This hudoq mask represents one of the animal spirits central to the ceremonial celebration of the sowing of rice. These spirits were to ensure that the rice spirits were comfortable in the rice paddy and would provide a good harvest. The masks were worn by male dancers dressed in costumes of banana leaves that hid their bodies. During the dance other masked dancers attempted with exaggerated clumsiness to copy the movements of the hudoq dancers, and the dance turned into a comic performance. Rice ceremonies and mask dances are still performed today but on a much smaller scale since the conversion of many Dayak to Christianity or Islam.

Gundestrupkarret indeholder omkring 9 kg sølv. Det fandtes i Rævemosen i Himmerland i 1891 og har været en kultgenstand af umådelig værdi. Karrets inder- og ydersider består af sammennittede sølvplader, dekoreret med forgyldte relieffer. Sandsynligvis er karret ofret i tiden omkring Kristi fødsel.
DANMARKS OLDTID

The Gundestrup Cauldron contains around 9 kg of silver. A cult object of immense value, it was found in the bog Rævemosen in Himmerland, Jutland, in 1891. The inside and the outside of the cauldron are made of riveted silver plates decorated with golden reliefs. It was most likely sacrificed in the time around the Birth of Christ.

Guldmanden fra Slipshavn dukkede frem i Slipshavn skov ved Nyborg i 1981. Den lille mands høje, måske endog guddommelige status fremgår af hans halsring og af hans nøgenhed! På hans tid, ca. 500 e.Kr., brugte kunstnerne nøgenhed som tegn på guddommelig usårlighed.
DANMARKS OLDTID

The Golden Man from Slipshavn was found in Slipshavn Forest near Nyborg in 1981. The little man's elevated, perhaps even divine status can be seen from his neck ring and from his nudity! At the time, around 500 AD, the artists used nudity as a symbol of divine invulnerability.

Skovvang-skatten fra Bornholm, først opdaget af en amatørarkæolog med metaldetektor i 1995, senere udgravet af Bornholms Museum. Skatten omfatter brudsølv og mønter fra 1000-tallet, som oprindelig har været nedgravet i et lerkar.
MØNTSAMLINGEN

The Skovvang Hoard from Bornholm, first discovered by an amateur archaeologist with a metal detector in 1995, later excavated by the Bornholm Museum. The hoard comprises hack silver and coins from the 11th century, originally buried in an earthenware pot.

I 1974 fandt man under ralgravning ved Vigsø på den jyske vestkyst disse to bronzefigurer. Ridderen og hans dame til hest er akvamaniler, dvs. vandkander, der blev brugt i kirker og fornemme husholdninger, når man skulle tvætte hænderne.
DANMARKS MIDDELALDER & RENÆSSANCE

Aquamaniles, i.e. water jugs used in churches and great houses for handwashing. Bronze. Found in 1974.

Lerkar fundet 1891 i stengrav ved Skarpsalling, Himmerland, da man byggede jernbanen mellem Aars og Løgstør. Dekorationen er skabt inden brænding af lerkarret ved at tegne linjer og trykke stempler ind i det våde ler. De fine bølgelinjer er lavet med kanten af en muslingeskal. Fra jættestuernes bygningstid, ca. 3200 f.Kr. Højde: 19,5 cm.
DANMARKS OLDTID

Earthenware pot, found in 1891 in a stone cist at Skarpsalling, Himmerland, when a regional railway was being built. The decorations were done, before the pot was fired, by drawing lines and pressing punches into the wet clay. The fine wavy lines were made with the edge of a seashell. From the period when the passage graves were built, around 3200 BC. Height: 19.5 cm.

Hallandsgårdens stuehus med det markante ildsted er en af de første bygninger, der kom til Frilandsmuseet. Huset, der kommer fra det gamle danske område i Sydsverige, erhvervedes i 1896 af Frilandsmuseets stifter, Bernhard Olsen, og åbnede for publikum året efter i et hjørne af Kongens Have i København.
FRILANDSMUSEET

Acquired in 1896, the farmhouse of the Halland Farm with its striking hearth was one of the first buildings to form part of the new Open Air Museum. The house comes from the former Danish region in southern Sweden; it was bought by the founder of the Open Air Museum, Bernhard Olsen, and opened to the public in 1897 in a corner of the park Kongens Have in Copenhagen.

Det »officielle« frihedskæmperarmbind. Det er fremstillet af blåt militært kappestof og påsat et bånd i dannebrogsfarver og et metalmærke med det lille rigsvåben.
MUSEET FOR DANMARKS FRIHEDSKAMP 1940-1945

The 'official' freedom-fighter armband. It was made of blue military cape material, with a band in the colours of the Danish flag and a metal badge with the small arms of Denmark sewn on. Museum of Danish Resistance, 1940-1945

NATIONALMUSEET

9 788776 020798